

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

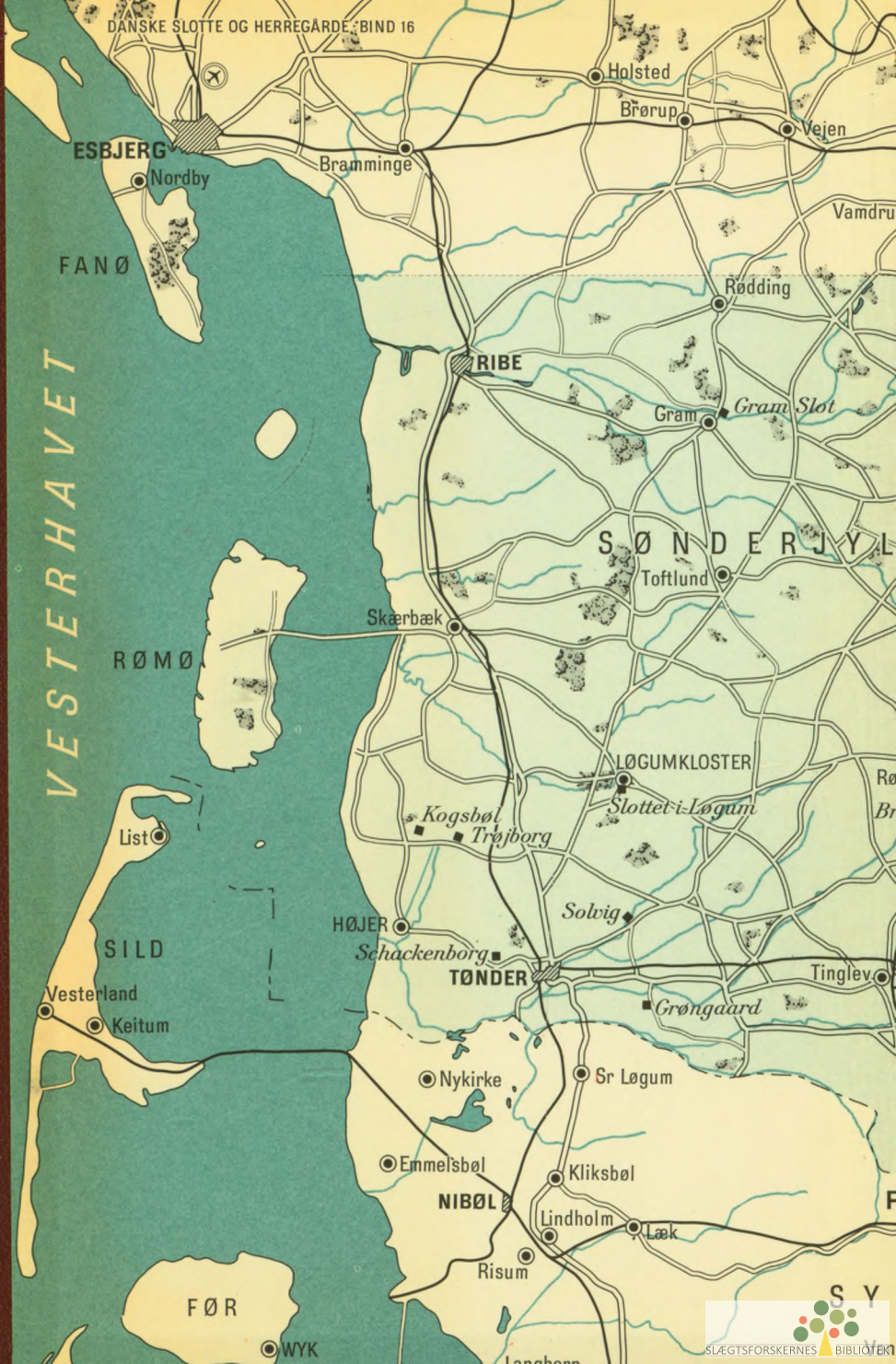
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE SLOTTE OG HERREGÅRDE

VESTERHAVET

ESBJERG

Nordby

Bramminge

Holsted

Brørup

Vejen

Vamdrup

FANØ

Rødding

RIBE

Gram

Gram Slot

SØNDERJYLLAND

Toftlund

Skærbæk

RØMØ

LØGUMKLOSTER

Kogsbøl

Trøjborg

Slottet i Løgum

List

Solvig

HØJER

Schackenborg

TØNDER

Tinglev

SILD

Grøngaard

Vesterland

Keitum

Nykirke

Sr Løgum

Emmelsbøl

Kliksbøl

NIBØL

Lindholm

Læk

FØR

WYK

Langhorn

FREDERICIA

BOGENSE

MIDDELFART

KOLDING

ODENSE

FYN

LILLE

ASSENS

HADERSLEV

BÆLT

FÅBORG

NORDBØRG Nordborg Slot

ALS

ÅBENRÅ

Skovbølgaard

Ballegaard

Rumohrsgaard

Ladegaard

Sandbjerg

Gammelgaard

Søgaard

SUNDEVED

AUGUSTENBORG Augustenborg Slot

Gråsten

Graasten Slots

SØNDERBORG

Egernsund

Sønderborg Slot

Broager

ÆRØ

LYKSBOG

ORG

Gelting

Sterup

Sørup

LESVIG

ANCEL

KORTET ER REDIGERET OG TEGNET AF
HEINRICH MÖRGENSTERNE
TOPOGRAFISCHES INSTITUT
STÄDTISCHES GEODETISCHES
UND VERMESSUNGSBÜRO
SLEGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Danske Slotte og Herregårde

Danske Slotte og Herregårde

ANDEN UDGAVE

Under redaktion af AAGE ROUSSELL

16

SØNDERJYLLAND

HASSINGS FORLAG

København 1967

Sætning og trykning er foretaget af P. J. Schmidts Bogtrykkeri A/S, Vojens. Farvebillederne er trykt i offset af Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder. Illu-Grafia har forestået klichéarbejdet og Petersen & Petersens Bogbinderi indbindingen. Den grafiske tilrettelægning er varetaget af Viggo Naae.

1. - 3. oplag

Redaktionen har revideret følgende forfatteres artikler:
Hans Jensen (†), Vilhelm Lorenzen (†) og Jørgen Paulsen.
De øvrige forfattere har selv revideret deres artikler.

INDHOLD

FORORD	7
af overinspektør, arkitekt, dr. phil. <i>Aage Roussell</i>	
AUGUSTENBORG SLOT	199
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
BALLEGAARD	149
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
BRUNDLUND SLOT	103
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
GAMMELGAARD	235
af landsarkivar, cand. mag. <i>Peter Kr. Iversen</i>	
GRAM	13
af lektor, dr. phil. <i>Vilhelm Lorenzen</i>	
GRØNGAARD	97
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
GRAASTEN	153
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
KOGSBØL	37
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
LADEGAARD	135
af rigsarkivar, dr. phil. <i>Johan Hvidtfeldt</i>	
NORDBORG SLOT	217
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
RUMOHRSGAARD	229
af landsarkivar, cand. mag. <i>Peter Kr. Iversen</i>	
SANDBJERG	141
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
SCHACKENBORG	59
af lektor, dr. phil. <i>Vilhelm Lorenzen</i>	
SKOVBØLGAARD	115
af rigsarkivar, dr. phil. <i>Johan Hvidtfeldt</i>	

SLOTTET I LØGUMKLOSTER	29
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
SOLVIG	87
af rigsarkivar, dr. phil. <i>Johan Hvidtfeldt</i>	
SØGAARD	125
af rigsarkivar, dr. phil. <i>Johan Hvidtfeldt</i>	
SØNDERBORG SLOT	175
af museumsdirektør, cand. mag. <i>Jørgen Paulsen</i>	
TRØJBORG	43
af rigsarkivar, dr. phil. <i>Johan Hvidtfeldt</i>	
AASTRUPGAARD	9
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
DANSK HERREGÅRDSARKITEKTUR	241
af kunsthistorikeren, mag. art. <i>Jørgen B. Hartmann</i>	
GODSEJER OG FÆSTEBONDE	289
af lektor, dr. phil. <i>Fridlev Skrubbeltrang</i>	
GODSERNES »HERLIGHEDER« I PARK OG SKOV	331
af museumsinspektør, dr. phil. <i>Poul Bondesen</i>	
STORGODSUDVIKLINGEN OG LENSAFLØSNINGEN	303
af dr. phil. <i>Hans Jensen</i>	
TRÆK AF DANSK HERREGÅRDSLIV	261
af ordenshistoriograf, dr. phil. <i>Louis Bobé</i>	
NAVNEREGISTER	351
af <i>Jytte Ortmann</i>	
KUNSTNERREGISTER	412
ORDLISTE	423
SLOTTE, PALÆER OG HERREGÅRDE I BIND I - XVI	432

FORORD

DANSKE SLOTTE OG HERREGARDE rummede i udgaven fra 1944 i slutningen af bind IV en række kulturhistoriske oversigtsartikler. De var skrevet af fremtrædende fagfolk, men de blev vistnok, ganske ufortjent, i almindelighed oversat af værkets brugere. De omhandler dansk herregårdsarkitektur, træk af dansk herregårdsliv gennem tiderne, godsejer og fæstebonde samt storgodsudviklingen og lensafløsningen.

Redaktionen af nærværende udgave har ikke været i tvivl om, at de bør genoptrykkes, selvfølgelig med den nødvendige à jour-føring. Artiklen om herregårdslivet er forfattet af nu afdøde dr. Louis Bobé. Også på dette felt er der sket en udvikling siden 1944, men dr. Bobés forfatterskab er i sig selv et tidstypisk monument, som ikke tåler berøring, og redaktionen har derfor valgt at genoptrykke artiklen uden tilføjelser. Også dr. Hans Jensen er død, og dr. Skrubbeltang har venligst påtaget sig at gennemgå hans artikel.

Som nyhed kommer dr. phil. P. Bondesens artikel om herregårdenes nærmeste omgivelser. Redaktionen anser dette emne for at være så vigtigt, at det absolut må medbringes og Hassings Forlag anser udviklingen af bind 16 som værende af betydning for læserne. Dette bind vil derfor blive øget med 28 sider uden udgift for abonnenterne.

Nærværende bind afsluttes med registre over ejere og kunstnere knyttet til de i værket omtalte ejendomme. Endvidere med en liste over de i teksterne anvendte ord, der kan trænge til en forklaring, og endelig en fuldstændig fortegnelse over de i værket omtalte ejendomme, hvor de i ældre tid anvendte navne også vil være at finde.

Med bind 16 er Danske Slotte og Herregårde nået til Danmarks nuværende sydgrænse. Redaktionen kan ikke slutte dette bind uden at bringe sin hjerteligste tak til sine talrige medarbejdere, forfattere, ejere og teknikere af enhver art. Også abonnenterne takker vi for mange skriftlige og mundtlige opmuntringer. Og ønsker dem velkommen til de fortsættende fire bind om Spøgerier og Sagn, Skåne, Halland og Blekinges Slotte og Herregårde og Slotte og Herregårde syd for Grænsen.

AAGE ROUSSELL

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Aastrupgaard

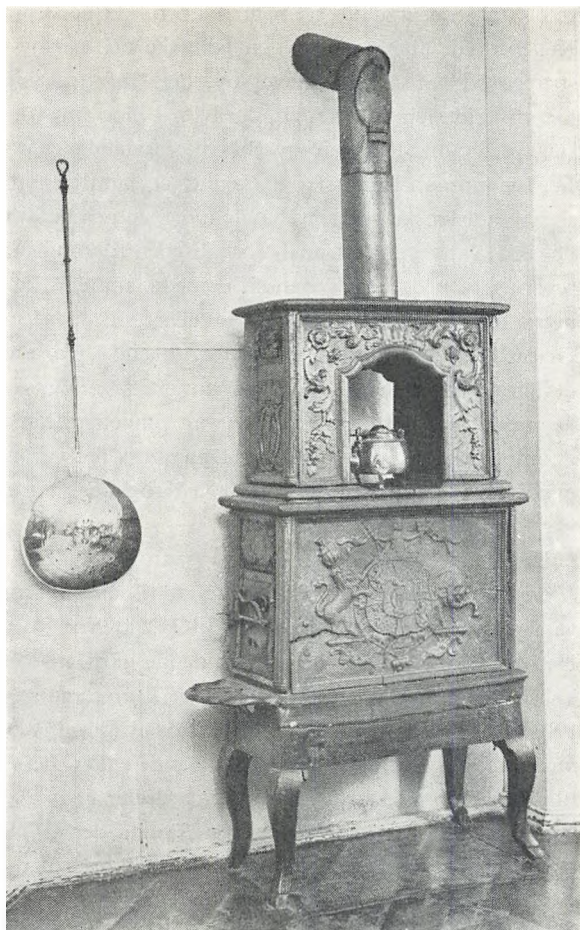
Åstrup sogn, Haderslev herred, Haderslev amt

Når de nordligste egne af Sønderjylland i dag så godt som ganske mangler egentlige herregårde, skyldes dette de særlige historiske forhold, som denne landsdel har været underkastet. Under kongerne Hans og Christian III blev hertugdømmerne delt mellem kongen og hans yngre brødre, men de små og adspaltede landområder, som de ny slesvig-holstenske hertuger fik, kunne vanskeligt i sig selv danne baggrund for udøvelsen af den stærke og glansfulde fyrstemagt, som ikke mindst var det 16. århundredes ideal, og den hertugelige myndighed trængtes stærkt af det mægtige ridderskab. Hertugerne bestræbte sig derfor på at blive eneherre i deres lande ved at udkøbe herremændene og anlægge store, økonomisk fordelagtige godsdomæ-

HADERSLEV AMT

ner. Dette blev gjort så konsekvent, at af Haderslev amts talrige middelalderlige adelsgårde undgik ene Gram denne skæbne. Ved delingen i 1490 fik hertug *Frederik*, den senere danske konge, i Sønderjylland amterne Haderslev, Tønder og Gottorp, som blev hans residens. Allerede i 1494 tilbyttede han sig for borgene Gelting og Haseldorf samt 102.000 mark lybsk Ahlefeldt'ernes vældige besiddelse vest for Haderslev, borgen Tørring med hele Gram herred, og seks år senere det nærliggende Ejsbøl fra *Henneke von der Wisch* til Røst. Blandt dette store jordegods var Aastrupgaard. Af et bønsskrift fra 1578 fremgår det, at »Aastrup Hovgaard« havde hørt til Ejsbøl som en »meierhof«, men nu var bortfæstet til Jep Outsen og Christen Martensen for 16 ørtug korn årligt. Ved hertug Hans den Ældres død 1580 kom Haderslev amt tilbage til *kronen*, som videreførte den hertugelige godspolitik og i de følgende år købte tretten sædegårde og mere end 900 bøndergårde alene i dette amt.

Det nuværende Aastrupgaard er skabt af jægermesteren i 1. slesvigske distrikt, kammerherre *Friderich Ferdinand von Krogh*, der sammenlagde et par bøndergårde og parceller af den i 1781 udstykkede Haderslev Ladegaard. Krogh nævnes allerede som ejer af Aastrupgaard i 1779, men er dog først flyttet hertil i tiden mellem august 1780 og august 1781, hvilket fremgår af overjægremesterembedets kopibog. Til denne tid kan vi sikkert også datere Aastrupgaards statelige hovedbygning, et hvidkalket, toetages hus af samme sikre holdning som det jævndrende byggeri i Christiansfeld. Den oprindeligt tolv fag lange bygning med det høje halvt afvalmede tag, har en ret enkel arkitektonisk udformning; kun havefacaden er dækket af pyntelige, spinkle liséner, et motiv, der vistnok var introduceret i Sønderjylland af landbygmester J. G. Rosenberg ved istandsættelsen af Graasten 1759 og længe bevarede sin yndest. Fr. F. von Krogh var født 1737 i Norge af en indvandret bremisk adelsslægt med udpræget militære traditioner; såvel faderen som broderen blev således kommanderende general i Norge. Friderich Ferdinand von Krogh gik dog embedsvejen, og efter en tid ved hoffet, hvor han som rejsestaldmester skal have reddet kong Christian VII's liv, da en hingst kastede den spinkle monark til væggen, udnævntes han i 1773 til jægermester for 1. slesvigske distrikt. Han trak sig først tilbage i 1821 som 84-årig

*Norsk vindovn
fra 1774
(fot. Niels
Elswing).*

gehejmekonferensråd, hvorefter han byggede sig et hus på Gammelting i Haderslev, hvor han døde 1829.

Få år senere var det gamle monarki i politisk oprud. Inden for den tyskdannede overklasse brødes loyaliteten mod den danske konge med den kulturelle og politiske orientering mod syd. Dette måtte medføre smertelige brydninger inden for snævre familiekredse, og

HADERSLEV AMT

intet sted træder dette frem med større klarhed end hos slægten von Krogh, hvor alle stadier i den politiske orientering er markeret. Aastrupgaard var i 1823 blevet overtaget af den yngste søn, kaptajn Georg Friderich von Krogh, der i 1834 blev amtsforvalter for Haderslev vesteramt. Han var overbevist slesvigholstener, og da amtmand Fr. Johannsen i Haderslev to dage efter dannelsen af den provisoriske slesvig-holstenske regering havde gjort sine embedsmænd det klart, at det ikke var foreneligt med troskabseden til kongen at adlyde oprørsregeringen, nedlagde Krogh sit embede, sluttede sig til slesvig-holstenerne og blev amtsforvalter i Pinneberg. Efter krigen flyttede han til Goslar. Hans to brødre, der var amtmænd i Husum og Tønder, blev derimod afskedigede af den provisoriske regering, skønt ingen af dem var udtalt dansksindede, men de var kongetro. Den fjerde broder tog derimod ganske klart parti for Danmark; det var den danske armés overgeneral Gerhard Christoph von Krogh, sejrherren ved Isted. Han var født på Aastrupgaard 1785.

Nogle år før krigen var Aastrupgaard i 1845 blevet solgt til *Johan Heinrich Fries*, der i 1851 videresolgte til *August Ahrend Bruhn*. Han var i sit andet ægteskab gift med J. G. Kittel på Skovbølgaards datter Hedvig, hvorfor hans ene søn fik denne gård, medens den anden søn købte Beierholm, og den tredje, *Emil Bruhn* ved stedmoderens død i 1901 overtog Aastrupgaard. Han forlængede i 1912 hovedbygningen med to fag. Efter hans død i 1920 havde enken Bertha Bruhn gården, til den i 1950 overtoges af sønnen, godsejer *Peter Bruhn*. Tilliggendet udgør nu 357 tdr. ld. Slægten von Krogh, der så pludseligt dukkede op på egnen, hvor den blomstrede rigt i to slægtled, er nu atter ganske forsvundet fra landsdelen; men på Åstrup kirkegård sover de, som krigen spredte, atter forenede i Sønderjyllands jord.

FLEMMING JERK

EJERE

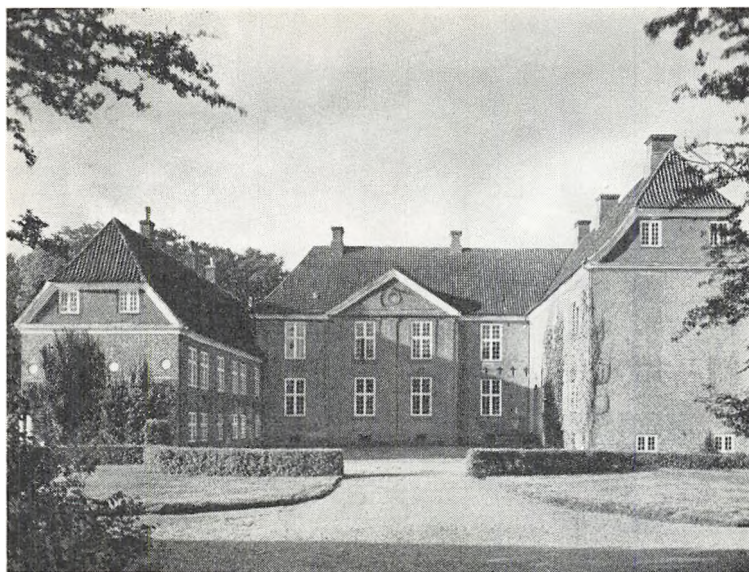
Henneke v. d. Wisch
1500 Hertug Frederik
1580 Kronen
ca. 1779 Fr. Ferd. v. Krogh
1845 J. H. Fries
1851 Aug. Ahrend Bruhn
1901 Emil Bruhn
1950 Peter Bruhn

BYGNINGER

»Meierhof« til Ejsbøl

Hovedbygningen opført

1912 Hovedbygningen forlænget

Slottet set fra nord (fot. Holt & Madsen).

Gram

Gram sogn, Frøs herred, Haderslev amt

Eggen om Gram er et gammelt kulturområde, med meget gamle bebyggelses- og færdselsforhold, og i selve Gram sogn lå i middelalderen en større landejendom. I begyndelsen af 1230'erne, da det dokument, som danner hovedstykket i kong Valdemars jordebog, blev opsat, var denne gård kongens private ejendom, og den var ansat til 10 mark guld, hvad der viser, at den har været nogenlunde så stor som 3 - 4 almindelige bøndergårde. Som så meget andet af kongens private fædrenegods gled også gården i Gram ind i *krongodset*, og dette må have været en fuldbyrdet kendsgerning allerede i slutningen af århundredet. Gram er tidligt kommet til at spille en rolle som et

Hovedbygningen set fra syd (fot. J. & F. Lydom).

fast hus, en borg, og dens strategiske beliggenhed nær alfarvej, ovenikøbet ved et vigtigt overgangssted over åløb, har ikke blot tidligt ført til, at den er blevet befæstet, men har øjensynlig også været skyld i, at den under de mange kampe og krige, denne landsdel oplevede i middelalderen, har spillet en ikke ringe rolle.

Dengang lå gården imidlertid andetsteds end nu, ca. 3 km længere mod nordvest. Her ses endnu det gamle, meget medtagne voldsted, der har båret det ældste befæstede Gram. Efter en tradition skal borgen være opført 1314 af hertug *Erik af Sønderjylland*, der i så fald med rette eller urette skulle have fået gården i sit væрге. Hvad voldstedet selv og dets beliggenhed angår, synes de ikke at modsige traditionen. Voldstedet ligger vanskeligt tilgængeligt i den sydvestlige udkant af Gram Storskov ude i Hornsbæk eng, som en rundagtig, lav forhøjning, kun få kilometer fra den gamle alfarvej.

De sønderjyske hertuger sad i perioder af 1200-årene på Gram, og 1317 gav kongen afkald på hele det sønderjyske krongods. Der nævnes i 1347 en Jonas Iversen Vind af Gram, som formodentlig har

været foged på gården, måske for de holstenske grever, der på den tid havde næsten hele den jyske halvø i deres hænder. Ifølge Huitfeldt skal den bekendte Erland Kalv en tid have haft det i forlening, og om ham giver Huitfeldt en historie til bedste, som Christian Winther senere har bearbejdet digterisk. Det faktiske grundlag for solstrålefortællingen om »kalven, der løb bort, men vendte tilbage som en voksen ko med to kalve«, er dog meget usikkert. I 1372 sad Erland Kalv i al fald på Riberhus som de holstenske grevers mand og fejdede mod herren på Gram, hvad enten det så var, fordi denne var kongetro, eller det har drejet sig om et lokalt mellemværende. Under denne fejde vedtog de Ribe-borgere på byting, at ingen af denne stad måtte føre varer til Gram. Da en af dem ikke desto mindre, dog som det synes en indvandret rhinlænder, forsøgte at føre kontrabande til Gram, kom det til at koste ham livet. Det interessanteste i denne forbindelse er imidlertid, at den vare, han førte med sig, var en blanding af svovl og salpeter, kaldet »bøssekrud«, og beretningen om denne affære er en af de ældste efterretninger om krudtets anvendelse i Danmark. Gram må da på det tidspunkt have været forsynet med ildvåben, og det må have været ganske stærkt befæstet, eftersom man på Riberhus har regnet med det som modstander.

Det må imidlertid antages, at kong Valdemar Atterdag, i al fald en del af sin regeringstid, har haft Gram til hånd; men efter hans død kom kontrollen med det til holstenerne, og hertug *Gerhard VI* kunne i 1394 overlade Gram herred som pantelen til den mægtige *Henneke Limbek* til Tørning, som allerede tidligere synes at have fået selve Gram borg. I begyndelsen havde han borgen som pant; men det endte med, at han og hans søn, der også havde haft del i pantet, blev ejere af det. Henneke Limbek var søn af Valdemar Atterdags drost Claus Limbek og ligesom denne en udpræget politisk opportunist. Som hertugens mand fulgte han ham på toget til Ditmarsken og faldt her ved sin herres side 1404. Henneke Limbek holdt mest til på Tørning; Gram lod han styre ved fogeder, som den 1398 omtalte væbner Henrik Raspe. 1399 skrives Henneke Limbek dog i to skøder »til Gram«, hvad der tyder på, at han også til tider har slået sig ned her. Sønnen Claus Limbek d. Yngre, der overtog Gram, slægtede sin fader og farfader på. Også han fulgte skiftende politiske

HADERSLEV AMT

linier, snart med, snart mod kong Erik af Pommern; til slut lod kongen ham stævne for forræderi for sit råd ved stævning på Gram herreds ting og foran hans brofjæl på Tørning; da han ikke kom, stævnedes han anden gang for rådet. Men nu gik Claus Limbek åbenlyst over til holstenerne, idet han 1421 af hertug Henrik, mod at erlægge 2.500 mark, fik livsbrev på de fire herreder, der lå til Tørning, det såkaldte Tørning len; deri lå en anerkendelse af greverne som hertuger af Slesvig. Bruddet med kongen kunne nu ikke mere heles, og han måtte forsvare sig på Tørning mod kongens hære. Claus Limbek må være død få år efter, da Tørning len 1428 mod en pantesum på 4.550 mark af hertugerne Gerhard og Adolf overdroges til hr. Henrik Ahlefeldt, der var gift med hans søster Catharine.

Da Claus Limbek var død, vistnok uden at efterlade sig børn, er Gram gledet ud af slægtens hånd. Det blev dog næppe Henrik Ahlefeldt til Tørning, der kom til at eje Gram, hvad man kunne have ventet som følge af svogerskabet med Claus Limbek. Få år efter, at den sidste Limbek var død, er det *Joakim Bjørnsen Bjørn* af den kendte fynske adelslægt og vistnok søn af dronning Margrethes tro mand, ridderen Bjørn Olufsen Bjørn, der sidder som herre på gården. Efter hans død ca. 1467 kom Gram med hans datter Sophie til Tieluf (*Ditlev*) *Reventlow* af denne slægts gamle holstenske linie, der nu i henvend 100 år skulle hævde besiddelsen af den, søn efter fader.

I årene op mod reformationstiden, da stordriften i landbruget begyndte at tage fart, var den gamle Farrisskov omspændt af adelsgårde, hvis besiddere var af holstensk adel og gjorde sig alle anstrengelser for at danne enemærkeejendomme ved og i skoven. Man fulgte mulig et bestemt mål, hvorefter der skulle dannes et altbeherskende godsdistrikt i Nordslesvig, svarende til Svans og Dänischwold, men det blev forpurret ved Frederik II's godskøb, der reducerede adelsgårdene til kongelige ladegårde. Kun Gram undgik denne skæbne.

Ditlev Reventlow var en virksom politiker og en energisk godssamler. Efter hans død arvedes Gram af hans søn *Joachim Reventlow*, der døde 1519 og efterfulgtes af sønnen Johan (død 1563). Fra disse ejeres tid oplyses bl. a., at da der i 1543 blev udskrevet en skat på adelen, måtte Grams ejer skatte af 100 fæstebønder. Den sidste Reventlow efterlod sig kun døtre, og Gram kom nu i hænderne på

Gram hovedbygning, set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Slottet set fra sydvest (fot. J. & F. Lydom).

svigersønnen *Ditlev Buchwald* til Pronstorf i Holsten. Fra hans ejertid er der bevaret mere fyldige oplysninger om forholdene på godset end tidligere. Der findes således en opgivelse til kongen vedrørende godset af 1585, udarbejdet af skriveren på Gram, *Jørgen Spyker*. Vi får heraf at vide, at der på selve hovedgården kunne staldfodres 150 øksne og 50 køer foruden heste, ungvæg og får, og på skovene kunne der fedes omkring 1.000 oldensvin. Hertil kom den noget mindre gård *Nybøl*, som hørte til godset, samt de underliggende fæstegårde (ca. 80 helgårde) og en del kådnere. Endvidere lå der en mølle og en kro til godset.

Ditlev Buchwalds yngre sønner fik overladt Gram som deres fædrearv. Ved den lejlighed blev *Nybøl* udskilt som en selvstændig ejendom, en deling, der medførte århundredlange stridigheder mellem de to gårdes ejere. Hvem af sønnerne, der fra første færd fik Gram, er ikke helt klart; men fra 1585 er ejeren i al fald *Christoffer Buchwald*, der skal have haft tilnavnet »den Lange«. I tidsrummet

HADERSLEV AMT

1585 - 1630 skete der meget væsentlige landøkonomiske forbedringer på Gram; hovedgårdsjorden blev tre- eller firedoblet, og koppelbrug og hollænderi indførtes. Christoffer Buchwald efterfulgtes i 1614 af sin søn Ditlev Buchwald, under hvem Gram blev stærkt forgældet. Han solgte (vistnok i året 1638) godset til Christian IV, som kort efter overlod det til den mærkelige eventyrer *Dionysius von Podewils*, der havde været gift med Christoffer Buchwalds datter Anne. von Podewils var unægtelig Grams interessanteste ejer siden Limbek'ernes dage. Han var født 1590 i Pommern af adelig slægt, havde i sin ungdom besøgt mange fremmede universiteter og havde strejft Europa rundt. I en alder af 26 år kom han som hofmarskal i tjeneste hos hertug Hans d. Yngre af Sønderborg, 2 år efter hos hertug Adolf af Gottorp og senere hos den gottorpske hertug Frederik III. Ved denne tid må Christian IV have lært ham at kende og sætte pris på ham; for han gjorde ham 1634 til hofmarskal hos den udvalgte prins, hvor han fik det delikate hverv at ordne dennes ægteskab med prinsesse Magdalene Sibylle. Det må have været i denne periode af hans liv, han blev ejer af sin første hustru fædrenegård Gram. Ca. 1641 opgav han sin stilling hos kronprinseparret og var fra nu af til sin død i kongens tjeneste som en stærkt benyttet diplomatisk forhandler. En af hans ledende politiske tanker synes i øvrigt at have været at udvirke en forståelse mellem kongen og de gottorpske hertuger. Forholdet til den udvalgte prins var stadig det bedste, og på en rejse sammen med ham døde han 1647 i Dresden. Han efterlod sin hustru af andet ægteskab, Cathrine Hedevig Ahlefeldt fra Søgaard (død 1680). På Gram havde han indrettet sig hyggeligt og bekvemt, og han samlede i sit hjem et udmærket bibliotek, der dog i 1644 blev ødelagt af svenskerne, hvis hærgninger på godset i det hele taget rokede Podewils' i forvejen ikke særlig solide økonomi. Hans søn af andet ægteskab, Gregers von Podewils, var kun et lille barn ved faderens død. Slægten måtte ved tvangsauktion 25. januar 1664 sælge Gram til rigsgreve Christoffer Rantzau, men denne overdrog det allerede næste dag til rigsfeltherre *Hans Schack* til Møgeltønder, i hvis mandlige linie det skulle forblive til 1821, og hvis efterkommere stadig besidder det.

Med Hans Schacks overtagelse af Gram indledes en helt ny og

Det gamle møllehus med genforeningsstenen (fot. J. & F. Lydom).

strålende periode i den gamle gårds historie. For denne energiske godssamler og kloge administrator, hvis historie forøvrigt hører hjemme under Schackenborg, var Gram som gods betragtet både for lille og for slet arronderet. Han tilkøbte straks en del mere eller mindre øde bøndergods og indledede forhandlinger med kong Frederik III angående købet af et større antal gårde og huse i Haderslev amt, der tilhørte kronen, og som lå spredt mellem Grams eget bøndergods. Allerede i juni 1664 køber han så for 5.370 rdl. 68 gårde og huse, der siden altid gik under navnet Ny Gram, og hvis beboere ikke, som godsets gamle beboere, blev livegne. Men gårdene var efter krigene i elendig forfatning, og kun en hovedrig mand som Schack havde evne til at få godset på benene igen. Godset var nu omtrent fordoblet, og det var langt bedre afrundet end tidligere. Senere, 1673, skænkede Christian V rigsfeltherren Gram og Fole kirker med al kirkernes årlige indkomst, der dog var såre ringe, samt kaldsretten.

Bygningerne på Gram har været i en ussel tilstand, da Hans Schack overtog ejendommen. Allerede dengang var Gram forlængst

HADERSLEV AMT

flyttet fra det gamle voldsted. I østre fløj af det nuværende trefløjede borggårdsanlæg på holmen i mølledammen er der rester af en bygning i sengotisk teknik og stil. Gården må senest i middelalderens slutning og antagelig i Reventlow'ernes tid være flyttet til sin nuværende plads. Dette gamle hus er imidlertid noget over midten af 16. århundrede blevet ombygget; derom vidner yngre murværk og nordgavlens rundblændinger og rundbuefrise. Det er sikkert sket i Buchwald'ernes ejertid. Siden da var gården blevet ødelagt i Torstenssonsfejden, og man forstår, at rigsfeltherren ønskede at have en ordentlig bolig på Gram, selv om han ikke opholdt sig her ret tit. Han byggede den nu stærkt ændrede søndre fløj med de to karnapper på ydersiden mod åen. Hans og hans hustrus våbener i sandsten er indmurede i den senere ændrede gårdfacade. 1676 døde feltherren og efterfulgtes af sin søn Otto Didrik, lensgreve til Schackenberg (død 1683).

Gram konkurrerede på en vis måde med grevskabets hovedsæde Schackenberg. Det var en mere hyggelig og langt mere idyllisk beliggende bolig; flere af lensgreverne har opholdt sig meget på Gram, og det blev altid benyttet som enkesæde. Her boede efter 1683 den første lensgreve Otto Didrik Schacks enke, den åndslivlige og energiske Sophie Dorothea, født Marschalck. Hun stod kongehusets forskellige medlemmer, særlig kvinderne, venskabeligt nær, og det manglede ikke på lokkende tilbud fra den store verden. Kurfyrstinden af Hannover ville i 1702 meget gerne have knyttet hende til sit hof, men først to år efter opgiver hun sit fredelige liv på Gram og bliver overhofmesterinde hos enkedronning Charlotte Amalie.

Den »fine, raisonable« grevinde elskede Gram og gjorde meget for at forskønne stedet. Mest interesserede hun sig, i disse havekunstens store tider, for haven, som hun har omlagt, udvidet og prydet med alleer, terrasseanlæg og vandkunster af alle slags, ja et helt vandfald i flere afsæt i tidens smag. For enden af midteralleen byggede hun »på italiensk vis« en salon med tilhørende grotte. Til venstre for indgangen til haven lå køkkenhaven; igennem denne førte en allé til en lille lund med herlige spadseregange. I slotssøen havde grevinden en robåd, så stor, at et spisebord til 20 personer mageligt fandt plads. Vort kendskab til Grams haveanlæg og mærkværdigheder skylder vi en begejstret skildring af en intelligent rejsende, den engelske gesandt

Broen over mølleåens sluse (fot. J. & F. Lydom).

Vernon, der 1702 besøgte Gram. Men er han fuld af beundring for haven, hvor han har fundet de skønneste promenader, han nogensinde mindes at have set, er han ikke mindre begejstret for dets herskerinde. Han er mere end betaget af den smukke og naturlige måde, hvorpå han, skønt uindbuden, er blevet modtaget, og anerkender hendes ånd og belæsthed. Enkegrevinden levede ikke længe efter at være flyttet til København; her døde hun 1707, kun 51 år gammel, og den ældste søn, Hans Schack d. Yngre blev ejer, men 3 år efter døde lensgrevinden i barselseng på Gram efter at have født den vorde lensgreve, Otto Didrik, til verden.

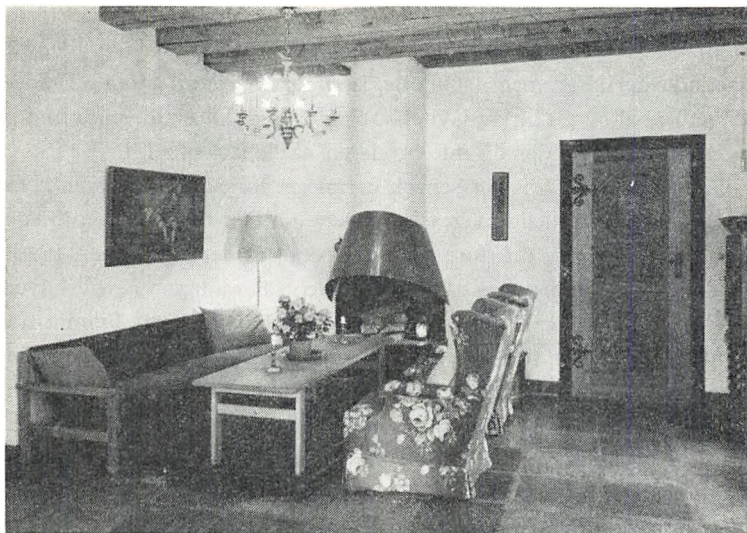
Det blev dog *Anna Sophie* født Rantzau, lensgreve Hans Schacks anden hustru, der i sin enkestand efter 1719 mere end nogen anden skulle kaste glans over Gram. Det var hende, der skilte Gram fra lensgrevskabet ved 1736 at købe det af sin stedsøn, lensgreven på Schackenborg. Med iver tog hun sig af gård og gods. Hans Schacks

HADERSLEV AMT

gamle søndre fløj ombyggede hun indvendig gennemgribende og gav anlægget den skikkelse, det har bevaret til vore dage. Udvendig blev hovedfløjen helt moderniseret, idet der mod gården til erstatning for det oprindelige trappetårn blev opført en bred, lisénprydet risalit med trekantsfronton; også indvendig blev beboelsen moderniseret. Det er sikkert også hende, der byggede det store vestre hus, vistnok i begyndelsen af 1750'erne. Også den store lade skal hun have ladet bygge, og at andre dele af den store og imponerende trefløjede ladegård nord for åen kan skyldes hende, er rimeligt at antage. Fra hendes tid stammer sandsynligvis den prægtige fyrreplantning i parken — Danmarks ældste fyrretræer.

I en alder af kun 30 år var grevinden blevet enke, og virksom og foretagsom, som hun af naturen var, ufoldede hun i de 41 år, hun levede, en stor og omfattende virksomhed. Tidlig forældreløs og meget formuende, lærte hun selvstændighed og evne til at forstå sig på realiteter og da først og fremmest penge, og ikke for intet blev hun en af det 18. århundredes store godssamlere i Danmark. Samme år, hun blev ejer af Gram, erhvervede hun af admiral C. C. Gabel, som hun oprindelig havde bestemt til sin universalarving, men som hun senere var blevet uvenner med, de sjællandske godser Giesegaard, Spanager og Ottestrup; 1752 købte hun efter etatsråd Niels Foss Juellund og to år efter af justitsråd Koch Nybøl, som således igen blev forenet med Gram. I hovedstaden købte hun både det nuværende Thottske Palæ og et af palæerne på Amalienborg, hvor hun fuldførte det af etatsråd Løvenskiold påbegyndte palæ, det nuværende Christian IX's Palæ. Også i Ribe erhvervede hun en gård.

Denne meget energiske dame stillede store krav til sine bønder, som hun bebyrdede med øget hoveriarbejde, og som hun også, som det synes, forsøgte at pålægge større afgifter ved en omlægning af betalingsmåden. Bønderne holdt imidlertid stædigt på deres ret og nedlagde til tider som protest hovarbejdet. Grevinden på sin side anvendte de økonomiske og retslige magtmidler, hun havde i hænde som godsejer, men synes ikke at have grebet til voldelige foranstaltninger. Bøndernes had til hende var dog blevet så stærkt, at hun efter sin død omtales som »den onde grevinde«. Hun havde bygget flere skoler for landsbybørnene på Gram gods; men det kunne så langt

Moderne interiør i østfløjen (fot. J & F. Lydom).

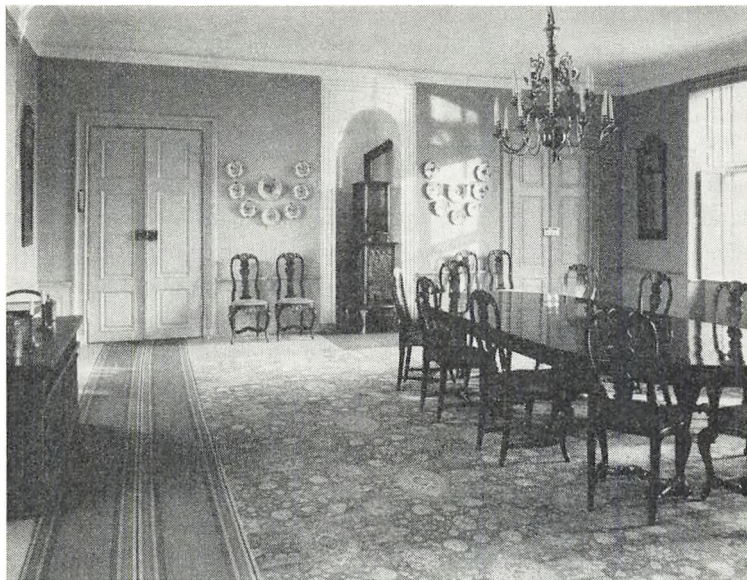
fra forsonede bønderne. Dette træk peger imidlertid mod en anden side af hendes karakter. Hun stod den åndsinteresserede Scheel-Plessenske kreds i København nær, brevvekslede med den lærde Hans Gram og beundrede Frederik den Store af Preussen. I sine sidste år ville hun gerne skille sig af med sine sønderjyske gårde og solgte 1759 dem begge til sin stedsøns søn, lensgreve Hans Schack, som hun ønskede også skulle overtage palæet på Amalienborg. Det erklærede greven, han aldeles ikke havde råd til, men den gamle dame tog ham det højst unødigt op og tilbød at købe begge godser tilbage for 110.000 daler. »Han profiterer på købet 30.000 daler i rede penge uden ringeste udgift, hazard og møje. Godserne Gram og Nybøl har han ingenlunde nødig for derved at sætte sig i gæld, men et hotel må han have efter de grevelige privilegier«. Til sidst føjede greven sig, overlod grevinden godserne igen og overtog palæet. Men den gamle frue havde svært ved at glemme. Få dage før sin død den 28. september 1760 udfærdigede hun et testamente, der bestemte, at samtlige hendes godser i Sønderjylland og på Sjælland skulle arves af en broder af

HADERSLEV AMT

lensgreven, kammerjunker, greve Frederik Christian Schack (født 1736), og testamentet bestemte ydermere, at hvis han døde uden at efterlade sig livsarvinger, skulle godserne på Sjælland tilfalde Frederiks Hospital og Gram og Nybøl Ribe Hospital. De skulle altså under ingen omstændigheder tilfalde broderen på Schackenborg!

Grev Frederik Christian Schack var meget forgældet, og arven kom derfor som en glædelig overraskelse, selv om han først skulle tiltræde godserne, når disses ret store gæld var betalt af deres reuener. Indtil da skulle de administreres af etatsråd Jacob Barchmann og byskriver Birch. Selve Gramgaard blev 1761 forpagtet bort til Peter Tramm fra Sandbæk i Kappel, der viste sig at være en meget dygtig mand, som prompte svarede sine forpagtningsafgifter, men som i øvrigt på den anden side var en hård mand mod hovbønderne. Når det alligevel, trods al anvendt møje, ikke lykkedes for administrationen at få bragt gælden blot nogenlunde ud af verden, ligger det i, at der i disse år, bl. a. på grund af krigsfare og rustninger, var lagt en overordentlig stor skattebyrde på alle samfundslag herhjemme. 1773 udløb Trammss kontrakt, og greven overtog selv Grams drift, som han dog i den følgende korte tid, hvor det ikke var bortforpagtet, hovedsagelig ledede indirekte gennem en inspektør. En speciel interesse ofrede han dog på haven, til hvis pasning der blev indkaldt udenlandske gartnere.

I denne tid ændredes Grams bønders kår på en afgørende måde. Af disse boede størsteparten i Gram sogn, »gammelgrammer« og »nygrammer«, hertil kom en del strøgods i Fole, Rødding, Hygum, Øster Linneth og Nustrup sogne. Mellem bønderne og greven oprettedes i 1774 en kontrakt, der dels tog sigte på en nedsættelse af hoveriet (mod betaling) såvel for »trælbønderne« (de hoverigørende) som for »fribønderne«, dels på en afløsning af trælbøndernes naturalafgifter med pengeafgifter og en ændring af betalingsterminerne. En mængde trælbønder blev arvefæstere, og udskiftningen tog fart. Et forsøg fra grevens side på at arrangere en tiendeafløsning blev derimod ikke nogen større succes. Da Schack 1774 havde truffet ordningen med bønderne, bortforpagtede han igen både Gram og Nybøl, men på en noget anden måde end det tidligere var sket, hvad formindsnelsen af bøndernes hoveriydelser gjorde påkrævet. Der skete

Spisestue med barokmøbler i hovedfløjen (fot. J. & F. Lydom).

nu en opdeling af Grams marker i parceller, som hver forpagtedes bort til sin forpagter.

1777 fik Fr. Chr. Schack sine godser erigeret til stamhuset Giesegaard, hvorved denne sjællandske ejendom naturligt blev den foretrukne bolig for stamhusbesidderen. Gram er i den følgende tid nøje knyttet til Giesegaard. 1790 døde grev Fr. Chr. Schack, og indtil 1798 administreredes hans godser for den umyndige arving af hans enke, grevinde Ida Schack, født Scheel Bille, og major Rosenkrantz. Denne sidste var en meget sparsommelig mand, der indskrænkede udgifterne til godsdriften, hvor han kunne. Derefter blev grev *Knud Bille Schack* myndig og overtog stamhuset. I en stor del af hans ejertid var Gram bortforpagtet. Til bønderne på dette gods kom han i modsætningsforhold, da han forsøgte at få deres afgifter reguleret efter den stedfundne prisstigning. På Gram skete forøvrigt i hans tid en række forbedringer, der indførtes brak og nye afgrøder som hvede og kløver, og afvandingsforholdene forbedredes m. v. Værd er det at

HADERSLEV AMT

lægge mærke til, at studedefningen netop i disse år tager et nyt op-sving på godset, og dette bliver fra nu af en af dets vigtigste ind-tægtskilder. Forpagtergården Billeslund blev oprettet i forbindelse med udskiftningen af skovfællesskabet.

Efter grev Knud Bille Schacks død i 1821 gik stamhuset over til hans søstersøn *Henrik Adolf Brockenhuus*, året efter optaget i greve-standen under navnet *Brockenhuus-Schack*. Hans godser var dog under privat administration, og Gram lededes i hele hans tid af amt-mand, kammerherre G. H. E. von Krogh, en dygtig mand, der efter-hånden blev upopulær på egnen på grund af sit slesvig-holstenske sindelag. 1848 var hans dage på godset derfor talte. — Året før var grev Henrik Adolf død, og grev Knud Bille Ludvig Anton Brocken-huus-Schack overtog stamhuset. Under ham hævedes administratio-nen. Han gennemførte frasalget af fæstegodset under Gram. I øvrigt skete der i hans tid store forbedringer på godset. Dets område ar-ronderedes, der anlagdes teglværk, driften af skovene rationaliseredes m. v. Både grev K. B. Brockenhuus-Schack og hans efterfølger fra 1892, sønnen grev *Adolf Ludvig Brockenhuus-Schack* (død 1938), fik ved deres nationale eksempel stor betydning for egnen i disse trange år for landsdelen, og Gram gods blev et centrum for danskheden.

Grev Adolf Ludvig fortsatte sin faders arrondering af godsdistrik-tet. 1905 - 06 lod han slottet grundigt restaurere af arkitekt Gotfred Tvede. Haveanlægget på slotsholmen omlagdes efter en plan af land-skabsgartner E. Glæsel. Grev Adolf Ludvig, der var kammerherre og hofjægermester, interesserede sig i det hele taget mere for Gram, end hans forgængere havde gjort, og slottet blev under ham taget i brug i langt videre udstrækning end før. De forskellige gårde under godset drevs fortsat af forpagtere.

1919 overgik grevens sønderjyske godser i henhold til den nye tyske lenslov til frit eje. Ved genforeningsafstemningen stemte alle i Gram godskommune dansk, et smukt vidnesbyrd om den indflydelse, der udgik fra slottet. 1938 blev slottet, Gramgaards bygninger, søn og en del af Lunden, ialt ca. 55 tdr. ld., frivilligt naturfredet. 1940 over-tog sønnen, hofjægermester, greve *Knud Henrik Otto Brockenhuus-Schack* (død 1949) Gram og Nybøl godser, der 1945 blev omdannet til et *aktieselskab*, der nu bestyres af fættersønnen, greve Jens Knud

Hovedfløjens sal, der står som ved genforeningen (fot. J. & F. Lydom).

Bille Brockenhuus-Schack, gift 1963 med Susanne Grandjean til Venerslund, som har indrettet sit hjem i hovedbygningen.

I 1949 blev ved arvefaldet afstået 190 tdr. ld. hvoraf der blev dannet syv husmandsbrug og fire tillægsparceller. Godserne omfatter nu ialt 3.131 tdr. ld. fordelt med 477 tdr. på Gramgaard, 303 tdr. på Billeslund, 456 tdr. på Nybølgaard, 144 tdr. på bortforpagtede gårde m. m. samt 1.751 tdr. skov og plantage. I 1961 er »Gram Cotel« oprettet som en fælles, gennemmekaniseret løsdriftsstald for 250 - 300 køer fra Gramgaard, Nybølgaard og Billeslund. Cotellet består af tre aluminiumsbeklædte haller, hvortil er tilsluttet seks 15 m høje silotårne. For at sikre konstante mængder af afgrøde er der indrettet et stort kunstigt vandingsanlæg på Nybølgaard og Gramgaards marker. En brand hærgede juni 1965 den store, gamle ladegård, og ulykkeligtvis brændte også den særprægede østre længe, der muligvis stammede fra det af rigsfeltherren i 1660'erne opførte ladegårdsanlæg. De be-

HADERSLEV AMT

varede længer stammer alle fra forrige århundrede. Gram og Fole kirker er gået over i offentlig eje. Derimod hører Slotskroen stadig under godset; den er opført i 1714 og udgør sammen med andre gamle bygninger ved slotssøen en køn og stemningsfuld ramme om det gamle slot.

VILH. LORENZEN

EJERE

- 1230 Kronen
Hertug Erik
1376 Gerhard VI
1394 Henneke Limbek
ca. 1430 Joakim Bjørnsen Bjørn
ca. 1467 Ditlev Reventlow
ca. 1475 Joachim Reventlow
- 1563 Ditlev Buchwald
1638 Dionysius v. Podewils
- 1664 Hans Schack
- 1707 Hans Schack d. Y.
1719 Anna Sophie Schack
- 1790 K. B. Schack
- 1821 H. A. Brockenhuus (-Schack)
- 1892 A. L. Brockenhuus-Schack
- 1945 A/S Gram og Nybøl Godser

BYGNINGER

- 1314 Borg opført på voldsted
- ca. 1500 Gården flyttet og østfløjen opført
Østfløjen ombygget
- ca. 1665 Ladegården opført
1670 Sydfløjen med tårn opført ved H. Hottmacher
1714 Slotskroen opført
- 1751 Vestfløjen opført, tårnet nedrevet og sydfløjen moderniseret
- 1806 - 10 Hovedbygningen istandsat; avlsgårdens nord- og vestlænge opført
- 1905 - 06 Hovedbygningen istandsat ved G. Tvede
- 1955 Avlsgården ombygget
1959 Hovedbygningens østfløj moderniseret ved Aa. S. Jensen
1961 »Gram Cotel« opført
1965 Den gamle avlsgård brændt

Slottet set fra kirkepladsen (fot. Niels Elswing).

Slottet i Løgumkloster

Løgumkloster flække, Tønder amt

Både i bogstavelig og i overført forstand ligger »slottet« i Løgumkloster ganske i skyggen af den prægtige gamle cistercienserkirke, der med hele sin ranke rejsning og den kraftige tagrytter på korsskæringen ses viden om i det flade, vestslesvigske landskab. Efter den lykkeligt gennemførte restaurering, der påbegyndtes under tysk ledelse 1913 og fortsattes efter genforeningen af danske arkitekter og arkæologer, står kirken nu som et af de skønneste middelalderlige bygningsværker, vort land kan opvise.

Slottet ligger med sit sydøstre hjørne bygget op ad eller sammen med kirkens vestgavl. Også det er på sin vis en værdifuld bygning; efter Hansborgs brand 1644 og det gamle Tønderhus' nedrivning et

TØNDER AMT

hundredår senere er det ene om at repræsentere renæssancens bygningskunst i Nordslesvig. Det lange, horisontalt betonedede hus' beliggenhed ved den himmelstræbende gotiske kirke gør stilforskellen mellem de to bygninger ganske særligt iøjnefaldende. Slottet virker endnu mere jordbunden, end det ville have gjort, hvis det havde ligget frit. I virkeligheden er det nemlig en ret imponerende bygning, i to stokværk, men uden kælder, opført af røde mursten og med rødt tegtag. I længden måler den 47,5, i bredden 10 meter. Over alle vinduerne er der små pyntelige, murede trekantsgavle ligesom man her har brugt den hollandske skik at lægge en udefra synlig træplanke oven over hvert vindue. Det mest fremtrædende træk på den lange facade, der vender mod nord, er dog det monumentale, om militærarkitektur mindende portalparti et stykke vest for husets midte. Oven over den sidder under en lille trekantsgavl to sandstens-tavler, udhugget med henholdsvis kong Frederik IV's spejlmonogram og det danske rigsvåben, omgivet af elefant- og dannebrogsoordenens kæder.

Under ledelse af arkitekt Thorvald Andersen gennemførtes i begyndelsen af 1930'erne en grundig restaurering af slottets nordside, der nu præsenterer sig smukt mod den foranliggende åbne plads. Sydsiden derimod er endnu ikke behandlet og virker derfor meget forsømt. Den skæmmes yderligere af den korte sidefløj ved vestenden, som med sine glatte mursten og moderne cementfuger harmonerer meget dårligt med det gamle renæssancehus. I 1947 genåbnedes en rundbuet dør i facadens østre del ved arkitekt Chr. Borch.

Som byggestilen lader formode, er det ikke bygherrens monogram, der nu har sin plads over portgennemkørselen. Slottet er nemlig opført henimod 100 år før Frederik IV's tid, men forudsætningerne for dets opførelse går endnu længere tilbage. Dets historie er fra begyndelsen knyttet nøje til kirken og klostret. Da cisterciensermunkene i 1173 kom til Løgum for at grundlægge et nyt kloster, fandt de her et vidt dalstrøg med store engstrækninger og noget agerjord. Der var kun ringe læ for den barske vestenvind, omend de nærliggende skove, Draved skov i syd og Kratskov på Vognshøjåsens skråning mod nord, havde en noget større udstrækning end i vore dage. Men dalen var vandrig, og der var udmærkede muligheder for at drive møllebrug og fiskeri. Munkenes økonomi var dog først og fremmest

Over porten mod kirkepladsen ses Frederik IV's spejlmonogram og rigsvåbnet (fot. Holt & Madsen).

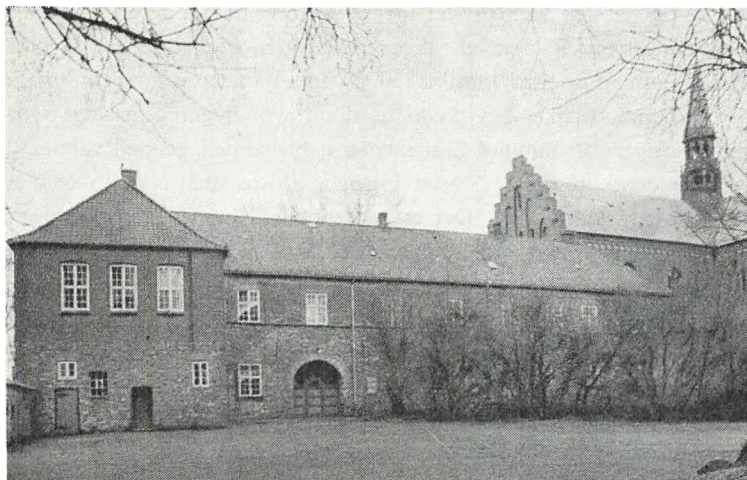
baseret på landbrug; i tidens løb samlede de sig, dels ved gaver, dels ved køb og mageskifter, udstrakte jordbesiddelser. Af større gårde ejede klostret omkring 1500 således Søllingvraa, Vraagaard, Vippelgaard og Visgaard i Slogs herred samt Trelborg og Storgaard i Lø herred. Langt den overvejende part bestod dog af spredte bøndergårde, beliggende i Slogs, Tønder, Hvidding, Lø, Nr. Rangstrup, Sdr. Rangstrup og Frøs herreder. Af skattelisten fra 1548 fremgår, at ved klostrets ophævelse blev ialt 175 fæstebønder lagt ind under det nyoprettede Løgumkloster amt. Deraf boede kun de 89 inden for Løgumkloster birk, som foruden selve klostret og den lille flække, der var vokset op ved dets fod, omfattede landsognet, Nørre Løgum sogn samt landsbyerne Alslev og Vester Højst. De øvrige gårde lagdes ind under 5 fogderier (hvortil ved opløsningen af Svavsted amt 1702 yderligere kom Skærbæk fogderi), hvis beboere var tingpligtige under Tønder, Åbenrå og Haderslev amter.

Ved hertugdømmernes første deling mellem kong Hans og hertug

TØNDER AMT

Frederik 1490 faldt klostrene vel ikke direkte ind under delingen, men af hensyn til de forskellige fyrstelige privilegier, såsom gæsteri- og jagtretten, måtte der dog træffes en ordning, så hver kunne vide, hvad der tilkom ham. Rettighederne inden for Løgumklosters område tilfaldt ved denne lejlighed den gottorpske hertug. Men ved den store arvedeling mellem Christian III og hans brødre 1544 tildeltes Løgumkloster hertug *Hans den Ældre*. Et par år efter skete der også en afgørende ændring i selve besiddelsesforholdet. Cistercienserklostret havde overlevet de kritiske reformationsår, men da abbeden Morten Iversen døde 1548, skred man til dets inddragelse under verdslig overhøjhed; det derved fremståede nye amt blev underlagt hertug Hans. Ved hans død 1581 kom det ligesom hans øvrige vestslesvigske besiddelser under den gottorpske hertug, under hvem det forblev, indtil kong *Frederik IV* i Den store nordiske Krigs tid (1713) inddrog de gottorpske dele af Slesvig.

Da klostrets tidligere besiddelser nu udgjorde et selvstændigt amt under gottorpsk overhøjhed, måtte det være nærliggende, at hertugen gav sig til at tænke på opførelsen af en administrationsbygning, der samtidig kunne tjene som passende opholdssted for ham, når han med sit følge var til stede i amtet. I en tid, hvor jagten spillede en stor rolle for fyrstelige herrer, har den nærliggende Draved skov sikkert øvet en betydelig tiltrækning, ganske særligt herude i Vestslesvig, hvor udstrakte skove var noget af et særsyn. Det er ikke så underligt, at traditionen fortæller, at bygningen blev rejst som et jagtslot, hvor hertugen kunne bo og feste efter sine jagtture i omegnen. Det vigtigste motiv har dog utvivlsomt været ønsket om passende lokaliteter for amtets øvrighed. Efter en halvt udslidt indskrift er slottet bygget i året 1614 af hertug *Johan Adolf* (1575 - 1616), som tiltrådte regeringen allerede 1590 i en alder af kun 15 år. Dagen efter Christian IV's kroning 1596 holdtes i København hans bryllup med den unge konges søster, prinsesse Augusta. Med det skarpe modsætningsforhold mellem de gottorpske hertuger og de danske konger i erindring er det nok værd at mindes, at Johan Adolf stod i et venskabeligt forhold til sin kongelige svoger og sin svigermoder, den myndige enkedronning Sophie. Den sidste var ham også uundværlig som långiver. Efter sin fader havde hertugen arvet en betydelig gæld, men

Slottet set fra haven (fot. Niels Elswing).

det hindrede ham ikke i at føre et kostbart hof, bl. a. krydret med mange muntre drikkegilder. Han nærrede imidlertid også lærde og kunstneriske interesser, som i så rigt mål skulle nedarves til sønnen hertug Frederik III; også de krævede store midler for at trives.

Da man ved slottets restaurering nedtog de ovennævnte to sandstenstavler over portalen, viste det sig, at de på den anden side havde henholdsvis det holstensk-gottorpske våben og det firdelte danske rigsvåben fra Christian IV's ældste tid. I forbindelse med arvehyldingen 1721, efter Frederik IV's inddragelse af de gottorpske dele af hertugdømmet Slesvig, udgik der nemlig en udtrykkelig ordre til, at de fyrstelige våben, der måtte være ophængt eller indhugget på landets offentlige bygninger, skulle erstattes af kongens våben. Således gik det til, at tavlerne i Løgumkloster med bygherrens og hans gemalindes våbener blev nedtaget og igen opsat med bagsiderne udad, efter at disse var blevet forsynet med den nye landsherres spejlmonogram og rigsvåbnet i den nye form. De originale tavler, der så morsomt minder om den formelle side ved indlemmelsen, opbevares nu i Tønder Amts Museum, medens der er indsat kopier over indkørselsporten i Løgumkloster.

TØNDER AMT

I øvrigt er der ikke knyttet megen historie til stedet. Den statelige renæssancebygning opnåede ikke engang den beskedne ære at blive varig amtmandsbolig. Indtil 1850 lå amtet under samme amtmand som Åbenrå, hvilket bevirkede, at det fra et bygningsmæssigt synspunkt ringere Brundlund Slot med den bedre beliggenhed valgtes til amtmændenes residens. Slottet i Løgumkloster måtte nøjes med at være amtsforvalterbolig. Det er næsten kun i bygningsregnskaberne, at man finder huset omtalt gennem tiderne. Den barske vestenvind var en hård svend at bides med herude i det flade land, så gang på gang måtte der bødes på tag og mure. I begyndelsen af 1700-tallet var der endog tale om at rive slottet ned, hvilket i betragtning af dets unge alder kan synes ret uforståeligt. Frederik IV lod det imidlertid grundigt restaurere i begyndelsen af 1720'erne. Fra hans tid findes nogle meget oplysende beskrivelser af »amtshuset« optegnet i inventarprotokoller over amtets tilstand ved indlemmelsen. Det fremgår deraf, at amtsforvalteren havde sin bolig i den øst for porten beliggende del af stueetagen; den vestlige del optoges af embedslokaler samt værelser for amtssekretæren. På bygningens sydside var der et nu forsvundet trappetårn, ad hvis vindeltrappe man kom op til anden etage, der rummede en meget stor sal og ved hver ende to rum med vinduer både mod syd og nord. Salens gulv var belagt med store røde fliser, og der var kamin i begge dens ender; loftet blev båret af store bjælker, af hvis udskårne konsoller der endnu er bevaret nogle stykker. Over salens døre prangede byttet fra de her-tugelige jagter i form af store gevirer. For det meste har disse rum stået ubeboet, beregnet til at huse hertugen med følge under eventuelle ophold. De er også blevet anvendt som festrum for embedsmændene ved visse lejligheder. Det ses bl. a. af en ansøgning fra amtsskriveren Cassius 1635 til hertugen om tilladelse til at måtte fejre sin bryllupsfest på »det fyrstelige hus«, en ansøgning, som Frederik III beredvilligt bevilgede. Da Løgumkloster i det 18. århundrede var garnisonsby, synes slottet at have huset en officersfamilie; dens bolig har formentlig været i andet stokværk. Vinkelret på hovedhuset lå ved sydsidens vestende en lang køkkenfløj i to stokværk; den korte tilbygning her i vore dage er en moderniseret rest af den. I hjørnet ved hovedbygningen var der en vindeltrappe, som gav adgang til

Slottet set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

2den etage og loftet i både hoved- og sidefløj. Stødende op til sidefløjens sydgavl lå endnu en udbygning, der i forbindelse med et plankeværk, på hvilket »den engelske parforcejagt« var afmalet, lukkede for den store gård mod syd. Længere mod øst begrænsedes gården endelig af en moderne korsgang langs den endnu bevarede to etager høje klosterfløj, hvis smukke hvælvede rum var indrettet til stalde, vognremiser, tørveoplagsrum og fængselsceller. Det kan stå som et udtryk for det gamle klostres dybe fald, at abbedgraven her blev fundet under et aneligt lag gødning og affald. Endelig lå der ved slottets forgård mod nord et lille porthus, et jægerhus og et par stalde med plads til amtsforvalterens og husfogdens heste og køer.

Det fremgår af denne beskrivelse, at dele af det gamle klosterkompleks indgik som udbygninger i slotsanlægget. Tiden mellem klostrets ophævelse 1548 og slotsbygningens opførelse 1614 har formodentlig tæret så slemt på de middelalderlige klosterbygninger omkring fratergården, at man ikke har anset dem for bedre værd. Men formentlig kan vi takke den rent praktiske anvendelse for, at dog klostrets øst-

TØNDER AMT

fløj har fået lov til at blive stående til nutiden, som har kunnet påtage sig den smukke opgave at føre bygningen tilbage til dens skikkelse i klostertiden.

Af slottets beboere er der grund til at nævne den første af amtsforvalterne under dansk overhøjhed, Nicolai Clausen, fordi han var morbroder og senere svigerfader til den store salmedigter Hans Adolph Brorson. Fra 1717 til 1721 boede den sidstnævnte på slottet som huslærer i sin morbroders hjem. Efter nogle urolige studenterår fandt han her ved foden af den gamle klosterkirke fred i sit sind og påvirkedes stærkt af den pietistiske rørelse, der havde et af sine brændpunkter i denne egn. Samtidig forelskede han sig i sin kusine, som senere skulle blive hans hustru. Til minde om Brorsons ophold på slottet er der nu i portgennemkørslen opsat en tavle med hans navn og årstallene 1717 - 1721. — 1850 blev Løgumkloster amt underlagt amtmanden i Tønder, og da den prøjsiske kredsordning indførtes et par år efter krigen 1864, opløstes amtet helt og indlemmedes i Tønder kreds. Denne ordning er blevet opretholdt efter genforeningen 1920, idet Løgumkloster nu indgår i Tønder amt. Slottet blev herefter sæde for en underret, i den tyske tid en såkaldt amtsret, nu Løgumkloster retskreds, der omfatter Lø herred med Løgumkloster birk. Foruden de forskellige retslokaler og -kontorer er der bl. a. bolig for dommeren i den rummelige bygning. Alle de ovenfor nævnte udbygninger og sidehuse er forlængst forsvundne, men tilbage står den smukke renaissancebygning med det i forhold til anvendelsen noget krævende navn. Som bygningsmonument er det utvivlsomt et af de værdifuldeste i Sønderjylland.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

1173 Cistercienserordenen
1544 Hertug Hans den Ældre
1590 Hertug Johan Adolf

1714 Kronen

1864 Prøjsen
1920 Staten

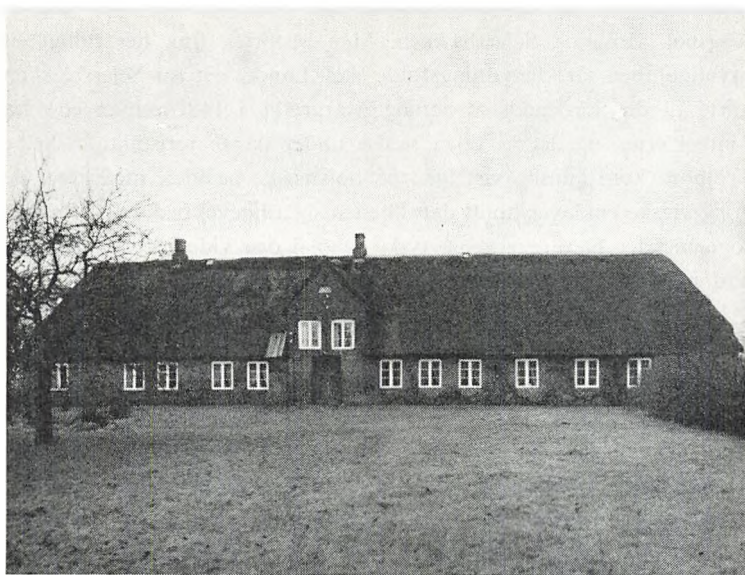
BYGNINGER

Kloster opført

1614 Slottet opført

1720'erne Istandsættelsesarbejder

1931 - 32 Restaurering ved
Th. Andersen

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Kogsbøl

Emmerlev sogn, Højer herred, Tønder amt

Vestligst i landet, helt ude på Sønderjyllands ofte truede og vigende Vesterhavskyst, er nu de to ejendomme Kogsbøl Ladegaard og Søndergaard opstået på grundlag af det mægtige herresæde, hvor Rosenkrantz'ernes berømmelige slægt herskede gennem i hvert fald syv slægtled. Slægtens sønderjyske linie blev vel aldrig så mægtig eller talstærk som hovedlinien på Hevringholm, men det skal erindres, at Rosenkrantz'erne på Kogsbøl var den sidste slægt af gammel dansk adel, der sad på sønderjysk jordegods af betydning. Mærkeligt er det, at i denne lave, fugtige og på herregårde så fattige kystegn, hvor vældige øde mosestræk skiller de frodige bygder, ligger de to stormands-

TØNDER AMT

sæder Kogsbøl og Trøjborg ganske nær hinanden, på hver side af Kogsbøl Mose og Sejersbækken. Men historien trak hér tidligt sit usynlige, men såre betydningsfulde skel. Landet øst for Sejersbækken hørte til det jordegods, dronning Margrethe i 1407 erhvervede fra Limbek'erne, og det lå siden stedse under dansk jurisdiktion. Selve Trøjborg kom ganske vist igen på holstenske hænder, men hér i de kongerigske enklaver holdt danskheden sig alligevel bedre end i nabo-sognene, der blev regeret på tysk, og til i dag vidner forskelle i det nationale sindelag i disse egne om fortidens magt.

Det er netop fra dronning Margrethes tid, at vor tidligste efterretning om Kogsbøl stammer. 1393 var *Peder Eriksen Rosenkrantz* af »Cuxbyl« nærværende på Hviding herredsting, men gården tilhørte antagelig endnu da hans fader, hr. Erik Nielsen, der var en af den store dronnings råder; han gav fem gårde i Emmerlev og Sejerslev til Emmerlev kirke og levede endnu i 1412. Peder Eriksens sønner Claus og Iver nævnes begge til Kogsbøl; men den første synes dog at have slået sig ned på Høgsbro i Hviding, en sædegård, der tilhørte hans efterslægt i tre generationer og tilsidst atter kom til Kogsbøl-linien. Iver Pedersen, der vistnok var en af grev Adolf af Holstens mænd, indlod sig i storstiledede godshandler, hvorved han målbevidst søgte at samle jordegods om Kogsbøl. Også Store Tønde nær Solvig erhvervede han, men den blev 1494 solgt af hans sønner, der også synes at have foretaget en opdeling af det fædrene gods, idet den yngre, Erik Iversen, lidt syd for Kogsbøl byggede Søndergaard. Om nogen skarp skeldragning mellem de to sædegaarde blev dog aldrig tale, og til vore dage har gårdene med kortvarige afbrydelser haft fælles skæbne. Den ældre broder Claus Iversen på Kogsbøl ved vi ikke meget om; han var død i 1515.

På denne tid var den mærkeligste mand af denne slægtslinie, Claus Iversens sønnesøn, magister Gotskalk Eriksen Rosenkrantz netop trådt ind i historien. Som ung gejstlig, uddannet ved universiteterne i Rostock og Køln, nævnes han 1513 som kongelig sekretær og var 1520 med Christiern II i Stockholm, hvor han i de følgende tre år som svensk kansler og regeringsråd med tapperhed søgte at holde byen mod de svenske oprørere. Ved byens fald 1523 undkom Gotskalk Eriksen, og efter en pilgrimsrejse til Santiago de Compostela i

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Spanien opsøgte han trofast sin gamle herre, der nu prøvede udlændighedens bitre kår, og blev i 1525 hans kansler. Da Nederlandenes regentinde efter sin nieces, den unge dronning Elisabets død lod de kongelige børn fjerne fra deres lutheranske fader, blev Gotskalk Eriksen tilknyttet deres hof i Mecheln og var forbindelsesledet til kong Christiern. Under kongens uheldige togt til Norge 1532 forblev kansleren i Bruxelles hos den unge prins Hans; efter Christierns endelige fald gik han i kejserens tjeneste, men søgte stadig at virke for sin gamle herre. Denne helt ualmindelige, både lærde og livskloge mand, der korresponderede med Europas førende humanister, viste i sit liv samme sjældne troskab mod de to faldne sager, han engang havde valgt at tjene: kong Christiern II og den katolske lære. Selv dette, at kongen under udlændigheden åbenlyst trådte over til lutheranismen, bragte ikke den trofaste Gotskalk Eriksens holdning til at vakle, og i sikker tillid til sin og sin konges sag døde den gamle kansler på en af sine mange diplomatiske sendelser i Valenciennes 1544.

TØNDER AMT

Magister Gotskalks tre brødre skrev sig alle til Kogsbøl, men også deres halvbrødre fra Søndergaarde, Timme og Bendix Iversen har vist haft rettigheder hér; i hvert fald er det Bendix Iversens sønner *Carsten* og *Christoffer Rosenkrantz*, der i det 16. århundredes slutning sidder på Kogsbøl. Om Carsten ved vi, at han lagde Trægaard — en sædegård, der ligesom Høgsbro og Søndergaarde var udskilt af Rosenkrantz'ernes store godsbesiddelser her i vesteregnet — »slet øde«. At slægtens mindre gårde således blev opgivet, kan vi måske med stor forsigtighed tolke som et vidnesbyrd om, at stamsædet Kogsbøl havde fået en tidssvarende beboelse, og måske tør vi derfor datere Kogsbøls endnu bevarede, mere end tre tdr. ld. store kvadratiske voldsted til denne tid. At der på denne vældige, befæstede herregårdsplads har stået bygninger af betydelig anseelse, virker umiddelbart sandsynligt. Men ingen efterretning om disse når os, og da de sidste bygningsrester, de svære grundsten, blev brudt op under 1. verdenskrig, er det nok tvivlsomt, om vi nogensinde får noget nærmere at vide om Rosenkrantz'ernes borg.

Medens Christoffer Rosenkrantz ved sit ægteskab med Johanne Galskyt kom i besiddelse af Høgsbro og Hundsbæk, synes Carsten at have siddet på Kogsbøl, hvorfra han eksporterede stude til Holland på egne skibe; 1597 led han et stort tab, da en last forliste. 1604 blev han købt væk fra slægtsgården af broderen, hvis lidet sympatiske karakter blotlagdes, da han nogle år senere ved forfalskede gældsbreve søgte at fravriste enken Karen Strangesdatter Donslund; det er kendt (og hér i værket nærmere omtalt under Vosnæs) hvorledes hans transaktioner bragte ham på skafottet 1610. Hans kreditorer satte sig straks i besiddelse af hans sønderjyske godser, som i 1613 for 25.600 rdl. blev solgt til statholderen *Gert Rantzau* på Breitenburg. Det siger en del om Rosenkrantz'ernes nationale orientering, at samtlige disse kreditorer var af dansk adel og bosat nord for Kongeåen. På Søndergaarde sad den tredie, svagelige broder *Otte Rosenkrantz* til sin død kort før 1625, hvorefter Carsten Rosenkrantz tiltrådte arven; men kort tid efter var også denne sidste af Rosenkrantz'ernes sønderjyske gårde på fremmede hænder, tilhørende en svigersøn fra Trøjborg, *Caspar Rudolf von Gersdorff*. Kogsbøl bragte statholderens datter som medgift til sin mand, den sagnomspundne condottiere, marskal

Gårdens nordre længe (fot. Niels Elswing).

af Frankrig Josias Rantzau, der dog allerede i 1630 overlod den til svogeren, greve Christian Rantzau for 30.000 rdl. 1649 indgik Kogsbøl i den vældige godshandel med hertug *Frederik III af Gottorp*, hvorved greven for stamsædet Rantzau, Kogsbøl (sat til 34 plove) og 101.000 rdl. tilbyttede sig amtet Barmstedt i Holsten, som kejseren anerkendte som »Herskabet Rantzau«. Hertugen købte i 1652 Søndergaarde af Gersdorff for 7.500 rdl., og de to gårde, der blev bortforpagtet hver for sig, var nu længe på landsherrens hånd.

Da den danske *krone* i 1713 kastede Gottorperne ud af Sønderjylland, var der kort forinden — i 1710 — kommet ny forpagter på Kogsbøl. Det var Gøddert Hansen, der i forvejen forpagtede Søndergaarde, som han havde fået med enken efter den tidligere forpagter Christian Andersen (død 1682). Han var en dygtig, men vistnok også ret hårdhændet mand, der bragte ejendommene i god drift. De er siden gået i arv i Gøddert Hansens (død 1739) og Catharina Ehmsdatters slægt. Sønnen Andreas Chr. Hansen fik 1742 ændret forpagt-

TØNDER AMT

ningsaftalen til arvefæste, men først dennes oldedatter Ingeborg Posselts mand *Boy Feddersen* fra Røj købte gårdene til ejendom i 1841. Da han i 1828 havde tiltrådt fæstet, sløjfede han de sidste rester af den gamle herregård og opførte Kogsbøl Ladegaard 600 m nordvest herfor. Den statelige, sammenbyggede rødstensgård i traditionel vestslesvigsk stil bærer i murankrene årstallet 1830. Vældige stråtage dækker bygningerne, og navnlig har laden en imponerende rejsning, der syner vidt ud over det lave land. Ved *Boy Feddersens* død i 1883 overgik ejendommene til nevøen, prøjsisk rigsdagsmand *Theodor Feddersen*, der endnu samme år opførte en herskabelig hovedbygning på Søndergaarde, hvor han tog bolig. Han døde i 1915, og da sønnen *Hans* faldt i krigen tre år senere var dennes sønner endnu ganske unge. Boet blev først delt i 1948, da den ældste søn *Christian Feddersen* overtog Søndergaarde med 293 tdr. ld., medens broderen *Theodor Feddersen* fik Kogsbøl Ladegaard med 250 tdr. ld. og 400 tdr. ld. mose, der i 1955 solgtes til Jordlovsudvalget.

Midtvejs mellem ejendommene ligger endnu den gamle borgplads. Dens mure er nu sunkne, som naboen Trøjborgs er det; forlængst drog det sidste adelige herskab af gårde. Med Rosenkrantz'erne, der havde givet stedet liv, forlod livet atter Kogsbøl, og nu er der hverken sten eller sagn tilbage.

FLEMMING JERK

EJERE

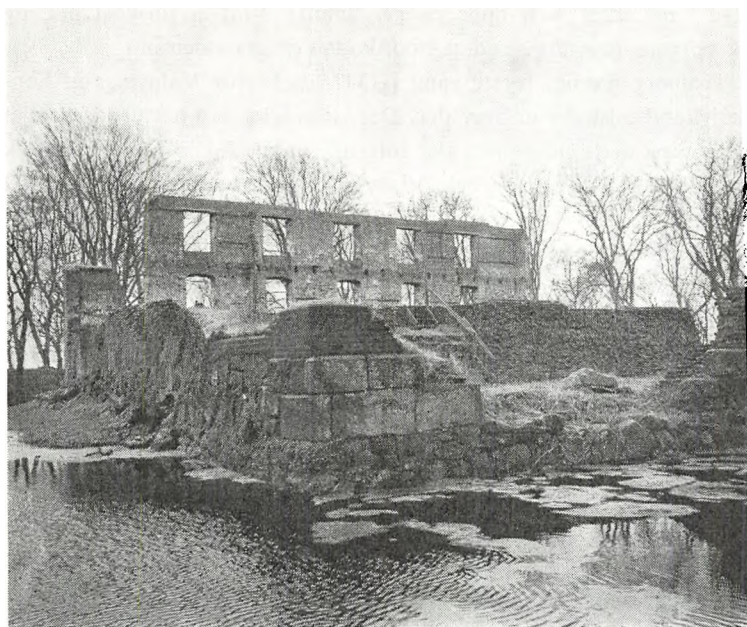
1393 Peder Eriksen Rosenkrantz
ca. 1575 Carsten og Christoffer
Rosenkrantz
1613 Gert Rantzau
1649 Frederik III af Gottorp
1713 Kronen
1828 *Boy Feddersen*
1883 *Theodor Feddersen*

1948 Chr. Feddersen (Søndergaarde)
og Th. Feddersen (Kogsbøl)

BYGNINGER

Borggården opført på
voldsted(?)

1828 - 30 Kogsbøl Ladegaard opført
1883 Hovedbygningen på
Søndergaarde opført

Borgruinen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Trøjborg

Visby sogn, Lø herred, Tønder amt

Omnia vanitas — alt er forfængelighed — var den indskrift, som Peter Rantzau satte over den stolte renæssancebygning, som rejstes på hans bud. Lidet anedes det ham, at ordenes spådom netop skulle fuldbyrdes på hans værk; i sine drømme om slægtens og borgens fremtid har han næppe set det Trøjborg, vi kender i dag, med brudte, forvitrede mure. Borgen gik under i mødet med en ny tid, men ved et af historiens mærkelige luner blev sandstenspladen med den bitre indskrift reddet fra ødelæggelsen.

Trøjborg er vel opkaldt efter oldtidens berømte Troja. Den ligger

TØNDER AMT

ikke i marsken, men oppe på geestlandet. Vidt er udsynet her, og da borgens fire tårne endnu stod, kunne de ses viden om.

Trøjborg nævnes første gang i 1347, da hertug Valdemar af Sønderjylland udsteder et brev dér. Det vides ikke, om hertugen har ejet borgen på dette tidspunkt. Det følgende år fik *Johan Limbek Rømmø*, Sølsted i Abild sogn og hele Visby sogn i pant af hertugen for 509 mark. Da Visby sogn senere lå til Trøjborg, er det sandsynligt, at Johan Limbek har haft Trøjborg i 1348 eller har fået den på denne tid. Han døde omkring 1355, og hans brodersøn af samme navn synes at være blevet hans efterfølger som ejer af Trøjborg. Limbek'erne var ikke blide herrer, stridbare og voldsomme i deres handlinger og svigefulde i deres politiske færd. Johan Limbek synes ikke at have været en undtagelse. Han kom bl. a. i strid med munkene i Løgumkloster, men fjendskabet var dog ikke større, end at han sørgede for at sikre sig et lejersted i klosterkirken. Efter ham gik Trøjborg vistnok over til Henneke Limbek, en søn af Valdemar Atterdags kendte drost Claus Limbek. Han faldt i kampen mod ditmarskerne 1404, og borgen arvedes derefter af hans søn Claus Limbek. 1407 solgte han den til dronning Margrethe, der dog måtte indløse den fra Johan Skarpenberg, som havde den i pant for 3.600 mark lybsk. Dronningen pantsatte selv straks Trøjborg til *Ribe bispestol* for 5.000 mark. Samtidig blev den sammen med det tilhørende bøndergods, først og fremmest Visby sogn, lagt under kongeriget. Den skulle herefter svare under Viborg landsting i stedet for under Urnehoved. Køb og pantsætning var uden tvivl et led i dronningens forsøg på at generhverve Sønderjylland for den danske krone. Fra de holstenske grevers side beklagede man sig i 1424 over Trøjborgs henlæggelse til kongeriget, og endnu ved delingen i 1490 var der uenighed om dette punkt. Men dronning Margrethes værk var solidt. Indtil 1864 blev Trøjborg ved med at høre til kongeriget, idet godset sammen med Schackenberg og forskellige andre områder udgjorde de kongelige enklaver. Dette forhold fik stor betydning ved fredsslutningen i Wien, idet Danmark da til erstatning for enklaverne beholdt de 8 sogne syd for Kolding og nogle områder omkring Ribe. Men også på anden vis fik det betydning, at Trøjborg og det dertil hørende gods blev administreret på dansk. Tyskheden fik aldrig indpas i disse egne.

Biskoppen i Ribe bortforleuede Trøjborg, og i det følgende århundrede sad der en række biskoppelige lensmænd på slottet, væsentligst tilhørende den danske adel. 1442 blev Gunde Nielsen Lange lensmand, foreløbig på et år. Han skulle i den tid anvende mindst 150 mark til byggearbejde på det påbegyndte nye »hus«. Biskoppen skulle altid have adgang til slottet, men måtte dog ikke være lensmanden til alt for megen besvær. Det bemærkes udtrykkeligt, at de vornede ikke måtte forurettes. 1460 var Jep Friis biskoppelig lensmand på Trøjborg efter Henrik Rantzau. Hans broder Esge var lensmand 1462. Senere kom Chr. Stygge, og fra omkring 1490 var Thomas Iversen Juel herre her. Lenet blev berøvet ham i 1505 på en noget voldsom måde, idet der blev øvet hærværk og vold mod ham. Biskoppen hævdede, at Thomas Iversen havde ladet slottet forfalde, og skaden blev vurderet til over 1.000 mark. Sagen blev indbragt for kongen, og på rettertinget i København blev der 24. maj 1505 sluttet forlig. Thomas Iversens efterfølger blev Hans Nielsen Lange til Kærgaard. Det sidste lensbrev før reformationen er udstedt i 1532 til Wulff Pogwisch og hans hustru Christine Munk, som var en søsterdatter til Iver Munk. Foruden en afgift på 100 mark skulle han betale halvdelen af indfæstningen og sagefaldet til biskoppen. Han forpligtede sig desuden til ikke at forhøje bøndernes landgilde eller plage dem med usædvanlig ægt og arbejde.

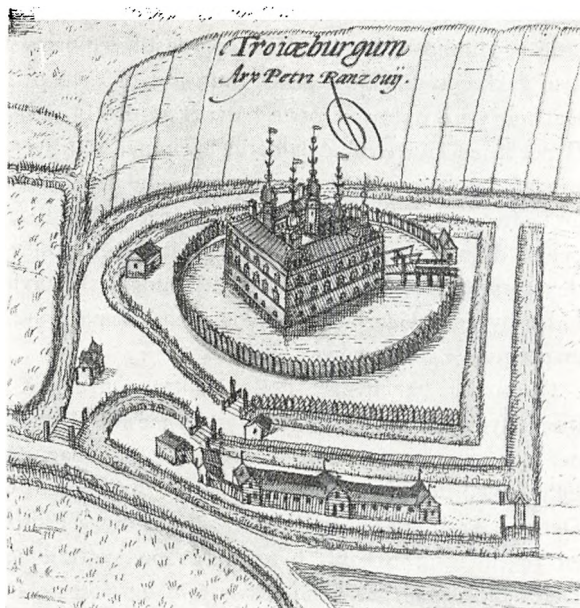
Ved reformationen blev Trøjborg, som i 1499 var blevet givet Iver Munk på livstid, som alt andet bispegods i landet inddraget under *kronen*. Wulff Pogwisch blev dog siddende på slottet, nu som kongelig lensmand. Han kom i strid med sine undersåtter. Bestemmelserne i lensbrevet om landgilde og hoveri tog han ikke særlig højtideligt, og da bønderne ikke ville finde sig i disse overgreb, måtte kongen gang på gang gribe ind og afsige kendelser i stridighederne. 1542 fik fæstebønderne i Døstrup, Brede, Mjolden og Randerup deres hoveri fastsat til ialt 17 dage, nemlig »udi tre dage at age møg, item to dage at pløje, ialt udi fire dage at meje, item fire dage at skære, item fire dage at gøre hø«. Også selvejerne prøvede Wulff Pogwisch at få til at yde større afgifter, idet han mod gammel sædvane forlangte indfæste af dem. En herredagsdom fastslog dog at hans fremfærd var imod loven.

TØNDER AMT

Da Wulff Pogwisch døde i 1554, gjorde hans enke Christine Munk og hans søn Hans krav på at beholde slottet, men kongen ville ikke gå med hertil, og det blev i stedet bortforlenet til Niels Lange, der skulle svare 150 daler i afgift og halvdelen af det uvisse. Hans efterfølger blev Wobislav Wobitzer, en indvandret pommersk adelsmand, som i 1558 fik slottet på livstid og uden afgift. Han beholdt det til 1566, da der skete en afgørende ændring i det gamle slots tilhørsforhold. Daniel Rantzau, kongens betroede feltherre, ønskede at få Trøjborg. Han havde penge tilgode hos kongen og et naturligt krav på at få en belønning for sine store fortjenester af fædrelandet. Kongen ville også nok indrømme ham denne gunst, men forhandlingerne var ikke helt lette, da Daniel Rantzau stillede meget vidtgående krav. Han forlangte ikke blot Trøjborg for sig og sine livsarvinger, men også for sine arvinger i almindelighed, thi, siger han selv, han ved ikke, hvilke ulykker der kan ramme ham, og han må regne med alle slags farer i krigen. Det er, som om han aner, hvad der skal komme. Kongen måtte give efter, og den 26. januar 1566 fik han Trøjborg som len for sig og sine livsarvinger. Hvis han døde uden at efterlade sig sådanne, skulle hans broder Peter have slottet på livstid.

Daniel Rantzau nåede ikke at sætte sin fod på Trøjborg. Hans bange anelser blev til virkelighed en novemberdag 1569, da en del af hans hoved blev borttaget af en kanonkugle foran Varberg. Han var ikke blevet gift før sin død, og Trøjborg blev derfor i henhold til brevet af 1566 overtaget af hans broder Peter Rantzau, som også ægtede broderens trolovede Catharina von Damme.

Snart opstod der hos *Peter Rantzau* et stærkt ønske om også at sikre Trøjborg for sine efterkommere, og i 1579 lykkedes det ham at få et mageskifte bragt i stand med kongen, til hvem han afstod hovedgården Vamdrup. Overdragelsen gjaldt ikke blot selve slottet, men også det omfattende bøndergods, som bestod af ikke mindre end 88 fæstegårde i Lø herred og 11 i Højer herred, hvortil endda kom 24 gårde og gårdparter i Lø herred, som tidligere havde hørt under Riberhus. Også de 14 selvejere, som hørte under Trøjborg, blev overdraget Peter Rantzau, for så vidt som han fik ret til at tilforhandle sig ejendomsretten til dem. Det bøndergods, som hørte til slottet, lå således meget samlet, idet så at sige hele Visby sogn hørte dertil lige-

*Trøjborg
ca. 1587.
Detalje af
kobberstik i
Braunius'
Theatrum
Urbium.*

som langt den største del af Lø herred. Dette er baggrunden for mageskiftebrevets bestemmelse om, at Peter Rantzau skal have godset med samme højhed og rettighed som kronen, »både med herredsting, herredstings ret, strøm, jus patronatus og i andre måder«. Det var altså et helt herred, Lø herred, der ved denne lejlighed blev overdraget til en enkeltmand, en fremgangsmåde, som er enestående i dansk retshistorie. Det medførte bl. a., at det var herren til Trøjborg, der udnævnte herredsfogden. De kirker, som Peter Rantzau fik patronatsret til, var Visby, Mjolden, Døstrup og Randerup. Det var en stor magt, herremanden på Trøjborg havde fået, mange menneskers skæbne og velfærd lå i hans hånd og var afhængig af hans vilje.

Rantzau'erne var den tids mægtigste og rigeste adelslægt i hertugdømmerne, ofte med fin humanistisk kultur og med en stærk trang til at skabe store og smukke bygninger, der skulle bevare deres navne for en sen tid. Peter Rantzau var ingen undtagelse. Det ældste Trøj-

TØNDER AMT

borg lå på en kunstig holm, der målte ca. 30×30 m, adskilt fra land ved mindst én grav. I det nordøstlige hjørne stod et tårn med 4 m tykke, kompakte teglstensmure og 13×13 m i udvendigt mål. Det må være opført i første halvdel af det 14. århundrede. Syd for tårnet lå en lavere middelalderlig bygning. Med iver tog Peter Rantzau nu fat på at skabe et større og smukkere Trøjborg, og allerede året efter, at han havde fået overdraget slottet til ejendom, stod en del af de nye bygninger færdige. Helt afsluttet blev det store anlæg dog først engang i 1580'erne. Den Rantzau'ske tavle viser os slottet inden byggearbejdernes afslutning, mens det på Braunius' stik fra 1587 er gengivet i sin endelige skikkelse.

Hvem der har bygget Peter Rantzaus nye slot vides ikke, men meget tyder på, at det er den kendte mester Hercules von Oberberg, der har æren herfor. Portalen på Trøjborg har således påfaldende lighed med den portal, som han i 1595 byggede til Gottorp kapellet. Det nye Trøjborg var et firfløjet sammenbygget anlæg, som dannede en regelmæssig firkant, hvor nord- og sydfløje var hovedfløjene. Deres indre mål var henholdsvis 6,75 og 6,50 m. De to andre fløje var lidt smallere. Bygningerne var opført af mursten i renæssanceforbandt på en granitsokkel. Ved en del af øst- og sydfløjen kunne man anvende middelalderborgens meget svære fundamenter. Foruden kælderen var der to stokværk, og over dem knejsede fire kobberbækkede trappetårne, der stod i borggårdens hjørner. Renæssancetidens slotte var først og fremmest boliger, men den militære betydning, som middelalderens borge havde haft, var endnu ikke ganske blevet til intet. Det kommer tydeligt frem i Trøjborg-anlægget. Bygningerne var omgivet af en grav, over hvilken der førte en vindebro. Rundt om graven var der palisader. Også avlsbygningerne var omgivet af en grav.

Inde i slottet var der selvfølgelig megen plads. Foruden borgstuen og køkkener var der ialt 26 værelser. Som det fremgår af et inventarium fra 1830 havde en del af værelserne betegnelser som »det grønne sovekammer«, »det gule soveværelse«, »den røde stue« og »det blå kammer«. Betegnelserne stammer fra tapeternes forskellige farver. I det hele taget havde man lagt stor vægt på det indre udstyr, og alle kaminerne forsynedes med Peter Rantzaus og hans hustrus

Trøjborg, ruinen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

våbener. I sydfløjen var slottets største rum, Hjortesalen, der var 8 × 20 m. Dens vægge var prydet med talrige hjortehoveder. Også et slotskapel fandtes på slottet med særlig prædikestol og alter. En stærk modsætning til farverne og lyset i disse rum var mørket i borgens fængsel dybt under jorden, hvor kæder og lænker, fastgjort til muren, var tavse vidner om, at livet på den store gård også havde sine mørke sider.

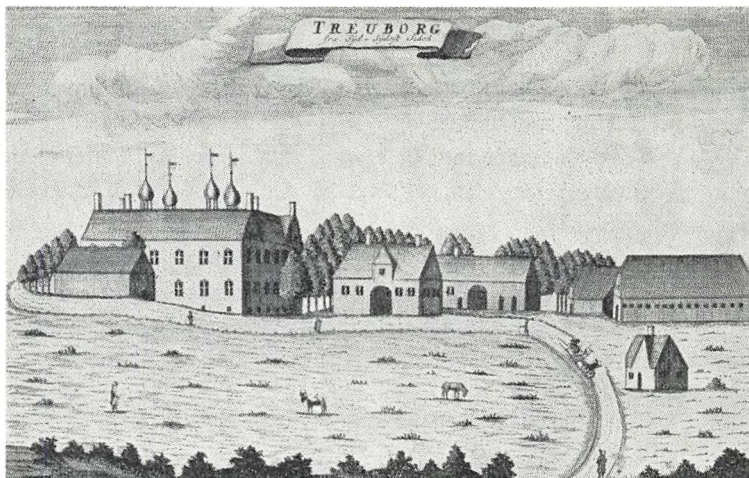
Når en fremmed nærmede sig den imponerende portal på nordfløjen, kunne han ikke undgå at få øje på en stor, endnu bevaret, indskrifttavle med Peter Rantzaus og Catharina von Dammes våbenskjolde. En indskrift lader slottet selv fortælle sin nyere historie:

Troyburgh heis ich von alters her
 lis ferner willstu wissen mehr.
 Als Friederich der Ander schon
 in Dennemarken trug die Kron
 und wieder Sweden krieght acht Ihar
 hat Daniel Rantzow Feldobrstr dar
 vom reich mich vordient und erworben
 für ihm und seinen Leibes erben
 weil er vor Warburg ward erschossen
 und kein Leibserben hinderglassen
 hat nun Peter Rantzow sein bruder
 mich für sein Erbgut Wamdorf wider
 nach Bgehr des Königs gtauscht und gbaut
 wie ich allhie itz werd beschaut.
 Der Kron und seinem Gschlecht zum Ehrn.
 Mein Glücke steht zu Gott dem Hern.
 Nach Christi gburt merk ebn es war
 Tausend funfhundert achzig jahr.

Man mærker Peter Rantzaus umiddelbare glæde og stolthed over det smukke slot. Han forstod dog også, at alt er forfængelighed, omnia vanitas, som en anden indskrift lyder, og denne tankegang blev nærmere udformet i et lille vers under den store indskrift:

Quæris opes condisque arces ut non moriturus
 Cras moreris nec scis quis tua possident.
 (Du samler rigdom, og du bygger borge,
 som om du ikke skulle dø.

Imorgen skal du dø, og du ved ikke, hvem der skal besidde dit gods).

Trøjborg 1769. Stik af Schmidt efter tegning af H. Michelsen (Det kgl. Bibliotek).

Peter Rantzau havde ret og fik ret.

Et så stort byggeri, som der her var tale om, krævede en mægtig arbejdsindsats, og det var bønderne, der måtte slide og slæbe. Der var hos dem en stærk uvilje mod Peter Rantzau for hans store krav om hoveri. Og forholdet blev ikke bedre ved den nidkærhed, hvormed han vågede over det, der var hans. Flere århundreder efter fortalte sagnet, at hans genfærd ved midnatstide vandrede rundt og opmålte jorden med raslende messingkæder. At der er en vis historisk kerne i sagnet fremgår af en endnu bevaret opmåling fra 1600 af al ager- og engjord, som hørte til Trøjborg, ialt 1.284½ demat og 85½ ruder. Den er foretaget af Hans Degn i Møgeltønder.

Peter Rantzau døde i 1602, og da han ikke efterlod sig livsarvinger, var det hans tre broderbørn, som var de nærmeste arvinger. Hans enke i andet ægteskab Margrethe Rantzau havde kun ret til halvdelen af løsøret, en ret som hun i øvrigt måtte strides med arvingerne om. Disse indgik allerede 1604 en overenskomst, hvorefter Trøjborg skulle tilfalde Godske Rantzau til Deutsch Nienhof og Westensee, der var gift med Anna Blome. Godske Rantzau var en hård og stridbar herre, og det varede ikke længe, inden det kom til et åbent brud med bøn-

derne. Den voldsomste strid blev udkæmpet med de tidligere selvejere i Lø herred, som havde afstået deres selvejerrettigheder til Peter Rantzau. De hævdede, at den indgåede kontrakt ikke var blevet overholdt, og de førte deres sag ind for rigets højeste domstol — og vandt den. Derimod var det Godske Rantzau, der trak det længste strå i en strid om selvejernes hoveri. Også med fæstebønderne var der strid om forhøjelsen af landgilden og om hoveriet. Her fik Godske Rantzau dog medhold hos herredagen. Senere kom det til forlig, idet man enedes om en afløsning af hoveriet. Den første kontrakt blev sluttet omkring 1611 og var på 16 år. Den fornyedes i 1627 for 8 år. Der skulle i hoveriafløsning eller frihedspenge betales 8 rigsdaler om året. Bønderne var dog stadig forpligtede til visse ægter og lidt hoveri, men gennemførelsen af det nye princip, som efterhånden blev gennemført i store dele af Nordslesvig, var dog uden tvivl til største gavn for bønderne. Det medførte også en forbedring af forholdet mellem disse og herremanden, og i den følgende tid høres der meget lidt om stridigheder mellem de to parter. Afløsningen af hoveriet blev ved med at bestå til slutningen af det 18. århundrede, da hoverispørgsmålet atter blev rejst.

Godske Rantzau døde i 1616. Hans enke Anna Blome beboede Trøjborg, idet de fire sønner, der havde været i strid om den, enedes om, at deres moder skulle beholde den, så længe hun levede. Hun døde først i 1650, men allerede i 1630'erne nævnes sønnen Daniel Rantzau også til Trøjborg. Under ham kom slottet for første og sidste gang til at vise, hvad det var værd som fæstning. Under Torstenssonsfejden belejrede svenskerne slottet, og en kugle gik gennem porten, men slottet fik svenskerne ikke. Da Daniel Rantzau døde i 1658, fik hans enke Mette Sehested gården. Under svenskekrigene led godset stærkt, og mange af gårdene, ialt 420 tdr., blev øde, enten helt ude af drift eller så medtaget, at fæsterne ikke kunne præstere deres afgifter. Det besatte gods blev i 1660 opgivet til 901 tdr. htk. I hovedgårdens mark kunne der i 1662 såes 30 tdr. rug, 40 tdr. byg og 60 tdr. havre, hvortil kom en meget betydelig høhøst. Ialt ansattes hovedgårdsmarken til 116 tdr. htk., i 1664 til 144 tdr. htk., og i den nye matrikel fra 1688 til 103 tdr. og 7 skpr. En meget stor del af jorden var england.

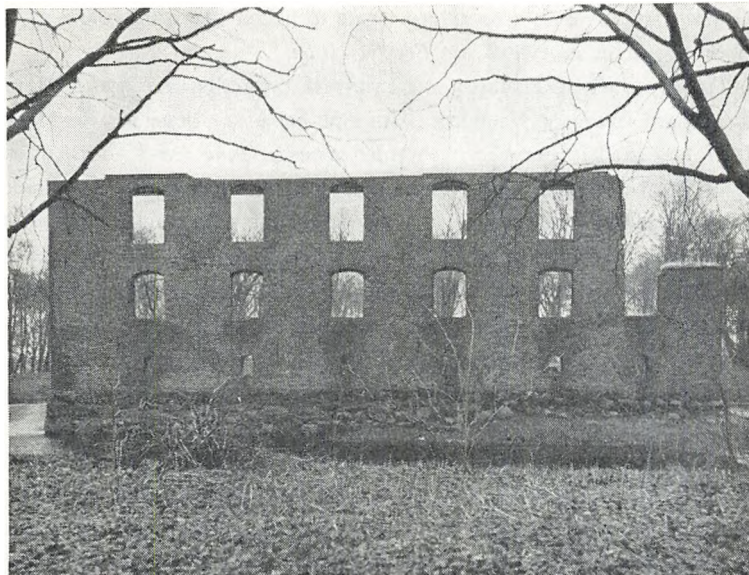
TØNDER AMT

I forarbejderne til den store matrikel fra 1688 oplyses det, at jorden, som bestod af sand og muld, brugtes med en kærsvare, 1 kærsvare byg, 2 kærsvare rug, og at den hvilede i 8 år. Enghøsten var anslået til 300 læs godt hø, 289 læs middelhø og 200 læs »ond« hø. Der er ingen tvivl om, at man på Trøjborg som andre steder i Vestslesvig, hvor studefedningen spillede så afgørende en rolle for gårdens økonomi, har lagt hovedvægten på græsning og høhøst. Dette er også baggrunden for, at herskabet gik med til hoveriafløsningen, som medførte, at bønderne kun var forpligtet til at dyrke 90 demat om året; skulle der besåes mere, måtte det ske ved hjælp af herremandens egne heste og folk.

Mette Sehested døde i 1673, og det var herefter hendes to døtre Anna Dorothea, gift med Hans Adolf von Buchwald, og Margrethe Hedevig, tidligere gift med Ditlev von Ahlefeldt (død 1667), som arvede Trøjborg. Margrethe Hedevig døde 1687, og Anna Dorothea synes derefter at have været enejer til sin død i 1695. Hendes søn *Otto Friderich von Buchwald* overtog i 1697 gården som enejer, efter at hans broder Daniel Dietrichs enke og børn havde afstået deres rettigheder til ham, for broderbørnenes vedkommende dog først efter en af kongen påbudt auktion. Otto Friderich von Buchwald døde i 1739 og efterfulgtes af sin søn *Frederik*. I hans tid blev der 1742 foretaget en ombygning af slottet. Den blev ledet af muremester Rieman, og bygningen blev nu tillempet tidens stil, barokken. Murene blev rødkalket med hvide hjørne-»kvadre« og vandret bånd mellem de to stokværk.

Da Frederik Buchwald døde 1761, blev Trøjborg overtaget af hans datter Ida Hedevig.

Af Trøjborgs ejere i tiden fra 1660 til 1761 har de fleste sikkert kun nu og da boet på gården og har i hvert fald ikke givet sig videre af med dens drift, som blev varetaget af forvaltere. Igennem flere generationer var det slægten Clausen, der beklædte denne stilling. Særlig kan nævnes Nicolai Clausen, søn af forgængeren af samme navn. Han blev 1713 amtsforvalter i Løgumkloster og var fader til præsten Johan Hieronymus Clausen i Mjolden og Visby og svigerfader til den store salmedigter Hans Adolph Brorson, som desuden var hans søstersøn. Brorson var i øvrigt i fire år huslærer hos Clausen, og det var

Borgruinens sydfløj (fot. Niels Elswing).

her han gennem sit møde med egnens pietisme kom ud for den store åndelige forandring i sit liv.

Ida Hedeveg von Buchwald var først gift med overhofmarskal grev Chr. Frederik Moltke (død 1771) og derefter med Carl Adolph von Plessen. I 1770'erne begyndte hun at afhænde de ejendomme, der hørte til Trøjborg. I 1772 bortsolgte Østerbygaard i Vamdrup sogn. Den havde hørt til Trøjborg fra Peter Rantzaus tid og var blevet benyttet som jagthus og lystgård af herskabet. Køberen var den daværende inspektør ved Trøjborg kancelliråd Frederik Wilhelm Hansen. Købesummen var 12.000 rdl. Desuden solgtes 32 bøndergårde fra Trøjborg. I det følgende år afhændedes Vamdrupgaard for 17.000 rdl. og 26 bøndergårde, i 1774 endnu to gårde. Desuden bortsolgte i 1772 eller 1773 de fjernere dele af hovedgårdsmarken, ialt 96 parceller på 37 tdr. og 2 skpr. htk. Alle disse salg havde indbragt 78.014 rdl. Afslutningen fandt sted i 1776, da Ida Hedeveg solgte den tiloversblevne del af Trøjborg til kammerråd *Nicolai Bentzen* og sognepræst i Nybøl

TØNDER AMT

Gerhard Holst. Året efter overdrog de to herrer, der var svogre, atter Trøjborg til sidstnævntes søn *Bendix Holst.*

Den nye ejer af Trøjborg var en typisk borgerlig herremand. Hård i sin færd over for bønderne, kun optaget af at tjene penge. Mens forholdet mellem herskab og bønder synes at have været godt i tiden efter Rantzau'ernes regime, kom det nu atter til en krise, der nåede sit højdepunkt omkring 1800. Den ældgamle afløsning af hoveriet blev opsagt i 1784, og snart var der strid om hoveriet. Dette ydedes dog kun af en lille del af det meget omfattende bøndergods, som tidligere havde ligget til Trøjborg, idet 640 tdr. htk. ved de store bortsalg var blevet selvejendom, som kun var forpligtet til at yde visse kørsler, 87 tdr. htk. var såkaldte skødebønder, som ydede landgilde og betalte frihedspenge, mens de resterende 332 tdr. htk. var almindelige fæstebønder, hvoraf dog kun de nærmeste 19½ gårde, boende i 4 - 5 byer, forrettede hoveri. Desuden var der 245 kådnere, som arbejdede i haven og på marken. En stor del af hovedmarksjorden blev udlejet til bønderne. Resten var på dette tidspunkt delt i 8 indtægter, hvoraf 4 hvert år var i drift. To indtægter besåedes med rug, hvortil der pløjedes én gang, 1 med byg og 1 med havre eller bønner. Til byg pløjedes 2 à 3 gange, til bønner 2 gange. Med havren blev der sået kløver, som blev slået året efter. Foldudbyttet var for rugen 5 - 6 fold, for byg 7 - 8 fold og for havre og bønner 5 - 6 fold. Hoveriet blev i 1792 ordnet ved en hoveriforening, hvorefter enhver helgård skulle dyrke 31.345 kvadratalen om året. Desuden skulle der ydes 11 spandage, 21 gangdage samt præsteres en del andet hoveri.

Hoveriforeningen betød dog ikke, at uoverensstemmelserne om hoveriet var endt, en kommissionsdom måtte i 1800 afgøre nye stridigheder. Forholdet mellem de hoveripligtige gårdmænd og Bendix Holst var således alt andet end godt. Heller ikke egnens husmænd så med blide øjne på den rige præstesøn. Tiderne var vanskelige, de store krige skabte dyrtid, og som altid var det de små i samfundet, det gik ud over. Det kom i 1790'erne til en række uroligheder i Sønderjylland, ikke mindst i Vestslesvig, hvor hadet især vendte sig imod Holst, idet man mente, at det var hans omfattende studefedning, der var skyld i den mangel på brødkorn, der herskede på egnen. I december 1800 sendte man en seddel rundt til husmændene, hvorpå man opfordrede

Den nuværende hovedbygning set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

til handling. Blev der ikke gjort noget, ville det betyde hunger og nød for småfolk. »Det er det, at disse grove Blodhunde (Holst og hans Efterlignere) trakter efter, derfor gjøre eder reede allesammen ingen undtagne, som er istand til at uddrage noget Gewærd ligegodt hvad heller det er Flindt, Økse eller Stav og mødde ved Trøjborg præcis den 5. Decbr. 1800«. De ville ikke stræbe noget menneske efter livet, »men sine fede Stude og Bygninger«. Rantzau'ernes borg mødte dog ikke sin skæbne ved denne lejlighed. Aktionen blev opdaget i tide, men seddelen gav stødet til en stærk klage mod Holst. Denne fremhævede i sit svar studedefningens betydning for landets økonomi og vendte sig i skarpe ord mod »den taabelige Maade, som er kommet i Brug om Frihed og Lighed«.

Indtægterne af Trøjborg var meget betydelige. I en beskrivelse, som Holst affattede i 1813 i anledning af et påtænkt salg, anslås jorbogsindtægterne til 3.500 - 4.000 rdl. foruden naturalydelse. Driften af hovedgården gav 2 - 5.000 rdl. Det var under disse forhold ikke så mærkeligt, at da Bendix Holst døde den 27. februar 1829, godt 76 år

TØNDER AMT

gammel, var det som en rig mand. Han efterlod sig en enke Margrethe Elisabeth Langheim, datter af Ludolph Langheim i Tønder og stiftatter af kogsinspektør Samuel Bentzen. Hun døde året efter, 70 år gammel. Ægteparret havde kun haft to børn: Marie, der var gift med thor Straten på Kobbermøllen, og Gerhard Holst, som døde før faderen, men efterlod sig børn. Arvingerne besluttede sig til at sælge Trøjborg, og på en auktion, der afholdtes den 12. oktober 1830, fik amtmand over Ringkøbing amt *Johan Ferdinand de Neergaard* til Fuglsang hammerslag på gården. Skødet udstedtes dog først i 1832. Han døde i 1849, og tre år senere skødede hans enke Charlotte Louise de Neergaard Trøjborg til *Knud Lausten Knudsen* af Forballum for 170.200 rbdl.

Igennem århundrederne har der siddet mange store og betydelige mænd på den gamle borg. Limbek'er har regeret her, og en Daniel Rantzau vandt gården for sin slægt. Medlemmer af Danmarks og Holstens højadel herskede her gennem sekler. Den mand, der nu overtog Trøjborg, var af jævn borgerlig æt, om end han gennem sit ægteskab med Gyde Marie Oksen, datter af vesteregnens rigeste bonde Hans Oksen, var blevet en velstående mand. Men hans betydning blev større end nogen af de tidligere ejeres; han blev en virkelig fører for egnen, ikke fordi han var godsejer, men fordi han var en åndens kæmpe, der ganske selvfølgelig kom til at indtage en førende stilling i det store nationale og religiøse vækkelsesarbejde i enklaverne. Christen Kold var i flere år huslærer for hans børn, og det var gennem ham, at Knudsen kom i forbindelse med Grundtvigs kirkelige og folkelige tanker, som han blev stærkt grebet af. Han var medstifter af Rødding højskole og deltog i »klosterbrødrenes« kritik af sprogreskripterne, samtidig med at han også blev banebrydende på det praktiske livs områder, bl. a. som landvæsenskommissær og formand for de blandede distrikters landboforening.

Da han købte Trøjborg, var det ikke for at blive godsejer, han kaldte sig stadig gårdejer og ville ikke bo på det gamle slot. Det var »upassende til mit brug«, og han ønskede ikke, at hans børn skulle få »herremandsnykker«. Han tilbød at forære Trøjborg til staten. Det blev overvejet, om man her kunne indrette et seminarium. Ministeren for Slesvig var afvisende overfor denne tanke. Lausten Knudsens til-

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

bud blev ikke modtaget, og i 1854 lod han da borgen nedbryde. Kun den sydlige ydermur blev stående. Rantzau'ernes Trøjborg var ikke mere. Historisk set var det et stort og smerteligt tab, men en trøst kan findes deri, at tilintetgørelsen på en måde var et symbol på den udvikling, der var sket. Adelsvældets dage i Danmark var forbi. Også på en anden måde viste dette sig, idet fæstegodset på billige vilkår blev bortsolgt til selveje, og at hovedgårdsjorden blev udparcelleret.

Nederlaget i 1864 knækkede Knud Lausten Knudsens livsvilje, og et par år senere døde han. Trøjborg havde han dog allerede den 9. februar 1863 skødet til sin ældste søn *Hans Aagesen (Ocksen) Knudsen*, der fortsatte faderens sociale og økonomiske virke, bl. a. som medlem af bestyrelsen for sprogforeningen og vælgerforeningen. Han var ligesom faderen en betydelig personlighed, men mere indadvendt og stille end den gamle Knudsen. Der er utvivlsomme ligheder mellem ham og fætteren Jakob Knudsen. Da hans hustru Flora Tranberg døde i 1906, solgte han Trøjborg og flyttede til kongeriget, hvor

TØNDER AMT

han døde i København 1917. Den nye ejer var Boy Højer fra Tornumgaard, som i april 1927 mageskiftede gården (med 680 tdr. ld.) til til Statens Jordlovsudvalg, der i årene 1929 - 32 udstykkede 215 tdr. ld. til 12 husmandsbrug. Hovedparcellen blev 1951 solgt til H. Hinrichsen for 275.000 kr. 1962 blev den købt af *A/S Chr. Olsen*, Frøavl og Frøhandel, for 1.275.000 kr. Arealet er 265 tdr. ld. De nuværende bygninger stammer i det væsentlige fra det 18. århundrede. Stuehuset havde oprindeligt kun én længe, opført omkring 1780 i én etage, med gavlkvist over hver af facadens to døre. Den sydlige længe er tilbygget i 1870'erne. De store avlsbygninger er sammenbygget i en trelænget gård. De ligger i umiddelbar nærhed af ruinen.

JOHAN HVIDTFELDT

EJERE

1348 Johan Limbek
1407 Kronen
1407 Ribe bispestol

1536 Kronen
1579 Peter Rantzau

1697 Otto Friderich v. Buchwald
1739 Fr. v. Buchwald

1776 N. Bentzen og G. Holst
1777 B. Holst

1830 J. F. de Neergaard
1852 K. Lausten Knudsen

1863 H. Aa. Knudsen

1906 - 51 Forskellige ejere
1962 A/S Chr. Olsen

BYGNINGER

ca. 1300 Borg med kærnetårn på voldsted

1442 Byggearbejder

1580'erne Firfløjet borg opført ved Hercules v. Oberberg (?)

1742 Borgen ombygget ved N. H. Rieman

ca. 1780 Avlsgårdens stuehus opført

1854 Borgen nedbrudt

1870'erne Stuehusets sydfløj opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Schackenborg

Møgeltønder sogn, Lø herred, Tønder amt

På geesten, det faste lands yderste rand mod marsken, i grænseegnen mellem danske og friser og i den egn, hvor guldhornene blev fundet, ligger Schackenborg, det gamle Møgeltønderhus.

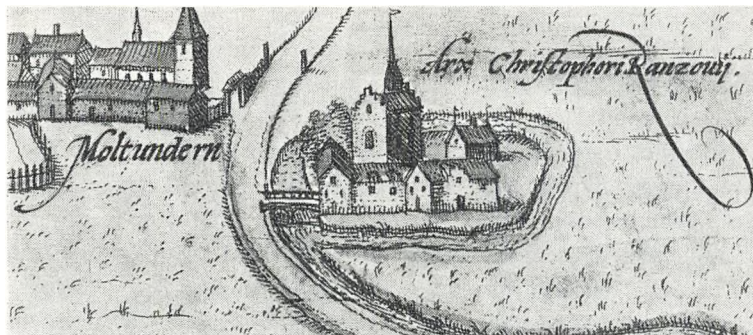
Som i så mange danske landsbybebyggelser fandtes der også i Møgeltønder en enkelt gård, der på et eller andet tidspunkt i middelalderen pludselig træder frem som større og anseligere end de andre gårde i byen. Storgården i Møgeltønder omtales første gang 1233, da den lå til *Ribe bispestol*, der alt dengang ejede mange bøndergårde i egnen, og man får ved denne lejlighed at vide om bønder i omegnen, friser i Udbølling og sogneboerne i Andeflyth, at de

TØNDER AMT

fra arilds tid var tjenstpligtige til denne gård. Den biskoppelige gård, der vel fra først af kun har været en almindelig landbrugsgård, er øjensynlig tidlig blevet en »fast« gård og omtales i den ældre middelalder som »slot« og får efter tidens navneskik navnet *Møgeltønderhus*. Men både by og borg fik i det 13. århundrede en farlig konkurrent. Ca. 4 kilometer længere mod øst var efterhånden, ved den sejlbare Vidå, vokset en købstadagtig bebyggelse op, også med en borg og desuden med kloster og 1243 udrustet med købstadrettigheder. Dog blev den ældre og oprindelig større bebyggelse stadig kaldt Møgeltønder (Store Tønder), den yngre Lille Tønder.

Møgeltøndergaard var det naturlige midtpunkt for de mange ejendomme, bispestolen erhvervede sig i egnen, og hvortil tidlig hele Møgeltønder by hørte, og man fejler næppe i at antage, at også Ribe domkapitels udstrakte ejendomme i denne egn af Sønderjylland var tjenstpligtige til bispegården. Men når det netop var denne af bispestolens mange gårde, der blev befæstet, lå det ikke blot i den store godsmængde, der tidlig var samlet i dens nærhed, og hensynet til at holde de mange fæstebønder tilbørligt i ave. Det middelalderlige Møgeltønder, der lå, hvor Schackenborg nu ligger, umiddelbart ved den gamle alfare vej langs marskranden ud til havet ved Højer med overfarten til Sild, havde en fremragende strategisk beliggenhed. En befæstet borg her beherskede en vigtig færdselsvej; den lå tilmed nær Vidåens nedre løb, der danner grænsen mellem ældgammel frisisk og dansk bebyggelse. Og videre fredelig var denne grænseegn ikke. Forholdet mellem frisisk og dansk var af mange grunde ikke det bedste i de tider, og det kunne være politisk klogt at samle sin militære aktionsevne netop her. Desuden kunne de mange fejder, der allerede i det 13. århundrede hærgede Sønderjylland, nok gøre et militært værn nødigt. Disse fejder berørte i høj grad Tønderegnet, og 1265 skal Møgeltønder Slot være blevet nedbrudt under en strid mellem biskoppen og hertug Erik. Det blev imidlertid bygget op igen, men en snes år efter gik det hårdt ud over det under Erik Klipping og hertug Valdemars kampe.

Siden hører man dog ikke om ufred før under kampene mellem Erik af Pommern og de holstenske grever. Igennem biskop Peders forleningsbrev af 1417 på 10 år til den sjællandske ridder Morten

Møgeltønderhus ca. 1587. Udsnit af stik i Braunius' Theatrum Urbium.

Jensen Gyrstinge klinger fra først til sidst frygt for orlog og fejde. Dronning Margrethe havde kort i forvejen (ca. 1400) som et led i sine bestræbelser for at knytte Sønderjylland til Danmark og med et skarpt blik for slottets militære betydning lagt det med al dets tilliggende ind under Viborg landsting. I bispens forleningsbrev hedder det, at hvis orlogten vedbliver og tiltager, så høvedsmanden ikke kan holde slottet med len og gods uden stort tab, skal biskoppen nok hjælpe ham både med folk og kost, så længe orlogten vedvarer, så at hr. Morten kan holde slottet uden skade. Hr. Morten Jensen var dengang kongens høvedsmand på Flensborghus. Han beherskede følgelig, i grænseområdet mod greverne, flankestillingerne både mod øst og vest. Hr. Morten, der forøvrigt var en dygtig forsvarer af kongens sag, måtte 1431 opgive Flensborg, og snart kom ulykken også over Møgeltønderhus, der 1434 blev ødelagt af hertugen. Atter kom bisperne dog i besiddelse af slottet og byggede det ufortrødent op igen; der kom igen roligere tider i det urolige land, og så længe bisper endnu var herrer her, synes de at have besiddet Møgeltønder Slot og gods uanfægtet lige til reformationsårene.

Om selve godstilliggendet i middelalderens skiftende perioder har man kun spredte oplysninger. Så meget forstår man dog, at det var endog overmåde betydeligt og omfattede både danske og friske ejendomme. I 1417 vides tilliggendet at have udgjort et eget birk, omfattende Møgeltønder og Daler sogne, samt en del af Emmerlev sogn;

TØNDER AMT

desuden hørte noget gods i Ballum og omegn til. Ejendommeligt nok omtales her »hollænderne i Ballum marsk«. Om værdien af det store gods får man en forestilling, når man hører, at det som kronens len 1546 var pantsat for ikke mindre end 16.000 mk. lybsk, selv om der til Riberhus fragik en ganske ringe del. Lenet omfattede 1543 foruden Møgeltønder by gårdene »ved åen eller i marsken«, Toghale, Gallehus, Abild, Bredvad, Bønderby, Gerup, Daler, Østerby og Rejsby, alt i Lø herred, og desuden Rangstrup og Bovlund i Nørre Rangstrup herred. Ca. 1600 opgives godset at omfatte ialt 94 hele og 13 halve gårde, 1 bol, 124 gadehuse, jordstykker m. m., 1 mølle (i Daler sogn) og 1 falkeleje i Skast sogn.

Ribebispernes Møgeltønderhus er forlængst forsvunden. Men af forleningsbrevet af 1417 vides det dengang at have været omgivet af grave og af en ringmur. Levninger af middelalderligt murværk er endnu bevaret under porthusets gulv og indgår i ret vid udstrækning i hovedbygningens sydfløj. Andre steder, bl. a. ved gravene, er fundet murværk af middelalderlig karakter, måske stammende fra ringmuren. En synsforretning fra 1661 viser, at der endnu dengang stod rester tilbage af det gamle middelalderlige slot. Hertil hørte i borggården det gamle firkantede, grundmurede tårn, 3 loft højt; men da overdelen er nedfaldet, har det vel været højere endnu, og der er ikke tvivl om, at man her står overfor slottets gamle hovedtårn, donjonen. I »det store grundmurede hus« på 17 fag havde der været fruerstue, sikkert den bygning, hvoraf dele endnu står i nuværende sydfløj, da »det store hus« netop i den østre ende havde en kælder på 6 fag, ligesom sydfløjen. Dette store hus, der havde svungne gavlafdekninger, er muligvis opført i 1500-tallets midte af lensmanden Ditlev Ahlefeldt, der vides at have bygget på Møgeltønderhus. Desuden fandtes i huset bryggers og bagers på 6 fag og en lille forstue på 2 fag. Endelig omtales »en gammel forfalden mur« mod nord, vel en del af ringmuren, og dennes østre del kan skjule sig i synsforrettningens ord: »et halvtag med grundmur på 15 fag« mod øst. En bro over graven førte til staldgården med hestestald og fæstald. I ladegården var øksnestalden. Desuden lå ved broen »uden borggården« et porthus på 8 fag bindingsværk »med dobbelt skorsten«.

Gennem synsforretningen tegnes et billede af Møgeltønderhus, i sin

Porthuset (fot. Carrebye).

helhed af overbevisende middelalderlig karakter. Borggårds voldstedet har i det væsentlige svaret til det nuværende og har båret det svære tårn og en beboelsesbygning og været omgivet af en ringmur. Udenfor lå stald- og ladegård, på middelalderlig vis holdt ude fra hinanden som selvstændige bygningsanlæg. Et ejendommeligt, men ikke uinteressant træk i billedet, kendt også andetsteds fra i 16. århundrede, er porthuset ved den udvendige ende af broen til borggården. Men om det har været middelalderligt, kan selvsagt ikke siges.

Ved reformationen kom Møgeltønderhus til *kronen* tilligemed alt andet bispegods, og Christian III bortfæstede det til Ditlev Ahlefeldt af Søgaardlinien, der lånte kronen 16.000 mk. lybsk og beholdt lenet for denne sum lige til 1562, da han frivillig trak sig tilbage. Han døde 10 år efter, ca. 90 år gammel. Hans efterfølger som lensmand var Niels Lange til Kærgaard ved Ribe på samme vilkår. Han lånte 1564 Frederik II 4.000 joakimsdaler, som dog samme år blev overført til Lundenæs. Efter ham fulgte Claus Rantzau, der havde lenet i pant

Feltmarskal Hans Schack i slaget ved Nyborg. Maleri på Schackenborg.

for 10.000 dlr., uafløst for livstid, og da han døde 1571, havde enken lenet indtil 1583. I dette år afhændede kronen imidlertid Møgeltønderhus med tilliggende gods, fraregnet det, der lå i Haderslevhus len, til *Benedict Rantzau*, men man fortrød det, og 1599 købte kronen godset tilbage for 70.000 dlr. og forenede det kort efter (1600) sammen med Riberhus len, til hvilket det hørte, indtil rigsfeltherre *Hans Schack* 1661 fik skøde på Møgeltønderhus med underliggende bøndergods og forskellige herligheder. Han var 3 år i forvejen (1658) blevet frit forlenet med dobbeltlenet på ubestemt tid, men 1661 efter svenskekrigen på livstid, som vederlag for »troskab og villig tjeneste« og i stedet for 6.000 rdl. »årlig løn og besoldning« for alle hans høje bestillinger. Enken skulle have lov til at beholde Møgeltønderhus, hvis tilliggende skulle forsynes med så meget af Riberhus len, at dets årlige indtægt blev 3.000 rdl., og af synderlig gunst måtte også feltherrens ældste søn nyde indtægterne af godset, hvis moderen giftede sig igen. Men kort efter foretrak feltherren at købe Møgeltønderhus.

I de godt og vel 125 år, Møgeltønder havde været kongeligt len,

var det ikke undergået større forandringer. Man hører om byggeforetagender i 1550'erne og efter stormfloden 1634, men har for øvrigt indtryk af, at bygningerne stod og forfaldt efter sammenslutningen med Riberhus len. I 16. århundrede, da Møgeltønder endnu var lensmandssæde, gjorde særlig den virksomme Ditlev Ahlefeldt sig bemærket ved sin omsorg for gård og gods. Det var ham, der i 1550'erne forbedrede bygningerne og i den anledning fik kongelig tilladelse til at udføre 100 græsøksne toldfrit fra Danmark til Slesvig, et lille træk, der kaster lys over de ejendommelige omsætningsforhold for de kongerigske enklaver. Det var også Ditlev Ahlefeldt, der 1553 over for kongen hævdede nødvendigheden af, at der opførtes et dige fra marsken i Møgeltønder sogn over i Kær herred. Diget blev virkelig opført et par år efter og kaldes nu Gammeldige. Også sognekirken tog han sig af og prydede den med kalkmalerier. Omfanget af gård og gods har sikkert holdt sig ret uforandret fra ca. 1600, trods den uundgåelige tilgang og fragang af fæstejord. Men at værdien af det op gennem 17. århundredes første halvdel er blevet stadig ringere, ligger i de nedadgående konjunkturer for landbruget, hvortil kom de frygtelige virkninger for landbefolkningen af de gentagne fjendtlige indfald i riget. Det gør dog et underligt indtryk, at den store besiddelse januar 1661 kun blev vurderet til en årlig indtægt af 1.200 rdl.

Da Hans Schack købte Møgeltønderhus med tilliggende, var selve hovedgården sat til 78 tdr. htk., bøndergodset til ca. 750 tdr., og dertil kom 3 gårde på 20 tdr. htk. Dette var ham imidlertid ikke nok, og han købte derfor yderligere af det Riberhus tillagte gods ca. 981 tdr. htk. Det samlede htk. blev således ca. 1.835 tdr., vurderet til 89.570 rdl., altså knap 50 rdl. pr. td. Men med godset fulgte også birkeretten til Møgeltønder, Ballum og Lustrup birker, og samme år fik han yderligere tilskødet patronatsretten til 6 kirker med forskellige indtægter og herligheder, alt vurderet til 6.500 rdl. Det var dog så heldigt for Schack, at af den samlede sum 96.070 rdl. kom han kun til at betale de 21.357, idet resten godtgjordes ham imod den ham, hustru og søn forundte nådesbevisning og det beløb 15.000 rdl., han havde tilgode ifølge afregning. Handelen var i orden, og rigsfeltherre, præsident i krigskollegiet, assessor i statsrådet og oberst til hest og fods Hans Schack kunne tiltræde sin nye, selverhvervede besiddelse, det

*Hans Schack
(† 1676).
Maleri af Abraham
Wuchters
(Frederiksborg).*

gamle Møgeltønderhus, nu med det dobbelte godstilliggende. Som besiddelsen nu var, var den helt og holdent Hans Schacks værk, selv om det først var sønnen, der gjorde den til hovedsæde i et grevskab og gav den det nye navn *Schackenborg*.

Hans Schack er født 1609 på gården Undevad i Angel, moderen Anne von Dedens fædrenegård. Faderen, Christoffer Schack til Basthorst, tilhørte den sachsen-lauenborgske linie af denne udbredte nordtyske slægt. Tilknytningen til Danmark på mødrene side har vel bevirket, at han tidlig kom i dansk tjeneste, hvor han hurtig slog ind på den militære vej. Men som datidens officerer, en højst interessant mennesketype af udpræget international farve, betragtede også han

hele Europa som en berettiget tumleplads, og fra 1630, kun 21 år gammel, gjorde han tjeneste i svenske, franske, italienske og tyske hære og var, da han atter trådte i forbindelse med Danmark 1657, kommandant i Hamborg. Først efter på sit bestemte forlangende at være blevet optaget i den danske adel gik han i januar 1658 i dansk tjeneste som oberst og med løfte om et stort len til lønning. Det blev som anført få måneder efter dobbeltlenet i Vestjylland. Hans navn er som kriger, han blev feltmarskal 1659, knyttet til forsvaret af København og til slaget ved Nyborg. Som politiker var hans beslutssomme optræden den kritiske 13. oktober 1660 i rigsrådet bemærkelsesværdig, og det skyldes for en del ham, når rigsrådet bøjede sig i arvesagen; dagen efter var han med til at annullere håndfæstningen. Belønningen for sine krigerske og civile bedrifter fik han, da han den 7. november samme år udnævntes til rigsfeltherre, præsident i krigskollegiet og medlem af statskollegiet. Det var således på højden af sin karriere som kriger og statsmand, han erhvervede Møgeltønderhus, og hans tid var nu delt mellem den højtstående embedsmands og gods-ejerens pligter. Men han kunne åbenbart overkomme en hel del. Thi foruden sin stilling som krigsminister, hvor han har æren for oprettelse af landmilitzen (1669) og det nationale rytteri (1670), og som overfeltherre, beholdt han Riberhus slot og len, hvor han var stiftamtmand, og hermed forenede han endda 1661 - 68 stillingen som inspektionshavende over Lundenæs amt. Men både som militær og som embedsmand havde han uomtvistelig administrationsevne, måske hovedhjørnesteinen i hans begavelse. Samme evne lægger sig også tydeligt for dagen i hans styrelse af Møgeltønder.

Hans Schack var straks klar over de mangler, der fandtes ved hans nye besiddelser. Han var ikke blot utilfreds med bøndergodsets lovlige spredte og tilfældige beliggenhed, men også med omfanget. Det var ham endnu ikke stort nok. Derfor udvidede og ændrede han bestandig godstilligendet op igennem 1660'erne ved køb og magelæg, hvorved han yderligere samlede bøndergodset i Møgeltønder, Højer, Emmerlev, Hjørpsted, Ballum, Skast, Brede, Mjolden, Døstrup, Skærbæk, Brøns og Roager sogne. Hvad selve hovedgårdene på godserne angår, synes den nye ejer at være gået ret hensynsløst frem ved nedlæggelse af bøndergårde, uden at dette dog kan forfølges i det enkelte. Det

TØNDER AMT

skal nævnes, at feltherren i 1663 - 64 lagde den i 1661 sammen med andet gods erhvervede store ejendom Brinkgaard i Ballum sogn ind under hovedgården. Brinkgaard havde fra 1562 været bortfæstet til 48 gårdmænd i Ballum; rester af de dengang nedbrudte bygninger fandtes 1904 i en mark sydøst for Mølleby i Østerende-Ballum. Højst ejendommeligt indførte feltherren straks 1661 den driftsform, som alt længe havde været i brug på Brinkgaard: han overlod Schackenburgs jorder til bønderne, der så drev dem mod at betale ejeren 1.250 rdl. specier årlig.

Hånd i hånd med godspolitik gik de store byggeforetagender, der ganske skulle erstatte den gamle halvmiddelalderlige borg med en stormandsbolig af mere moderne og standsmæssig art. Det gamle Møgeltønderhus var i en miserabel forfatning, da han overtog det. Det store 17 fags hus, der dengang brugtes til tærsk- og kornlade, havde hverken vinduer eller »indværk« og manglede 3 fag tagsten. Det gamle tårn stod uden døre og vinduer og uden bjælker og indværk. Og i ladegården duede kun den 40 fags kreaturstald. Alt det øvrige var faldefærdigt. Rigsfeltherren tog straks fat. I borggården blev det meste jævnet med jorden; kun dele af »det store hus« synes at være blevet stående og kunne indgå i søndre fløj af det nye tre-fløjede anlæg i to etager, der åbnede sig gæstfrit mod øst, mod adgangen fra ladegården. Indskrifttavlen med byherrens og hans hustrus våbener, der nu er indmuret i midtfløjens sydgavl, har antagelig været anbragt over den gamle midtportal mod gården. De smalle sidefløje har begge korridorer ind mod gården, og dørene, der fra denne fører ind i korridorerne, sidder korrekt lige overfor hinanden. Men i al fald sidefløjene har altid haft stejle tage med højtopmurede gavle, afdækkede med sandsten og med dekorationer af forskellig art, ganske efter ældre tiders byggemåde. På det gamle ladegårdsvoldsted opførte feltherren et porthus mod syd ud mod Tøndervejen og en staldbygning mod nord, begge lagt symmetrisk efter hovedbygningens midtakse og i nøje overensstemmelse med barokkens fordringer om orden og overskuelighed i et større arkitekturanlæg. I portbygningen indgår vistnok i nogen udstrækning ældre murværk. Staldlængen blev fornyet i 1785. Det fint brolagte gårdsrum imellem disse bygninger blev omkring 1755 beplantet med lindealleer i såvel tvær- som længdeaksen.

Sandstenstavle over porten med Hans Schack og Anna Blomes våbener (fot. Niels Elswing).

Hovedbygningen stod i det væsentlige først færdig 1666. Indskrift-tavlens meddelelse, at feltherren »Anno 1664 dieses Haus, ihm und seinen Erben zum besten gebauet« synes snarere at angive, hvornår selve nybyggeriet er kommet i gang. De på sidefløjens gavle opsatte tavler med årstal 1664 var endnu i 1665 ikke forfærdiget, endsige opsat, viser den bevarede korrespondance! Bygmesterens navn kendes ikke, men han har været en med datidens hollandske bygningskunst fuldt fortrolig mand og meget muligt selv en af de mange hollændere, der i de tider færdedes i Danmark og byggede for landets stormænd. Sandstensprydelserne på gavlene og den smukke konsolgesims i træ er ganske efter hollandsk manér. Murermesteren Hinrich Henicke arbejdede efter et »abriss«.

Schackenborg er sammen med Gelting i Angel mærkelig ved at være de sidste stærkt- og nybefæstede herregårde i Danmark. Hovedbygningen er endnu på de tre ydersider ud mod graven omgivet af volde, der sikkert tidligere har været højere, men endnu mod vest og i den for datiden fuldt moderne bastion i det nordvestlige hjørne når

TØNDER AMT

en betydelig højde over vandspejlet. Og det har været stærkt bestykket. Endnu ligger i haven en alvorlig række kanoner, ialt 6, de 4 med feltherrens våben. Ellers var den tid forbi, da man ny- eller ombe-fæstede landets herregårde, selv om der stadig kunne regnes med deres fra ældre tider arvede forsvarskraft.

Det er ikke underligt, at han, der alt var ridder af elefanten, var blandt de første, der af Christian V højtidelig den 25. maj 1671 op-højedes i den danske grevestand. Med de grevelige privilegier fulgte også retten til at øge sit gods med det formål at få det oprettet til et grevskab. Det ville ligne den gamle rigsfeltherre dårligt ikke at udnytte denne chance; hans livsløb viser tilfulde, at rigdom og ære var ting, han satte pris på. Han fremlægger da også straks fordringer til et beløb af 30.000 rdl., for hvilket han ønskede at få overladt jorde-gods af Ribe domkapitel og hospital, Emmerlev kirke og halvparten af østersfiskeriet i Vesterhavet, alt med det for øje at få oprettet et grevskab, under navn af Schackenburg. Året efter, 31. marts, gav kongen befaling til, at sagen skulle undersøges. Samtidig lagdes imid-lertid en del ryttergods i Emmerlev til Møgelstønder. Sagen gik for øvrigt i orden, og kronens skøde kunne udstedes 1673. Ifølge dette blev det bevilget, at det således tilkøbte gods måtte inkorporeres i Schackenburg, »som erigeres til et grevskab«. Det drejede sig om jorde-gods, 432 tdr. htk. i Højer, Lø og Hviding herreder, desuden patro-natsret til Emmerlev kirke med sognets kirketiende, 72 tdr. htk., det hele vurderet til 23.400 rdl. 50 sk.

Men Hans Schack nåede ikke at se erektionsbrevet udstedt. Han omtales ganske vist allerede 1673 som greve til Schackenburg, til trods for at dets tilliggende kun udgjorde rigelig 2.200 tdr. htk. Men det er, som hans energi i hans sidste leveår er begyndt at slappes, og meget muligt hænger det sammen med, at han, der havde været syg allerede fra begyndelsen af 1660'erne, stadig var blevet mere og mere svagelig. Han døde i sin gård i Slotsholmsgade i København 1676 og blev bisat i Trinitatis kirke, hvor hans epitafium, udgået fra Arnoldus Quellinus' værksted, er et stateligt minde om denne mand fra internationalismens århundrede, der blev Danmark en så udmærket søn.

I ægteskabet med Anna Blome fra Kaltenhof i Sydslesvig fødtes 1652 sønnen Otto Didrik Schack, der arvede faderens godser. Han

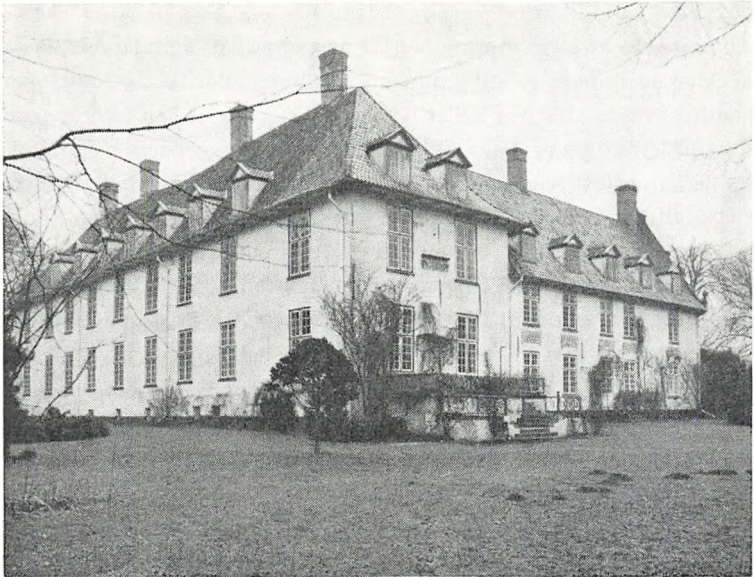

*Portal med
rokostuk på
nordre sidefløj
(foto.
Niels Elswing).*

overtog dem i den tro, at grevskabet var oprettet; men da han blev opmærksom på, at der intet erektionsbrev fandtes, henvendte han sig til kongen, idet han påstod, at han ikke havde vidst, at sagen ikke endnu var i orden. Han bad derfor om, at erektionen måtte finde sted, til trods for, at godset ikke havde de foreskrevne 2.500 tdr. htk. Grevens begæring blev bevilget og grevskabet Schackenborg endelig

TØNDER AMT

oprettet ifølge erektionspatent af 23. juni 1676 med arveret for greven og hans ægte descendenter både på sværd- og spindesiden. I patentet præciseredes grevskabets ret til østersfangst i Vesterhavet, såvidt grevskabets forstrand strakte sig, idet allerede det gamle Møgeltønder havde haft afgifter af østersfiskeri, og rigsfeltherren yderligere havde lejet fangsten mellem Rømø og Manø på ubestemt tid af kronen. Man kunne nære nogen tvivl om, at denne imødekommenhed fra kongens side var en ren nådesakt. Thi to år efter forstrakte grev Schack kongen med 10.000 rdl., som hans enke først 1688 fik tilbagebetalt fjerdedelen af. Men grevskabet, »det højgrevelige« Schackenborg, var i al fald en kendsgerning, og Schackenborg var fra nu af længe sædet for en af landets allerstørste besiddere. Det skulle i tidernes løb undergå mange omskiftelser, og det skulle opleve mer end vanskelige tider. Under den første lensgreve synes alt at være gået godt; han var og vedblev at være en meget velhavende mand, hvad lånet til kongen også viser, og havde foruden grevskabet også arvet Gram og Gisselfeld. Desuden var han allerede 1677 fulgt efter faderen som stiftamtmand i Ribe. Endelig havde han gjort standsmæssige partier, idet han først havde ægtet Magdalene Rantzau, og efter hendes tidlige død 1674 Sophie Dorthea Marschalck. Men trods alt trak skyerne op over grevskabet. Det var Christian V's store revisionskommission, der også skulle behandle forholdet mellem kronen og rigsfeltherren. Sønnen slap dog nogenlunde godt fra undersøgelserne. Han måtte ganske vist 1683 afstå Rømø, List på Sild, Vesterland-Før og Amrum, men fik til gengæld eftergivet alle kgl. fordringer ikke alene på faderen, men også på sig selv og grevskabet, samt på sine to andre godser. Han opnåede endogså den begunstigeelse, at hovedgårdstaksterne til grevskabet, til Møgeltønder og Brinkgaard, samt til Gisselfeld og det derunder indtil da lagte bøndergods måtte være fri for skatter og afgifter som andre ældgamle adelige sædegårde. Imidlertid havde grevskabet lidt et betydeligt tab samme år på grund af alle godsejeres almindelige og evindelige plage, skatterestancer. Schackenborg måtte afstå sit »smukkeste klenodie«, østersfiskeriet, til kongen. Som et plaster på såret fik besidderen og hans søn lov til at tilbageholde som årlig pension 1.000 rdl. af grevskabets afgifter eller af Ribe amts forpagtningspenge. De fik desuden ret til at bruge østersfangst i deres

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

levetid; men hele dette forhold skulle senere give anledning til mange forviklinger og har sin egen historie. Fra 1802 indtil genforeningen oppebar greven til Schackenborg som en rest af tidligere større fiskerirettigheder af den tyske stat (før 1864 af den danske stat) årlig et deputat af 8.000 stk. østers. Dette deputat blev efter genforeningen delt således, at den danske stat årlig skulle levere 1.000 stk. og den tyske stat 7.000 stk. Førstnævnte deputat blev afløst i 1928 - 29, sidstnævnte i 1936 - 37. 1683 døde greven, og sønnen Hans Schack fulgte ham i besiddelsen af de store godser; men da han kun var 6 år gammel, overtog moderen formyndereskabet og tog sig af styrelsen af sønnens arv, bistået af en overinspektør på Schackenborg, medens hun selv opholdt sig mest på Gram; Gisselfeld solgte hun 1689.

Også sønnen holdt i almindelighed til på Gram, når han ikke var i hovedstaden. Thi han blev tidligt knyttet til administrationen. Alle-rede ved faderens død havde han fået ventebrev på sin faders og

TØNDER AMT

bedstefaders amt, Riberhus, og næppe myndig blev han 1695 kammerherre; to år efter overtog han 21 år gammel sit amtmandsembede og blev succederende stiftamtmand i Ribe stift; 22 år gammel var han hvid ridder. Det var heller ikke til hans skade, at han 1699 ægtede storkanslerens datter Anne Margrethe Reventlow, gennem hvem godset Seekamp ved Kiel senere (1722) tilfaldt den daværende lensgreve. Dette giftermål havde ikke været efter hans ønske, og ked af forholdene rejste han 1701 bort fra det hele og tumlede sig en halv snes år i fransk krigstjeneste. Først da han efter sin gemalindes død 1710 året efter blev gift med Anna Sophie Rantzau fra Rastorf i Holsten, bosatte han sig igen i Danmark. Frederik IV satte megen pris på hans evner. Han blev 1712 gehejmeråd, senere ridder af det blå bånd og udnævntes 1719 til første deputeret for finanserne; men allerede samme år døde han, kun 43 år gammel. I sit testamente skænkede han et legat til grevskabets fattige.

Megen tid havde han ikke kunnet ofre på sit stamgods, og meget har han ikke kunnet opholde sig på Schackenburg, der dog blev vel vedligeholdt, og hvor der 1703 byggedes en ny bro. Da han drog i fremmed krigstjeneste, overlod han sin moder på Gram administrationen af godserne. Og senere hen var den, der egentlig styrede grevskabet, hans dygtige og samvittighedsfulde gemalinde, der mest synes at have holdt til på Gram, hvor hun i al fald boede til stadighed efter sin mands død. Det var ikke lette tider for godsejerne. Landbrugets konjunkturer stod lavt, og det kneb hårdt at få bønderne til at yde, hvad de skulle. 1713 måtte greven selv gribe ind og tilskrive overinspektøren og delefogderne strenge breve med pålæg om uden nåde og barmhjertighed at inddrage revenuier og restancer. Kun en kone i Emmerlev, hvis mand og søn var »ynkelig« omkommet på Ivar Huitfeldts skib »Dannebrog«, fik nogen lempelse. En anden stadig plage, foruden skatterestancer, var, at de unge karle rømte til Holland for at slippe for militærtjenesten, og dertil kom specielt for dette gods indtil 1713 besværligheden ved at ligge indeklemmt i de Gottorpske besiddelser. Her måtte ofte tages hensyn, »for at der ikke fra den side skulle opstå jalousie«. Både greven og grevinden nærrede megen interesse for Schackenburg og Møgeltønder. Grevskabets »underdaner« fik 1707 lov til at brænde mursten, hvis jorden dertil var tjenlig, mod

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

at afgive 10 sten af hvert 100 i gårdens lade. Nok så vigtigt var, at »de, som på slottets grund i slotsgaden eller på hoffelterne ville bygge dygtige huse«, skulle få byggegrund og kålhav og frihed for 10 år med tilladelse til at bruge købmandsskab og håndværk »forsåvidt det ikke strider mod kgl. og fyrstelige traktater«. Da er bebyggelsen af den ejendommelige og skønne, ca. 1680 anlagte Slotsgade i Møgel-tønder begyndt, og den lille by ville man åbenbart rive ud af den rene landsbytilstand. Har man tænkt sig at skabe en ny købstad som konkurrent til Tønder? Formodningen ligger i al fald nær.

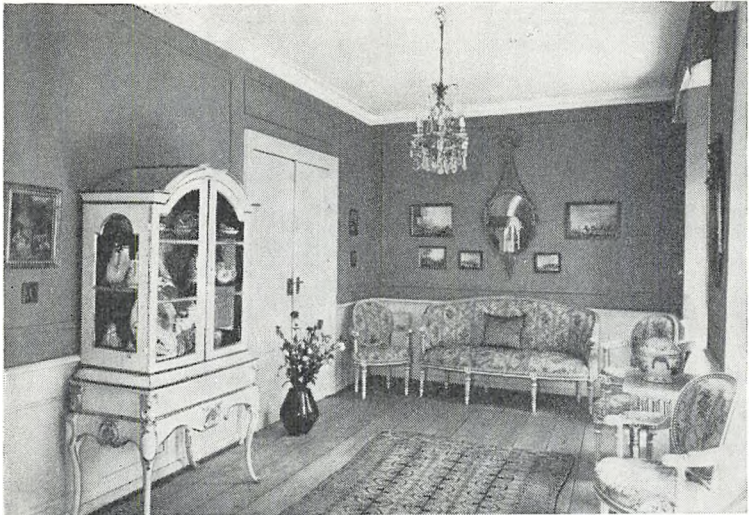
Ved Hans Schacks død var arvingen atter et barn. Otto Didrik Schack var ikke 10 år gammel, og stedmoderen overtog formynder-skabet. Hun var en meget betydelig kvinde, praktisk og samtidig med både forstand på og interesse for godsstyrelse, men tillige med lyst til at omgås lærde folk. Hans Gram stod i korrespondance med hende, og hun stod den åndslivlige Scheel-Plessenske kreds i København nær. Også for sig selv samlede hun meget jordegods. I de første år af hen-

TØNDER AMT

des enkestand spillede hendes »hofmester«, Boethius Mathiæ på Gram, en betydelig rolle ved siden af overinspektøren, der stadig boede på Schackenborg. Da stedsønnen som myndig havde overtaget godserne, boede hun mest på sin ejendom Giesegaard på Sjælland, hvor hun ejede flere godser. Disse tillige med Gram, som hun havde købt af sin stedsøn 1736, og Nybøl i Sønderjylland, testamenterede hun sin stedsøns yngste søn, grev Frederik Christian Schack, der tiltrådte dem nogle år efter, at hun som en gammel, højtanset dame var død 1760.

Grev Otto Didrik Schack havde tidligt begyndt en hof- og embedskarriere. Allerede 1725 blev den smukke unge mand med det udprægede raceansigt kammerherre, og Frederik IV tog sig varmt af hans uddannelse til med tiden at kunne indtage en førende stilling i staten. 1735 blev han assessor i højesteret, året efter ridder af Dannebrog, og imidlertid havde han 1731 ægtet den 17-årige Anna Ernestine Frederikke Gabel, datter af etatsråd F. V. Gabel, og alt tegnede på det bedste for hans fremtid. Men allerede 1741 døde han, kun 31 år gammel, og det lod sig ikke skjule, at det veldrevne gods, han havde overtaget, var blevet forringet under hans styrelse: økonomiske vanskeligheder begyndte at vise sig en halv snes år efter, at han havde tiltrådt den store besiddelse. Han måtte optage adskillige lån, deriblandt et på 30.000 rdl. hos kavalerigeneral grev Werner v. d. Schulenburg, og ved hans død var gælden vokset til 39.300 rdl. Det var således ikke under de bedste auspicer, grevskabet skiftede ejer.

Atter var arvingen, *Hans Schack*, født 1735, kun et barn, og moderen måtte styre godserne for ham. Men hun havde en heldig hånd, og skønt det ofte kneb for hende at få sin pension på 2.000 rdl. udbetalt, begyndte hun tappert at bringe godset på fode igen. Året før hendes tidlige død 1748, kun 37 år gammel, var henimod halvdelen af gælden betalt. Da den unge greve dengang kun var 13 år gammel, trådte enkegrevinde Anna Sophie, født Rantzau, atter til og havde vist nok lige til sin død 1760 hånd i hanke med, hvad der foregik. Virksom og foretagsom som altid købte hun 1753 nuværende Thottske Palæ i København og året efter, med lensgreven for øje, et af Amalienborgpalæerne, som hun efter branden samme år lod genopbygge. Men det endte med strid mellem hende og den unge greve angående besiddelsen bl. a. af Gram, og en kommission måtte 1758

Kabinet (fot. Carrebye).

nedsættes for at udjævne tvistighederne mellem dem. De forligtes 1759, idet greven overlod hende Gram og Nybøl foruden palæet på Kongens Nytorv, men selv beholdt Amalienborgpalæet. Om hendes sindsstemning over for lensgreven vidner hendes testamente af 1760, hvori hun ganske forbigik ham til fordel for hans yngre broder. Som voksen gik Hans Schack i sine nærmeste forfædres fodspor og fulgte hof- og embedsvejen. 1753 blev han kammerherre, 1759 assessor i kancellikollegiet, fik året efter det hvide bånd og blev stiftamtmand i Ribe og amtmand over Ribe amt, som den fjerde i sin slægt; 1761 bæredes han med enkedronningens orden, og efter patent af 1770 blev ved kongens nåde alle hans ægte mandlige efterkommere grever. 1768 tog han sin afsked som stiftamtmand og blev som påskønnelse af sin virksomhed udnævnt til gehejmeråd, deputeret i rentekammeret og direktør for Øresunds toldkammer. Højt hædret, til slut med gehejmekonferensrådstitlen, døde han 1796, 61 år gammel. Han var gift to gange, med Ulrikke Augusta Vilhelmine Moltke fra Bregentved og efter hendes død 1763 med Caroline Louise Sofie Moltke, datter af den danske afsending i Regensburg.

Sommerstue med stukloft fra 1600'ernes slutning (fot. Carrebye).

Allerede som ung mand havde han taget sig af sit grevskabs ikke helt lette forhold. Han følte sig også tidligt nøje knyttet til Schackenberg, som han vistnok er den første ejer siden rigsfeltherren, der rigtig følte interesse for. Her havde han, fortæller Abildgaard i sin rejse-dagbog, »et smukt lille Kunstkammer af Malerier, baade i Vand- og Oliefarver, Konkylier og Kunstarbejder, særlig i Rav«. Hans interesse satte bl. a. stærke spor i byggeforetagender. Allerede 1756 sendtes der bygningsmateriale, gips i mængde, sten fra Gotland og fra Vestervig til byggeforetagender, og i slutningen af 1750'erne fandt den store ombygning og istandsættelse af hovedbygningen sted. At denne efter kun at have været beboet i ny og næ i henved 100 år ikke har været i den bedste stand, og at den heller ikke boligkulturelt svarede til det på dette område så fremskredne 18. århundrede, er indlysende, og Hans Schack gik med stor energi i gang med en delvis ombygning af hovedbygningen og opførelsen af nybygninger.

Hovedfløjens indre blev i midten af århundredet ændret til sin nu-

værende skikkelse. Den store sal i fløjens midte, med udgang fra først af både til have og gård, udstyredes med elegante stukdekorationer på vægge og loft, og den store sal ovenover fik en tilsvarende dekoration, alt i rokoko. Det var stukkatøren Bartholomeo Tolla og billedhuggeren Tai Hinrichsen, der stod for disse arbejder. Alle de andre værelser i hele bygningen blev istandsat, fik nye vinduer, bryst- og vinduespaneler, betrukne eller malede vægge og gipslofter, alt svarende til tidens krav om solid, festlig komfort. Af de ældre interiører er nu kun to stuklofter fra 17. århundrede, vistnok fra feltherrens tid tilbage. Gårdfacaden smykkedes med stukkerede rokokoindfatninger om døre og vinduer. Over hovedportalen anbragtes nu bygherrens og hans hustrus våbener; selve portaldekorationerne er ændret i 1878.

I totalanlægget blev barokkens trang til at markere midteraksen tilfredsstillet ved plantning af den skønne allé, der midt for hovedbygning og ladegårdsbro førte ned mellem ladegårdens længer, som ordnede sig symmetrisk til højre og venstre for den. Gennem en prægtig gitterport kunne herskabet køre ud på Tøndervejen. Greve Hans Schack fulgte tiden i dens interesse for plantning og havekunst. Syd for gården anlagde han en barokhave efter de bedste mønstre, med lysthuse og pavillon.

Han, der i embeds medfør forvaltede så mange og store statsmidler, havde ikke held med sig i sin styrelse af grevskabet, og til sidst blev forholdene så uheldige, at han 1768 havde en gæld på 150.000 rdl. og måtte anmode om at komme under administration. Den nedsatte kommission fik efterhånden sagerne bragt på fode. Det var netop i de tider, nye driftsformer for landbruget var under debat, og man benyttede lejligheden til på Schackenborg til gavn både for godset og bønderne at få hoveriet afløst af pengeafgifter og ligeledes ægt og arbejde reguleret og fastsat. Et andet punkt, der også var genstand for administrationskommissionens overvejelser, var driften af selve herregårdens jorder, der jo fra tidligere tid havde været bortforpagtede til bønderne. Kontrakten med disse blev opsagt, markerne ind delt i lodder på 4 - 10 tdr. ld. og sat til auktion 1770; derved indvandedes ca. 2.400 rdl. mere årligt end før, samtidig med at herskabet forbeholdt sig 150 tdr. ld. ager og eng af gårdens jorder. Af grevskabets frie hartkornstakst, 465 tdr. htk., ialt 2.972 demat (2.857 tdr.

TØNDER AMT

ld.), lå i 1807 66 demat ager og omtrent lige så meget eng endnu til hovedgårdens brug. At det ikke mere var nødvendigt at opretholde de tidligere store avlsbygninger inden for gravene siger sig selv. 1771 blev den nordlige ladelænge indrettet bl. a. til stald, og de øvrige avlsbygninger solgt og nedbrudt. Pladsen, hvor de nedbrudte bygninger havde stået, blev indhegnet med stakit og plankeværk og beplantet. Men anlæggets storstilede helhed var brudt. Om landbrugets driftsformer og afsætningsforhold i disse år beretter Abildgaard, at agerlandet på geesten brugtes i 3 år og hvilede i 5 à 7 år, og at der på marsken kunne avles 16 à 24 à 32 fold, og her kunne jorden bruges 20 - 30 år uden hvile, men udlagdes derefter lige så mange år. I marsken dyrkedes havre, hestebønner, vinterbyg, vinterhvede og rapssæd. Sammenlignet med høstudbyttet i de fleste egne af Danmark i de tider lyder dette helt glimrende, og overskuddet af korn og rapssæd lod sig med lethed afsætte i Holland. Den største og vanskeligste reform var dog omordningen af bøndernes besiddelsesforhold. De kontribuerende bøndergårde havde været fæstede bort. Bygningerne tilhørte fæsterne, og praktisk talt var fæstet gået i arv til nærmeste arving. En overgang til arvefæste var derfor højst naturlig, og ved kgl. bevilling af 1770 blev det tilladt kommissionen at meddele fæsterne ejendomsbrev på deres gårde mod en vis tiltrædelsessum, der selvsagt blev adskilligt større end den tidligere indfæstningssum.

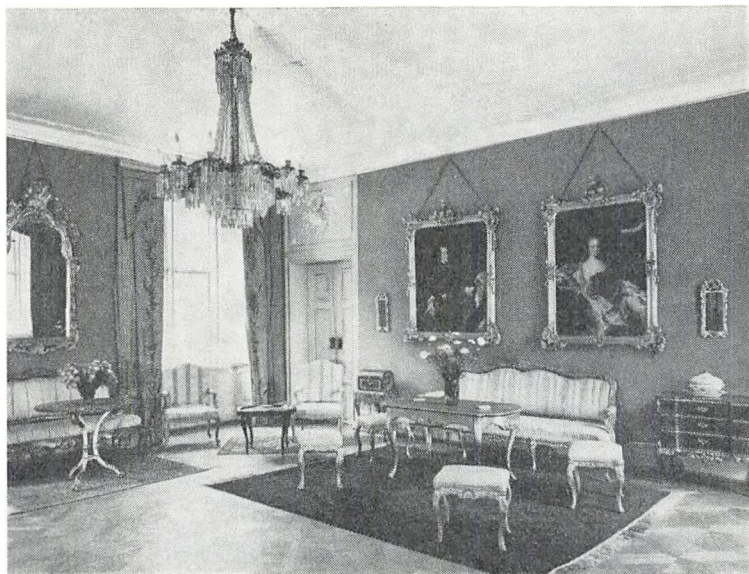
Store ændringer i en ny tids ånd havde fundet sted, og meget var forandret. Også med hensyn til Brinkgaards jorder havde man gennemført tilsvarende ændringer i forholdet til bønderne. Greve Hans Schack var imidlertid blevet træt, og ifølge kgl. bevilling af 1786 overlod han grevskabet med Seekamp til sin søn Otto Didrik. To år efter flyttede han til Altona; men efter sin hustrus død her 1794 vendte han tilbage til Schackenborg, hvor han tilbragte sine sidste år.

Greve Otto Didrik Schack, der var født i København 1758, var tidlig slået ind på militærvejen og holdt sig helt uden for civil embedsvirksomhed. De to ting var også med årene blevet vanskelige at forene. Han tog 1783 sin afsked som generalmajor. 1783 havde han ægtet den 23-årige Amalie Magdalene Christiane Caroline von Krogh, datter af generaløjtnant C. H. von Krogh.

Hverken hans uddannelse eller hans meget ekstravagante væsen og

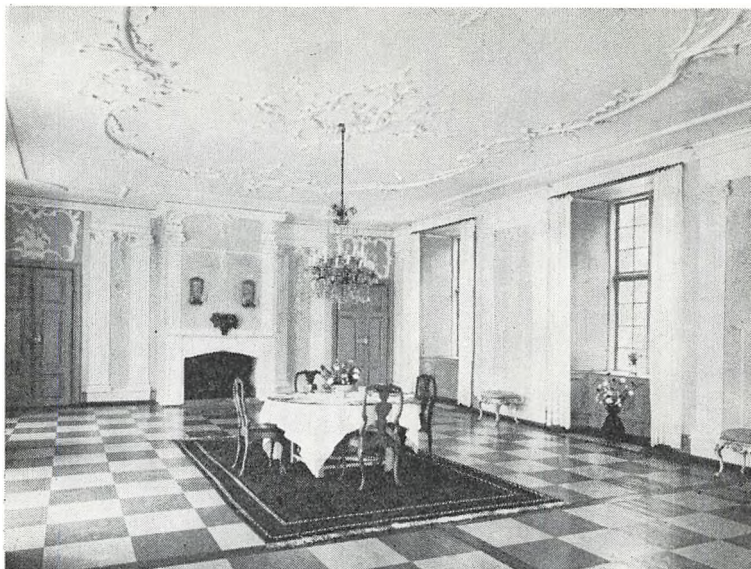
Schackenborgs porthus (fot. Niels Elswing).

Parketstuen med C. G. Pilo's portrætter af Frederik V og dronning Louise (fot. Carrebye).

ødsle levned gav ham synderlige forudsætninger som godsejer, skønt de vilkår, hvorunder han kunne tiltræde grevskabet efter kommissionens virksomhed, ingenlunde måtte synes ringe. Han havde desuden en udmærket godsinspektør i kancelliråd H. H. Holm, der fra 1786 forestod godsbestyrelsen og blev den, der i de store landboreformers tid varetog reformernes gennemførelse. Fællesskabet blev ophævet; 1800 tdr.ld. udskiftedes, og samtidig gik salg af godset til ejendoms-arvefæste sin gang, hvorved der blev indvundet en årlig jordebogsindtægt af over 400 rdl. foruden kapitalen af købesummen. Det var også Holm, der forestod udparcelleringen af Seekamp til stor fordel for ejeren. Og imidlertid tog man så småt fat på frasalget af gods. Det begyndte med at greven 1788 fik tilladelse til at sælge ca. 160 tdr.ld. strøgods, som lå spredt i 16 sogne og 27 byer, mod at købesummen blev tilført fideikommiskapitalen.

Men trods alt havde grevskabet ikke økonomisk kraft til at klare besidderens gæld og samtidig stå den store krise omkring århundred-

Spisesalen med stukdekorationer fra 1750'erne (fot. Carrebye).

skiftet igennem. Man havde endda 1794 solgt Amalienborgpalæet til kongen for 26.500 rdl., og tilsidst gik det så galt, at grevskabet i henhold til kgl. resolution af 1803 måtte opbydes til salg. Auktionen blev afholdt året efter; men da såvel hovedgårdstaksten som bøndergodset var arvefæstet bort til ejendom efter en bestemt, uforanderlig kanon, var der kun såre få, der meldte sig. Salget blev ikke til noget, og gælden blev afviklet på anden måde. Ved kgl. bevilling 1804 og 1805 blev det tilladt besidderen til afbetaling af privat gæld at optage et lån, fikseret til 100.000 rdl., på grevskabets substans. Vilårene for grevskabet var hårde nok, og de ændredes 1820, da kammerherre, greve Christian Cornelius Lerche til Lerchenborg, den daværende besidders morfader, var administrator, til, at han måtte give hypotek i grevskabets substans for 46.465 rbd. rede sølv og 53.535 rbd. sølv. Det vil således ses, at forholdene havde vanskeligt ved at komme i lave i de svære tider efter krigen med englænderne og statsbankerotten, og helt op mod midten af århundredet vedblev grevskabet at

være under administration. Greve Otto Didrik Schack var død i Itzehoe 1809, kun 51 år gammel, og hans søn, greve Hans Schack, havde 23 år gammel overtaget grevskabet; men forholdene var mistrøstige, og han synes så godt som ikke at have boet på Schackenborg i de få år, han levede. Året efter at have mistet sin hustru Louise Frederikke Lerche døde han selv 1814 i København. Sønnen, greve *Otto Didrik*, var da kun 3 år; han opdroges hos bedsteforældrene på Lerchenborg. Senere levede han mest på rejser. Schackenborg hovedbygning blev dog underkastet en tiltrængt istandsættelse, førend han i 1842 ægtede Frederikke Rosine Juliane von Krogh, efter hvis død 1852 greven giftede sig med hendes søster Johanne Christence Cornelia. Greve Otto Didrik døde kun 46 år gammel i Flensborg 1856, og arvingen, greve *Hans Schack*, var da kun 4 år gammel.

Med denne alsidigt begavede og dygtige mand kom igen bedre tider for Schackenborg, efter at grevskabet i omtrent 100 år havde ført en mere end usikker tilværelse, ja, været på afgrundens rand. Hans Schack fik en omhyggelig opdragelse. Efter endt skolegang i Dresden studerede han jura, men lagde sig samtidig efter ægyptologi, blev en dygtig og anset forsker på dette område og har efterladt værdifulde skrifter.

Hans danske sindelag og hans trang til at arbejde for dansk åndsliv kom frem i hans virksomhed inden for sønderjysk kirkeliv, og han var her med til at fremme udgivelsen af den danske salmebog 1890. Han havde 1880 ægtet komtesse Henny Louise Lerche fra Lerchenborg, og for første gang i grevskabets 200-årige historie blev Schackenborg stadig bolig og hjem for besidderen.

Greve Hans Schack havde allerede 1875, kun 23 år gammel, taget ophold på Schackenborg, og han ofrede sig fra nu af og til sin død 1905 efter et langt liv i arbejde med største iver og troskab for sin besiddelse. 1878 blev hovedbygningen restaureret, og det var først nu, at midterrisaliten fik sin endelige, elegante udformning med den af våbnet brudte segmentfronton. Endnu i midten af århundredet havde grevskabet, trods en del frasalgs af jorder og gods, store områder tilbage. Hovedgården var som nævnt lille, kun godt 16 tdr. htk.; men til grevskabet hørte endnu 29 fæstegårde, 296 arvefæsteejendomme med ret til salg og pantsætning, 5 arvefæstegårde uden denne ret, 10

*Amtmand,
lensgreve
Otto Didrik
Schack
(† 1949).
Maleri af
Agnes Schmidt
1935
(Tønder
Amtshus).*

arvefæstehuse, 510 huse i livsfæste, 124 tyendehuse og endelig mølle-skylden, ialt godt 2.025 tdr. htk. Som husmændene var også en del bønder i hovedsognet, der ikke i slutningen af det 18. århundrede var gået ind på arvefæsteordningen, livsfæstere. Forøvrigt afveg fæsteforholdene under Schackenborg fra det almindelige fæsteforhold i Danmark, idet fæsterne her selv ejede bygningerne (superficiærfæste).

Allerede 1854 blev det tilladt at afhænde alt fæstegodset; men det var først greve Hans Schack, der gjorde alvor af tilladelsen, og siden 1880'erne er alt fæstegodset bortsolgt. Ved disse forholds omordning fik bønderne den store fordel, at de beholdt jorden, medens grevskabet beholdt pengene med deres højst skiftende værdi. I 1905 - 06 forhindrede den tyske lenskontrol under henvisning til dansk lensret dog besidderen af grevskabet i at udvide grevskabet yderligere. Den for-

håndenværende lenskapital forblev uberørt. Markens fald gjorde den værdiløs. Men for ordningen af alle disse godsejerlige forhold forsømte greve Schack ikke ejendommens forskellige muligheder. Som følge af beliggenheden i det skovløse Vestslesvig havde godset lige til 1808 ingen skove. Først da beplantede man et lille areal ved Gallehus. Men greve Hans Schack begyndte 1880 en systematisk opdyrking og tilplantning af forskellige hedearealer, og Gallehus skov var 1920 på ca. 220 tdr.ld. Dertil kom skove i Hostrup sogn på ialt 120 tdr. ld.

Greve Hans Schacks virksomhed blev fortsat af sønnen, kammerherre, hofjægermester *Otto Didrik* lensgreve *Schack*, der fra 1920 til sin død var amtmand over Tønder amt. Han har plantet og opdyrket hedejord; han har 1906 tilkøbt gården Rosinfelt og Slotskroen i Møgeltønder og fuldført afløsningspolitikken til dens nuværende grænser. I henhold til lensloven overgik lensgrevs-kabet i 1924 til besidderens frie ejendom; til grevs-kabet hørte da foruden selve Schackenborg Solvig, Store Tønde, Sjødamgaard, Fældsværft samt Gallehus skov, ialt ca. 1.940 tdr. ld.; desuden Møgeltønder, Daler, Emmerlev

Amtmand Otto Didrik Schacks arbejdsværelse (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

TØNDER AMT

og Ballum kirker med ca. 18 tdr. ld., endvidere bøndergods ca. 125 tdr. ld. og i Ribe amt ca. 38 tdr. ld. med $2\frac{1}{4}$ tdr. htk. I fideikommisskapitaler var der under dansk lenskontrol 16.374 kr. og under tysk lenskontrol 340.000 RM; de sidste blev værdiløse ved markfaldet. Ved lensafløsningen blev der betalt 25.000 kr. til staten og afgivet jord fra Rosinfelt og Store Tønde til oprettelse af 3 husmandsbrug, ialt 55 tdr. ld.; til successorfondet blev hensat 408.557 kr. I 1924 frasolgtes Solvig mølle (30 tdr. ld.), og i 1930 gik de tre kirker Daler, Emmerlev og Ballum over til selveje. I Otto Didrik Schacks besidder-tid er flere stuer på Schackenborg blevet restaureret og ført tilbage til deres oprindelige udseende, og der er sket forskellige forbedringer af hovedbygningen.

Efter grevens død i 1949 overgik Schackenborg til sønnen, den nuværende ejer, lensgreve *Hans Schack*. Igennem elleve generationer er besiddelserne, der nu omfatter 1.889 tdr. ld., hvoraf 417 tdr. er skov, blevet nedarvet fra fader til søn. I 1950 blev Store Tønde bortmageskiftet til Statens Jordlovsudvalg med Røj (204 tdr. ld.), der på naturlig måde arronderer Schackenborgs jorder.

VILH. LORENZEN

EJERE

ca. 1230 Ribe bispestol

1536 Kronen

1583 Benedict Rantzau

1599 Kronen

1661 Hans Schack

1741 Hans Schack

1814 Otto Didrik Schack

1856 Hans Schack

1905 Otto Didrik Schack

1949 Hans Schack

BYGNINGER

Kaldt Møgeltønderhus
1265 Borgen nedbrudt og genopført
1417 Voldsted med hovedtårn
1434 Borgen ødelagt

ca. 1550 Fruerstuehus opført (?)

1662 - 66 Borgen nedrevet og hovedbygningen med porthus og stald opført
1673 Nu kaldt Schackenborg
1674 Ladegård opført
1750'erne Hovedbygning ombygget
1771 Avlsgården nedrevet
1785 Stalden fornyet

1841 Hovedbygningen istandsat

1878 Hovedbygningen istandsat
Hovedbygningen restaureret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Solvig

Hostrup sogn, Slogs herred, Tønder amt

Denne gårds navn fortæller om dens beliggenhed ved Arnåen, idet Sol i denne sammensætning betyder sump. Med sikkerhed nævnes Solvig første gang 1390, da Marine af Løgismose til *Peder Eriksen* til Solvig afstod en del gods i Hostrup sogn. Peder Eriksen tilhørte den sønderjyske adelsslægt *Sappi* og var af kongelig byrd, idet hans bedstefar Abel Valdemarsen var en naturlig søn af hertug Valdemar af Sønderjylland. Hans far Erik Abelsen (Rynd) skødede i 1364 til sin bror Valdemar Sappi en del gods i Hostrup sogn, som tilhørte hans steddøtre Gunner og Elsiif. Han var gift med Cathrine Eriksdatter Urne, og der må altså være tale om gods, som har tilhørt hendes første mand. Solvig omtales ikke i brevet, og det er måske tvivlsomt, om den har eksisteret på dette tidspunkt, selv om der i den ældre litteratur

Solvig ca. 1587. Detalje af kobberstik i Braunius' *Theatrum Urbium*.

omtales to mænd, Hartvig og Wulf, som skulle have haft gården i 1362. Peter Sappi har sandsynligvis arvet sin farbroder, måske var det erhvervelsen af godset i Hostrup sogn, som blev forudsætningen for, at der netop på denne egn blev bygget en herregård.

Peter Eriksen Sappis datter Anna blev gift med *Mads Gjordsen*, der tilhørte en tysk adelsslægt, som var indvandret til Sverige og Danmark. Slægten hed oprindelig Goriz eller Gortz, hvilket blev fordansket til Gjordsen. Mads Gjordsens søn Claus Gjordsen fik i 1443 en vigtig indrømmelse af hertug Adolf, idet han fik overdraget alle 40 marks bøder af sine bønder. Han døde omkring 1460, og i 1469 nævnes en Erik Sture til Solvig, som vel har været gift med en datter af Claus Gjordsen. Eneejer har han næppe været, og fra 1481 nævnes Claus Gjordsens søn Eggert Gjordsen til Solvig. Han var ivrig efter at forøge bøndergodset og energisk i sine bestræbelser for at sikre sine rettigheder. Tit mødte han op på tinge, således bl. a. i 1496, da

han fik lavhævd på alt sit gods i Slogs herred, der foruden Solvig og den dertil hørende mølle bestod af ialt 44 ejendomme og nogle tofter m. m. Det var et gods af virkeligt imponerende omfang, der her var blevet skabt, og det var så meget lettere at udnytte bøndergodset, som de fleste af fæstegårdene lå i Solvigs umiddelbare nærhed.

Eggert Gjordsen var med på det store togt mod ditmarskerne i 1500, hvor så mange holstenske og sønderjyske mænd fandt deres bane. Heller ikke herren til Solvig vendte hjem. Med stor kraft tog hans enke Anna Eriksdatter Fasti den opgave op at sikre godset for sine 4 sønner og 6 døtre. En del ejendomme, som hendes ægtefælle havde erhvervet i Kær herred, afstod hun dog til hertug Frederik i 1502, men ellers fortsatte hun med at arbejde for den retslige sikring af sine besiddelser, og ofte gav hendes folk møde på egnens herredssting. Hun døde i 1516.

Den ældste søn Claus Gjordsen blev sat til bogen. Han studerede ved universitetet i Köln og blev magister. Efter at være vendt hjem til Danmark gik han ind i kirkens tjeneste, hvor han hurtigt gjorde karriere. Efter først at have været kannik i Ribe, provst i Jellingsyssel og i Hardsyssel, blev han fra 1514 domprovst i Ribe. 1523 rejste hertug Frederik sammen med de jyske rigsråder oprørets fane mod Christiern II, og da hertugen gik over Kolding Å, var Claus Gjordsen med ham som kansler. Han reorganiserede Det danske Kancelli, som han ledede med dygtighed indtil sin død i 1532. Kanslerens færd i kirkens tjeneste og som leder af rigets administration er et bevis på, at han var en god dansk mand, der mestrede det danske sprog til fuldkommenhed. Slægtens nære tilknytning til Danmark viser sig også deri, at dens medlemmer altid hentede deres ægtefæller blandt den danske adel.

Eggert Gjordsens børn synes oprindelig at have haft Solvig i fællesskab. Sønnen Erik, der døde før 1519, nævnes til gården i 1507 og 1509. De to yngste brødre døde imidlertid som ganske unge uden at efterlade sig arvinger, og da også mester Claus, som den kirkens mand han var, døde barnløs, blev Mads eller Mathias formodentlig eneherre på gården. De to søstre fik hver udlagt 19 bøndergårde. Den ene af dem, Anna, synes at have boet i Jejsing. Hun var gift med Otto Brockenhuus, der døde før 1529. Den anden, Bege, var gift med Jesper Holck. Ved selve hovedgården forblev der 25 fæstegårde.

TØNDER AMT

Mads Gjordsen levede endnu 1561, men efter hans død gik gården over til hans datter Anna, der var født i 1529. Hun blev allerede i en alder af 7 år trolovet med Hans Pogwisch, søn af Wulff Pogwisch på Trøjborg. Da hun blev voksen, nægtede hun at ægte sin fæstemand, og der blev stor fortrydelse i slægten. Pogwisch'erne ville ikke gå med til at hæve trolovelsen, og sagen blev indbragt for kongen. Mads Gjordsen måtte betale 3.000 mark til Wulff Pogwisch og bede ham om tilgivelse på et møde i Kolding 3. april 1547, hvor kongen, dronningen, prins Frederik og hertugerne Hans og Frederik samt talrige rigsråder var tilstede. I stedet trolovede den halsstarrige jomfru sig med Axel Banner, der dog døde før brylluppet. Hun tabte imidlertid ikke modet af den grund, og tredje gang lykkedes det hende at finde en mand, der virkelig kunne føre hende til brudeskamlen. Den udkårne var Erik Lange til Engelsholm ved Vejle. Han døde allerede i 1572, og enken, der senere ægtede Albert Galskyt, beholdt derefter gården Solvig, indtil den omkring 1579 gik over til sønnen *Erik Lange*, den kendte guldmager. 1583 solgte han Solvig med alt bøndergods til kong *Frederik II* for 58.000 daler. Skødet opregner alle de gårde, som dengang lå til Solvig, og en sammenligning med de middelalderlige forhold viser en stærk forøgelse af godsområdet. De gårde, som Anna og Bege Gjordsen havde haft, var nu blevet genforenet med de andre besiddelser, og samtidig var antallet af gårde forøget til 75, hvortil kommer 12 bol og 30 huse. Antallet af gårde og gårdparter i Slogs herred var steget fra 44 i 1494 til 66, hvoraf alene 56 i Hostrup og Højst sogne.

En del af forøgelsen er dog kun tilsyneladende, idet flere af gårdene uden tvivl er blevet delt. En sammenligning mellem de to gårdfortegnelser viser dog, at der også er blevet købt en del nye ejendomme. Det var et virkeligt storgods, der her var blevet skabt, og den ret stærke koncentration i bøndergodset muliggjorde en kraftig udnyttelse af undersåtternes arbejdskraft gennem hoveriet. I forbindelse hermed må også ses den udvidelse af hovedgårdsmarken, som fandt sted i det 16. århundrede, og som bl. a. fremgår af, at der i 1583 nævnes 8 byggesteder (og bol) på Solvig mark. En indberetning fra en senere tid oplyser også, at hovedgårdsmarken var blevet udvidet med to gårde, kaldet Adelvad, som var blevet lagt øde. Kongen havde kun

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

erhvervet Solvig for at bruge den ved sine byttehandler. Kun godt en måned var bønderne kongens fæstere, så blev de afhændet til *Melchior Rantzau*, der til gengæld afstod gården Tovskov til kongen.

Den mand, der nu rykkede ind på Solvig, var søn af Henrik Rantzau til Bülk og Borghorst, som havde været amtmand i Haderslev et par år. I sine unge år havde han studeret i Strassbourg og Siena og var 1588 blevet dansk hofjunker. På den bekendte Rantzau'ske tavle findes en gengivelse af Solvig på Melchior Rantzaus tid. Den viser et hvidkalket enkelthus, der er bygget af grundmur i to stokværk og omgivet af grave. Et billede, der er næsten samtidigt, findes i Braunius' *Theatrum Urbium*. Det viser et dobbelthus, hvilket kunne tyde på, at Melchior Rantzau havde ombygget den gamle herregård. Ombygningen har muligvis fundet sted i 1585, hvilket årstal endnu findes på den smukke og anselige staldbygning, der antagelig er Danmarks ældste, i brug værende avlsbygning. Det Solvig, som er afbildet på tavlen, er i øvrigt ikke det ældste Solvig. Dette lå i engen vest for den nuværende avlsgård. Her har der været fire kunstigt opførte holme, og der er konstateret rester af træbygninger, hvoraf de ældste går

TØNDER AMT

tilbage til 1300-tallet. På den sydøstre holm har der oprindelig stået et tårn med en grundflade på 5×5 m. Det var bygget af tømmer og med lerklinede tavler, men det stod ovenpå et græstørvshus, der synes at være ødelagt af brand, hvilken skæbne også ramte tårnet, som igen er blevet afløst af flere hold større bygninger. Den yngste, der også var af bindingsværk, synes at være fra omkring 1500. Nationalmuseets udgravninger på stedet under ledelse af arkitekt Johs. Hertz er endnu ikke afsluttet.

Melchior Rantzau døde allerede i 1589. Hans enke Dorothea, datter af Christopher Rantzau i Quarnbeck, blev boende på Solvig.

Også den gottorpske hertug drev godspolitik i stor stil og købte en del nordslesvigske herregårde. I 1597 rådede amtmanden i Tønder, Dietrich Blome, ham til at købe Solvig, der havde en overmåde gunstig beliggenhed. I de følgende år er der antagelig blevet forhandlet om afståelsen, men først i 1601 nåede man til en overenskomst med Benedict og Jørgen Rantzau, enkens brødre. Solvig overtoges af hertug *Johan Adolf af Gottorp* og var nu blevet en domæne, der foreløbig blev drevet for hertugens egen regning. Den gav et betydeligt overskud, som regel mellem 800 og 1.300 daler om året. Nogle af indtægterne stammede fra, at der på gården blev staldet en del øksne, især om vinteren og i den store drivetid om foråret. I den første tid efter hertugens overtagelse af gården blev bønderne meget plaget med hoveri. De bad derfor om at måtte få lettelser eller blive helt frie, ligesom det var sket på Grøngaard. Spørgsmålet blev løst ved, at hovedgårdsmarken blev lejet ud til amtmanden i Tønder for 742 rdl., og undersåtterne fik hoveriet afløst med en pengeydelse, i 1624: 639 daler. Da Trediveårskrigens ulykker væltede ind over Danmark, gik det også hårdt ud over Solvigs bønder.

Efterhånden gik man over til at bortforpagte Solvig, ligesom tilfældet var med de andre kongelige og hertugelige domæner. Allerede 1620 var den hertugelige staldmester Wilken Manteuffel blevet pensionær på gården, og først i 1650'erne var kaptajnløjtnant Johan Clausen forpagter. Senere overtog dennes enke Anna gården, og fra 1677 var den forpagtet af løjtnant Chr. Dornmeyer, som blev gift med Clausens datter. I forpagtningskontrakten blev det bl. a. fastslået, at undersåtterne ikke skulle præstere hoveri.

Det Solvig, som muligvis blev bygget omkring 1585, blev ikke gammelt. Allerede 1622 blev noget af gården ødelagt af et »Guds vejr«, og 1638 brændte hele gården efter at være blevet antændt af lynet. Også hovedbygningen blev ødelagt, men trods store udgifter lykkedes det dog hertugen at få gården bygget op igen.

Ved salgsbrev af 4. april 1681 blev Solvig overdraget *Frederik Ahlefeldt* til Oppendorf og hans brødre. Hele det Solvig'ske godsområde, der var spredt over ti sogne, og i landmatriklen var ansat til 57½ plov, kom til at udgøre et særligt jurisdiktionsområde, et birk. Selvom bønderne, i hvert fald fra 1724, var tingpligtige i de herreder, hvori de boede, vedblev de dog at udgøre en kommune for sig med en del særlige rettigheder, og det var først efter indførelsen af præjsisk administration, at der skete en afgørende ændring i dette forhold.

Frederik Ahlefeldt boede ikke på gården, der ligesom så mange andre Ahlefeldt'ske besiddelser blev bortforpagtet. Tolv år senere skilte Ahlefeldt sig atter af med Solvig, idet han ved salgsbrev af 7. januar 1693 solgte gården og godset til »samtlige frie undersåtter under godset Solvig«. Salgsprisen var 44.000 rdl. species. En sådan overdragelse var på dette tidspunkt noget enestående. I virkeligheden var *bønderne* ved den dristige transaktion blevet herremænd. De ville dog ikke drive selve hovedgården, som af kommunens fuldmægtig blev bortforpagtet til Johan Jensen for 800 rdl. i afgift.

Bøndernes herremandsværdighed blev dog ikke af lang varighed. Allerede 1706 tilbagekøbtes gården til hertug *Carl Frederik af Gottorp*; bøndergodset blev nu lagt under amtet, og selvom det, som nævnt, i flere henseender beholdt en vis særstilling, havde det herefter igen særlig tilknytning til hovedgården. Også i den følgende tid var Solvig bortforpagtet, fra 1. maj 1706 til Baltzer Bentzen, der i en længere årrække havde været Ahlefeldt'sk inspektør, sidst på Graasten. Senere blev han amtsforvalter og amtsinspektør i Haderslev amt og fra 1715 desuden borgmester i Haderslev by. Han var i mange år en stormægtig mand, idet han ret egenmægtigt styrede hele Haderslev amt. Men selv den største mand kan fældes, og 1727 mødte Baltzer Bentzen sin skæbne; han faldt på en toldsvigsag og dømtes fra embedet. Selvom han senere blev rehabiliteret, var hans embedsbane dog brudt. Han døde på Havervadgaard den 3. juli 1739.

Fra hans tiltrædelsestid er der bevaret et meget udførligt inventarium over Solvig, som giver et levende indtryk af de mange bygninger, der hørte til gården. Selve hovedbygningen var ikke særlig imponerende, kun 14 fag lang, hvert fag ansat til 6 fod. Bredden var 36 fod. Dielen var belagt med klinker og var 4 alen lang og 3 alen bred. Af udbygninger var der en hestestald, kostalde, lade, tørvelade, baghus, m. m. Man kan ikke sige, at bygningerne giver indtryk af, at man er på en herregård, men derimod taler følgende lille bemærkning i inventariet sit tydelige sprog om, at det ikke var længe siden, man her selv øvede justits: »På pladsen findes en pæl af egetræ, hvorved en halslænke og en jernkæde med 11 led og en krampe, hvori lænken hænger«. Den slags havde man ikke på bøndergårdene. Omgivelserne viser også tydeligt, at det var en gammel herregård, der var tale om. Gården var dels omgivet af en vold, dels af en ret tilvokset grav. Foran gården gik der en bro over til porten; den var 11 alen lang og $5\frac{1}{2}$ alen bred, mens broen over åen var ikke mindre end 23 alen lang og 6 alen bred. Omegnens folk, der passerede over den, skulle betale brotold. Til gården hørte en have på 216×144 alen og med en 5 - 6 kirsebærtræer, ribs, nødder, vilde blommetræer, lindetræer og el. Tidligere havde der også været en fiskedam ved gården, men den var nu øde og forladt.

Gårdens jorder bestod, som det fremgår af et kort fra en noget senere tid, af agerjord, engjord og jord, der kun var beregnet til kvægdrift. Agerjorden, der lå imellem engjorden og græsningsområderne, var 1764 delt i 6 indtægter, hver med en udsæd på mellem 32 og 40 tdr. I 1716 opgives den samlede udsæd til 80 tdr. rug, 25 tdr. boghvede eller byg; desuden kunne der avles lidt havre på hedejorden. De langstrakte, men smalle engstrækninger var magre, og græsningen egnede sig ikke til hollænderi. To gange havde man forsøgt sig med kohold i større stil, men det var begge gange blevet en fiasko. På Baltzer Bentzens tid holdtes kun 12 - 14 køer, idet køerne gav for ringe mælk. Man fortsatte derfor med den gamle driftsform, hvor hovedvægten var lagt på staldning og fedning af øksne. I 1751 fedede man således 150 øksne med en fortjeneste på 6 rdl. pr. stk. I øvrigt var en stor del af jorden ligesom i tidligere tid lejet ud, hvilket hang sammen med, at man havde for lidt lade-

Staldlængen fra 1585 (fot. Niels Elswing).

plads, da den store lade, som var blevet ødelagt ved branden i 1638, ikke var blevet genopbygget.

Baltzer Bentzen var endnu forpagter i 1723, da bønderne bad om at måtte overtage forpagtningen. I 1736 var Peter Thomsen pensionær. Han døde 1737 og efterfulgtes af sin broder Johann Thomsen, der gav 1.310 rdl. cour. i årlig afgift. Han døde 1759, og fra 1. maj dette år overtog *Georg Outzen* forpagtningen. Fra 1. maj 1768 fik han gården i arvefæste mod at betale 2.398 rdl. for bygningerne, hvilket var den sum, hvortil de var vurderet i brandkatasteret. Desuden skulle der betales en årlig afgift på 500 rdl. Afgiften havde i de sidste 30 år gennemsnitlig været 1.258 rdl., og når den nu blev så forholdsvis ringe, skyldtes det, at en del af engjorden var blevet udlagt til de fra Tyskland indkaldte kolonister.

Georg Outzen var født ca. 1730 som søn af pastor Ludolph Outzen i Aventoft. Han tilhørte nogle af de kendteste og mest udbredte sønderjyske slægter, idet hans moder Anna Elisabeth Bahnsen var datter af farver Johan Bahnsen og Anna Sophie Klinge, og hans farmoder var en født Ambders. I 1777 fik han tilladelse til at bort-

TØNDER AMT

sælge noget af jorden, og 1789 overlod han gården til sin ældste søn Johann Ludolf Outzen. Faderen blev dog boende på Solvig, hvor han døde i 1808. Den nye arvefæster var født i Ubjerg i 1758 og var gift med en farverdatter Agatha Nyland fra Horsens. Også han blev en gammel mand, idet han først døde i 1841. Hans efterfølger blev sønnesønnen *Johan Ludolph Outzen*, der var født i Ballum sogn 1818 som søn af Georg Outzen (1792 - 1828). Han opførte den nuværende hovedbygning i 1851. Det er en hvidkalket enlænget bygning med halvt afvalmet stråtag. 1942 blev der herunder fundet rester af en vindeltrappe fra renæssancetidens Solvig. J. L. Outzen blev den sidste af slægten på Solvig, idet han i 1884 — året før sin død — solgte gården til lensgreve *Hans Schack*, der havde fået en del fri kapital ved afhændelse af fæstegods, kirketiende m. m. fra Schackenberg. Den nye ejer gennemførte ret store forbedringer på bygningerne, ligesom han kultiverede det store engareal. Den følgende ejer var hans søn, amtmand over Tønder amt, lensgreve Otto Didrik Schack. Han døde 1949 og blev efterfulgt af sin søn lensgreve *Hans Schack*. Arealet udgør nu 518 tdr. ld. ager og eng.

JOHAN HVIDTFELDT

EJERE

1390 Peter Eriksen Sappi
ca. 1420 Mads Gjordsen
1579 Erik Lange
1583 Kronen
1583 Melchior Rantzau

1601 Hertug Johan Adolf

1681 Frederik Ahlefeldt
1693 Godsets bønder
1706 Hertug Carl Frederik
1768 G. Outzen
1841 J. L. Outzen

1884 Hans Schack
1949 Hans Schack

BYGNINGER

Træborg på 4 holme

1585 Dobbeltus og avlsgård opført
på nyt voldsted

1638 Gården nedbrændt og
genopbygget

1851 Hovedbygningen opført

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Grøngaard

Burkal sogn, Slogs herred, Tønder amt

Nu er landet mellem Tønder og Tinglev én af Danmarks mest øde og golde egne, og det er mærkeligt at tænke sig, at hér stod storskoven endnu i det 16. århundrede. I de tætte egeskove og uigennemtrængelige krat, hvor vildtet sprang, gik Sønderjyllands hertuger på jagt, og én af dem, hertug *Hans den Ældre*, byggede sig på en grønning i skoven et jagtslot, hvis forfinede arkitektur og raffinerede udstyr stod i overraskende kontrast til den omgivende naturs vildskab. Allerede på hertugens tid begyndte det dog at lysne i skovene; naturens rigdom på tømmer forstod mennesket kun dårligt at forvalte, lige så lidt som dets eget værk. Kun få årtier fik hertugens jagtslot

TØNDER AMT

lov at stå som det lille arkitektoniske vidunder, det synes at have været. Først Nationalmuseets udgravninger af slotstomten for en god halv snes år siden har fastslået, hvor stort et tab vor bygningskultur led, da Grøngaards mure faldt.

Hertug Frederik af Slesvig og Holsten, den senere danske konge Frederik I, tilbyttede sig 1503 fra Løgum Kloster gårdene Holleklamp og Tvedmose, der lå i den rydning i skoven, hvor senere hans søn, hertug Hans, byggede Grøngaard. Denne havde ved delingen af hertugdømmerne i 1544 imellem Christian III og hans to brødre fået Haderslev, Tønning, Tønder og Rendsborg amter samt Løgum og Bordesholm Klostre og øerne Femern, Nordstrand og Østerland-Før. Dette lille adsplittede rige fik i hertug Hans en omhyggelig og energisk regent. Som en sand landsfader tog den retsindige fyrste sig af alle sine undersåtters tarv, satte store lov-arbejder i gang, sikrede en fast administration og drog omsorg for de fattige ved oprettelsen af et hospital (= alderdomsstiftelse) i Haderslev; men navnlig stod åndslivet hans hjerte nær. Bordesholm Kloster i Holsten omdannede han 1568 til en højere læreanstalt (pædagogicum), og en latinskole grundedes i Haderslev, der var sæde for den hertugelige centralforvaltning, og hvor den ugifte hertug residerede på det prægtige Hansborg, hvis to fløje blev opført 1557 - 62 under ledelse af de nederlandske bygmestre Matheus Rübensaat og Hercules von Oberberg. Det er blevet sagt om hertug Hans, at han var bindeleddet mellem danskere og holstenere; hans tyske skrivere skrev ganske vist hans navn Johann, men selv underskrev han sig altid Hans, og han bevarede i modsætning til den yngre broder Adolf stedse det gode forhold til den danske konge.

God bygningskunst er til alle dage blevet holdt højt i agt ved hofferne, og ikke mindst var sansen for arkitektur udviklet hos det 16. og 17. århundredes fyrster. Som én af tidens kyndigste bygherrer forstod hertug Hans at fastholde den fremragende arkitekt Hercules von Oberberg i sin tjeneste; skønt fremmede fyrster som Prøjsens hertug havde bud efter ham, blev han fra 1559 til sin død 1601 boende i Haderslev. Hos Sønderjyllands hertuger og Danmarks konge havde han da også nok at bestille, men den sørgeligste skæbne har hvilet over Oberbergs livsværk; næsten alt, hvad han byggede, er for-

*Johan Clazen Rolvogns
tegning af Grøngaard fra
1615 (Fra Nationalmuseets
Arbejdsarkiv 1956).*

svundet og kendes kun fra såre mangelfulde afbildninger. Så fragmentarisk vor viden om hans virke end er, er det givet, at han indtager en nøglestilling i vor arkitekturhistorie; for det var mester Hercules, der førte den ved Frans I's hof og i de nederlandske stæder udviklede moderne byggestil til Danmark. Arkivalisk kan Oberbergs navn ikke knyttes til Grøngaard, men slottets regularitet og de mange fremdragne vidnesbyrd om dets højt kultiverede dekorative udstyr synes ikke at lade nogen tvivl tilbage om, at Hercules von Oberberg var dets bygmester.

Grøngaards tilblivelse kan vi tidsfæste ret nøje. Endnu i 1566 udstedte hertugen breve fra Tvedmose, men fra juni 1567 sker dette på Grøngaard. Selve jagtslottet er dog vistnok først blevet bygget i løbet af de følgende år; 1568 fik amtmanden i Rendsborg ordre til at fremskaffe bjælker og spær, og det følgende år lod hertugen amtmanden i Tønder sende et skib med ti laster byg til Holland for dér

TØNDER AMT

at indkøbe kalk, jern, tegl, glas og astrag (fliser). Gårdene Tvedmose og Holleklamp blev nu nedlagt, og en betydelig ladegård anlagt, hvortil 1.600 bønder blev tjenstpligtige. Allerede 1597-98 ophævedes dog avlingshøveriet og jorderne bortforpagtedes; bønderne betalte nu »Grünhofergeld« lige til 1873. Hertugens »Lusthus thom Gronenhagen« var en nærmest kvadratisk bygning (16 × 18 m), der rejste sig i tre fulde stokværk umiddelbart af vandspejlet og med fire slanke, ottekantede hjørnetårne. I nordmuren synes at have været en vindeltrappe. En bro på murede piller førte fra syd frem til indgangssiden, der var udformet som en loggia eller et søjlebåret galleri. Taget var skifertækt og meget højt, som det ses på en lille primitiv tegning på et kort fra 1615, der er den eneste kendte afbildning af Grøngaard. De ved Nationalmuseets udgravninger 1953 - 54 og 1961 fundne dekorative sandstensfragmenter, bl. a. i form af joniske og korintiske pilastre, vinduesposter og gesimsstykker er af så fortrinlig kvalitet, at vi må forestille os en bygning af sjælden udsøgt arkitektur. Mod de røde teglstensmure har den rige anvendelse af forfinede dekorative sandstens-enkeltheder haft en overordentlig storartet virkning, og samme kultiverede smag synes at have præget slotets indre. Polychrome kakler med bibelske motiver og fyrsteportrætter samt glacerede sorte og røde gulvfliser blev i stor mængde fundet ved tomten, ligesom rester af kaminer og tagskifer. Det ved hertugens død i 1580 optagne inventarium viser, at nederste stokværk rummede kancelliet, amtmandens værelse og køkken, medens hertugens stuer var i mellemste stokværk, og øverste stokværk fortrinsvis indeholdt gæsteværelser. Blandt det righoldige udstyr, der vidner om hyppige ophold med store jagtselskaber, kan nævnes 32 malerier og tre marmorbilleder i trærammer; oplysningen er i vid udstrækning sket ved messingvæglysestager. Ligesom Tønderhus synes Grøngaard at have haft en »hjortesal«, udsmykket dels med ægte, dels med i metal eftergjorte forgyldte hjortegevirer, hvoraf et blev fundet ved udgravningen.

Da arven deltes efter hertug Hans, tilfaldt Tønder amt med Grøngaard hertug Adolf på Gottorp. Få år senere lod denne med Hercules von Oberberg som arkitekt bygge et slot i Tønning, hvis regulære arkitektur med fire svære hjørnetårne, høj tagrejsning og pi-

Den store holstenske lade set fra nord (fot. Niels Elswing).

lasterdekoration på indgangssiden er af ganske samme karakter som Grøngaard; endog den i bagsidens murtykkelse indbyggede vindeltrappe genfindes hér. De gottorp'ske hertuger benyttede kun sjældent Grøngaard, og den gamle hertugs mærkelige, fine lille slot stod øde, givet til pris for egnens folk, der her sikrede sig gratis bygningsmaterialer. Hertug *Frederik III* lod 1648 amtsskriveren benytte sten og tømmer fra slottet til amtshuset i Tønder, og 1656 købte herredsfoged Hans Nissen de resterende materialer. Så grundigt raseredes stedet, at kun de rå stenfundamenter blev levnet. 1695 solgtes gården for 6.000 rdl. til dens forpagter, provst *Trogillus Arnkiel* i Åbenrå, men i 1707 blev den generhvervet af formynderregeringen for hertug *Carl Frederik*. 1713 skiftede herskabet, da den danske *krone* forjog Gottorp'erne fra Sønderjylland, men ejendommen forblev stadig bortforpagtet. 1775 blev Grøngaard delt i fem parceller; arealet var da 256 demat ager og 743 demat eng, og den største parcel på 130 demat ager og 401 demat eng købtes af *Christian August Steingardt*, der op-

TØNDER AMT

førte ny bygninger. På tvangsauktion efter Hans Christensen købtes gården 1820 af Poul Momsen, hvis svigersøn i 1842 solgte den til *Heinrich Ludwig August Buchardi*, hvis søn Friedrich Wilhelm Christian Buchardi havde Grøngaard fra 1851 til 1901. 1924 mageskiftede Eduard Nissen den ca. 400 tdr. ld. store ejendom til staten med Augustenborg Hovedgaard. Grøngaard blev nu centrum for store kultiveringsarbejder i den hidtil meget øde egn, og elleve husmandsbrug fraskiltes. 1957 blev hovedparcellen med 140 tdr. ld. mageskiftet til *Burkal menighedsråd* med 70 tdr. ld. af præstegårdsjorden. Gennem en årrække er gården blevet drevet ved bestyrer Axel Bentholm. De nuværende bygninger ligger lidt syd for slotstomten på det højere terræn, hvor ladegården sikkert altid har ligget. Store træer skaber læ og et i denne egn sjældent præg af frodighed. Gårdsanlægget er storstilet; to prægtige gamle holstenske lader med vældige højt rejste stråtage over de lave mure flankerede tidligere indkørslen fra syd, men kun den ene er tilbage efter en brand omkring 1900. Hovedbygningen er et ganske stateligt, bredt, hvidkalket hus med stejl tagrejsning og frontispice mod gården; murværket er rustikfuget, og bygningen synes opført i 1840'erne af Buchardi. Af hertugens jagslot er længst alle spor slettede, og den alfare vej fører nu hen over slotstomten. Længe kendte man næppe nok dets sted; nu er som et magtfuldt minde om det fyrstelige Grøngaard rejst en næsten tre meter høj granitsøjle, der tidligere stod på Store Tønde, men skal stamme fra slottet. Søjlels grove præg stemmer dog lidet overens med det indtryk, vi har af den forfinede fyrstebolig, men passer desto bedre til denne barske, øde egn.

FLEMMING JERK

EJERE

1544 Hertug Hans den Ældre
1616 Hertug Frederik III
1695 Trogillus Arnkiel
1707 Hertug Carl Frederik
1713 Kronen
1775 Chr. Aug. Steingardt
ca. 1800 - 42 Forskellige ejere
1842 H. L. A. Buchardi
1901 - 57 Forskellige ejere
1957 Burkal menighedsråd

BYGNINGER

1567 - 70 Jagslot opført, antagelig ved H. von Oberberg
1648 - 56 Slottet nedrevet

Ny bygninger opført

Hovedbygningen opført(?)

Slottet set fra øst over voldgraven (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

Brundlund Slot

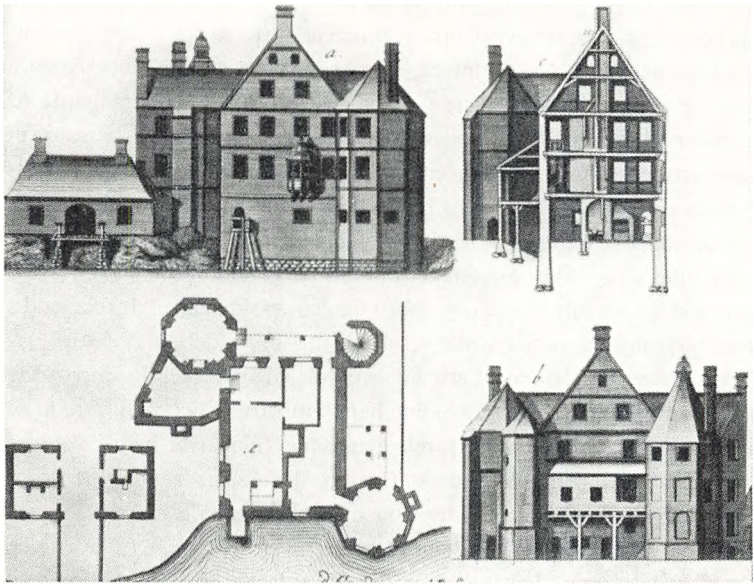
Åbenrå købstad, Åbenrå amt

Åbenrå eller Opnøraa, som købstadens navn oprindeligt lød, er en af de ældste byer i Sønderjylland. Fra et lille fiskerleje var den allerede i Valdemar Sejrs tid vokset frem til at være en købstad med særlige privilegier. Dens smukke beliggenhed i bunden af den brede fjord, i ly af de omgivende, skovklædte bakker, kan have spillet en rolle for dens udvikling, men mere betød det utvivlsomt, at den blev som et åndehul ud imod Østersøen for store dele af hertugdømmet. Men byens opståen og vækst var desuden i væsentlig grad betinget af dens gamle borg, *Aabenraahus*, Brundlunds forgænger, der lå for enden af den nuværende Vestergade. I begyndelsen af 1600-tallet var borgens ruiner endnu synlige; dele af dens voldsystem og grave har kunnet spores endnu længere ned i tiden. Ved enkelte lejligheder nævnes

Aabenraahus som scene for politisk-historiske begivenheder. Således fortælles det, at bisp Valdemar, under de voldsomme stridigheder med sin frænde Valdemar (Sejr), der dengang var Sønderjyllands hertug, 1193 kom sejlene til Åbenrå med sin flåde og lod sig udråbe til konge på det nærliggende Urnehovedting. Imidlertid blev han under påskud af forhandlinger taget til fange på borgen og derfra ført først til Nordborg på Als, siden til det berygtede statsfængsel Søborg i Nordsjælland.

Under broderstriden mellem kong Erik (Plovpenning) og hertug *Abel* blev borgen og byen 1247 plyndret og afbrændt. Takket være sin beliggenhed kom den dog hurtig igen til kræfter. Midt under de for Danmark så vanærende forhold, da grev Gert gav tonen an her i landet, fik den 1335 sin byskrå. Gennem det meste af 1300-tallet var det de holstenske grever, der sad som herrer på Aabenraahus. En ændring i denne tilstand indtraf først under dronning *Margrethe*, der som led i sine bestræbelser for at genvinde magten i hele det gamle danske hertugdømme efter grev *Gert VI's* død 1404 indløste både borg og by med alt dens tilliggende. Med hende begynder Brundlund Slots egentlige historie.

Ved forliget med holstenerne 1411 i Kolding betingede hun sig nemlig ret til at nedrive det gamle Aabenraahus og til i dets sted at opføre en ny borg på en anden plads. Denne nye borg blev *Brundlund*, hvis navn har forbindelse med en allerede i 1203 omtalt landsby, Brunnemark. Med sin realpolitiske indstilling valgte dronning *Margrethe* at opføre borgen på det sted, hvor faren for Åbenrå truede mest, og hvor en fæstning bedst ville være i stand til at modstå angreb, nemlig i de lavtliggende, sumpede engstrækninger sydsydvest for købstaden, på et lille højdedrag eller en holm, der omgaves af grav og vold. Desværre var byggearbejderne på stedet ikke fuldendt, inden hun 1412 døde af pest på et skib i Flensborg Fjord. Men hendes efterfølger Erik af Pommern har formentlig bragt borgen i fuldt forsvarsdygtig stand. Ikke destomindre blev den 1428, da kampen om hertugdømmerne igen var blusset op, indtaget af de holstenske grevers morbroder og hærfører, hertug Vilhelm af Braunschweig. Ved den endelige fred i Vordingborg 1435 kom Brundlund sammen med så godt som hele Sønderjylland i hertug *Adolf VIII's* besiddelse.

Brundlund ca. 1749. Stik i Thurahs Danske Vitruvius. Foroven nordfacaden og et snit, derunder grundplan af stueetagen samt sydfacaden (Frederiksborg).

Da Adolfs søstersøn kong *Christiern I* 1460 valgtes til hertug, op-hørte foreløbig den politiske strid om Sønderjylland. De befæstede borge i hertugdømmet kom herefter ikke til at spille nogen større rolle. Brundlund blev fra nu af residens for lensmanden eller amtmanden, og denne funktion har slottet beholdt lige til vor tid. Fyrsteligt slot i egentlig forstand blev det aldrig; kun for kortere ophold har konger eller hertuger gennem tiderne benyttet det på deres rejser rundt i riget. 1470 blev Brundlund og Åbenrå af kong *Christiern I* givet i pant til lensmanden *Henrik Rantzau*. Da hertug *Frederik (I)*'s lejetropper 1523 drog op igennem hertugdømmet, sad en af *Christiern II*'s trofaste lensmænd *Benedict von der Wisch* hér. Meget mod sin vilje måtte han overgive slottet til hertugens repræsentant for selv at følge med sin konge i landflygtighed.

Fra den indgribende deling af hertugdømmerne 1544 indtil inddragelsen af de gottorpske dele midt under Den store nordiske Krig

ÅBENRÅ AMT

1713 var Brundlund i de gottorpske hertugers besiddelse. Det er kun spredte træk, der er levnet om bygningens historie fra denne periode, medens hele rækken af husets beboere, amtmændene over Åbenrå amt, er velkendt. I 1580'erne udøvedes amtmandsforretningerne af amtsforvalteren Hans Petersen, som byggede den nordvestre ottekan-tede »runddel« og desuden en mærkelig skæv tilbygning på slottets østside op imod det sydøstre hjørnetårn, hvor »hans fyrstelige nåde« havde sit sovekammer. Titlen hentyder til hertug *Adolf* (1544 - 86), som vides af og til at have taget ophold på Brundlund, bl. a. en gang, han lod grave efter guld og sølv i Kolstrup-skoven, et foretagende, som selvfølgelig endte ganske resultatløst. I begyndelsen af det 17. år-hundrede var en fin og lærd adelsmand, Clement Godendorp (død 1601), amtmand i Åbenrå. Skønt hans embedstid her kun varede to år, nåede han dog efter de foreliggende beretninger at nedrive slottet og lade det »vældigt forbedre«. Om en virkelig nedrivning af dron-ning Margrethes borg har der dog næppe været tale, snarere om en grundig restaurering, der gav husets ydre og indre et mere tidssvarende og moderne præg. Thurah viser Brundlund som en bygning med et tydeligt renæssancepræg. Den er prydet med kraftige, horisontale gesimsbånd mellem etagerne; store, firkantede vinduer er placerede i fast orden på facaderne og runddelene, som foroven er afdækket af spidse tage, der kun rager lidt op over hovedtaget. På nordsiden ses en lille pyntelig karnap på det ene vindues plads. Netop sådan har formodentlig Clement Godendorps »vældigt forbedrede« slot præsen-teret sig. Udseendet er allerede her så vidt forskellig fra en middel-alderlig borgs, at man med nogen ret kunne kalde det et helt nyt hus.

Som hele hertugdømmet blev Brundlund og Åbenrå i 1. halvdel af det 17. århundrede udsat for tunge prøvelser. Beliggenheden ved en af hærvejene mod nord var jo meget udsat. Først kom 1627 - 29 Wal-lensteins soldater, som huserede slemt. Under Torstenssonskrigen 1643 - 45 drog svenskerne plyndrende mod nord og gjorde stor skade i byen. Under svenskekrigen 1657 - 59 var vore forbundsfæller, bran-denburgerne og polakkerne, næsten de værste. Fra april til september 1659 havde de hovedkvarter i Åbenrå. Det er indlysende, at byens borg under sådanne forhold måtte lide stor skade. I midten af år-hundredet skal det ældste porthus ved siden af slottet være opført,

Det oprindelige porthus, senere »slotsmøllen« (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

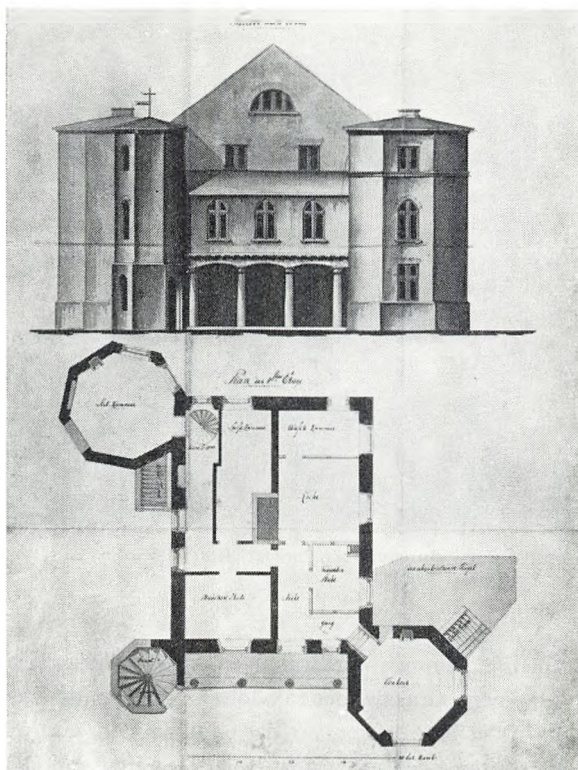
samtidig med at en dæmning med vindebro førtes over voldgraven. Den tidligere lå vel ud for den tilmurede indkørsel i nordmuren, hvor der endnu findes en antydning af port i form af et spidsbuet stik. Det oprindelige porthus lå ved vejen udenfor selve slotsholmen og bestod af et højt, kraftigt brotårn i senmiddelalderlig byggeskik. Den nuværende slotsmølle er en rest af dets underste dele. Lidt mod vest lå den til Brundlund hørende ladegård, som nedbrændte 1686 og derefter ikke synes genopført. Af dens bygninger stod endnu 1706 en stor lade og et gartnerhus.

Fra 1709 kendes et inventarium over Åbenrå amt, som bl. a. giver en række detaljerede oplysninger om slottet, der her benævnes med det mere beskedne navn »amtshuset«. Broen (dæmningen?) over til slotsholmen var 40 alen lang og 6 alen bred og havde på midten en vindebro i den gamle stil. Gennem det lille porthus nåede man ind på slotspladsen. Her lå hovedbygningen til højre helt ud imod graven mod nord. Den var på 10 fag i 3 stokværk. Forneden var der køkken, spisekammer, borgestue, pigeværelser m. m., samt i den sydøstre

ÅBENRÅ AMT

»runddel« amtskontor. Ad vindeltrappen i det sydvestre hjørnetårn kom man op til de øvre etager, der rummede amtmandsboligens opholds- og soverum. I den nordvestre runddel var det hvælvede kælderum i bunden indrettet til fængsel for de mere farlige forbrydere. Til dets faste inventar hørte et par tunge benklammer og nogle håndjern. Ude på slotspladsen var derudover opstillet en træhest, hvorpå var fæstnet et halsjern. Bygningen havde en række »priveter« med skakt til voldgraven. Desuden var der ved nordmuren, som det ses på billedet, en platform på høje pæle med en pumpe fra voldgraven. Når dertil føjes, at der ved den samme voldgrav, som altså tjente som kloak, var anbragt en vaskebænk, får man et lille indtryk af datidens fortvivlede hygiejniske forhold.

Da det under Den store nordiske Krig var lykkedes kong Frederik IV at gennemføre sine planer om en inddragelse af de gottorpske dele af hertugdømmet Slesvig, blev Åbenrå og Løgumkloster lagt ind under én og samme amtmand, der tog bolig på Brundlund. Efter kongens arvehyldning på Gottorp i 1721 fulgte rundt om i amterne de kgl. amtmænds modtagelse af deres undersåtters hyldningsed. I Åbenrå fandt højtideligheden sted på Brundlund den 15. september 1721. I en forsamling af præster, borgere og bønder holdt amtmanden, friherre von Königstein, festtalen, hvori han omtalte hertugdømmet som et »klenodie, der i forrige besværlige tiden var revet fra kongeriget Danmark, men nu atter var blevet indlemmet i denne krone«. Til edsaflæggelsen knyttede sig et traktement, for de fornemmere på selve slottet, for de mere gemene folk ude i byen. Herefter blev Brundlund nu de kongelige amtmænds residens indtil 1864. Af og til hændte det, at kongelige gæster for en nat eller to tog ophold på slottet, når de var på rejser rundt i riget, eller når de på vej til udlandet drog ned igennem hertugdømmerne. Af bygningsregnskaberne kan man f. eks. udlæse flere kongebesøg i Frederik V's tid; det ene i slutningen af hans regering omfattede foruden kongen og kronprinsen (Christian VII) også svigersønnen prins Carl af Hessen, samt dennes gemalinde, prinsesse Louise. Ved sådanne lejligheder må det have voldt besvær både at skaffe plads og at gøre opholdet nogenlunde behageligt for de høje gæster. Brundlund var nemlig gennem hele det 18. århundrede meget forfaldent. Hver enkelt af de skiftende amt-

*C. F. Hansens
udkast 1804
til slottets
ombygning
med plan af
stueetagen.
Farvelagt
tegnig i
Rigsarkivet.*

mænd førte en kamp med rentekammeret i København for at få forholdene forbedret, men det blev kun til beskedne flikkerier. Gang på gang var der under forhandlingerne røster fremme om at nedrive det over 300 år gamle hus og i stedet for opføre et nyt, tidssvarende palæ. I 1762 blev der ligefrem udfærdiget en kgl. resolution om, at Brundlund skulle nedrives, men det blev ikke til noget. Under Christian Albrecht von Massow udarbejdedes der i 1730'erne planer og tegninger til et stateligt barokpalæ af den kgl. landbygmester for hertugdømmerne, major Otto Johann Müller. Fra hans hånd foreligger også en plan over slotsholmen 1738, som viser de forskellige bygningers

Den blå stue i amtmandsboligen (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

placering. Foruden portbygningen og hovedhuset lå her, omtrent midt på holmens vestside, det såkaldte »nye hus«, der tjente som retsbygning. Over hoveddøren var der en tavle med *hertug Frederiks* navnetræk, så det må være opført i hans regeringsperiode mellem 1694 og 1702. I to små sidefløje på dets vestside var der hønsehus og svine-stald. På sydsiden af holmen lå en række udbygninger af hvilke den ene, »staldbygningen«, endnu er delvis bevaret.

Den nidkære von Massow var i øvrigt ikke elsket af den stedlige befolkning; særlig Slotsgades beboere, som fra gammel tid var pligtige at gøre hoveri på slottet og til ved visse lejligheder at stille sengetøj til rådighed for amtmanden, lå i langvarig strid med ham. De beskyldte ham for at udnytte dem til sin private, personlige fordel og kaldte i deres klager hoveriet på slottet for værre end livegenskab. I de sorteste farver udmalede de, hvordan tjenesten varede fra tidlig daggry til sen aften, hvordan tjenestefolkene, som de sendte hen på Brundlund, maltrakteredes med klø og indespærring, og hvordan det udlånte sengetøj ofte tilbageleveredes i en forfærdelig stand.

Da Laurids de Thurah omkring midten af det 18. århundrede udsendte sit store arkitekturværk »Den danske Vitruvius«, optog han i dette også Brundlund. Den kortfattede beskrivelse indeholder ikke ret mange oplysninger om slottets historie, men de gengivne facader, planer og snit er værdifulde kilder til dets daværende udseende og indretning. Alt i alt stemmer billederne overens både med det ovenfor omtalte inventarium fra 1709 og med den række af akter, som de hyppige synsforretninger i løbet af 1700-tallet har nedfældet. I det ydre ses på Thurahs fremstillinger for første gang sydfacaden, der er præget af den bjælkebårne korridorudbygning i 2. etage, mellem de to hjørnetårne. I kammerherre Leopold Samuel von Schmettaus amtmændstid skete der 1785 en grundig istandsættelse under den kgl. landbygmester J. H. Motz' ledelse, men slottets udseende blev ved den lejlighed ikke ændret, således som man tidligere har ment.

Det var først da Conrad Daniel von Blücher trådte til som amtmænd i 1802, at man greb til mere omfattende foranstaltninger. Byg-

Dagligstue med maleri af amtmænd Refslund-Thomsen, malet af Hans Henning-sen (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

ningens fundament var da adskillige steder veget ud og sunket, murene stod fulde af revner, og taget truede med at styrte sammen. I det indre havde bjælkeværket mange steder givet efter, så gulve og lofter hældede stærkt. I en skrivelse til rentekammeret 1803 nævner amtmanden som et drastisk eksempel på forfaldet, at efter en snestorm i marts måned måtte alle hans folk en hel dag skovle sne fra loftet, og hans børn havde kækket deroppe, som var det i slotsgården! Så besluttede man endelig at lade den daværende landbygmester for Holsten, C. F. Hansen, udarbejde planer til en ombygning, som gennemførtes 1805 - 07 og kom til at koste henimod 12.000 rdl. Det gamle fundament og væsentlige dele af det gamle murværk bevarede, men fra kælder til kvist blev hele huset ellers grundigt fornyet. Det var et ledemotiv for C. F. Hansen, at huset skulle beholde sin »gotiske Form, som passer saa smukt i den romantiske og skønne Egn«. Men blev formen den samme, skiftede huset i hvert fald ganske karakter. På sydsiden understøttedes korridoren nu af fire søjler i klassisk stil og forsynedes ligesom det store hjørnetårn mod øst med store, spidsbuede vinduer. Den skæve tilbygning på østsiden blev revet helt ned. Taget blev sænket, og i de forholdsvis lave brede gavle mod syd og nord indsattes et lavt, bredt, buet vindue; tårnene fik flade kobbertage og mistede derved ethvert skær af middelalderlig oprindelse. Det samme gælder selve ydermurene, der på grund af den uensartede blanding af gammelt og nyt byggemateriale måtte pudses og derefter blev overstrøget med en hvidgrå mælkefarve. Porthuset blev ombygget i nyklassicistisk stil. Det var oprindeligt kun på ét stokværk over kælderen, men forhøjedes omkring 1825 med endnu en etage og flankerer nu på udmærket vis det store hovedhus.

Hermed havde Brundlund Slot i alt væsentligt fået sit nuværende udseende og den indretning, som er bevaret til vore dage. Facaden mod syd er dog siden blevet ændret noget, bl. a. er der 1942 opsat en balustrade over den søjlebårne korridor, der tidligere havde skråt tag. I anlægget på slotsholmen er alle de gamle bygninger med undtagelse af staldbygningen længst mod syd fjernet; den sidste, der faldt, var det tidligere omtalte »nye hus«, som indtil nedrivningen i 1934 gik under navnet arkivbygningen. I stedet er der blevet plads til et prydligt, åbent haveanlæg foran slottet.

Brundlund Slot, set fra syd (fot. Ernst Saxtorph Jørgensen).

Portbygningen set fra gårdspladsen (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

Af beboerne i det 19. århundrede er der grund til at nævne den myndige og energiske amtmand over Åbenrå og Sønderborg amter, kammerherre E. S. E. Heltzen, der mellem de slesvigske krige med fast hånd gennemførte dansk styre inden for sit område. Ved at købe de nærliggende herregårde Søgaard og Aartoft knyttede han sin skæbne endnu nærmere til Sønderjylland. Efter krigen 1864 afskedigedes han fra sit embede og drog tilbage til kongeriget, hvor han blev justitsminister i Bluhmes ministerium; men om sommeren tilbragte han som regel hvert år sammen med sin familie en tid på Søgaard. Som sønderjysk godsejer var den tidligere amtmand pudsigt nok født medlem af Åbenrå kredsday, hvor han også lejlighedsvis gav møde. Først 1871 udelukkedes han som dansk undersåt fra at være medlem. Blandt de tyske landråder, der efter 1864 havde deres bolig på Brundlund, var den overfor den dansksindede befolkning meget forstående og human tænkende von Bonin og den indvandrede tyske godsejer von Uslar, der manglede alle forudsætningerne for forståelse af det nationale spørgsmål i Nordslesvig. Ved genforeningen 1920 udnævntes en

ÅBENRÅ AMT

ung sønderjyde, Kr. Refslund Thomsen, til amtmand over Åbenrå amt (senere også over Sønderborg amt). Dronning Margrethes gamle borg er hyppigt blevet moderniseret, sidst i 1942, men amtmændene vil forhåbentlig endnu i mange år have deres bolig på dette sted, hvorfra egnen igennem halvsjette hundrede år er blevet styret.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

- 1232 Abel

- 1366 Hertug Henrik
ca. 1370 Valdemar Atterdag
- 1375 Grev Gert VI
- 1404 Dronning Margrethe

- 1435 Hertug Adolf VIII
- 1460 Kronen
- 1544 Hertug Adolf

- 1586 Hertug Johan Adolf

- 1616 Hertug Frederik III

- 1659 Hertug Christian Albrecht

- 1694 Hertug Frederik IV

- 1713 Kronen

- 1864 Prøjsen
- 1920 Staten

BYGNINGER

- Borg kaldt Aabenraahus
- 1247 Borgen brændt

- 1411 Borgen flyttet, nu kaldt
Brundlund

- ca. 1550 Brotårn (Slotsmøllen) opført
- 1581 Nordvestre hjørnetårn og til-
bygning på østsiden opført

- ca. 1600 Hovedrestauring

- 1653 Porthus opført

- 1686 Ladegården brændt

- ca. 1700 »Nye Hus« opført

- 1785 Hovedrestauring ved
J. H. Motz
- 1805 - 07 Hovedrestauring ved
C. F. Hansen
- ca. 1825 Porthus forhøjet

- 1934 »Nye Hus« nedrevet
- 1942 Slottet moderniseret

Hovedbygningen set fra haven (fot. J. & F. Lydom).

Skovbølgaard

Felsted sogn, Lundtoft herred, Åbenrå amt

I Nordslesvig var de fleste bønder selvejere eller kronens fæstere. Der var dog visse egne, hvor herregårdene var dominerende, og hvor omtrent hvert sogn havde en eller flere hovedgårde. I Lundtoft herred syd og sydøst for Åbenrå og på Sundeved var adelsvældet særlig stærkt. De fleste af bønderne var her livegne, hoveripligtige »trælbønder«, hvis sociale og økonomiske stilling var vidt forskellig fra deres standsfællers i den øvrige del af Nordslesvig. En del af bønderne i Lundtoft herred hørte til det mægtige godsområde, som Ahlefeldt'erne havde samlet omkring Søgaard og Graasten. Men foruden dette storgods, hertugdømmets største, fandtes der på enen dog også en del

mindre adelsgårde, som igennem århundreder kunne leve deres eget liv, indtil også de mødte deres skæbne og blev indlemmet i de Ahlefeldt'ske besiddelser.

En af disse smågårde var Skovbølgaard i Felsted sogn. Den nævnes første gang med sikkerhed i 1523, da den ejedes af *Paul Uge*, et medlem af den gamle sønderjyske adelsslægt Uge (Ucken), som stammer fra sognet af samme navn. Gården har dog uden tvivl allerede eksisteret i middelalderen. I Tumbøl, der ligesom Skovbølgaard ligger i Felsted sogn, havde Peter Uge, der formodentlig er fader til Paul Uge, noget gods, som han i 1486 »for sin faders, broders og søsters sjæl« skænkede Felsted kirke. Medlemmer af slægten har altså allerede på dette tidspunkt været knyttet til egnen, og det er da naturligst at antage, at det netop er på Skovbølgaard, de har haft deres sæde. Ja, måske har de allerede haft gården i 1423, da Peter Uges hustru fru Katrine beklager sig over, at hun generes af amtmanden i Tønder. Lundtoft herred hørte dengang til Tønder amt.

Noget stort gods var der dog langt fra tale om. I 1543, da Paul Uge endnu var ejer af gården, var den ansat til 10 plove, Søgaard derimod til 251. Dens godstilliggende bestod af ialt 10 gårde, som lå spredt i Varnæs, Ullerup, Broager, Oksbøl og Felsted sogne. Paul Uge havde to sønner, af hvilke Peter overtog Skovbølgaard. Han døde ca. 1571 og efterlod sig en søn Paul Uge.

Det 16. århundrede var renæssancens tid i Danmark, og dens hensynsløse hævde af det enkelte menneskes ret til at leve sit liv fuldtud var noget, som danske og holstenske herremænd forstod. Ofte gik det hårdt til, og tit kom man »for skade« at slå en mand ihjel. Også den unge Paul Uge blev et offer for denne hensynsløshed, idet han den 1. juni 1589 blev skudt ned af sin nabo Hans Blome til Ornum i Varnæs sogn, hos hvem han var gæst. Man førte liget til Skovbølgaard, og her stod det ubegravet i næsten 8 uger, idet den døde frænder ventede på at få tilbud om forlig fra drabsmandens side; det kom imidlertid ikke, og den 24. juli blev Paul Uge begravet i Felsted kirke. Ved denne lejlighed opfordredes den afdøde fætter Paul Uge til som nærmeste slægtning at forkynde hele slægtens undsigelse af drabsmanden. Han udtalte da også overfor de forsamlede, at Hans Blome var en nidding for den gerning, han havde gjort. Hans Blome følte nu

Gården set fra vest (fot. J. & F. Lydom).

jorden brænde under sig og flygtede til Meklenborg, hvorfra han dog nogle år senere vendte tilbage til Ornum. Men Paul Uge havde ikke glemt sin farbroders drabsmand. Han fuldbyrdede slægtens hævn.

Efter Paul Uges død var det hans enke Magdalena Rathlou, som førte styret. 1608 var hendes to sønner voksne og havde da overtaget gården. Den ene af dem, Claus Uge, nævnes endnu 1618 på Skovbølgaard, men kort før 1622 solgte han gården til *Jesper von Buchwald*. Skovbølgaard havde dermed lidt samme skæbne som de fleste andre ejendomme, som havde været i de sønderjyske herremænds eje. Den oprindelige adel i Sønderjylland, der var af dansk rod, blev efterhånden næsten alle steder købt ud, eller mistede sine besiddelser ved indgift i den holstenske adel. Nationalt blev denne udvikling skæbnesvanger for Sønderjylland, først og fremmest for Sydslesvig. I Nordslesvig afbødedes virkningerne heraf dog i det væsentligste ved kongens og hertugernes opkøb af næsten alt adelsgods.

Jesper von Buchwald var en hensynsløs herre, der hurtigt kom i strid med Varnæs-bønderne om græsnings- og jagttrettigheder på bymarken. Snart fik han dog andet at tænke på. Danmark kom med i Trediveårskrigen, og kejserens tropper drog hærgende og plyndrende ind i Sønderjylland. Jesper von Buchwald flyttede til Flensborg, hvor det lykkedes ham ved forhandlinger med den derværende oberstløjtnant at få en vagt — *salva guardia* — på to mand lagt på Skovbølgaard. Alligevel led godset stor skade, og selv kom han i betydelig pengenød. Han blev en gammel mand, idet han døde i sit 80. år, men inden han lukkede sine øjne, havde han oplevet at se Skovbølgaard synke i grus. Hans enke Anna Rathlou fortæller i et brev, skrevet efter hans død, at hun og hendes børn var blevet berøvet alle midler til livets ophold, »fordi de kejserlige og brandenborgske folk, da de rykkede ind i dette hertugdømme, ødelagde Skovbølgaard, idet beboelseshuset blev omstyrtet og ladegården med tilbehør blev brændt og lagt i aske, de stakkels undersåtter blev fordrevet og døde af sult, og alt blev ødelagt, så det snarere var at sammenligne med en ødemark end med et adeligt gods og kan indtil denne time ikke indrettes på grund af manglende undersåtter, men ligger nu øde hen på tiende år«. — Efter Jesper von Buchwalds død havde enken og sønnerne vist nok gården i fællesskab en tid. Sønnen Marquard von Buchwald nævnes til Skovbølgaard i 1674 og 1694, og det er formodentlig ham, som før 1700 har solgt den til oberstløjtnant *Benedict Frederik von Rumohr*, som endnu var ejer af den i 1703. Hans styre blev ikke langvarigt, idet gården nu kom til *Frederik Ahlefeldt* til Søgaard og Graasten, som i sit testamente fra 1706 bestemte, at hans enke grevinde Armgaard Margrethe Reventlow efter hans død skulle have indtægterne af Skovbølgaard. Han døde 1708, og allerede et halvt år senere fulgte hans enke ham i graven. Det var nu broderen Carl Ahlefeldt, der overtog Skovbølgaard og de øvrige Ahlefeldt'ske ejendomme på egnen.

Ahlefeldt'ernes overtagelse af Skovbølgaard medførte, at det lille gods, der i landsmatriklen kun var ansat til 5 plove, kom ud for en af de største revolutioner i dets tilværelse. Det indgik som et led i det mægtige Ahlefeldt'ske godsområde og blev nu en ladegård under Søgaard. Ahlefeldt drev stordrift, og når han købte Skovbølgaard, var det uden tvivl for bedre at kunne udnytte de mange spredte be-

*Hovedportalen
med det Koch'ske våben
og dørfølge fra 1765
(fot. J. & F. Lydom).*

siddelser, han havde her, først og fremmest gennem en mere rationel udnyttelse af bøndernes hoveri. Han tog straks fat på en gennemgribende omordning af godset. Nogle af bøndergårdene blev muligvis lagt under Kiding, og i hvert fald kom en del fremmede gårde under Skovbølgaard, som nu blev ansat til $28\frac{5}{48}$ plove, idet man regnede 5 mark guld på hver plov. Gårdene var af meget forskellig størrelse, men dette var upraktisk, når man skulle fordele afgifter og arbejdsydelser på en retfærdig måde. Alle gårdene blev derfor gjort lige store, enhver bonde fik lige meget jord og skulle derfor yde og betale lige meget. Også hovedgårdsmarken blev udvidet, nu havde man jo arbejdskraft nok. En gård i Skovbøl blev nedlagt og sammen med en gård fra Svejrup flyttet ud nord for byen, hvor de kom til at udgøre den nye bebyggelse Ny-Skovbøl.

Ligesom de andre ladegårde blev Skovbølgaard bortforpagtet. Den sidste »pensionær« var Rasmus Hansen, som i 1720 forpagtede den på 6 år for en årlig afgift af 800 rdl. kroner. Beskrivelsen fra 1725 giver

ÅBENRÅ AMT

et godt indtryk af hovedgårdens jorder og driftsformer på den tid. Gården blev væsentligst drevet som mejerigård, ligesom tilfældet var med de fleste herregårde i Østlesvig. Besætningen var på 84 køer (1715: 80 køer), foruden 16 stk. ungvæg, 14 heste og 12 får. Hovedgårdsjorden var delt i 10 indtægter, hvoraf de fleste blev besæet, mens resten var udlagt til græsning, heraf tre til »hollænderigræsning«. Ud-sæden var 23 tdr. rug, 28 tdr. byg, 27 tdr. boghvede og 116 tdr. havre. Af rug og byg regnede man et udbytte på 5 fold, af de andre kornsorter 4 fold. Gården blev delvis drevet af tjenestefolk, delvis ved hoveri, som forrettedes af de til gården hørende fæstegårde og kådnere, der lå i Felsted og Varnæs sogne.

Ahlefeldt'erne havde i mange århundreder spillet herrer her på egnen, men aldrig havde deres magt været så stor som nu, hvor de havde erhvervet en række af egnens gamle, selvstændige herregårde, mens nye ladegårde var oprettet rundt om. Men hovmod står for fald. I 1722 døde grev Carl Ahlefeldt, den sidste Ahlefeldt på Søgaard, og det viste sig nu, at han var insolvent, og hans bo blev erklæret for konkurs. Det mægtige godsområde blev i 1725 solgt på auktion. Skovbølgaard blev købt af overinspektør *Nicolai Paulsen*, der ligeledes erhvervede Ballegaard og Bøjskov. Også dette ejerskifte er et typisk eksempel på den historiske udvikling, som var ved at fuldbyrdes, det er tredje stand, der her, som i kongeriget, er ved at rykke frem. De borgerlige godsejere er begyndt at spille en rolle ved siden af de adelige. Ofte var det tidligere forpagtere, som ved deres forpagtninger havde tjent så mange penge, at de selv kunne købe gård og få foden under eget bord. Nicolai Paulsen tilhørte en gammel sønderjysk præste- og pensionærslægt, som egentlig stammede fra Flensborg. Selv havde han tidligere haft en række store gårde i forpagtning, bl. a. Gammelgaard på Als og Kiding i Felsted sogn.

Efter hans død i 1728 arvedes Skovbølgaard af datteren Anna Dorothea Maria Paulsen (1706 - 1785), som i 1732 blev gift med amtsforvalteren i Tønder Balthazar Behn (1701 - 1753), en herredsfogedsøn fra Holbøl sogn. Han solgte ret hurtigt Skovbølgaard til justitsråd *Christopher Trogillus Koch* (1703 - 1775), som 1734 ægtede hans svingerinde Maria Margaretha Paulsen (1710 - 1741).

Den nye ejer af Skovbølgaard var søn af provst Koch i Åbenrå,

der var indvandret fra Magdeburg. Faderen var en velhavende mand, der bl. a. ejede Nybøl gods i Gram sogn. Politisk var han stærkt knyttet til det gottorpske hertughus, og endnu to år efter kongens overtagelse af den hertugelige del af hertugdømmet gjorde han indvendinger mod den nye kirkebøn. Justitsråden selv var også ret velhavende, men ligesom sin fader en noget stridbar og bidsk herre, hvem det ikke var rart at bide skeer med. Han boede i Åbenrå, og det er derfor mærkeligt, at det netop skulle blive ham, der byggede det Skovbølgaard, som står i dag.

Om det ældre Skovbølgaard, som gik til under svenskekrigen, vides intet, men det er sandsynligt, at det har ligget på samme sted som det nuværende. Hovedbygningen ligger nu på en lille holm, der er omgivet af et anlæg, som bærer et gammelt — næsten middelalderligt — præg. Man er også ved byggearbejder stødt på murrester og store kampesten, der synes at have været brugt som fundament, hvilket viser, at der allerede i gammel tid har været bebyggelse her. Den bygning, der afløste det ældre eller ældste Skovbølgaard, var, som det fremgår af en beskrivelse fra 1725, stråttækt og af ret beskedent omfang, 18 fag lang, 3 fag bred. Til gården hørte en del andre bygninger, først og fremmest et ret aneligt »kohus«. — Den nye hovedbygning, der stod færdig i 1765, og som næsten er forblevet uforandret ned gennem årene, er bygget i en smuk og enkel stil. Den er opført i ét stokværk og med høj kælder. Byggematerialet er gule teglsten, der i de to gavle og mod øst står ubehandlet, mens vestsiden og frontispicerne er kalket gule. Over den høje stentrappes af Ølandssten er der en smuk hovedindgang med en sandstensportal. De gamle udskårne døre er bevaret. Herover er en tavle med det Koch'ske våben. Interiørene frembyder en del interesse, således bl. a. nogle malerier i jagstuen, som synes at være samtidige med hovedbygningen. Denne er flankeret af to avlsbygninger, der også ligger på den lille holm. Mens disse to bygninger er lidt ældre end hovedbygningen, er de avlsbygninger, som ligger udenfor holmen, helt nye, med undtagelse af den stråttækte hestestald fra 1739.

Koch døde i Åbenrå den 19. februar 1775, og hans eneste søn Christian Gottlieb Koch overtog derefter Skovbølgaard. Han døde allerede året efter, og gården blev derefter overdraget til hans svoger

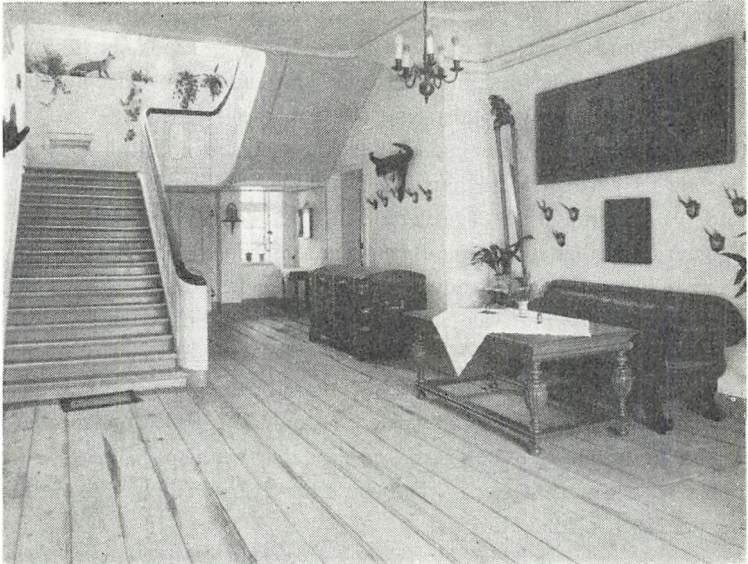
og fætter *Henning Paulsen*, som efter sin fader Hans Paulsen havde arvet Ballegaard og Bøjskov; atter var de tre gårde samlet på én hånd. Også han døde efter kort tids forløb, den 31. oktober 1778, og hans enke Maria Elisabeth Koch beholdt foreløbig alle tre herregårde. I 1784 solgte hun dog Skovbølgaard til *Peter Ægidius*, senere blev Bøjskov og Ballegaard afstået til grev Reventlow på Sandbjerg.

Igen var det en ny slægt, der rykkede ind på den gamle herregård. Også Peter Ægidius, der var født 1738, tilhørte en gammel pensionær- og præsteslægt. Selv havde han i 24 år været forpagter på Philipsborg, og hans fader Peter Christian Ægidius (1707 - 1777), søn af den kendte pastor Barthold Chr. Ægidius (1673 - 1733) i Varnæs, havde haft Bøjskov og Grøngrøft i forpagtning. Peter Ægidius havde fået en grundig uddannelse og karakteriseres som et retsindigt menneske uden falskhed, en fjende af strid og processer og en forstandig økonom. Han døde 28. december 1796 på Skovbølgaard. I sit ægteskab med Anna Maria Thomsen fra Lundsgaard i Ullerup sogn efterlod han sig fire døtre og en søn Peter Christian Ægidius, der imidlertid døde et halvt år efter faderen, kun 21 år gammel. Den 3. april 1800 blev den ene af døtrene Anne Marie gift med Peter Christian Ægidius, som var søn af forpagter Hans Ægidius på Aunsbjerg ved Viborg og i øvrigt hendes fætter. Foreløbig beholdt svigermøderen dog gården, men svigersønnen drev den for hende, indtil han købte den i 1809.

Peter Ægidius havde 1784 solgt en gård i Svejrup til selveje. Hans enke tog for alvor fat på reformvirksomheden. 1799 blev forskellige kobler af hovedgårdsmarken solgt på auktion, og i det følgende år fik godsets bønder deres besiddelser som ejendom. Samtidig blev de frigivet af livegenskabet. Købesummen var 1.000 rdl. pr. gård. 1804 blev der oprettet kontrakt med kådnerne, som fik deres kåd til ejendom for 500 rdl. pr. kåd. Der var 1805 ialt 29 parceller til gården. De var ansat til 254 skattetønder, hovedgårdsjorden til godt 132 skattetønder, noget kådnerjord til 36 og bøndergodset til 696 skattetønder. Det lå i Tumbøl, Svejrup, Gammel Skovbøl og Ny Skovbøl.

Peter Chr. Ægidius kom i økonomiske vanskeligheder under den store landbrugskrise og måtte 1822 sælge Skovbølgaard. Han slog sig derefter ned i Nordborg, hvor han i 1826 døde hos en gift datter.

Den nye ejer var *Johan Georg Kittel*, en skibsredersøn fra Arendal

Den store diele, der går tværs igennem stueetagen (fot. J. & F. Lydom).

i Norge. Han var født 1797 og kom allerede som 17-årig til Flensborg, hvor han fik lyst til at lære landbrug. Den nødvendige kapital til at købe gården havde han fået gennem en lotterigevinst. De første år frembød også for ham store vanskeligheder, og for at klare sig igennem måtte han leje en del af hovedbygningen ud til det kendte orgelbyggerfirma Marcussen og Reuter i Åbenrå. Orglet til Frue Kirke i København blev samlet og prøvet på Skovbølgaard. I kælderen anlagdes et brændevinsbrænderi.

Skovbølgaard lå jo ikke langt fra Graasten, og hertug Christian August af Augustenborg var ofte gæst på gården. Nordmanden Kittel blev Augustenborgerens ven og tilhænger. Selv om han var nordmand, blev han forkæmper for tyskheden i Nordslesvig. Da oprøret kom, gik hans søn ind i oprørshæren. Kittel selv, der var ilde lidt på egnen, hård mod sine underordnede, som han var, blev arresteret og ført til København sammen med nogle andre slesvig-holstenere, borgmester Schow i Åbenrå og pastor Godt i Felsted. Allerede i 1841 var han

ABENRÅ AMT

blevet deputeret i den slesvigske stænderforsamling, hvor han repræsenterede godsejerne. Også efter krigen blev han trods sin holdning genvalgt til stænderforsamlingen, hvor han endda blev vicepræsident og var en af de ivrigste talsmænd for tyskerne.

Fra 1863 blev Skovbølgaard bortforpagtet, men Kittel blev dog boende på gården, indtil han i 1875 flyttede til Flensborg, hvor han døde 91 år gammel i 1888. Allerede 1880 havde han dog afstået Skovbølgaard til *August Ahrend Bruhn* fra Aastrupgaard ved Haderslev. Dennes fader af samme navn var i andet ægteskab gift med Kittels datter Hedvig. Bruhn var en dygtig og anset landmand, der især gav sig af med kvægopdræt. Han var tysk som sine forgængere, og han blev både amtsforstander og kredsdeputeret. Efter hans død 1922 drev enken Helene, født Petersen, gården. Hun døde i 1941. Sønnen *Georg Bruhn* bestyrede Skovbølgaard for moderen gennem en længere årrække og er fra 1944 ejer af den gamle herregård. Tilliggendet omfatter nu 250 tdr. ld.

JOHAN HVIDTFELDT

EJERE

1523 Paul Uge
1621 Jesper v. Buchwald

ca. 1695 B. F. v. Rumohr
1703 Fr. Ahlefeldt
1725 N. Paulsen
ca. 1735 C. T. Koch

1776 H. Paulsen
1784 P. Ægidius
1822 J. G. Kittel
1880 A. A. Bruhn
1944 G. Bruhn

BYGNINGER

Voldsted

Hovedbygning og ladegård
ødelagt og erstattet med
bindingsværksbygninger

1739 Avlsbygninger opført
1765 Hovedbygningen opført

Administrationsbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Søgaard

Kliplev sogn, Lundtoft herred, Åbenrå amt

Kører man ad vejen fra Flensborg mod Åbenrå, kommer man lidt nord for Lundtoft til en lille sø. På nordsiden ses nogle hvide bygninger. Det er Søgaard, i dag dansk garnison, men engang hertugdømmet Slesvigs største herregård. En dæmning syd for Søgaard fører over søen. Ser man godt til, vil man opdage, at denne dæmning går midt igennem et stort middelalderligt voldsted. Her lå den gamle borg, indtil den under Torstenssonsfejden sank i grus.

Søgaard nævnes første gang 1357, da *Luder Limbek* fik Lundtoft herred i pant af hertug Valdemar. Når pantesummen blev betalt, skulle han levere herredet tilbage med undtagelse af Søgaard og de andre godser, han med rette havde bragt til sig. Luders broder hr.

Henneke Limbek havde allerede 1344 fået Lundtoft herred i pant, og det er sandsynligt, at Søgaard har eksisteret allerede dengang og har været i Limbek-slægtens besiddelse. Måske vil det engang ved spadens hjælp blive muligt at sige, hvornår det første og ældste Søgaard blev rejst. Luder Limbek havde gården endnu 1375, da han og hans sønner Henneke, Blixer og Claus erklærede, at Søgaard er og skal være de holstenske grever Henrik og Claus' åbne slot.

Den holstenske grev Gerhard lovede 1398, at han ikke ville indløse Lundtoft herred fra hr. *Claus Ahlefeldt*, så længe denne levede. Den nye borgherre var søn af Benedikt Ahlefeldt, der spillede en ikke ringe rolle i tidens indviklede politiske spil. Hr. Claus var gift med fru Anne, der skal have været af slægten Pogwisch og muligvis talte Luder Limbek blandt sine aner. Da hendes mand faldt i kampen mod ditmarskerne 1404, blev hun Søgaards virkelige herre. I kong Eriks klageskrift fra 1409 mod holstenerne blev der rettet mange og hårde anklager mod hende.

Fru Annes efterfølger på Søgaard blev sønnen Benedikt Ahlefeldt, som i 1428 indgik en aftale med de holstenske grever Adolf og Gerhard om, at han skulle være den danske konges fjende. Blev Søgaard ham afvundet, skulle de skaffe ham borgen igen inden næste Skt. Mortensdag eller betale ham 800 mark lybsk. 1440 fik han Lundtoft herred i pant for ialt 6.055 mark. Hans to sønner Benedikt og Claus havde efter ham gården i fællesskab. Benedikt døde før 1470, og Claus blev eneherre. Han kom 1480 i strid med byen Åbenrå, idet han ville nedlægge landsbyen Årup, på hvis marker Åbenrå havde visse græsningsrettigheder. Claus Ahlefeldt havde tre sønner. Benedikt og Jørgen fik Søgaard, mens den tredje, Joakim, blev en kirkens mand, provst i Vidå provstiet, fra 1498 ærkedegn i Slesvig. Ved arvedelingen fik han en del jordegods, bl. a. i Tinglev, som han senere solgte til domkapitlet i Slesvig og til herren på Sattrupholm. Brødrene havde en søster, Abel, som 1497 skødede sin søsterdel i Søgaard til hertug Frederik på Gottorp. Det blev der strid om, men det endte med, at de to brødre fik hele Søgaard, mens hertugen fik indløst Lundtoft herred, som nu kun bestod af selvejerbønder. Alle fæstebønder inden for herredets område hørte under Søgaard, bortset fra to, som herren til Skovbølgaard ejede. Lundtoft herred blev lagt under Tønder amt.

Søgaard Sø (fot. Niels Elswing).

Jørgen Ahlefeldt var en af de mange slesvigske og holstenske adelsmænd, der faldt ved Hemmingstedt 1500. Han var gift med Anna Meinstorf, der blev hofmesterinde hos dronning Christine, senere hos dronning Elisabeth og dronning Sophie. Hun hadede Christiern II af sit ganske hjerte, og da hun 1535 indfandt sig på Ringsted landsting og talte uforsigtige ord om den fangne konges tilhængere, blev hun hugget ned. Hendes lig blev mishandlet og plyndret.

Jørgens broder Benedikt var fra 1500 den eneste besidder, der boede på gården. Han var gift med Eibe Rantzau, og efter mandens død omkring 1513 overtog hun styret. Hendes to sønner *Frans* og *Gregers* blev 1535 enige om at dele den store arv. Det gik let nok med bøndergårdene. Landsby efter landsby blev delt i to lige store parter. Man aftalte, at de mange særjorder skulle være fælles. Vanskeligere var det med selve hovedgården. Det blev bestemt, at fru Eibe skulle have den bygning, hvori hun nu boede, og det nærmeste køkken. Når hun døde, skulle denne bygning overgå til Gregers, der

desuden fik stenhuset mod øst. Frans fik porthuset, der måske var i to etager, samt den gamle bygning, der lå lige over for stenhuset og gik til den gamle brandmur mod syd.

I den følgende tid var der stadig strid mellem brødrene, som heller ikke kom godt ud af det med naboerne. Frans faldt i slaget ved Heide 1559. Hans broder Gregers blev hårdt såret og døde få dage senere. Gregers' halvdel blev nu styret af enken Anne, mens Frans' enke Cathrine, datteren Mette og svigersønnen Daniel Rantzau, overtog den anden halvdel. Daniel Rantzau var gift med en anden datter Dorothea, som i første ægteskab havde været gift med Hans Ahlefeldt til Seestermühe. Daniel Rantzau skrives nu også til Søgaard.

Heller ikke de nye besiddere kunne leve i fred og samdrægtighed. En stor proces blev 1569 ført for den adelige landret. Blandt de utalige stridspunkter var retten til særmarkerne, bl. a. Grøngrøft, og til Nyladegaard, der mærkelig nok kaldes en landsby, og hvortil må have hørt en del af markerne fra byen Vårbjerg, der helt forsvandt i løbet af det 16. århundrede. 1543 var der 8 bøndergårde her.

Vanskeligst af alt var det dog at enes om selve bygningerne. En tegning fra 1569 viser, at Søgaard på denne tid bestod af fire større huse, der omgav borggården. Fru Eibes hus lå mod syd i retningen øst-vest. Mod øst var Gregers' stenhus. Frans' hus lå mod vest og stødte op til porthuset mod nord. Det var et nyt stenhus, som Frans havde opført. Det kom dog ikke, såvidt det kan ses, til at gå så langt mod syd som det gamle hus, idet det ikke gik helt frem til den oprindelige brandmur. Hele anlægget var omgivet af en voldgrav. Bor-gen lå på en slags næs, så anlægget mod syd var landfast, på de tre andre sider omgivet af søen. Mellem denne og voldgraven var der et smalt stykke jord, en slags ringvold. Her lå fire mindre huse, hvoraf de to kaldes »Daniels Stelle«. Fra porthuset gik der en bro over graven, og fra volden førte »den lange bro« videre ud i søen, vel mod den modsatte, nordlige bred. På den Rantzau'ske tavle fra omkring 1585 findes også et billede af Søgaard, der ses som et tre-fløjet anlæg i to stokværk. Porthuset i et stokværk forbinder de to sidefløje. På Henninges' stik fra 1590 ses desuden en mur, der har delt borggården i to dele, fra syd til nord. Den må være opført omved denne tid. Denne borg blev ødelagt under Torstenssons-fejden,

idet den skal være blevet skudt i grus af de svenske kanoner. På tomten rejstes der ikke senere noget hus.

Der blev i 1846 foretaget nogle undersøgelser af voldstedet, vel i forbindelse med anlæggelsen af den nye chaussé hen over det. Det fortælles, at der da var et »vildt kaos« af murrester. I hjørnerne mod nordøst og nordvest sås et lille stykke af den gamle borgmur. Vold-

Det gamle Søgaard, her dog med portfløjen som en spærremur. Borggården ses delt ved den Ahlefeldt'ske mur. Efter Henninges's stik 1590.

graven synes snarest at have været ottokantet. Graven havde en bredde af 10 - 12 skridt. Fra den til bygningsmurene var der en 20 skridt, mens volden mellem grav og sø var en 60 skridt bred. Pælene fra borgen til den nordlige bred af søen ragede endnu op over vandets overflade. Ved en mindre gravning 1911 blev der fundet en nedstyrtet murblok, på hvis ene side sås rester af en profileret stukkarm. Blokken syntes at være blevet skudt ned, og der fandtes stenlugler og fladtrykte blylugler. En ny prøvegravning blev gennemført 1920.

Gregers Ahlefeldt havde en søn Hans, som nævnes 1580. Ved gravningerne på voldstedet er der fundet gul- og grønglaserede fliser med hans navn og årstallet 1585. Han må være død kort efter. Hans søn

ÅBENRÅ AMT

Gregers blev i 1600 gift med Mette Blome, datter af Hans Blome og Cathrine Sture. I et bryllupsvers kaldes han herre til Søgaard, Stoltelund og Graasten. Allerede hans bedstefader skal have anlagt en gård ved Troldsløkke, der oprindeligt var navnet på den halvø, hvorpå Gråsten by nu ligger. Hertil hørte der nogle kådnere ved Alnor. Gården brændte 1603, og Gregers flyttede den da over på den anden side noret. Den nye ladegård stod færdig 1604. Han var en mand med initiativ og energi. Ved mageskifte fik han 1606 hele byen Fiskebæk. Den blev opbrudt, og der blev her anlagt en ny ladegård. Senere byggede han et nyt slot, Graasten, som stod færdigt 1616 og kaldes »smukt og velbygget«.

Gregers den Yngre døde kort efter. Hans søn Hans var en anset mand, ved det danske såvel som det gottorpske hof. Derimod var han en slet økonom. Selvom han i 1648 solgte Graasten og Fiskebæk til hertug Philip af Lyksborg, gik han alligevel fallit i 1662, året før sin død. Han havde ingen børn, men en søster, Birgitte eller Bertha, der 1619 var blevet gift med Frederik Ahlefeldt af den anden Søgaard-linie.

I sit første ægteskab med Hans Ahlefeldt til Seestermühe havde Dorothea Fransdatter haft en søn Frederik. Han var født 1551 og blev senere hertug Adolfs råd- og amtmand i Åbenrå. Det var hans søn Frederik, som 1619 ægtede Birgitte Ahlefeldt af den anden Søgaard-linie. Han havde også de to ladegårde Grøngrøft og Aarup. Den sidste var oprettet 1608 af den nedlagte landsby Årups marker. Milde herrer var Ahlefeldt'erne ikke.

Frederik Ahlefeldt døde 1657. Hans søn *Frederik*, der var født på Søgaard 1623, var således arving til Søgaards to halvdele. Han blev en af de kendteste medlemmer af slægten, blev dansk greve og kom til at indtage høje politiske stillinger, efter Griffenfeldts fald 1676 blev han storkansler. 1657 havde han arvet den ene halvdel af Søgaard efter faderen, 1662 fik han den anden halvdel efter morbroderens fallit, og samme år købte han Graasten og Fiskebæk tilbage. Hele det gamle Søgaard gods var nu samlet på hans hånd.

Storkansleren døde 1686. I sit testamente fra 1676 havde han bestemt, at sønnen Frederik skulle arve begge dele af Søgaard samt Ballegaard, som storkansleren havde erhvervet i 1670. Den nye ejer

opnåede høje militære stillinger og blev statholder i hertugdømmerne. Han fik også Avnbølgaard og Skovbølgaard. Da han døde 1708, efterlod han sig ingen børn, men en betydelig gæld. Det blev hans broder *Carl Ahlefeldt*, overstaldmester, senere gehejmeråd, som arvede Søgaard og Graasten såvel som gælden. Da han døde 1722, viste det sig, at hans bo var insolvent. Kreditorerne var talløse, og der var ikke andet at gøre end at holde auktion over det umådelige jordegods i Sønderjylland, som greven havde ejet.

De mange nyerehvervelser i Ahlefeldt'ernes sidste år havde medført store omlægninger af de enkelte ladegårdes tilliggender. Man rationaliserede for bedre at kunne udnytte bøndernes arbejdskraft, og mange steder blev gårdene i den enkelte landsby gjort lige store, equaliseret. Den store landsby Kiding i Felsted sogn blev nedlagt 1716, og der blev her indrettet en ny ladegård.

Den ældre ladegård til Søgaard lå vist nok lige overfor den gamle hovedbygning, på søens nordre bred. Senere blev den flyttet op på det lidt højere terræn længere mod vest til det sted, hvor gården nu ligger. Det er vel sket, efter at borgen på næsset var blevet ødelagt. Det vides ikke, hvad der her var af beboelseshuse. Måske har der kun været bolig for de forpagtere, som til daglig herskede på Søgaard. Grev Carl boede dog på Søgaard, når han gik på jagt på denne egn, og i hans tid blev der indrettet »nye logementes« samt nyt køkken, som kom til at ligge op ad beboelseshuset og bakhuset. Der blev også opført en ny hestestald, hvor der synes at have været reserveret plads til de grevelige heste. Af ladegårdens bygninger fra den tid er ingen bevaret. Et kohus må være blevet bygget 1700, og en bjælke herfra med inskription og årstallet 1700 findes endnu.

Den auktion, der skulle afgøre godsets skæbne, blev afholdt i Slesvig 1725. Det er vel nok den største auktion, der nogensinde har fundet sted i hertugdømmet. Den fik afgørende betydning for de mange mennesker, som hørte under Søgaard, Graasten og de mange andre herregårde og ladegårde, Fiskebæk, Kiding, Ballegaard, Skovbølgaard, Bøjskov, Ladegaard, Grøngrøft, Stoltelund, Kelstrup, Aar-toft og Aarup. På auktionen købte hertugen af Augustenborg Graasten med Fiskebæk og Kiding. De fleste af de andre ladegårde blev solgt enkeltvis og blev nu selvstændige små godser, hvor bønderne

ÅBENRÅ AMT

tit blev stærkt plaget med hoveri og alle var underkastet det livegenskab, som allerede længe havde eksisteret på de gårde og kåd, der hørte under de to Søgaard.

Søgaard selv blev sammen med Aarftoft solgt til landråd *Godske von Thienen* af en kendt holstensk adelsslægt. Købeprisen var 30.000 rdl. for Søgaard og 7.700 for Aarftoft. Skødet blev udstedt 1727. Landråden døde 1744, og de to godser overgik til hans brodersøn landråd Hieronymus von Thienen. Ligeså lidt som de sidste Ahlefeldt'er residerede de nye ejere på Søgaard.

H. von Thienen døde 1786, og det blev hans yngre halvbroder *Werner von der Schulenburg* i Salzwedel, som fik Søgaard. Han ville gerne have et større udbytte af gården og førte et mere indgående tilsyn med den nye godsinspektør Peter Raschs virksomhed. Rasch var optaget af tidens reformationstanker om udparcellering og arvefæste, og i den følgende tid blev disse reformer gennemført på Søgaard. 1791 blev 19 parceller af Søgaards hovedgårdsmark udparcelleret, og året efter fik bønderne deres ejendom i arvefæste. Hove-riet blev næsten helt afløst med penge, og livegenskabet blev ophævet. 1804 blev hovedgårdsjorden ansat til 223 skattetønder, mens de 21 parceller var vurderet til 941 skattetønder, bøndergårdenes jord til 5.946 skattetønder.

Efter at grev Schulenburg var død 1810, havde hans enke Johanna Maria Meier Søgaard indtil sin død 1817. De to godser gik derefter over til en fjern slægtning, friherre Leopold Wilhelm v. d. Schulenburg. Under ham var G. G. Thullesen godsinspektør. Han var en foregangsmand, og man begyndte at plante skov og dyrke raps og runkelroer. Aarftoft var en belastning for økonomien, og 1829 blev denne gård solgt. Schulenburg overdrog i 1834 Søgaard til *Gustav Friderich Güntzel* for 73.000 rdl. Han tog sig i højere grad af ledelsen end de tidligere ejere, og nu blev der syd for avlsbygningerne opført en hovedbygning. Den bestod af en grundmuret énetages længe, der var hvidkalket. Denne bygning blev i årene 1858 - 60 betydeligt udvidet af *E. S. E. Heltzen*, amtmand over Åbenrå og Sønderborg amter, som havde overtaget Søgaard i 1852, da Güntzels enke døde. Købesummen var 153.000 rdl. Den tidligere rejste bygning blev ud mod søen forsynet med fem kamtakkede kviste. Mod vest blev der

Lade fra 1780 (fot. Niels Elswing).

desuden bygget et tværhus, hvis sydlige del blev i to etager. Også her blev der bygget kamtakkede kviste og gavle.

Heltzen døde 1898, og godset blev derefter for 500.000 mark solgt til konferensråd *Axel Heide*, som afhændede det til godsejer *Villars Lunn* i 1908. Han solgte gården til *Andreas Raben* 1912. *Staten* overtog *Søgaard* i 1934 med 1.520 tdr. ld. Købesummen var 330.000 kr. Størstedelen af jorden overgik til Statens Jordlovsudvalg og blev udstykket. Hæren overtog omkring 70 tdr. ld. agerjord og omkring 210 tdr. skov og plantager samt *Søgaard-søerne* og *Hostrup sø*. Bygningerne blev indrettet til kaserne. Af den gamle hovedbygning blev kun vestfløjen tilbage. Længen mod syd fra *Güntzels* tid blev revet ned, og i stedet opførtes en ny bygning til kontorer, messer, boliger for kommandant og officerer m. m. Mens denne bygning blev kalket og fik takkede gavle i lighed med den gamle hovedbygning, opførtes den store kassernebygning vest herfor i rød mur. Om den gamle tid minder nu kun *Hieronimus v. Thienens* smukke lade fra 1780. Fra 1938 havde *Søgaard* fast garnison.

ABENRÅ AMT

Den 8. april 1940 lå her 2. fodfolkspionerbataillon med oberstløjtnant P. F. L. B. Hintz som chef og garnisonskommandant, samt 4. bataillon. En del af dennes styrker var indkvarteret i Klipleve og Kværs. Dens chef var oberstløjtnant S. E. Clausen. Kl. 13,30 blev styrkerne sat i alarmberedskab, og der blev givet ordre til i tilfælde af tysk grænseoverskridelse at optage kampen i nærmere fastsatte stillinger. Den 9. april kl. 4,15 kom der melding fra Kruså om, at den tyske hær var ved at gå over grænsen, kl. 4,17 blev der slået alarm, og kl. 4,25 rykkede kompagnierne ud fra Søgaard. Der blev kæmpet ved Hokkerup, Lundtoft Bjerg, Bredevad og Bjergskov. Der var 7 faldne og 15 sårede.

Under den største del af den tyske besættelse var tyske tropper garnisoneret på Søgaard. Den 16. oktober 1945 forsvandt de sidste tyske soldater fra gården, der en tid havde været lazaret og gennemgangslejr, og den 20. november kunne det danske flag atter hejses over Søgaard. Samme aften rykkede danske tropper ind i deres garnison.

JOHAN HVIDTFELDT

EJERE

ca. 1357 Luder Limbek
ca. 1395 Claus Ahlefeldt
1535 Frans og Gregers Ahlefeldt
1614 Frederik Ahlefeldt

1657 Frederik Ahlefeldt
(godset samlet 1662)
1708 Carl Ahlefeldt

1725 G. v. Thienen
1744 H. v. Thienen
1786 W. v. d. Schulenburg
1834 G. F. Güntzel
1852 E. S. E. Heltzen

1898 A. Heide
1908 V. Lunn
1912 A. Raben
1934 Staten

BYGNINGER

Borg på voldsted

Vestfløj opført

1643 Borgen ødelagt

Ladegård opført

Beboelse, herskabsstald m. m.
indrettet

1780 Lade opført
Hovedbygning opført

1858 - 60 Hovedbygningen udvidet
med en vestfløj

1936 - 39 Hovedbygningen radikalt
ændret, kaserne opført ved
J. K. Jepsen.

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Ladegaard

Kværs sogn, Lundtoft herred, Åbenrå amt

Øst for den store herregård Søgaard lå i middelalderen en landsby, der hed Vårbjerg. 1543 var der 9 gårde i byen. Seks år senere nævnes her den nye ladegård. »Nilagarde« kaldes 1569 en særmark, men omtales dog også flere gange som en landsby. Både *Gregers Ahlefeldts* enke Anne og *Frans Ahlefeldts* datter Mette havde andel i Nyladegaard, som snarest synes at have været en ny betegnelse for Vårbjerg, selv om navnet viser, at der allerede dengang har været en ladegård her. Dens marker må være taget fra Vårbjerg, hvis gårde efterhånden blev lagt øde. Andre af markerne kom under Grøngrøft. 1725 kaldes en af Ladegaards kobler for Vårbjerg, og da Ladegaard senere blev

udparcelleret, fik en af de nye ejendomme navnet Vårbjerg. Det er i dag det eneste minde om den landsby, hvis bønder blev fordrevet fra hus og hjem af herremænd, der kun så deres egen fordel. De havde lidt samme skæbne som mange af deres fæller.

Den sidste Ahlefeldt på Søgaard, overstaldmester Carl Ahlefeldt, var en mægtig mand, der foruden det sønderjyske gods havde besiddelser i Holsten og kongeriget. Men alligevel plagedes han af pengesorger, og da han døde 1722, var hans bo konkurs. Søgaard blev solgt på en auktion i 1725. I auktionsbetingelserne findes en udførlig beskrivelse af Ladegaard, der ligesom de andre avlsgårde var bortforpagtet. Forpagter eller »pensionær« var Nicolaus Breckling, som betalte en årlig afgift på 1.100 rdl. Den samlede indtægt blev anslået til 1.981 rigsdaler kroner og den samlede værdi til 39.620 rdl. På gården var der en ret stor besætning på 38 - 40 heste og en del ungvæg og ca. 140 køer, hvilket viser, at den på den tid har været drevet som mejerigård. Selve hovedgårdsjorden var delt i 13 kobler, hvorimellem markerne Kværsgårdsager, Ladegårdsskov og Vårbjerg; hertil kom 5 enge og nogle fiskedamme, deriblandt Klakholm, hvor der i 1723 var 4.000 karper og 3.000 karusser. Udsæden var anslået til 40 tdr. rug, 38 tdr. byg, 36 tdr. boghvede og 150 tdr. havre. Af de to første kornsorter avledes almindeligvis 5 fold, af de to sidste 4 fold. Til gården hørte ialt 16 hoveripligtige bol eller helgårde i Felsted by og Kvær. Selve hovedgårdens bygninger bestod af et beboelseshus på 12 × 8 fag, hvori der var forskellige gode kamre, så at køberen udmærket kunne bo dér, hvis han ikke havde for stor en familie. Altfor imponerende har hovedbygningen ikke været. De vigtigste af udbygningerne var hestestalden, laden, der var på 25 × 7½ fag, og de to kostalde på 25 × 5 og 13 × 5 fag. Bakhus, vognskur og tørvelade var kun ganske små.

Køber på auktionen blev kgl. hoffaktor og købmand *Johan Nissen* i Slesvig, en præstesøn fra Oksbøl på Als, der var gift med *Augusta Elisabeth Poulsen*, hvis fader var præst i Ketting. Han døde imidlertid allerede i 1729, og gården gik derefter over til hans enke, som i sit andet ægteskab blev gift med borgmester *Otto Hinr. Böhne* i Slesvig. Også efter hans død i 1737 beholdt hun Ladegaard, der var forpagtet bort, bl. a. til *Jørgen Frantz*, der nævnes 1745. Hun efterlod sig ved sin død i 1747 en del børn af første ægteskab, som var blevet adopte-

Parti fra avlsgården (fot. Niels Elswing).

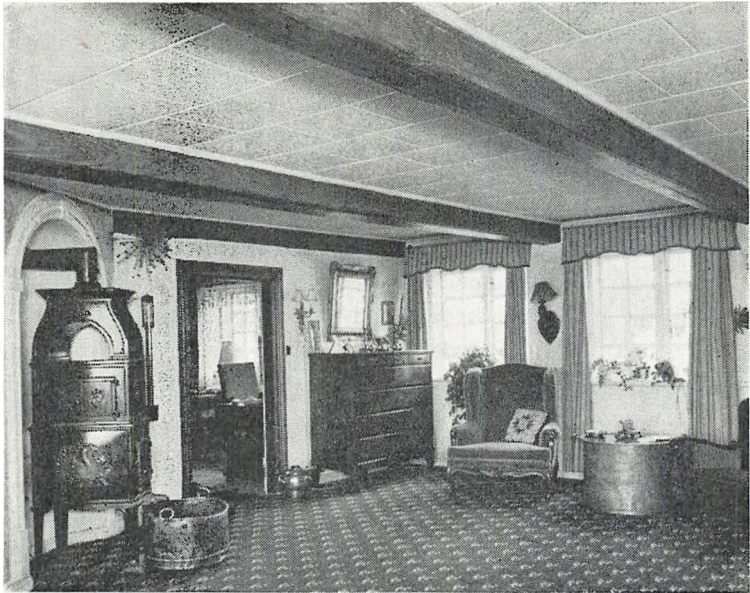
ret af hendes anden mand, men ingen af dem ønskede at beholde Ladegaard, som derfor i 1748 blev stillet på offentlig auktion, hvor den købtes af *Hans Petersen* for 26.950 rigsdaler kroner. Han havde i mange år været forpagter, en tid på Kelstrup, senere på Gammelgaard, og var en typisk repræsentant for de mange pensionærer, der fandtes i Nordslesvig med de talrige kongelige og hertugelige avlsgårde. De fleste var nogle hårde halse, som stadig lå i strid med bønderne om hoveriet, og hvis første og sidste tanke var at tjene penge. Og den sidste evne havde *Hans Petersen*. Foruden Ladegaard overtog han også Grøngrøft i Felsted sogn, som han hurtigt skilte sig af med, idet han dog beholdt $5\frac{1}{2}$ bol og 5 kådnere i Kværs sogn, som blev lagt under Ladegaard. Han døde først 1774, men allerede omkring 1760 afstod han godset til sin søn *Andreas Petersen*, en ejendommelig mand, om hvem bønderne kunne fortælle mange historier; således skal han engang have væddet om, hvem der hurtigst kunne fortære 100 rdl. Han vandt væddemålet ved at spise en hundredrigsdalerseddel på

smørrebrød. I folkemunde kaldtes han »den gale Petersen«, og det syntes, som om han var en hård herre, der plagede sine bønder med hoveri. 100 år senere fortæller overleveringen herom, at bønderne hver dag måtte møde med deres karle og piger og trælle den ene uge efter den anden. Ofte blev en gård frataget en bonde, når han på en eller anden måde havde pådraget sig herremandens uvilje, snart blev de ulydige kastet i hullet, hvor de kun fik vand og brød, snart måtte de en hel nat igennem sidde på træhesten, som stod på gården, og mange gange om dagen hændte det, at den lange svøbe traf en eller anden af hovarbejderne. Han erhvervede 18 halvgårde i Tumbøl fra Grøngrøft. De skulle også gøre hoveri til Ladegaard, men da de fandt hoveriet utåleligt, gik de til overretten på Gottorp, hvor de fik medhold, selv om Andreas Petersen efter sagnet skal have søgt at hindre bønderne i at få en advokat ved at holde et stort gilde for advokaterne i Slesvig. Han havde dog glemt en gammel prokurator, som påtog sig at føre sagen for bønderne — og vandt den.

Andreas Petersens livsførelse var ikke billig, og selv om han må have fået en pæn formue efter sin velhavende fader, kom han snart i økonomiske vanskeligheder. I 1764 besluttede han sig til at sælge noget af hovedgårdsjorden, og gårdene i Tumbøl blev 1766 overladt til besidderne for 9.000 rdl. Også nogle af de andre bønder købte deres gårde eller fik arvefæste på dem.

Til sidst solgte den gale Petersen Ladegaard til sin broder kaptajn Søncke Ludewig Petersen, der var født på Gammelgaard i 1742 og tidligere havde været i dansk militærtjeneste. Endnu en del af gårdene blev bortsolgt, og 1781 blev flere af hovedgårdens jorder udstykket. 1803 var der 29 parceller, der var ansat til 519 skattetønder, mens den resterende hovedgårdsjord var på godt 307 skattetønder. Under gården hørte 51 gårde, 27 kåd og en del inderster.

En senere tradition har givet Søncke L. Petersen tilnavnet »den gale kaptajn« og tillagt ham en ret ejendommelig opførsel. Måske har brødrene været hinanden lig, men sandsynligt er det dog, at den mundtlige overlevering har sammenblandet fortællingerne om de to herremænd. Også Søncke Petersen blev træt af at være godsejer, og omkring 1790 afstod han gården til *Andreas Petræus* for 15.000 rdl., hvorefter han købte en parcel fra Grøngrøft, som fik navnet »Lud-

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

wigsruhe«. Her døde han i 1801. Sagnet vil vide, at han endte sine dage som en ludfattig mand, ja som »bejmand«, tigger.

Andreas Petræus, der var fætter til de to Petersen'er, havde tidligere været forpagter på Søgaard. Som så mange af sine kolleger var han præstesøn, idet han var født i Felsted præstegård 1738 som søn af pastor Andreas Petræus og Anna Christina Volquarti. Han døde 1803 og blev efterfulgt af sønnen Andreas Petræus, der i 1811 afstod gården til sin svoger *Hans Christopher Ohlsen*, som i 1805 var blevet gift med hans yngste søster Birgitta Sophia Friderica Petræus. Han var en velhavende mand, der var ejer af forskellige ejendomme i Sønderjylland. Gården forblev i denne slægts eje igennem tre generationer. Sønnen Hans Christopher overtog den omkring 1859, og hans søn og efterfølger *Julius Ohlsen* udvidede arealet betydeligt. I 1905 solgte han gården uden skov og inventar til det *kgl. klosterkammer* i Hannover for 280.000 mark, idet han dog selv overtog gården i forpagt-

ABENRÅ AMT

ning for 12.050 mark. Forpagtningstiden var 18 år. I 1919, da genforeningen nærmede sig, købte han gården tilbage. Han beholdt den til sin død i 1922, og arvingerne solgte den 1929 til J. P. Jessen og Lubrecht. Den blev konfiskeret 1945 som tysk ejendom, men atter givet tilbage til Jessen og fru A. Lubrecht, som 1957 solgte den til jordlovsudvalget. 63 tdr.la. blev udstykket, mens hovedparcellen samme år blev købt af P. P. Horn, som 1966 solgte den til *Johan Nilsson* for 1.237.000 kr. Arealet er nu 250 tdr.la.

Søgaard havde fra gammel tid egen birkeret, og de nye hovedgårde, som opstod i 1725, bevarede denne ret. Ladegaard, der hørte under det 2. angler distrikt, havde derfor også sit eget birketing, ligesom ejerne havde patronatsret til Kværs kirke. Selv om Ladegaard efter de store frasalg og udparcelleringer i tiden efter 1764 ikke var andet end en stor proprietærgård, bevarede den dog sine adelige rettigheder, og de tidligere fæstebønder og de nye parcellister hørte stadig i administrativ og retslig henseende under godset, et forhold der først blev ændret ved de store jurisdiktionsomlægninger i årene lige efter Treårskrigen, da Ladegaard blev indlemmet i Lundtoft herred. I tysk tid udgjorde den et særligt »Gutsbezirk« og amtsforstanderområde.

Hovedbygningen er vist fra sidste halvdel af det 18. århundrede. Det er et langstrakt, grundmuret hus på høj kampestenssokkel med højt, halvt afvalmet tag. Avlsbygningerne nedbrændte natten mellem 18. og 19. august 1942, da der fandt voldsomme luftkampe sted over store dele af Sønderjylland, men er genopført med anvendelse af de gamle mure.

JOHAN HVIDTFELDT

EJERE

Frans og Gregers Ahlefeldt

1725 Joh. Nissen

1730 O. H. Böhne

1748 H. Petersen

1760 A. Petersen

1790 A. Peträus

1811 H. S. Ohlsen

1905 Det kgl. tyske klosterkammer

1919 J. Ohlsen

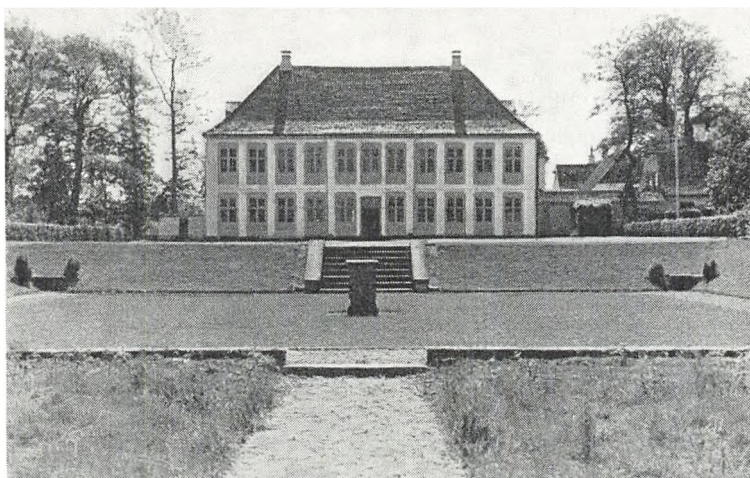
1929 - 66 Forskellige ejere

1966 Joh. Nilsson

BYGNINGER

ca. 1549 Oprettet som ladegård til Søgaard

Grundmuret hovedbygning opført

Palæet set fra haven (fot. Niels Elswing).

Sandbjerg

Sottrup sogn, Nybøl herred, Sønderborg amt

På halvøen Sundeved ligger som en fredens oase, afsides fra alfarvej, den lille herregård Sandbjerg i det skønne landskab, der er rigt for os også på den måde, at det som skueplads for de slesvigske krige gemmer på dyrebare, historiske minder.

Sandbjergs grundlægger er hertug *Hans den Yngre* (1545 - 1622). Da han ved overenskomsten med sin broder, kong Frederik II, i 1564 havde fået tilkendt en trediedel af den kongelige del af hertugdømmerne og således bl. a. var kommet i besiddelse af Ærø, Als og Sundeved i hertugdømmet Slesvig, blev netop disse områder meget hurtigt genstand for hans begærlige jordpolitik. Oprettelsen af Sandbjerg er kun at betragte som en beskeden begyndelse til hele den jordpoli-

SØNDERBORG AMT

tik, som gjorde hertugens navn frygtet og hadet blandt bønder og lavadel på Als og Sundeved.

Samme år, som han ved sin moder, enkedronning Dorotheas død (1571) fik fuld rådighed over sine besiddelser, grundlagde han Sandbjerg af 4 nedlagte bøndergårde. Den lavvandede vig, som her fra Allsund i nordvestlig retning strakte sig et stykke ind i Sundeveds land, og som senere blev berømt gennem fundet af Nydam-båden, lod han ved en kanal forbinde med Snogbæk, hvis vandrige strøm herefter lededes ned til vigen. Den ved kanalanlægget fremkomne jord benyttedes til at opkaste en svær dæmning, der skilte den tidligere vig fra Allsund, og det opstemmede vand dannede således den lille Sandbjerg Sø. Her anlagde hertugen en vandmølle, der var i drift til 1916. På en næsten cirkelrund holm ved søens søndre bred byggedes gården, dér hvor forpagtergården Sandbjerggaard nu ligger. En stor, prægtig bindingsværkslade, der brændte så sent som i 1928, havde på gavlen årstallet 1572. Det var altså en over 350 år gammel del af det ældste Sandbjergs gårdanlæg, som gik til grunde.

Efter at hertug Hans ved sit testamente 1621 havde besluttet at udstykke sine besiddelser i flere små fyrstendømmer, fulgte Sandbjerg ved hans død det følgende år den sønderborgske del. De følgende ejere blev således hertug Alexander (1573 - 1627), hans søn Hans Christian (1607 - 53) og dennes søn igen Christian Adolf (1641 - 1702). Ved den sidstnævntes konkurs 1667 inddroges alle hans godser af kong *Frederik III*, og Sandbjerg blev for kortere tid en kongelig ejendom. Ved taksationsforretningen 1667 i anledning af overdragelsen sattes værdien af Sandbjerg len til ialt 38.061 rdl., hvoraf de 14.070 rdl. udgjorde den kapitaliserede værdi af bøndernes og husmændenes afgifter, medens hovedgården med en besætning på 60 køer og 80 stk. ungkvæg stod til 19.690 rdl. I dette dokument anføres »das gebäutt aussen Wasser und ganz auffgemauert« til en værdi af 2.200 rdl., hvilket lader formode, at beboelseshuset eller slottet, som det kunne kaldes, dengang lå, ikke på selve gårdholmen i søen, men udenfor denne, og da vel formentlig på den nordre søbred, hvor nu hovedgården og »palæet« ligger.

Kun nogle få år var Sandbjerg i kongens eje. 1673 solgte Christian V godset, som siden sin oprettelse var vokset til en ret stor

ejendom, til daværende amtmand i Haderslev *Conrad Reventlow* (1644 - 1708), den senere så berømte storkansler. Han blev ved denne ejendomsoverdragelse optaget i lensgrevelig stand, og Sandbjerg ved reskript af 3. december 1681 og erektionspatent af 3. oktober 1685 ophøjet til et lensgrevskab under navnet Reventlow. Det blev det eneste danske len i hertugdømmet Slesvig, idet Schackenborg jo var beliggende indenfor de kongerigske enklaver. Det nye grevskab fik rettigheder og privilegier som dansk grevskab med skattefrihed for $21\frac{5}{6}$ plove jord (i stedet for 300 tdr. htk. i kongeriget), medens der af de resterende 30 plove skulle betales contribution på lige fod med adelige godser i hertugdømmet. Jordebogen fra 1674 oplyser, at godset da bestod af 57 gårde, 39 »landbol« og 2 møller. Til grevskabet hørte endvidere patronatsretten til kirken i Dybbøl, i hvilket sogn en ret stor del af jorderne var beliggende; hovedparten af Sottrup sogn og kirken her hørte i forvejen under Lyksborg. Grevskabet udgjorde et selvstændigt retsområde med eget tingsted, hvor retten udøvedes af greven ved en inspektør med bistand af 6 bønder som sandemænd.

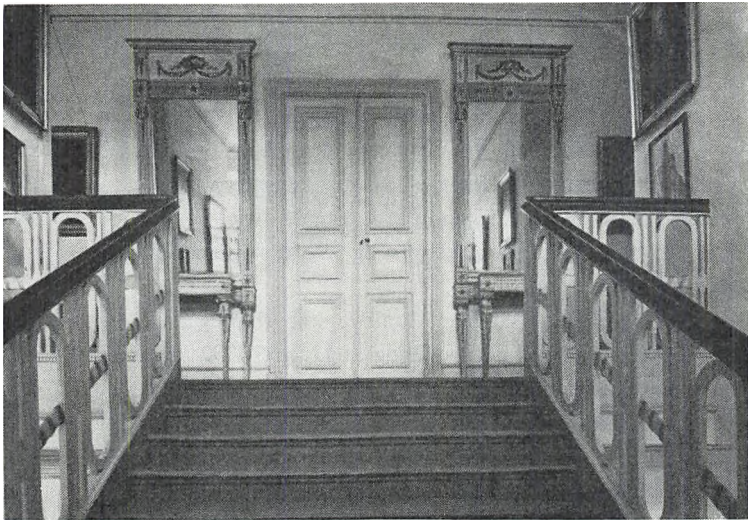
Efter storkanslerens død 1708 gik grevskabet i arv til sønnen, greve Christian Ditlev Reventlow (1671 - 1738), den navnkundige overgeneral i Den store nordiske Krig, der endvidere kom i besiddelse af grevskabet Christianssæde og baroniet Brahetrolleborg. Efter ham ejedes Sandbjerg af hans søn, greve Conrad Ditlev Reventlow (1704 - 50), som bl. a. opførte det Reventlowske gravkapel ved Dybbøl kirkes østende, hvor han sammen med sin hustru, født prinsesse Wilhelmine Augusta af Slesvig-Holsten-Nordborg-Pløn, fik sit sidste hvilested. Hans søn greve Christian Ditlev Reventlow (1735 - 59) døde tidligt og efterlod sig kun en datter, hvorfor grevskabet Reventlow igen fornedes med baroniet Brahetrolleborg og grevskabet Christianssæde i farbroderen greve Christian Ditlev Reventlows (1710 - 75) hænder. Denne havde foruden de to berømte sønner, Christian Ditlev og Johan Ludvig, hvis navne er så nøje forbundne med de store landboreformers gennemførelse, en tredje søn ved navn *Conrad Georg Reventlow* (1749 - 1815). Som den næstældste overtog denne 1775 grevskabet Reventlow-Sandbjerg. Han var uddannet som søofficer, men gjorde ikke rigtig karriere, og efter sin afskedigelse som kommandør i 1795 opholdt han sig mest på sit gods, til hvis historie han igennem

to vigtige foranstaltninger har knyttet sit navn nærmere end nogen af sine forgængere.

For det første gennemførte han i 1787 - 88 hovedgårdens udparcellering. Denne foranstaltning var delvis begrundet i hans økonomiske forhold. Han var altid i pengeforlegenhed, og da nu den bekendte reformmand i hertugdømmerne, Marcus Gerhard Dröhse, der havde hovedæren for gennemførelsen af reformerne på de kongelige lyksborgske godser, forelagde ham en plan for en udparcellering af Sandbjerg gods, som ville betyde en væsentlig økonomisk fordel for besidderen, og bønderne samtidig var ivrige for planen, blev godsreformen også til virkelighed. Derved blev den største del af hovmarken, nemlig henimod 300 tdr. ld., bortsolgt til bønderne i 14 parceller, hvoraf de tre (Sandbjerggaard, Ravnskobbøl og Staugaard) fik areal som større bøndergårde; husmændene fik godt 100 tdr. og resten, ca. 186 tdr., blev liggende som stamparcel under hovedgården. Til den sidste del hørte de to skove, Storskoven ved Alssund og Abildgårdsskoven (også kaldet Lilleskoven) ved søen, mølledammen, dæmningen, inspektorathuset med tilliggende og de mest bekvemt liggende mark- og engjorder. Den bortsolgte jord lå fortrinsvis mellem Sandbjerg og Dybbøl med markbenævnelser, der nu i mange tilfælde er bevaret som stednavne, bl. a. Fulgsang, Båslund, Ravnskobbøl, Staugårdskobbøl og Surlykke. Ved denne reform, hvormed samtidig fulgte bøndergodsets overgang til arvefæste, har greve Conrad Georg hos de sundevedske bønder skaffet sig et navn, som er en Reventlow værdigt. Den anden vigtige ting, som skete på Sandbjerg i greve Conrad Georgs tid, var opførelsen af »palæet« nord for søen. Bygningshistorien kan her ikke udredes i detaljer, selvom den fortjente at blive det, for både ved sin beliggenhed og ved sit enkle, rene stilpræg er palæet et bygningsværk, som rager op, selv i denne, af god, gammel bygningskunst prægede landsdel. Men vi må her nøjes med at anføre nogle få hovedtræk. Opførelsen fandt sted i 1787 - 88 for midler, som tilvejebragtes ved en større skovauktion. Såvel arkitekt som bygmester synes Sønderborg-murermesteren Christian August Bohlsmann (1741 - 94) at have været. Han får i hvert fald også betaling for sine »rids til den nye bygning«, hvis forbillede med de karakteristiske blændingspartier, afdelt fag- og etagevis ved brede liséner

Sandbjerg, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Trappeparti (fot. Holt & Madsen).

med små hjørnestykker, må søges i bygninger som Augustenborg og Graasten slotte samt i hovedbygningen på det nærliggende Ballegaard (opført 1771), der i det ydre ligner Sandbjerg en hel del. Det er dansk byggeskik fra Eigtveds og de Thurahs tid, der afspejler sig her på Sandbjerg så sent som i 1788.

Palæet er en bygning på 11 fag i 2 stokværk men uden kælder. De tre midterste fag er svagt fremspringende, og det øverste stokværk springer lidt frem over det underste. Taget er afvalmet og lagt af glaserede sorte tegl. Husets indvendige rumfordeling er klar og overskuelig med hasesalen som det vigtigste rum midt i huset. Stuerne, der er overmåde sikkert proportionerede, har meget fint udført træværk, og enkle, men nydelige stuklofter. Særligt fint udført er ovennicherne, med stukdekorationer i rokoko- og Louis-Seize stil. Ganske ejendommeligt og særpræget virker vestibulens dobbeltløbende trappeparti, om end det synes for stort til rummet og derfor gør et noget indeklemmt indtryk. De hvidmalede balustraders ovaler og stave, sammenholdt med forgyldte fasciesbånd, danner et ganske smukt og ka-

rakterfuldt motiv. Men alt i alt er bygningen enkel og fordringsløs, også hvad materialer angår; grev Conrads vanskelige pengeforhold har sat sine spor.

Ved siden af og nær op ad palæet ligger hovedgårdens nuværende forpagterbolig fra 1783, og bag denne de stråttækte økonomi- og avlsbygninger omkring et sluttet gårdsrum; længst i vest ligger en delvis bræddeklædt bindingsværkslade af holstensk type, og ud mod søen ses en anden køn bindingsværksbygning. Staldbygningerne er opført af gule sten 1883.

I 1789 tilkøbte ejeren den 33 plove store Ballegaard i nabosognet Ullerup; den blev ved kgl. bevilling af 11. maj 1792 indlemmet i grevskabet, men udparcelleredes 1798.

Efter Conrad Georg Reventlows død i 1815 fik grevskabet sin mest berømte ejer, idet broderen, statsminister, greve Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748 - 1827) tiltrådte besiddelsen. Han overlod sin søn greve Ludvig Ditlev palæet som bolig. De følgende besiddere var greverne Christian Ditlev (1775 - 1851) og Ferdinand Carl Otto Reventlow (1803 - 75). Den sidstnævnte stillede 1857 Sandbjerg til rådighed for general Bülow, sejrherren fra Fredericia, efter at denne 1856 havde trukket sig tilbage fra aktiv tjeneste. Generalens otium i den egn, der for ham var så rig på personlige minder fra Treårskrigen, blev dog kun af kort varighed. Han døde her allerede 1858. På dødsengen nåede han netop at få meddelelse om, at hans søn af menigheden i Dybbøl var valgt til sognepræst; det blev da i dobbelt forstand naturligt, at han fik sin grav på Dybbøl kirkegård.

Krigen 1864 kom Sandbjerg nær ind på livet. Det var fra Storskov, et par km nord for gården, at tyskerne natten til den 29. juni etablerede overgangen til Als. Endnu ses tydelige minder derom i rækken af kanonstillinger helt ude ved sundet og i de indskårne mærker og indskrifter på nogle af skovens gamle træer. Selve hovedbygningen blev i krigsåret anvendt som lazaret. Sandbjerg godsdistrikt (ikke at forveksle med det under grevskabet hørende areal) omfattede ved denne tid 3.497 tdr. ld. (deri indbefattet Ballegaard og Bøjskov i Ullerup sogn) med en taksationsværdi af 527.555 rbd. Skovarealet udgjorde 204 tdr. I den tyske tid 1864 - 1920, da hertugdømmet var indlemmet i Prøjsen, beholdt Reventlow'erne deres grevskab, hvilket

*Havestue
(fot. Elisabeth Ahlefeldt-
Laurvig).*

bl. a. satte sig spor i godsets skove, hvis drift stadig lededes af danske forstmænd og derigennem bevarede det danske præg. Efter faderens død i 1875 overtog greve *Christian Einar Reventlow* (1864 - 1929) Sandbjerg. Han har bygget de fleste af avlsgårdens nuværende bygninger. Hovedbygningen blev en kortere tid (1869 - 74) hjemsted for den af den nationale politiker *Nicolai Ahlmann* som formand for folkehøjskoleforeningen for Als og Sundeved oprettede højskole. Den tyske landråd i Sønderborg søgte forgæves at hindre skolens etablering ved overfor regeringen at nægte forstanderen sin anbefaling. Hans motivering var, at denne savnede de moralske kvalifikationer, således forstået, at »begrebet moralsk også måtte tages i politisk forstand«! Ved lensafløsningen overtog greven 1924 grevskabet Reventlow som fri ejendom, efter at det allerede før genforeningen ved familieoverenskomst og med den prøjsiske stats godkendelse var blevet substitueret med en fideikommiskapital.

Greve *Christian Einar Reventlow* døde 1929 uden mandlige arvin-

SØNDERBORG AMT

ger. Sandbjerg blev derefter i 1930 af boet solgt til overretssagfører *Knud Dahl*, København. Ejendommens areal var da på ca. 245 tdr. ld., hvoraf 100 skov og 36 sø. I de senere år er foruden et par mindre parceller Sandbjerggaard på ca. 50 tdr. ld. tilkøbt; den hørte som ovenfor nævnt tidligere under Sandbjerg. Knud Dahl døde i 1946, og hans enke *Ellen Dahl*, født *Dinesen*, skænkede i 1954 ejendommen til *Århus Universitet*, der overtog den efter fru Dahls død i 1959. Universitetet har forpligtet sig til på Sandbjerg at udøve en dansk og nordisk, kulturel virksomhed med særligt henblik på sønderjyske forhold. Fra anonym norsk side er givet tilsagn om betaling af halvdelen af omkostningerne ved opførelsen af en ny fløj, der anslås at ville koste ca. 350.000 kr. Arbejdet agtes iværksat, når resten af pengene er skaffet. Den 24. januar 1967 blev palæets vestre hjørne hærget af en brand, men biblioteket og andre samlinger blev ikke skadet, og bygningen vil blive istandsat.

Knud Dahl viede den idyllisk beliggende, smukke ejendom megen interesse og bestræbte sig for at knytte minder om gårdens historie og ejere gennem tiderne til stedet. Der findes nu i palæet en smuk lille samling portrætter af personer, som har haft tilknytning til Sandbjerg, egnen og den *Reventlow'ske* slægt. Hovedbygningens ydre er blevet sat i god stand, og der er foretaget nogle mindre, uvæsentlige ændringer i interiørerne; endvidere er park og have blevet omlagt, og friere udsigter derved åbnet både ud over sundet mod *Als* og ind over søen mod *Sundeveds* yppige landskab.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

1571 Hertug Hans den Yngre

1667 Kronen

1673 Conrad Reventlow

1775 C. G. Reventlow

1875 Chr. E. Reventlow

1930 K. Dahl

1959 Århus Universitet

BYGNINGER

1571 Herregården oprettet

1572 Ladegård opført
(nu Sandbjerggaard)

1783 Forpagterbolig opført

1787 »Palæet« opført ved
Chr. Aug. Bohlsmann

1883 - 88 Avlsgård fornyet

»Palæet« istandsat
1966 - 67 Modernisering af
bygningerne

Hovedbygningen set fra syd (fot. Flemming Jerk).

Ballegaard

Ullerup sogn, Nybøl herred, Sønderborg amt

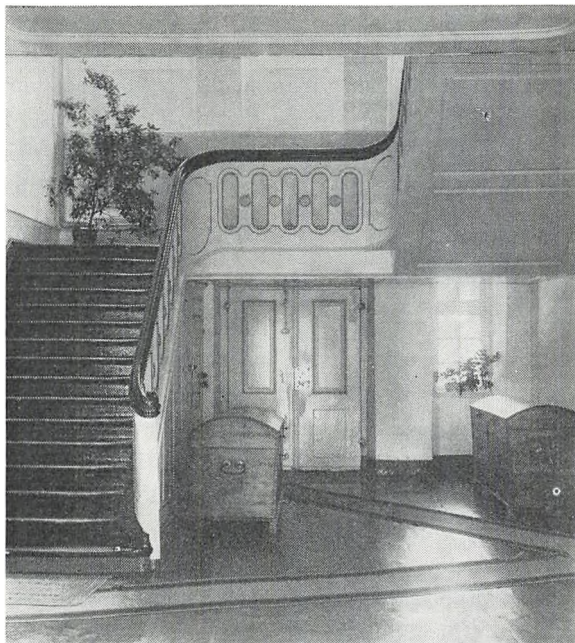
Næsten helt skjult imellem Sundeveds frodige bakker og dog ikke langt fra de alfare strøg ligger Ballegaard — en idyl, der kun kendes af de få og kun nås ad snævre, snoede veje. I denne egn, der er så rig på karakterfuld borgerlig bygningskunst fra det sidste hundredår før enevældens og den gamle sikre formsans' undergang, er hovedbygningen på Ballegaard en af de få repræsentanter for byggeri af et mere aristokratisk anslag, og ved siden af Sandbjerg og Skovbølgaard den eneste ejendom af herregårdspræg i denne storbondebygd.

Af de talrige små sædegårde, som Sundeved engang ejede (alene i Ullerup sogn var der ved det 16. århundredes midte seks adelige gårde) er Ballegaard en af de ganske få, der overlevede den ihærdige

SØNDERBORG AMT

godssamler, hertug Hans den Yngres virksomhed i årtierne omkring 1600, da han satte sig i besiddelse af så at sige alt jordegods i sine provinser Als og Sundeved, hvor han nedlagde de fleste af de mange adelsgårde for at samle hovedgårdsdriften på nogle få store avlsgårde eller ved de fyrstelige slotte. Vort Ballegaard er antagelig identisk med den »Paltzgarde«, der omkring 1500 bliver tilskødet kong Hans af Wulf Rixtorp og hans svogre Hartvig Holck og Henneke von der Wisch som arvinger efter *Godske Holck* og Anna Pogwisch. Handelen må dog være gået tilbage, for i 1507 nævnes atter Hartvig Holck som ejer, og senere Godske Holck, der vistnok var hans søn, og efter hans død ca. 1560 kom den til søstersønnen Iver Eriksen Rosenkrantz til Kogsbøl. Det blev dog et andet søskendebarn, Henrik Holck til Rønhave, der endeligt tog ejendommen i arv. Men med hans sønner var det forbi med Holck'erne på Ballegaard og Rønhave; i 1589 solgtes begge de fædrene gårde til *Hans Blome* til Gammelgaard, og han overlod dem allerede det følgende år til hertug *Hans* for 31.500 rdl. Ved arvedelingen mellem hertugens seks sønner i 1622 fulgte Ballegaard den nordborske part, som først hertug Johan Adolph, derefter hertug Frederik fik. Men allerede for den næste generation gik det galt; miniature-fyrstendømmernes gennem de alt for mange arvedelinger svækkede økonomi brød sammen efter svenskekrigene, og 1667 lod kong Frederik III den Nordborske hertug erklære konkurs. *Heinrich Blome* fik 1669 udlæg i Ballegaard for en fordring på 20.245 rdl., og solgte det følgende år til den senere storkansler *Frederik Ahlefeldt* på Søgaard. Ballegaard var nu en del af Ahlefeldt'ernes vidtstrakte besiddelser indtil konkursen 1725, da ejendommen tilligemed Skovbølgaard og Bøjskov bortauktioneredes til godsets overinspektør *Nicolai Paulsen* (død 1728), der fulgtes af sønnen Hans Paulsen. Efter dennes død 1761 blev sønnen, kancelliråd *Henning Paulsen* ejer af Ballegaard og erhvervede senere også Bøjskov og Skovbølgaard.

Det er denne mand, der i 1771 opførte den ualmindeligt statelige hovedbygning, som en lykkelig skæbne har bevaret så godt som uændret. Det store hvidkalkede hus med de to højloftede stokværk over den meterhøje tjærede sokkel af kløvet kamp ligger dejligt, omgivet af prægtige trægrupper, mellem bakkerne nær den stejle kyst, hvor

*Dielen med
den store trappe
(fot. National-
museet).*

en lille bæk er stemt op til en mølledam. De lave økonomifløje underordner sig ganske herskabshuset. I det ydre er gården holdt i ganske enkle arkitektoniske former, og dog gør den en storartet virkning ved sine fortrinlige proportioner og de sikkert placerede vinduer. Et stort valmtag slutter fast om bygningens klare form. Større pragt viser det faste rumudstyr, der er af meget høj kvalitet. Planen minder om Skovbølgaard med en gennemgående diele, hvor den toløbende trappe er opført. Overalt er de store, skurede eller lystmalede gulvplanker bevaret, de brede fløjdøre i pragtfulde, forkrøppede gerichter, og de fleste steder også de høje brystpaneler. Stor omhu er ofret på kakkelovnsnicherne, der er lagt med Ølandsfliser og har nydelige stukkerede indfatninger med rocaille-dekorationer. Over dørene sidder i de fleste stuer oliemalede dørstykker af meget uens kunstnerisk kvalitet og karakter — dels landskaber (ofte af et vist norsk præg) eller jagt- og hyrdescener, dels opstillinger; men der knytter sig en

SØNDERBORG AMT

særlig interesse til disse billeder, for den unge Eckersberg, hvis fader var tømmersmand i Blåkrug, så som ung disse ret så naive fremstillinger, der betog ham sådan, at de blev de første mønstre i maleriet for ham, der skulle blive den danske billedkunsts fader og mester.

Allerede i 1778 bortrev døden den kun fyrrårigge kancelliråd fra hans prægtige ny bolig, og efter enkens død 1789 blev det 1.080 tdr. ld. store gods for 36.300 rdl. erhvervet af greve *Conrad Georg Reventlow* på Sandbjerg, der allerede tidligere havde købt Bøjskov med 1.760 tdr. ld. Greven udparcellerede Ballegaard i 1798, og stamparcellen, vistnok blot 62 tdr. ld., solgtes det følgende år til Johan Braack. Ballegaard var nu kun en bondegård, og i den følgende tid skiftede ejerne hyppigt, indtil Thomas Asmus Boysen købte i 1842. Han var ivrig slesvig-holstener og plantede 1871 en »Friedenseiche« på gårdspladsen. Sønnen Thomas Diedrich Georg Boysen fik gården 1884, men solgte 1893, og nu kom Ballegaard på danske hænder. Efter endnu tre ejerskift købte *Christian Nissen* fra Brobøl i 1922 Ballegaard med ca. 160 tdr. ld. Efter hans død 1960 tilhører den nu sønnen, proprietær *Jørgen Nissen*; tilliggendet er atter forøget noget og udgør 198 tdr. ld.

Den nuværende ejerslægt har med stor forståelse vidst at forvalte dette sjældne kulturminde, hvor man bedre end de fleste andre steder får et indtryk af, i hvilke omgivelser en velstående sønderjysk godsejer uden for adelsstanden ønskede at bo ved år 1770.

FLEMMING JERK

EJERE

1490'erne Godske Holck
1589 Hans Blome
1590 Hans den Yngre
1669 Heinrich Blome
1670 Frederik Ahlefeldt
1725 Nicolai Paulsen
1761 Henning Paulsen

1789 Conr. G. Reventlow
1799 - 1922 Forskellige ejere
1922 Chr. Nissen
1960 Jørgen Nissen

BYGNINGER

1771 Hovedbygningen opført

Slottet set fra sydvest (fot. Flemming Jerk).

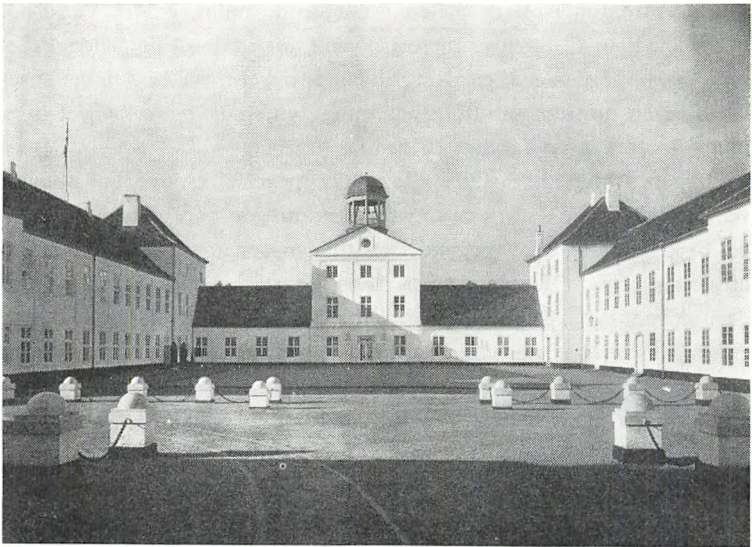
Graasten Slot

Gråsten sogn, Lundtoft herred, Åbenrå amt

Kun få steder inden for vort lands grænser findes landskabelig skønhed i så fortættet en form som i egnen ved Gråsten. Flensborg Fjord slynger sig udenom Holdnæs på Angel i en stor bue omkring det bugtede Broagerland. Gennem et smalt indløb ved Egersund strækker en mindre vig, Sildekulen, sig ind mod nordvest. Derfra breder sig mod øst og nord det større Nybølnor, forbi Fiskenæs, dybt mellem Sundeved og Broagerland. De nuværende ferskvandssøer ved Graasten Slot er rester af Alnor, som tidligere løb ind fra Sildekulen

udenom halvøen Troldsyk, hvor byen nu ligger. Slot og by omkredses næsten helt af skove; nærmest ligger Dyrehaven, Øvre og Nedre Stjerne samt Roden; længere borte Rinkenæs skov, Tralskov og La-kjær. I Dyrehaven vrimler det med oldtidsmindesmærker. Intet under, at gamle sagn lader egnen have været beboet af ellefolk, og at folke-traditionen beretter mangt og meget om sørøveres smuthuller.

Meget tyder på, at allerede Hans Limbek til Søgaard i midten af det 14. århundrede havde udstrakt sine interesser til egnen omkring Graasten. De efterfølgende Ahlefeldt'er skal tidligt have haft en jagt-hytte på Stængerod, en pynt af Troldsyk. Den udviklede sig senere til en lille herregård eller avlsgård, hvis gods vel i begyndelsen ikke strakte sig stort ud over selve den pynt, hvorpå den lå, men som med tiden skulle blive midtpunkt i de søgaardske besiddelser. Graastens opståen som herregård sættes til tiden omkring reformationen, selvom den aldrig er nævnt i breve eller aktstykker fra det 16. århundrede. Af et skatteregister fra 1543 ses det, at Søgaards gods da omfattede 48 gårde i Sundeved, 178 i Lundtoft herred og 25 længere mod vest. Graasten lå bekvemt for tilsynet både med de sundevedske besid-delser og med godset i Kværs og Rinkenæs sogne i Lundtoft herred. De to daværende ejere af Søgaard, brødrene *Frans* og *Gregers Ahlefeldt* (død 1559) stredes i disse år med hertug Hans d. Ældre om Rinkenæs-bøndernes tilhørsforhold; ved en overenskomst af 1550 ordnedes endelig spørgsmålet om besiddelsesretten til jordegodset om-kring Alnor og Sildekulen. De to brødre fik da syv bønder i Rinke-næs; i Kværs ejede de alle gårde på én nær, i Adsbøl, Fiskebæk og Bøjskov henholdsvis fem, to og tre gårde. Indbyrdes forligtes de dår-ligt. Det lyder derfor meget troværdigt, når det fortælles, at den yngste af brødrene, Gregers, ofte søgte til Graasten, hvor han bl. a. plejede omgang med præsten Hans Hvid i Adsbøl og Ullerup. Han var en meget anset mand indenfor hertugdømmernes adel. Sammen med sin broder faldt han i Ditmarskertoget 1559, i hvilket han førte et af hovedbannerne (med pelikanen), som blev ophængt over hans grav i Klipleve kirke. Gregers' søn Hans, og Frans' datter Dorothea, arvede derefter godset Søgaard, hvorfra Graasten endnu ikke synes at være skilt ud. Hans Ahlefeldt døde allerede 1580; på hans gravsten i Klipleve kirke er bl. a. udhugget to bygninger, muligvis Søgaard og

Slotsgården set fra nordøst (fot. Elfelt).

Graasten, i så fald altså et vidnesbyrd om den sidstnævnte ejendoms voksende betydning. I sit ægteskab med Margrethe Rantzau havde han en søn, *Gregers Ahlefeldt* (1577 - 1616), som ved faderens død endnu var en lille dreng. Da han 1593 havde nået myndighedsalderen, overtog han foruden det halve Søgaard og Stoltelund besiddelserne omkring Graasten. I et bryllupsvers fra februar 1600, da han ægtede Mette Blome, nævnes han som »herre til Søgaard, Stoltelund og Graasten«. Han er således den første selvstændige ejer af herregården, som han gjorde til sit hovedsæde. Ved mageskifter med hertug Hans d. Yngre til Sønderborg og ved rydninger af en del skov i nærheden føjede han nye områder til sine besiddelser, hvorved der blev bedre mulighed for at dyrke jorderne i stordrift, således som det var tidens løsen. Han nedlagde landsbyen Fiskebæk og tildels også Adsbøl; al jord vest for bækken blev nu herregårdsmark og henvagtes enten under hovedgården Graasten eller under den nyoprettede avlsgård Fiskebæk. Da de gamle bygninger i Troldsyk brændte i 1603, benyttede han lejligheden til at flytte avlsgården over til

slottets nuværende plads på en lavtliggende holm, kaldet Vandrod, hvor den kom til at ligge mere bekvemt for sit jordtilliggende. Alle-rede 1604 var den nye gårds avlsbygninger rejst, medens hovedhuset — efter en omtrent samtidig beretning »en smuk og velbygget bygning« — først stod færdigt 1616.

Gregers Ahlefeldt var en i alle måder meget virksom mand. For at skaffe sten til sine store byggearbejder anlagde han et teglværk ude på Fiskenes; det blev begyndelsen til den senere store teglværksindustri omkring Egersund. Fra hans tid stammer endvidere de to dæmninger, der afskar Alnor fra forbindelsen med Sildekulen; den ene lagdes fra Fiskenes over til Stængerod, den anden, kaldet »vindebrog«, fra dettes nordøstligste punkt til norets nordlige bred; på den sidste kom den nye landvej mellem Adsbøl og Rinkenæs til at ligge. Ved den lejlighed toges stednavnet Alnor i brug som benævnelse for halvøen mellem Sildekulen og Flensborg Fjord.

Da Gregers døde 1616, arvede hans søn Hans Ahlefeldt (ca. 1605 - 62) Graasten og Fiskebæk samt Stoltelund og det halve Søgaard, medens den anden halvdel af stamgården samt Grøngrøft og Aarup kom til datteren Birgitte ved hendes giftermål med Frederik Ahlefeldt, en frænde af den ovenfor nævnte Frans Ahlefeldt. Den nye ejer af Graasten var en kundskabsrig og dygtig mand, lige anset hos den danske konge, den gottorpske hertug og ridderskabet, hvilket betød en hel del i den tid, da parterne lå i stadig strid med hinanden. Ved kong Frederik III's hyldning i Flensborg 1648 fungerede Hans Ahlefeldt som landmarskal. Han nævnes som delagtig i affattelsen af landmatriklen af 1652, hertugdømmernes skatteligningsgrundlag helt til 1864. Men han skal tillige have været en hård og hensynsløs godsherre, som udpinte sine bønder efter bedste evne og stredes med egnens præster. Hans økonomi kom ikke desto mindre i en sørgelig forfatning, bl. a. som følge af overdådig levemåde. Til sidst var der ikke andet for ham at gøre end at sælge Graasten og Fiskebæk, der ved den lejlighed får skudsmålet »den bedste del af de søgaardske godser, den som hidtil har været en stor støtte for de andre«. Køberen var hertug *Philip af Lyksborg* (1584 - 1663), som ved skødet af 19. februar 1648 forpligtede sig til at give ialt 90.000 rdl. for de to ejendomme og deres tilliggende af bondegods, nemlig

Slottet set fra nord (fot. Flemming Jerk).

37 bol og 51 kåd. I matriklen stod hele godset da opført til 45 plove og i landregisteret til 3 rustede heste. I købekontrakten anførtes for første gang godsets skel; det grænsede op til Rinkenæs, Frederikskoppel, Kværns Ladegaard, Grøngrøft, Kiding, Bøjskov, Avnbøl og Adsbøl marker.

Når hertug Philip var interesseret i erhvervelsen af Graasten og Fiskebæk, skyldes det, at han dermed kunne udvide sine i forvejen omfattende sundevedske besiddelser. Født som trettende barn af hertug Hans d. Yngre havde han 1622 arvet Lyksborg med det tidligere Ryd Klosters ejendomme i Angel samt størsteparten af sognene Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup i Sundeved. Han blev ligesom sin fader en af egnens mest udprægede godssamlere, stadig på færde hvor der var nye jordbesiddelser at erhverve. Han købte således i Sundeved Skeldegaard og Lundsgaard, samt Skodsbølgaard og Krammark som avlsgårde. Ikke langt fra Graasten, i Ullerup sogn, byg-

gede han et ret anseligt slot, kaldet Philipsborg, hvor han af og til tog ophold. Han betegnes almindeligvis som en stor bondeplager, og hans stridige sind førte ham ind i stadige tvistigheder med brødrene, hertugerne af Sønderborg og Nordborg. På Graasten modtog han 1652 kong Frederik III som sin gæst. Men forholdene førte med sig, at han kun fik liden fornøjelse af sine nyerhvervede ejendomme. Svenskekrigenes hærgninger ramte hans besiddelser lige så hårdt som nevøernes. I modsætning til dem var han dog økonomisk stærk nok til at undgå en direkte inddragelse af sit len under kronen. Men for at klare skærene måtte han 1662 atter afhænde Graasten og Fiskebæk med et betydeligt tab, idet han kun fik 65.000 rdl. for dem.

Disse ejendomme kom herefter igen i den Ahlefeldt'ske slægts besiddelse, idet de erhvervedes af dens berømteste medlem, senere storkansler *Frederik Ahlefeldt* (1623 - 86). Han var født på Søgaard som søn af ovennævnte Birgitte og Frederik Ahlefeldt til Søgaard, Grøngrøft og Aarup. Efter sin fader havde han 1657 arvet dennes besiddelser. Ved sit ægteskab 1656 med den rige greve Christian Rantzaus datter, Margrethe Dorothea, havde han fået ikke mindre end tre tønder guld i medgift. Derfor var det for ham en let sag 1662 både at købe de graastenske godser og at overtage sin forarmede morbroders halvdel af Søgaard med Stoltelund og Kværns Ladegaard. Efter disse erhvervelser ejede han så godt som alt det gods, der tidligere havde været i slægtens besiddelse. Hans høje embedsstillinger nødvendiggjorde hyppige og langvarige ophold i København; fra sin svigerfader havde han i forvejen overtaget Tranekær len på Langeland, hvilket også knyttede ham til kongeriget. Men det blev dog stadig hans fødeegn, der bandt ham med de stærkeste bånd. Selve stamgården Søgaard var ganske vist blevet fuldstændig ødelagt under Torstenssons krigstogt op gennem Slesvig 1643 og var ikke siden blevet genopført; i stedet valgte Frederik Ahlefeldt nu Graasten som sit hovedsæde. Han skal her have iværksat omfattende byggearbejder og opført en ny, statelig hovedbygning, hvortil han bl. a. flyttede sit store bibliotek fra den Ahlefeldt'ske gård i København.

Efter svigerfaderen Christian Rantzaus død 1663 udnævntes Frederik Ahlefeldt til hans efterfølger som kgl. statholder i hertugdømmerne. I denne stilling fik han mange gange lejlighed til at vise sig

Kongens arbejdsværelse (fot. Elfelt).

som en energisk forkæmper for den danske konges interesser. Det var f. eks. tilfældet, da den sønderborgske og nordborgske hertugs len blev inddraget i 1660'erne. Foruden at støtte kongen, erhvervede statholderen ved den lejlighed til sig selv godset Ballegaard i Sundeved. Fra omkring 1670 til sin død øvede han, med en kortvarig afbrydelse, afgørende indflydelse på det danske riges udenrigspolitik. Efter Griffenfjelds fald blev han under titel af storkansler leder af både Danske og Tyske Kancelli. Han forfægtede i tidens løb stærkere og stærkere det danske kongehus' interesser, medens han efterhånden kom i skarp modsætning til Gottorp'erne. 1672 ophøjedes han i grevestanden, hvorefter han kaldte sig greve af Ahlefeldt til Langeland. Graasten oplevede i hans ejertid store dage. Her opholdt han sig gennem lange perioder, og i den sidste tid, da staten lagde mere og mere beslag på hans arbejdskraft, søgte han med forkærlighed hjem til sit rolige gods i den skønne egn for rigtig at hvile ud.

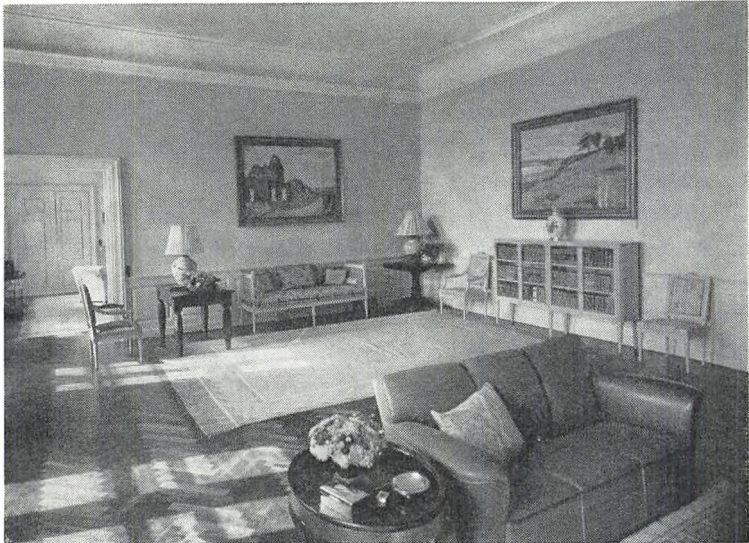
Ved storkanslerens død fik hans ældste søn *Frederik Ahlefeldt d. Yngre* (1662 - 1708) alle hans besiddelser i Danmark og hertugdøm-

merne. Han var født i Flensborg og vokset op på Graasten, så han arvede også faderens kærlighed til hjemegnen. En del af sin ungdom tilbragte han efter tidens skik på langvarige rejser i udlandet. 1686 ægtede han kong Christian V's datter med Sophie Amalie Moth, Christiane Gyldenløve, som imidlertid døde allerede 1689. Senere (1695) giftede han sig med Armgaard Margrethe Reventlow, en datter af den senere storkansler, greve Conrad Reventlow, som siden 1673 ejede godset Sandbjerg, kun en god mils vej fra Graasten. Frederik Ahlefeldt var en urolig natur, der tilbragte de fleste af sine leveår som officer for hvervede hære, der kæmpede i udlandet. Et par længere perioder tilbragte han dog i ro herhjemme, hvor han ligesom faderen udnævntes til statholder i Slesvig og Holsten. Ved i denne tid at opføre et prægtigt nyt slot i Graasten knyttede han sit navn nærmere til dette sted end nogen af sine forgængere.

Graasten Slots bygningshistorie er desværre endnu kun ufuldkomment oplyst. Af den ældste herregård på Stængerod vises i parken ved Ahlmanns villa i byens vestlige udkant endnu nogle svage spor. Og om den avlsgård og hovedbygning, som Gregers Ahlefeldt d. Yngre i årene 1604 - 16 opførte på slottets nuværende plads ved vi næsten lige så lidt. Endnu mere besynderligt er det dog, at man hidtil heller ikke har kunnet påvise noget om storkanslerens hus. Det må sikkert have været ganske anseligt, siden en mand af hans format og anseelse benyttede det som sit hovedsæde. Det ville have passet bedre, om det storslåede barokpalæ, der kendes både fra billeder og beretninger havde haft ham til ophavsmand. Men efter alt at dømme er det først opført af hans søn, Frederik Ahlefeldt d. Yngre, i årene omkring 1700 og fuldført af hans broder *Carl* efter 1708.

Både som anlæg og som bygningsværk kunne det stå mål med de største og fornemste i datidens Danmark. Det er betegnende for bygherrens høje position, at han ønskede at give det en udelukkende slots- eller palæagtig karakter. Derfor flyttedes ladegårdsanlægget bort fra det sted, hvor »herregården« (i modsætning til slottet) stadig har sin plads. Forbilledet for det nye slot dannede samtidige hollandske landpalæer. Takket være såvel malerier og kobberstik som opmålinger og skrevne beretninger har man et ret godt grundlag for en beskrivelse af komplekset. I sit anlæg var det nye slot nærmest fransk.

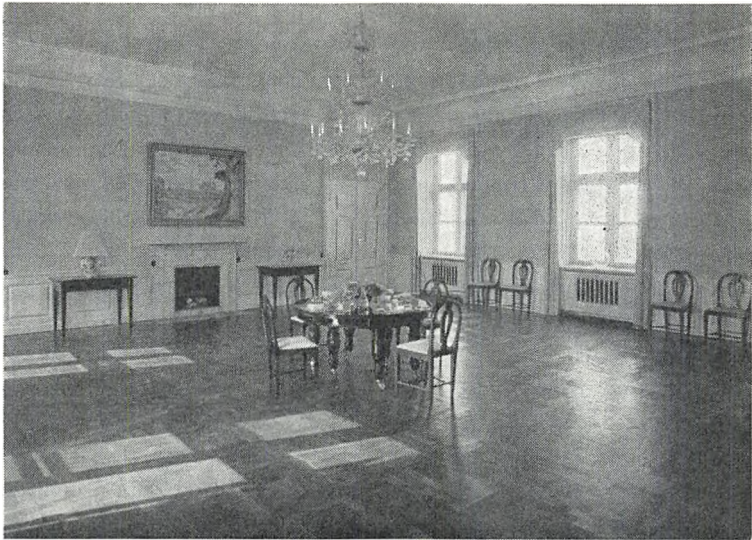
Salon (fot. Elfelt).

Det bestod af et dominerende hovedhus med stærkt pointeret, kraftigt og højt midterparti. Ved dets sider lå to høje pavillonbygninger, der fortsatte i lavere og smallere sidefløje, endende i firkantede pavillonbygninger, som overfor hovedhuset igen forbandtes af en lav terrassebygning med et portparti i midten. Det firfløjede anlæg omkring slotsgården var formet efter længdeaksen. Den første del, nemlig de tre fløje, der dannede herskabsboligen, omslutede en isoleret, indre slotsgård, der var hævet som en terrasse op over den øvrige del af gården og afgrænset fra den ved en balustrade, smykket med antike gudestatuer. Selve hovedbygningen var udpræget hollandsk i sin stil med det høje midterparti, der foroven afsluttedes af en lanterne med spir, med sin søjlebårne altan mod gården og sin nøgterne facadeudsmykning. Husets indre udstyrelse stod mål med dets stor-slåede ydre. 1729 omtales store og »regulære« gemakker, prydet med herlige loftsmalerier og tapeter. Ganske særligt fremhæves en stor oval sal i den øverste etage med to sæt vinduer over hinanden og kuppel-

ABENRÅ AMT

agtigt loft; på væggene her var himlens og jordens guder fremstillet i legemsstore gipsfigurer.

Af de lange lave sidefløje er den sydlige i Thurahs Danske Vitruvius kun markeret med ydermure, hvilket kunne tyde på, at den først er opført senere; derimod er dens endepavillon, i hvilken der var indrettet køkken, afsat med grundplan. Den nordvestlige sidefløj rummede dengang som nu slotskapellet. Som det eneste bevarede interiør fra slottets byggetid giver det med sit strålende udstyr et godt indtryk af den pragt, der var anvendt på slottet. Det lange rum er komponeret efter en dobbeltakse, markeret i længden ved alter-orgel og i bredden ved prædikestol-herskabsstol. Det har omløbende galleri, båret af korintiske søjler; loftet støttes af tilsvarende mindre søjler fra galleriet, hvis brystning ligesom alteret er rigt udstyret med forgyldt billedskærerarbejde. Loftet er hvælvet og dekoreret med stukk fremstillinger på lyseblå bund, forestillende: bebudelsen, treenigheden og dommedag. Det er udmærket arbejde, som sandsynligvis har en italiensk stukkator til ophavsmand. I loftet er under og over galleriet indfældet en mængde malerier, der sammen med vægbilleder illustrerer: skabelsen, Christi barndomshistorie, miraklerne, lidelseshistorien og profeterne. Den pompøse altertavle bærer store figurer af Moses og Aron, samt Kristus, Johannes Døberen og de fire evangelister, endvidere malerier af kvinderne med Jesu lig, opstandelsen, himmelfarten, samt i fodstykket nadverens indstiftelse. Når Pontoppidan lader kapellets malerier være malet af »en berømt italiensk mester, som grev Frederik underholdt længe og med store omkostninger«, er det en mild overdrivelse. Intet af billederne rager særlig højt i kunsterisk værdi. Trods senere tilføjelser (prædikestolen fra rokokotiden og den klassiske indgangsportal) fremtræder rummet nu efter en restaurering i en smuk, helhedsbetonet og tidspræget form. Den gamle tradition om kapellet som en kopi af jesuiterkirken i Antwerpen er ikke rigtig, men måske kan den skyldes en forvekslet overlevering. Indvielsen af slotskapellet vides at være sket ved hofpræsten Pascius, som døde allerede 1702. Det er det eneste sikre holdepunkt for en datering af slotsanlæggets opførelse, men kirkefløjen er ikke opført til sit formål; efter traditionen var den et toetages kornmagasin og hestestald, der kun blev ombygget — og den oprindelige stok-

Spisesal (fot. Elfelt).

værksadskillelse er endnu bevaret i de bjælker, der bærer pulpituret. Endnu ældre end dette kornmagasin må imidlertid den tilstødende nordøstre pavillon være, idet en bygningshistorisk undersøgelse har vist, at denne bygning har stået alene, idet der er spor af vinduer på den side, hvor nu slotskirken er tilbygget. Indvendig synes stuklofter og døre at datere pavillonen til 1600-tallets midte; den er altså muligvis opført af storkansleren Frederik Ahlefeldt.

Den lave terrassebygning med det søjle- og pilasterprydede portparti var arkitektonisk set noget af en perle. Det flade tag bar balustrader både mod gården og udadtil; på den udvendige side var hvert fag flankeret af søjler, indad mod gården havde bygningen åbne gallerier. Efter fremstillingen på et maleri svingede foran porthuset to lave mure i rundinger ud til siderne, ligesom indfangende den kommende gæst. Disse mure sluttede sig til et par lave staldlænger, som ved siderne afsluttedes med ottekantede hjørnepavilloner.

Sådan som slottet var placeret på grunden, med hovedhuset rykket næsten helt ud til søens bred, var der ikke plads til haveanlæg i fort-

sættelse af længdeaksen. Det lagdes derfor i tværaksen som to selvstændige partier ved sydfløjen og nordfløjen. Det første var nærmest nyttehave; her er formentlig gråstener æblet fremavlet. Om denne æblesort fortælles det allerede i det 18. århundrede, at den stammer fra Rhinlandet, hvorfra »en vis Ahlefeldt, som fordem kommanderede danske hjælpetropper i de egne, skal have ført den med sig hjem til sit gods Graasten«. Haven ved kirkefløjen var derimod prydhave med storartede broderiparterrer, fontæner, statuer o. s. v. Her lå den meget omtalte prægtige orangeribygning, hvis opførelse skal have kostet ikke mindre end 40.000 rdl. Den var allerede 1729 meget forfalden, og det varede ikke længe, inden den blev revet ned og erstattet med et menagerihus.

Alt tyder på, at Frederik Ahlefeldt må have haft en fremragende arkitekt til sin rådighed under opførelsen. Vilh. Lorenzen har peget på François Dieussart som den mulige ophavsmand; han arbejdede som bekendt for broderen Carl på Sorgenfri. Denne opfattelse kan måske støttes af den kendsgerning, at Fr. Dieussart netop i årene omkring 1708 optrådte i egnen ikke langt fra Graasten; som konduktør for den kgl. generalbygmester v. Platen optog han da bl. a. en fortegnelse over inventaret på Sønderborg Slot.

Frederik Ahlefeldt lagde endelig også grunden til flækken Gråsten. De første huse opførtes af slottets besidder som tjenerboliger, men snart fik håndværkere tilladelse til at bygge selvejerhuse her. Sine sidste leveår tilbragte greven igen i udlandet som hjælpekorps-officer. 1708 afgik han ved døden i Regensburg, hvorefter broderen *Carl Ahlefeldt* (1670 - 1722) arvede grevskabet Langeland, samt godserne Søgaard, Graasten, Ballegaard, Grøngrøft og Aarup. Under ham skal byggearbejderne på slottet være ført til ende, og det var ham, der lod det kostbare orangeri opføre. 1716 oprettede han af den nedlagte landsby Kiding en avlsgård af samme navn, ligesom den lille landsby Kelstrup i Holbøl sogn nu omdannedes til avlsgård. Til trods for høje, indbringende embedsposter og omfattende godsbesiddelser kom Carl Ahlefeldts økonomiske forhold efterhånden i en elendig forfatning. Ved hans død blev alle hans ejendomme med undtagelse af selve grevskabet Langeland afhændet. De sønderjyske besiddelser blev bortsolgt ved auktion på Gottorp den 6. september 1725. Auk-

*Hertug Chr.
August af
Augustenborg
(† 1754). Malet
af J. S. Wahl
1724
(Frederiksborg).*

tionsbeskrivelsen giver mange interessante oplysninger om godserne. Men desværre er den næsten tavs om selve slotsbygningen på Graasten ud fra den motivering, at »dennes magnificence var hvermand bekendt«. Det siges dog, at der »på grund af de deri værende anselige og kostbare værelser ikke blot meget bekvemt kan bo en grevelig, men endog en fyrstelig familie«. Man anglede øjensynlig efter Augustenborgerne som eventuelle købere! Mere meddelsom er beskrivelsen af Graasten Ladegaard. Forpagteren betalte 1.500 rdl. i årlig afgift. Besætningen var på 12 heste og 170 køer. Kapitalværdien af de Ahlefeldt'ske ejendomme, beregnet efter 5 pct. indkomst, ansattes i salgsdokumentet til følgende beløb: Graasten, Fiskebæk og Kiding 139.560 rdl., Ballegaard, Skovbølgaard og Bøjskov 85.340 rdl., begge Sø-

gaarde 71.600 rdl., Kværs Ladegaard 39.620 rdl., Grøngrøft 34.020 rdl., Stoltelund 17.600 rdl., Kelstrup 16.940 rdl., Aaretoft 23.940 rdl. og Aarup 32.940 rdl.

Ved auktionen fik hertug *Christian August* af Augustenborg tilslået Graasten, Fiskebæk og Kiding for 92.500 rdl. og Aarup for 20.000 rdl., medens de øvrige ejendomme blev splittet på forskellige hænder. Ved dette ejerskifte forblev Graasten på en måde i familien, idet hertugens moder, *Sophie Amalie Ahlefeldt*, var datter af storkansleren. Hertug *Christian August* var således fætter til de to sidste ejere, greverne *Frederik* og *Carl Ahlefeldt*. Købet skete for hans hustru, hertuginde *Frederikke Louises* (født *Danneskiold-Samsøe*) penge, hvorfor hun senere (1744) af de erhvervede godser lod oprette et fideikommis indenfor slægten.

Med Augustenborgernes overtagelse begyndte en ny tid for Graasten Slot. Denne slægts stamsæde var jo Augustenborg på Als og sådan blev det ved at være. Graasten trådte nu mere i skyggen; den største del af året henlå slottet ubeboet, men om sommeren og undertiden også i jagttiden om efteråret flyttede hertugfamilien til Graasten. Det store følge, der som regel fulgte med, bragte da liv til huse for nogen tid. Men det kunne jo under de nye forhold ikke undgås, at de tidligere så prægtige bygninger og haveanlæg, som krævede regelmæssig og nøje pasning, kom i temmelig stærkt forfald. Den første af de augustenburgske besiddere, Hertug *Christian August* (1696 - 1754), synes ikke at have opholdt sig meget på slottet. Først 1752 lod han bygningerne underkaste en bekostelig restaurering, som tyder på, at han har haft i sinde at bruge dem noget mere. Han forøgede godset med den tidligere *Ahlefeldt'ske* besiddelse avlsgården *Kelstrup* i *Holbøl* sogn. Graastens faste beboere var som regel en slotsfoged eller godsinspektør, en husfoged, en gartner, en skovfoged samt en til kirken knyttet præst. Regnskaberne gennem det 18. århundrede giver et indtryk af den rolige kontinuitet, hvorunder slottet og godserne førte tilværelsen videre. De sidste gav gode indtægter, som regel mellem 12.000 og 20.000 rdl. årligt, og det var beskedent, hvad der ofredes på driften og bygningerne. De høje herskabers nærværelse spores gennem de dusører, der ved forskellige lejligheder udbetaltes til slottets folk.

Hertug Frederik Christian I af Augustenborg († 1794). Malet af Peder Als 1750 (Frederiksborg).

1754 blev *Frederik Christian* (1721 - 94) hertug. Han var en virksom mand med udpræget økonomisk sans, hvilket også spores på Graasten gennem de 40 år, han var besidder. Kun få år efter hans overtagelse, nemlig 1757 indtraf den sørgelige ulykke, at størstedelen af Ahlefeldt'ernes storstilede slot gik til grunde som følge af en ildebrand. Det er et af de føleligste tab, dansk arkitekturhistorie har lidt. Af selve den prægtige hovedbygning blev der så godt som intet tilbage; sydfløjen måtte genopføres og terrassebygningen med portpartiet forsvandt herefter helt. Kun nordfløjen med slotskapellet og delvis de fire pavillonbygninger overlevede branden og står endnu den dag i dag som direkte levn fra slottets storhedstid. Man tog fat på genopførelsen straks efter ulykken, men de nye bygninger blev

kun meget beskedne i forhold til de tidligere. På hovedhusets plads opførtes en smal korridor i én etage, kaldt »Langegang«, for at forbinde nordfløjen med sydfløjen, som fuldførtes 1759. Ledelsen af byggearbejderne i disse år var betroet den senere kgl. landbygmester i hertugdømmerne, J. G. Rosenberg, som på det tidspunkt havde et lille bygmesterembede i Pløn. Ganske naturligt anvendte han efter den herskende mode rokokoenes flade liséner mellem vinduesfagene som eneste murdekoration. Selvom bygningerne på ingen måde kunne stå mål med de gamle hverken i pragt eller rummelighed, var slottet dog efter genopførelsen stadig en ret anselig sommerbolig. At det tillige blev udstyret standsmæssigt ses af forskellige endnu bevarede inventargenstande med betegnelsen G(raasten) 1765, hvoraf bl. a. en del fine sølvstager sammen med en mængde andre Augustenborgske ting nu findes i Frederiksborgmuseet.

Den hertugelige familiekreds var i Frederik Christians tid ret stor. Foruden hertugen selv, hans hustru, Charlotte Amalie Vilhelmine, født prinsesse af Pløn, og deres fire børn, omfattede den de tre ugifte »tanter«, prinsesserne Ulrikke Sophie, Sophie Magdalene og Charlotte Amalie samt onklen prins Emil August. Både prinsesserne og prins Emil August havde deres faste gemakker på slottet. Prinsesse Charlotte var en lidenskabelig blomsterelsker, og hendes have ved Graasten var vidt berømt for sin skønhed.

Under hertug Frederik Christian II (1765 - 1814) omdannedes haven efter tidens smag til en engelsk park, udstyret med romantiske lysthuse, idylliske broer og fantastiske eremithytter. Dermed forsvandt endnu en karakteristisk rest af Ahlefeldt'ernes gamle anlæg, nemlig de strengt regulære, franske haver med broderiparterrer, fontæner, skulpturudsmykning o. s. v. Et skrift fra disse år: »Denkmäler des Aufenthalts zu Augustenburg und Gravenstein, Aufklärung des Zeitalters und ein dauerndes Monument der Grösse menschlichen Witzes« tolker noget naivt, men meget tidstypisk den æstetiserende tone, som familien yndede at anlægge i det intime, selskabelige samliv. Digteren Jens Bgagen, som ofte opholdt sig som gæst på Augustenborg og Graasten, kalder betegnende det sidstnævnte sted for »Chariternes Tempel«.

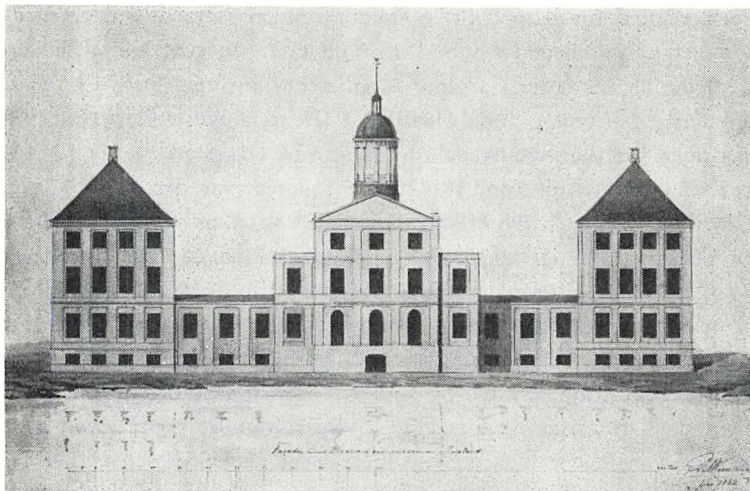
Hertug Frederik Christian ægtede som bekendt 1786 Frederik VI's søster, prinsesse Louise Augusta, der hurtigt kom til at nære samme

forkærlighed for den idylliske sommerresidens som de øvrige medlemmer af familien. Da hun 1815, året efter sin gemals død, havde festligholdt sin datter Caroline Amalies bryllup med prins Christian Frederik, den senere kong Christian VIII, på Augustenborg, lod hun det unge par tilbringe hvedebrødsdagene på Graasten.

Den unge hertug, som 1814 fulgte faderen, var den kun 16-årige *Christian August* (1798 - 1869). I nogle år var han sammen med sin broder borte på en lang rejse i udlandet. Men da han i efteråret 1820, efter sit giftermål med komtesse Louise Sophie Danneskiold-Samsøe, holdt sit indtog med sin unge brud på Graasten, blev parret fejret med jubel af den sundevedske befolkning. Den interesse, han viste administrationen af sine godser, kom i høj grad også Graasten til gode. Driften af de forskellige avlsgårde under godset blev gjort mere intensiv; der blev nu lagt mere vægt på kvægavlen end den i disse år lidet indbringende kornavl. Godsets indtægter steg ikke uvæsentligt. Særligt teglværkerne, der allerede på den tid var et særkende for egnen omkring Graasten, havde hans store interesse; hvor der frembød sig muligheder, søgte han nye markeder for teglstenenes afsætning. 1842 påbegyndte han et byggearbejde på den gamle hovedbygningens plads, der hvor »Langegang« forbandt de to fløjes pavillonbygninger. I midten opførtes nu et højt trefags hus med temmelig fladt tag og kronet af et kuppelformet spir. En besynderlig udbygning ved hver side antyder, at arbejdet ikke blev fuldført som tilsigtet.

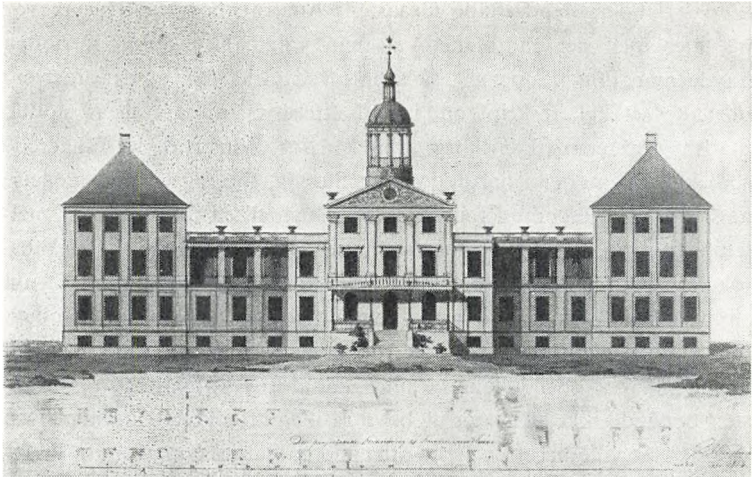
Ved den tid var hertugen midt inde i den kamp, der efterhånden fjernede ham mere og mere fra Danmark. Hans skrift om arvefølgen i hertugdømmerne 1837 havde placeret ham i stærk modsætning til den danske konges interesser; fra nu af gik han direkte over i slesvig-holstenernes rækker. Da hans svoger, kong Christian VIII, 1840 udstedte sprogreskriptet, hvorved den del af Slesvig, der havde dansk kirke- og talesprog, også fik dansk retssprog, sendte hertugen sin godsinspektør på Graasten, hofråd Thomsen, til København for at begære godsets område undtaget derfra. Resultatet blev, at Graasten ret virkelig fik tilladelse til at benytte det tyske sprog.

Til et direkte brud mellem hertugen og hans svoger kom det dog først senere. Den sidste aflagde endnu 1844 besøg på Graasten; det fortælles, at han tog det ilde op, at hertugen ikke under besøget

Den sydvestre facade af hertug Christian August's slot. Opmåling 1853 af L. A. Winstrup i Rigsarkivet.

havde ført ham ud på slottets balkon for at blive hyldet af befolkningen. Trods givet tilsagn udeblev Christian VIII fra de store sølvbryllupsfestligheder i efteråret 1845, som delvis også fejredes på Graasten. Digteren H. C. Andersen, der også var inviteret til at overvære festen, kom først senere på efteråret. Han har selv skildret sit ophold på Graasten i »Mit Livs Eventyr«: »Jeg kom således til det smukt beliggende jagtslot og blev som tidligere nådigst og hjerteligt modtaget. Intet mærkede jeg, der kunne såre danske sind og hjerter. I familielivet taltes kun dansk. Jeg blev her hele 14 dage ... »Den lille Pige med Svovstikkerne« skrev jeg her, og med indbydelse til ofte at komme tilbage til Graasten og Augustenborg forlod jeg et sted, hvor jeg havde nydt lykkelige dage. En tung og blodig tid skulle gå op herover. Jeg har ikke haft hjerte til at se disse egne igen. De sidste toner, der klang for mig derfra, var: »Lott' is tot«. Prinsesserne af Augustenborg spillede den i ungdommelig munterhed. Erindringen om hin tid og dens efterklang er et smerteligt tot — tot«. — Snart kom 1848 og dermed hertugens klare brud med Danmark. Familien måtte i huj og hast forlade Augustenborg

Projekt til ombygning af slottet til slesvigsk residens for kong Frederik VII. Facadetegning af Winstrup 1853 i Rigsarkivet.

og Graasten. Kort efter kom kong Frederik VII personlig til stede; han benyttede i april-dagene Graasten som kvarter. Men efter nederlaget ved Slesvig og de danske troppers tilbagetrækning vendte hertugen tilbage til slottet, over hvilket han nu lod hejse et tysk flag. Snart måtte han imidlertid igen rykke ud. Krigens forløb var ham ikke gunstig. Da fredsforhandlingerne begyndte, lagde den danske regering beslag på Graasten, og alle godsets indtægter unddroges hertugen. 1852 kom det endelig til et forlig vedrørende de Augustenborgske besiddelser på grundlag af et af stormagterne godkendt dansk forslag, som Bismarck forelagde og anbefalede hertug Christian August at gå ind på. Den 30. december udstedte hertugen da en højtidelig erklæring, ved hvilken han overdrog sine godser i Slesvig til *den danske stat* mod en afståelsessum af 3 millioner rbdl. og samtidig lovede, at han ikke ville foretage sig noget, som kunne forstyrre roen i det danske monarki, og ikke ville modsætte sig den arvefølge, som kongen måtte gennemføre. 1853 indlemmedes de graastenske godser derefter i Åbenrå amt. På det tidspunkt var man netop i færd med at finde en passende residens for kong Frederik VII under hans op-

hold i Sønderjylland. Både Graasten, Augustenborg og Husum var på tale; men det endte med, at man valgte Glyksborg. Forinden havde man dog fæstnet sig så stærkt ved Graasten, at der ligefrem udstedtes et kgl. reskript om istandsættelse og montering af slottet. Stadsbygmesteren i Flensborg, arkitekt L. A. Winstrup, der fungerede som kgl. bygmester i hertugdømmet Slesvig, foretog en undersøgelse af slottet og indsendte i februar 1853 planer til en fuldførelse af mellembygningen, hvorefter stueetagen her skulle indrettes til selskabslokaler med en stor og to mindre sale samt et par kabinetter. Et nyt stokværk skulle opføres over de lavere dele, der forbandt mellembygningen med sidefløjene, og her foresloges det at anbringe et åbent galleri ud mod søen. Planerne blev dog aldrig gennemført, og Graasten opnåede ikke dengang at blive residens for kongefamilien. Den danske stat ville herefter gerne afhænde godserne. Graasten og Fiskebæk solgtes da 1862 for 504.200 rbdl. til greve *Adam Gottlob Moltke-Huitfeldt* (1798 - 1876) til Glorup, som imidlertid året efter hertugdømmernes afståelse, som følge af nederlaget i krigen 1864 atter solgte de to ejendomme til hertugens søn, prins *Christian*. Denne ønskede at tage ophold på Graasten, men Bismarck modsatte sig det, hvorefter prinsen rejste til England. Faderen derimod kunne igen holde sit indtog på slottet, men ikke for at tage fast bolig der. Han foretrak nu den store ejendom Primkenau i Schlesien, som han tidligere havde erhvervet for afståelsessummen. Den nordslesvigske befolknings store flertal var ham også meget ugunstig stemt. Da det 1865 rygtedes, at han ville bosætte sig på Graasten, henvendte beboerne på Sundeved sig til ham med en adresse, hvori de i kraftige vendinger henstillede, at han holdt sig borte.

Efter hertug Christian Augusts død 1869 tilfaldt Graasten og Fiskebæk hans søn, hertug Frederik (1829 - 80), hvis hustru, hertuginde Adelheid, igennem mange år, særlig efter ægtefællens død, betragtede Graasten som sit kæreste sommeropholdssted.

Hertug *Ernst Günther* (1863 - 1921), eneste søn af hertug Frederik, overtog Graasten, da han blev myndig 1884. Med megen iver gav han sig straks i lag med at forøge og forbedre besiddelsen og dens drift. Ved køb søgte han at afrunde godsets grænser. Det største fandt sted 1908, da han erhvervede 162 skovparceller på ialt 565 tdr. ld. af Rin-

kenæs mark. Hvert år opholdt han sig nogen tid på slottet og deltog personligt i godsets administration, stærkt interesseret som han var både i landvæsen og skovbrug. Omkring slottet lod han anlægge en række damme til avl af ferskvandsfisk. Endvidere oprettede han et større teglværk ved skoven Nedre Stjerne. Endelig foretog han 1905 ret omfattende ombygninger på slottet, idet han nedrev de to sideudbygninger på mellemhuset, hvori han indrettede en stor festsal med italiensk kamin og trappe efter florentinsk mønster. I husets øvre etager indrettedes nye værelser. Mod søen lagdes en bred terrasse med snoede søjler. I sydfløjen indrettede han endelig en stor spisesal i gammeltysk stil. Hertug Ernst Günthers ægteskab med Maria Dorothea af Sachsen-Coburg og Gotha var barnløst, så han blev den sidste augustenburgske hertug. Megen glans kastede det over huset, at hertugens søster Augusta Victoria var gift med kejser Wilhelm II. Ernst Günther oplevede Sønderjyllands genforening med Danmark 1920. De politiske forhold nødte ham snart til at træde i forhandling med den danske stat om afståelse af sine besiddelser i Sønderjylland, men endnu inden der var nået en afgørelse, døde han den 22. februar 1921, hvorefter hans arvinger for 5 mill. kr. solgte godserne til *staten*. Hertuginde Marie Dorothea døde i 1967 i Würtemberg 86 år gammel.

De to avlsgårde, Graasten herregård og Fiskebæk, blev herefter bortforpagtet. Senere blev hovedparten af deres jordtilliggende (ialt ca. 1.000 tdr. ld.) udstykket; Fiskebæks stamparcel købtes af et interessentskab, som derpå oprettede Gråsten landbrugsskole. Statens Jordlovsudvalg har senere også afhændet resten af herregården. Skovene overgik til statsskovbruget og udgør den vigtigste del af Gråsten statsskovdistrikt. Slottet toges straks efter 1920 i brug af forskellige offentlige institutioner. Sydfløjen kom til at huse dommer- og politikontorer samt boliger for dommer og politimester m. fl. I vestfløjen indrettedes bibliotek og i nordfløjens to pavillonbygninger lejligheder, bl. a. for slotsgartner og portner. Således stod slottet indtil 1935, da rigsdagen ved kronprins Frederiks bryllup vedtog at indrette det til sommerbolig for kronprinsparret. Som følge heraf måtte de ovennævnte institutioner og embedsmænd flytte ud, og en række ombygnings- og nymonteringsarbejder ved K. Lehn Petersen sattes straks i gang. Der blev indlagt centralvarme, koldt og varmt vand, samt ind-

ABENRA AMT

rettet en række badeværelser og toiletrum. Loftsgesimser, paneler, døre og vinduer repareredes, og der lagdes nye parket- og flisegulve. Udvendig nedtoges mellembygningens snoede søjler på terrassen mod søen, de lave énetages partier ved siden af det høje midthus fik almindeligt tag, og der indrettedes langs fløjens vestside en stor terrasse med trappe mod slotssøen. Ved indkørselen til slotsgården opførtes to garagebygninger omtrent på den oprindelige portfløjs plads. Endelig blev der foretaget en gennemgribende omlægning af parken.

Den 20. august 1936 holdt kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid deres indtog i Gråsten. De blev hilst med jubel af befolkningen i hele Sønderjylland, som følte dyb taknemmelighed over, at Danmarks tronfølgerpar ved at vælge Graasten Slot til sommerresidens knyttede sin skæbne til det genvundne land. Og stadig tilbringer det nuværende kongepar sommeren på det sønderjyske slot.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

ca. 1550 Frans og Gregers Ahlefeldt
1580 Gregers Ahlefeldt

1648 Hertug Philip af Glyksborg
1662 Frederik Ahlefeldt
1686 Frederik Ahlefeldt den Yngre

1708 Carl Ahlefeldt
1725 Hertug Christian August

1754 Hertug Frederik Christian

1814 Hertug Christian August
den Yngre

1852 Staten
1862 A. G. Moltke-Huitfeldt
1865 Hertug Christian
1884 Hertug Ernst Günther

1921 Staten

BYGNINGER

Jagthus

1604 Avlsgård genopført efter brand
1616 Hovedbygning opført
Pavillon opført

ca. 1700 Slottet opført ved
François Dieussart (?)
Orangeri opført

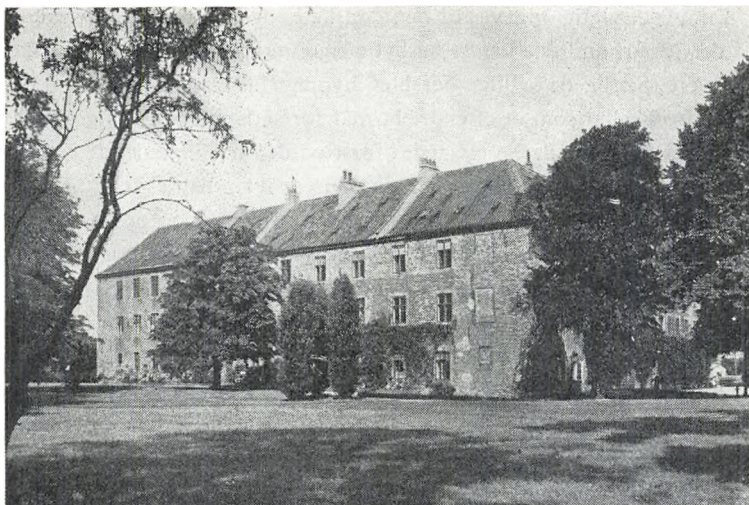
1752 Slottet restaureret

1757 Slottet brændt
1759 Slottet delvis genopført ved
J. G. Rosenberg

1842 Vestfløjens midtpavillon opført

1905 - 09 Slottet ombygget

1935 - 36 Slottet istandsat ved
K. Lehn Petersen

Slottet set fra sydøst (fot. Holt & Madsen).

Sønderborg Slot

Sønderborg købstad, Sønderborg amt

Den gamle, røde borg, der så magtfuldt behersker den snævre indsejling til Alssund fra syd, er en af de navnkundigste i Danmark. Under de langvarige stridigheder mellem konge og hertug i middelalderen spillede den en vigtig rolle, men dens fremtrædende plads i rigets historie skyldes dog først og fremmest, at den blev scene for kong Christiern II's syttenårige fangenskab. Dertil kommer, at borgen som bygningsværk hører til de ældste og mærkeligste i landet. De nuværende slotsmure gemmer resterne af den oprindelige, middelalderlige borg, hvis udvikling gennem tiderne man her har gode muligheder for at kunne følge i enkeltheder.

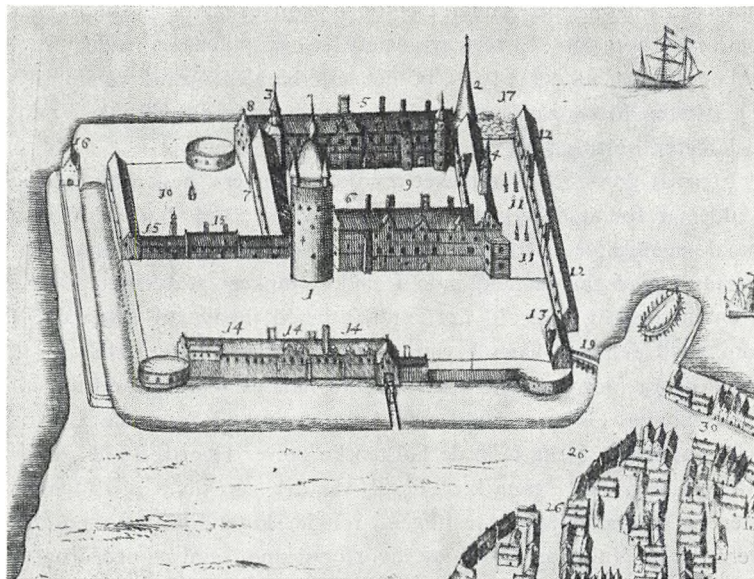
En meget vigtig opgave for den danske kongemagt omkring midten af det 12. århundrede var at beskytte riget mod overfald fra vendiske sørøvere. Særlig de sydlige øer blev hyppigt hjemsogt. Øen Als nævnes udtrykkeligt som et efterstræbt mål for sådanne plyndringstogter. Til værn imod venderne byggedes først på den nordlige del af øen en stærk fæstning, kaldet Alsborg, men den var ikke tilstrækkelig til også at sikre de sydlige egne. Derfor skred man snart til opførelsen af en anden borg her, som naturligt nok fik navnet Sønderborg, medens Alsborg fra nu af benævntes Nordborg. Som Absalons Borg ved Øresund, eller Taarnborg og Nyborg ved Storebælt, således må Sønderborg antages at være anlagt som en kystbefæstning, der bl. a. havde til opgave at sikre en vigtig forbindelseslinie. Allerede på den tid har ruten over Als formentlig været alfarvej mellem Slesvig og øerne. Som første byggeår angives 1169, året efter et i præsten Helmolds »slavekrønike« omtalt voldsomt overfald på det sydlige Als. Men først ved midten af det 13. århundrede træder Sønderborg ind i historiens lys. 1253 skal borgen være blevet erobret og ødelagt af kong Christoffer I. 1256 findes den første gang nævnt i et dokument, idet hertug Valdemar III da udstedte et bekræftelsesbrev herfra for munkene på Løgumkloster.

Den ældste borgs vigtigste spor må søges i den nuværende nordfløjs østre ende. Her er fundet rester af to firkantede tårne fra den ældre middelalder; et ældre, utvivlsomt isoleret liggende forsvarstårn, der er blevet afløst af et større og kraftigere tårnhus, hvortil der antagelig har været knyttet et befæstningsanlæg med grav og palisader eller ringmur. Dette ældste Sønderborg kan muligvis gå helt tilbage til *Valdemar den Stores* dage, eller i hvert fald til tiden omkring 1200. Antagelig har borganlægget, i lighed med andre fra den samme periode, bestået af et sådant kraftigt, firkantet forsvarstårn med en ringmur, op til hvilken formentlig har været bygget et »palatium« og eventuelt også andre bygninger.

Sønderjyllands ældre historie er mest af alt præget af de århundredlange stridigheder mellem konge og hertug. Under disse spillede besiddelsen af faste støttepunkter i landet en stor rolle. Som den stærkeste fæstningsborg i hertugdømmet var Sønderborg altid meget omstridt; til visse tider var den i kongens besiddelse, men principielt var

Sønderborg Slot, set fra fjorden (fot. Niels Elswing).

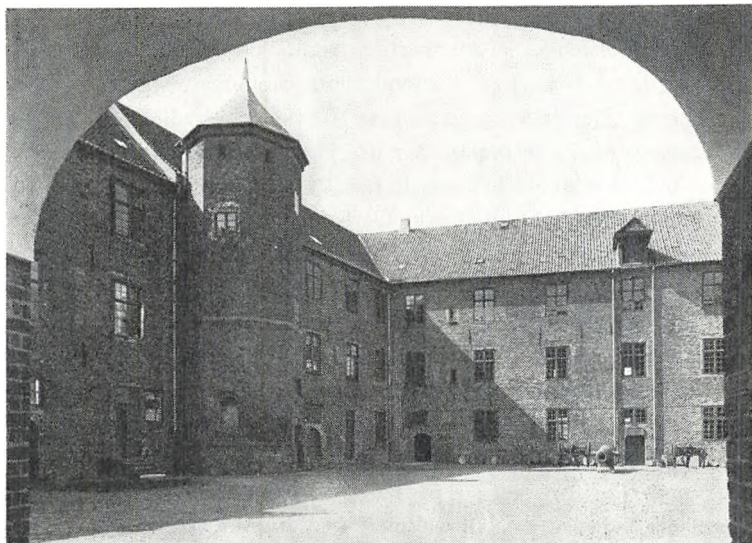
Udsnit af stik i Resens Atlas (ca. 1670). 1. Blåtårn, 4. kirkefløj, 12. hestestald bag ridebanen, 14. kancelliet (Det kgl. Bibliotek).

borgen i de *sønderjyske hertugers* besiddelse. Da drosten Peder Hoseøl under konflikten mellem Erik Klippings enke, enkedronning Agnes, og hertug Valdemar ved et møde i Skelskør 1289 forsøgte at tage hertugen til fange, blev han tværtimod selv fanget af denne og sad herefter et års tid indespærret i tårnet på Sønderborg Slot. Det var efter denne episode, at hertugen åbenlyst sluttede sig til de fredløses parti. 1306 sluttedes i Sønderborg et forlig mellem de stridende parter angående det gods, som de fredløse ejede i Sønderjylland. Tyve år senere mødtes grev Gerhard III, »den kullede greve«, på Sønderborg Slot med marsken Ludvig Albrektsen og drosten Laurids Jonsen samt andre misfornøjede danske stormænd og aftalte her et formeligt krigstogt mod kong Christoffer II. Resultatet blev som bekendt kongens fordrivelse fra Danmark og grev Gerts herredømme i landet. Som formynder for sin unge søstersøn, hertug *Valdemar (V) Eriksen*, fik greven denne hyldet som konge i Viborg 1326, men den virkelige

SØNDERBORG AMT

magt var i hans egne hænder. Den unge »konge« havde da sin residens på Sønderborg Slot. Et tegn på, at hoffet her spillede en stadig større rolle, var det, at der i ly af borgen efterhånden opstod en lille by. Den findes første gang omtalt 1334, men hævdede sig dog ikke i middelalderen op til nogen større betydning.

Efter at grev Gert var blevet myrdet i Randers, beskyldtes hertug Valdemar for at huse grevens drabsmænd på Sønderborg Slot. Han havde nemlig for at frigøre sig for sin strenge morbroders magt søgt forbund med sin jævnaldrende frænde, »junker« Valdemar. Denne kom nu endelig efter 14 års landflygtighed tilbage til Danmark. I juni 1340 fejredes hans bryllup med hertugens søster, Helvig, på Sønderborg Slot, og kort efter kåredes han på Viborg landsting til rigets konge. 1344 var Valdemar Atterdag atter i Sønderborg, hvor han sluttede et forlig med de holstenske grever Henrik og Nikolaus. Men da han næste gang kom hertil, var det som sin svogers fjende. Hertug Valdemar havde nemlig nu i 1358 sluttet forbund med greverne imod Valdemar Atterdag, hvorfor denne i juni måned drog til Als med sin hær. I løbet af tre dage tvang han borgen på øens nordspids til overgivelse, og derefter begyndte belejringen af Sønderborg. Hertugen var imidlertid ikke selv til stede her; det blev hans hustru Richardis, der måtte tage stødet. Den sjællandske krønike beretter, hvorledes det forløb: »Da hertuginde så det (d. v. s. belejringen), kom hun med sine tjenestemøder ned fra borgen for at tale med kongen og bad om fred. Da kongen så hendes milde væsen . . . formildeste hans vrede lidt; dog, da hun bad ham til gæstebud, afslog han venligt hendes bøn, indtil han havde fået den skat, han havde lagt på øen. Efter at skatten var kommet ham i hænde, gav han øen med dens befæstede steder tilbage til hertuginde på det vilkår, at ingen kongens eller rigets fjender måtte finde nogen tilflugt der«. Denne skildring giver et lille tiltalende indblik i tidens galante ridderånd; en gammel folkevise om »Hr. Bjørn på Sønderborg« spreder noget af den samme romantiske glans omkring hoffet på Sønderborg. Hertug Valdemar residerede gerne på Sønderborg, og det er antagelig ham, der ved 1300-tallets midte opførte det svære runde tårn (senere kaldet Blåtårn) sydøst for det gamle kærnetårn, som det blev forbundet med ved en ringmur, bag hvilken slottets bygninger efterhånden rejstes.

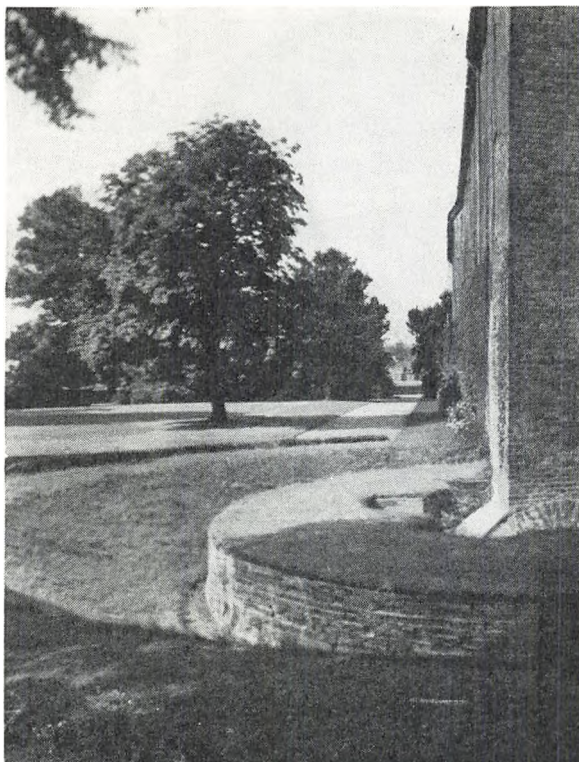
Slotsgården set fra porten (fot. Holt & Madsen).

Under Valdemar Atterdags bestræbelser for at sikre sig herredømmet i hertugdømmet Slesvig forhandlede han atter 1373 i Sønderborg med hertuginde Richardis, der nu var enke. Han opnåede da at blive hendes væрге, hvorved han skaffede sig rådighed over det meste af Als og Sundeved. Netop som der var gode udsigter til, at det skulle lykkes ham at få Sønderjylland inddraget under kronen, døde han. Stridighederne førtes derefter videre under både dronning Margrethe og Erik af Pommern. Den sidste belejrede 1410 Sønderborg Slot uden at kunne erobre den stærke fæstning. I lejren for Sønderborg lod han i august måned den hallandske stormand Abraham Brodersen halsugge, fordi »han havde brudt den fred, som kong Erik og hans råd og hr. Abraham Brodersen selv havde lyst på landet Als«. Den egentlige årsag til henrettelsen er ikke klar; senere kilder taler om voldtægt. Det er nok denne begivenhed, der ligger til grund for sagnet om prinsessen på Sønderborg Slot, som dræbte sig selv ved at støde en dolk i sit bryst og efterlod en blodplet, som aldrig kunne vaskes bort.

SØNDERBORG AMT

Den danske krone generhvervede først Sønderborg i 1460, efter den sidste holstenske greve, hertug Adolfs død. Endnu samme år pantsatte kong *Christiern I* »Sønderborg Slot og by med fogedier, herreder og tilhørende, Sundeved og Als Nørreherred, Nybøl herred og Kegnæs« med alle indkomster og rettigheder til Johan Ahlefeldt. Denne blev dog, skønt han havde fået sit pant uopsigeligt og på livstid, allerede 1467 købt ud af grev Gerhard, Christiern I's broder. Men heller ikke dennes besiddelse af slottet skulle blive langvarig. Under dramatiske stridigheder med både ridderskabet og kongen satte den sidstnævnte sig til sidst i besiddelse af alle hans slotte, deriblandt også Sønderborg. Lenet blev derefter 1470 for 14.000 rhinske gylden givet som pant til dronning Dorothea, der er kendt som en fortræffelig administrator af sine besiddelser. Da hertugdømmernes første deling fandt sted 1490, kom Sønderborg under den segebergske (kongelige) del. Kong *Hans* opholdt sig på slottet af og til. Han skal også have bygget her, uden at det dog nærmere kan angives, hvori disse byggearbejder bestod, men i hans tid fuldbyrdes den udvikling, der gjorde Sønderborg Slot til et ringmurskastel. Hans ophold fik tillige en vis betydning for byen, idet han bl. a. 1510 lod bygge orlogsskibe i Sønderborg. Det ligger på linie hermed, når han samtidig pålagde byens indbyggere at brygge øl til flåden. Også *Christiern II* skal i sin regeringstid have bygget på slottet. I årene 1522 - 23 lod han dele af fællesarkivet, der hidtil havde været opbevaret på Segeberg, flytte til Sønderborg, et udtryk for at borgen her regnedes for en af de sikreste i riget. De holstenske tropper, der 1523 angreb slottet for at sikre det for Frederik I, blev belært om dets styrke som fæstning. Christiern II's høvedsmand, Manderup Holck, satte sig kraftigt til modværge, så belejrerne til sidst blev nødt til at skaffe tungt skyts frem. De beskød derefter slottet, så »dets kvinder skreg af skræk, da kalk og puds stod dem om ørene«. Det tog endelig modet fra de tapre forsvarere!

Da Christiern II den 9. august 1532, efter at farbroderen havde brudt sit tilsagn om frit lejde, betrådte Sønderborg Slot som fange, indlededes den mest dramatiske og bedst kendte begivenhed i slottets historie. De gamle skildringer af den afsatte konges fangenskab beretter, at han var indespærret i et tårnkammer, alene i selskab med sin norske dværg, og efter at have mistet ham, med en gammel soldat.

Det sydøstlige hjørne med fundamentet fra Blåtårn, Christiern II's fængsel (fot. Holt & Madsen).

Døren blev muret til efter ham »så nær som et vindue, hvorigennem man stak mad ind til ham«. Lyset fik han gennem et vindue med tykke jernstænger for. I en niche stod kongens seng, i en anden en kamin, og midt i rummet et rundt stenbord, i hvis plade der skal have dannet sig en fure af hans finger under hans stadige gang omkring bordet. Carl Blochs berømte historiemaleri er blevet til under indtrykket af disse skildringer. Efter nøjere kritiske undersøgelser har det imidlertid vist sig at være meget overdrevet, hvad traditionen berettede om Christiern II's fangenskab. Såvel af Sønderborgs hofholdningsregnskaber fra de omhandlede år som af en række samtidige breve og dokumenter, fremgår det, at forholdene for den kongelige

*Christiern II († 1559).
Maleri af Michiel Zittos 1515
i Statens Museum for Kunst.*

fange har været langt bedre end tidligere antaget. Lensmanden på Sønderborg Slot i årene efter 1532 var Ditlev Brockdorff, en af Christiern II's tidligere høvedsmænd. Til underholdning fik kongen straks fire adelsmænd, foruden sin hofnar. Slottets personale bestod endvidere af en husfoged, borgskriver, to kokke, en bager og hans svend, kældersvend, jæger, fisker, gartner, fem - seks gårdskarle, vægter, to portnere, oldfrue med sine piger samt et par bøsseskytter. I det »blå tårn« på slottets sydøsthjørne havde fangen sit opholds- og soverum. Men tårnkammeret var rummeligt og lyst, med udsigt både over byen og havet; det hørte efter tidens skik til de mest eftertragtede rum i hele huset. Desforuden havde han utvivlsomt flere værelser til sin rådighed, og dertil kom, at han kunne færdes frit omkring på slottets terræn inden for den ydre ringmur. Også hans forplejning var helt fyrstelig. Der blev gjort store indkøb af vin, tysk øl, sukker, rosiner, mandler og krydderier i Flensborg, Slesvig, Ribe, Lybæk og Hamborg. Langvejs fra forskaffedes laks, sild, ferskvandsfisk, unge lam

o. s. v. til køkkenet på Sønderborg Slot, hvor kongens egen kok, Berent, regerede. Underholdet med klæder var der heller ikke grund til at klage over. Hvert år anskaffedes store mængder tøj til ham og det både fløjls og silke.

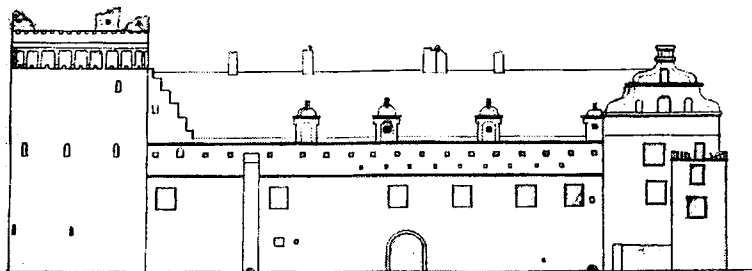
Men friheden havde en så urolig natur som Christiern II selvfølgelig svært ved at undvære. Allerede den første vinter pønsede han på flugt. Det lykkedes ham også at skaffe sig hjælpere og at sætte sig i forbindelse med omverdenen. Men anslaget blev opdaget i tide, og det kom naturligvis til at gå ud over både kongen selv og deltagerne i flugtforsøget. Borgeren Hans Smed fra Sønderborg og præsten i Lysabild måtte bøde med livet. Til dværgen, som også skal have medvirket, høres herefter ikke videre. For Christiern II betød affæren strengere bevogtning. I stedet for de fire adelsmænd fik slottet nu en større militær besætning, først bestående af drabanter, siden af landsknægte. Under Grevens Fejde 1534 - 36 strammedes fangenskabet yderligere. Besætningen øgedes da til 140 mand, og der var givet ordre til at dræbe kongen, hvis slottet skulle blive erobret.

Efter de urolige krigsår mildnedes forholdene for Christiern II imidlertid atter. Efter Ditlev Brockdorffs død 1538 overtog husfogden Jørgen von der Herberge, en lavadelsmand fra Sundeved, for en kort tid hans pligter. Han efterfulgtes snart af Breide Rantzau, der allerede 1540 atter afløstes af Bertram Ahlefeldt, en af kong Christian III's mest betroede mænd. Som tiden gik, og faren for at Christiern II igen skulle kunne tilrive sig magten i det danske rige, blev mindre og mindre, bedredes hans fangekår stadig. Han fik endog lov til at færdes uden for slottets enemærker og til at gå på jagt og fiskeri i omegnen. At han virkelig benyttede sig af de tilståede friheder, fortæller lensmandens breve adskilligt om; de viser også, at Christiern II kunne være en meget besværlig fange at passe på.

Ved freden i Speyer blev det aftalt, at Christiern II over for sin fætter, kong Christian III, skulle give fuldstændigt afkald på Danmarks rige mod at få friere kår. Men først 1549 mødte fire rigsråder op i Sønderborg for at hente ham ud fra fangenskabet og ledsage ham til Kalundborg, hvor han derefter henlevede det sidste tiår af sit begivenhedsrige liv i større frihed.

Kun dele af det nuværende slotsanlæg stod i Christiern II's fæng-

selstid, men de nyeste undersøgelser har dog øget kendskabet til den daværende borg i væsentlig grad. Slottet består nu af fire fløje, der er sammenbygget omkring borggården i en uregelmæssig, skæv firkant. De nuværende ydermure skjuler den oprindelige ringmur, som op gennem middelalderen udviklede sig til det ringmurskastel Sønderborg var i senmiddelalderen. Op til denne ringmurs indvendige side byggedes der i middelalderen efterhånden flere huse. Frederik I forstærkede befæstningen ved moderne, flankerende udenværker, bl. a. opførte han et kraftigt kanontårn på ringmurens sydvestre hjørne, samt et forværk ind mod borgen. Ældst af de nuværende bygninger synes den sydlige del af vestfløjen at være. Den er den eneste bygningsdel, som stod i 1532. I den rummes bl. a. en senmiddelalderlig, hvælvet sal, kaldet »det katolske kapel«, efter en fejlagtig tradition udpeget som scenen for Valdemar Atterdags bryllup. Næst derefter er den nuværende sydfløj opført, formentlig under Christian III omkring 1550. Her findes endnu rester af skyttegangen, hvis placering viser, at bygningen oprindelig var noget lavere end nu. I ydermuren ses flere store, granitindfattede mod øst drejede skydehuller, hvorfra indsejlingen til det smalle sund og fastlandet sydøst for kunne beherskes. Inden for bygningen kan påvises spor af en ældre sydfløj. Efter den er den nordre del af vestfløjen og nordøstfløjen, i hvis østre ende de foran omtalte ældste bygningsspor er fremdraget, blevet opført. Oven over det nævnte firkantede tårn er fundet rester af et andet tårn med 4 m tykke mure af teglsten i munkeskifte. Nordfløjens østgavl lå da et stykke tilbage for østfacaden. På den udvendige nordfacade er en indgangsdør med kors over, hvilket kunne tyde på, at den har været brugt til kirkeligt formål. Indenfor har man afdækket spor af en stor hvælvingsssal med 11 fag i retningen vest-øst og 3 i nord-syd. Efter disse hvælvinger at dømme har fløjen, som måske kun er blevet projekteret, men ikke bygget, oprindelig været 2 m bredere end nu, og dens gulv må have ligget omkring et par meter under den nuværende jordhøjde. Den nuværende østfløj med portindgang og velbevaret skyttegang med skydeskår og nedad rettede skoldehuller i højde med 2. sals vinduerne blev opført under Christian III eller enkedronning Dorothea, som afløsning for en ældre grundmuret i hvert fald 2 etager høj bygning af ukendt alder. Denne byg-

Slottets østfacade med Christiern II's fangetårn til venstre. Tegning fra før v. Platens ombygning i første del af 1700'erne (Rigsarkivet).

ning havde etagehøjder svarende til de i den 3 m tykke mur under 1-sals vinduerne fremdragne to meget store skydeskår til kanoner, som meget eftertrykkeligt har kunnet beskytte selve adgangen til borgen fra landsiden. Op mod muren var lidt syd for portåbningen tilføjet en mindre udbygning med et omrids af 8×8 m; trapperummet dertil var indbygget i den middelalderlige østmur. Formentlig er der her tale om den drabantbygning, som Frederik I lod opføre til besætningen på slottet efter Christiern II's flugtforsøg. Såvel i østmuren som i nordmuren er der fundet spor af »hemmeligheder«.

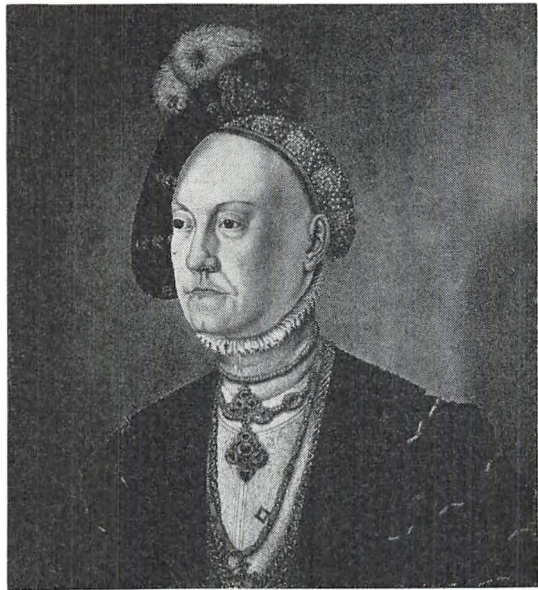
Den middelalderlige ringmur omkring borggården havde runde tårne på de tre hjørner; mod nordøst har et sådant ikke kunnet påvises; her lå jo det svære, firkantede tårnanlæg. Af de runde hjørnetårne er nu kun to etager af det nordvestre bevaret; det var oprindeligt betydeligt højere og havde som afdækning et slankt, gotisk spir. Af det »blå tårn« på sydøsthjørnet, hvori Christiern II havde sit opholdsrum, er fundamenterne afdækket. Og af dets seksdelte plan er den ene del bevaret inden for det ved nedrivningen nyopførte bygningshjørne. En gang fører her gennem den tykke mur ind i det

SØNDERBORG AMT

hvelvede rum, af hvilket dog kun et lille stykke af væggens runding er bevaret. Sydvesttårnet, hvoraf intet nu ses, har været meget stort. Det målte ikke mindre end 13 m i diameter og havde 3,6 m tykke mure. De ældre dele af dette tårn var ligesom de to andre fra middelalderen, men dette blev væsentligt forstærket i Christian III's tid.

Også middelalderlige udenværker er der fundet en række spor af. I nærheden af den senere nordøstre bastion blev der i sommeren 1941 udgravet udstrakte ruiner af et ældre portanlæg med velbevaret, middelalderlig brolægning. Af særlig interesse var broklappens konstruktion; den havde kun én kontravægt, som i form af en svær egeplanke med indfældet granitkvader endnu fandtes på plads i sin forsænkingsrille. Mellem det sydøstre hjørnetårn og den senere sydøstre bastion har man endvidere ca. 1 m under nuværende jordhøjde fundet velbevarede dele af en 38 m lang, $2\frac{1}{2}$ m bred og 2 m høj, hvelvet gennemkørsel med 1,60 m tykke mure. Under selve sydøstbastionen sporede tydeligt resterne af den svære udgangsport. Tværbjælkens huller såvel som lygtehullerne i gangens sidemure sås endnu tydeligt. Gennemkørselen, der i mangt og meget minder om Kronborgs kase-matter, synes at være fra begyndelsen af det 16. århundrede.

Som ovenfor berørt skete der her ved midten af det 16. århundrede store om- og tilbygninger. De første fandt sted kort efter Christian II's bortflytning. I samlingerne på slottet opbevares et egenhændigt brev fra kong Christian III til amtmanden på Sønderborg, Thomas Sture, dateret Nyborg Slot den 6. december 1550. I brevet gives der ordre til, at der i tide føres »et godt antal sten, kalk og træ og andre nødvendigheder« til slottet, da der i det næstkommende år skal bygges derpå. Det drejer sig sandsynligvis om selve hovedslottets bygninger. Senere, 1556 - 57, opførtes under ledelse af Hercules v. Oberberg en vægtermur, ligesom der foretoges forskellige ombygninger af køkken, bageri, bryggers, kornhus m. v. Ved disse arbejder fik Sønderborg Slot sin nuværende form; udseendet derimod er blevet afgørende ændret siden. Imidlertid byder en række detaljerede opmålingstegninger fra begyndelsen af det 18. århundrede (nu i Rigsarkivet) samt Resens Prospekt af Sønderborg fra ca. 1670 et udmærket materiale til også i enkeltheder at iagttage, hvorledes slottet tog sig ud efter Christian III's arbejder. De nye bygninger omkring borggår-

*Dronning
Dorothea
(† 1571).
Kopi af Jacob
Bink's maleri på
Frederiksborg.*

den var både udadtil og indadtil prægede af den tidlige renæssances stiltræk. Gavlene var smukt svungne; på tagene var der en række pyntelige kviste, og trappetårnene i slotsgården havde afdelte spir. Det store, firkantede tårn i nordfløjens østende ses der ikke ydre spor af på tegningerne. I stedet for ligger her op mod østgavlen et lavt firkantet tårn, kronet med en balustrade. Den lille drabantbygning på østfacaden forsvandt igen.

Foruden ændringerne på hovedslottet skete der samtidigt en række store forandringer i dets nærmeste omgivelser. Selve pynten, hvorpå slottet ligger, var på landsiden mod øst og syd sikret ved en bred voldgrav. Op mod den havde Frederik I bygget en ydre ringmur med 1 m tykke mure; den afsluttedes ved enderne af meget kraftige hjørnebastioner; både ringmurens fundamenter og bastionernes murkærner er endnu bevaret. Op mod ringmuren er der lidt syd for det ovenomtalte ældre portanlæg fundet fundamenter af et porthus og ved siden deraf en 9 m bred »kancellibygning«. Også ved sydgraven

*Slotskapellet fra 1658 - 70
med granitsøjle fra
det 13. århundrede. Blandt
inventaret er kunstværker af
brødrene Floris og
billedskærerarbejder af Niels
Tagsen. En pragtportal
til det hertugelige gravkapel er
antagelig udført af
Philip Brandin
(fot. Holt & Madsen).*

er der rester af ringmuren. Herfra fører en endnu bevaret underjordisk gang ind til slottets kældre. Ved Christian III's død fik hans enke, dronning Dorothea (1511 - 71), bl. a. Sønderborg len som livgeding. Hun opholdt sig skiftevis på Koldinghus og på Sønderborg Slot, hvorfra hun styrede sine besiddelser med megen myndighed og dygtighed. Hendes regerelyst kunne af og til give sig helt dramatiske udslag, som da hun i sit egenmægtige kirkelige regime på øen Als ligefrem opfordrede bønder og præster til at sætte sig op imod hendes søn, kong Frederik II's, bud. På selve slottet har hun efterladt sig flere minder om sin virketrang. Hun foretog yderligere ombygninger, idet facaderne ind mod slotsgården ændredes og trappetårnene ombyggedes. Det betydeligste byggearbejde i hendes tid var dog indretningen af det endnu velbevarede, smukke slotskapel i nordfløjen. Det opførtes i årene 1568 - 70. Det to stokværk høje rum er overdækket af fine renæssancehvælv med rigt ornamenterede slutsten. Loftet støttes af en høj, slank midtersøjle af granit med senromansk

basis og kapitæl. Muligvis har denne søjle, der viser megen lighed med søjlerne i Roskilde domkirkes koromgangs øvre etage, tidligere haft sin plads i det firkantede tårn i nordfløjens østende. Et omløbende pulpitur, båret af joniske søjler, med malede våbener, skriftsprog m. m. på brystningen, og to lukkede herskabsstole foroven er for snitværkets vedkommende udført af den sønderborgske billedskærer Niels Tagsen. Til bagvæggen under pulpituret lod dronning Dorothea udføre to store malerier med portrætfremstillinger af henholdsvis Christian III's og hendes egne aner. Augustenborgerne bortfjernede i det 19. århundrede disse billeder til Primkenau i Schlesien, men omkring 1930 erhvervedes de sammen med en stor samling Augustenborgske kunstgenstande tilbage til Danmark af Frederiksborgmuseet, hvor de nu findes. Kapellets øvrige inventar er næsten alt fra opførelsestiden, således fløjaltertavlen med udmærkede malerier og døbefonten af flammet marmor, båret af fire alabastfigurer, forestillende evangelisterne, og med træhimmel, hvorpå alabastskjolde med Danmarks og Saksens våbener. Mestrene for disse smukke arbejder menes at være de berømte Antwerpen-kunstnere Frans og Cornelis Floris. Prædikestolen, fra ca. 1615, er ligesom herskabsstolene på pulpituret udført af Niels Tagsen.

Enkedronning Dorothea døde på Sønderborg Slot den 7. oktober 1571. I elleve år henstod hendes kiste i slotskapellet, indtil Frederik II 1582 overflyttede den til Roskilde domkirke. Allerede ved arvedelingen mellem Frederik II og hans brødre 1564 var det blevet bestemt, at hertug *Hans den Yngre* (1545 - 1622) som sin trediedel af den kgl. del af hertugdømmerne skulle have Sundeved, Als og Ærø i Slesvig, samt Pløn i Holsten. Nu ved moderens død fik han endelig rådighed over alle sine besiddelser og rykkede ind på Sønderborg Slot, der i hans tid oplevede store dage. Netop for at hævde sig som fyrste, lagde hertug Hans overmåde megen vægt på en strålende hofholdning. Det kostede mange penge, men han forstod at skaffe midlerne til veje. Ved køb og mageskifter, ved nedlæggelse af en mængde bøndergårde og af flere landsbyer udvidede han stadig sine jordbesiddelser. Næsten hele lavadelen på Als og i Sundeved købte han ud; byen Sønderborgs marker inddrog han og oprettede af dem Sønderborg Ladegaard. I sit testamente opgør han selv værdien af det erhvervede gods til 750.000

SØNDERBORG AMT

rdl. Formålet med denne gods-koncentration var dels at kunne drive jorden i stordrift, dels at skaffe sig udstrakte, sammenhængende vildtbaner. Følgen for bønderne i disse egne blev naturligvis et stærkt øget hoveri og en meget usikker retsstilling. Intet under, at hertug Hans i folkemunde på Als endnu kaldes »den onde hertug«. Men hans driftighed gav gode økonomiske resultater. Han nøjedes ikke med at være godsejer; han optrådte selv som forhandler af sine varer. Kornet gik fortrinsvis til England og Finland; til kejserhoffet i Wien solgte han heste fra sine stutier. Sønderborgs skippere havde travlt med at fragte hertugens varer bort til fremmede egne. Også på anden måde ansprede og ophjalp han sin bys erhvervsliv, f. eks. ved at frigive handelen på Als og Sundeved, ved at oprette et saltsyderi og lade bygge en række møller på højderne i byens udkant. Også som bygherre optrådte han. Ved arvedelingen efter farbroderen, Hans den Ældre, havde Hans den Yngre bl. a. fået det tidligere Ryd Klosters besiddelser i Angel. Her opførte han 1583 - 87 Lyksborg Slot. I Sønderborg lod han Mariekirken ombygge ved sin bygmester Peter de Castella, ligesom han opførte Kegnæs kirke. Endvidere byggede han Sandbjerggaard i Sundeved og opførte i det hele taget flere herskabelige bygninger på de ladegårde, han erhvervede eller oprettede (Østerholm, Gammelgaard). På slottet i Sønderborg lod han indrette et gravkapel; indgangsportalen fra kirken dertil er et kunstnerisk værdifuldt arbejde, udført i form af en triumfbue af sort marmor og alabast. Over gesimsen ses på hver sin side af et relief med opstandelsen hertugen og hans første gemalinde Elisabeth, født prinsesse af Braunschweig-Grubenhagen, knælende med henholdsvis otte sønner og seks døtre bag sig. Inde i gravkapellet står 46 kister med ligene af medlemmer af det sønderborgske og augustenburgske hertughus. Den sidste, der blev bisat her, var hertuginde Louise Augusta i 1843.

Såvel hertug Hans' hofholdning som hans byggearbejder slugte store summer. Bedre blev det ikke, da han efterhånden blev fader til 23 børn, som måtte forsørges og opdrages standsmæssigt. Hvor der kunne presses penge ud af godserne og undersåtterne gjorde han det, f. eks. ved at forhøje skatter og toldafgifter og ved at forringe mønten. Takket være det gode parti han gjorde ved sit andet giftermål med kurfyrste August af Saksens enke, prinsesse Agnes Hedvig af Anhalt,

Portalen til det hertugelige gravkapel med figurer af hertug Hans d. Y., hans hustru Elisabeth af Braunschweig-Grubenhagen og deres 14 børn. Rejst kort efter 1585. Antagelig udført på Philip Brandins værksted (fot. Holt & Madsen).

kom han dog aldrig selv i svære økonomiske vanskeligheder. Det blev betydeligt værre for hans efterfølgere, så meget mere som han ved sit testamente udstykkede det i forvejen ret beskedne sønderborgske hertugdømme i ikke mindre end fem selvstændige små fyrstendømmer.

Hovedlodden omkring Sønderborg Slot arvedes ved hertug Hans' død 1622 af den tredieældste søn, hertug Alexander (1573 - 1627). Den bestod foruden slottet og byen af Sønderborg Ladegaard, Rønhave, Gammelgaard, halvøen Kegnæs og gården Sandbjerg i Sundeved. Efter broderen, Hans Adolf af Nordborg, fik Alexander tillige Ru-

*Hertug Hans
den Yngre
(† 1622)
(Frederiksborg).*

mohrsgaard på Als. Det eneste minde, denne hertug har sat sig på Sønderborg Slot, er orgelhuset ovenpå pulpituret i slotskapellet. Men han huskes, fordi det var hans søn, Ernst Günther, som stiftede Augustenborg-linien af det sønderborgske hus. I sit testamente søgte hertug Alexander at afværge slægtens fuldkomne økonomiske ruin ved i stedet for at dele gods og jord mellem sine sønner at bestemme, at hans ældste søn, hertug Hans Christian (1607 - 53), skulle beholde det hele mod at uddele årspenge til sine brødre. Ved en arveoverenskomst 1633 fastlagdes disse deputater til ialt 8.600 rdl. Desuden forpligtede hertugen sig til at underholde moderen og søsteren standsmæssigt på Sønderborg Slot med 24 adelige og uadelige folk. Ved arv øgedes det

lille hertugdømme 1634 med Gudsgave på Ærø. Men det hjalp ikke meget på forholdene. Da han døde i 1653, efterlod hertug Hans Christian sit len i en uheldelig pengenød og gæld.

Hans efterfølger blev den 12-årige ældste søn, hertug Christian Adolf (1641 - 1702). Moderen, der som enkesæde havde fået Gammelgaard, blev hans formynder indtil 1663. I disse år fik Sønderborg krigsforholdene nær ind på livet. For første gang udnyttedes da øen Als' udmærkede strategiske position som flankestilling imod et fra syd kommende angreb mod Jylland. Både slot og by blev 1657 besat af svenske tropper, hvilket gentog sig ved fjendtlighedernes genoptagelse i 1658. Men i begyndelsen af december samme år rykkede de med Danmark allierede polsk-brandenborgske tropper under ledelse af selve kurfyrst Frederik Wilhelm ind i Sønderjylland. Bistået af en dansk flådeafdeling under admiral Peder Bredal tiltvang de sig overgangen over det smalle, men dybe Alssund ved Sønderborg og erobrede byen og slottet fra svenskerne. Oberst Ascheberg havde set sit snit til i forvejen uset at forlade borgen med sit mandskab, men byttet var stort. Ikke mindre end 1.100 heste faldt således i de allierede troppers hænder. Herefter blev hele Als erobret af kurfyrsten, hvilket politisk set nok var en fordel for Danmark i dets kamp mod Sverige, men for befolkningen var de fremmede, hensynsløse landsknægte en tung byrde. Sønderborgs erobring bragte slottets, byens og øen Als' navn ud over hele Europa; kobberstukne fremstillinger af de allierede troppers overgang over sundet spredtes viden om. 1659 forsøgte svenskerne at tilbageerobre Sønderborg, men slottet forblev fast i de allieredes besiddelse indtil freden i 1660.

Krigens hærgen på det lille fyrstendømmes jord forværrede dets økonomiske vanskeligheder i væsentlig grad. Hertugen plagedes såvel af tunge kontributioner som af private kreditorer og slægtninge, der ikke kunne få deres deputater udbetalt. Efter krigens ophør havde kong Frederik III ladet slottet besatte af danske tropper. På hertugens protest fjernedes de atter 1662, men kun på betingelse af, at han lovede at lade de to runddele mod byen og den ene mod søen sløjfe, for at ikke en fjende i krigstid skulle kunne bruge borgen som støttepunkt. Denne betingelse synes endnu ikke opfyldt, da det sønderborgske hertugdømme 1667 erklæredes konkurs. Lenet blev nu

SØNDERBORG AMT

fradømt hertugen; fyrsterettighederne samt Sønderborg Slot og by tilfaldt *kronen*, medens godsbesiddelserne skulle komme kreditorerne til gode. Hertug Christian Adolf nægtede at anerkende dommen, hvorfor den kongelige statholder i hertugdømmerne, Frederik Ahlefeldt, med magt satte sig i besiddelse af slottet. 1668 hyldedes derefter kong Frederik III i Sønderborg. Hertugen forsøgte forgæves i Holland og Hamborg at få bistand imod kongen. Ved sit giftermål 1676 kom han i besiddelse af godset Franzhagen i Lauenborg, hvor han slog sig ned og til sidst fik han et livsvarigt pengedeputat af den danske konge.

Sønderborg Slot ophørte nu med at være fyrsteresidens. Efter Christian III's og enkedronning Dorotheas store byggearbejder stod hovedslottet i alt væsentligt udforandret indtil i begyndelsen af det 18. århundrede. Det samme gælder sikkert udenværkerne. Derimod er forskellige af udbygningerne nord og syd for hovedslottet, således som de ses på Resens prospekt fra omkring 1670, nok blevet opført i den mellemliggende periode. Det gælder vel den parallelt med nordfløjen beliggende lange hestestald, måske også »tøjhuset« med »strandporten« ved dens nordgavl. Pladsen mellem stalden og hovedslottets nordfløj var ridebane. På sydsiden omsluttede forskellige økonomibygninger sammen med slottets sydfløj på de tre sider en såkaldt »fuglegård« med en volièr på midten. Ved den søndre voldgravs afslutning ud imod havet spærredes adgangen til slottets enemærker af en bygning med trappegavl. Herigennem førte den såkaldte »vandport«. Udenfor slottet lå henholdsvis en mindre og en større slotshave på terrænet omkring den nuværende Strandvej.

En del af slottets bygninger fandt en tid anvendelse som amtmandsbolig og embedskontorer. Men mere og mere fæstnede den sædvane sig, at hertugerne af Augustenborg blev amtmænd i Sønderborg. De foretrak selvfølgelig at blive boende på deres eget stamsæde. Under sådanne forhold kunne det ikke være anderledes, end at slotsanlægget efterhånden forfaldt mere og mere. I begyndelsen af det 18. århundrede var hovedslottet meget brøstfældigt. Da udnævntes 1716 den hidtilværende kgl. generalbygmester og hofmarskal Wilhelm Frederik von Platen til amtmænd i Sønderborg. Han lod foretage en række undersøgelser af bygningerne med en omfattende restaurering for øje. Resultatet heraf blev den række af ovenfor omtalte opmålingsteg-

ninger, som nu er en så udmærket kilde til slottets bygningshistorie. De store byggearbejder, der herefter sattes i værk i årene 1718 - 20, fik dog mere karakteren af en hårdhændet ombygning end af en restaurering. Alle gavle og spir fjernedes. Den øverste etage på alle fire fløje forhøjedes og ombyggedes. Vægtergangen mod øst, syd og vest murede til. Den lille firkantede udbygning ved nordfløjens østgavl blev nedbrudt og selve gården flyttet ca. 1,5 m frem, så den nu flugtede med østfacaden. Sidst men ikke mindst fik hele slottet nye, ensartede, firkantede vinduer. Det ligger helt på linie med ånden i disse ombygninger, når udenværkerne herefter helt jævnedes med jorden. Hele arbejdet kostede staten 8.118 rdl. samt 14.087 alen egetømmer fra kongens skove. Lykkeligvis blev slotskapellet ikke berørt af ombygningerne. En flygtig vurdering af von Platens byggevirksomhed på Sønderborg Slot efterlader det indtryk, at hans forsøg på at gøre den gamle fæstningsborg til et 18. århundredes palæ faldt noget uheldigt ud.

1750 forordnede kong Frederik V, at slottets tre hjørnetårne skulle nedbrydes, ganske betegnende dog kun ét ad gangen, for at undersøgelserne ikke skulle plages mere med ægt og arbejde end nødvendigt. Den kgl. landbygmester for hertugdømmerne, kaptajn Otto Johann Müller udarbejdede overslagene, og 1755 fandt nedrivningen sted, samtidig med en meget nødvendig udbedring af slottets tage. Ved den lejlighed forsvandt da Christiern II' fangetårn, idet dog som allerede nævnt en sjettedel deraf bevarede indenfor det nyopmurede hjørne. Kun det nordvestre hjørnetårn fik lov til at blive stående i to etagers højde; her indrettedes skumle fængselsrum.

1764 skiftede slottet ejer, idet det, efter aftaler truffet allerede i 1761, ved Pløns hjemfald til kronen overgik til hertug *Frederik Christian den Ældre* af Augustenborg sammen med godserne Rønhave, Ladegaard, Kegnæsgaard og Majbølgaard med tilhørende landsbyer. Hertugslægten gav til gengæld afkald på deres eventuelle arvekrav på Pløn. Det nye tilhørsforhold ændrede imidlertid ikke bygningernes kår. I hele perioden indtil 1848 benyttedes de som magasiner, bl. a. af nogle Sønderborg købmænd. I Oehlenschlägers digt om slottet, skrevet under et besøg der 1835, hører man tillige, at de store haller engang imellem toges i brug ved borgerballer. I de tre krigsperioder 1813 - 14, 1848 - 50 og 1864 var der indrettet lazaret i nogle af dets

Slottet set fra øst ca. 1750. Maleri af Rach og Eegberg i Nationalmuseet.

rum. Under Treårskrigen blev bygningerne slemt ramponeret, men i årene derefter igen ret grundigt istandsat med nye tage og vinduer.

Ved overenskomsten med den augustenburgske hertug om afståelse af hans ejendomme i Slesvig 1852 overgik Sønderborg Slot til *den danske stat*, der imellem krigene lod det anvende som kaserne. I 1864, ved prøjsernes bombardement på Sønderborg, faldt mange granater i slottet; særlig vestmuren rantes hårdt, men der voldtes ellers ikke nogen videre ødelæggelse. Efter freden i Wien blev bygningen *prøjsisk statsejendom*, men ved forliget mellem Prøjsen og Augustenborgerne 1885 overlodes den igen til *den augustenburgske hertug*, som ejede den indtil efter genforeningen 1920. I denne tid anvendtes slottet til staldighed som *prøjsisk kaserne*, hvorved de gamle bygninger led en hel del overlast. Som en lille episode i slottets nyere historie kan anføres, at det ved verdenskrigens udbrud 1914, da de tyske myndigheder arresterede politisk mistænkelige personer i Nordslesvig, en tid kom til at huse 86 af disse civilfanger.

1921 solgtes Sønderborg Slot af boet efter den i samme år afdøde,

sidste augustenborgske hertug Ernst Günther til *den danske stat*. Allerede i foråret 1920 havde hertugen uden vederlag stillet lokaler på slottet til rådighed for »Sønderborg Amts Museum«, som i det samme år overtoges af amtet. Den 1. april 1921 overflyttedes museet til slottet. Ved statens overtagelse af dette blev denne ordning opretholdt, og der blev tillige givet god plads til samlingernes fremtidige udvidelser. Gennem årene er der ved den lokale befolknings interesserede støtte og under Jens Rabens energiske ledelse her skabt en omfattende og overordentlig seværdig samling, som indtager en fremtrædende plads blandt de danske provinsmuseer. Foruden en udmærket oldsags- og folkemindeafdeling rummer museet en stor og interessant samling minder fra de slesvigske krige. Derved har »Samlingerne paa Sønderborg Slot« fået et særpræg, som passer udmærket til stedet. Mere end nogen anden egn i landet er Sønderborg og Dybbøl jo knyttet til Danmarks krigshistorie.

I 1964 iværksattes en omfattende restaurering af det meget forsømte slot efter et af arkitekt Peter Koch udarbejdet projekt. Ud over vedligeholdelsesarbejder går planerne ud på at følge von Platens projekt

Slottet set fra Als Sund. Maleri i Nationalmuseet.

SØNDERBORG AMT

op, at fjerne »maskingotiske« tilføjelser samt at indrette et tidssvarende museum og et samlingssted for landsdelen. Restaureringen ventes tilendebragt i begyndelsen af 1970'erne.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

- 1169 (?) Valdemar den Store
1241 Hertugerne af Sønderjylland

1325 Valdemar (V) Eriksøn

1460 Christiern I
1490 Hans

1513 Christiern II
1533 Christian III

1559 Dronning Dorothea

1571 Hans den Yngre

1667 Kronen

1764 Frederik Christian
1852 Staten
1864 Prøjsen
1885 Ernst Günther
1921 Staten

BYGNINGER

- Forsvarstårn opført

Ældste barfred afløst af tårnhus
ca. 1350 Blåtårn opført,
tårnene forbundet af ringmur

Slottet udbygget til
ringmurskastel,
nuværende vestfløj opført
Byggearbejder

ca. 1550 - 60 Nuværende syd-, nord-
og østfløj opført,
vægtgang opsat

1568 - 70 Slotskapel indrettet
ved H. von Oberberg,
trappetårne opført

Hertugeligt gravkapel indrettet

1718 - 20 Slottet gennemgribende
ombygget ved W. Fr. v. Platen
1755 Tre hjørnetårne nedrevet

Indrettet til kaserne

Indrettet til museum
1964 Restaurering påbegyndt ved
Peter Koch

Slottet set fra øst (fot. Flemming Jerk).

Augustenborg Slot

Augustenborg flække, Sønderborg amt

Medens oprindelsen af Nordborg og Sønderborg går helt tilbage til Valdemarstiden, er det tredje af slottene på øen Als, Augustenborg, først grundlagt omkring midten af det 17. århundrede. Ved den nordre bred af den lange vig, der fra bunden af Augustenborg Fjord strækker sig mod øst helt ind til landsbyen Bro, lå tidligere en landsby ved navn Stavnsbøl. Den hørte i middelalderen under biskoppen af Slesvig og udgjorde sammen med otte fæstegårde i den nærliggende landsby Sebbelev og nogle gårde i Dybbøl og Nybøl sogne på Sundevad et selvstændigt birk. Ved reformationen kom dette birk sammen med de øvrige af Slesvigbispens ejendomsbesiddelser ind under det

SØNDERBORG AMT

nyoprettede Svabsted amt, som Christian IV 1624 inddrog under kronen. 1651 solgte kong Frederik III Stavnsbøl birk, ialt 19 plove jord, til hertug *Ernst Günther* (1609 - 89), en sønnesøn af hertug Hans den Yngre og selv af den sønderborgske fyrstelinie. Han blev således grundlæggeren af de augustenburgske besiddelser og stamfader til den augustenburgske hertugslægt, som kom til at gribe så skæbnesvangert ind i Danmarks historie. I modsætning til sine brødre havde han allerede i sine unge år knyttet sig til det danske hof. Da den senere kong Frederik III som prins, i sin egenskab af statholder i hertugdømmerne, opholdt sig i Flensborg, kom Ernst Günther til at stå prinseparret meget nær. Hans bryllup med kusinen, prinsesse Augusta af Slesvig-Holsten-Glyksborg, en nær veninde af dronning Sophie Amalie, fejredes 1651 på Københavns Slot; igennem årene derefter var parret hyppige og feterede gæster ved hoffet.

Dette var imidlertid ikke ensbetydende med, at Ernst Günther også opnåede større politisk indflydelse. Hans interesse samledes i stedet om godsbesiddelsen på Als. I de første år efter brylluppet boede ægteparret i det såkaldte »Ernst Güntherske Palæ« i Sønderborg, men 1660 blev den bedste af gårdene i Stavnsbøl nedlagt for at give plads for et nyt herresæde, der opkaldtes efter hertuginde Augusta. Snart forsvandt også de øvrige gårde i landsbyen, og Augustenborg Slots bygninger og park bredte sig ud over Stavnsbøls tomt. Af et brev fra hertugen til kongen, dateret Augustenborg den 2. februar 1664, ses det, at i hvert fald på det tidspunkt var slottet taget i brug. Bygningerne var temmelig anselige, men dog af bindingsværk. Ingen af dem er bevaret til nutiden. Gemakkerne skal have været fyrsteligt udstyret, særlig omtales rigdommen på kostbare gobeliner. I overensstemmelse med tidens skik var der i nøje tilknytning til bygningsanlægget anlagt en prægtig have eller park, der fik sit præg af to lange, parallelle alleer, som åbnede udsigter ned til fjorden. Også foran slottet lå en allé, ved hvilken efterhånden en lille by voksede op, fortrinsvis beboet af slottets funktionærer.

Ernst Günthers bestræbelser for at udvide godsbesiddelserne på Als kronedes med godt held. 1668 erhvervede han Rumohrsgaard med 45 gårde for 38.500 rdl. 1674 købtes landsbyen Bro og 1676 fik han endelig overdraget gården Gundestrup. Med besiddelserne fulgte birkeret,

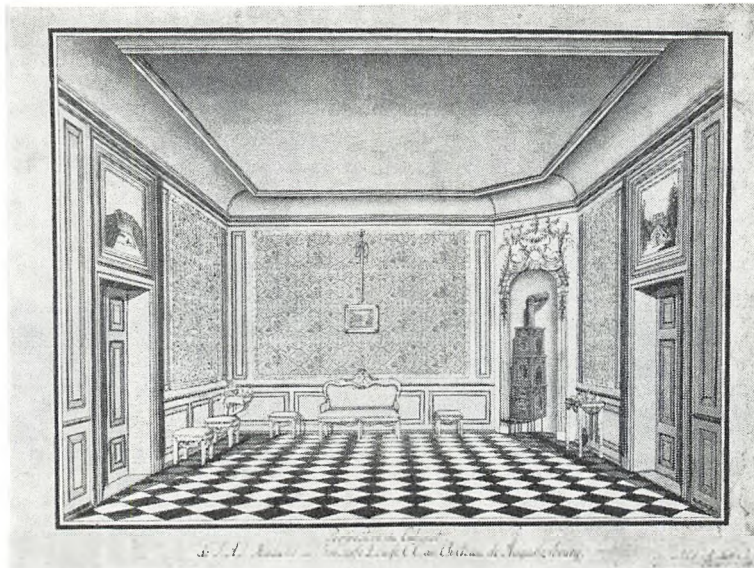
hals- og håndsret, jagtret o. lign., og dertil viste kongen sin særlige gunst ved at indrømme hertugen nedsættelse i kontributionerne. I nogle andre henseender led Ernst Günther imidlertid alvorlige skuffelser. Trods støtte fra sin formående svoger, »den store kurfyrste« af Brandenburg, lykkedes det ham ikke at formå kongen til at bevare det sønderborske hertugdømme og dets godser for familien ved at overdrage det til ham; lenet blev inddraget under kronen 1667 efter den hertugelige families økonomiske sammenbrud. Et plaster på dette sår var det dog, at kongen 1675 udnævnte Ernst Günther til guvernør over Als og de på denne ø liggende amter Sønderborg og Nordborg samt staden Sønderborg. Foruden 2.000 rdl. i årlig gage fulgte dermed rådighed over Sønderborg Slot som bopæl og fri benyttelse af alle til slottet hørende haver og fiskedamme. Som en forhånelse mere end en egentlig skuffelse følte hertugen det, at Griffenfeld forsmåede hans datter Louise Charlotte, da enkedronningens planer om et giftermål mellem dem allerede var langt fremskredne. En gammel tradition fortæller med denne begivenhed som udgangspunkt, at Griffenfelds tre fjender, hertug Ernst Günther, greve Frederik Ahlefeldt fra det nærliggende Graasten Slot og hertug Johan Adolf af Pløn, i hemmelighed mødtes under tre ege i Augustenborg slotspark og der dannede en sammensværgelse mod den borgerlige opkomling. Én af de tre såkaldte Eds-Ege i slotsparkens højskov står endnu som vogter af denne ikke særlig sandsynlige overlevering.

Hertug Ernst Günther døde 1689 i den høje alder af 80 år. Hans ældste søn, Frederik, som havde giftet sig med en barbers datter fra Kiel, faldt i slaget ved Enghien 1692. Den næstældste, Philip Ernst, var faldet allerede 1677 som brandenborgsk ritmester under belejringen af Stettin. Den tredie, Ernst August, var udelukket som arving, fordi han var gået over til katolicismen. Under disse forhold blev moderen, hertuginde Augusta, siddende i uskiftet bo med ret til at ordne arvefølgen, medens den yngste søn hertug Frederik Vilhelm (1668 - 1714), efter at kongen havde stadfæstet testamentet, 1692 udnævntes til guvernør på Als, hvilket embede han dog allerede tre år senere måtte afgive til sin ældre broder, der nu atter havde sluttet sig til den evangeliske kirke. Det blev dog alligevel Frederik Vilhelm, der ved moderens død 1701 overtog fædrenegodserne Augustenborg og

Rumohrsgaard, hvilke han 1703 yderligere forøgede med Avnbølgaard på Sundeved. Siden 1694 var han gift med den afdøde storkansler, greve Frederik Ahlefeldts datter Sophie Amalie. Ved Frederik Vilhelms udnævnelse til dansk generalmajor indleddedes den tradition, at de mandlige medlemmer af huset Augustenborg som regel fik tildeelt en høj militær rang inden for den danske hær. Sammen med udnævnelser til elefant- eller storkorsriddere var det et ydre udtryk for slægtens tilknytning til det danske rige og dets kongehus.

Da Frederik Wilhelm døde, arvedes de augustenburgske besiddelser af hans eneste søn hertug *Christian August* (1696 - 1754), som 1720 ægtede komtesse Frederikke Louise Danneskiold-Samsøe, en datter af kong Christian V's søn med Sophie Amalie Moth, Christian Gyldenløve. Af en række endnu bevarede, prægtige sølvgenstande og andet indbo, der stammer fra Augustenborg, men nu findes på Frederiksborgmuseet, ses det, at hun må have bragt et rigt og fornemt udstyr med sig i ægteskabet; mange af tingene hidrørte fra hendes forældres hjem, idet de bærer Christian Gyldenløves og hans hustrus navnetræk. Det afsides beliggende slot på øen Als synes i det hele taget i disse år at være blevet udstyret med megen pragt; tidens bedste kunstnere, såvel malere som kunsthåndværkere, arbejdede for det augustenburgske hof og tilførte det bl. a. en række udmærkede portrætter af medlemmer af kongefamilien. Da Frederik IV 1721 inddrog de gottorpske dele af hertugdømmet Slesvig, underskrev hertug Christian August den bekendte troskabsed, ligesom han sammen med hertugen af Lyksborg var til stede ved selve arvehyldingen på Gottorp Slot den 4. september.

På auktionen over de Ahlefeldt'ske godser 1725 købte hertugen for sin hustrus penge Graasten Slot med gårdene Fiskebæk og Kiding, hvortil senere kom Aarup og Kelstrup. Af disse ejendomme oprettedes 1744 et fideikommis inden for familien. Skønt Graasten Slot var langt fornemmere og betydeligt større end det daværende Augustenborg, foretrak Christian August at blive boende på stamsædet. Kun af og til, om sommeren eller om efteråret, tog familien for en tid ophold på Graasten, der dog under disse forhold efterhånden mistede meget af sin fordums glans. Takket være det gode forhold til kongehuset lykkedes det også Christian August at udvide de alsiske besid-

Prinsesse Louise Christine Carolines kabinet på slottet. Tegning af J. C. Kraft 1784 (Frederiksborg).

delser. Først blev det betydelige gods Gammelgaard 1730 af Christian VI overdrog hertugen på livstid. Dertil kom 1746 Ladegaard ved Sønderborg og Rønhave på Kær halvø.

Om Augustenborg Slot i disse år er desværre kun lidt oplyst. Bygningsanlægget udvidedes med den ene af de to længer, den såkaldte Marstalbygning, i den ydre slotsgård, den har over porten årstallet 1733 samt bygherrens navnetræk. I øvrigt skete der nok ikke større forandringer, om end hertugfamilien i overensstemmelse med tidens skik lagde megen vægt på pragtudfoldelse. Det kostede naturligvis mange penge, og da tiden indtil 1750'erne økonomisk set var en meget vanskelig periode, er det ikke så underligt, at efterfølgeren hertug *Frederik Christian I* (1721 - 94) ved faderens død 1754 sammen med godserne måtte overtage en betydelig gæld. Den nye besidder var imidlertid en dygtig administrator, der ved sparsommelig husførelse og god økonomi snart fik bragt gælden ned. Netop i disse år førtes

Hesteauktion i slotsgården i 1830'erne. Portbygningen i baggrunden er fra ca. 1733. Litografi efter Albrecht Adam (Frederiksborg).

der forhandlinger om Pløns forening med den kongelige del af Holsten, hvorunder kong Frederik V tilbød Augustenborgerne vederlag i en række godser, hvis de ville afstå deres eventuelle arvekrav til fordel for kongelinien. Allerede 1754 efter sin tiltrædelse som hertug havde Frederik Christian, ligesom i sin tid hans fader, fået Gammelgaard på livstid. 1756 skænkede kongen ham nu dette gods som ejendom for ham selv og hans efterkommere af den Augustenborgske mandslinie. Hertil kom 1764, efter Pløns hjemfald til kongen, godserne Rønhave, Ladegaarden, Kegnæsgaard og Majbølgaard med tilhørende landsbyer, samt Sønderborg Slot og patronatsretten til kirkerne i Ulkebøl, Hørup, Tandslet, Lysabild, Asserballe, Ketting og Notmark. Endelig bevilgede kongen ham for en årrække en pension på 6.000 rdl., overtog en betydelig del af hans gæld og gav ham skattelettelser.

Takket være alle disse betydelige begunstigelser kunne hertug Frederik Christian skride til omfattende byggearbejder på Augustenborg, hvorved Ernst Günthers gamle slot afløstes af de nuværende bygninger, der udgør det største og mest helstøbte, barokke bygningsanlæg i Sønderjylland. 1764 opførtes først ved slotsgården en lang ridestald,

AUGUSTENBORG SLOT

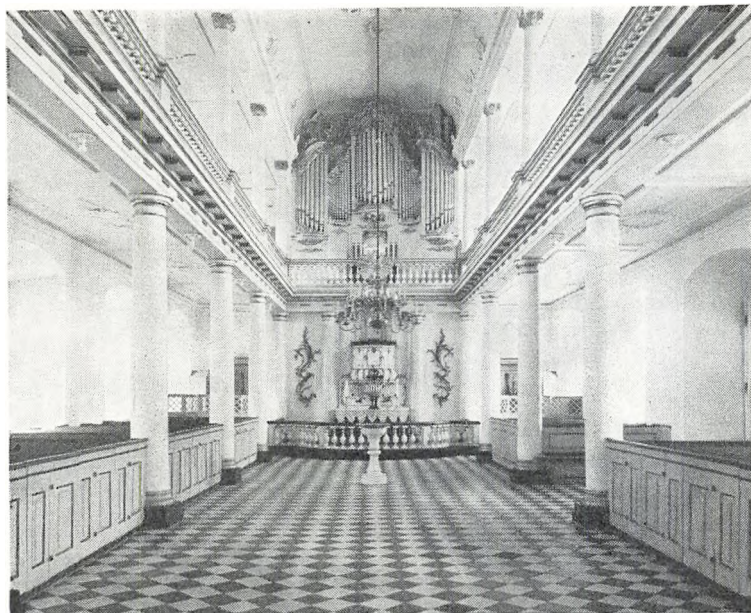
som pendant til den længe, faderen havde bygget 1733. Fra omtrent samme tid stammer formentlig portbygningen, der lukker for anlægget mod øst. Den har et højt, trefags midtparti, hvis lave sadeltag krones af en tagrytter med kuplet afslutning. Den nuværende hovedbygning opførtes i årene 1770 - 76. Dens tre høje, hvidkalkede fløje med sorte glaserede tegltage omslutter en indre slotsgård, cour d'honneur, som tydeligt adskiller sig fra den ydre gård, der flankeres af de lave gulstens længer med røde tegltag. Det imponerende hovedhus, hvis eneste prydding er rokokoens rammepilaster-inddeling, består af en 19 fag lang og tre etager høj hovedfløj med fremspringende, forhøjet midtparti både mod gård og have, afsluttet med en trekantfronton, hvori ses bygherrens monogram i et skjoldfelt, omgivet af krigsattributter. Til hovedfløjen slutter sig to korte sidefløje af samme højde, som atter fortsættes i lavere, to stokværks bygninger. Alle værelserne i huset vender ud mod haven, medens der mod gården er langstrakte korridorer. Den store, gennemgående vestibule midt i hovedbygningens stueetage er dekoreret med ejendommelige stukmotiver, udført

Slotsgården set fra vest (fot. Flemming Jerk).

af den italienske mester Michel Angelo Taddei, som en tid arbejdede i hertugdømmerne. En væsentlig del af den nordre sidefløj optages af slotskapellet, som nu er kirke for flækkens beboere. Det to etager høje rum er delt i tre skibe og har søjlebåret, omløbende galleri, hvorfra mindre søjler støtter loftet, der over midtskibet danner en tøndehvelving. Rummet er i sin helhed stærkt præget af klassicismen, men en række enkeltheder deri, f. eks. alteret og den dermed kombinerede prædikestol, samt stukmotiverne i loftet over galleriet, er i rokokostil. Orglet har sin plads oven over alter og prædikestol, medens hertugstolen er på galleriet i kapellets vestende. Desværre er det endnu ikke lykkedes at få klarhed over, hvem der er det storslåede slotsanlægs bygmester; mange af de gamle arkivalier fra Augustenborg har nemlig haft samme kranke skæbne, som blev hertugfamilien til del, men navne som Sandbjergs bygmester Christian August Bohlsmann og landbygmester J. G. Rosenberg er blevet foreslået.

Et stykke ude i parken byggedes, sandsynligvis ca. 1775 - 80, det arkitektonisk værdifulde »palæ«, formentlig som bolig for hertugens yngre broder, prins Emil August. I Koch's samling af arkitekturtegninger, som nu findes i Kunstakademiet, ligger bl. a. et udkast til et »belvedere«, som kunsthistorikeren Fr. Weïlbach forslagsvis har tillagt Harsdorffs elev Peter Meyn. Det er efter min opfattelse uden for al tvivl, at dette udkast er et forarbejde til palæet på Augustenborg. Facaden mod gården kan, skønt væsentlig ændret inden opførelsen, genkendes i alle dens hovedtræk, og stueetagens særprægede plan er næsten nøjagtig som den dag i dag. Det kan godt se ud, som om det oprindelige forslag er blevet bearbejdet af C. F. Harsdorff selv, stil-mæssigt står den andre værker af ham ret nær. Den har 7 fag i to etager, med mansardtag af sorte, glaserede tegl. De tre midterste fag danner mod haven et kraftigt fremspring, der er leddet af pilastre; mod gården er de derimod trukket tilbage som en niche bag to kraftige joniske søjler, med pilastre ved siderne. På en stenopsats over midtpartiet var, efter de gamle tegninger, oprindeligt anbragt en lille urkvist. Det yderste fag ved hver side er risalitagtigt fremspringende; dets vinduer i stueetagen er forsynet med konsolbårne trekantfelter, og i modsætning til den øvrige del af bygningen, som har vandrette fuger, er dets murdele glatpudset. Det karakterfulde palæ taler klas-

Slotskapellet. Døbefonten er 1807 skænket af den russiske Zar (fot. Niels Elswing).

sicismens stilsprog, men i mangt og meget er det endnu præget af baroktidens formsans. Endnu mere end hovedslottet fortæller det om sit tilhørsforhold til danske bygningstraditioner. I tilknytning til det nye slotsanlæg omformedes naturligvis havens plan i nogen grad efter tidens mode. Hertug Frederik Christians byggeiver spores endelig også i slottets omgivelser; ved indkørselen fra nord opførtes en anseelig, hvidpudset kavalerbygning, og i byens Storegade ligger flere statelige huse fra sidste halvdel af det 18. århundrede, alle af et karakteristisk fællespræg, med høj frontispice og fladbuede vinduer.

Til trods for kongens store andel i forbedringen af Augustenborgernes kår følte hertugen sig alligevel dårligt behandlet og undgik al nærmere tilknytning til det danske hof. Skønt general i den danske hær og ridder af elefantordenen viste han sig meget sjældent i hovedstaden; plaget af gigt og andre skrøbeligheder foretrak han at tilbringe næsten al sin tid på Augustenborg og Graasten.

*Hertuginde
Louise Augusta († 1843),
født prinsesse af Danmark.
Maleri af Jens Juel
(Frederiksborg).*

Forholdene førte imidlertid med sig, at Augustenborgerne snart blev draget frem i offentlighedens lys. Ved 1780 var der udsigt til, at kongehusets mandsstamme skulle uddø, da kronprins Frederik ansås for at være svagelig, og arveprinsen var barnløs. Arving til Danmark, Norge og Slesvig var i så fald prinsesse Louise Augusta, medens Holsten, der havde mandlig arvefølge, ville gå til hertugen af Augustenborg. Udenrigsministeren A. P. Bernstorff ønskede fremfor alt at bevare den danske helstat udelt, hvorfor han udkastede planen om en ægteskabsforbindelse mellem Louise Augusta og hertugens søn, den unge Frederik Christian II af Augustenborg. Trods sin reserverede holdning ønskede hertugen ikke at forspilde sin families udsigter til den danske krone. 1780 blev ægtepagten derfor undertegnet, og 1786 fejredes på Christiansborg Slot brylluppet mellem den 21-årige augustenborgske prins og den 15-årige »kronprinsesse«. Men 1786 fik arveprins Frederik en søn, den senere Christian VIII, hvorefter det havde lange udsigter for Augustenborgerne som tronfølgere.

Augustenborg Slots Haveside (fot. Niels Elswing).

*Hertug Frederik Christian II
(† 1814).
Maleri af Anthon Graff
(Frederiksborg).*

En række år levede ægtefællerne, trods deres store forskellighed i sind, et harmonisk samliv, mest i København, hvor de havde deres bolig på Christiansborg Slot. 1787 kom Louise Augusta første gang til sit fremtidige hjem på Augustenborg Slot. Hun følte sig henrevet af egnens skønhed, og befolkningen tog venligt imod hende. Det viste sig heller ikke vanskeligt for hende at komme i kontakt med familien. Efter at Frederik Christian II (1765 - 1814) ved faderens død 1794 var blevet hertug, blev parrets ophold i København sjældnere. Til gengæld blomstrede hofflivet på Augustenborg og Graasten op med »hendes kongelige højhed« som det strålende midtpunkt. Hun var en glimrende værtinde for sine gæster, blandt hvilke nogle af de hyppigste var Stolberg'erne og Reventlow'erne, der ejede Sandbjerg; hendes fødselsdag blev fejret som årets største festdag. I dagliglivet fandt hun sig godt til rette, særlig i omgangen med sin svigerinde, prinsesse Louise, der siden onklens død 1786 beboede palæet. Omkring den begavede, intellektuelt indstillede dame med det svage, lidt forvoksede legeme

samledes familiekredsen sammen med hofpræsten Jessen og livlægen Suadicani ofte til diskussioner om litterære og filosofiske spørgsmål. Hertugen var en varm ven af digtekunsten. Det er bekendt, hvorledes han var med til at yde Schiller en treårig understøttelse i dennes vanskelige ungdomsår. Men først og fremmest var det den ubestandige Jens Baggesen, der nød godt af hans hjælpsomhed og støtte. Gentagne gange var denne digter gæst på Augustenborg, hvor hans hustru, Sophie Haller, bl. a. fødte sit andet barn. Med rette kunne Karl Reinhold kalde slottet »ein Heiligtum veredelter Humanität«.

Ulykkeligvis blev modsætningen mellem hertugen og kronprins Frederik snart mere og mere åbenbar. Forholdene førte efterhånden de to svogre langt bort fra hinanden, hvortil bl. a. Frederik Christians skinsyge overfor kronprinsens svigerfar, landgreve Carl af Hessen, bidrog. Det lykkedes aldrig hertugen at få nogen videre politisk indflydelse. Så meget desto større vægt lagde han da på sin stilling som repræsentant for kongehusets sidelinie. Varetagelsen af dens interesser og hævningen af dens særlige arvekrav førte ham ind på en udpræget huspolitik, der let kom i modstrid med rigets interesser. Første gang, modsætningen kom til et alvorligt udbrud, var 1806, da kronprinsen efter det tyske kejserriges opløsning ønskede at indlemme Holsten i det danske monarki for derigennem at hindre en eventuel splittelse af helstaten i fremtiden. Dette var i direkte modstrid med hertugens ønskedrømme om et selvstændigt slesvig-holstensk hertugdømme, som ville tilfalde hans slægt. Under denne sag var det, at kronprins Frederik overfor trediemand ytrede de bekendte ord: »Min svoger har strøget sit patriotiske væsen af sig; hans gamle holstenske, med modermælken ind sugede had til det danske kongehus viser sig tydeligt«. Selve indlemmelsespatentet var dog mindre vidtgående, end hertugen havde frygtet, så et åbent brud blev undgået denne gang. Men det fulgte allerede 1810, i forbindelse med begivenhederne omkring det andet svenske tronfølgervalg. Frederik Christian havde virkelig haft store chancer, så det pinte ham bitterligt, at han måtte vige af hensyn til svogeren, hvis muligheder var langt mindre. Ved den lejlighed sendte Frederik VI, på grundlag af et tvivlsomt rygte, som Louise Augusta havde meddelt broderen, om at svenskerne pønsede på at bortføre hertugen, kanonbåde til Augustenborg Fjord under påskud

af, at de skulle beskytte Frederik Christian, men i virkeligheden for at holde opsyn med ham. Da tronfølgersagen i Sverige løstes med Bernadottes kåring, følte hertugen sig som offer for en politik, der var rettet mod hans hus. At hans hustru modarbejdede ham ved intriger gjorde hele sagen meget pinlig for ham. Nu trak han sig tilbage fra alle sine embeder i København og opgav stillingen som medlem af gehejmestatsrådet. Men hans sidste leveår på Augustenborg og Graasten formede sig ikke som noget otium. Han gav sig til at udarbejde et omfattende memorandum om sit hus' arverettigheder, når der ikke længere fandtes mandlige arvinger inden for kongehuset. Det blev ikke offentliggjort, men ved sin død 1814 efterlod han det som sit politiske testamente. Ved selv at tage sig af sine to sønners opdragelse havde han desuden gjort alt for at indprente dem resultaterne af sine studier.

Hans efterfølger *Christian August* (1798 - 1869) slægtede tilsyneladende mere moderen på end faderen. Da modsætninger i de senere år af faderens liv åbnede en kløft mellem de to ægtefæller, havde han sluttet sig mest til moderen. Imidlertid arvede han også, som det senere viste sig, en hel del både af faderens intelligens og af hans egnsindighed. Foreløbig betød Frederik Christians død imidlertid en genoptagelse af den næsten helt afbrudte forbindelse med kongefamilien. 1814 forlovedes husets datter, prinsesse Caroline Amalie, med tronfølgeren, prins Christian Frederik; deres bryllup fejredes på Augustenborg 1815. Samme år aflagde Frederik VI på hjemrejsen fra Wienerkongressen et besøg. Den augustenburgske familie var nærværende ved kroningsfesten på Frederiksborg 1815, ved hvilken lejlighed Christian August blev gjort til elefantridder, og den tog nu atter af og til ophold i hovedstaden. Under et af disse forelskede den unge hertug sig i komtesse Louise Sophie Danneskiold-Samsøe, hvis familie fra gammel tid havde tilknytning til Augustenborgerne. Men først efter et treårigt ophold i udlandet holdtes brylluppet på Gisselfeld, idet hertugens moder dog forinden måtte besejre kongens modstand mod ægteskabets indgåelse. Hertugparret tog derefter Augustenborg og Graasten i deres besiddelse, medens Louise Augusta fik palæet som enkesæde. Et lykkeligt familieliv levedes nu gennem en lang række år, i hvilke tre døtre og to sønner voksede op omkring

forældrene. Hjemmet var et gæstfrit samlingssted for den store familiekreds, af hvilken bl. a. må nævnes hertugens broder, prins Frederik, som erhvervede godset Nør ved Egernførde Fjord, og dennes hustru, som var søster til hertuginde. Mange medlemmer af hertugdømmernes adel stævnedes også sammen på Augustenborg, når lejlighed bød sig.

Christian August var en meget virksom og myndig administrator af sine godser, hvis drift interesserede ham levende. Hans to store passioner var jagt og hesteopdræt. På Als kan man endnu i vore dage høre fortællinger om de store klapjagter i den tid eller om hertugelige skytters drabelige kampe med krybskytter. På sin lange udenlandsrejse havde hertugen opholdt sig en tid i England, hvor hans interesse for den ædle hesteavl og for væddeløb vakttes. Efter sin hjemkomst oprettede han et stutteri efter engelsk mønster på Augustenborg, som blev kendt i hele Europa. Den berømte slag- og hestemaler Albrecht Adam opholdt sig et par gange på slottet som hertugens gæst og har fra disse besøg efterladt sig en hel serie billeder med heste. En række af dem blev litograferet og spredt viden om. Disse fremstillinger er interessante vidnesbyrd om hertugens virksomhed for hesteavlens fremme. 1836 stod der i de hertugelige stalde ikke mindre end 60 fuldblodsheste. Men det var også hertugens mål at forbedre bøndernes bestand af brugsheste; derfor stillede han hingste til rådighed, og af og til afholdtes store hesteskuer eller -auktioner i Augustenborgs ydre slotsgård. Årets største begivenhed var væddeløbene på Rumohrsgaards kobbelt ved Ketting, hvor Christian August 1827 havde anlagt en egen bane. De holdtes altid i forbindelse med hertuginde's fødselsdag og strakte sig over flere dage. En mængde fornemme gæster, naturligvis flest fra hertugdømmerne, inviteredes. Den alsiske befolkning mødte op i tusindtal for at overvære løbene, som også omfattede konkurrencer for bønderheste. Om aftenen stillede man til »vinduesbal« på slottet, for gennem de oplyste vinduer at følge festerne, der afholdtes i samme anledning.

Med Uwe Jens Lornsens agitationsskrift i 1830 indlededes den nationale og politiske strid i hertugdømmet Slesvig. Den fik skæbnesvangre følger for det augustenburgske hus. Da sønderjyden Christian Paulsen i sit skrift »Für Dänemark und für Holstein« 1836

Riddersalen med M. A. Taddei's stukarbejder (fot. Niels Elswing).

hævdede, at kongelovens arvefølge havde gyldighed ikke blot i Slesvig men også i dele af Holsten, stod hertugen i den situation, som faderen i sin tid havde varslet, og følte sig kaldet til at tage til genmæle. Det skete 1837 i det anonyme skrift: »Die Erbfolge in Schleswig-Holstein«. Dermed var striden om arvefølgen indledet, og det skulle ikke vare længe, inden den sammensmeltedes med hele den nationalpolitiske kamp.

Hertugparrets sølvbryllup fejredes 1845 ved en fire dages fest under udfoldelsen af stor pragt og i mange gæsters nærværelse, bl. a. med festmåltider, illuminationer, fakkeltog og bespisning af godsernes henved 1.000 funktionærer. Et skår i glæden var det, at svogeren kong Christian VIII sendte afbud. En anden episode varslede også de kommende begivenheder og viste, at tillidsforholdet mellem de dansksindede alsinger og hertugen var stillet på en hård prøve. Da Slesvig-Holsten-sangen blev sunget ved »Liedertafel«-festen, udbrød en af de tilstedeværende bønder: »Nu go'er a«. Det gjorde han og flere med ham; om aftenen var der fare for, at slottets ruder skulle blive slået ind, så ophidset var stemningen.

Endnu midt i 1840'erne havde man ikke helt forladt den tanke at få hertug Christian August på tronen i Danmark. Men det kom jo til at gå helt anderledes. I 1848 brød hertugen alle broerne til Danmark af. Familiens afrejse fra Augustenborg den 26. marts skete på flugtliggende måde. Allerede den følgende dag kom de danske tropper til slottet og nogle dage senere kong Frederik VII selv. Han skal personlig have været med til at bryde hertugens skrivebord op og at beslaglægge de derværende papirer. Igennem alle tre krigsår benyttes Augustenborg Slot som lazaret.

Det var en naturlig følge af Christian Augusts holdning, at den danske regering beslaglagde de augustenburgske godsbesiddelser i Sønderjylland. Da krigen var endt med dansk sejr, kunne der ikke være tale om en tilbagegivelse. Stormagterne lod Augustenborgernes sag falde, men opfordrede Danmark til at affinde sig med hertugen ved at betale ham en erstatningssum. Efter lange forhandlinger, hvorunder Bismarck måtte lægge pres på hertugen, gik denne endelig ind på den foreslåede ordning. Han udstedte i december 1852 en højtidelig erklæring om, at han overdrog sine slesvigske godser til den danske stat mod at få udbetalt 3 millioner rdl., og han lovede at tage ophold uden for monarkiet. Den augustenburgske hertugfamilie flyttede først til Gotha, men 1854 erhvervede Christian August det store sclesiske gods Primkenau. I hertugdømmerne glemtes den augustenburgske sag hurtigt. Stamslottet blev som dansk statsejendom i tiden mellem de to slesvigske krige anvendt som kaserne. Dets indbo blev bortsolgt ved offentlig auktion og spredt viden om. De mere personlige familieejendele, bl. a. mange portrætter, værdifulde møbler og kunstgenstande, førtes dog med til Tyskland, hvorfra en vigtig del ved hjemmets opløsning i slutningen af 1920'erne, takket være rettidig indgriben fra Frederiksborgmuseets side, kunne ledes tilbage til Danmark. De augustenburgske godsbesiddelser på Als afhændedes af den danske stat i følgende rækkefølge: Rønhave 1855, Gundestrup, Kegnæsgaard og Vertemine 1857, Gammelgaard og Sønderborg Ladegaard 1860, Augustenborg hovedgård 1861, Rumohrsgaard 1862 og Majbølgaard 1863.

Ved kong Frederik VII's død i november 1863 rejstes igen for en kort tid det augustenburgske spørgsmål, idet hertug Christian August

»Palæet«, nu overlægebolig (fot. Flemming Jerk).

i modstrid med sin erklæring 1852 overdrog arveretten til begge hertugdømmerne til sin ældste søn, der under navnet »hertug Frederik VIII« bosatte sig i Kiel, hvorfra han forsøgte at genoplive den slesvig-holstenske agitation. Imidlertid rev krigen 1864 det augustenburgske hus med sig i grus. Efter afståelsen blev hertugdømmerne en provins af Prøjsen; Bismarcks »store politik« tog ikke små hensyn. Augustenborg Slot blev indtil 1876 prøjsisk kaserne, hvorefter det 1878 - 1919 var hjemsted for et kvindeseminarium. Ved forliget mellem Augustenborgerne og Prøjsen efter prinsesse Augusta Victorias bryllup med den senere kejser Wilhelm II blev stamslottet sammen med Sønderborg Slot 1885 givet tilbage i familiens besiddelse. Men eftersom godserne var frasolgt, fandt Christian Augusts sønnesøn hertug *Ernst Günther* (1863 - 1921) ingen anledning til at tage slottet i brug som opholdssted; han foretrak Graasten, der allerede 1865 ved køb igen var kommet i Augustenborgernes eje.

Ved Nordslesvigs genforening med Danmark 1920 optoges forhandlinger med Ernst Günther om afståelse til den danske stat af hans sønderjyske besiddelser. Endnu inden sagen var endelig afgjort, døde han imidlertid som den sidste augustenburgske hertug. Hans enke, hertuginde Dorothea, døde i januar 1967.

SØNDERBORG AMT

Med den danske stats erhvervelse af det omfangsrige slotsanlæg blev det et problem, hvad de store bygninger herefter skulle bruges til. I den offentlige diskussion fremsattes mange forskellige planer, bl. a. et forslag om oprettelsen af et jysk universitet her. Afgørelsen blev først truffet 1929, da rigsdagen vedtog et lovforslag om at indrette et stort sindssygehospital på Augustenborg Slot. De i den anledning nødvendige, store ombygnings- og nybygningsarbejder påbegyndtes 1930. Alle gamle bygninger underkastedes en gennemgribende indre istandsættelse, hvorunder der bl. a. installeredes centralvarme, vand og elektrisk lys. En hel række nye bygninger opførtes, særlig langs vejen mellem slottet og palæet. April 1932 kunne hospitalet tages i brug. Hovedbygningens tre fløje rummer nu patientafdelinger, sygeplejerskeboliger, overlægekontor m. m.; slotskapellet i den nordre sidefløj bruges stadig som byens kirke. Marstalbygningen ved den ydre slotsgård huser en særlig patientafdeling, medens der i den overfor beliggende biblioteksbygning bl. a. er indrettet en stor fest- og mødesal. Endelig bruges palæet i parken som bolig for hospitalets overlæge. Til slotskomplekset hører 20 tdr. ld. gårdsplads og park. Augustenborg hovedgård, der var blevet prøjsisk domæne i 1899, blev efter genforeningen delvis udstykket, således at landsbyen Stavnsbøl genopstod. Den resterende ejendom, der har en smuk gammel lade fra 1733, omfatter i dag 204 tdr. ld. og tilhører proprietær Erik Nissen.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

- 1651 Hertug Ernst Günther
- 1714 Hertug Christian August
- 1754 Hertug Frederik Christian I

- 1852 Staten
- 1864 Prøjsen

- 1885 Hertug Ernst Günther
- 1921 Staten

BYGNINGER

- Firefløjet bindingsværks-hovedbygning opført

- 1733 Marstalbygningen opført

- 1764 Ridestald og portbygning opført
- 1770 - 76 Slottet opført
- ca. 1780 Palæet opført
- Indrettet til kaserne

- 1878 Indrettet til kvindeseminarium

- 1930 - 32 Indrettet til sindssygehospital ved K. Lehn Petersen

Slottet set fra syd (fot. Holt & Madsen).

Nordborg Slot

Nordborg flække, Sønderborg amt

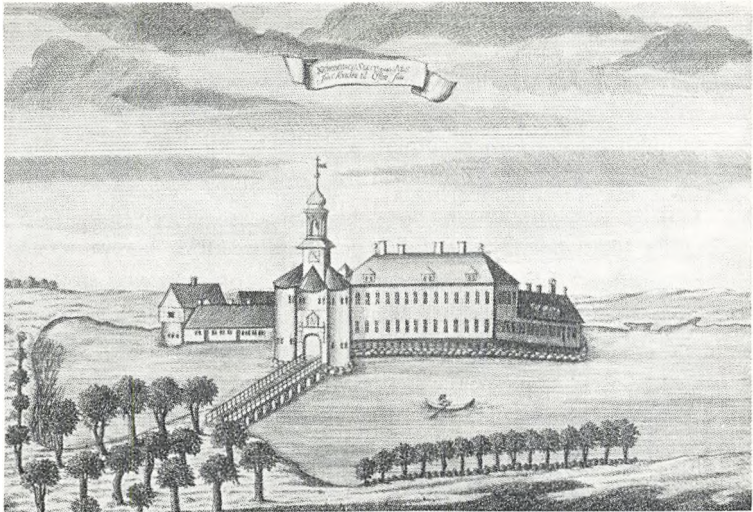
Den frugtbare ø Als var i det 12. århundrede et eftertragtet mål for de vendiske sørøvere, når de hærgede og plyndrede danske kystegne. Forfatteren af »Slavekrøniken«, præsten Helmold fra Bosau, har bl. a. givet en malende skildring af et sådant togt til Als i året 1168. Han fortæller, hvordan Wagriernes og Obotriternes flåde landede på øen og undertvang befolkningen. Kirker jævnedes med jorden, en mængde mennesker blev dræbt og overlevende slæbt ombord i skibene som slaver. På en enkelt markedsdag skal der på torvet i staden Meklenborg have været fremstillet ikke færre end 700 alsinger til salg. Lad der være en overdrivelse i sådanne bloddryppende skildringer. Kær-

nen i dem, nemlig at Als er blevet hærget og hjemsogt under overfaldstogter fra venders side, er utvivlsomt sand. Det er baggrunden for opførelsen af de to kraftige borge på øens nord- og sydspids.

Nordborg er den ældste af dem; dens oprindelige navn var simpelt hen *Alsborg*, og det var først efter at Sønderborg var kommet til, at den døbt om. Efter alt at dømme går dens oprindelse i hvert fald tilbage til midten af 1100-tallet; måske er det rigtigt, når traditionen anfører Svend Grate (død 1157) som dens grundlægger. Beliggenheden er typisk for en hel række af middelalderens forsvarsanlæg; de lagdes ikke ude ved selve kysten, hvor de let kunne øjnes, men et stykke inde i land. Nordborg opførtes således på en lille holm i den ret dybe sø, der dengang udgjorde en del af et indviklet fjordsystem med sejlbare forbindelser både mod vest ud til Allsund og mod nord ud til Lillebælt. Det var en rigtig smutkrog, svær at finde frem til for en forfølger eller angriber og let at forsvare for den stedkendte.

Første gang Nordborg nævnes i historiske beretninger er 1192, da biskop Valdemar holdtes fængslet her efter at være taget til fange af sin slægtning hertug Valdemar, den senere kong Valdemar Sej. Af fjorten trange fangeår skal bispen have tilbragt de første fem på Nordborg, der på det tidspunkt altså må have været stærkt befæstet, siden den ansås for skikket til at huse en så prominent statsfange, som endog paven og den tyske kejser var interesserede i at befri. Også anden gang Nordborg omtales, nemlig 1261, er det som fængsel, denne gang for den kun tolvårige Erik Klipping og hans moders rådgiver, biskop Niels af Slesvig. Det var efter hertug Eriks sejr i slaget på Lohede, at disse fornemme fanger førtes til borgen på Als' nordspids, der forresten allerede under kong Christoffers strid med ærkebiskop Jacob Erlandsen var et godt tilflugtssted for kongens fjender.

Skønt Als i middelalderen indtog en særstilling og ofte nævnes som et uden for hertugdømmet beliggende område, i gejstlig henseende lå øen under Odense bispestol, måtte den dog dele kår med det øvrige Sønderjylland i kampen mellem kongerne på den ene side og hertugerne på den anden. Snart var de sidste herrer på Nordborg, snart de første. Efter en kortvarig belejring erobredes borgen 1358 af Valdemar Atterdag, medens det voldte ham betydeligt mere besvær at bemægtige sig Sønderborg. Mod at love at hertugen ikke skulle få

Nordborg Slot ca. 1780. Stik i Pontoppidans Danske Atlas.

nogen hjælp fra Als og de to borge, så længe hans krig mod kongen varede, fik hertuginde Regitze dog lov at beholde øen. I sin enkestand overlod hun senere Nordborg til Valdemar Atterdag, men hans lensmand på slottet, Henning Meinstorp, gav den ved kongens død på forræderisk vis i de holstenske grevers magt. 1410 blev borgen igen belejret og indtaget, denne gang af den unge Erik af Pommern. Den var da af hertuginde Elisabeth pantsat til en holstensk adelsmand, Claus von Thienen, som med sin lille besætning på 25 mand ikke formåede at holde ud. Ved forliget i Kolding 1411 blev den imidlertid af dronning Margrethe givet tilbage til hertuginde. I lange tider var det i det hele taget kvinder, der nød indtægterne af besiddelsen, idet også de danske konger fra Christiern I's tid (1469) havde for skik at pantsætte Sønderborg og Nordborg til deres dronninger, som ofte gav lenene videre til deres betroede mænd. Efter kong Christian III's død 1559 var Nordborg (ligesom Sønderborg) del af dronning Dorotheas livgeding. Med sin gunstigere beliggenhed og sine bekvemere boligforhold var det dog altid borgen på øens sydspids, der blev fore-

trukket som residens. Den nordlige borg førte derfor i disse år en tilværelse i skyggen.

Da Christian III's sønner 1564 delte landene mellem sig, tilfaldt bl. a. Als og Sundeved hertug *Hans den Yngre* (1545 - 1622), hvis liv og virksomhed er nærmere omtalt i artiklen om Sønderborg Slot. Også Nordals fik hans forkærlighed for sammenlægning af bøndernes jorder til større sammenhængende godsbesiddelser at føle. Fem landsteder, der hidtil havde hørt under den stedlige kirke, lagde han ind under Nordborg ladegård eller det såkaldte »forværk« ved slottet. I Egen sogn nedlagdes landsbyen Bosted, for at dens jord kunne lægges sammen med den af hertugen 1584 erhvervede herregård Helvedgaard, der nu fik navnet Østerholm. Her ombyggede Hans den Yngre Thomas Stures hovedbygning til et lille jagt- og lystslot, romantisk beliggende ved den store Nørreskov; det blev senere enkesæde inden for den nordborgske hertugfamilie. I de samme år erhvervedes endelig Mjelsgaard og Melletgaard; den sidste kaldes her efter Hjortspring.

Den nye tilstand lagde tunge hoveribyrd på bønderne. Et af mange vidnesbyrd herom er Nordborg kirkes skattelister. Mange navne er overstreget og udfor dem er tilføjet bemærkninger som »forarmet«, »gået fra gården«, »brændt fra« og den meget sigende tilføjelse: »fyrstelig nåde tog så jorden«. Imidlertid lod hertug Hans ikke jorden skøtte sig selv, når han først havde fået den i sin hånd. Hans initiativ og driftighed har også en positiv side. Den frugtbare agerjord bragtes rigtig i kultur, så Nordborg-egnen med rette fik betegnelsen »hertugens kornkammer«. De gode og billige transportveje til søs lettede i høj grad afsætningen. Foruden den dyrkede jord var der skovene, på den tid betydeligt mere udstrakte end nu. Ligesom sin broder, kong Frederik II, var hertugen en ivrig jæger, der lagde vægt på at få etableret større vildtbaner, hvor datidens yndlingssport, jagten, kunne trives og drives på rigtig fyrstelig facon. Foruden for jagt interesserede høje herrer, og ofte damer med forresten, sig dengang meget for ferskvandsfiskeri. På Nordals var der mængder af søer, damme og havvige med rige muligheder for dyrkelse af denne »herlighed«. Selvom godsområdet var lille, var der altså nok at tage fat på for en foretagsom besidder. Intet under, at der også berettes

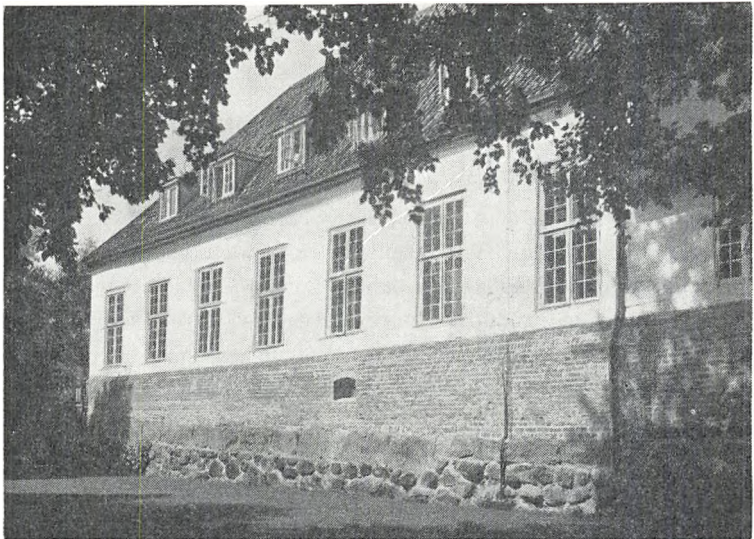
om byggearbejder på Nordborg i Hans den Yngres tid. Den gamle middelalderlige borg har nok kunnet trænge til at blive restaureret og omdannet i overensstemmelse med den nye tids øgede krav til boligen; det trefløjede bindingsværksslot, der brændte 1665, må antages at være bygget af hertug Hans. Ligeså nødvendigt har det formentlig været at foretage en udvidelse af ladegården.

Da hertugen døde 1622, ophøjedes Nordborg til et selvstændigt fyrstendømme, som tilfaldt den tredieældste søn, hertug Hans Adolf (1576 - 1624), der hidtil for det meste havde opholdt sig i udlandet, dels som officer, dels ved forskellige slægtninges hof. Trods dens lidenhed var det ikke nogen dårlig arv, han tiltrådte. Den bestod af det senere Nørre-herred, omfattende Nordborg Slot og by, de fem kirkesogne Nordborg, Oksbøl, Havnbjerg, Svenstrup og Egen, samt godserne Hjortspring, Melsgaard, Østerholm og Ballegaard på Sundeved, beliggende ved Alssund lige over for færgestedet Hardeshøj. Arven var kun behæftet med små deputater til broderen Frederik og søsteren Eleonora. Imidlertid døde Hans Adolf allerede 1624, hvorefter faderens testamentariske bestemmelse med hensyn til den næstældste søn Frederik trådte i kraft. Medens hans fem brødre havde fået hver sit lille hertugdømme, var han blevet aflagt med et årligt deputat på 5.000 dlr., idet det samtidig bestemtes, at han skulle arve den af brødrene, der først døde uden livsarvinger. Det nyttede ikke, at Hans Adolf havde tiltænkt sin broder Alexander del i arven; slægten godkendte faderens bestemmelse, og det blev da hertug Frederik (1581 - 1658), der tiltrådte som hertug af Nordborg.

Om ham er der på Als overleveret mange fortællinger, der ikke er særlig smigrende i deres karakteristik. Hans overtro førte mange uskyldige til retterstedet, således som kirkebogen fra Nordborg i al korthed beretter om. Han belastede sit fyrstendømme hårdt ved en ødsel hofholdning, og hans økonomi kom efterhånden i en sørgelig forfatning. I hans sidste år hærgede de svenske okkupationshære Nordals så godt som andre dele af hertugdømmet. Trods den afsides beliggenhed blev borgen belejret og indtaget ikke mindre end tre gange, først 1657 af svenskerne, derefter i december 1658 af de med Danmark allierede polsk-brandenburgske tropper, som plyndrede en hel uge efter slottets fald, og tilsidst 1659 igen af svenskerne. Der

foreligger ikke beretninger om den skade, Nordborg led under disse begivenheder, men på senere kort findes angivelser af »de gamle, bombarderede mure« og af sønderskudte bastioner. Nordborg kirkebog beretter om, hvorledes polakkerne tændte bål i kirken og bl. a. opbrændte alle stolestaderne. Også hestene stod opstaldet derinde, så at »sognefolkene imod den søndag, på hvilken man kunne holde gudstjeneste der igen, måtte rydde hestemøget ud og stående bivåne gudstjenesten«. Hertug Frederik var to gange gift, først med Juliane af Saksen-Lauenborg, der døde allerede 1630, anden gang med Eleonore af Anhalt-Zerbst, som boede på Østerholm helt til 1680. Begge hustruerne blev ligesom hertugen selv gravsat i det af ham i 1628 opførte gravkapel ved Egen kirke.

Den ældste søn, eneste barn af første ægteskab, *Hans Bugislav* (1629 - 79) arvede fyrstendømmet efter sin fader. Hans halvbrødre Christian August og Rudolf Frederik skulle hver have et årligt deputat og de tre søstre hver et standsmæssigt fyrsteligt brudeudstyr. Det var selvfølgelig meget mere, end det lille hertugdømme kunne holde til. Dertil kom 1665 den store ulykke, at der udbrød ild i slottet. Alle dets bygninger brændte helt ned til grunden med undtagelse af de middelalderlige, faste tårne; ladegården på holmen foran den egentlige borgholm blev derimod skånet. Og som det står skrevet i kirkebogen: »Gud ske lov og tak, at vinden stod fra byen Kjøbing, ellers havde det gået og nået til os allesammen til uforvindelig skade«. Ved slottet var der nemlig opvokset en lille købstad eller flække, som er omtalt allerede 1313. Både dens og selve slotsanlæggets udseende i tiden efter branden kendes gennem et billede i Resens Atlas. Fra byen førte en lang bro over til slotsholmen, som man betrådte gennem en massiv tredelt portbygning, der var flankeret af lange lave længer langs bredden. Ladegårdsbygningerne lå på holmens sydvestlige del. Over en vindebro kom man på østsiden over til den cirkelrunde borgholm, der ved en bred grav var skilt fra ladegårdsøen og var omgivet af en høj mur eller vold. Indenfor denne ses endelig grunden af den nedbrændte borgbygning og de tilbageværende, høje, fritstående tårne. Hertug Hans Bugislav magtede ikke at opføre et nyt slot. Gælden var efterhånden blevet bundløs, hvilket foranledigede kong Frederik III til 1669, i lighed med hvad han havde gjort et par år i forvejen ved

Forstanderboligen på gammel sokkel af kamp og munkesten (fot. Holt & Madsen).

Sønderborg, at inddrage lenet og sætte godset under administration. Hertugen fik tilstået en årlig rente, for hvilken han henlevede sine sidste år som privatmand i Nordborg by. Ved den lejlighed blev det sundvedske gods Ballegaard skilt fra lenet. Inddragelsen kom kongen meget belejligt, da han nu kunne bruge det lille nordborgske hertugdømme som et middel i sine bestræbelser for at opnå en tilfredsstillende løsning af det netop i disse år aktuelle spørgsmål om den oldenborgske arv. Efter greve Anthon Günthers død 1667 uden arvinger havde, foruden kongen og den gottorpske hertug, også Joachim Ernst af Pløn gjort krav på hans lande Oldenburg og Delmenhorst. Sagen blev indanket for rigshofretten i Wien, og da det trak stærkt op til, at processen ville falde ud til Plønerens fordel, sluttede Christian V 1670 et forlig med Joachim Ernst og dennes arveberettigede søn Johan Adolf, gående ud på, at hertugen, hvis han fik stamlandene tilkendt, skulle afstå dem til kongen mod til gengæld at overtage Nordborg, en del af Segeberg amt i Holsten og en større pengesum. Da dommen faldt nogle år senere på den forudsete måde, afstod

derfor Johan Adolf sit hus' rettigheder på Oldenburg og Delmenhorst til Christian V. Hans broder, *August* (1635 - 99), tiltrådte derefter 1676 besiddelsen af Nordborg len samt Søbygaard på Ærø, som han arvede; 1684 fik han også Gudsgave på Ærø.

Dette blev en slags renaissance for det lille hertugdømme. Hertug Augusts navn var jo kendt over hele Europa. Som feltherre i krigen mod tyrkerne havde han vundet stor berømmelse. »Den store kurfyrste«, Frederik Wilhelm af Brandenburg, havde udnævnt ham til sin generalfelttøjmester, og af den danske konge blev han 1674 gjort til ridder af elefanten. Indtil den store kurfyrstes død 1688 tilbragte han den meste tid i Brandenburg. Kun af og til besøgte han Nordborg. Her havde han indsat en af sine trofaste ledsagere fra krigstogterne, oberst Joachim Frantz von Aichelberg, som amtmand og administrator. Kort efter overtagelsen lod hertug August slottet genopføre. Ruinerne af den gamle borg blev sløjfet, og den nye hovedbygning rejstes på den forreste slotsholm øst for portbygningen. Kirkebogen beretter 1678 herom: »Udi dette forår begyndte man at rive ned af staldene eller de huse inden porten ved den højre side her på slottet, hvor igen skal bygges et grundmuret hus til en fyrstelig residens, hvortil Gud give en lykkelig fremgang«. Det nye Nordborg Slot kendes bl. a. fra stik i Thurahs »Den danske Vitruvius«. Af grundplanen her ses, hvorledes der på den sløjfede borgs plads blev anlagt en have i fransk stil. Facadetegningen viser, at den tredelte portbygning forsynedes med et højt midtertårn med slotsuret og øverst en anelig lanterne. Hovedfløjen var i to etager, på sydfacaden prydet med en balustrade og store bueslag under nederste vinduesrække. Af en byggesag fra 1742 ses, at der oprindeligt også var en lang altan af træ på denne side. Skråt op mod hovedbygningen lå sammenbygget med den på østsiden af holmens bred en lavere sidefløj, som bl. a. husede et kapel samt domestik- og økonomiværelser. Vest for slotsgården lå slottets staldbygning, vognskur, jærgård og hundestald. På holmens vestside lå dernæst ladegården, bestående af forpagterbolig, kreaturstald, svinstald og en temmelig stor kornlade. Det nye slot var, omend ikke så storslået, dog tidssvarende og en for en fyrstefamilie værdig bolig. Desværre er der kun levnet enkelte minder om slottet. Over den nuværende hovedportal er således indmuret en sandstenstavle med her-

Nordborg Slots sydfacade (fot. Niels Elswing).

Våbentavle over indgangen fra gårdspladsen med hertug Augusts og gemalindes våbener og årstallet 1678 (fot. Holt & Madsen).

tugens og hertugindeens våbener og navnebogstaver, samt årstallet 1678. I slottets vestgavl sidder en anden tavle med hertug Augusts ovale våbenskjold, omrammet af barokke ornamentter og med samme årstal. De gamle sandstensøjler, der nu står ved den ene portal mod gården, har tidligere flankeret porten ud mod vindebroen. Af inventaret i slotskapellet er altertavlen bevaret. Hertug August, hvis gemalinde var Elisabeth Charlotte af Anhalt, lod endvidere bygge et fyrsteligt gravkapel ved Nordborg eller den såkaldte Tontoft kirke. Det er udvendig prydet med hans våben og årstallet 1700. Han blev selv som den første gravsat her, efter at hans kiste i nogen tid under kappellets fuldførelse havde henstået i kapellet på slottet. Først 1813 blev også alle kisterne fra det ældre Nordborgske gravkapel (nu sakristi) ved Egen kirke overflyttet til Nordborg.

Ved hertug Augusts død 1699 blev hans ældste søn Joachim Frederik (1668 - 1722) hertug af Nordborg. Han havde bl. a. tjent som generalmajor i England under Vilhelm af Oranien. Hans yngre broder Christian Carl fik Søbygaard og Gudsgave på Ærø, men efter at have indgået ustandsmæssigt ægteskab med en datter af den ovennævnte amtmand von Aichelberg, fik Joachim Frederik ham ved et

SØNDERBORG AMT

forlig 1702 til imod en årlig apanage at give afkald på sin arv så længe hans egen mandlige linie bestod. Da den sidste hertug af Pløn døde 1706, kom Joachim Frederik som nærmeste arving tillige i besiddelse af de plønske lande, hvor han herefter tog fast ophold. Han er kendt som en ødsel fyrste, der efterlod sig et dårligt ry, hvorimod den ovennævnte broder skal have været meget afholdt af den alsiske befolkning. Han boede efter sit afkald i det »Ernst Güntherske Palæ« i Sønderborg, hvor han døde allerede 1706. I sit ægteskab med Dorothea Christine von Aichelberg (»Frau von Carlstein«) havde han to børn, en datter Vilhelmine Auguste, som senere ægtede greve Conrad Ditlev Reventlow, og en søn, Frederik Carl (født 1706), der ifølge forliget skulle betragtes som adelig og føre navnet »von Carlstein«. Da imidlertid hertug Frederik døde uden arvinger 1722, gjorde foruden dennes farbroder, den katolske hertug af Rethwisch, også Frederik Carl fordring på hans lande som den nærmeste arving, men kong Frederik IV sluttede en overenskomst med ham, hvorefter han overtog Pløn, medens Nordborg og godserne på Ærø hjemfaldt til kronen 1729.

I stedet for et hertugeligt fyrstendømme blev Nordborg herefter et kongeligt amt, og slottet blev nu amtmandsresidens indtil 1766, da det bortsolgtes i overensstemmelse med en kongelig resolution af 1764 om dets inddragelse. De kongelige amtmænd, der boede her, var Holger Skeel til Birkelse (1730 - 46), Ulrik Adolph greve Danneskiold-Samsøe (1746 - 49) og Johan Wilhelm Teuffel baron von Pirckensee (1749 - 77). I deres tid skete der en hel del ændringer; bl. a. anlagdes alleen i parken 1734 og godt en halv snes år senere nedlagdes vindbroen over til byen og erstattedes af en dæmning. 1742 blev den ovenfor nævnte træ-altan på hovedbygningens facade nedtaget. Greve Danneskiold-Samsøe forbedrede i sin korte embedsperiode slottets beboelsesrum meget. Bl. a. opsatte han på egen bekostning paneler, af hvilke nogle var meget fint lakeret. I en indberetning fra provst Hans Fangel til Erik Pontoppidans Danske Atlas gives en række gode oplysninger vedrørende amtet i det 18. århundrede. Forresten havde Pontoppidan selv været diakon i Nordborg i 1720'erne. Området var delt i to jurisdiktioner med herredsting i Nordborg og Egen. Der hørte ialt 265 bøndergårde og 8 møller under amtet. Hvad

*Portal med
Johan Hansens
initialer.
Søjlerne har
tidligere stået
ved porten
ud mod
vindebroen
(foto. Holt
& Madsen).*

næringslivet angår, fremhæver provsten de mange frugthaver samt humle- og hørdyrkningen og endelig biavl. Vedrørende slottet siger han bl. a., at der endnu findes levninger af de gamle mure, hvormed det »efter de tiders fæstningsmåde har været omgivet«. 1735 blev enkesædet Østerholm, der var kommet i forfald, nedrevet til grunden.

I 1766 stillede slottskomplekset til offentlig auktion, ved hvilken slottets bygninger og den tilhørende kirkestol blev tilslået Sønderborgkøbmanden Hans Bugislav Carstensen. Amtmanden fik i stedet en boliggodtgørelse. Ved hans afgang 1777 blev Nordborg amt forenet med Sønderborg under én amtmand. Forinden var godserne blevet udparcelleret og bortsolgt, Melsgaard 1767, Østerholm 1768, Hjortspring og Nordborg 1772. Efter at have skiftet ejer et par gange, købt slottets hoveddel 1830 af herredsfogden, dr. Momme Steffens, kendt bl. a. som husven af den augustenburgske hertugfamilie. Men det gamle barokpalæ var da allerede meget beskåret. Hovedbygning-

SØNDERBORG AMT

gens øverste stokværk og en del af tilbygningen med kapellet var revet ned. En række af side- og ladebygningerne forsvandt lidt efter lidt, nu da de ikke var til nogen nytte. Store dele af slotsholmen lå hen som stenbrud, hvor folk fra omegnen hentede sten og fyld. Efter 1864 var hovedfløjen en tid hotel, medens Nordborg amtsret havde lokaler i kirkefløjen. 1909 erhvervedes bygningskomplekset og slotspladsen af *Nordborg by*, der lod det nuværende bygningsanlæg, der kun er en dårlig erstatning for det gamle hertugelige slot, opføre på de gamle fundamenter. Arkitekten var en ung tysker, A. E. Fink, der var beskæftiget ved det store militærbyggeri i Sønderborg. I 1910 udlejedes de til den tyske højskoleforening i Nordslesvig, og der åbnedes en tysk højskole her.

Efter Nordslesvigs genforening med Danmark var grundlaget for en sådan skole imidlertid borte. Slottet blev af Nordborg by averteret til salg. En nationalsindet og hjemstavnstro alsinger, grosserer Johan Hansen, Charlottenlund, benyttede da lejligheden til at erhverve det historiske sted og oprette »*Stiftelsen Nordborg Slot*« med en anselig egenkapital. Selve slottet, hvortil der hørte 6 tdr. ld. park og have, kostede 180.000 kr. Siden 1922 har en år efter år stærkt besøgt dansk efterskole haft til huse her.

JØRGEN PAULSEN

EJERE

- ca. 1150 (?) Kronen
- Skiftevis kongerne og hertugerne
- 1490 Kronen
- 1564 Hertug Hans den Yngre
- 1658 Hertug Hans Bugislav
- 1669 Kronen
- 1676 Hertug August af Nordborg-Pløn
- 1729 Kronen
- 1766 - 1909 Forskellige ejere
- 1909 Nordborg by
- 1921 Stiftelsen Nordborg Slot

BYGNINGER

- Borg anlagt, kaldt Alsborg
- ca. 1250 Nu kaldt Nordborg
- Borgholm med kærnetårn og bindingsværksbygninger samt ladegårdsholm
- Trefløjet bindingsværkslot opført
- 1665 Slottet brændt
- 1678 - 80 Hovedbygning i to stokværk opført på ladegårdsholmen
- Slottet delvis nedrevet
- 1909 De nuværende bygninger opført ved A. E. Fink

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Rumohrsgaard

Notmark sogn, Als Sønder herred, Sønderborg amt

Rumohrsgaard har først efter Hans den Yngres overtagelse i 1600 fået sit nuværende navn, der skyldes opnævnelse efter den sidste adelige ejer Ditlev Rumohr. Indtil da var dens navn *Søbo*, og den var sæde for den gamle, alsiske adelsslægt Breide, hvori Ditlev Rumohr var indgiftet.

Den første kendte ejer af *Søbo* er *Otto Breide*, der var søn af Poul til Hessel ved Slien (død 1504), og som vistnok overtog gården ved ægteskab med Anne, der tilhørte en gammel alsisk adelsslægt, der senere kaldtes Fikkesen, og hvis våben findes på hendes gravsten i Notmark kirke. *Otto Breide* nævnes allerede 1506 og derefter ret ofte blandt landets adel. Om omfanget af hans besiddelser oplyser et

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing) .

skattemandtal fra 1543, at af hans 50 gårde lå de 13 på Als, 4 på Sundeved, 16 i Angel, 9 på Haderslev-egnen og 7 vesterude. På denne tid har der altså i sammenligning med senere tider kun hørt få bønder under Søbo. Ifølge den ovennævnte gravsten er Otto Breide død pinsenat 1544, medens fru Anne hensov i 1551.

Søbo gik derefter i arv til sønnen Asmus Joachim, der var gift med Ermegaard Poulsdatter Uge. De har rimeligvis ikke efterladt sig sønner, idet gården efter dem kom til datteren Anna, der i 1577 blev gift med *Ditlef Rumohr*, en søn af Asmus Rumohr til Røst i Angel. Senere hen arvede Ditlef Rumohr Dyttebøl og Udmark (Ohrfeld) i Angel efter sin fader og solgte 1600 Søbo med underliggende 17 gårde og 2 møller til hertug *Hans den Yngre* for 33.000 rdl. Efter salget flyttede Ditlef Rumohr til Sønderborg og døde hér 1609.

Det var ikke blot Rumohrsgaard, Hans den Yngre erhvervede, men han havde i tidens løb samlet store sammenhængende godsdistrikter på Als, Ærø, Sundeved og i Nordangel. Blandt de betydeligste hoved-

gårde kan på Als foruden Rumohrsgaard nævnes Nordborg, Gammelgaard, Rønhave, Sønderborg Ladegaard og Østerholm, på Ærø Graasten og Gudsgave, i Sundeved Sandbjerg og Ballegaard og i Nordangel Lyksborg. Jævnside med sine godskøb indførte hertug Hans stordrift, idet de allerede bestående ladegårdes marker blev udvidet og nye oprettedes, som regel ved inddragning af bondejord.

Denne inddragning medførte ikke ringe utilfredshed blandt bønderne og ikke blot hos dem, hvis jord blev henlagt under hovedgårdsmarkerne, men også blandt de øvrige, idet deres hoveri ved inddragningen blev forøget. For nogle har forøgelsen endda været så tyngende, at de foretrak at rømme fra deres gårde fremfor at trække på hertugens hovmarker. Nedlæggelsen af bøndergårde bragte også hertugen i konflikt med de alsiske præster, idet deres tiendeindtægter reduceredes i følelig grad, og de måtte ofte søge hjælp hos kongen.

Oplysningerne vedrørende Rumohrsgaard er i øvrigt sparsomme i denne tid, men udviklingen har ikke artet sig stort anderledes end på hertug Hans' øvrige godser. På Rumohrsgaard blev hovmarkerne forøgede ved inddragning af nogle gårde i Hunslev i Notmark sogn og i Kolkåid i Ketting sogn, og da de tilbageblevne bønder ikke har kunnet magte det øgede hoveri, er andre fæstegårde blevet henlagt under godset, således at dette ifølge en jordebog fra ca. 1667 på dette tidspunkt ialt omfattede 44 gårde og 73 kådnersteder i landsbyerne Notmark, Hunslev, Sebbelev, Ketting og Almsted.

Ved arvedelingen efter Hans den Yngre 1622 tilfaldt Rumohrsgaard sammen med Nordborg, Østerholm, Mjelsgaard og Ballegaard sønnen Hans Adolf, der imidlertid allerede døde 1624. På dødslejet var det lykkedes broderen *Alexander*, stamfaderen til det sønderborgske fyrstehus, at afkøbe ham de tre gårde Østerholm, Mjelsgaard og Rumohrsgaard. Dette var dog ikke i overensstemmelse med faderens testamente, idet godserne ifølge dette skulle være tilfaldet broderen Frederik, der ikke ved arvedelingen havde fået jordegods tildelt, men havde måttet nøjes med en årlig apanage. *Alexander* henvendte sig imidlertid til kong Christian IV og fik ham til som lensherre at stadfæste handelen, der dog ikke blev anerkendt af de andre hertugbrødre. Stridighederne ender med, at der sluttes forlig; *Alexander* skulle beholde Rumohrsgaard, men måtte give afkald på de andre godser. Ret

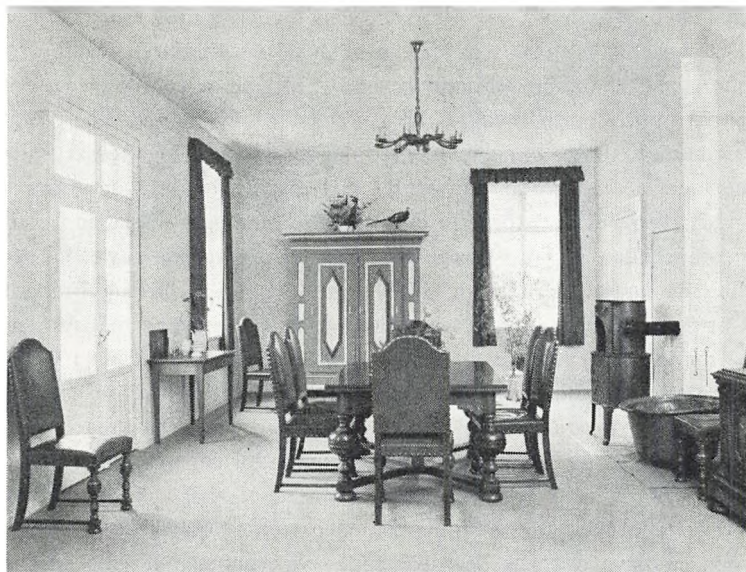
SØNDERBORG AMT

snart måtte Rumohrsgaard imidlertid igen skifte ejer, idet godset ved den sønderborgske konkurs 1667 blev overladt som pant til amtmanden i Haderslev Kai von Ahlefeldt, der igen overdrog godset for 38.500 rdl. spec. til hertug *Ernst Günther* af Augustenborg. Denne handel konfirmeredes 1668 af kongen på betingelse af, at han forbeholdt sig relutionsretten (d. v. s. retten til at indløse pantet).

Efter Ernst Günthers død 1689 beholdt hans enke godset; først ved hendes død 1701 arvede sønnen hertug Frederik Vilhelm det og overdrog det kort efter som livgeding til sin hustru. Imidlertid besluttede kong Frederik IV sig 1706 til at indløse Rumohrsgaard og påbegyndte forhandlinger desangående. Dette var højst ubehageligt for hertugen og ikke mindre for hertuginde, da gemalen på dette tidspunkt opholdt sig i vigtigt ærinde i udlandet og derfor var afskåret fra at kunne deltage i de ret omstændelige forhandlinger, men det lykkedes hende dog, efter at have foretaget en rejse til kongen i København, at opnå en udsættelse af relutionen på to år. Senere opnåede hertugen en yderligere udsættelse på to år, og da Frederik IV kort derefter igen indblandedes i Den store nordiske Krig, fik han brug for sine penge til andet end at indløse Rumohrsgaard, og godset forblev herefter i Augustenborgernes eje, indtil de efter deltagelsen i oprøret 1848 - 50 måtte afstå det til *den danske krone*.

Ved skøde af 20. marts 1863 overdrog denne derefter godset til *J. Hellemann*, der et års tid efter den ulykkelige krig i 1864 videre solgte det til *J. H. Schwertfeger* (død 1878), hvis enke 1890 afhændede det til den westfalske friherre *Clemens von Romberg*, der i forvejen havde store besiddelser på Als. I 1925 solgte hans søn Gisbert sine besiddelser på Als til *den danske stat*, der lod godset (550 tdr. ld.) udstykke. Hovedparcellen solgtes 1930 til *A. Iversen*. Med et areal på 165 tdr. ld. ejes denne nu af sønnen *Kresten Iversen*.

Nok så meget som med ejerne havde de Rumohrske bønder at gøre med forpagterne, til hvem de skulle indbetale deres afgifter og yde deres hoveri. Til dyrkning af Rumohrsgaards 9 kobler, der 1667 havde en udsæd på 10 læster, havde forpagterne foruden egne tjenestefolk de underliggende bønders arbejdskraft. Som det også var tilfældet på Gammelgaard, var bønderne delt i to kategorier, nemlig de egentlige hovbønder, hvis antal var 16, og som forrettede dagligt

Spisestue (fot. Niels Elswing).

hoveri, og de såkaldte fribønder, hvis hoveri var begrænset på den måde, at hver af dem skulle dyrke og høste et bestemt areal, et såkaldt »bytte«. For denne begunstiggelse betalte fribønderne tjenestepenge. Ligesom på Gammelgaard er der på Rumohrsgaard sket en omveksling mellem hovbønder og fribønder, således at en bonde efter i nogle år at have forrettet dagligt hoveri slap herfor mod at yde tjenestepenge, medens en fribonde til gengæld for en årrække sank ned til at være hovbonde. Hoveriet ophørte fuldstændigt fra 1. maj 1851, efter at det allerede i 1805 var blevet stærkt reduceret.

Om bygningerne på Rumohrsgaard haves kun meget få og spredte oplysninger. Man ved dog, at hovedbygningen ved Hans den Yngres overtagelse 1600 var meget forfalden, og at han lod den restaurere — efter sigende med sten hentet fra gården Snogbæklund på Sundeved, som han året før havde købt af Christian Meinstorp og nu lod nedbryde. Hvor længe den restaurerede bygning har stået vides ikke. I en beskrivelse fra 1811 omtales den da stående hovedbygning som en længe på 21 fag af brandmur med et fundament af gode, hugne

SØNDERBORG AMT

marksten. Bygningen var kun på én etage, delvis med kælder under. Det nuværende stuehus er en ganske enkel, grundmuret bygning fra slutningen af forrige århundrede, opført af gule og røde sten, vistnok i to tempi, idet den sydlige del virker ældre end nordenden. I 1958 moderniseredes bygningen, hvorved det spidsbuede indgangsparti blev nedtaget. Af større interesse end hovedbygningen var derimod de indtil 1936 bevarede pragtfulde, stråttækte bindingsværkslader fra renessancetiden af saksisk type med høje knægtbyggede gavle. På den ene sås årstallene 1630 og 1756 samt i jernankre hertug Frederik Christians navnetræk. De store lader, hvis nedbrydning må beklages så meget mere, som der ikke blev tænkt på at lade disse her i landet enestående bygningsværker opmåle før deres fjernelse, lå parallelt foran hovedbygningen på det meget store, endnu bevarede og af vandfyldte grave omgivne uregelmæssige voldsted, hvis udstrækning vidner om et gårdsanlæg af betydelig anseelse, måske skabt af Ditlef Rumohr i 1500-tallets slutning. Størsteparten af voldstedet henligger nu som have, medens de nuværende avlsbygninger af gule sten er opført i 1890'erne af friherre von Romberg ved den østlige indkørsel til gården.

PETER KR. IVERSEN

EJERE

ca. 1500 Otto Breide
ca. 1577 Ditlef Rumohr
1600 Hertug Hans d. Yngre

1624 Hertug Alexander

1667 Hertug Ernst Günther
1754 Hertug Frederik Christian
1850 Kronen
1863 J. Hellemann
1865 J. H. Schwertfeger
1890 Cl. v. Romberg
1925 Staten
1930 A. Iversen
K. Iversen

BYGNINGER

Kaldt Søbo
Voldsted anlagt(?)
Gården istandsat og kaldt
Rumohrsgaard

1630 Lade opført

1756 Lade ombygget

Hovedbygningen opført
1890'erne Avlsbygninger opført

1936 Laderne nedbrudt

1958 Hovedbygningen moderniseret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Gammelgaard

Ketting sogn, Als Sønder herred, Sønderborg amt

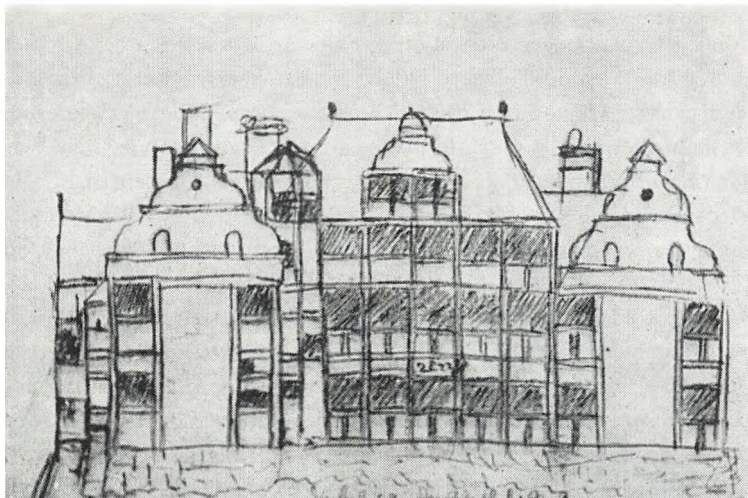
I Ketting sogn, ca. fem km øst for Augustenborg, ligger herregården Gammelgaard, der i middelalderen var sædet for en af de kendteste og mest betydende adelsslægter — Stureslægten, der førte en stor fisk, vist nok en stør — i sit våben, og som efter traditionen skulle være i slægt med de svenske Sturer, hvilket dog næppe er rigtigt. Allerede 1344 og 1358 nævnes en Christiern og i 1369 en Thomas Sture på Als. Hundrede år senere (1470) træffer vi igen en Thomas Sture, der, så vidt det kan skønnes, er fader til de to brødre *Henrik* og *Vulf Sture*, som begge en tid var ejere af Gammelgaard, idet Vulf efter broderens død ca. 1514 af hans enke Gissel købte gården med tilliggende mølle

og byen »Turov« (Tovrup). Vulf Sture, der foruden Gammelgaard ejede Helvedgaard i Egen sogn, levede endnu ved århundredets midte og havde da samlet betydeligt jordegods omkring sine to ejendomme. 1534 betalte han således skat af 70 gårde. Hans tre sønner: Asmus, Jørgen og Thomas blev efter tur og i anførte rækkefølge ejere af Gammelgaard.

Thomas Sture, der tillige var ejer af Helvedgaard, blev amtmand i Sønderborg, men døde 56 år gammel i 1563. Han overlevedes af sin hustru fru Berte Ahlefeldt, der i de følgende år nævnes som ejer af de to herregårde. I en skatteliste fra 1565 opføres hun som ejer af 68 og nogle år senere af 117 bøndergårde. Inden hun døde, overdrog hun sine ejendomme til den eneste overlevende datter Cathrine, der var gift med hertug Hans den Yngres amtmand i Sønderborg, den holstenske adelsmand *Hans Blome* til Seedorf. Kun nogle få år senere (1584) købte hertug *Hans den Yngre* de to godser med alt deres tiliggende bøndergods. For Gammelgaard med de underliggende 53 bøndergårde var prisen 87.500 rdl.

Med Hans den Yngres overtagelse begynder en ny epoke i Gammelgaards historie. Indtil da havde der kun været relativt lidt hovedgårdsdrift, og herremanden havde haft sine væsentligste indtægter i bøndernes landgilde. De høje kornpriser i slutningen af 16. århundrede fristede imidlertid mangan en godsejer og også hertug Hans til at inddrage bondejord under hovedgårdene og benytte bøndernes arbejdskraft til driften heraf. Til Gammelgaard inddroges således omkring 1592 landsbyen Tovrup; i 1669 var ialt inddraget 20 plove bondejord under hovedgården. For bønderne var inddragningen og den dermed følgende forøgelse af hoveriet ikke særlig behagelig. Dette var i øvrigt ordnet efter de samme linier som på Rumohrsgaard, således at en fæster efter i tre år at have ydet dagligt hoveri i de følgende 12 år var fribonde, hvorefter han igen for en tid måtte friste hovbondens kummerlige tilværelse.

Ved Hans den Yngres død 1622 tilfaldt Gammelgaard sammen med en række andre alsiske herregårde sønnen Alexander, stamfader til det sønderborgske hertughus, og efter dennes død var godset enkesæde for hans enke Dorothea (død 1639), senere for hertug Johan Christians enke *Anna* (død 1668). Allerede tidligt var der i hovedbygning-

Gammelgaard i det 17. århundrede. Facaden mod nord. I hjørnet mellem hovedhuset og den østre fløj, til venstre, ses trappetårnet. Rødkridtstegning i Landsarkivet i Åbenrå.

gen indrettet en kirkesal, men 1665 lod enkehertuginde Anna af bindingsværk bygge et slotskapel, der indviedes under udfoldelse af store festligheder. Kort derefter gik det sønderborgske hertughus konkurs (1667), og Gammelgaard blev overtaget af *den danske krone*, og slotskapellet blev nu atter nedlagt og materialerne ført til Augustenborg. På dette tidspunkt hørte ialt 95 gårde og 116 kådnersteder samt 4 møller fordelt på landsbyerne Bro, Gundestrup, Asserballe, Svulstrupskov (Kettingskov), Tredholm, Ertebjerg, Jestrup, Tandslet og Mommark ind under godset.

Selv om enkehertuginde har haft deres residens på slottet, har de dog ikke selv drevet hovedgården, der havde en udsæd på ca. 500 tdr., men den var bortforpagtet, og de underliggende bønder og kådnere måtte betale deres landgilde og yde deres hoveri til de skiftende forpagtere eller pensionærer. Den sidste af disse under det sønderborgske hus var Alexander Pose, der fortsatte forpagtningen efter kronens overtagelse. Hans efterfølger (fra 1690) var husfoged og dige-

SØNDERBORG AMT

greve i Tønder, Hans Paulsen, hvis søn Nicolai ved hans død 1707 overtog forpagtningen efter allerede nogle år i forvejen at have drevet godset for faderen. Tidligere havde Nicolai Paulsen været forpagter på Kegnæsgaard, og han ejede selv et par herregårde på Sundeved. Da han ydermere var overinspektør for de augustenburgske godser, har han efterhånden ikke kunnet overkomme at lede driften af alle gårdene selv, og 1722 fik han da af kronen tilladelse til at videreforgatte Gammelgaard til Hans Petersen. Efter Nicolai Paulsens død 1728 bortforpagtedes godset til Claus Mohr for et tidsrum af 6 år, og medens han sad som forpagter, overdrog Christian VI 1730 Gammelgaard med underliggende bøndergods, kroer og møller til hertug *Christian August* af Augustenborg for livstid dog således, at de indgåede kontrakter med forpagter, kromænd og møllere skulle løbe deres tid ud. Efter Christian Augusts død fik hertug Frederik Christian godset for livstid, og 1756 fik han det overdraget som ejendom mod at give afkald på sine arverettigheder til Pløn og de lyksborgske områder til fordel for kongen, dog således at gården, når hertugens mandlige arvinger uddøde, skulle gå tilbage til kronen. Allerede to år i forvejen (1754) var godset i jurisdiktionel henseende blevet udskilt fra herredstingene. Fra 1749 var godset bortforpagtet til Nicolaus Franciscus Brodersen, der 1763 efterfulgtes af svigersønnen Jørgen Moritzen. Ved forpagtningstidens udløb 1773 gennemførtes en deling, således at der til den nyoprettede hovedgård Wertemine henlagdes 26 bolsmænd og 23 kådnere, medens antallet af Gammelgaards bolsmænd og kådnere reduceredes til henholdsvis 53 og 75. Den første forpagter på Gammelgaard efter delingen var ejeren af Østerholm Nikolaj Ernst Andersen.

Christian Jacobsen, der blev forpagter 1811, og som tillige havde Rumohrsgaard og Gundestrup i forpagtning, døde 1841, hvorefter Gammelgaard overtoges af sønnen af samme navn. Denne døde 1847, og kort derefter, under Treårskrigen, inddroges de augustenburgske godser af *den danske krone*, der 1851 bortforpagtede Gammelgaard til *H. T. Møller* for en årlig afgift af 5.850 rbdl. Hoveriet var ikke medindbefattet i kontrakten, idet dette, der allerede 1805 var blevet stærkt begrænset og nøje reguleret, fuldstændigt blev ophævet fra 1. maj 1851. 1860 blev gården overdraget Møller til ejendom for en

sum af 213.000 rbdl. Den næste ejer var den westfalske friherre *Gisbert von Romberg*, og godset var herefter i den Rombergske families besiddelse indtil 1925, da de Rombergske besiddelser på Als — Gammelgaard, Rumohrsgaard og Wertemine med ialt ca. 1.700 tdr. ld. — solgtes til *den danske stat*, der har ladet foretage en omfattende udstykning. Af Gammelgaards ca. 675 tdr. ld. ager og eng blev de 450 tdr. ld. udstykket, og stamparcellen solgtes i 1950 til civilingeniør *A. Stenderup Jensen*. I 1953 blev Gammelgaard med et areal af 222 tdr. ld., heraf 20 tdr. ld. skov, købt af den nuværende ejer, gårdejer *C. Jørgensen*, Tandsgaard.

Oplysningerne vedrørende Gammelgaards bygningshistorie er for den ældre tids vedkommende ret sparsomme. Dog er der opbevaret udmærkede blyants- og rødkridtstegninger, der viser os slottets og avlsbygningernes udseende i sidste halvdel af det 17. århundrede. Hovedbygningen eller slottet, der ligesom de andre bygninger var opført af bindingsværk, og som efter stilen at dømme må være bygget omkring år 1600 — altså af hertug Hans den Yngre — lå på en lille holm omgivet af en bred grav, hvorover en vindebro gav forbindelse med omverdenen. Selve slottet var en trefløjet bygning med hovedfløjen mod syd, strækkende sig øst-vest. Fundamentet var af solide kvadersten og nåede ifølge en synsforretning fra 1728 op i en højde af 5 alen over vandet. Midterfløjen hævede sig noget over sidefløjene, der i øvrigt var ret korte, og som ved deres nederlandske renæssancegavle ydede et betydeligt bidrag til bygningens stilpræg. Indgangen var i et rundt trappetårn i hjørnet mellem den østre sidefløj og hovedbygningen. Kirkesalen var anbragt på første sal med vinduerne vendende ud mod syd.

Af de mange stald- og ladebygninger, der lå nord for hovedbygningen, skal særlig nævnes det såkaldte spiker, der benyttedes til hestestald og kornmagasin, og som var forsynet med et tårn. Ved sit udprægede saksiske stilpræg adskilte også en anden af stald- og ladebygningerne sig fra de andre. Hovedbygningen stod endnu 1728, men var meget medtaget af tidens tand, ja 1716 siges, at forvalteren har måttet forlade den på grund af fare for, at den skulle styrte sammen over ham og hans husstand. Kort efter Christian Augusts overtagelse af Gammelgaard 1730 blev hovedbygningen derfor nedbrudt, og et

SØNDERBORG AMT

nyt stuehus for forpagteren stod færdigt 1739. Denne nye 14 fag store, tegltækkede og i hvert fald senere hen hvidtede hovedbygning blev lagt nord for den gamle slotsholm og danner vistnok stadig grundstammen i den nuværende, i tidens løb dog stærkt ombyggede hovedbygning. 1749 udvidedes bygningen med 7 fag, og også senere — i 1820'erne — skete der tilbygninger, således at hovedbygningen i 1842 ialt var på 24 fag. Den nye hovedbygning har intet slotspræg og har også udelukkende været beregnet til bolig for forpagter eller forvalter. Vedrørende Gammelgaards bygningshistorie kan i øvrigt nævnes, at 1853 blev stald- og ladebygningerne ødelagt ved en stor brand, hvorefter de nuværende anselige avlslænger blev rejst. Et overgroet voldsted i engene øst for Gammelgaard angiver vistnok den plads, hvor Sture'nes middelalderlige sædegård har ligget.

PETER KR. IVERSEN

EJERE

ca. 1500 Henrik og Vulf Sture

ca. 1580 Hans Blome

1584 Hertug Hans d. Yngre

1653 Enkehertuginde Anna

1667 Kronen

1730 Christian August af
Augustenborg

1850 Kronen

1860 H. T. Møller

1873 G. v. Romberg

1925 Staten

1950 A. Stenderup Jensen

1953 C. Jørgensen

BYGNINGER

Voldsted

ca. 1600 Slot opført af bindingsværk
med 3 fløje på nyt voldsted

1665 Slotskapel opført

1670 Slotskapellet nedbrudt

1730 Slottet nedbrudt og ny hoved-
bygning opført i grundmur

1749 Hovedbygningen udvidet

1820'erne Hovedbygningen ombygget

1853 Avlsgården genopført efter
brand

Dansk herregårdsarkitektur

af Jørgen B. Hartmann

Først ved middelalderens slutning tegner billedet af herregårdene sig nogenlunde klart, idet de bevarede bygninger muliggør en bestemmelse af typerne og af datidens boligskik. Ganske vist er ældre monumenter forhånden, men det drejer sig om isolerede eksempler. Således står Roskildebispernes borg Gjorslev som et enestående vidnesbyrd om byggekunsten anno 1400. Med sin korsformede grundplan og midttårnet ligner dette stenhus mere en kirke end et herresæde. Dragsholm var oprindeligt et romansk »palatium«; dets ældste murlevn fortæller endnu om profanarkitekturs høje stade på Valdemarernes tid.

Den gotiske herregårds hovedbygning var opført af sten, medens de omliggende huse var af bindingsværk og træ. Gården omgaves af spærremure eller jordvolde. Fra den befæstede, højtliggende borg, der ofte var tårnagtig (det beboelige tårnhus, modsat barfreden), kunne herremanden overskue terrænet og kontrollere fjendtlige anslag. Senere afløstes højborgene af vandborge, hvis beliggenhed ved åløb og søer var mere bekvem.

Massivitet og simpelhed præger disse anlæg fra ca. 1500 - 1540. Praktiske hensyn går forud for æstetiske. De glatte, svære mure — i munkeskifte — slutter fast omkring kernen og giver indtryk af soliditet og plastisk tyngde. Stokværkshøjden varierer og vinduerne sidder usymmetrisk i fladen, thi husene er bygget indefra og ud, lydende funktionelle krav. Datiden tænkte, ligesom vi, i rum. Den eneste form for ydre udsmykning var rundbuefrisen og de aftrappede, blændede gavle, der leder tanken hen på de samtidige landsbykirker, men som også har paralleller inden for købstadsarkitekturen (Herluf Trolles gård i Helsingør). Hjørnetårne til flankeforsvar benyttedes endnu ikke; de optræder først i det følgende tidsafsnit. Da herremanden ikke var sikker på sit liv, gjorde han huset til en barsk og uindtagelig fæst-

ning (f. eks. Glimminge i Skåne) i modsætning til senere epokers repræsentative pragtudfoldelse.

I det 15. århundrede synes byggevirksomheden næsten at være gået i stå; thi 1396 havde dronning Margrethe udstedt forbud mod at opføre befæstede borge. »Efterdi at der er overvættes liden Ret sket af de Fæster, som nu er begyndte, forbyde Vi nu nogen flere Fæster eller Barfred at bygges, på det, at Landet skal des skønnere koffres og komme til Fred, Skel og Ret, end de have nu sammen været«. Denne vedtægt, der næppe overholdtes bogstaveligt, blev omstødt ved kong Hans' tronbestigelse 1481. Takket være den nye håndfæstning kaldtes adelens indestængte byggelyst atter til live, ja, kongen opfordrede ligefrem sine »gode mænd« til at rejse »faste« gårde til værn for riget. Under Grevefejden og svenskekrigene fik de befæstede anlæg strategisk betydning. Men først og fremmest tjente fortifikationen private interesser. Over porttårnet i gården Faarevejle på Langeland skriver Ejler Hardenberg, at »dette hus har han omgivet med vold og grav, for at han selv og hans efterkommere her kan være i sikkerhed«. Ofte kunne et par raske karle i det afgørende øjeblik redde gården og dens beboere ved at hejse vindebroen tilvejs. Fra vægtergangens skydeskår åbnede man ild mod urostifterne, og var det lykkedes fjenden at trænge igennem alle hindringer, risikerede han at få kogende beg i hovedet fra skoldehullerne.

Som regel lå hovedgården midt i landsbyen, omgivet af bønderhuse, men det hændte også, at borgen var beliggende i en øde egn uden anden bebyggelse i nabolaget. Vi skelner derfor mellem landsbyhovedgårde og enestegårde, eller sambosættelse og særbosættelse. Efter de omfattende udskiftninger i reformperioden har det oprindelige billede ændret sig, men endnu kan man pege på samboeksempler.

Herregårdsflytninger bort fra landsbyerne var ikke ualmindelige. Således skiftede Nakkebølle plads ikke mindre end tre gange. Endelig skete det, at landsbyen blev nedlagt og jorden inddraget under herresædet (Berit ved Berritsgaard). Havde stedet en kirke, lod man den gerne stå; ofte ligger borg og Gudshus side om side.

Intimt samhörige med bygningerne og den faste ramme omkring disse er gravene. De markerer *voldstedet*, der oftest har firkantet plan, i begyndelsen med afrundede hjørner (Nielstrup i Svendborg amt).

Hvor det drejer sig om naturlige foreteelser — en holm eller et næs — bevares den givne form (Skaføgaard). Voldstedet har omtrent samme højde som omgivelserne, og profilen er først hvælvet, senere flad. Når borggården alene er indgravet, taler man om enkeltvoldsted, medens dobbeltvoldstedet også inddrager ladegården i gravsystemet. Den tredje type, centralvoldstedet, er mere kompliceret. Her er borgen anbragt på et særligt voldsted i det store, vandomspændte anlæg (Borreby). Om nogen regulær placering er der ikke tale, førend i slutningen af 1500-tallet, da længdeaksen respekteres. På det senmiddelalderlige dobbeltvoldsted lægges ladegården nærmest adgangen som en slags forpost. Hovedbygningen — »adelshuset« — ligger solret, hvadenten anlægget er én- eller flerfløjet. Dette orienteringskrav grænsede til overtro. Dersom bygmesteren ikke fulgte det, var han ilde faren. Hvad angår våningshusets beliggenhed i forhold til borggårdsadgangen, bestod tre muligheder: det sidevendte, det modvendte og det bortvendte anlæg, af hvilke sidstnævnte type med hovedblokkens anbringelse vinkelret på adgangen og bortrykket fra denne var mest brugt.

Hvorvidt voldene engang har båret murværk, kan ikke bevises, kun om bispesædet Dragsholm ved vi, at det engang var omgivet af ringmure. Givet er det, at borgenes volde har haft palisader.

Sengotikkens herreborge var som regel enkelthuse, d. v. s. én-længede. Typisk i så henseende er Voergaard (Hjørring amt) i sin første fremtræden med porttårn og spærremure. Dette anlæg blev forbilledligt for datidens hjemlige herregårdsbyggeri. Også Rygaard på Fyn (o. 1510 - 30) var oprindelig et enkelthus. De fornemme borge havde $2\frac{1}{2}$ stokværk, hvoraf det øverste var udkraget og prydet med rundbuefrise. En sjælden gang forekommer vinkelanlægget med to sammenbyggede huse, f. eks. Gammel Estrup (o. 1500), og det noget senere Dallund (Odense amt). Af trefløjede anlæg kan nævnes Spøttrup i Salling, opført i 1520'erne af Viborgbispen Jørgen Friis. Undertiden begyndte borgen som enlænget hus og fik efterhånden tilbyggede fløje (Vedbygaard). Til forskel fra disse »åbne« anlæg var Gisselfeld lukket mod adgangen, altså »modvendt«. De kostbare og imponerende firfløjede borge hørte i hine tider til sjældenhederne. Et helstøbt nyanlæg af den art var Willestrup (Aalborg amt) bygget af Axel Juul 1538 - 42. I Erik af Pommerns Krogen (det senere Kronborg) spores indflydelse

fra klostrene med deres lige høje fløje omkring en rektangulær gård. Dobbeltuset — to længer med fælles langside — er af nederlandsk herkomst. Hillerødsholm var en sådan sengotisk bygning.

Herregårdens antal af bygninger afhang udelukkende af byherrens midler og sociale position. Når ladegårdens bindingsværkslænger medregnes, udgjorde selv mere beskedne anlæg en anselig husgruppe. Smukke beplantninger lagde man liden vægt på. Kun til nyttebrug fandtes kål- og abildhaver — parker var dengang et ukendt begreb. Man tør dog antage, at prydhaver af beskedent format var normale.

Noget fast system i sengotikkens herregårdsbyggeri kan altså ikke iagttages, skønt en vis gruppeinddeling lader sig foretage. Hvad eksteriøret angår, gælder også ruminddelingen. Imidlertid har vi forskellige faste holdepunkter. Kælderen strakte sig enten under hele huset eller en del deraf. Den var i reglen hvælvet og — når bygningernes dybde tillod det — toskibet (Voergaard, Kokkedal i Jylland). Også tværskillerum forekommer (Krenkerup). Undertiden havde kælderen bjælkeloft og svære skillemure, som blev bestemmende for værelsernes indretning ovenover. Vinduerne var små og lyset sparsomt. Såfremt det nedre stokværk var hvælvet, opstår ingen problemer for plandispositionens vedkommende; således har stueetagen på Voergaard været delt på tværs, hvorved der opstod to rum. Derimod er det vanskeligt at rekonstruere den oprindelige stueplan, hvis loftet er fladt og skillevæggene fjernede. Om det øvre stokværks opdeling er vi bedre orienterede. Her lå »højenloftet«, borgens festsal, der i det »beboelige tårnhus« Voergaard nåede fra gavl til gavl. På Rygaard er etagen tvedelt og væggene har været prydet med kalkmalerier. Halvstokværket øverst oppe rummede, når det var stærkt fremspringende (udkraget), en vægtergang med skoldehuller langs bygningens langsider. Lysåbningerne tjente samtidigt som skydeskår. De fleste vinduer sad ind mod gården — huset vendte ligesom ryggen til omverdenen. Forbindelsen mellem stokværkerne foregik oftest ad indvendige trætrapper — i enkelte tilfælde var de af sten, som den murede, ligeløbende trappe på Voergaard, der sikkert har forbillede i klosterarkitekturen. Cylindermurede vindeltrapper fandtes på Krenkerup, men er ikke bevarede. Udvendige trapper har sikkert eksisteret, også på grundmurede gårde; svalegangene var jo almindelige, hvor det drejede sig om bindingsværk.

Skorstenene stod gerne i gavlen og havde forbindelse med murede kaminer. En særdeles vigtig lokalitet i herregården var den uundværlige »hemmelighed«. Slige aftrædelseskamre befandt sig mod voldsiden, enten som gennemgående udbygninger eller hængende på stenkonsoller.

Borgens værelser var få, men af rummeligt begreb. Om nogen boligkultur i egentlig forstand kan ikke tales, dertil var tiden for rå og primitiv. Disse hærdede storbønder kendte hverken til komfort eller hjemlig hygge. Et tag over hovedet og plads til sig selv, familiemedlemmerne og tyendet var dem nok. Mørke og kulde har hersket ved vintertide, thi langt fra alle rum kunne opvarmes og det var småt med fyringen. Man måtte rykke sammen i »vinterstuen«, når slud og frost gjorde det nødvendigt. Om værelsernes anvendelse og livet i dem ved middelalderens udgang kan vi kun gøre os vage forestillinger. De bevarede inventarielister er fåmælte og nævner blot rum som fruerstue, borgestue, stegers, fadebur og herrekamre.

Den gotiske herregårdsarkitektur er navnløs — dens bygmestre anonyme. Først omkring 1550 kan vi påvise arkitekter, der sætter et personligt stempel på bygningerne. Ved denne tid — i Christian III's regeringsår — begynder en ny stil at vinde terræn; den italienske renæssance. Kun langsomt og modvilligt viger den barbariske middelaldertradition for den sydlandsk-klassiske påvirkning. Først i barokken overgiver nordboen sig helt til antikkens fordringer om symmetri, klarhed og simple proportioner. I hundrede år, ja mere, stod kampen mellem »gotik« og »renæssance«, og da sidstnævnte livsopfattelse omsider sejrede, var en anden stilretning brudt frem i kunsten. Renæssancen lånte os dekorative detaljer og ydre øjenslyst, men mennesket nord for Alperne var endnu ikke modnet til forståelse af den. Bag den antikiserende maske tittede middelalderens korridorer og krinkelkroge frem.

I denne overgangstid, som man med et misvisende udtryk har benævnet den gotiske renæssance, opstod en række fornemme bygværker rundt omkring i landet. Den nye strømning nåede ikke direkte hertil, men ad omveje — over Nederlandene og Tyskland. Danmark var jo reformeret, og Italiens katolske bygmestre kunne ikke uden videre få indpas heroppe. Flere af vore smukkeste og stolteste borge stammer fra denne brydningstid: Hesselager, Borreby, Egeskov, Ørbækklunde,

Gisselfeld, Vallø, Rosenholm, Skaføgaard — alle med røde mure og stejle sadeltage. — I anlægsplanen tilstræbes regelmæssighed og orden; facadens opdeling bliver klarere og mindre vilkårlig, bygningslegemet begynder at få rytme og fløjenes højde varierer; ved firfløjede anlæg bliver længen nærmest adgangen lavere end de øvrige. Senmiddelalderens spidsbue afløses af den til teglkonstruktionen bedre egnede kurvehanksbue, der er af nederlandsk afstamning. Herfra kommer også krydsskiftet (vekselvis løbere og bindere), som fortrænger de gammeldags munke- og polske skiftegange. Kryds- eller renæssance-skiftet lader sig første gang påvise i Willestrup (o. 1540) og Tirsbæk. De mindre gårde opføres i bindingsværk, men falder udenfor hovedgruppen (Fraugdegaard, senere Holmegaard og Steensgaard). Hjørne- og trappetårne (især på enkelthuse), som karakteriserer dette overgangsstadium i Frankrig, vandt nu borgerret og gjorde gavn ved flankebestrygning af fjenden (Løvenborg, Torbenfeldt, Holsteinborg). I nærkamp var den smalle vindeltrappe nem at forsvare. Det bastionære system, der hovedsagelig praktiseredes på større fæstningsanlæg (Kronborg), er udgået fra Italien.

Periodens typologisk vigtigste indsats er det bortvendte, trefløjede anlæg, som åbner så rige muligheder for monumentaludfoldelse. Denne plan blev grundskemaet i Europas byggekunst. Med den lave, afsluttende fjerdefløj — portgalleriet — er det fuldkomne opnået i henseende til repræsentativ arkitektur. Begge anlægstyper har udspring i Frankrig. De fornemste herresæder fik to borggårde, en øvre og en nedre, svarende til de franske cour d'honneur og basse cour. En så statelig udformning blev Borreby og Hesselager til del. Sidstnævnte borg er i flere henseender interessant og skelsættende, idet dens »vælske«
gavle (o. 1550) er en modificeret aflægger af Scuola di San Marcos facade i Venedig. Trappegavlens tid er forbi — nu bliver konturerne halvrunde, svungne eller volutformede (Harritslevgaard) med trekantet afslutning foroven. »Hesselagergavlen«
skyldes muligvis et udkast af Christian III's hofmaler og altmuligmand Jacob Binck. Det udkragede øvre halvstokværk og rundbuefrisen optræder fremdeles som gotiske arvestykker. Også vindebroen er stadig i brug, skønt borgens fysiognomi har antaget mere civil karakter. Indgangen til gården markeres ofte af et porthus, en fredelig efterkommer af mid-

delalderens forsvarstårn. Bevarede portanlæg er yderst sjældne, og kun Skaføgaards er helt i behold. Andre, som Chr. Friis' på Borreby og Jacob Ulfeldts på Selsø, er stærkt ombyggede.

Tendensen mod aksefasthed og symmetri er mærkbar, men reglerne gennemføres ikke konsekvent. F. eks. anbringes trappetårnet hyppigt lidt skævt for den ene langside. Det gælder bl. a. dobbelthuset Egeskov (1554 ff.). Senere, henimod år 1600, betones midtaksen tydeligere; dette giver sig også til kende i opfattelsen af borggården og ladegården som organisk samhörige led (Ulstrup, Løvenborg). Gammel Estrup, hvis imponerende anlæg hidrører fra det 17. århundrede, er endnu uregelmæssig.

Inden for samme stokværk er højden — modsat tidligere — ens, og i plangivningen nærmer man sig en vis regularitet, om end de praktiske behov fortsat spiller en afgørende rolle. Bag indgangsdøren ligger forstuen — kaldet »stengangen« — og på hver side af denne findes en gavlsal. I midten, ud til voldgraven, er der kun plads til et par småkamre (Borreby). Hvor fjern er den nordiske rumgruppering ikke fra Palladios centraliserede plan med sala terrena — havesalen — i centrum! Andet stokværk havde højt til loftet; her lå »riddersalen«, der ofte rakte fra gavl til gavl, med kamin for begge ender. Huskapper, der aldrig forekom i sengotikken, blev efterhånden hyppigere (Sæbygaard, Fjellebro, Willestrup, alle i portregionen).

Først i 1500-tallets sidste halvdel begynder renæssancen at slå rødder i vort hjemlige herregårdsbyggeri. Som enestående eksempel på regelret anlæg med fire hjørnetårne kan nævnes Engelsholm ved Vejle.

Bygmesteren bestræber sig nu på at placere vinduerne symmetrisk i fladen efter faste akser. Sandstensrammen med kors og trekantfordakning, som kendes fra Kronborg (1570'erne), trænger helt op til den nordjyske herregård Lindenberg (1583). Etagerne adskilles horisontalt ved gesimsbånd (Vallø) og akserne fremhæves af pilastre (Voergaard). Indgangen smykkes med en prægtig portal som på Voergaard og Lystrup, eller en fritrappeløber fører op til våningshuset.

Fra Nederlandene kom spiret til Danmark, dels — i sin beskednere form — som »hat«, dels i sin skønneste og eleganteste skikkelse, som etagespir. Egentlig er spiret af sengotisk herkomst, men det indgik en slags formæling med renæssancen, som lånte det kompositionelle og

dekorative enkeltheder (arkademotivet). Fra 1580 knejsede spiret på Frederik II's badstue, og snart fulgte Rosenholm, Holckenhavn og Krabbesholm efter.

Spørgsmålet bygherre-bygmester er betydelig lettere at besvare i denne end i den foregående periode. Vi har nu langt mere kendskab til begge parter. Med rette er adelsmanden stolt af værket og anbringer indskrifttavler med sit eget og ægtefælles våbener på den røde mur. Om datidens arkitekter, der ofte var uddannede i stenhuggerfaget, er man nogenledes underrettet. Især på baggrund af tidens slotsbyggeri, der lagde beslag på disse kræfter, tegner billedet sig forholdsvis tydeligt. Bygmestrene var indvandrede håndværkere — farende svende — der søgte beskæftigelse i det fremmede. Flere af dem var i kongens sold; således Jacob Binck — en habil portrætmaler — Hans v. Dieskau og Hercules v. Oberberg. Sidstnævnte, som var virksom på Gottorp, Kronborg og Koldinghus, har Vilh. Lorenzen sat i forbindelse med opførelsen af Engelsholm. Slottene blev forbilledlige for adelsgårdene, der efterhånden fra at være fæstninger antog præg af herresæder.

Ofte kan forskellige bygmestres stilejendommeligheder iagttages på samme herregård. Rosenholm har sandsynligvis i tidens løb haft hele fem arkitekter. Hjørnetårnene tilskrives Frederik Klingebeck, der havde været i kongelig tjeneste fra 1560 som generalbygmester. Der er en afgjort lighed mellem »hætterne« på Frederiksborgs runde tårne, som skyldes Klingebeck, og Rosenholms. Derimod har det blændede arkademotiv på det henrivende lysthus »Pirkentavl« italiensk proveniens. Karakteristisk for Holckenhavns (Ulfeldtsholms) bygmester Domenicus Badiaz er den »maskerede« kvadermuring, rødmalet med hvide fuger, som gentages på Lykkesholm, Sæbygaard og Arreskov og synes at være et sikkert kendingsmærke på kunstneren, en norditaliener. Den alt dominerende arkitektfamilie på Frederik II's og Christian IV's tid, ja, til slutningen af 1600-tallet, var dynastiet Steenwinckel. Disse fortræffelige hollandske bygmestre håndterede med lige stor færdighed mejsel og lineal, idet de af profession var stenhuggere, men samtidigt havde indsigt i arkitekturen. Den ældre og yngre Steenwinckel præger en hel epoke i vor hjemlige bygningskunst, kaldet »den nederlandske renaissance« eller »Christian IV's stil«, efter den berømmelige bygherre. Naturligvis måtte et anlæg som Frederiks-

borg med sin regelbundne plan og plastiske facadedekoration influere på det civile byggeri.

Som det ses, drejer det sig udelukkende om fremmede, indvandrede eller hidkaldte kunstnere, og kun i et enkelt tilfælde kan vi påvise en landsmand, nemlig slesvigeren Morten Bussert — og han er endda tvivlsom. De øvrige var tyskere, nederlændere og italienere (f. eks. Giovanni de Gabrieli, der arbejdede for Rosenkrantz'erne og begravedes i Hornslet, død 1621).

Omkring 1630 indtrådte en stilstand i herregårdsarkitekturen. Udviklingen gik istå — man fortsatte i den vante gænge. Først ved året 1670 kom den påkrævede fornyelse som et pust udefra. På dette tidspunkt — et decennium efter enevældens indførelse — havde barokken i 100 år gået sin sejrsgang gennem Europa. Det var altså en moden og fuldfærdig stil, der holdt sit indtog herhjemme. Barokken, hvis formsprog i syden var svulmende og bevæget, havde i Frankrig og Nederlandene modtaget en klassicerende afdæmpning. Udertil fremtrådte bygværkerne nu med fornem patos, værdige og selvsikre som deres herrer. Indadtil gennemgik smagen en forvandling i retning af det repræsentative og grandiose. Menneskene følte sig trygge og var mere selskabelige end tilforn. Den nye titeladel (grever og baroner) med Griffenfeld i spidsen øgede sit gods og var opfyldt af byggeiver.

Medens højrenæssancen foreskrev ro og harmoni i bygningslegemet og balance mellem horisontaler og vertikaler, yndede barokken levende rytme og malerisk effekt. Fælles for begge stilperioder er kravet om symmetri og aksial sammenbinding af de arkitektoniske bestanddele. I barokken har detailllen ikke længer selvstændig eksistens, men tjener helheden. I højere grad end før opfattes bygningerne og deres omgivelser som udeleligt kunstværk. Også naturen — d. v. s.: det tilhørende haveanlæg — tvinges ind i skemaet og indgår som led i kompositionen.

»Barok-klassicismen« eller, om man vil, den akademiske barok, bygger på den navnkundige italiener Andrea Palladios' »10 Bøger om Arkitekturen«. Den absolutte regularitet i plangivningen og facadens simplicitet med midtsamling og lodret etagebinding ved pilastre bliver tidens løsen. I så henseende lyder Nysø parolen (1673 ff.) Denne

herregård er et skoleeksempel på den palladianske stilretning, oversat til hollandsk. En fast målenhed (modul) overholdes i opstaltens forhold. Kombinationen af mursten og sandstensornamentik er velkendt fra renæssancen, men nyt er den stramme metodik i grundridset og dekorationens pedantiske tørhed (festons). Gavlene er vejet for valmtaget. Sidefløjene springer let frem og er nærmest at betragte som risaliter. Den romerske tempelfronton af ionisk orden er projiceret ind i murfladen. Pilasterstillingen hviler på en sokkel og bærer en trekantgavl. Herresædet har iført sig bypalæets gevandt (jf. det samtidige Charlottenborg) og overtaget dets stokværksinddeling: kælder, førstesal og beletage. Beslægtet med Nysø er Christianssæde på Lolland (omkring 1690). Dette hus har dog mansardtag, der muligvis er af senere dato. Midtrisaliten afsluttes foroven af en attikabalustrade, et karakteristisk stiltræk. Tårnenes epoke er forbi og voldgravene en saga blot. Alt koncentrerer sig om hovedblokkens centralparti, her samles vægten og plasticiteten. Til samme kreds må Stensballegaard og Juellinge henføres, men de taler et djærvere sprog end Nysø og Christianssæde. På én gang nøgternt og imponant ved sin magtfulde fremtoning er Clausholm, hvis dybe, trefløjede anlæg dannede skole for en gruppe jyske herregårde.

Nysøs skaber var ikke adelig, men slet og ret borgmestersøn fra Præstø. Han ville vise samtiden, at han var med på noderne og agtede at lade et fuldt moderne europæisk »landpalæ« opføre, med symmetrisk stueplan. I midten går et stort rum igennem husets dybdeakse, flankeret af mindre gemakker. Et enestående bygværk — mere slot end herregård — var Ahlefeldt'ernes sæde Graasten i Sønderjylland. Portgalleriet (gallerie en terrasse), de tilspidsede pavillontage og den dybe cour d'honneur erindrer om franske slotsanlæg fra renæssancen. Bygningskomplekset beherskede ganske den sirlige have, der var anlagt i tværsaksen. I dag er kun et brudstykke af fordums pragt at skue, og vi må ty til ældre stik for ret at kunne genskabe den svundne rigdom i fantasien.

Haverne, der tidligere havde indskrænket sig til at være nytteanlæg, udvidedes i barokken og gøres kunstfærdige, efter samme principper som arkitekturen. Le Nôtre havde virkeliggjort idealet for absolutismens mennesker i Versailles' slotspark. Søholts haveanlæg fra

1690'erne er det første i sin slags herhjemme, gennemført efter centraliseret plan, med vifteformet blomsterparterre, midtergang, fontæne og klippede hække. Bygningerne lå dog på tværs af akse og var altså ikke sammenkomponeret med haven. Clausholms aksiale terrasseanlæg, med 4 afsæt, stammer også fra årene omkring 1700. I Egeskovs nye have blev kvartererne — de friere plantninger — kantet med hække af avnbøg.

Den klassiske italienske barok, der fandt et så nobelt udtryk gennem J. C. Ernsts ombygning af Frederiksberg Slot, har ikke efterladt synderlige spor i herregårdsbyggeriet under Frederik IV's regering. Den store nordiske Krig lammede i en årrække byggevirksomheden. Store Restrup og Gunderslevholm står dog som minder om latinitetens ædle og plastiske tungemål.

Efter ufredstidens pause fulgte et mægtigt arkitektonisk opsving. Barokken trådte ind i sin blomstring. Enkeltformerne fik mere fylde og frodighed, Christian VI's tunge pragtlyst afspejlede sig i den adelige bygningskunst. J. C. Krieger, en selvært arkitekt og dygtig havekunstner, fik en overgang indflydelse på byggesmagen. Han var skolet i Frankrig, Tyskland og Holland og yndede massive, lidt overlæsedede virkninger (det ældste Fredensborg). Selsøs porthus og Lindholm med sine svungne, tyngende portal og mansarden (1730'erne) er gode eksempler herpå. Murene blev dækkede af et pudslag, hvorved sandstensgavlene og vinduesfordakningernes buede og knækkede omrids bedre kom til deres ret. Ved siden af denne type, der hævdede sig op gennem århundredet, vandt borgerhuset (det københavnske »ildebrandshus«) med trekantgavl og kvist over indgangen en position hos godsejerstanden. Vi nævner Favrskov, Palstrup og Hellebækgaard. De stateligste bygninger havde kælder og to stokværk, med festsal i hovedfløjen. Også valmtagets skorstone lød symmetriens lov. De mindre formuende bygherrer nøjedes med énetages huse; herved opstod et provinsbyggeri af stadigt voksende omfang.

1700-tallets anden trediedel beherskedes af slotsarkitekterne Elias David Häusser og Laurids Thurah. Den første var tyskfødt, den sidste dansk, men præget af hugenotarkitekturens akademisk-franske retning i Kassel, hvor han havde opholdt sig. Tonen ved Christian VI's hof var tysk, yderligere pointeret ved Sophie Magdalenes afstamning.

Kongens slotsanlæg æggede excellencernes byggelyst. I 1740'erne blev en række prægtige, helstøbte herresæder til; de fornemste er Lerchenborg og Ledreborg, opført henholdsvis for krigsminister Chr. Lerche og gehejmeråd Johan Ludvig Holstein. Lerchenborg er et pompøst, regelret barokanlæg med allé, ladegård, basse cour, cour d'honneur, hovedhus og have anlagt efter en lige, gennemgående centralakse. Facaden er pompøs og herskabelig. Den hvidpudsede bygningsfront har dominerende midtrisalit med lisener, trekantfronton og segmentdækkede enderisaliter (jf. Eigtveds udkast til Bregentveds corps de logis). Mellempartierne er diskret tilbagetrukket uden anden dekoration end de lige vinduesafdækninger. I fortsættelse af hovedbygningen ligger den franske have med parterre- og busketpartier, prydet af »antike« skulpturer.

Kunstnerisk betydeligere og mere varieret i sit anlæg er Ledreborg. Her er grupperingen af husene i forhold til hverandre ret sammentrængt på baggrund af Lerchenborgs langstrakte plan. Ledreborg groede efterhånden op, og flere arkitekter ydede deres bidrag til gårdens endelige fremtoning: først Krieger og derefter Eigtved, der skabte den herlige riddersal i rokokostil. Den habile stenhugger og arkitekt Jacob Fortling udførte den fornemme trappe. Krieger udnyttede det faldende terræn til anlægget af en såre skøn, delvis bevaret, terrassehave. Thurah har æren for gårdens definitive udformning — han samlede de enkelte bygninger til et hele ved indføjelser af de højst originale, indsvungne pavillonfløje, der har rytmisk samspil med cour d'honneurs gitterværk og de lidt senere, obeliskdannede lygtestandere. Foruden disse nyanlæg moderniseredes ældre gårde efter tidens maximer, såsom Dronninglund og Thurahs ejendom Børglum Kloster. Af andre bemærkelsesværdige barokiseringer må nævnes Hvidkilde, Svanholm og Glorup (Philip de Lange). I Valdemars Slot på Tåsinge (arkitekt G. D. Tschierscke) er både tvær- og længdeaksen fremhævet, dels ved porthusene, dels ved den kønne lille tepavillon, der er placeret som point-de-vue midt for hovedbygningen, netop i det punkt, hvor de perspektiviske linier løber sammen. Et stort jysk barokanlæg er Bidstrup. Gennem porten til den vældige avlsgård, med agerumsladen i midten og staldene langs siderne, nærmer man sig borgegården, idet først staldgården, flankeret af kava-

lérlænge og herskabsstald, passerer. Den gradvis aftagende bredde, i tre tempi, er af ypperlig optisk virkning. Flere omfattende byggeprojekter forblev desværre på papiret, således forslagene til Langesø og Christianssædes ombygning, begge af Tschierscke og med franskprægede situationsplaner.

Betragter vi højbarokkens rumdisposition, da konstaterer vi, at den nu som før — hvor arkitekten ikke er bundet til det eksisterende — lyder regularitetens lov. Repræsentationsgemakkerne samles i midten, ligesom i slottene og bypalæerne, og idealet er dobbelte appartementer, et til hver side af vestibule og sal. Der spores en tendens mod intimitet i boligkulturen: f. eks. træder trappeanlæggene i baggrunden og indrømmes en mere beskeden plads end tidligere.

I interiørkunsten gælder det, at »riddersalen« er det egentlige pragtlokale, et pantheon for slægtens aner, værdigt til officiel fremvisning. Her savnes de gobelinprydede værelses lune hjemmehygge (Gammel Estrup). På Selsø var riddersalens vægge beklædt med bibelske malerier af hofskildrer Hendrik Krock, og det rigt stukkerede loft havde en anselig plafond (begge dele er nu ført til Lindholm); brystpaneler og dørrammer er kraftigt marmorerede. Senbarokkens tunge, næsten dystre pragthunger, der kendes fra Christian VI's slotte, beherskede rummet. Den samme knugende patos slår os imøde fra kapellet på Bregentved (1731), muligvis et værk af Thurah, og samtidigt med Eremitagen. Det kinesiske gemak på Clausholm, hvor dronning Anna Sophie henlevede sine sidste år i forvisning, er en fin repræsentant for denne mode, som er os fortrolig fra slotsbyggeriet (Frederiksberg). Clausholms øvrige rumudsmykning (audiensgemakket, overhofmesterindens værelse) er en glimrende prøve på den bastante baroksmag, der udgik fra de kongelige byggeforetagender (Fredensborg).

Et usædvanligt interiør, i sin art enestående her til lands, er Gunderlevholms vestibule, hvis rige, skulpturelle udsmykning synes inspireret af østrigske barokmestre, og stivnet i nordisk ro (sammenlign atlanterne her med Hildebrandts dynamiske hvælvingsbærere på Beldere i Wien).

Barokkens afløser, rokokoen, er en malerisk opløsende stilart. Den behandler ikke facaden plastisk, men uddyber den »ved fradragning af stof, afskrælning af partier i murenes overflade« (C. Elling). Pi-

lastrene viger for diskrete lisener og blændinger. I den oprindelige, franske form, hvori vi modtog rokokoen, undgås ydre, dekorativ effekt, der fandt så stor udbredelse i Sydtyskland og Østrig. Rocailleværket optræder sjældent på eksteriøret, i så tilfælde sparsomt fordelt og aldrig vilkårligt henstrøet; man tænke på Schackenborgs herlige gårdportaler med deres aparte, forrevne vasepryd.

Rokokoen, eller som den kaldes i hjemlandet: »style Louis-Quinze«, bryder først rigtigt frem hos os ved århundredets midte og udklinger en snes år senere. Gavnø (ombygget i 1750'erne for Otto Thott) og Kaalund Kloster anvender ørelisén-motivet, overdimensioneret i højden og gentaget indtil trivialitet. Turebyholm har ganske glat murværk, kun dekoreret på trekantfrontonen og over smalsidens indgang med en kartouche. Denne herregård skyldes vor rokokos førende arkitekt Nicolai (Niels) Eigtved, den sjællandske gartnerensøn, der hævder pladsen som en af Nordeuropas betydeligste bygmestre. Den Eigtvedske rokoko fandt sit reneste og eleganteste udtryk i anlægget af Frederiksdal ved Furesøen, et landsted efter fransk mønster. En særlig genre, lystgården, opstod i Frankrig i begyndelsen af det 18. århundrede, som kontrast til de slotsagtige herresæder, og publiceredes under navnet »Maisons de Plaisance« af J. F. Blondel (1737 - 38). Disse »lysthuse« havde oftest kun én etage og lå isoleret. Bygherren og hans familie førte her et stilfærdigt hjemmeliv i en kreds af gode venner og satte tilværelsens bekvemmeligheder højere end det repræsentative apparat. Sansen for naturen og den utvungne selskabelige omgang var begyndt at vågne. Frederiksdal er et sådant maison de plaisance, let og yndefuldt med sine hvide, kvaderfugede mure, tagbalustraden og mansardens elegante profil. Rumgrupperingens forskrifter gjaldt ligefuldt for storgård og landsted. Margaard på Fyn, bygget af J. G. Rosenberg 1745, hører til samme type.

I indendørsarkitekturen kommer rokokoen først ret til udfoldelse. Her kan bygmester, dekorationsmaler, snedker og stukkatør frit boltre sig inden for de afstukne rammer. Rocailleornamentikkens flygtige netværk og capriciøst springende konturer stemmer sindet til fest. Riddersalen på Ledreborg er en kostelig alliance mellem senbarok vælde og fransk esprit. I Lerchenborgs store sal er stukkaturen endnu ikke rytmisk frigjort, bevægelsen mangler kontinuitet. Et ægte, pari-

sisk rokokointeriør er havesalen på Frederiksdal; mere reserveret og enkelt er décor'et i Margaards salon. En særlig gruppe udgør nogle herregårde i Jylland, hvor en lokal provinsstil kommer til orde. Denne djærve og fornøjelige, koloristisk frodige »jyske rokoko« har sin førende talsmand i O. C. Wassmann, der var husmaler hos gehejmeråd Verner Rosenkrantz. Hans fantastisk bizarre vægbilleder, der snørkler sig ud over alle bredder og er blottet for fast struktur, er direkte lånt fra sydtyske ornamentstik. Navnlig de historisk-allegoriske malerier på Krabbesholm er sande orgier i rocailleværk; selv figurerne bevæger sig i kurver. Til denne kreds hører ligeledes udsmykningen af salene på Vitskøl Kloster, Willestrup og det nu forsvundne Rødslet. Festrømmet på Nakkebølle på Sydfyn er et karakteristisk eksempel på et nyindrettet rokokointeriør i et gammelt herresæde. Schackenborgs spisesal med den morsomme strø-ornamentik mellem ioniske pilastre har sit eget ansigt.

Inden for havearkitekturen fulgtes fremdeles »le gand siècle«s principper. 1753 omlagde G. D. Tschierscke Holstenshuus' have med »brede gange, smukke alleer og hække«. Nærmest hovedbygningen var der en »jævn plan sired med blomster og lystkvarterer og en vel anlagt fontæne«. Et formeligt Versailles, tilpasset efter vore breddegrader, var gehejmeråd von Ahlefeldts storslåede anlæg Jersbæk i Holsten, som vi beklageligvis alene kan nyde gennem et stik af Fabris fra 1740'erne. Haven, der næppe har savnet vandkunster og hvad ellers regnedes til datidens obligate udstyr, havde et lige forløb omkring en tilsyneladende endeløs midtakse, som mundede ud i et fjernt højdeplateau. Uvilkårligt drages tankerne mod et sydeuropæisk storanlæg som Caserta ved Neapel. Vi må imidlertid trøste os med det endnu eksisterende, selvom senere tiders skiftende smag har vansiret og beskåret det oprindelige værk. Dette er bl. a. tilfældet med Halsted Klosters barokhave, hvoraf kun græsparterret med vaser og figurer er tilbage, mens resten er mer eller mindre omlagt à l'anglais.

Klassicismen fulgte, på sit tidlige stadium »Louis-Seize'en«, lignende retningslinier som barokken, blot var smagen undergået en forenkende, »antikiserende« forandring. Stille enfold og ædel storhed var tidens løsen. Jardin bragte den nye stil til Danmark, men fik ikke lejlighed til selv at overføre den på en herregård. Indirekte opstillede

han dog et mønster, idet landstedet Bernstorff i Gentofte blev forbilledligt for en række større og mindre herremandshuse, især på Fyn; således Glorup, der i årene 1762 - 65 for anden gang skiftede ham (arkitekt C. J. Zuber). En snes år forinden havde Philip de Lange jo givet Christoffer Valkendorfs ærværdige renæssanceborg barokt tilsnit. Den sidste ændring bestod i hovedfacadens modernisering. Portalen med de massive overflødhedshorn minder om den tilsvarende dekoration af Jardin på Thotts Palæ. Også indkørselens vaser er typiske for den franske bygmester. Gårdfrontonens réfendsfugede midtparti er en aflægger af Bernstorffs. Der er dog næppe tvivl om, at Jardin har haft en finger med i spillet ved Glorups ombygning.

Den faste, aksiale sammentømring af hovedbygning og ladegård opretholdes. I så henseende er Krengerup et ypperligt eksempel. Dette slotsagtige herresæde, bygget af fynboen Hans Næss, har både Jardinske og Harsdorffske stiltræk. Pilasterstillingen, der var den hollandsk-palladianske retnings kendingsmærke, kommer atter i kurs (Juelsberg). Typologisk beslægtet med Krengerup (kælder, to stokværk og valmtag) er Hagenskov; arkitekten G. E. Rosenberg, den talentfuldeste af Jardins elever, har undgået ydre dekoration af huset, der med sine enkle vinduesindfatninger og den lige dækplade i højde med gesimsbåndet peger fremad mod C. F. Hansens holstenske ungdomsværker. En uelegant krydsning mellem Hagenskov og Krengerup er Svenstrup på Sjælland (1782). Karakteristisk for den »fynske klassicisme« omkring 1800 er den cirkelbuede fronton, der første gang figurerer på Juelsberg (påbegyndt 1773) og senere finder udbredelse på Østfyn (Biskopstorp, Lehnshøj). Langesø, undtagelsesvis et rødt murstenshus, har barokke reminiscenser (de svungne konturer). Et udført projekt til corps de logis'et af G. E. Rosenberg er derimod tydeligt inspireret af Bernstorff.

Fra den smilende ø mellem bælteerne vandrede Jardins stil til Jylland og fornægter sig ikke i Moesgaards kønne hvide hovedbygning med vandrette fuger. Den gamle barokhave, randet af skyggefulde alleer, har ikke bevaret sit oprindelige udseende. Rusticamotivet går igen på Hindemæ (Svendborg amt) og Serridslevgaard (Århus amt), begge i ét stokværk med trekantfronton. Højest egenartet er det ottekantede ladegårdsanlæg på Rosenfeldt (1776 - 77), der efter planen

skulle have fælles akse med herskabsvåningen og ovalpladsen i den modsatte ende. Hovedhuset opførtes imidlertid aldrig, og anlægget forblev en torso. En barok efternøler og egentlig ikke for klassicistisk at regne var Rathlousdal (1770'erne) med sin rokokko-agtige midtpavillon.

I det 18. århundredes sidste årtier, Harsdorffs periode, byggedes ikke herresæder i større omfang. Det er de brave håndværksmestres tid; en stab af dygtige folk, uddannet under professor Harsdorffs auspicer, udgik fra vort kunstakademi, trænet i god smag og solid byggekultur. Edelgave, Eriksholm, Store Frederikslund og Bjørumgaard (omkring 1795), hvis ioniske pilastre med glat sokkel bringer Harsdorffs hus på Kongens Nytorv i erindring, er skoleeksempler. Streng og firskåren er generalmajor Classens ejendom Korselitse på Falsters østkyst. Bækkeskovs ubekendte arkitekt har med sikker sans for materialvirkning benyttet rustica-motivet på en rød murstensblok.

Interiørerne fra vor nyklassiske epoke vidner om Jardins indsats; i Glorups »appartement« kommer hans sobre »simplicité« til orde. Fremdeles viser havesalen på Hagenskov Jardinske karakteristika, men i en noget tør fortolkning: rektangulære vægfelte, paneler og dørfyldinger, spejl med guirlande og médaillonprydede dørstykker. Samme stiltrin repræsenterer salen på Lykkesholm, med indfældede vægmalerier. Frodigere og mere i slægt med rokokoen er Svenstrups store spisestue. Helhedsindtrykket bliver nu borgerligt intimt, parade-rummene forsvinder og i stedet hygger man sig i havesalen, der på Bernstorff — efter franske forbilleder — har antaget oval facon. Samme form har Langesø's vestibule.

I havearkitekturen levede baroktraditionen videre, indtil en ny opfattelse banede sig vej og slog igennem herhjemme omkring 1800. Den landskabelige — også kaldet den romantiske eller sentimentale — havestil kom til Danmark fra England via hertugdømmerne. Den var en protest mod barokkens friserede, retliniede og kunstlede anlæg og slog til lyd for menneskets utvungne færden i naturen. De snorlige, klippede alleer veg for bugtede gange — templer og mindstøtter mødte den vandrende undervejs gennem parkens bølgede terræn, og kvæget græssede på engdragene. Her skal ikke redegøres for detaljer, men blot omtales nogle herregårdshaver, der kom i støbeskeen eller

skabtes af ny i den moderne smag. Navnlig landstederne blev berigede med engelske haver (Liselund, Dronninggaard), men også herremændene »angliserede« de gamle anlæg. Molbech skildrer Gisselfeld, hvor »man har tilladt naturen at udvikle sig selv«, som »egentlig dansk eller sjællandsk have«. Glorup, hvis parterre var blevet omdannet 1765, iførtes ved århundredskiftet sentimentalt klædebon og blev forsuret med »en prægtig, kostbar pavillon«. Ved omlægningen af Serridslevgaards franske have, så tidligt som 1772, indgik anlægsgartner Halling et kompromis, idet halvstjernen med de fem udstrålende radier bibeholdtes. Ofte var ejeren selv mester for nyanlægget — f. eks. Bülow på Sanderumgaard — det var jo dilettantismens æra. En uundværlig rekvisit for landskabsparken var rundtemplet; sådanne klassiske småbygninger fandtes på Marienborg og Sanderumgaard og er stadig bevarede i Juelsbergs og Hvedholms haver. Lysthuse var også yndede; vi minder om »Tankefuld« (Sanderumgaard), Norske Hus ved Hofmansgave og »Generalens Lysthus« i Korselitens park. Ved den romantiske, ubundne haves indtrængen ophørte kontakten mellem arkitektur og natur; den barokke syntese — bygninger og have som uadskilleligt kunstværk — var hermed brudt.

Om empiren i vort herregårdsbyggeri er lidet at berette. I sine unge dage opførte C. F. Hansen en række statelige palladianske landhuse for hamborgske rigmænd, samt en enkelt herregård Alt-Fresenburg i Holsten (1791). Senere lagde den københavnske embedsgerning og monumentalopgaverne beslag på denne vor førende nyklassikers arbejdskraft, og kun det uanselige og nøgterne Pederstrup på Lolland (1827) kan med nogenlunde sikkerhed tilskrives ham. Men her er intet nyt at finde, og »grækerens« højtidelige søjlestil søger vi forgæves. Mindre ånder virkede for godsejerstanden, der i årene efter statsbankerotten ikke evnede større byggeforetagender.

Ombygninger og udvidelser af ældre anlæg blev hyppigere. Palsgaard fremtrådte efter 1805 i klassisk skikkelse med hvidpudsede mure og »italienske« vinduesgavle. Trekantfrontonen virker påsat, og bag de strakte proportioner anes middelalderborgen. Nybygningen Engestofte ved Maribo (1805 - 07), Lundbygaard på Sjælland (1815) og den herskabelige nordfynske Kjærsgaard (1817) er efter-Harsdorff'ske pilasterhuse af Store Frederikslund-typen.

Sen-empiren repræsenteres af Egeløkke, Vennerslund (1845) og Vi-bygaard (1857). Espes (1848) gennemførte pilasterstilling er uden side-stykke i den forudgående arkitektur. En smuk plads indtager G. F. Hetschs smagfulde interiører på Klintholm (1837) med »romerske« loftrosetter og Hilkers pompejanske dekorationer, alt i en lineær, kølig og dog borgerlig hyggestil; thi rummene var små. Længslen efter sydens villa-anlæg afspejler sig i Iselingen (1802) og Marienborg fra 1850'erne.

Romantikken, med sin forkærlighed for svundne tiders levevis og byggeskik, skulle få skæbnesvanger indflydelse på vor herregårdsarkitektur i det 19. århundredes anden halvdel. De »historiske stilarter« sad nu til højbords og lammede den naturlige udvikling. Man vendte blikket mod »renæssancens« skatkammer for at dølgge egen armod og lidenhed. Vel var klassicismen til en vis grad efterlignende, men den gav dog udtryk for glæden ved det ædle og simple, der udmærket lod sig forene med dagligdagens fordringer. »Historicismen« derimod er uærlig, pralende og hul og lader hånt om nutidens praktiske krav.

Samme Hetsch, der året forinden havde dokumenteret sin gode smag i Klintholms stuer, nyopførte 1838 Basnæs i en drabelig borgstil, og samme arkitekt restaurerede og udvidede i fyrerne Gjorslev i »maskingotik«. Men hvor kulisseagtig syner den tilbyggede sydfløj sammenlignet med Peder Lodehats magtfulde midttårn! Her skal ikke ofres mange ord på denne velmenende, men forlorne periode. Hvad enten det gjaldt restaureringer, nyanlæg eller ombygninger gik arkitekterne altfor nidkært og ukritisk til værks. Man misforstod middelalderens og renæssancens væsen og savnede pietet. Resultatet blev en samling attrapper, spredt ud over landet og ingenlunde til pryd for omgivelserne, mindst dér, hvor gamle mure endnu var i behold. 60'erne, 70'erne og 80'erne er en mørketid i vore herregårdes bygningshistorie; »Rosenborg-« og »Frederiksborgstilen« gør deres forbilleder til skamme. Vi nævner i flæng Kokkedal på Sjælland, Arreskov, Hvedholm, Tranekær (tårn og takkede kvistgavle af Nebelong), Frijsenborg og Faarevejle. Tølløse blev hårdhændet »istandsat« og — for at bruge datidens slagord — »ført tilbage til sin oprindelige skikkelse«. Det brændte 1942. Selv en kultiveret mand som Ferd. Meldahl, Marmorkirkens bygmester, påklitrede Pederstrup runde hjørnetårne

JØRGEN B. HARTMANN

i smag med Loire-slottenes og »indrettede« en falsk vægtergang. Nu står bygningen gudskelov atter afklædt som ramme omkring et fint kulturhistorisk museum.

Også indadtil var historicismen eller rettere den historiske stilforvirrings periode, opblæst og usand. Interiørerne blev overlæst med stuk og »udskåret« træværk — klunketiden hejste sit banner.

Til gavn for vort land har de følgende generationer forstået at værne om de ærværdige herresæder; og var det nødvendigt at foretage reparationer eller ændringer, har man gjort det med kyndighed og takt. Udstykningslovene og majoratsophævelsen gav mange herregårde dødsstødet, men åbnede tillige vejen for en dygtig og velhavende godsejerstand.

Træk af dansk herregårdsliv gennem tiderne

af *Louis Bobé*

Kendskab til herregårdslivet i den tidlige middelalder må hovedsagelig søges i folkeviserne, der går tilbage i tiden til Valdemarernes dage. Viserne blev til, ikke i kronens og dens stormænds faste borge, men i de beskedne adelsgårde. Sangen på modersmålet ledsagede dansen, kæde- eller runddans, der gik for sig snart under tag, snart i borgegården, i lunden, i marken eller ved åen. Viserne har i poetisk form overleveret et livfyldt billede af herremandens liv fra vuggen til graven, hans bejlerfærd, idrætter, våbenbedrifter og trætter som også af de adelige fruers id og flid i hjemmet.

Af viserne kan man danne sig et ret betydeligt begreb om datidens byggesæt. Stedet var forsynlig valgt ved sø, strand og skov. Til bygningskomplekset af fritstående huse, der, hegnede af volde eller stemmure, var anlagt på en naturlig eller af borggravens fyld opkastet jordbanke, førte en vindebro gennem borgleddet til porten af svære egeplanker. Midt i gården stod linden den løvrige, datidens tit lovsungne yndlingstræ. Hovedbygningen rummede salen (spisestuen), fruerstuen og opholdsværelser. Langs det øvre stokværk, højeloftet, løb den åbne svalegang, højeloftsbroen med udsigt over gården og dens omgivelser. Bygningerne var af bindingsværk, og der skelnes mellem det jævne tækkehalm og det mere pyntelige »rør hin skønne«.

Andre bygninger var stenhuset som tilflugtssted imod overfald og det velstængede jomfrubur med udskåren stang i gavlen. Ved gården lå rosenlunden (fruerlunden), frugthaven (abildgård), køkken- og blomsterhaven (urtegård).

I fruerlunden baldyrede flittige hænder i guld- og silketråd eller drejede rokkehjulet, medens en jomfru rørte harpens strenge eller sang for til en vise, i hvis omkvæd alle istemte. Anden tidkort var at lege tavlebord med terning. Husfaderen og hans sønner pløjede endnu

selv i deres mark, og de adelige fruere og møer tog del i husgerningen. Hvad der især for eftertiden har bidraget til at omgive den adelige jomfru med et poetisk skær, er hendes pyntelige skrud. Kjortlen var hvid eller rød, stoffet af grøn eller blå silke eller hvid bliaid. Stadsdragten var af blåt fløj, silkeærmerne snørede med løbeband og besat med striger. Trøjen af skarlaget, og forklædet udsyet med perler. For ansigtet et silkeslør, om halsen guldkæder, om håndleddet og ved bæltet guldspange. Skoene pyntet med guld- eller sølvspænder, yderkåben besat med zobel eller mår.

Naturfølelsen er endnu kun enkel i sin opfattelse og begrænser sig til stereotype vendinger om roser og liljer, som »linden løves«, eller skoven står herlig og grøn, dog er en lønlig pagt mellem naturen og mennesket kendelig. Løvspring og ung kærlighed hører sammen; løvet falmer, når sorgen har til huse.

Riddervisernes hovedmotiver er fejde og elskov. De fæster sig ved bestemte begivenheder i adelens liv og nævner endog navne på herrer og fruere af vore ældste slægter (Ebbe Skammelsen), men på grund af tekstens forvanskning eller sammenblanding er det kun i enkelte tilfælde lykkedes at påvise personerne historisk.

Viserne blev nedskrevet i midten af det 16. århundrede. Af de mange tekster er de, som kendes fra Karen Brahes håndskrift, de værdifuldeste. I 1591 samlede A. S. Vedel i en folkebog hundrede af de bekendteste folkeviser i sammentrængt skikkelse. Med udgangen af Christian IV's tid forstummer de gamle viser i adelsgårdene. Man sang ikke mere til dansen, men trådte den til gigers og fløjters klang til rondeau og menuet. Hyrdepoesien i antikt klædebon fortrængte de danske toner, men viserne levede videre i bondens bo op til vore dage omend i knap og folkelig form.

Kendemærket for adelsmanden i den tidligste tid er frihed og frelse, som tildeltes af kongerne.

Kærnen af den danske adel udgjorde i den ældre middelalder en kaste for sig i folket, hvis tilgang i adskillige tilfælde skyldtes tildeling af adelsbreve, udgaaede fra kongen. Denne form for standsophøjelse går tilbage til 1398. Det ældste kendte adelsbrev er udstedt af Erik af Pommern, der i 1433 tilsiger den pågældende frihed og frelse for sin egen person til evig tid og retten til at bruge skjold og hjelm.

Som landets krigerstand måtte adelen uundgåeligt komme i konflikt med kongernes voksende herredømme. Christiern II's forsøg på at rokke dens styrke strandede, og under Frederik I vandt adelen stærkt frem, efter at striden mellem kongerne, som havde voldt splittelse i deres rækker, var ophørt. Grevens Fejde tilføjede adelen store tab ved mandefald, ødelæggelse og plyndring af gårdene. Efter dens nederlag ved Svenstrup (1534) blev en mængde herregårde i Himmerland og Salling afbrændt af bondehæren. I den såkaldte »adelsjagt« på Sjælland og Fyn blev Søholm, Vallø, Gisselfeld og Valbygaard lagt i aske. Et offer for disse forfølgelser blev fru *Anna Meinstorp*, Erik Ottesen Rosenkrantz' enke, tre dronningers hofmesterinde, en monumental skikkelse i sin fremtræden, med mandsmod og vilje, dræbt af borgerne på Ringsted landsting. Striden mellem tilhængerne af den gamle lære og forfægterne af Lutherdømmet delte adelen i to lejre. Blandt banebryderne for reformationen var den senere rigsråd Jørgen Rosenkrantz. Ikke få unge adelige studerede i Wittenberg under Melancthon og vakte herhjemme sansen for en strengere moral, alvorlige studier og fredelige idrætter.

I de første oldenborgske kongers omgivelser træffer man en række magtfulde adelsmænd i rigets højeste stillinger, men udover beretningerne om deres virke i fred og fejde og navnene på deres mange gårde kender man kun lidet eller intet til deres rent personlige forhold. En undtagelse danner hofmesteren hr. *Erik Ottesen Rosenkrantz* til Bjørnholm og Skaføgaard (død 1503), en af sin tids rigeste mænd, der berømmes for sin sædelige livsførelse. Det hedder om ham, at han var »ligesom en fader for Danmark, uden mage i ære, dyd, fromhed og i alle gode vilkår«. Det eneste bevarede aktstykke til oplysning om adelens levesæt i begyndelsen af det 16. århundrede er den udførlige liste, den rige *Oluf Stigsen Krognos* har opsat over udgifterne ved sin datters udstyr og forberedelsen af hendes bryllup i 1503 med Tyge Brahe til Tostorpe, astronomens bedstefader. Det for sin overdådighed bekendte gilde, der fejredes i brudens hjem på Bollerup, kostede ligeså meget som en herregård på sin tid.

Til brudens overklædning at lægge over skuldrene medgik 8 alen guldfløjl, stof til to kjoler, en af blåt og en af sort med tilsætning af gult damask efter den da herskende burgundiske mode, til kåben 10

alen rødt fløj og til bræmmen hermelin, endvidere 4 grønne og 2 røde kjoler, forede med gråværk, og en grøn underkjole af det fineste klæde. Perledragten med hue og bånd, der bares af bruden anden dagen efter brylluppet som tegn på koneværdigheden, var besat med perler til en værdi af 900 tdr. byg. Ligesom guldkruset blev dette kostbare klædningsstykke i øvrigt afskaffet her i landet ved hofordningen af 1525. Af guldsmykker nævnes et hovedguld til værdi af 200 gylden, et Halsbånd, en kæde og et spænde. Selve guldkronen nævnes ikke i listen, men er muligvis skænket bruden af hendes stedmoder. Til udsmykning af det nye hjem tjente blå og røde vævede tapeter til dragning af stuerne og bænkehynder, til nyttebrug senge, sengeklæder, duge og håndklæder, 10 gryder, 2 store lysestager og en morter. Endelig fik datteren en vogn (karm) med to heste og til dens beklædning og betjening af køresvend, løbedreng og pige rødt Leidener klæde. Som mødrene arv indbragte bruden i sit ægteskab det skånske herresæde Knudstrup.

Til bryllupsgildet var slagtet 60 lam, og yderligere fortæredes af fedevarer 40 flæskeflanker, 4 røgede kokroppe, 40 røgede får, 5 grønsaltede okser, og til fersk mad ligeså mange okser. Vildt og fjerkræ omtales ikke, men har antagelig efter skik og brug været medbragt af gæsterne. Salt og krydderier nævnes ikke, ej heller risengryn. Fiskespiserne bestod i saltet og tørret havfisk, ål (2 tdr.), torsk (4 tdr.), kabliau, flynder og laks. Smagen har således ikke forandret sig kendelig, ny er kun de såkaldte skueretter af voks eller gips, senere i tiden af sukker, forestillende forskellige genstande. Til bagning af grovbrød og småbrød anvendtes 73 tdr. rugmel. Af drikkevarer nævnes 6 læster tysk øl, 2 ammer rhinskvin, 5 ammer franskvin, 5 fade emster (Embdener) øl, 3 fade Pryssing, 2 tdr. af det dyreste Hamborger øl, 12 tdr. mjød og klaret (kryddervin).

Festen varede efter datidens skik fem dage. Selskabet blev diverteret med musik af trommeslagere og basunblæsere. En nar (Hans Wurst) gav sine pudsigheder til bedste.

Den af kong Frederik I i 1525 udstedte forordning til adelen er rettet mod dens luksus i klædning, yppige levestof og moralske brist. Ingen adelsmand må eje mere end tre par klæder af silke og ikke give sin datter mere end tre silkedragter, en af fløj, en af damask

og en underkjortel af silke, ejheller forære hustru og barn bliant, gyldenstykke, gulddamask eller perlestukne kjortler. Det forbødes fruer og jomfruer at bære andre perlesmykker end bøjle og rosenkranse og perlehuer — hvortil bemærkes, at ingen tjenestepige, som ikke er af adel, må smykke sig med perler — og at bære de brede hatte, smykket eller usmykket. Endvidere er det forment at låne hinanden engelske klæder at drage huset under loftet ved nogen fest, men der skal dækkes over bordet med duge efter gammel sædvane. Intet bryllupsgilde bør vare længere end tre dage og ikke koges mere end 12 retter til måltid og ingen bryllupskjortler eller ringe gives uden dem, brudgommen får. Enhver af adelen, der besvangrer en kvinde af hans stand, skal være beskæmmet og aldrig indlades i adeligt selskab. Kvinder af adel, der lader sig vanære, skal af hendes nærmeste frænde og værge sættes i hæfte og alt hendes gods tilfalde hendes nærmeste arvinger.

En sådan straf overgik den bekendte Rigborg Brockenhuus, der blev med barn ved Frederik Rosenkrantz og dømtes til livsvarigt fængsel på Egeskov, hvor hun hensad indtil faderens død.

Herreborgene med tinder og fæste er symboler på den danske adels vælde i dens storhedstid.

I kong Frederik I's 1526 udstedte forordning blev det påbudt alle »riddermændsmænd« i Danmark, der ikke havde faste tilnavne, at antage og udvælge stadige tilnavne, således at alle, der førte ens skjold og hjelm, skulle have ens tilnavn, på det »man udi fremtiden kan spørge, hvo der nogen ærlig ridderlig gerning gør udi marken eller andetsteds«.

De navnkundigste adelsætter i tiden er: Bille, Brahe, Brockenhuus, Grubbe, Gyldenstjerne, Hardenberg, Juul, Krabbe, Krag, Lykke, Rosenkrantz, Rud, Skeel, Thott og Ulfeldt. En fremmed, der i 1561 opholdt sig i Danmark og har brugt øjne og øren godt, siger, at adelen er hoffærdig, statelig og pragtelskende, den holder sammen og regerer hele landet. Bønderne lever på deres vis vel, nøjes med hvad de fortærer, thi hvad de har derudover, tager adelen fra dem, men de lader ikke de adelige komme for højt op.

En mønstring af de mest fremtrædende adelsslægter i anden halvdel af det 16. århundrede har man i listerne over de til kongernes begra-

velse indbudte. Ved Christian III's jordefærd 1559 mødte rigsråder af følgende slægter: Barnekow, Bille, Brahe, Bryske, Friis, Gyldenstierne, Hardenberg, Huitfeldt, Krabbe, Krumpen, Lange, Lykke, Munk, Parsberg, Rosenkrantz, Rønnow, Skram, Thott, Trolle og Urne. Ved Frederik II's bisættelse 1588 var rigsrådet repræsenteret af slægterne: Below, Bing, Brahe, Friis, Gjøe, Gyldenstierne, Hardenberg, Kaas, Munk, Rantzau, Rosenkrantz, Seefeld, Skeel, Skram, Ulfstand, Vifert og Valkendorf.

Datidens herremænd var, som helhed betragtet, ivrige landbrugere, hvis godsgriskhed og pengebegærlighed er stærkt fremherskende. Deres tid optoges hovedsagelig af kvægopdrætning, handel med stude og heste, tragten efter store og gode jagtrevierer og i det daglige af gæsteri og fylderi. Som tidkort tjente brætspil, terningstob og kortenspil. Livsnydelsernes forøgede krav i pragt og luksus som i bordets glæder, kostbar høftjeneste og slet husholdning undergravede adelens finansielle magtstilling. Johan Friis udtaler sin frygt for, at Gud ville straffe Danmark, »besynderlig adelen og de rige for deres unyttige, hovmodige prang«. Arild Ugerup klager over, »at der nuomstunder tragtes efter intet andet end pragt og hovmod, gods og rigdom«. Disse og andre anklager mod samtidige rammer en mand som hr. *Jørgen Lykke* (død 1583), »den sidste ridder i Danmark«, der ejede 20 herregårde. Hans overdådighed og ødselhed var ordsproglig; han var den første, der spiste på sølvfad og havde på sit gods Overgaard en sal, hvis gulv var forgyldt.

Om levestofen på Frederik II's tid er man nu velunderrettet gennem Mogens Gyldenstiernes, Christoffer Gjøes og Herluf Trolles og deres hustruers senest offentliggjorte brevkifter. Den daglige kost af fedevarer bestod i landbrugets produkter, røget og saltet oksekød fra staldfodrede øksen, flæsk fra oldensvin, fåre- og lammekød. Af fiskepiser forekommer laksørreder, helleflynder, brasen, aborrer, saltet og røget sild og sjældnere østers. Tillavning af smør og ost var en vigtig del af husholdningen. Af krydderier var yndet kardemomme, ingefær, muskat, kanel og safran. Delikatesser var sydfrugter, oliven, lemoner, pommerans, rosiner, korender, figener, mandler og aniskonfekt. Grøntsager i moderne forstand nævnes ikke. Sansen for havevæsenet var blevet vakt ved, at klosterhaverne gik over til herre-

mændene. Haveurter anvendtes som lægemidler, og iøvrigt dyrkede man prydblanser såsom merian, basilikum, nelliker og gule violer.

De betydelige kvanta humle, der dyrkedes eller indforskreves, vidner om, at hjemmebrygning var i brug. Man destillerede brændevin, og den hvide og gule akvavit var kommet på moden. Birgitte Gjøe »brændte vand«. Mjød hørte til de mest yndede drikke; udførsel af honning var forbudt. Af dansk øl, der ikke blev brygget i huset, var særlig yndet Gose, som blev fremstillet i København og hvorefter Gåsegade har sit navn. Stærke fremmede ølsorter var Kakebille, kendt for sin afførende virkning, Pryssing, Rostocker, Ratzeburger (Rommeldeus) og Torgauer øl. Sydlandske vine blev indforskrevet i store kvanta, sødvine fra Spanien og de kanariske øer, og Malvasier, der i 1565 kostede 60 rdl. fadet. Hertil kommer franske vine fra Poitou og Frontignan samt rhinskvine. Champagner opkom først i Christian IV's tid.

Ved et adeligt bryllup, omkring 1550, hvor der var 300 beredne gæster til stede, blev der drukket 16 tdr. Hamborger øl, 48 tdr. Rostocker øl, 4 fade Pryssing, 640 potter franskbrændevin, 2.560 potter anden vin, 12 tdr. mjød foruden dansk øl.

»Den skadelige drik« var tidens og den danske adels skødesynd. Som bekendt gav Frederik II tonen an, når han, som det hedder i vor sidste folkevise, med riddere og svende drak god rus. Ved et gilde sammen med kongen i 1567 døde Bendix von Ahlefeldt og en anden adelsmand »hastigen« efter en rus. Samme år blev det forbudt adelen at gøre gilder begravelsesdagen, »da en stor del kommer drukne og fulde til kirken«. Hyppigst omtales ølrusen. Ved gilderne blev gæsterne »rette glædelige« eller »mægtig glade«, og det var ret almindeligt, at de drak natten igennem, »så en part blev liggende på bænkene«. Ved et gilde på Torupgaard i 1554 blev der trakteret først med brændevin, dernæst med mjød og 3 - 4 slags øl. Betegnende er det, at Claus Glambek (død 1591) på sit yderste bad Gud om tilgivelse for »de mange unyttige drik, som jeg haver været forårsaget til at drikke tilforn, da jeg lidet havde dem behov«. Fylderiet med dets følger, gift og podagra, lagde mange i graven i deres kraftige alder.

I de folkelige begreber om fjerne tiders jordrotter er forestillinger om voldsmand og bondeplagere som også om grusomme borgfruer

fremherskende. Denne, fra ofte eftervisligt uvederhæftige folkeminder hentede opfattelse finder støtte i de lejlighedsvis offentliggjorte rets-sager om misgerninger, forøvede af adelige. Kun altfor let lader folkelivsskildrere sig forlede til at slutte fra det enkelte tilfælde til det almengyldige.

Datidens adel opviser efter de spredte overleveringer, der er nået ned til os, stærke modsætninger, lys og skygge falder skarpt i billedet. Hvormeget eliten betyder over for de mange, om hvilke intet godt er at melde, kan ikke afgøres. Flere adelsslægter er ilde omtalt for deres hovmod, råhed og voldsomhed, således de få, men onde Brysker og de »ustyrlige« Krabber. Kiv og trætte, drab i håndgemæng eller dueller forekommer ligesom i andre stænder ikke sjældent, dog ikke så hyppigt som i hertugdømmerne. Rå og brutal uden lige var efter samtidens enstemmige vidnesbyrd Otte Emmiksen til Steensgaard (død 1594); »meget ond og ugudelig« mod sine tre hustruer faldt han på sine gerninger, myrdet af sin kok. Ilde omtalt for deres hårdhed og hovmod er Christoffer Gjøe til Bregentved (død 1584), rigsråd og biskop Oluf Munk til Volstrup (død 1569), Hans Norby til Uggerslev (død 1596) og hustru med flere.

En optegnelse af Mourids Podebusk fra Frederik II's tid oplyser, hvilke karakteregenskaber man i folkemunde tillagde adelsslægterne. Der tales om de rige Gyldenstierner, de trofaste Kruser, de hadske Biller, de smukke Marsviner, de onde Brysker, de fattige Brockenhuuser, de gerrige Krabber, de hoffærdige Holcker, de gode Grubber, de hårde Skeeler, de lystige Braher, de højsindede Skrammer, de træske Høger, de fordrukne Bannere, de arrige Arenfeldter, de forbandede Bøller, de lede Belower og de hårde Steensener.

Frederik II's tidsperiode udmærker sig, som næppe nogen anden i dansk historie, ved en række ypperlige mænd, der efterkom den til ære og anseelse knyttede forpligtelse, tapre krigere, fremtagende statsmænd og kulturbærere, hvis navne endnu har en stolt og lødig klang. Herluf Trolles djærve gensvar til Niels Hemmingsen er nået op til vore dage: »Vide I, hvorfor vi hedde herremænd og bærer gyldne kæder?«

De navnkundige helte fra Syvårskrigen, *Peder Skram*, *Herluf Trolle* og *Otte Rud*, de berømmelige hærførere *Daniel Rantzau* og *Frands Brockenhuus*. Rigshofmester *Peder Oxe* til Gisselfeld (død 1575), der i

sine sidste år var den mægtigste mand i landet. Kansler *Johan Friis* til Hesselager og Borreby (død 1570), hans efterfølger som kansler *Niels Kaas* (død 1594), rigsråd *Jakob Ulfeldt* til Selsø (død 1593), »eques litteratissimus« der udarbejdede en kort fremstilling af Danmarks historie, hvori han priste den historiske videnskabs betydning, rigsråd *Jørgen Rosenkrantz* til Rosenholm (død 1596), rigshofmester *Christoffer Valkendorf* (død 1601) og historieskriveren, rigsråd og kansler *Arild Huitfeldt* (død 1609), den længstlevende af de nævnte mænd fra kong Frederik II's tid, der alle ved siden af deres betydning som statsmænd også har kærligheden til videnskaberne tilfælles.

Om en herremands vel ikke enestående humane sindelag over for bønder og tjenerskab vidner den indskrift, Christoffer Valkendorf i 1599 lod sætte på sin gård Glorup. Han nævner de byggearbejder og forbedringer, han har ladet foretage på sit gods, men tilføjer: »Af alt dette roser jeg mig ikke, men jeg glæder mig i Gud, at jeg haver regeret mine tjenere i fred og sagtmodighed«. Om Jørgen Rosenkrantz siges, at han vandt sine bønders hengivenhed.

Det her omhandlede tidsrum opviser adskillige adelsdamer, der udmærkede sig ved administrativ dygtighed og handlekraft. *Birgitte Gjøe* (død 1574) stiftede sammen med sin ægtefælle Herluf Trolle af deres ejendom Skovkloster Herlufsholm til en skole og et hjem for adelige og ikke adelige børn, som hun i sin enkestand styrede og støttede. *Sidsel Ulfstand* (død 1575), gift med Knud Pedersen Gyldenstjerne, forvaltede med kløgt og energi sine hovedgårde Lyngbygaard i Skåne, Bønned på Falster og Tim i Nørrejylland samt Villands herred, som hun havde i forlening. *Eline Gjøe* til Clausholm (død 1563), hvis første mand var hr. Mourids Olufsen Krognos til Krappe-rup, er bekendt ved sin store jordebog, der foreligger trykt og opviser en rigdom af jordegods, alene 15 hovedgårde. *Elsebe Krabbe* (død 1578), Peder Skrams frue, udviste mandigt mod i ufredstider, forstandig og »husrådige« i hjemmet, tillige optaget af boglig syssel. Som kong Frederik II's ungdomskærlighed er *Anna Hardenberg* til Bregentved (død 1589), i ægteskab med Oluf Mouridsen, omgivet med et romantisk skær.

Henimod midten af det 17. århundrede spores adelsmagtens stadige tilbagegang i social, økonomisk og numerisk henseende. I tiden 1559 -

1645 uddøde ikke mindre end 70 gamle danske adelsslægter i mandstammen, deriblandt Rønnow, Oxe, Glob, Bjørn, Rosensparre, Bild, Ulfstand, Hardenberg, Stygge og Laxmand. Blomsten af adelen faldt i Kalmarkrigen og fik således en ærefuld død. *Christen Barnekow* og *Steen Rosensparres* navne er gået over i historien. Mange andre blev i blomstrende alder ofre for udskejelser i deres ungdom på de såkaldte dannelsesrejser, der ofte varede i flere år.

I stigende grad spores den økonomiske tilbagegang på det rige Fyn ved indførelse af pant og deling af godser. Adelens kreditorer er fortrinsvis deres kapitalstærke holstenske standsfæller, købmænd, formuende lærde og institutioner. Driftige indvandrere erhvervede de gamle adelsgodser. Penedynastiet Marselis, hvis handels- og industriforetagender udstraktes til Rusland, havde som storleverandører til kronen fået udlagt omkring 20.000 tdr. htk. i Danmark og Norge.

Præsten i Herfølge Claus Christoffersøn Lyskanders rimkrønike »De Billers Jensis Sønner XVI Ahner«, tilegnet den 1631 afdøde Markvard Bille til Hvidkilde, er mere end en rimet beretning om en enkelt slægts afstamning og levnedsmål. Krøniken er som et spejl for »dansk adel from« og herregårdsliv. Man følger den enkelte gennem al livets lyst og nød fra den tid, da barnet leger på moders skød, tugtes og oplæres. Sønnerne giver slægten hver sin gren, så videlig de sig vende. En går i felten og står som en mur og dansker mand; en frister mangt et eventyr med lyst og listelig sinde; en bygger gård så festelig muret af grunde; en elsker Gud og bogen. Morten Krabbe tog bog udi hånd og rejste så hen udi fremmede land, fri bogelige kunster at lære.

I folkevisestil digter Lyskander om bejlerfærd, når junkeren rider for den jomfrus faders bro med riddere og mange heste. Den jomfru ler hannem så inderlig, han svared derpå så sindelig, den jomfru ville han love. Han fæster en brud så ridderlig, hun gav hannem tro og hviden hand med hannem at dø og leve. De drikke så glædelig fæstensøl med venner og herrer fine. De leve tilsammen mangan god dag, lykken og verden er dennem huld, Gud skænker dem børn så bolde, så favert var det at leve. Men tiden rinder og årene hen som flydende strøm mon rinde. Omsider kom sygdom, alder og år, så skrider al verdens ære. De to sidder gammel og grå igen, styrke og

dygtighed tages dem fra, sot lægger dem på senge. De fjæles ned under sorten muld. Da spørges om manden, hvor er hans eje, hvor er hans guld, godt rygte er bedre end verdens guld, det rygte lever alene. Men hisset der venter den huldeste ven, og sjælen føres hjem af faveren brudeskare.

Lyskanders fremstilling af det rette adelsliv er beslægtet med den ånd, der taler ud af de mange billeder af jorddrotter og statsmænd, fruer og frøkener, som renæssancens portrætkunst har frembragt. Måbende adelsjunkere, herremænd med gode, ærlige øjne, bærende gyldne klæder og pibekrave, hårdebrede, og blussende sunde i besidderglæde, som man endnu har mødt dem i storagrarerens sidste tid. Tænksomme stormænd på livets middagshøjde med grublerfuren ved næseroden, og med det rolige, fjerne blik, langskæggede oldinge med stive, glansløse øjne. Kvindeportrætterne fortæller om rigdom og velvære, sorg og sygdom. Ungdom lyser ud fra det bedårende billede af den 20-årige nygifte Birgitte Rosensparre med perlehue og pragtfuld brocheret dragt. Anna Rønnow, rigsråd Erik Hardenbergs hustru med de ædle træk har i sit blik et livsfjernt udtryk, der varsler om, at hun skulle ende som sindssyg. Margrethe Krabbe, Ditlev Holcks er et billede af stille lykke med et let smil om sin fruemand. Jomfru Sophie Rud (1585) er overlæsset af guldklæder, der ikke ret kan forenes med hendes troskyldige bondepigeansigt, som man tit ser det den dag i dag. Fru Anna Hardenberg (1577), gift med hr. Oluf Mouridsen Krognos, åbenbarer rene, skønne ansigtslinjer. Det ypperlige karakterfulde portræt af fru Edel Hardenberg viser en bestemt type på en striks adelsfrue, mager, med stiv holdning, smalle læber og stram mund. Endelig det vemodige billede af den engang så livssterke *Birgitte Gjõe*, som gammel kone med et lille sammenfoldet og runkent ansigt.

Samtidigt gjaldt følgende fire mænd af højadelen som de rigeste i landet. Den ovenfor nævnte *Frand's Lykke*, sønnesøn af den ligeledes før omtalte Jørgen Lykke, sad ved sin død inde med omkring 8.000 tdr. htk., og hans årlige indtægter ansloges til 20 - 30.000 rdl. Hans søn var den for sine galante eventyr og sit tragiske endeligt bekendte *Kaj Lykke*, der endnu var så rig, at hans beslaglagte godser og formue indbragte kronen henved 400.000 rdl. Endvidere *Christen Skeel*

den rige (død 1659), *Tage Thott* (død 1658), »den skånske konge«, og *Frederik Barnewitz* til Rudbjerggaard (død 1653), der til de fattige gav den betydelige sum af 3.000 rdl. Rigsråd *Jørgen Brahe* til Hvedholm og Brahesborg (død 1661), i folkemunde kaldet »den lille konge på Fyen«, ejede ni hovedgårde med tilsammen (i 1638) 3.200 tdr. htk.

Ved det prægtige gilde, hvormed Laurids Ulfeldt til Egeskovs bryllup fejredes 1640, gav 160 navngivne personer brudegaver, dels i rede mønt som gylden og rosenobler, til en værdi af 1.000 specier, dels af forarbejdet sølv, 36 vin- og vandkar med fade, bægre, saltkar o. s. v., ialt 5.137 lod, hvoraf 1.610 lod forgyldte sager.

Et stærkt indtryk af den danske adels ydre fremtræden og livsfro-dighed på Christian IV's tid giver det prægtige, i 1643 malte familie-billede (nu på Lindenberg), der forestiller rigsmarsken hr. *Jørgen Urne* og fru Margrethe Marsvin med deres 13 børn. Sønnerne er fra 17 til 3 år, døtrene fra 18 år til spæd alder. Blandt disse sidste er de to ret bekendte *Sophie*, der ægtede Ulrik Frederik Gylden-løve, og *Merete*, gift med oberst Rabe von Schildern, den såkaldte »onde fru Merte« på Lindersvold. Skønt rigsmarsken efterlod fire voksne sønner, uddøde hans efterslægt i anden generation. Flere af hans børn fik en krank skæbne. Et maleri på Ryegaard viser et her-regårds indrebillede, forestillende hr. Corfitz Rud til Sandholt med hustru og tre døtre, der med deres mænd hr. Niels Trolle, hr. Gregers Krabbe og Christen Skeel parvis træder dansen til musik af tre horn-blæsere på en estrade.

Ungdommens opdragelse tilsigtede traditionens videreførelse. Som det ses af mange levnedsbetretninger i de trykte ligprædikener havde sønnerne privatlærere i hjemmet eller kom i huset hos en præst eller lærd, der forberedte dem til den akademiske uddannelse. Enkelte op-lyste adelsmænd samlede adelig og borgerlig ungdom i deres hjem til fælles undervisning. I 1586 omdannedes Sorø Kloster med hele dets tilliggende til en kongelig opdragelsesanstalt, hvortil der 1623 blev knyttet et »ridderligt« eller adeligt akademi, ophævet 1665, medens skolen fortsattes. Ledsaget af en hovmester sendtes de adelige til fremmede universiteter på de kostbare såkaldte kavalérrejser for at studere humaniora og blive opøvet i adelige idrætter. De talrige, hur-tigt på hinanden følgende barnefødsler gav mødrene nok at skaffe,

hvorfor døtrene hyppigt tidlig kom til farmoderen for at opdrages. De store bogskatte, som herregårdene rummede, indtil krigs- og nedgangstider splittede dem for alle vinde, er »et vidnesbyrd, som ikke må glemmes, når talen er om den danske adel i gode dage og i dens forfald. De vidner om en sand aristokratisk kultur, vidtspændende og dog bunden til hjemmet, en kultur, som i lange tider var landets ære. De kan imidlertid også erindre om en af årsagerne til nedgangen, den forfinelse og svækkelse, der blev de sene ætlinges arvelod. Der er dem, der sank ned i armod, ikke ved svir og sværm, men fordi de levede i bøgerne, i det fjerne og forgangne, og stod rådløse over for strenge tiders krav«. (Ellen Jørgensen).

I de berømmelige slægter Brahe, Rosenkrantz, Ulfeldt og Gjøe var den videnskabelige sans arvelig.

Den gren af slægten Brahe, der sad på Knudstrup i Skåne, udmærker sig ved sin dåds kraft og intelligens. Blandt Otte Brahes tolv børn vandt *Tyge Brahe* et verdensnavn, mens datteren *Sophie Brahe* (død 1643), gift med alkymisten *Erik Lange* til Engelsholm, er kendt som en af de betydeligste kvindeskikkelser i den danske adels historie. Åndelig beslægtet med broderen dyrkede hun i forening med ham naturvidenskaberne, ivrig i det astrologiske studium, kyndig i lægevidenskaben og optaget af adelig ættegranskning. Hendes anden broder Knud Brahe til Tostorpe (død 1615) var gift med hendes mands søster Margrethe Lange til Engelsholm (død 1622), oversætterinde af franske calvinistiske bøger.

Rigsråd *Holger Rosenkrantz* (død 1642), hvem samtiden ærede med tilnavnet »den Lærde«, var en original og betydelig teolog, der stod i brevveksling med datidens berømte teologer. Han grundlagde et bibliotek, der var kendt over hele Norden. På Rosenholm opdroges 25 unge adelsmænd og 50 af borgerstanden.

Jens Rosenkrantz til Kjeldgaard (død 1695), der havde arvet sine fædres boglige sans, betegnes som en »svær belæst og en fornemme lærd mand«. Hans store og udsøgte bibliotek stod åbent for alle.

Ogier roser (1634) den danske adel som både sproglig og kundskabsrig. De tre brødre Knud, Laurids og Corfitz Ulfeldt talte hver 6 - 7 fremmede sprog.

Rigskansler *Jakob Ulfeldt* til Bavelse og Eriksholm berømmes af

samtiden for sine kundskaber også i den klassiske litteratur. Hans bogfortegnelse omfatter romerske og græske historikere, men også den nyere tids historie samt italienske forfattere. Hans søn *Laurids Ulfeldt* til Egeskov (død 1658) efterlod en samling af håndskrifter.

Henrik Gjøl til Skørninge havde sønnerne, den velstuderede hofmester på Sorø *Falk Gjøl* (død 1653) og *Otte Gjøl* til Tureby (død 1642), gift med den lærde *Birgitte Thott*, der 1658 udgav sin ypperlige oversættelse af Seneca, og døtrene *Susanne* (død 1685), der var anset for sin lærdom, gift med Preben Brahe til Hvedholm, og *Anne* (død 1681), »en højt bedaget, af sin store curiosité med at samle alle danske bøger vidtberømt jomfru«, som til søsterdatteren Karen Brahe testamenterede sit bibliotek. *Karen Brahe* var til sin død i 1736 ejerinde af Østrupgaard, optaget af litterære sysler og skænkede sin værdifulde samling af bøger og ældre danske manuskripter, deriblandt det berømte folkevisehåndskrift, til det af hende oprettede adelige frøkenkloster i Odense.

Adelige fruer og jomfruer drev som tidkort genealogiske studier, der har sat frugt i de for den danske adel så ejendommelige slægtbøger, som væsentligt er nedskrevne i tidsrummet 1550 - 1660 og atter og atter afskrevne og supplerede. Slægtbogen tager ofte sin udgang fra en bestemt person og anfører dennes efterkommere, tit ledsaget af våbentegninger. Kilderne er hovedsagelig mindesmærker i kirkerne, krøniker, særlig Arild Huitfeldts, og håndskrevne optegnelser. Til de rent genealogiske oplysninger er tit knyttet bemærkninger vedrørende den enkeltes hjemstavn, livsførelse og karakteregenskaber, både gode og onde. Af slægtbogsforfatterinder kan nævnes Sophie Below og hendes døtre Anne og Birgitte Thott, Lisbeth Bryske, Jytte Gyldenstjerne, Tale Ulfstand, Lisbeth og Birgitte Huitfeldt. Interessen for slægtbøger var dog ikke begrænset til spindesiden, men deltes også af mænd. Rigsråd *Niels Krag* affattede en 1606 påbegyndt våbenbog, fortsat af hans søn rigsråd *Otte Krag*. Bogsamlere *Jørgen Seefeld* er forfatter af et »Theatrum nobilitatis Daniæ«, og landsdommer Holger Parsberg var optaget af slægtshistoriske studier.

Anerækkerne i slægtbøgerne kom til anvendelse i ligprædikenerne, hvis biografiske del indledes med at nævne den afdødes 16 aner på fædrene og mødrene side, hvorefter følger levnedsløbet med en ud-

førlig beretning om den pågældendes sidste sygdom og død. Ved udgivelsen af ligprædikenerne satte man den afdøde et æreminde som eksempel til efterfølgelse i slægten og berigede opbyggelseslitteraturen. Gengivelsen af den hedengangnes samtaler med de omkringstående ved dødslejet rummer ikke sjældent træk af familielivet og forholdet mellem herskab og tjenerskab, som både virker ægte og tiltalende. Ligprædikenerne havde således en dobbelt mission for den historiske bevidsthed og kristenlivet.

Hjemmevæven og fruerstuen har sat blivende spor i husflidsarbejder, såsom tæpper og duge, udmærkede ved deres skønhedssans, smag i stilen og omhu, som godt gør, at folkevisens fagre ord om de adelige møers baldyrekunst ikke savner virkelighed. De drog i silke, de drog i guld. Blandt tekstiler fra renæssancetiden er bevaret adskillige såkaldte dragetæpper, der antagelig har været benyttet til beklædning af væggene ved festlige lejligheder, de mindre har tjent som sengetæpper. Det pragtfuldste af alle danske våbentæpper er af lys olivengrøn silke med kunstbroderi og langs randene smykket med 48 anevåbener. Tæppet er syet omkring år 1650 af Sophie Staverskov til Øllufgaard. Våbenrækken udmærker sig ved slægtskundskab og nøjagtighed. Det af Clara Gyldenstjerne, Niels Friis til Ørbæklundes hustru vævede tæppe med årstallet 1650 viser 32 anevåbener. Falk Gjøes og Ide Ulfstands gobeliner, fremstillet formentlig i anledning af deres forædling i 1551 eller deres datters bryllup i 1575, har særlig værdi ved deres korrekte udførelse og anbringelse af aner, der går tilbage til middelalderen.

Overdådighed, luksus og kostbare byggeforetagender krævede betydelige midler. Fylderier og drikkerier gik stadigt i svang. Man spiste på fransk og drak på tysk, som en fremmed rejsende bemærker. Trods sædernes forfinelse var der endnu spor af fortidens råhed tilbage, som den ytrer sig hos Christian IV's svigersønner Ebbe Ulfeldt og Hans Lindenov.

Renæssancebevægelsen betinger tilegnelse af moderne sprog, især fransk, som de unge adelsmænd måtte lære ved fremmede universiteter og dannelsesinstitutter. Kun i tidens dannelsescentrum Paris blev man indøvet i belevenhed (*comitas*) og selskabstone. Adelsdamerne tilegner sig kundskaber ved at omgås lærde og dyrker latinen. Joa-

chim Gersdorff ytrer (1652) sin glæde over, at hans datter »går frem i vækst og taille, såvelsom udi allehånde kvaliteter, det franske sprog, musik, instrumenter og dans«. I modsætning hertil står den opfattelse af den adelige jomfrus opdragelse og uddannelse, som en af de gamle tiders bedste herremænd, *Christen Skeel* fremsætter i en instruks for sine døtre (1653). De skal stå op senest kl. 6, beflitte sig på husgering og sy, drage omsorg for deres klæder og holde dem rene. Der forbydes dem al karleagtig dragt, pudder og at vise en nøgen krop. Han indprenter dem alle kvindelige dyder, at sky unoder som snerpethed, flagervorent og frækt væsen og være ydmyge over for folkene på gården. De skal kunne skrive og tale flydende tysk og til øvelse føre samtaler i dette sprog.

Den ny tids forbillede er hoffet i Versailles i fremtræden, i konversation, manerer og klædedragt. Adelen følger den nyeste mode fra Paris, og døtrene af fordrevne, ofte fornemme hugenotfamilier finder vej til de danske herregårde som opdragerinder for ungdommen og selskabsdamer for fruene. Den franske ridderroman og hyrdedigtning er yndlingslæsning på herregårdene.

Under Frederik III's og Christian V's regering breder sig tysk tale- og skriftsprog gennem de fra Holsten og Meklenborg indkomne og her bofæstede og naturaliserede slægter samt tilflyttere fra dronningerne Sophie Amalie og Charlotte Amalies hjemlande.

Under sit ophold på Flensborghus i pestens tid 1654 - 55 drog kongeparret og især dronning Sophie Amalie med sin forkærlighed for »bastante mandfolk« det holstenske ridderskabs førere til hove for at benytte dem som led i sine planer til indførelsen af et enevældigt kongedømme og som medvirkende til at bryde rigsrådets og den gamle danske adels magtstilling. Den slægt, der særlig nød hendes gunst, var Ahlefeldt'ernes godsrige og vidtforgrenede æt, hvis betydeligste mænd var *Frederik Ahlefeldt* til Søgaard og panthaver af Tranekær len, benådet med hofembeder, derefter statholder i hertugdømmerne og tilsidst storkansler. *Claus* til Gelting, *Hans* til Glorup og *Frederik Ahlefeldt* til Maslev blev generaler i den danske hær, medens den som memoireforfatter bekendte *Ditlev Ahlefeldt* anvendes i diplomatiske sendelser.

Den gamle danske adels uvilje og ringeagt over for den nye høj-

adel gav sig ikke alene udslag i dens ulyst mod at melde sig til optagelse i greve- og friherrestanden, men endog i frimodige udtalelser af Oluf Rosenkrantz, forfatter af »Apologia nobilitatis Daniae«, og i den litterært værdifulde satire »Grevens og Friherrens Komædie«, der tilskrives hans svigersøn Mogens Skeel, og som er fuld af spot og bitterhed mod fremmedadelen og dens hoffærdighed i følelsen af sin rang og rigdom.

Den første enevoldskonges opgør med den gamle danske adel fulgtes under hans søn og særlig hans sønnesøn kong Frederik IV af kongens fremtrædende mistænksomhed og frygt for, at den atter skulle rejse sit hoved. Fremmede adelsmænd som C. S. von Plessen, A. L. Knuth og V. J. Hahn og nobilerede borgerlige som P. Brandt indtog den gamle adels hævdvundne plads tronen nærmest. Kun enkelte nåede i kraft af deres fremragende dygtighed til ledende stillinger i statens styre indad og udadtil. Dette gælder således *Marcus Gjæve* til Brahesborg (død 1698), evnerig diplomat, virksom skoleherre på Herlufsholm og human godsejer, den sidste bærer af et af den gamle danske adels bedste navne, og *Otte Krabbe* (død 1719), gehejmeråd i konseillet og stiftamtmand, klog og erfaren i statssager, samvittighedsfuld i styrelsen af sine ejendomme og berømmet for uegennyttighed og mildhed over for sine bønder.

Om levedoden på herregårdene ved århundredskiftet har man enkelte spredte efterretninger, især fra Fyn med dets gode madsteder. Jens Thomesen Sehested priser de skønne herresæder på øen, »der kræser sine gæster vel« med den trinde torsk, den blanke sild, ål, karuds og dertil den fynske mjød. Nydelsen af fremmede, stærke øl-sorter fortrængtes af vinene, særlig Malvasier og rhinskvine, dog er mjød stadig meget yndet.

Om bordets glæder hos landsdommer Jørgen Brahe på dennes herregård Hvedholm beretter forfatteren Mikkell Hansen Jernskæg (1706). Han berømmer vinene fra Madrid, Lissabon, Frankrig og Rhin, Frontignan, sekt, rødvin og akvavit. »Vi drak,« hedder det, »sålænge vore øjne kunne titte; hvert glas det måtte ud.« Ved nadveren fik man »velbesukrede fade med suppe, steg og bakkelse«.

Træk af herregårdslivet på Holbergs tid skimtes i »Jeppe på Bjerget« og i Ambrosius Stubs lejlighedsdigte.

Den livlige forbindelse, der udviklede sig mellem Danmark og dets besiddelser i Øst- og Vestindien og Guinea samt ved Kinafarten, hidførte tidligere ukendte nydelsesmidler, såsom kapvine, den røde »oprigtige« constantia, eksotiske syltetøjer og andre delikatesser. Sidst i århundredet hørte ægte skildpadde til bordets højeste tillokkelser.

Den pietistiske åndsretning, der rådede i landet under kong Christian VI's sekstenårige regeringsperiode, meddelte sig også til herregårdene, især til dem, hvis besiddere stod kongeparret og hoffet nær. Den tvang, der rugede over livet inden døre, var i samspil med den stive franske gartnerkunsts forsyndelser mod naturen i have og park, de snorlige, skyggeløse alleers kulisser og buskadssets soffitter, tilklippede i pyramider og figurer, hvor den rastløst klaprende saks havde bragt fuglekvidder og løvsus til tavshed.

En samtidig, grevinde Louise Stolberg, har skildret livet i de højadeliges kredse således: »Man spiste, spillede uden nogensomhelst anden interesse, man drejede rundt i en lille, indsnævret cirkel. Der var mere form, men mindre ånd, ingen sans for noget, ikke engang for den skønne natur. Mødrene, fædrene så ikke deres børn. Man levede som figurerne i det mekaniske legetøj, der før i tiden blev anbragt på kaminen og som ved hjælp af fin, rindende sand udførte en eller anden bevægelse. Hele familien spillede langfredag med halv indsats og uden kulører og uden sin triste quadrille«.

Livet på herregårdene fik efter den tidligere indestængthed en munter optakt under den folkelige kong Frederik V, der rejste rundt i landet og gæstede de store jordegodsejere. Eksempelvis kan anføres hans udførligt beskrevne besøg hos krigsråd Neergaard på Skjoldenæsholm, hvor han dansede med mange af de tilstedeværende borgerlige koner og døtre, deriblandt også med besidderens højtfrugtsommelige hustru. På Valdemars Slot holdt besidderen af Tåsinge, *Niels Juel*, en sønnesøn af søhelten, et lille hof, til hvilket var knyttet en kreds af sangere, musikere og skuespillere, og som er blevet bekendt gennem Ambrosius Stub.

Under kong Frederik V's skinregering gik hans altformående yndling, den godsrige grev *A. G. Moltke* i spidsen for at understøtte videnskabelige og kunstneriske foretagender. Statsminister *Otto Thott*, en af datidens ivrigste samlere såvel i indlandet som i udlandet, efter-

lod et bibliotek på 120.000 bind, der på auktionerne ved hans død 1788 - 92 indbragte 32.000 rdl. Hans værdifulde håndskriftsamling kom til Det kgl. Bibliotek. På hans gård Gavnø findes endnu den af ham grundlagte, enestående samling af portrætter.

Fransk i tale og skrift som i selskabelige former holdt sig gennem det attende århundrede. Hertil bidrog i de fleste herskabsfamilier den typiske »française«, som udøvede en stor indflydelse på ungdommens fremtræden i selskabslivet. Efter revolutionen foretrak man engelske selskabsdamer og opdragerinder med »større dyder end ynder«, og som med deres ejendommelige stivhed prægede det daglige liv.

Tilskyndelsen til den i slutningen af århundredet iværksatte følgerige bevægelse til gavn for bondestandens materielle og åndelige rejsning skyldes fortrinsvis fremskridtsvenlige godsejere, fremfor alle brødrene statsminister, grev *C. Reventlow* til Christianssæde, og reformatoren af det danske almueskolevæsen, grev *J. L. Reventlow* på Brahetrolleborg. Blandt bondesagens modstandere var statsminister *F. C. Rosenkrants* til Rosenholm, Ryegaard og Egholm (død 1802), en slet økonom. Fra dennes meningsfælle grev *Christian Ahlefeldt* til grevskabet Langeland har man følgende karakteristiske udtalelser (1789): »Varer det ved, henter djævelen alle grevskaber, baronier og adelsmænd. Nu skulle vi alle blive bønder. Bernstorff, Reventlow og Colbiørnsen har skylden, vi gøre bedst i, alle at spille bankerot«. Bønderne var trygge under hans beskyttelse, og han havde været som en fader for dem i så nær et halvt århundrede.

Under ugunstige forhold eller ved egen skyld nødtes de gamle slægter i mange tilfælde til at afhænde deres gårde til driftige opkomlinge, såsom forpagtere, handelsmænd, heste- og kreaturopkøbere. *Christen Linde* (død 1706) erhvervede efterhånden ikke mindre end 12 jyske herregårde, hvis samlede hartkorn beløb sig til ialt 3.400 tdr. eller mere end noget grevskab i landet på hin tid. Hans svigersøn *Janus Friedenreich* (død 1755) købte Palstrup og var ejer af flere herregårde. *William Halling* (død 1796), ilde berygtet for sit hovmod og sin hårdhed mod bønderne, købte Dronninglund, Tirsbæk og Williamsborg. *Peter Tang*, hvis fader var fæstebonde på Nør Tang under Nørre Vosborg, tjente en stor formue som købmand i Ringkøbing, så at han (1786) kunne købe Nørre Vosborg og andre ejendomme.

Guldsmedesønnen *Eiler Holm*, »en af de allerrigeste mænd i landet«, købte 1687 Høgholt. Byfogedsønnen fra Sæby *Jacob Severin* erhvervede 1735 Dronninglund, hvorfra han som indehaver af monopolhandelen på Grønland med sine skibe besejlede det fjerne land.

Blandt landets handlekraftige bondeslægter, der i det 18. århundrede hævdede sig op i herremandskår og adelsstand, står den vidtforgreneede familie *Neergaard* øverst i henseende til godsrigdom, kapitalstyrke og anseelse. Den har gennemløbet stadierne fra selvejerbonde, forvalter, forpagter til jorddrot. I 1751 kom Svenstrup i dens eje, 1794 Skjolde-næsholm. Efterhånden købte forskellige medlemmer af slægten Grevensvænge, Merløsegaard, Basnæs og Ringsted Kloster, Gunderslevholm, Aakær, Dybvad og Fuglsang.

Mere end noget andet herresæde i Danmark var Brahetrolleborg i revolutionens såkaldte lykkelige år hjemstedet for alle tidens bærende tanker, rene viljer og gavnelyst. Standsforskellen mellem herremanden og undergiveren er udjævnet. Den frigjorte bonde tages på råd og bænkes ved herskabets bord med nøjsom landlig kost. Spillemanden stryger sin basfiol i borggården og spiller op for hvermand og alle. Ludvig Reventlow fortæller om en børnefest, hvorledes han og Baggesen med musik i spidsen for børnene og deres forældre fra baroniets skoler drog ned til avlsgården, hvor der i mælkekælderen var opdækning af suppe, hvidkål, gulerødder, røget kød med roer og fisk med kartofler. Da alt var ryddet af vejen, blev der danset til kl. 11, mest kehraus, og ofte var der 60 - 70 par på gulvet.

Brahetrolleborg var i hine år et gæstfrit ly for tidens fredløse, således oberst le Normand de Bretteville, der i mange år levede som gårdbruger på baroniet, og den af obskuranterne i Berlin fordrevne filosof og pædagog Villeneuve. Et andet venligt billede fra bondefrigørelsens dage rummes i C. N. Rosenkildes livfyldte skildring af den i 1797 til ære for A. P. Bernstorff afholdte fest på Antvorskov. Grev Ludvig Reventlows agrariske, økonomiske og pædagogiske erfaringer førtes i hans ånd videre på Holsteinborg gennem hans svigersøn grev *F. A. Holstein*, der i national ånd skabte en religiøs vækkelse.

Med hele landet og folket delte hovedgårdsejerne de trange kår efter englændernes røvertogt og statsbankerotten. Med dyrtiden fulgte indskrænkninger i husholdningen, og det daglige forbrug prægedes af

tarvelighed og nøjsomhed i levemåden som også i klædedragten. Åndslivet ebbede ud i interesseløshed og fladbundethed. De udsøgte bogsamlinger fra gammel tid i nitide bind forøges ikke eller kun sparsomt, hovedsageligt gennem tarvelige oversættelser fra fremmede litteraturer og nationaløkonomiske tidsskrifter, Riises Arkiv for Historie og Geografi, og når det kommer højt, billige udgaver af engelske modeforfattere som Walter Scott og Bulwer og af amerikanske, Irving og Cooper. Som frivilligt offer for fædrelandet indsendtes arvesølv til mønten til indsmeltning som bidrag til ophjælpning af den finansielle nød og flådens genopbygning.

Af malerkunst kunne herregårdene og kan endnu opvise værdifulde arbejder af hollandske, franske og italienske kunstnere som især værdifulde anebilleder, hvis tilblivelse skyldes tidens passion for portrætter, tilbage til Christian III's tid. Nævnes kan Ledreborg, Bregentved, Gavnø, Wedellsborg, Steensgaard på Langeland, Ryegaard, fyrsteportrætterne og slægtsgalleriet på Brahetrolleborg.

I grell modsætning til den småtæring, hvormed livet førtes på de fleste herregårde i landet, står den pragt og luksus, »den antike gæstfrihed«, som grev Frederik Ahlefeldt-Laurvig til Langeland, »generalen« (død 1832), udfoldede på Tranekær Slot, »det sted hvor to gange om dagen til middag man spiser«, som det hedder i Oehlen-schlägers »Langelandsrejsen«. Tillige holdt den livsnydende greve i sin passion for scenisk kunst og musik med stor bekostning i årevis både teater og kapel på Tranekær Slot. En anden, ligeså lidenskabelig teaterinteresseret samtidig af grev Ahlefeldt var baron *Frederik Christian Wedel Jarlsberg* til Ravnstrup (død 1831), der i flere år bestyrede et nationalt teater og gav forestillinger i provinserne, ligesom han selv skrev skuespil.

Indtil den nyeste tid kunne en række herregårdsbiblioteker opvise til dels kostbare og velbevarede bogskatte, der gik tilbage til det 18. århundredes midte, litterære familierelikvier som bibler, postiller og andagtsbøger fra Frederik III's og Christian IV's tid. Hovedbestanddelene var af religiøs og moraliserende naturvidenskabelig populært og historisk indhold, fra oplysningstiden på de tre verdensprog, originaludgaver af Racine, Corneille og Molière, af engelske forfattere Pope, Addison og Milton, Sterne, Smollett og Fielding. Ungdommen svæl-

gede i Richardsons følsomme romaner. Hyppigt forekom pragtværker med kobberstik, rejsebeskrivelser og tidsskriftrækker som »The Spectator«, det tyske »Minerva« og dets danske aflægger. I hvert tilfælde fik man et begreb om tidssmagen og besidderens hovedinteresser og yndlingslæsning. Bibliotekerne på Hvedholm, Holsteinborg, Løvenborg, Orebygaard, Pederstrup og Tranekær er nu helt eller delvis spredt for alle vinde, og kun af auktionskatalogerne kan man slutte sig til tidligere besidderes bogkultur. Af bevarede gamle biblioteker skal fremhæves Brahetrolleborgs med en værdifuld samling af værker og skrifter fra landbo- og skolereformernes tid og den senest afdøde besidders enestående samling af hippologisk litteratur. Også bibliotekerne på Bregentved, der havde sin egen bibliotekar, og på Frederiksdal er stadig i behold. Alle tre slotte rummer tillige værdifulde håndskriftsamlinger.

Mod århundredets slutning indtog blandt den danske højadel kredsen om grev A. P. Bernstorff en særstilling gennem sin fremmede kulturpåvirkning. Dens bærere var broderparret greverne Christian og Ludvig Reventlow, henholdsvis besiddere af grevskabet Christianssæde på Lolland og baroniet Brahetrolleborg, og grev Ernst Schimmelmann til grevskabet Lindenberg i Jylland, de tre foregangsmænd i bonde- og skolereformerne. I skrift og tale betjente de og deres familier sig indbyrdes af tysk og fransk sprog og hentede deres æstetiske næring fra de tre store kulturnationers forfattere, Gellert, Tysklands almindelige lærer, og Klopstock, Messiadens digter, de ældre og nyere franske skuespildigtere, medens Rousseau var omtvistet, de engelske moralister, Sternes følsomme rejse, Richardsons romaner og Thomsons og Youngs natursværmerier. Fra 1790 gælder Schiller for den nye digtnings ypperste, hvis værker tolkes af Baggesen, der som dansk poesis opgående stjerne dyrkes og forkæles af familierne Reventlow og ægteparret Schimmelmann. Gyldenårene herhjemme mellem stavnsbåndets løsning og revolutionens første udslag vækker i de aristokratiske kredse drømme om verdensborgerskabet. Sangene i Thaarups syngespil til J. A. P. Schultz' yndefulde musik er, som udslag af livsglæden, på alles læber. Det franske kongepars henrettelse og septembermyrderierne udriver dem af illusionerne og påkalder deres rædsel og afsky.

I det ny århundredes første årtier i landets nedgangstid rørte der sig kun hist og her på de gamle herregårde åndeligt liv. Fra 1792 til sin død i 1828 levede fjernt fra hoffet *Johan Bülow* på Sanderumgaard for videnskabelige og æstetiske interesser. Med storslået rundhåndethed fremhjælp han udgivelsen af en række særlig historiske skrifter og anlagde på sin besiddelse den for tidens følsomme smag karakteristiske stemningshave. *Lauritz Vedel Simonsen* (1780 - 1858) til Elvedgaard på Fyn udøvede en omfattende virksomhed som forfatter af almenhistoriske skrifter og flere bredt anlagte monografier over fynske herregårde. Baron *Chr. Gyldenkrone* (1765 - 1824) samlede et betydeligt bibliotek på sin ejendom Moesgaard. I *Frederik Julian Bertouchs* hjem, gården Søholt på Lolland, færdedes litterære personligheder, deriblandt Oehlenschläger.

Længere ned i århundredet var Hofmangsgave i *Niels Hofman Bangs* tid samlingssted for en kreds af naturforskere. Ejeren af Engestofte *Jørgen Wichfeld* (1800 - 88) nærrede mangesidige interesser for historie og kunst og forfattede bl. a. en monografi over Niels Steno. *Peter Brønnum Scavenius* til Gjorslev (1795 - 1868) var interesseret i matematik og historie, ivrig bibliofil og grundlagde en samling portrætter af datidens kendte mænd. Iselingen gjaldt i *Martin Hammerichs* besiddertid som »litteraturens sidste hjemsted«.

I nyeste tid var den slægtshistoriske interesse stærkt fremtrædende hos lensgreve *C. Ahlefeldt-Laurvig* (død 1917), der foranledigede og bekostede et omfangsrigt værk om sin vidtforgrene slægt, og lensgreve *C. E. Reventlow* (død 1929) bekostede udgivelsen af det slægts- og kulturhistoriske tibindsværk »Efterladte Papirer fra den Reventlowske Kreds«. *Franziska Carlsen* (død 1876) er forfatterinde af skrifter om Rønnebæksholm og Gammel Køgegaard. Hendes broderdatter *Emmy Carlsen* til stamhuset Gammel Køgegaard (død 1912) oprettede af dette en legatstiftelse. Baron *J. Wedell-Neergaard* (død 1926) satte sin besiddelse Svenstrup et smukt og blivende minde i den af ham selv i forening med specialforskere på alle områder udarbejdede store monografi om gård og gods. I nyeste tid har lensgreve *F. Ahlefeldt-Laurvig* (død 1947) en omfattende historisk produktion bag sig, især gennem de slægtshistoriske, bindstore værker »Generalen« og »Storkansleren«. Lensbaron *H. H. Berner-Schilden-Holsten* (født 1881)

har i samarbejde med dr. phil. Albert Fabritius og en række specialforskere udarbejdet og udgivet sin slægtbog, det største danske ane-historiske værk. Ejeren af Eskjær i Salling, dr. phil. *Gudmund Schütte* (død 1958) er forfatter af en række lødige og på nye synspunkter rige arbejder om de germanske folkestammers etnografi og Danmarks ældste bebyggelse.

Et helhedsbillede af de danske majoratsbesidderes herregårdsliv i kong Christian IX's regeringstid kan næppe fremstilles og begrænser sig til den enkeltes personlige oplevelse. I store træk fulgtes årets gang efter hævdvundne traditioner. I sommertiden udfoldedes en vidtstrakt gæstfrihed over for slægt og venner, i enkelte tilfælde udvidet til fremmede diplomater fra London og Paris. Efteråret blev indledet med jagter, til hvilken kongen og medlemmer af kongehuset indfandt sig. Ved de store middage blev de udsøgte kulinariske nydelser serveret på arvesølv, ja endog på guld og kostbart porcelæn, og kuverten flankeret med en række funkende glas til slotskælderens ædleste vine. Juletiden optoges af baller for ungdommen, hvortil egenens befolkning og funktionærer var indbudt. Officerer af garden, husarerne og marinen var velsete balkavalerer. Faldt besidderens fødselsdag under hans nærværelse om sommeren, fejredes den med et stort apparat, på Tranekær med over hundrede gæster, opdækning i slottets sale med champagne ad libitum. Opholdet i hovedstaden indskrænkede sig for de fjernere boende til dagene fra nytårskuren med hofballerne indtil den gamle konges fødselsdag eller udstraktes til foråret med selskabelighed i vinterpalæerne eller herskabelige lejligheder. Ud over dette blev de store mærkedage i besidderens liv højtideligholdt med en af herskabets undergivne og den stedlige befolkning iværksat fest med flagsmykning og æresporte. Var slotsherren afholdt, blev han hædret med en mindestøtte, hvis indskrift berømmede hans kloge og humane godsstyrelse.

Grevskaberne Frijsenborg og Langeland stod for den almindelige bevidsthed som små fyrstendømmer med tilsvarende pragt. Frijsenborg Slot med dets storstilede husførelse bar præg af et engelsk herresæde. Livet på Gavnø havde i den mangeårige besidder, excellencen, lensbaron *Reedtz-Thotts* tid (død 1923) et patriarkalsk tilsnit. Slottet var næsten hele året beboet af gæster. Det var samlingsstedet for den

sjællandske godsadel, men stod også åbent for landmænd og præster af den grundtvigianske retning. Brahetrolleborg med sine ubrudte traditioner fra slægtens berømmelige broderpar var noget for sig. Det var hjemstedet for den éngang talrige slægt, men blandt de stadigt tilbagevendende gæster var de kunstnere, som havde ledsaget den sidst afdøde lensgreve *C. E. Reventlow* (død 1929) på hans hyppige ungdomsrejser. Hans interesse for skovvæsenet, den ædle hesteavl og opdrætning af racehunde medførte hyppige besøg af hjemlige og fremmede eksperter. Han var en stor dyretegner og kostumekender.

I sit skrift »Taarne og Tinder« (1929) er Palle Rosenkrantz trådt i skranken for bevarelsen af de gamle herresæders kulturværdier, hvilke han som ophavsmand til første udgave af værket »Danske Herregårde« og dets medredaktør var fortrolig med. I »Dansk Adel« (1932) har han med fynd talt sine standsfællers sag og hævdet deres berettigelse som samfundsklasse. Den fra demokratisk-radikal side rejste agitation for ophævelsen af lensinstitutionen fandt letkøbt næring i det, ret betegnende, anonymt og under mærket »Chambellan« udgivne skrift »Danske Jorddrotter« (1911). Heri blev en række dalevende lensbesiddere på en nærgående taktløs måde prisgivet til det store publikums nysgerrighed. Forfatteren undsiger »den lille kaste, uden national oprindelse, uden nogen forbindelse med samfundet og kun til i kraft af sine privilegier og penge, som de, vel at mærke, ikke har erhvervet ved eget arbejde og egen dygtighed, men arvet«.

Som led i agitationen for majoraternes afskaffelse udsendte den marxistisk indstillede historiker, dr. phil. Gustav Bang i 1906 skriftet »Danske Len og Stamhuse«. I det på foranledning af danske lensbesiddere udgivne modskrift »Danske Len« er det formentlig fyldestgørende påvist, at forfatteren helt igennem har forvansket kendsgerninger og fortiet sandheden, hvor det kunne tjene hensigten med hans skrift, at skildre lensinstitutionen som uadskillig knyttet til »smuds og gemenhed«. Denne især for en historiker beskæmmende pamflet skulle afgive den historiske begrundelse for det i rigsdagen fremsatte lovforslag til ophævelse af len og stamhuse. Forslagsstilleren, der savnede alle forudsætninger på dette område, var G. Bangs eftersnakker i tinget ved at fable om »de modbydeligste skikkelser« blandt adelen fra enevældens første tid. Hans redegørelse spredtes på tryk i tusind-

vis over hele landet for at bearbejde folkestemningen i den ønskede retning. Resultatet blev lensloven af 1919.

Om dennes berettigelse er der skrevet meget for og imod. At storadelens privilegerede stilling har udøvet en tyngde eller dog et tryk på de øvrige samfundsklasser, kan ikke bestrides, ej heller at der blandt lensbesidderne i den nyere og nyeste tid gaves dem, der ikke efterlevede de stand og rigdom påhvilende forpligtelser, endsige erkendte deres besøgelsestid. »Ingen vil dog mere underkende den store Betydning Adelen har haft; i Riddertiden var den jævnsides Kirken Bærer af den fremvoksende Kultur, og i Stændertiden bidrog den mest til at udvikle Folkets Delagtighed i Styrelse«. (Kr. Erslev). A. W. Moltkes navn er det første efter kongens under junigrundloven, og det skyldes ham, at landet blev reddet for truende opløsning. Retfærdigheden byder at anerkende lensbesiddernes indsats som foregangsmænd i dansk landbrug i nutiden, indførelsen af nye kvægracer, såsom jerseykvæg, lucernedyrking, ensilering, osteproduktion og fjerkræavl. Forud for disse fremskridt, som er kommet almenheden til gode, er gået langvarige og omstændelige forsøg, der krævede stordriftens midler og råderum. Lenene og de øvrige stamgodser har været af største betydning for skovdyrkingen. De udstrakte skovarealer betinger et større udbytte end de mindre. En besidderrække inden for samme slægt har i mange tilfælde værnet om de forstlige værdier, medens skovene ved hyppigt ejerskifte udsættes for plukhugst. Besidderne af de store skovdistrikter har på mange steder udviklet eller bevaret naturskønne skovpartier, hvortil der var offentlig adgang. De store jordegodsejere har især rundt på øerne skabt parker og opelsket haver, hvis rigdom på sjældne vækster og blomsterpragt gjorde dem til seværdigheder for tilrejsende og yndede udflugtssteder for omegnens befolkning, som de liberalt stod åbne for. Til herregårdshaverne var knyttet de dygtigste gartnere, hvis elever ofte trådte i statstjeneste.

Lensbesidderne mættede mange munde. Efter god gammel skik sørgede de godt for deres undergivne — undtagelserne bekræfter regelen — når de af alder, sygdom eller andre årsager blev utjenstdygtige, ved at tildele dem fribolig med emolumenter og pensionering.

Mange besiddere havde ry for at eftergive gæld og afgifter og yde fattige og syge støtte og personligt tilsyn. Ikke få fremadstræbende

unge på godserne er blevet fremhjulpet til studeringer, særlig jurister, eller til uddannelse i praktiske fag og sysler. Glemmes bør ikke de mange og store stiftelser og legater, oprettede af lensbesiddere både i almennyttigt øjemed og beregnede for godsernes beboere og undergivne. Rundt om i landet har den stedlige befolkning rejst mindesmærker eller æresstøtter for afholdte og humane godsbesiddere.

Hvad der samfundsmæssigt er vundet ved lenenes og stamhusenes ophævelse skal lades uomtalt i denne sammenhæng, hvor kun den tilbageskuende betragtning kommer til orde. Tidens udvikling og dens krav kunne ikke standses. Givet er, at lenslovens hårdhændede gennemførelse og særlig den urimelige beskatning af hovedbygningerne har medført store tab af kulturværdier. Af de gamle slægtsgårde er nogle afhændede eller fraflyttede af deres besiddere og omdannede til pensionater, sygehjem, internater eller fabriksdrift, andre går samme skæbne i møde. Bangsbo, Gammel Estrup, Pederstrup og til dels Rosenholm og Moesgaard er blevet indrettet til museer.

Man løsner ikke uden at anrette skade århundredgamle stene i Danmarks hus. Af slægter, der har været bofæstet i Danmark før 1500, er tilbage Bille, Brockenhuus, Holck, Huitfeldt (Norge), Juul, Murkaas, Rosenkrantz, Skeel og Vind samt Gyldenstjerne, Trolle og Thott, bosiddende i Skåne.

Af herregårde og slotte, der gennem århundreder endnu indehaves af de gamle slægter, kan nævnes Rosenkrantz'ernes Rosenholm (1559), Steensen'ernes Steensgaard på Langeland (i mandsstammen fra 1577), Skeel'ernes Birkelse (1656), Ahlefeldt'ernes Tranekær (1663).

Den betydning, danske herregårde har haft for kunst og digtning, er velkendt fra Thorvaldsens og H. C. Andersens livshistorie.

På Nysø, hos baronesse Stampe, fandt Thorvaldsen i sine sidste leveår den hjemmets hygge, han aldrig havde kendt, det sted, hvor alt og alle var indstillet efter hans kunst og personlige velvære. Her samledes omkring ham flere af hans ypperste samtidige; her havde han sit atelier, hvor han skabte statuen, der fremstiller kunstneren, støttende sig til håbet, busten af Oehlenschläger og relieffet »Juleglæde i Himlen«. Thorvaldsen-Museet på Nysø rummer nu de værker, der blev til her.

Efter krigen 1848 - 50, som fik H. C. Andersen til at bryde med

LOUIS BOBÉ

sine højfornemme tyske velyndere og venner, fremfor alle arvestorhertug Carl Alexander af Sachsen-Weimar, åbnede hjemlige herregårdsejere deres døre for ham. Blandt henvend tredivede gårde, han har gæstet på sine digtervandringer, skal kun nævnes Holsteinborg, Bregentved, Nysø, Gisselfeld, Borreby og Basnæs på Sjælland, Glorup på Fyn og Nørre Vosborg og Børglum Kloster i Jylland. Både i H. C. Andersens levnedsbog og i de mange breve, han har skrevet fra disse steder, kommer hans taknemmelighed til orde overfor besidderne, hvis indføling i hans digtning, forståelse for hans individualitet og omsorg for hans velvære vidner om deres åndsdannelse og menneskelighed. Mere end noget andet herresæde blev Holsteinborg et hjem for ham, hvilket fremgår af et i 1937 udgivet skrift, hvis kerne er brevvekslingen mellem digteren og den højt kultiverede grevinde Mimi Holstein. På Glorup opholdt han sig ikke mindre end 23 gange i årene 1839 - 72. Af hans eventyr blev »Den grimme Ælling« til på Gisselfeld, »Glænø og Vænø« er digtet på Holsteinborg, og til Borreby er knyttet »Valdemar Daa og hans Døtre«.

Herregårdslivet bragte digteren inspiration, samling og arbejdsro. Han følte sig draget til de ærværdige borge med tinder og tårne, og rummenes feudale atmosfære, de farverige, duftmættede prydhaver, de drømmende voldgrave med svanereder under skræpperens brede bladskærme, dyrelivet i andedammen og hønsegården, selv småkravlet. Om borgenes mure skulle synke i grus, vil mindet om deres stolthed, skønhed og stemningsfylde leve videre til sene tider i H. C. Andersens eventyrdigtning.

Godsejer og fæstebonde

af Fridlev Skrubbeltrang

Fra middelalderens dage til op mod vor egen tid har »herremand og fæstebonde« haft en tone af tvungent samvær, skærpet ved århundreders modsætningsforhold, ja undertiden en klang som hammer mod ambolt. I Danmark var der dog allerede i middelalderen langt mellem de almuerejsninger, hvor bondeøksen prøvede stål mod ridderlansen. Men mindet om bondestandens tunge tider har også efter frigørelsen og den sejrige retshævdelse, der indledtes ved de store landboreformer for 180 år siden, sat sit mørke stempel på opfattelsen af forholdet mellem godsejer og fæstebonde. Stavnsløsningen, der befriede bonden for det mest trykkende, i hvert fald det mest nedværdigende udslag af godsafhængigheden, har i nogen grad overskygget de mange eksempler på godt forhold mellem de to parter og den ofte så mangesidige private godsejervirksomhed til fæstebønders og -husmænds gavn. Hos enkelte af vore historieskrivere møder man derfor en tydelig reaktion mod det traditionelle syn på de to hovedfaktorer i landbosamfundets udvikling indtil det 19. århundrede.

I virkeligheden må man, som det også skulle fremgå af denne korte skildring, skelne mellem et godssystem med dets virkninger for bondebefolkningen, gennem tiderne — virkninger, der ikke standsede ved fæstebønderne, men greb ind i selvejerbønders og innsidderes livsvilkår — og det individuelle spillerum, der inden for systemets rammer stod åbent for den enkelte godsejer. Hvor meget det sidste betød, ser man bedst i tvangssystemets sidste tid, da reformvenlige godsejere hist og her fik held til at forvandle stavnsbundne bønders armod og forkuelse til jævn velstand og aktiv selvfølelse.

Fæstevæsenets stærke udbredelse beroede ikke mindst på, at det oprindelig var til gensidig fordel. Under middelalderens utrygge livsforhold, med krig og fejde, misvækst, kvægdød og folkesyger som skiftende

trusler mod bondens liv og næring, havde tusinder af danske selvejerbønder søgt godsejerens værn, var blevet vornede og ofte samtidig fritaget for skatter. Vel var fæstebøndernes lavlængede gårde i landsbyerne nu som altid mere udsat for brand og plyndring end herregårdens solidere bygninger bag de beskyttende voldgrave, men som fæster fik bonden en vis garanti for, at godsejeren i egen interesse ville hjælpe ham på fode, når nød og ulykker havde slået ham ned, yde skovtømmer til hans afbrændte bygninger, udsæd til de øde marker eller kreaturer til hans tomme stald, i det mindste mod rimelig betalingshenstand. Til vederlag måtte fæstebonden svare en afgift for brugen af jorden, nemlig *landgilden*, der fra o. 1500 som regel var smeltet sammen med en række andre middelalderlige afgifter. Den synes at have beløbet sig til omtrent halvt så meget som udsæden og måske $\frac{1}{6}$ af bondens normale høstudbytte. Nyere undersøgelser har vist, at landgilden i det 16. århundrede blev forhøjet på mange godser. Værre var det, at godsejerne i stigende grad søgte at udnytte fæstebondens arbejdskraft til fordel for hovedgårdsdriften. *Hoveriet* voksede, og årsagerne hertil var iøjnefaldende. Efter den sorte døds hærgen i det 14. århundrede lå megen landbrugsjord øde og udyrket hen. Overalt savnedes der fæstere til adelens og kirkens bøndergårde, mens kronen tog sig af selvejergårdene. Med fast hånd søgte de store jordrotter at genrejse landets hovederhverv, men de mange »ødegårde« prægede også i de følgende århundreder landbrugets tilstand.

I *vornedskabet*, som vi kender det fra »Laalands Vilkaar« (1446), fandt godsejerne et effektivt middel til at fastholde bønderne og deres sønner ved landbruget. Arbejdsdygtige fæstebønder og husmænd blev forpligtet til at fæste gård eller hus på godset, hvor de var født. For at antallet af fæstegårde ikke skulle formindskes og jorden savne dyrkere, indførte man fæstetvang. Døde en fæstebonde, måtte søn eller nærmeste slægtning overtage gården. Uden godsejerens samtykke kunne ingen bondesøn søge erhverv i købstaden eller andetsteds uden for godset. På den anden side fik jordbesidderne i kraft af disse bestemmelser en mulighed for at udnytte deres bønder som en art salgsvare, navnlig i mere folkerige perioder. Vornedskabet blev kun udstrakt til den sjællandske øgruppe. På Fyn og i Jylland synes godsejerne bl. a. ved omregulering af bondejorden, hvorved landsbyerne opdelt

i brug af højst forskellig størrelse og med dertil svarende ydelser, at have tilpasset sig efter forholdene og gjort fæstevilkårene mere tillok-kende for bønderne. Tilstandene under vornedskabet var ofte alt andet end gode, og forgæves søgte Christiern II ved sit berømte humane påbud i landsloven at bringe de værste godsejerovergreb til ophør: »Slig ond ukristelig sædvane, som hidtil i Sjælland, Falster, Lolland og Møn været haver med stakkels bønder og kristne mennesker at sælge og bortgive ligesom andre uskellige kreatur, skal ej efter denne dag så ydermere ske; men når deres husbonde og herskab farer uredeligen med dem og gør dem nogen ubod og uret, da må de flytte af det gods, de påsidder, og ind på en andens gods, som bøn-der gør i Skåne, Fyn og Jylland . . .«.

Den ensretning af landets godssystemer, som Christiern II i landsloven af 1521 søgte at indføre med bondens vel for øje, havde tidsforholdene imod sig. Når tilstandene efterhånden blev mere ensartede i de forskellige landsdele, var det ikke til fordel for fæstebønderne. De byggeglade borgherrer, der i det 16. århundrede rejste skønne herregårde i snesetal, de driftige storbrugere, som udvidede og afrundede deres godsområder, måtte naturligt ønske assistance på de billige vilkår, som hoveriet bød. Og hvem skulle hindre godsejerne i at forøge fæstebøndernes arbejdsydelser? Den foregående tids bondeopstande — sidst og blodigst skipper Clementfejden 1534 — havde beseglet bøndernes afmagt overfor herremændenes tungtvæbnede styrker, og den politiske udvikling stod efter Christiern II's fald i adelsvældens tegn. Også økonomisk set sved nederlaget til bonden. Så længe over en trediedel af landets jord var i den katolske kirkes eje, havde en stor del af bondestanden kunnet trøste sig med, at »under krumstaven var det godt at bo«. Ved reformationen kom det meste af kirkegodset i kronens besiddelse, men også adelen hørte til arvtagerne. 150 år senere, ved matriklen af 1688, var krongodset halveret og udgjorde kun 24 % af landets hartkorn, adelen ejede næsten det dobbelte, borgerlige godsejere 17 %, skoler og stiftelser godt 10 % af hartkornet, men af matriklens 58.000 bøndergårde (bortset fra Bornholm og Sønderjylland) og omtrent halvt så mange huse var kun 1.500 beboet af »jordegne« bønder. Adelen tabte ved enevældens indførelse i 1660 det politiske spil, men godsejerstandens økonomiske magt vok-

sede, da krigene forarmede kronen og tvang den til omfattende gods-salg. Det forklarer, at godssystemet lå fast i godsejerens hånd og fik den form, han måtte ønske. Udviklingens hovedlinje ændredes ikke ved kongernes små reformforsøg.

Adelsvælden betød ikke, at godsejeren brød gammel lov og ret, som det adelige vildt sprængte bondens lave risgærder. Fæstebonden kunne klage til domstolene, og i hvert fald de højere instanser dømte ofte til bondens fordel. Der er også eksempler på, at bonden forhandlede sig tilrette med sin husbond, ja, at herremanden med liv og lyst tog sig af sine bønders sag under deres strid med bønder fra et andet gods. Men økonomiske interessekonflikter var det sikkert i mange tilfælde håbløst for fæstebønder at søge løst ved domstolene, navnlig lykkedes det dem ikke at dæmme op for de voksende hoverikrav. Den enevældige kongemagt havde sin del af ansvaret for fæstebondens undertrykkelse, når den lod godsejeren svare til bøndergodsets skatter, og når dens militærpolitik opfordrede ham til en vis kontrol med det udskrivningspligtige mandskab. Det 17. århundredes krige forringede mange fæstebønders økonomiske stilling og fristede godsejerne til at gå frem med større hårdhed for at holde på deres fæstere. Ødegårdenes tal voksede stærkt, man hører om rømninger, der på kort tid berøvede et middelstort gods fæstebønder og ungt mandskab i snesetal. Mange søgte til byerne, andre til vornedfri egne eller blot til de mere humane godscjere, der ikke plagede bønderne med så tungt hoveri. Ligesom i herregårdsbyggeriets værste tid synes bøndernes hævn over de mest hårdhændede godsejere og ridefogder ofte at have nedfældet sig i sagn om de strenge herrers onde skæbne, når de efter døden gik igen, lænkeraslende, fulgt af sorte hunde eller med ild gnistrende fra karrossens hjul. En ridefoged fra Himmerland fik i fæstebondens fantasi den straf, at han — i øvrigt efter at være manet forsvarligt ned — skulle bryde jorden op med sit brystben, til han nåede Randers byport!

Retsløs var fæstebonden ikke. Hans gamle rettigheder var blevet indskærpet ved Christian V's Danske Lov (1683), hvori det bl. a. hed: »Ingen skal udvises af sin gård, som han haver fæst af sin husbond, så længe han holder den ved hævd og bygning, og den forbedrer, og lovligen gøder sin jord i marken, og giver sin skyld i lovlig tid«. Han kunne også til en vis grad regne med, at husbonden i egen interesse

ville hjælpe ham, når han var i økonomiske vanskeligheder. Risikoen for, at fæstegården ellers skulle blive »øde« (d. v. s. uden fæster, forfalden eller ude af drift), måtte opfordre godsejeren til at vise omsorg for fæsteren i starten. Fra vornedskabets sidste tid har man en rimet fremstilling af forholdet mellem godsejer og fæstebonde. Forfatteren (Vilh. Helt) lægger ordene i munden på en sjællandsk bonde, der i samtale med sin vornedfrie skånske standsfælle fremhæver de lyse sider ved fæsteforholdet. En bondekarl, der havde lært håndværk eller havde lagt lidt til side, kunne forholdsvis let slippe for tvangsfæste, og det var ikke *altid* en ulykke at blive tvunget til at tage fæste.

Skønt husbonden i egen interesse ydede nogen hjælp, måtte den nye fæster ofte for egne midler bringe gården på fode. Og for den fattige eller forsømmelige fæster var »livsfæste« tit kun et tomt ord. Fæsteprotokoller viser, at kun et mindretal af bønderne på Sjælland blev siddende ved gård til deres død, ca. trediedelen fratrådte fæstegården som følge af alderdom og svagelighed og kunne da have håb om at blive forsørget, mens ca. en fjerdedel »forbrød« deres fæste på grund af fattigdom, uduelighed eller uordentlighed af højst forskellig karakter. Ofte fik ridefogden indgående instrukser om tilsyn med bondens arbejde og hele husholdning. I det 18. århundrede førte mangen godsejer ikke blot bog over bøndernes afgifter og gæld til godset, men tog også syn over deres bygninger, besætning, udsæd og høst-udbytte. Undertiden fik hver gård- og husfæster sit skudsmål med hensyn til indsigt, arbejdsevne og formueforhold.

Til opmuntring for fæstebønderne havde Frederik IV i 1702 ophævet vornedskabet for de siden 1699 fødte, men godsejerne synes i stor udstrækning at have benyttet bestemmelserne om landmiliten (af 1701) til at fastholde de værnepligtige bønderkarle ved godset. Landmilitens ophævelse i 1730 gav anledning til, at en mængde bønder flyttede fra stærkt hoveritynget til mere hoverifrit gods (især kron-gods), og da landbruget netop var inde i en periode med lavkonjunkturer, følte mange godsejere sig hårdt ramt. Regeringen måtte hjælpe dem, og som led i en række kriseforanstaltninger indførtes da *stavnsbåndet* i februar 1733. Med senere udvidelser kom det til at betyde, at bonden fra sin spæde barndom til sin død tilhørte det gods, hvor han var født. Staten lod godsejerne indestå for, at der altid var til-

strækkeligt soldatermateriale i forhold til hartkornet, men hovedhensigten med stavnsbåndet var dog at sikre godserne det nødvendige antal gårdfæstere og landarbejdere.

Stavnsbåndets virkninger var en skærpelse af godssystemet. Også fæstebønderne vest for Storebælt kom under hårdt tryk. Værst synes tilstandene at have været på de små godser, hvor der var ringe omflytningsmuligheder og ejeren af frygt for fremtidig folkemangel kunne fristes til at holde på bønderkarle og husmænd, selv om de vanskeligt kunne finde fuld beskæftigelse. Der var dog også eksempler på, at godsejere drev rovdrift med deres unge mandskab og solgte langt flere frihedspas, end det var heldigt med henblik på godsets arbejdsøkonomi. Menneskematerialet på godset blev kapitaliseret, og en slags handel med mandlige (undtagelsesvis også kvindelige) godsbeboere var det mest utiltalende udslag af stavnsbåndssystemet. Til sidesættelsen af bondens menneskerettigheder og den fortsatte udnyttelse af hans arbejdskraft til hovedgårdsdriftens fordel betød også økonomisk svækkelse. Bondebruget fik ikke sin fulde andel i landbrugets fremgang efter 1750, da konjunkturforholdene bedredes, og den store udskiftningsreform, der fra stavnsbåndstidens slutning indledte opbruddet fra fællesskabstidens ældgamle driftsformer, mødte fæstebønderne ofte med uvilje eller alt for svagt initiativ.

De allerfleste af stavnsbåndstidens godsejere anså utvivlsomt tvangssystemet for den hårde nødvendighed, hvis hovedgårdene og deres udygtige hovbønder skulle klare sig gennem de vanskelige tider. Brutale bondeplagere var kun de færreste jorddrotter, men mange af dem var tilbøjelige til at behandle deres fæstebønder som dovne eller upålidelige tjenestefolk, der havde »arvelig lyst til alle onde veje«, som en fortørnet herremand påstod. Selv en godsejer, der lejlighedsvis kunne arbejde for bondereformer, karakteriserede bønderne i almindelighed som »onde (dårlige) husholdere, der stoler på husbondens fortæring, når de har fordøjet, hvad de selv har«. Noget var der om det, men de mest hensynsløse og arbejdskrævende herremænd havde ikke øje for godssystemets forarmende og demoraliserende virkninger. Den hårde fremfærd mod fæsterne og deres hovbud var som oftest dikteret af den opfattelse, at frygt for straf var det eneste, der kunne holde bønderne til orden og arbejde. Ved siden af de godsejere og forpagtere,

der nærmest drev rovdrift med bøndergodset, stod mange herremænd, hvis ansvarsfølelse ikke fornægtede sig over for deres bønder, men som samtidig holdt fast ved deres egne lovhjemlede rettigheder. Har man evne til at leve sig ind i fortidens tankegang, bliver det mere forståeligt, at ansete, tilmed humane godsejere med glødende iver kunne forsvare deres »ejendomsret« til det stavnsbundne mandskab. I den store landbokommission af 1786 betonedes baron Poul Abraham Lehn til Hvidkilde i ret skarpe ord, at stavnsbåndsløsningen ville betyde en stor uret mod »den proprietær, som med bekostning, indsigt og flid havde forskaffet sig mængde af folk«. Lehn hørte til den udpræget liberalistiske fløj af jordbesiddere, der ønskede, at godsejeren skulle have friere rådighed over sin jord, og han var ivrig tilhænger af landbrugstekniske fremskridt. Ville de folk, som nu reformerer staten på andres regning, anvende deres kløgt på at opfinde nyttige maskiner, kunne sligt være til megen nytte og arbejdsbesparelse, bemærker han.

Den store bondeven, grev *Chr. D. Reventlow* til Christianssæde hørte unægtelig til dem, der ville reformere staten på andres regning. Men som ung arving til faderens ikke alt for veldrevne gods gjorde han gode praktiske erfaringer, der fik stor betydning for hans forhold til fæstebønderne. Hvor stærkt han end blev optaget af sin embedsvirksomhed i hovedstaden, glemte han ikke de ansvarsfulde opgaver, han havde påtaget sig som ejer af grevskabet Christianssædes udstrakte godskompleks. Hans samvittighed var den patriarkalske godsejers, og i hjertet var han den følsomme humanist. »Aldrig vil jeg kunne opfylde målet for min bestemmelse, så længe mine landlige pligter kommer i anden række«, hedder det i et af hans breve fra de yngre år. »I det øjeblik jeg tror at have handlet rigtigt, er måske min forvalter i færd med at fratage den retskafne, men fattige mand hans sidste hvid, forstøder den trængende, som en medlidende bonde har taget til sig, og gør mig til en grusom mand, hvor jeg tror at være god og mild. Om man vidste, hvor lidet herremanden gælder, hvor meget forvalteren, ville man ikke fortænke herremanden, når han ønsker selv at være forvalter«.

Tydeligere kunne en bondevenlig godsejer ikke tage afstand fra tvangssystemet, der næsten automatisk fremkaldte bondeundertrykkelse, ofte med en ridefoged som villigt redskab. Om godsejerens

holdning gjaldt, hvad en anden idealistisk indstillet reformmand og godsejer, forfatteren Tyge Rothe, åbent erkendte: »Vil vore jorddrotter være onde, da har de lejlighed dertil, just det er vort landvæsens svære brøst«. De godsejere, der øvede tvang mod fæstebonden, kunne med tilsyneladende ret hævde, at denne kun med hård hånd lod sig lede ind på fremskridtets vej, hvorved bondefrigørelsens modstandere navnlig tænkte på den landbrugstekniske udvikling. »Der hørte en næsten mere end menneskelig tålmodighed til at få bonden, særdeles den sjællandske, endog den formuende, til at finde smag i de til landbrugets forbedring sigtende arbejder«, mente baron Wedel Jarlsberg til Ravnstrup. Også en bondevenlig røst kunne give baronen ret i denne opfattelse, men rigtignok ud fra en helt anden vurdering af tvangssystemets virkninger. »De fleste bønder på proprietærernes gods, især i Sjælland, er blevne så forhædede og halsstarrige under åget, at de bekymrer sig lidet om deres eget bedste og skal tvinges til alt det gode, de skal gøre. Er det ikke jammerligt?« hedder det i 1760'erne.

En reformvenlig godsejer med Reventlows sunde realitetssans så ikke bort fra disse vanskeligheder, når talen var om fæstebondens fremskridtsmuligheder som fri mand. Han vidste, at bonden — både i økonomisk henseende og hvad den åndelige udvikling angik — måtte lære at krybe, før han lærte at gå. Og ingen var nærmere til at være bondens eksempel og vejleder end netop godsejeren. Reformmændene ville tage piskerodden ud af herremandens eller ridefogdens hånd, men rakte dem gerne en pegepind i stedet. Godsejersnavnet Reventlow nævnes ikke blot i nøjeste tilknytning til den største landbolovgivning i vor historie og i forbindelse med almueskolens grundlæggelse og vidtgående reformer i liberal ånd — Chr. D. Reventlow var også den lollandske landmand, der personligt interesserede sig for svingplovens udbredelse, for kløver og kartoffeldyrkning og med fremragende dygtighed tog sig af det forsømte forstvæsen. Også broderen Johan Ludvig Reventlows omfattende reformer på Brahetrolleborg viste i mange henseender den reformvenlige godsejers omsorg for fæstebonden på dennes vanskelige vej fra fortrykthed til voksende selvstændighed under lovens beskyttelse.

Da den store landbokommission i 1786 blev nedsat, var det givet, at stavnsbåndets løsning måtte blive et af dens hovedresultater (1788).

Dog ikke det første store fremstød for bondens retfærdige sag. Da fæstevæsenet sandsynligvis ville vedblive at bestå længe efter bondefrigørelsen, måtte forholdet mellem godsejer og fæstebonde nyordnes på betryggende måde. Kommissionen handlede her ud fra den grund-sætning som juristen Chr. Colbjørnsen havde formuleret i ordene: »Fæstebøndernes vilkår er alt for usikre, når de ingen anden beskyrmelse har imod forurettelse af deres jordrotter end disses tænkemåde«. Allerede i juni 1787 kom loven om fæstebondens rettigheder og pligter, der på dette yderst vigtige område »gav landbolovene orden og kraft« (som ordene på frihedsstøtten lyder). Hoveriet blev dog først reguleret ved en særlig lovgivning i perioden 1791 - 99; det lykkedes som oftest at få sluttet frivillige overenskomster mellem godsejere og hoveripligtige fæstebønder. Reformlovgivningen kunne gennemføres med tilslutning fra flertallet af godsejerne i den store landbokommission. Blandt herremændene og forpagterne ude i landet var stemningen dog sikkert overvejende mod reformerne. Det sidste, heftige udslag af den gamle godsejerspolitik, der regnede tvangssystemet for en landøkonomisk nødvendighed, var den såkaldte jyske proprietærfejde 1790 - 91, der endte med afgjort nederlag for de bittert protesterende godsejere, der — ofte med nogen ret — fandt deres fæsterens kår ganske gode. Borgerskabet, især i København, stod med begejstring på den reformvenlige regerings side.

»Lighed blandt mennesker driver vi på,
og ej, som jydernes proprietærer,
ønsker (vi) os slaver og bønder at flå«,

var frihedsmanden og digteren P. A. Heibergs hvasse udtryk for det sejrende partis opfattelse af de fremførte godsejersynspunkter. De frisindede borgere stillede bondeplagerne i gabestokken, men glemte heller ikke at fejre de store bondevenner blandt godsejerne, mænd som brødrene Reventlow, A. P. Bernstorff og W. A. Hansen, Frydendal. Sidstnævnte er en af periodens smukkeste godsejerskikkelser, virksom, varmhjertet og rettænkende. Sit forhold til fæstebonden karakteriserede han selv med nogle ord, der fortjener at mindes: »Jeg har antaget den faste grundsætning, aldrig at handle anderledes mod bonden, end hvad jeg ville, der måtte vederfares mig selv, ifald jeg var bonde«.

Hvad de jyske proprietærer havde håbet at opnå gennem deres aktion, var næppe så meget genindførelse af tilstandene før reformlovgivningen som en udvidelse af deres godsejerrettigheder. Kunne de selv få friere rådighed over fæstegodset, måtte bonden gerne beholde sin personlige frihed. Også mange reformvenner var tilhængere af kontraktfrihed mellem godsejere og fri fæstebønder. Andre frygtede på bøndernes vegne, hvad følgerne ville blive, hvis godsejerne i stor udstrækning gik over til at bortfæste eller bortforpagte ejendomme på kort åremål, hvilket sikkert ville blive anset for den mest indbringende udnyttelse af bøndergodset. C. D. Reventlow formede i 1790 sin anskuelse i klare ord, når han skrev: »Ejendom er bedre end lang forpagtning, lang forpagtning bedre end fæste, fæste bedre end kort forpagtning på tid, og $\frac{1}{4}$ års opsigelse er landets fordærv...«. Den fortsatte fæstelovgivning værnede da også gårdfæsternes brugsret til jorden ved at indskærpe livsfæste for gårdmandens og hans enkes livstid (derimod var godsejerne ikke pligtige til at bortfæste huse). Bortforpagtning blev kun tilladt på 2 personers levetid eller mindst 50 år (1792).

Fæste- og hoverilovgivningen skulle beskytte bønderne mod den vilkårlighed, som i stavnsbåndstiden havde holdt dem nede og truede med at påføre dem økonomisk tab selv efter frigørelsen. Strenge godsejere var ofte dygtige landmænd, der forstod at »bruge« fæstebønderne med det resultat, at hovedgårdsdriften blev udvidet og forbedret, men bøndergodset forarmet. En udmærket illustration til disse forhold giver en dagbog ført af et af den sjællandske hoverikommissions medlemmer, amtmand, baron Michael Herman Løvenskiold, der i adskillige tilfælde kunne bebrejde sine standsfæller, at deres forslag til hoveriforeninger var sat op »med kunst« for at tilsløre de forøgede hoverifordringer. Som loven var affattet, blev den ofte til de mest hoverigrådige godsejeres fordel. Med disse eksempler for øje måtte baronen erkende, at offentlighedens uvilje mod »proprietærerne« kun var alt for vel begrundet: »Bedrøvelig er kommissionens erfaring, at den foragtelige bondestand er den agtbareste af den klasse borgere, som kommissionen har haft at bestille med; de har vist mere føjelig-
hed, beredvillighed til at imodtage grunde, og gjort de fornuftigste og beskedneste imodsigelser«. Flere udsagn går i samme retning, men der

var dog andre amtmænd, der beklagede sig stærkt over fæstebønders stædighed og stridbarhed, deres ringe respekt for indgåede forpligtelser (fæstebreve og hoverireglementer). Mens den franske revolution flammede højest, kunne en og anden godsejer ængstes for, at også danske bønder skulle drage mand af hus for at svide herregårde af og »begå tusinde uordener«. Helhedsindtrykket er dog, at bøndernes forventninger var størst i landbokommissionens første tid, men skuffedes en del, da det viste sig, at hoveriet vedblev at bestå eller måtte afløses mod pengevederlag af en sådan størrelse, at fattige fæstebønder hellere lod det blive ved naturalydelse. I forbindelse med den livlige overgang til arvefæste og selveje gjorde hoveriafløsningen dog gode fremskridt, navnlig i reformperioden o. 1800.

Allerede i 1769 havde regeringen udstedt en lov, der opmuntrede godsejerne til at sælge fæstegods og stillede selvejerbønderne under amtmændenes beskyttelse. Loven blev senere fornyet og fik stor betydning, da landboreformerne og de stigende landbrugskonjunkturer tilskyndede mange godsejere til at sælge. Derved slap de for meget besvær med fæste- og hoveriforhold under de ændrede vilkår og kunne i højere grad samle sig om hovedgårdsdriften. Husmændenes pligtarbejder, der tidligere havde haft et ret ringe omfang sammenlignet med gårdfæsternes hoveriydelser, blev derimod af større værdi for godsejerne. De fleste husmænd fik på reformtiden en lille jordlod, i reglen mod nærmere fastsatte arbejdsydelser og ofte med forpligtelse til derudover at arbejde på herregården for en dagløn, der var væsentligt lavere end almindelig daglejerfortjeneste. Godsejerne havde en naturlig interesse i at sikre sig billig arbejdskraft også i fremtiden, og husmændene var her en reserve, der lettede gårdmandshoveriets afløsning og gårdfæsternes selvejkøb. Husmandsbefolkningen var gennem hele det 18. århundrede i stærk vækst og allerede på reformtiden lige så talrig som gårdmandsstanden. I 1850 fandtes der i Danmark nord for Kongeåen ca. 68.000 bøndergårde, hvoraf 22.000 i fæste, men 98.000 huse med jord, og af disse var hened halvdelen fæste- og lejehuse. Efter reformtiden var husmandsspørgsmålet således blevet et af de allervigtigste fæste- og hoveriproblemer.

De store landboreformers gennemførelse havde skabt visse betingelser for et bedre forhold mellem godsejer og fæstebonde. Gård-

mændene var blevet mere selvstændige og mange af dem økonomisk velstillede, navnlig i de gode år efter 1800, da udskiftning og prisstigning i forening bidrog til, at bønderne fik store indtægter, uden at driftsudgifterne steg tilsvarende. Disse forhold blev også fremhævet af Chr. D. Reventlow, da han i 1827 gjorde nogle af udviklingens hovedresultater op og skrev i sin dagbog: »Bondestandens borgerlige frihed, grundet på retfærdige og billige love, blev lige så gavnlig for jorddrotten som for bonden, og med hidindtil i Danmark ubekendt kappelyst gik landvæsensforbedringerne i hele riget fremad, og venskabelige bånd knyttedes mer og mer mellem bonden og jorddrotten«.

Meget tyder på, at bondens forhold til de større jordbesiddere bedredes i samme grad, som båndene løsnedes. Selvejrbønder behøvede ikke at have noget udestående med herremændene, også arvefæstere kunne føle sig ret uafhængige, men fæstebønder og lejehusmænd havde vedblivende skarpe interessekonflikter med godsejerne. Bøndernes følelser over for herremænd og forvaltere kunne endnu hente næring fra undertrykkelsestiden, og ved hoveriarbejdet var ikke blot tjenestefolk, men også husmænd og deres koner udsat for piske- og stokkeslag; loven om husmandshoveriet (1807) havde ikke forbudt korporlig revselse. De mange paragraffer i den nye fæste- og hoverilovgivning blev ikke altid nøje overholdt, men gav anledning til processer. Blandt godsejerne rådede der megen misfornøjelse med forpligtelsen til at bortfæste gårde (i 1821 blev det dog fastslået, at den kun gjaldt jordbrug på mindst 1 td. htk.), og der var et udbredt ønske om fri ret til at bortforpakte og sammenlægge bøndergårde. Man kunne henvise til, at kapitalmangel og svigtende landmandsdygtighed hindrede det lille landbrug i at konkurrere med det større. Bonden holdt stædigt fast ved forældede driftsmetoder, og godsejerne søgte i mange tilfælde forgæves at skaffe landbrugstekniske fremskridt almindelig udbredelse på fæstegodset. Godsejerens ret til i fæstebreve at kræve nye dyrkningsformer indført var meget omstridt; i reglen var han henvist til at træffe aftale med de mest driftige fæstebønder om indførelse af vekseldrift eller nye afgrøder. Kløver- og kartoffeldyrkning trængte dog langsomt igennem, skønt det kneb med at få markfreden respekteret. Var fæstebønderne forsigtige og tilbagehol-

dende, når det gjaldt udgifter til forbedret landøkonomi, klarede de sig til gengæld forholdsvis bedre i krisetider, når godsejere og selvejerbønder i stort tal måtte opgive gård og grund, mens gammeldags nøjsomhed og sparsommelighed atter blev de fornemste bondedyder.

Under landbrugskrisen 1818 - 28 var der eksempler på, at selvejerbønder søgte tilbage til fæstevæsenets mindre vovelige vilkår, men i opgangstider lod dets tilbagegang sig ikke standse. Godsejer og fæstebonde var begge interesseret i en afvikling, men uenige om de almindelige betingelser. I de rådgivende stænderforsamlinger (1834 - 48) stod de to parters standpunkter skarpt over for hinanden, idet bøndernes anskuelser ofte fik deres klareste form i liberale borgerpolitikeres veltalende indlæg. I en tale ved stavnsbåndsløsningens 50-års jubilæum sluttede den unge Orla Lehmann sig således til tanken om bondestandens ejendomsret til bøndergodset; den havde jo dog mod visse afgifter haft eneret til at bruge fæstejorden. 1840'ernes bondebevægelse, der bl. a. havde hoveri- og fæsteafløsning på sit program, fandt navnlig tilslutning i de sjællandske amter, hvor fæstevæsenet endnu var fremherskende. Gårdfæstere kunne her gå sammen med fæste- og lejehusmænd, skønt deres økonomiske vilkår i reglen var overordentlig forskellige. Som fæstevæsenet endnu bestod, kunne kun selvejeres og arvefæsteres børn vide sig nogenlunde sikre på, at de ville komme til at nyde frugterne af deres forældres arbejde, og husmændene blev i særlig grad hæmmet i deres erhvervsvirksomhed på grund af pligtarbejdet til de større gårde.

Ved bondestandens politiske opvågning i enevældens sidste tid rejstes kravet om tvangsafløsning af fæstevæsenet som et af de vigtigste midler til standens sociale frigørelse og ligestilling med andre stænder. 1848 - 50 gennemførtes en række reformer, der forbedrede fæstehusmændenes stilling og sikrede hoveriets afløsning på ret gunstige vilkår for fæsterne, men det lykkedes ikke landbokommissionen af 1849 at finde grundlaget for en almindelig fæsteafløsning. Bønderne kunne indrømme godsejerne erstatning for disses ret til indfæstning, landgilde, hoveri m. v., men godsejerne hævdede deres fulde ejendomsret og modsatte sig tvangsafløsningen. Den frivillige fæsteafløsning skred dog hurtigt frem, og en lov af 1861 (udvidet 1872) opmuntrede godsejerne til yderligere bortsalg af fæstegods: de fik ret til at inddrage

FRIDLEV SKRUBBELTRANG

¹/₁₀ af bondehartkornet, når det øvrige blev solgt til fæsteren eller dennes nære slægtninge. Loven sikrede samtidig fæsteren og hans arvinger rimelig erstatning for forbedringer på brug og bygninger, samt forholdsmæssig tilbagebetaling af indfæstningssummen, når fæsteforholdet varede mindre end 30 år. Først i 1902 opnåede fæstehusmændene tilsvarende rettigheder. De gode landbrugskonjunkturer til henimod 1880 lettede selvejekøbene. I 1885 var der kun 5.400 fæstegårde tilbage, men godt 20.000 fæstehuse. Det var en selvejende bondestand, der i den følgende tid under et friere landbosystem, med andelsbevægelsen som en af de virksomste økonomiske kræfter, omsider skulle nå på højde med herregårdene, der gennem århundreder havde været førende på landbrugets område.

Fæstevæsenets endelige afvikling skete ved loven af 30. juni 1919, der fastsatte vilkårene for de tilbageværende gårdfæsteres, samt fæste- og lejehusmænds overgang til selveje. Samme år gennemførtes de jordlove, der virkelig gjorde junigrundlovens løfte om majoratsgodsernes overgang til fri ejendom. Mens sidstnævnte love samtidig fik karakter af en betydningsfuld udstykningsreform, førte loven om fæstevæsenets afløsning tanken tilbage til den allerede så mærkeligt fjerne fortid, da godssystemet var landbosamfundets rygrad og fæstebonden knyttet til de store jordbesiddere i en afhængighed på godt og ondt. I løbet af 150 år havde bondeselvejet arbejdet sig op af en dyb bølgedal og nået den fulde driftsmæssige selvstændighed. Fæstevæsenets ældgamle historie var ført til en værdig afslutning.

Storgodsudviklingen og lens afløsningen

af Hans Jensen *

I

Det vil være hensigtsmæssigt til indledning straks at minde om den forskel, som, historisk og begrebsmæssigt, består mellem de to arter af jordbesiddelse, der kan betegnes som henholdsvis et »gods« og en »herregård«. Et gods er en samling af ejendomme, fra ældgammel tid først og fremmest bøndergårde, henhørende under en og samme ejer, men drevet hver for sig af forskellige brugere. En herregård var oprindelig hovedgården i et gods, og det er derved ret naturligt blevet betegnelsen for en stor landejendom, selv om der ikke er og aldrig har været knyttet andre ejendomme til den, men mindre naturligt og egentlig lidt misvisende er det i så fald at betegne dens indehaver som »godsejer«. »Gods« og »herregård« er forskellige ting om end med oprindelse i de samme forhold.

Bondestanden er den egentlig gamle hovedstamme i Danmarks befolkning, men så langt historien viser tilbage, har der i Danmark også været en godsejer- og herremandsklasse. Allerede på Gorm den Gamles tid har storbønder hævet sig over mængden, været en ledende klasse og også besiddet ejendomsret til mere jord, end de selv direkte kunne bruge. I det 12. århundrede, på biskop Absalons og Valdemar den Stores tid, har storgodsbesiddelsen og dermed formentlig fæstevæsenet været udbredt over store dele af Sjælland. Absalon, Danmarks første store og måske største statsmand, havde som personlig baggrund, at han tilhørte den rigeste og mest fremtrædende godsejerslægt i datiden, Hviderne. Godsbesiddelse fremtrådte fra denne tid tydeligt som grundlaget for udviklingen af en adel, det vil sige en ved visse privilegier særlig fremhævet og til kongedømmets umiddelbare tjeneste principielt knyttet samfundsklasse.

* Gennemset af Fridlev Skrubbeltrang.

I løbet af det urolige århundrede efter Valdemar Sejrs død (1241), præget af blodige indre stridigheder mellem kongemagt, kirke og adel, har titusinder af bønder søgt — eller er blevet tvunget — ind under herremændenes eller kirkens mere eller mindre omsorgsfulde beskyttelse, eventuelt som kronbønder under kongemagtens direkte værn. Efter fremragende historikers beregning har endnu i Valdemarstiden $\frac{2}{3}$ af bondebrugene tilhørt bønderne selv, ved midten af det 13. århundrede halvdelen (der har ved sidstnævnte tid været ca. 80.000 gårdbrugende bønder i Danmark, medregnet de skånske provinser), medens ved midten af det 14. århundrede næppe mange flere end 12.000 brug er i selveje. Fra det 13. til det 14. århundrede er altså hidtil selvejende bønders underordning under godsvæsenet foregået med stor hast. Fra ca. 1400 er der af kongedømmet blevet gjort forsøg på at hindre den stadige vækst i det private godsvæsen. Det er imidlertid ikke lykkedes på nogen væsentlig måde at påvirke udviklingen. Gennem hartkornsmatriklen af 1688 foreligger et grundlag for statistik over det danske landbrugs besiddelsesforhold på den tid. Denne statistik viser, at der uden for Bornholm kun fandtes 1.029 selvejere i landet og heraf i østifterne endda kun 247.

Så vidt sejrede altså godsudviklingen i Danmark, at der næsten ikke blev nogen plads for de uden for godserne stående landbrugere. Landet var blevet som inddelt i godser, men det må understreges, at dette var noget helt andet, end at det skulle være blevet fordelt mellem storgårde. I middelalderen synes det endog, at godsernes sejr har medført en vis udstykning og har bevirket, at visse adelsgårde sank ned til at blive store bøndergårde, en udvikling, der senere er blevet fortsat, men dog er blevet mødt af en anden: den, der efterhånden førte til større eller mindre hovedgårde, som dannede centre i godserne, men dog ikke som i flere andre lande førte til nogen afgørende formindskelse af bøndergårdenes eller bøndernes tal. Der er det ejendommelige ved landboforholdene i Danmark, at godsvæsenet, hvor dominerende det end i lange tider var, dog ikke kom til at medføre bøndergårdenes inddragelse i noget større omfang under herregårdene. Bonden kunne i kraft af fæsteforholdet få trykkende personlige vilkår gennem vornedskab eller stavnsbånd — men bondegården bestod og har fra oldtid til nutid været den helt overvejende driftsform

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

for den danske jord, og allerede fra 1523 * havde bønderne en gennem det livsvarige fæste overfor herremændene betrygget stilling.

Reformationens indførelse 1536 bragte den betydningsfulde ændring i landbrugets ejendomsforhold, at kirken ophørte med at være selvstændig jordejjer, idet kirkegodset nu gik over til kronen, som derved kom til at råde over ca. halvdelen af rigets samlede jordegods. Således styrkedes kongemagtens stilling over for godsejeradelen, men denne kom dog efter reformationen til at hævde sig mere end nogensinde som den førende stand i landet. Den ejede ikke blot selv meget gods, men adelige havde som lensmænd eneret til at bestyre kronens gods. Gennem rigsrådet, der nu udelukkende bestod af verdslige stormænd (før tillige af gejstlige, bl. a. biskopperne, der var selvskrevne medlemmer), havde den hånd i hanke med rigets styrelse, og hvad der bedst karakteriserer danske forhold i sidste halvdel af det 16. og helt ind i det 17. århundrede, er netop et ejendommeligt samarbejde mellem konge og adel, der tilsammen evnede indadtil at give statslivet et vist harmonisk præg og udadtil at opretholde en passende indflydelse for det dengang så stærke og vidtstrakte danske rige.

Næppe nogen tænksom dyrker af dansk samfundshistorie ville vove den påstand, at vi kunne have undværet en adel og godsejerklasse. Det er øjensynligt, at herremændene både økonomisk og politisk har haft deres uundværlige betydning. Norge hjemfaldt til Danmark (ved kongefællesskab allerede 1380 og på fuldt afgørende måde 1536), fordi det ikke havde ejet muligheder for udvikling af et godsvæsen, som kunne fostre en tilstrækkelig kraftig adel til at værne landets selvstændighed på de tider, dette var den opgave, der frembød sig for en adel i samarbejde med et kongedømme. Danmark hævdede sig over for både Sverige og nordtyske naboer, fordi det i afgørende perioder havde en adel som støtte for kongemagten, et forhold, der naturligvis ikke kan formindske betydningen af, at kongemagten i tidens fylde skulle tage det helt selvstændige førerskab. Hvad bønderne angår, da bragte godsvæsenet dem både ulemper og fordele, af ulemper i al almindelighed den, at der for de godsbundne bønder til

* Andre historikere regner med en gradvis indførelse af livsfæstet, navnlig i løbet af det 16. århundrede.

trykket af trange tider kunne føje sig byrden ved et afhængighedsforhold, de ikke ville have kendt som selvejere.

Danmark havde omkring 1600 en særpræget adelskultur, som det tre hundrede år senere skulle få en moderne særpræget bondekultur. Adelen var førende inden for statslivet og i stor udstrækning også inden for kulturlivet (Tycho Brahe, Arild Huitfeldt). Det var også nu, i adelens glanstid, at den klassiske danske herregårdsbygning rejste sig rundt omkring til afløsning af middelalderens mere primitive og skumle herreborg. For velstand, der ikke mindst fremskaffedes ved indbringende studehandel, byggedes de monumentale gårde, som endnu i mange egne er bevaret som det skønne minde om en dansk renæssance. Med hensyn til sin godsbestyrelse var adelen i denne tid optaget af at afrunde sine besiddelser ved mageskifter, hvad der medførte det uheldige for bønderne, at det blev lettere at kræve hoveri af dem, fordi så mange flere af dem kom til at ligge nær ved de hovedgårde, som de hørte ind under, hvad der var en væsentlig betingelse for hoveriet, der aldrig har omfattet alle danske bønder. Dets økonomiske forudsætning var bl. a. den i landsbyfællesskabet bundende vanskelighed ved at føre bøndernes landbrug fremad og dermed det nødvendige for en godsejer, som ville oparbejde sit gods, at holde sig i denne henseende væsentlig til hovedgården. Statsmanden Peder Oxø søgte efter sin hjemkomst 1566 fra flere års udenlandsophold at drage sig til nytte, hvad han på landbrugets felt havde set og lært i det fremmede. Han var en af de første, der i Danmark indførte helbrak, som foreløbig kun vandt indpas på de mest fremmeligt drevne hovedgårde.

Det indtryk, man har af tilstandene, som de var bevaret i det 18. århundrede lige til landboreformerne, tyder i det hele ikke på, at det, målt med en senere tids alen, var ret meget, der selv på hovedgårdene i det 16. og 17. århundrede blev nået med hensyn til jordens bedre tilrettelæggelse for drift og andet grundlæggende fremskridtsarbejde. Det væsentligste stod tilbage, men det kan ikke betvivles, at stordriften i den omhandlede periode hævdede sig med et tydeligt forspring frem for bondegårdsbedriften, og det er for så vidt økonomisk forklarligt, at der gennem nedlæggelse af bøndergårde blev større råderum for stordriften, således at flere nye hovedgårde kunne oprettes.

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

Denne udvikling mod mere stordrift bliver fortsat efter enevældens indførelse i 1660, hvorved den adelige godsejerklasse ligesom rigets øvrige stænder mister al direkte politisk indflydelse, således at »adelsvælden« i Danmark for bestandig ophørte.

II

Et hårdt økonomisk tryk prægede de danske forhold en lang periode efter enevældens indførelse. Årsagen hertil var ikke alene svenskekrigenes ødelæggelser, men først og fremmest en fra det 17. århundredes midte mærkbar tilbagegang for hovederhvervet, der kom ud for slette økonomiske konjunkturer og efterhånden mistede eksportmuligheder. Allerede fra 1670'erne faldt priserne på dansk korn stærkt; fra 1680'erne indtraf i kraft af toldforhøjelser vanskeligheder for den danske udførsel af stude til Holland, og i perioder måtte studeeksporten så godt som standse. Direkte ramte dette vel kun godsejere og byborgere, som havde eneret til staldfodring og handel med stude, men indirekte også bønderne.

Noget af det vigtigste, der skete fra statens side, var den store afhændelse af krongods. Kronen havde ved reformationen fået udvidet sine godsbesiddelser mægtigt, men straks efter enevældens indførelse 1660 begyndte under Hannibal Sehesteds ledelse en afvikling, der er blevet fremhævet af en kyndig finanshistoriker (Carl S. Christiansen) som et stort økonomisk fremskridt, fordi staten derved måtte opgive en stor del af sin gamle naturaløkonomi og gå over til penge- og vareøkonomi. Det afhændede krongods' mængde androg i det egentlige Danmark fra 1661 til 1675 ca. 132.000 tdr. htk., og bortsalget i enevældens allerførste tid var blot indledning til en fortsat afvikling i flere tempi med det resultat, at der i den egentlige landboreformperiode kun på Sjælland var ret betydelige rester tilbage af de tidligere så omfattende statsgodser. Rent landpolitisk fik krongodsets likvidation nødvendigvis vigtige følger, fordi det stillede kongemagten friere i sit forhold til både godsejere og bønder, at den kun i stadigt aftagende omfang selv var godsejer.

Ved enevældens indførelse 1660 skete der en betydelig indskrænkning af adelens privilegier. Før 1660 havde adelen skattefrihed for sig selv og sine ugedagsbønder (hovbønder), ret (gennem rigsrådet for de

almindelige, selvstændigt for de ekstraordinære pålægs vedkommende) til at bevilge og opkræve skatter af sine øvrige fæstebønder, tiendefrihed, toldfrihed for varer, der indførtes til eget brug, ret til øksnestaldning, hals- og håndsret (d. v. s. anklage- og fængslingsret) over for sine egne bønder (i forbindelse med denne en ret til at oppebære bøder), jagt- og fiskeriret. Så stod tilbage som det egentlig mest afgørende privilegium den fødte adels eneret til at købe godser og til at være kongelige lensmænd. Denne eneret bortfaldt ved enevældens indførelse, da borgerlige fik ret til godskøb, og lensmændene afløstes af amtmænd. Af de adelige godsejerrettigheder afskaffedes nogle helt, andre kom til også at gælde borgerlige godsejere, atter andre som hals- og håndsretten forbeholdtes stadig de adelige. Hvad den betydningsfulde skattefrihed angår, afskaffedes den helt i 1660, men gendindførtes 1670 for alle »sædegårde« (d. v. s. gårde, som havde været beboet af adelige i 1660, hvad enten disse nu ejedes af adelsmænd eller borgerlige). Til gengæld skulle så godsejerne stå inde for skatterne af deres fæstegods, hvoraf ikke mere noget skulle være skattefrit.

Det var godsejerne, regeringen på grund af forholdene måtte holde sig til for de indtægter, den skulle have af landbruget, og alene derved blev deres betydning inden for det daværende samfund meget afgørende. I det hele taget blev godsejerne på flere måder det naturlige mellemlid mellem regering og bønder, og så meget uheldigere var det egentlig, at enevoldskongerne længe vedblev at nære en hårdnakket mistillid til medlemmerne af den gamle adel. På baggrund af det sidste må man se det, når Christian V 1671 indstiftede en ny såkaldt lensadel.

De grundlæggende bestemmelser for denne, grevernes og friherrernes privilegier, blev givet 25. maj 1671, og i indledningen til disse siges, at kongen »har for godt befundet en og anden af de ved langvarig og tro tjeneste vel meriterede og kvalificerede personer til grevers og friherrers dignitet, ære og værdighed at ophøje, derved deres tro og oprigtige tjeneste at belønne, andre til lige iver og nidkærhed for Vor tjeneste at opmuntre«. De og deres afkom kan derved føle sig forbundne med liv, gods og blod »at forfægte og befordre« den kongelige suverænitet, eneherredømme og arverettighed og sammes forplantelse på kongens arvesuccessorer — samt »både in-

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

den såvel som uden for riget stedse ufortrødne lade sig bruge i kongens tjeneste«.

Dette var altså motiveringen for greve- og friherreinstitutionens oprettelse: at belønne og til kronen nærmere at knytte visse særlig fortjente og skikkede personer. Ved de enkelte regler bestemtes, for at kun de rigeste mænd i landet kunne opnå den nye værdighed, at et grevskab skulle omfatte 2.500 tdr. htk., et baroni 1.000 tdr. htk. I betragtning af, at der »til sådan ære og værdighed med sømmelighed at behandle udfordres middel og formue, hvilken så letteligen forsvinder, når den udi mange små lodder deles«, indførtes, helt imod hvad der ellers altid havde været dansk skik ved arveforhold, »majoratsretten«, den førstefødselsret, hvorefter grevskabet eller friherreskabet helt og ubeskåret skulle forblive hos den første erhververs livsarvinger og ægte efterkommere af mandlige og kvindelige linier »fra den ældste til den ældste, så længe nogen af dennem er til, og efter deres dødelige afgang omsider hjemfalde til kongen og hans arvesuccessorer i regeringen«.

Grevskaberne og friherreskaberne måtte ikke med arrest og pantsætning besværes, langt mindre i betaling for gæld udlægges eller afhændes uden de i successionen interesseredes viden og derpå erhvervet særlig kongelig bevilling, ej heller uden ved crimen læsæ majestatis (majestætsfornærmelse) forbrødes.

I betragtning af den daglige bekostning, som greverne og friherreerne havde for at kunne føre deres stand »kongen og hans hof til større lustre«, og den »devotion«, de havde vist ved »frivilligen deres allodialgods til feudal at gøre« og oprette til len, »hvilke derfor som sære af den kongelige krone immediate dependerende lensstykker er at konsiderere«, indrømmede kongen lensadelen forskellige forrettigheder, herunder en særlig udvidet frihed for offentlige pålæg* frem for andre godsejere, og i øvrigt privilegier, som dels var de samme, som efter enevældens indførelse var blevet forudsat for adelen i almindelighed, dels af særlig karakter.

Til de faste privilegier for grever og friherre hørte patronatsretten (retten til at udnævne præster på godset), birkerettigheden (ret til ud-

* Greverne skulle have 300 tdr. htk., baronerne 100 tdr. htk. bøndergods fri for alle skatter.

nævnelser af birkedommer) med hals- og håndsret over alle bønder og tyender, jagt- og fiskeret (greverne også bjergværksret), strand- og vragnet. Ingen herrestandsperson måtte af sine kreditorer belægges med personlig arrest; selv om han havde begået en forseelse, som kunne straffes på livet, måtte han benytte sit gods til retræte i stedet for fængsel og forblive der bevogtet, indtil sagens udgang, idet dog majestætsforbrydelser her dannede en undtagelse. Grever og friherrer skulle ikke dømmes for nogen underret, men umiddelbart for højesteret. Endelig fik greverne og friherrerne særlig rang, titel og våben.

Enevældens motiv til at skabe denne nye slags adel var utvivlsomt af rent politisk natur; formålet var dels at omgive tronen med personer af særlig glans og betrygget rigdom, dels at skabe en vis splitelse i den samfundsklasse, de adelige godsejere, der følte sig som den for kongemagten politisk farligste. Ved den måde, hvorpå den nye lensadel indrettedes, brødes fuldstændigt med al tidligere dansk skik. Noget lensvæsen som det, der i andre europæiske lande havde skabt greve- og baronværdigheden, havde aldrig eksisteret i Danmark, intet system altså, der direkte eller indirekte lod alle jorddrotter blive opfattet som vasaller af kongemagten. En såkaldt lensmand i dansk betydning før 1660 havde været dels bestyrer af krongods, dels indehaver af den myndighed, der under enevælden overgik til amtmændene. Lensgrever og lensbaroner blev noget helt andet, private jordbesiddere, der ejede deres besiddelser på særlige vilkår, og som frem for alle andre ejendomsbesiddere altid kunne få deres ejendom bevaret i slægten gennem en enkelt arving, »stamherren«s overtagelse deraf. Ganske særlig i dette sidste lå et iøjnefaldende brud med sædvanlig dansk retsordning, og det er ikke mærkeligt, at der alene af denne grund ikke straks kunne blive nogen større tilstrømning af dansk adel for at opnå de fremmedartede værdigheder.

Ved sin stiftelse 1671 fik den nye lensadel straks 11 medlemmer, men af dem tilhørte kun 4 den gamle danske adel, deriblandt Mogens Friis, stamfaderen til den danske greveslægt, der i det lange løb skulle blive den mest anselige. Det følgende år optoges atter 4 danske adelsmænd i grevernes og friherrernes klasse, men i en længere periode derefter kom optagelserne mest til at omfatte holstenere og meklenborgere, altså fremmede. Men det må understreges, at det ikke var

forvorne og griske lykkeriddere, der på denne måde hævdedes til høj social stilling i vort land. Af de nye højadelige familier udgik mænd, der kom til at indgribe på meget betydningsfuld og gavnlig måde i landets udvikling, og mellem dem, som blev stamfædre til sådanne slægter, var flere af landets højest fortjente statsmænd, der trods fremmed herkomst i udpræget grad gjorde god dansk gerning (Schulin, Moltke, Bernstorff).

Det kan ikke nægtes, at en national dansk adelskultur gik til grunde ved enevældens indførelse; men det »fremmede« blod, der førtes ind i nationen gennem den af enevælden skabte nye højadel, blev i hvert fald langt mere til gavn end til skade for stat og samfund — og man kan herved også tænke på de mange dygtige diplomater, der skulle udgå fra grevernes og baronernes kreds i Danmark. Det blev egentlig enevældens historiske indsats at tilvejebringe lighed mellem samfundsklasserne og for så vidt »demokratisere« folket, men en betydningsfuld afvigelse fra denne almindelige tendens i dens bestræbelser lå altså i indstiftelsen af en klasse godsejere, som kunne udgøre en fast »aristokratisk« klasse i samfundet.

Foruden grevskaber og baronier blev der en anden slags majorater, stamhusene, hvorom der blev givet bestemmelse i Christian V's Danske Lov af 1683 (5-II-65), hvori det efter tysk mønster bestemmes, at enhver adelig eller lige med adelen privilegeret person, der ejer en sædegård, som med underliggende gods omfatter mindst 400 tdr. htk., skal kunne oprette denne ejendom til stamhus for et af sine børn eller, hvis han ikke har børn, andre arvinger, med sådanne vilkår, som han nyttigst og bedst eragter. Da princippet heri var så nyt og fremmedartet, blev der i de første syv år efter lovens udstedelse ikke søgt nogen bevilling af denne art, men i tidens løb skulle der blive oprettet en del stamhuse og såkaldte fideikommissgodser.

Foruden forskellige stiftelser (Vallø, Vemmetofte, Gisselfeld, Støvringgaard, Herlufsholm og Sorø) blev der efterhånden 21 grevskaber, 14 baronier, 34 stamhuse og 11 fideikommissgodser. Alle majorater er stiftet under enevælden, idet det ved grundloven af 1849 blev udtrykkeligt forbudt at oprette flere og samtidig »lovet«, at de bestående ved senere lov skulle overgå til fri ejendom. En vistnok ret udbredt misforståelse har det været, at disse båndlagte ejendomme for en stor

del skyldtes simpel overdragelse til private af krongods. Det er ordet »len«, der har været vildledende med hensyn til forholdenes sande karakter. I virkeligheden ligger kun for to lensgodsers vedkommende oprindelsen i en foræring fra kongemagten, en foræring, der med fuld juridisk ret blev givet til personer, som mentes at have indlagt sig en dertil svarende offentlig fortjeneste. I øvrigt var den til majoraterne hørende jord privat ejendom, der på en vis måde og til en vis grad er blevet stillet til rådighed for samfundsmæssige formål, idet ejerne fandt sig i en begrænsning af deres dispositionsret og til gengæld for opnåelse af privilegier tillige overtog særlige forpligtelser og opgaver.

Fra et almindeligt samfundsmæssigt og samfundsøkonomisk synspunkt bør majoraternes oprettelse betragtes som en af enevældens gavnlige foranstaltninger. Formålet var, som nævnt, utvivlsomt rent politisk, men virkningerne kunne ikke undgå at blive af vidtrækkende social og økonomisk betydning. I en tid, da der handlede og spekuleredes livligt med jordejendomme, og da masser af krongods gik over i privat eje, blev på denne måde meget betydelige mængder af jordegods unddraget den almindelige omsætning og gældsstiftelse, og det har været en fordel ikke blot for de slægter, som derved opnåede en særlig betrygget stilling i samfundet. Bønderne på de store lensgodser må gennemgående antages at have haft en bedre værnet stilling end deres standsfæller på almindelige frie godser. Hvad der har kunnet give anledning til virkelig undertrykkelse og udsugende behandling af bønderne på et gods, har ikke mindst været det forhold, at en ny ejer skulle have sin købesum rigeligt forrentet eller ligefrem afdraget ved at presse sine bønder så meget som muligt for ydelser. Spekulation med jordegods kunne aldrig være til fæstebøndernes fordel, og vanskeligheder for en godsejer ville denne naturligvis under de givne forhold have en tilbøjelighed til at vælte over på sine fæstere. Derfor kan der ikke være tvivl om, at de fast liggende forhold på len og stamhuse blev til gavn og en vis betryggelse for de bønder, der som fæstere hørte under disse besiddelser, selv om deres stilling derved ikke rent principielt blev på nogen måde ændret. Under forholdenes videre udvikling, da i senere tid lenenes og stamhusenes grundejendomme for en del blev konverteret til fideikommiskapitaler, skulle derved skabes nogle for samfundslivet meget betydningsfulde fonds, der kunne virke

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

som en slags kredittkasser til stor gevinst også for det mindre landbrug — men dette er et forhold, der væsentlig hører det 19. århundrede til og ikke vedkommer den tid, da næsten alle landets bønder var fæstere, og landboforholdenes udvikling naturligvis måtte blive bestemt heraf.

Det danske lensvæsens indførelse er et enkelt eksempel på den ene-vældige statsmagts stræben efter på formålstjenlig måde at regulere jordbesiddelsens forhold under denne tilstand.

Meget betydningsfuldt var det, at det ved en forordning af 28. januar 1682 blev forbudt at inddrage bøndergårde under hovedgårde, et forbud, der gik over i Danske Lov af 1683 og blev en hovedbestemmelse i den danske landboforfatning. Tidligere synes det at have været praksis, at en herremand, der ville inddrage en gård, blev anset for berettiget til at opsigte fæsteren til fraflytning. Han skulle i så fald blot tilbagebetale fæsteren hans indfæstning. Men nu var det altså endog ved fæsteledighed forbudt at inddrage fæstegårde, og det har haft sin virkning, selv om loven ikke er blevet ubetinget overholdt.

Det er beregnet, at der i tiden mellem 1660 og 1730 i hele landet er nedlagt 1,1 pct. af samtlige bøndergårde, men på Sjælland og Lolland-Falster 2,4 pct.* Der var altså en mærkbar og forholdsvis stærk tendens til stordrift i tiden. Det betød, at middelbedriften, bondegården, gik tilsvarende tilbage, individualbedriftens fremtrængen på bekostning af middelalderens produktionsordning, som denne var organiseret gennem landsbyfællesskabet, fremdeles med hensyn til den særlige produktionsretning (køddproduktionen), som knyttedes til den opvoksende stordrift, at der kunne produceres med afsætning på et fremmed marked for øje i stedet for produktion til umiddelbar dækning af den egne husholdnings behov.

Hvad udviklingen hen imod individualbedrifter angår, da havde langt fra alle hovedgårde oprindeligt hørt under fællesskab med bøndergårdene, men de, der havde gjort det, var ved hartkornsmatriklens udarbejdelse i 1680'erne stærkt i færd med at vikle sig ud af det (således at af 686 hovedgårde, hvis forhold i denne henseende er under-

* Historikeren Gunnar Olsen har i sin disputats »Hovedgård og bondegård« (1957) opgjort de under herregårde inddragne bøndergårdes antal til mellem 3.000 og 3.500 i perioden 1525-1774. Men da også en del hovedgårde blev nedlagt i denne periode, antager han, at kun 4-5 % af al bondejord tilgik herregårdene.

F. S.

søgt, lå endnu 18 pct., men omfattende kun ca. 14 pct. af udsæden, under fællesskab, og alle de andre var altså individualbedrifter). Det var hovedgårdenes opgave at udfolde den fremgang i landbruget, der kunne nås ved de individualistiske og kapitalistiske metoder, men det må dog ikke glemmes, at der under alle omstændigheder vedblev at være stærke bånd, som knyttede den almindelige hovedgård til landsbysamfundet, først og fremmest dens afhængighed af den arbejdskraft, fæstebønderne måtte yde den gennem hoveriet.

Hoveriet satte derved til gavn for bondestandens opretholdelse en vis praktisk begrænsning for, hvor meget det kunne betale sig for en herremand at udvide sin herregård på bekostning af det omliggende bøndergods. Han var interesseret i, at der altid skulle findes et tilstrækkeligt antal bønder til at bistå ved herregårdens drift, og derved styrkedes virkningen af den lovgivning, som ville virke forebyggende her. Efter 1725 meget strengt at have skærpet forbudet mod bøndergårdes nedlæggelse, stillede man 1731 dispensationer i udsigt som et middel til godsejernes opmuntring i en trang tid, men 1740, efter stavnsbåndets indførelse 1733, vendte man tilbage til den principielle strengthed på dette område. Når man fra det offentliges side sanktionerede godsejernes ret til at fastholde bøndernes arbejdskraft på deres ejendomme, ville man til gengæld forlange, at de ved bøndernes hjælp skulle opretholde bøndergårdene. Der var en vis logisk forbindelse mellem disse to forhold og dermed mulighed for at opfatte dem som led i det samme sociale system.

Livsfæstet havde ved Christian V's Danske Lov af 1683 fået den bekræftelse, at det skulle gælde ikke blot for bondens, men også for hans enkes livstid. Det er noget meget afgørende i de danske samfundsforholds udvikling, at dette livsfæste bevaredes som institution gennem den omvæltning, der skulle finde sted ved de store landboreformer omkring stavnsbåndets løsning 1788. Heller ikke skete der ved disse reformer nogen ophævelse af forbudet mod inddragelse af bønderjord under hovedgårde. Dette forbud havde ved en forordning af 6. juni 1769 fået den form, at ikke blot hele bøndergårde, men også stykker af bøndergårde skulle det være forbudt at inddrage under hovedgårde. Der var ligesom fastslået en deling af landets jord mellem herremænd og bønder, hvilket dog ikke hindrede, at i de følgende

tider ved særlig bevilling adskillige bøndergårde er blevet nedlagt eller sammenlagt. Derimod blev det i almindelighed overholdt, at bondejord ikke kunne drives under hovedgårde (i praksis overhovedet ejendomme bestående af hovedgårdsjord).

Der blev ved de store landboreformer rejst krav om, at den nye bondefrihed skulle ledsages af frihed efter engelsk skik for godsejerne til at bortforpakte og sammenlægge jorden, som de ville. Men på trods af disse stemninger opretholdt regeringen fæstetvang og sammenlægningsforbud. Dens ledere herved var den humane, bondevenlige lensgreve Chr. D. Reventlow og den godsejrerfjendtlige jurist Chr. Colbjørnsen.

Hovedgårdsdriften har i nogle tilfælde lidt et vist afbræk ved hovedriets indskrænkning under landboreformerne, adskillige herregårde måtte udstykkes, men i det store og hele kom det store landbrug til at hævde sig endnu bedre efter end før reformerne.

III

Efter landboreformerne ventede man ganske naturligt, at der på grundlag af de helt nye samfundsforhold skulle udvikle sig et meget bedre landbrug end det, der hidtil havde været. En af de vigtigste reformer, vel den rent praktisk set allervigtigste, var afskaffelsen af det gamle landsbyfællesskab, og det kunne synes selvfølgelig, at landsbybønderne ville kappes i iver for, hvem der skulle få mest ud af sin udskiftede lod, men man måtte opleve den store skuffelse, at bønderne foreløbig viste sig lidet modtagelige for de tanker om fremskridt og nye metoder, som man ville vække deres forståelse for. De blev tilsyneladende helst ved det tilvante, ved det fra fædrene nedarvede. I midten af det 18. århundrede var det blevet sagt om de danske bønder, at man snarere fik dem til at antage en ny religion end til at dyrke kartofler; men endnu i de første årtier af det 19. århundrede bevarede de ry for stædig konservatisme. Der opstod derved en tid lang en næsten tragisk konflikt mellem på den ene side de oplyste fremskridtsmænd, der i den bedste mening ville have bønderne til at forandre deres erhvervs- og livsformer, og på den anden side disse bønder selv med deres uvilje over for denne påvirkning og i hovedsagen tilfredshed med at leve som deres forfædre før dem.

Inden for landhusholdningsselskabet, der var midtpunkt for et folkeoplysende arbejde med sigte på landbrugets fremgang, blev man så skuffet over bønderne, at man snart kom ind på at drøfte, om ikke de gennemførte landboreformer i for høj grad — gennem fæstetvungen og sammenlægningsforbudet — beskyttede bondegården som driftsform, og om der ikke var anledning til lovændring, således at bondebruget kunne blive trængt tilbage af den mere omfattende bedrift.

Disse overvejelser skulle ikke føre til noget omslag inden for lovgivning og administration af virkelig betydning, men tværtimod lagde en udstykningsforordning af 1819 og en fæsteforordning af 1820 nye bånd på jorden. Dog kunne der ikke tvivles om, at det var på de store gårde, der efter landboreformerne ytrede sig langt den livligste trang til at prøve nye metoder, men et væsentligt afbræk voldte den store landbrugskrise, som regnes at have varet fra 1818 til 1828.

Så længe hæmmedes meget stærkt alle fremskridtsbestrebelse. Det blev nu snarest til skade for en landmand, hvis han havde ofret for meget på sin bedrifts forbedring. Derimod stod den gamle bondedyd, nøjsomheden, sin prøve. Det var en tid mere for den passive end for den aktive økonomi og altså mere for bønderne end for herremændene. Tilmed led godsejerne under, at de skulle stå inde for deres bønders skatter og derved blev ramt også af de vanskeligheder, der væltede ind over bondestanden.

Staten hjalp det betrængte landbrug ved skattelettelse og lån, men de sidste skulle forrentes og tilbagebetales, og regeringen tog hårdt på dem, der ikke kunne opfylde deres forpligtelser. Resultatet blev da, at staten for sine udlån eller for skatterestancer overtog en stor mængde godser. Det var alene i Jylland 30, på Fyn 8 og i Sjællands stift 12 godser, ialt 11.800 tdr. htk. ager og eng samt 13.000 tdr. ld. skov. På en billig måde fik staten således udvidet sine domæner, men i lange tider havde det netop været dens stræben at likvidere krongodset, og den ønskede heller ikke at beholde de nye godser, som på denne måde faldt i dens hænder, og så snart det blev bedre tider, blev de fleste atter bortsolgt. Opgangen i konjunkturer kom igen omkring 1830.

Landbrugskrisens år var meget strenge at komme igennem for hele landbruget, men dog ganske særlig for det store landbrug, og det fortjener beundring, når der alligevel og særlig på store gårde arbejdedes

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

med en vis ufortrøden iver for at forbedre driften og indføre nye, hensigtsmæssige metoder. Landhusholdningsselskabet begyndte 1826 udsendelsen af sine amtsbeskrivelser, hvorved det skulle oplyses, hvad der var udrettet i landbruget rundt om i de forskellige egne, og hvad der endnu stod tilbage.

Et af de spørgsmål, amtsbeskrivelserne skal besvare, lyder således: »Findes der udmærkede agerdyrkere i egnen? både af de store gods-ejere og mindre gårdejere i og uden for bondestanden, hvad har de udrettet?« Svarene går uden undtagelse i den retning, at det er »uden for bondestanden«, man aldeles overvejende skal søge landbrugets foregangsmænd; mange præster bliver fremhævet i denne forbindelse, men ud af skildringerne i deres helhed kan også uddrages et meget smukt vidnesbyrd om den høje plads, de store gårde ved deres drift indtog i forhold til bøndergårdene, altså om godsejerklassens og forpagternes stilling som virkelig førende inden for det daværende danske landbrug med dets grundlæggende betydning for hele den senere landbrugsudvikling i Danmark.

Fyn var den landsdel, hvor bondestanden var videst fremme i udvikling, men i sin beskrivelse over Svendborg amt (1837) føler dog forfatteren, C. Dalgas, der var en alt andet end aristokratisk sindet mand, i sit kapitel om »fortrinlige agerdyrkere« særlig anledning til at mindes, at også på disse egne er det godsejere, der hidtil har været de førende i fremskridtet. Han nævner ved siden af den i 1801 afdøde Reventlow til Brahetrolleborg den ligeledes afdøde generalløjtnant Frederik Juel til Tåsinge (død 1827), som »med en levende begejstring for alt skønt, godt og nyttigt« til sin død vedblev at virke for sit gods' opkomst, for skolevæsen, fattigvæsen og politikvæsen, men dog først og fremmest for landbruget, hvorved han (mener Dalgas) blev den første, der på dansk grund anvendte svingploven, ekstirpatoren, hyppeploven og mange andre hidtil ukendte redskaber. »En hæderlig ihukommelse«, skriver Dalgas videre, »tilkommer ikke mindre salig kammerherre baron Lehn til Hvidkilde. Mod sine bønder viste han sig stedse som en fader og bar den kærligste omsorg for deres vel. Følgen heraf viser sig endnu den dag i dag. Det skønne hegn omkring bøndermarkerne, frugthaverne, den udbredte kløveravl, de små fabrikker, alt dette skyldes hans menneskevenlige opmuntrin-

ger«. Endvidere fremhæves blandt andre afdøde den bekendte general Ahlefeldt på Langeland, og som de tre bedste nulevende landmænd i den fynske del af amtet nævnes grev G. Moltke til Glorup, C. F. Berg til Skjoldemose og grev Preben Bille Brahe til Hvedholm.

I Holbæk amtsbeskrivelse, der fremkom 1844 og er forfattet af den senere venstrelandstingsmand J. Th. Hasle, fremhæves, at amtet er forholdsvis langt fremme i anvendelsen af moderne agerdyrkningsredskaber, men flere steder understreger Hasle den dybe forskel mellem herregårde og bøndergårde. »De sidste står langt tilbage for de første og har ikke fulgt nær så godt med tiden«. »Den sjællandske bonde er i det hele ikke driftig«, mener Hasle at kunne påstå, om end han på den anden side dog vil mene, at »pluraliteten af landejendomme bliver vel drevne« (hvilket derfor også måtte gælde de fleste af bøndergårdene, der udgjorde flertallet af landejendomme). I hvert fald fremgår det af skildringen, at bøndernes landbrug på denne tid var væsensforskelligt fra de store gårdes.

På intet punkt finder Hasle dog sådan forskel mellem herregårdene og bøndergårdene som ved mælkens behandling og smørrets tilvirkning. På herregårdene er der indrettet udmærkede mælkestuer efter hollandsk mønster — indretningen er endda næsten ved at blive for luksuriøs, mener Hasle! — men hvordan tager det sig til sammenligning ud med bøndernes mejerivæsen? Kun meget mådeligt: »Mælken sættes således hele vinteren i baller i samme stue, hvor folkene er, hvor der aldrig lukkes vinduer op, hvor der går høns, endog undertiden et får med lam. . .«. Bønderne forstod sig ikke på at fremstille rent og sælgeligt smør, og der var altså i kvalitet en uhyggelig afstand mellem herregårdssmør og bønder-smør. I fyrreerne stod dog bondestanden ikke mindst på Sjælland ved begyndelsen af et opsving.

I tiden efter 1830 kom det danske samfund ind i en helt ny politisk udvikling. 1831 - 34 udstedtes de epokegørende forfatningslove om de rådgivende stænderforsamlinger, der fra 1835 trådte i virksomhed. I stænderforsamlingerne var både godsejere og bønder repræsenteret, og det kom til gnidninger og sammenstød mellem de to samfundsklasser. En anledning var først hoveriet, hvor godsejerne straks stod over for bondeadresser til stænderne med krav om hoveriafløsning ved tvang, men dette krav ville hverken regering eller stænderforsamlinger imøde-

komme. Heftige diskussioner gik forud for en lov af 1838, der havde til formål ad indirekte midlers vej at virke fremskyndende på hoveri-afløsningen. Denne gik for sig under indflydelse af stadig voksende pengerigelighed i temmelig hurtigt tempo, således at kun en ret ubetydelig procent af landets samlede jordegods var hoverigørende, da en lov af 4. juli 1850 gav såvel godsejeren som fæsteren ret til at kræve hoveriets afløsning.

Denne lov er et af udtrykkene for den nye politiske tilstand efter 1848. I marts 1848 var det enevældige system omstyrtet og i oktober samme år den grundlovgivende rigsforsamling trådt sammen, hvis resultat blev junigrundloven af 5. juni 1849, der indførte ikke blot et konstitutionelt styre, men en meget demokratisk, på den almindelige valgret hvilende rigsdagsordning. Det er ikke mærkeligt, at dette kunne føles som noget politisk katastrofalt for godsejerklassen, da denne dog i nogle år trods sit ringe antal havde været fyldigt repræsenteret i stænderforsamlingerne. Foreløbig var godsejernes politiske indflydelse sat ud af spillet. De var hurtigt blevet skudt helt til side af den politiske udvikling, der straks efter 1830 havde kunnet synes at love dem en del. Med tiden fik de oprejsning. I 1866 gennemførtes den reviderede grundlov med en landstingsordning, som rummede solide privilegier for jordbesiddelsen.

I junigrundlovens § 97 hedder det: »Enhver i lovgivningen til adel, titel og rang knyttet forret er afskaffet«. Grundloven fastslog her den almindelige statsborgerlige lighed, men det var på denne tid noget selvfølgeligt og voldte intet virkeligt afbræk for adel og godsejerstand. Meget mere betydning lå der i den følgende § 98, som sagde: »Intet len, stamhus eller fideikommissgods kan for fremtiden oprettes; det skal ved lov nærmere ordnes, hvorledes de nu bestående kan overgå til fri ejendom«. Her var bebudet et slag mod det majoratsvæsen, der var skabt af enevælden; men når det skulle vare så længe, inden denne løfteparagraf kunne blive opfyldt, hang det utvivlsomt sammen med, at den ikke var udsprunget af nogen dybere og virkelig trang i det danske samfund til at se en forandring på dette punkt. Det var en af den franske revolutions doktrinære ideer, der på denne måde blev indført i Danmark ligesom i flere andre lande. Mod selve ejendomsretten vendte bestemmelsen sig jo ikke, da der netop udtrykkelig var

tale om, at de bundne besiddelser skulle forvandles til »fri ejendom«. Den »frie«, men derfor også ukrænelige, ejendomsret var det 19. århundredes store løsen ved samfundslivets økonomiske opbygning, og derfor siger også junigrundlovens § 87: »Ejendomsretten er ukrænelig. Ingen kan tilpligtes at afstå sin ejendom, uden hvor almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge lov og mod fuldstændig erstatning«.

Skønt denne regel kun stadfæstede et princip, der allerede havde været anerkendt af enevælden, måtte den dog føles betryggende for fremtiden af dem, der havde ejendom at værne om, altså i første række godsejerne. Så længe paragraffen fuldt svarede til den almindelige retsbevidsthed, blev den da heller ikke i nogen henseende en regel på papiret, hvad der også fandt et selvfølgelig udtryk i de agrariske reformer, der fulgte lige efter grundloven. Fra 1802 var hovedgårdene ikke mere, som tidligere, skattefri, men der vedblev dog at være en ret betydelig forskel i skattebyrden mellem »frit« eller privilegeret hartkorn på den ene og »ufrit« eller uprivilegeret på den anden side. Naturligvis kunne der ligge en praktisk udligning i en forskel på ejendomspriserne, svarende til hartkornets forskellige bebyrdelse, men hartkornets »egalisering« blev dog et naturligt krav inden for fyrrenes bondebevægelse, og egaliseringen gennemførtes 1850, vel at mærke dog således, at det hidtil privilegerede hartkorn fik en erstatning, der svarede til skatteforhøjelsens kapitaliserede værdi — og dette skete under hensyn til den fastslåede ukrænelighed for al ejendomsret.

Ved en påberåbelse af grundlovens ejendomsretsparagraf lykkedes det også storgodsejerne i årene efter grundlovens givelse heldigt at afværge en tvangsafløsning af fæstevæsenet, et krav, der rejstes af Bondevennerne (datidens Venstre) med støtte af de nationalliberale.

1835 var der 24.795 fæstegårde, 1850 endnu 22.113 fæstegårde med 114.134 tdr. htk., men 1860 kun 14.887 med 77.148 tdr. htk., 1873 8.831 med 43.613 tdr. htk., 1885 5.436 med 26.221 tdr. htk., 1895 4.325 med 21.048 tdr. htk. Henimod det 19. århundredes slutning var der altså kun en forholdsvis ubetydelig del af bøndergodset tilbage under fæstevæsenet, og yderligere reduktion gennem frivilligt salg skulle finde sted, indtil et godt stykke ind i det ny århundrede tvangsafløsningen endelig kom. Det var helt overvejende fæstegårde, der blev bortsolgt,

og kun i mindre udstrækning fæste- og lejehuse, som der derfor vedblev at være mange af rundt om på godserne. Husenes beboere var gennemgående arbejdere på herregården, men det var ifølge en 1848-50 gennemført lovgivning ikke mere tilladt at betinge sig »pligtarbejde« som en del af afgiften, og det, der var aftalt i tidligere tid, skulle efter husmandens ønske altid kunne afløses. Derved skete næppe nogen skade for godsejerne, men rimeligvis heller ikke et så stort fremskridt for husmændene, som man ville antage. En lov af 1861 og en følgende af 1872 betryggede derimod i mest mulig grad gårdfæsternes stilling.

Ved det omfattende bortsalg af fæstegårde til selveje svandt det egentlige godsvæsens betydning, men godsejerne blev derved ikke reduceret til at være kapitalbesiddere, de beholdt, selv om alt deres fæstegods var bortsolgt, deres skove og deres hovedgårde, og disse besiddelsers samfundsøkonomiske betydning anfægtedes ikke.

Den rationalisering og intensivering af dansk landbrug, der var kommet i gang efter landboreformerne og navnlig efter det store økonomiske vendepunkt ved 1830, blev fortsat i tiden efter 1850. Det var herregårdene, som vedblev at give et stort eksempel for bøndergårdene — lige indtil andelsbevægelsen, der netop også i sit udspring er blevet meget afgørende påvirket af dette eksempel.

Det var majoraternes store betydning, at de holdt kapitaler samlede, som dog i første række blev til fordel for landbruget, og det ikke blot på hovedgårdene, men også på bøndergårdene. Fideikommiskapitalerne var for en stor del anbragt i bøndergårde, der var blevet købt til selveje fra vedkommende majoratsgodser eller hvis brugere i anden anledning havde skaffet sig lån fra denne kilde, der således kunne virke på tilsvarende måde som de i sidste halvdel af det 19. århundrede efterhånden fremvoksende kreditororganisationer. — Der er også grund til at fremhæve, hvad det betød for skovbruget, at det for en stor del var knyttet til store godsbesiddelser, som hvilede på et sikkert økonomisk grundlag. Skovbruget var i Danmark blevet på det kraftigste reguleret ved den af godsejer-statsmanden Chr. D. Reventlow i 1805 gennemførte skovforordning, der var af den karakter, at ved dens hundredårsjubelæum 1905 kunne fremragende forstmænd udtrykke deres forbauselse over en lov, der ved sine tvangsbestemmelser syntes at stride mod sin ophavsmands kærlighed til frihed. Loven ud-

trykte i virkeligheden blot Reventlows stærke statsfølelse og samfundssind, men ved i så høj grad at forbyde rovdrift og påbyde planmæssig erstatningsdrift stillede den til skovenes ejermænd økonomiske krav, som formentlig majoratsbesidderne (der jo vidste deres ejendomme sikret for efterkommerne) med mindst resignation kunne efterkomme. Der var i øvrigt de godsejere, som af interesse for skovbruget selv havde søgt faglig og teoretisk forstuddannelse. En af dem var den senere konseilspræsident J. B. S. Estrup, der som ung mand havde taget forstektsamen.

På landbrugets område bevarede de store bedrifter lige til andelsbevægelsens tid et førerskab, der ikke kunne drages i tvivl. Den afstand, der længe i kvalitet og dermed også i pris var mellem »herregårdssmør« og »bønder-smør«, viser allerstærkest, hvilken betydning herregårdene har haft ved landbrugsmæssigt at gå forud for bøndergårdene og vise disse vej fremad. Da storkøbmanden Hans Broge i Århus omkring 1860 begyndte et agitatorisk arbejde for at få de almindelige bønder til at lægge mere vægt på en god smørtlberedning og bedre mejeriindretninger rundt omkring på de enkelte gårde, kunne han med virkning henvise til det grelle forhold, at prisen for bønder-smør på den tid gennemgående ikke var mere end ca. to trediedele af prisen for herregårdssmør. Da efter 1880 arbejdet begyndte for oprettelsen af andelsmejerier, var det atter en drivende spore, at det ved at samle mælk fra flere små bedrifter og behandle den under ét (ved hjælp af centrifugen) skulle blive muligt at bringe bønder-smørret på højde med herregårdssmørret — og det lykkedes som bekendt. Men medens det ofte har været fremhævet, hvad andelsbevægelsen skyldte højskolerne, har der været mindre interesse for at erkende, hvad den skyldte herregårdene ved det eksempel, de havde givet, og som de praktiske læresteder, de i mange tilfælde havde været for dygtige gårdmandssønner. Edw. Tesdorpf's og andre store landbrugeres elever har utvivlsomt deres plads i andelsbevægelsens historie ved siden af højskoleforstanderne Kristen Kolds og Ludvig Schrøders lærlinge.

Andelsbevægelse og driftsomlægning hjalp gårdmandsklassen nogenlunde tåleligt gennem firsernes og halvfemsernes strenge landbrugs-krise. Godsejerne havde den særlige modstandsevne over for de dårlige tider, der lå i deres kapitalkraft, majoratsbesidderne tillige i deres

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

særlig betryggede stilling. Værest gik krisen vistnok ud over proprietærene, men dens årsag og væsentligste følge, det store kornprisfald og nødvendigheden af at gå over til fortrinsvis animalsk produktion, virkede afgørende ind på hver eneste landbrugsbedrift i landet.

Utvivlsomt var andelsbevægelsen, og hvad dertil hører, en revolution, der varigt forrykkede forholdet mellem det store og det lille landbrug og lod det spørgsmål opstå: har overhovedet de store gårde nogen eksistensberettigelse under de ændrede forhold, hvor de mindre ved samarbejde ligesom har tilegnet sig samme fortrin i vilkår som storbedriften, og hvor tilmed regering og rigsdag helt anderledes end tidligere føler det som en opgave at tage sig af de almene foretagender til landbrugets fremme?

IV

Der fandtes i Danmark ifølge Christian V's matrikel 1688 af landejendomme med over 20 tdr. htk. 707 med tilsammen 32.003 tdr. htk. Efter hartkornsstatistikken af 1905 fandtes der i landdistrikterne 919 gårde over 20 tdr. htk. med tilsammen 40.547 tdr. htk. Antallet af gårde i øvrigt og deres hartkornstilliggende på de to tidspunkter var som vist nedenfor:

Gårdenes antal og fordeling efter hartkornet.

Tdr. htk.	1688 (Matriklen)		1905 (Landdistrikter)	
	Antal	Tdr. htk.	Antal	Tdr. htk.
over 20	707	32.003	919	40.547
12 - 20	1.929	27.484	1.174	17.635
8 - 12	8.129	76.846	3.765	35.525
4 - 8	28.656	165.880	23.327	132.005
2 - 4	13.580	41.446	24.365	70.457
1 - 2	5.171	7.675	23.060	33.123
Tilsammen ...	58.172	351.334	76.610	329.292

Hertil kom både i 1688 og i 1905 husene. 1688 er der optalt ca. 13.000 huse med jord med tilsammen ca. 3.833 tdr. htk., i 1905 ca. 183.000 huse med jordtilliggende under 1 td. hartkorn med tilsammen ca. 43.000 tdr. htk.

1688 regnede man med en samlet hartkornsmængde på 357.572 tdr.,

i 1905 med ialt 372.419 tdr. htk., så at forskydningen i denne henseende ikke er ret stor og ikke udelukker at bruge tallene fra de to vidt forskellige årstal til sammenligning.*

Det meget slående ved en sådan sammenligning bliver det relativt fastliggende, der har været over danske landboforhold med hensyn til ejendommenes fordeling mellem de forskellige størrelsesklasser. De største ejendomme, klassen over 20 tdr. htk., var blevet et par hundrede flere og var vokset med ca. 25 pct. i samlet område, men til gengæld var den næststørste klasse, 12 - 20 tdr. htk., blevet væsentlig mindre talstærk og omfattende. For alle ejendomme med mindst 12 tdr. htk. har den samlede hartkornsmængde været lidt større i 1688 end i 1905. Derimod er der for ejendommene mellem 1 og 12 tdr. htk. foregået en vis stigende udstykning, således at tallet af egentlige bøndersteder har kunnet vokse fra 55.536 til 74.517, en i og for sig ikke stor vækst gennem så lang tid, men stemmende med hele vor landbo-lovgivnings tendens til at ville bevare bondestanden. Der må tillige have været noget vist naturbestemt i, at dansk landbrug under så forskellige og skiftende forhold kunne bygge på de mange bondebedrifter, isprængt forholdsvis få store gårde. En mindre, relativ tilbagegang i bøndergårdenes samlede tilliggende samt opdyrkning har tjent til at give plads for det væsentlig større område, som nu blev beslaglagt af de mange flere huslodder, der var blevet den eneste rigtigt øjnefaldende forandring gennem 200 år.

Spørgsmålet, der rejstes ved begyndelsen af dette århundrede, var i virkeligheden, om ikke det hidtil ret konservative forløb af hele udviklingen på dette område burde og kunne bringes til ophør ved radikale og revolutionære metoder, som greb ind i ejendomsfordelingen med det formål at gennemføre en rationel udstykning til gavn for de små brugere og alle jordsøgende, der under de givne, traditionelle forhold havde svært ved at finde plads.

Som en med bondeselvejet jævnbyrdig om ikke bedre besiddelses-

* Henrik Pedersen: Det danske Landbrug 1688 (1928); Statistiske meddelelser 4-24-2. I sidste halvdel af det 19. århundrede er ejendommene over 12 tdr. htk. gået frem med 10 pct. i samlet hartkorn, hvad der delvis hænger sammen med, at ifølge fæstelovene af 1861 og 1872 havde godsejerne ret til fri rådighed over så meget bøndergods, som svarede til en niendedel af, hvad de bortsolgte til fæsterne eller disses nærmeste familie.

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

form var imidlertid alle dage arvefæstet med ret til at sælge og pantsætte blevet opfattet, fordi arvefæsterens økonomiske risiko var mere begrænset end selvejerens, idet en del af hans afgifter var bestemt i korn og andre varer efter kapitelstaksten. Ved lov af 28. september 1918 blev det dog bestemt, at de nævnte afgifter fremtidig skulle udredes med penge efter gennemsnittet af kapitelstaksterne for årene 1890 - 1913 med udskydelse af de to laveste og de to højeste takster, en for godsejerne meget ugunstig, men for arvefæsterne — derimod ikke deres efterkommere eller efterfølgere, som skulle købe gårdene så meget dyrere — højst gunstig ordning.

Mere betydningsfuld i sine konsekvenser end fæsteafløsningerne var den i 1919 — altså samme år og ligeledes efter grundlovsændringen 1915 — gennemførte lensafløsning. I grundloven af 1849 var det blevet stillet i udsigt, at det ved lov »nærmere« skulle »ordnes«, hvorledes len, stamhuse og fideikommissgodser kunne overgå til fri ejendom. Når der dog hengik 70 år, inden dette grundlovsløfte blev opfyldt, havde det formodentlig sine gode grunde, nemlig at det her drejede sig om institutioner, der på visse måder gjorde deres gavn. Efterhånden som fæstegodset blev bortsolgt fra majoraterne, mindskedes ganske vist deres betydning som godser, der som regel havde budt deres undergivne stabilere og gunstigere forhold end de frie godser. Idet majoraternes fæstegods blev konverteret til fideikommisskapital, fik de imidlertid som før omtalt mulighed for i stor udstrækning at virke som en slags kreditkasser til gavn også for det mindre landbrug. Man skal i det hele næppe beklage, at der i et ikke-kapitalrigt samfund som det danske gennem lange tider under privatkapitalismens vilkår blev opretholdt nogle samlede formuer, hvis anvendelse var reguleret og underkastet statsmagts kontrol. Det er derimod misvisende, når der har været talt om »århundreders uret« i forbindelse med majoraterne.*

* K. K. Steincke: Kravet om Jord (1919). — Under de offentlige drøftelser om lensafløsningen lød i det hele visse aggressive toner, der fra et historisk synspunkt kan synes mindre velbegrundede. Måske burde lensadelens personlige indsats i samfundsmæssig henseende have været mere omfattende, men ved de vigtigste vendepunkter i vor nyere historie fremtræder mænd af denne klasse som førende og formidlende kræfter: Ved de store landboreformer Bernstorff'erne, A. G. Moltke og frem for alle Chr. D. Reventlow, ved overgangen til den frie forfatning 1848 - 49 A. W. Moltke-Bregentved som vor første konstitutionelle regeringschef, under forfatningskampen efter 1870 lensgreve J. L. Holstein-Ledreborg

De »bundne« godsbesiddelser havde i hvert fald repræsenteret en mindre »uret« end de »frie« ukontrollerede.

Len og stamhuse var altså i deres oprindelse med et par enkelte undtagelser privat ejendom, der som ovenfor skildret var overdraget til offentlig båndlæggelse mod visse særlige privilegier for besidderne og den tilfredsstillelse for disse, at ejendommenes fortsatte bevarelse i slægten var sikret. Den hele ordning var typisk for enevældens trang til at regulere. Lensbesidderne stod i et specielt forhold til konge og statsmagt, og ikke mindst på grund af deres særlig sikrede stilling og deres rigdom, som gav dem råd til at se mere stort på tingene, har de som klasse betragtet mere end de almindelige private godsejere været anlagt for de statslige og sociale synspunkter. Havde den ædle Reventlow ikke tillige været den godsrige lensgreve, er det ikke sikkert, han var blevet den store landboreformator!

Da spørgsmålet om en lens afløsning i dette århundredes første tiår for alvor dukkede frem, ytrede der selv af mere radikalt tænkende tvivl om det rigtige i at lade hidtil bundne besiddelser således glide ud i forhold med fri spekulation og uhæmmet gældsstiftelse. En lenskommission, som forhandlede fra 1909 til 1913, satte intet afgørende resultat ud over, at der 1914 som særlig institution oprettedes en lenskontrol. Landbokommissionen af 1911, der bl. a. skulle give staten anvisning på jord til udstykning, tog imidlertid sagen op fra et nyt synspunkt, idet det for den ikke var det afgørende at få lensbåndet ophævet, men at få det gjort på en sådan måde, at denne reform — som det hedder i kommissionens betænkning — »i vid udstrækning kunde gøre fyldest over for den ret påtrængende opgave at skaffe jord til oprettelse af mindre brug, og således at virkningerne i så henseende kunde vise sig i ret nær fremtid«. Landbokommissionen

som en af Venstres førere, ved forliget 1894 lensbaron T. Reedtz-Thott som Estrups efterfølger i konseilspræsidiat, i den følgende tid lensgreve Mogens Frijs som faktisk banebryder for systemskiftet 1901. Så kan man naturligvis sige, at den ældre grev Frijs gennemførte den ikke så heldige grundlovsændring af 1866, men denne var dog i den form, den fik, snarest et værk af den borgerlige godsejer Estrup (om hvem Holstein-Ledreborg skal have bemærket: »Han var jo ikke en af vore!«), og det var i hvert fald ham, der udnyttede den til en uforsonlig kamp mod Venstreoppositionen. Under alle omstændigheder var det lidt urimeligt at lade nogen politisk uvilje, der kunne skyldes godsejerklassens holdning i almindelighed, gå specielt ud over lensbesidderne.

F. S.

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

foreslog, at lens- og stamhusbesidderne skulle kunne overtage de til deres besiddelser hørende godser og kapitaler som fri ejendom mod at betale 10 pct. af værdien til staten og overlade denne en fjerdedel af den jord, de overtog, mod fuld erstatning, arealer, som derefter skulle udlægges til mindre jordbrug. Ifølge forslag, der blev udformet af den radikale regering og gennem vedtagelse i begge rigsdagens ting skulle blive til lov, fik staten 25 og 20 pct. af ejendommenes værdi (det første af besiddelser, til hvilke staten havde hjemfaldsret), og det blev endog en trediedel af jorden, der skulle stilles til rådighed.

4. oktober 1919 udstedtes lensafløsningsloven, der formelt gjorde afløsningen til en frivillig sag, men reelt pålagde en tvang: For så vidt der ikke indgaves begæring om afløsning inden udgangen af 1920, skulle der vel i det følgende år være mulighed for at opnå afløsning, men på hårdere betingelser, og derefter skulle der pålægges de uafløste besiddelser, som eventuelt blev tilbage, en årlig særavgift på 1 pct. eller — ved påhvilende hjemfaldsret — $1\frac{1}{2}$ pct. af deres værdi. De samlede værdier, som faldt ind under len og stamhuse, regnedes til ca. 400 millioner kr., hvoraf ca. 90 mill. efter den nye lov skulle tilfalde staten, medens den jord, der skulle overtages til udstykning, regnedes til ca. 40.000 tdr. ld.

Om lensloven og dermed sammenhængende forhold skriver Nationalmuseets direktør, dr. phil. Poul Nørlund (i »Fra Stænder til Folk«, 1943), at ingen tør påstå, at det store landbrug har mistet sin berettigelse som driftsform; men »mens bondestandens frigørelse blev til gavn også for godsejerne, har husmændenes rejsning i dette århundrede skåret skarpt i godsejernes kød, særlig gennem lensafløsningsloven af 1919, som gik lige til grænsen af, hvad dansk retsfølelse kunne bære«. Og der tilføjes: »Det er derfor forståeligt, at godsejerne ser på udviklingen med en vis bitterhed og reservation«.

Retsfølelse er ganske vist noget, der selv inden for samme nation i nogen måde skifter med tiderne, men det kan aldrig være tilfredsstillende for denne følelse at slå sig til tåls med en rent politisk afgørelse af et retsligt set omstridt og tvivlsomt spørgsmål. Det var naturligt og rimeligt, at den grundlovsmæssige forsvarlighed af lenslovens bestemmelser fra lens- og stamhusbesiddernes side blev prøvet ved domstolene. Østre Landsret dømte, at den i loven foreskrevne for-

muekonfiskation uden nogen som helst erstatning til besidderne var stridende mod den grundlovsparagraf, hvorefter ingen kan tilpligtes at afstå sin ejendom uden mod fuldstændig erstatning. Højesteret fandt derimod ikke, at lovens bestemmelser kunne tilsidesættes som stridende mod grundloven; vel var de stillede vilkår for majoratsbåndets bortfald meget byrdefulde for besidderne, men det måtte antages, at grundlovens § 91 (den paragraf i grundloven af 1915, der gentog junigrundlovens løfte om ophævelse af len og stamhuse) havde indrømmet lovgivningsmagten en vis frihed med hensyn til den måde, hvorpå den ville løse den opgave, som herved var stillet den.

Lensafløsningens virkninger var dybt indgribende i de pågældende besiddelsers forhold. Hvor hårdt slaget ramte visse familiers velfærd eller under tilstødende omstændigheder kunne ramme, derom vidner det, at flere af de gamle slægter, hvorom det drejede sig, måtte forlade de gårde, de hidtil havde beboet, og som de enten måtte lade stå tomme eller bortsælge til fremmede. I øvrigt kan det siges, at hvad der i den nyeste tid har gjort det store landbrugs og navnlig de tidligere majoratsbesidderes stilling mest vanskelig, er den hårde beskatning af de luksusbygninger, som i kraft af en bygningsfredningslov ikke tør nedrives, men skal vedligeholdes, desuden forpligtelsen til efter en naturfredningslov at opretholde og svare skat af parkanlæg og andre mere eller mindre uproduktive landskabelige områder, endelig ganske særligt den omstændighed, at den moderne progressive formuebeskatning ved sine praktiske virkninger hårdest rammer de store samlede kapitaler, der er anbragt i landbrug, hårdere end den, der er anbragt i de mere rentable erhverv handel og industri. Disse forhold tjente til at svække den store jordbesiddelse, særlig under 1930'ernes landbrugskrise — men under de landbrugskonjunkturer, der er fremkaldt ved Den anden Verdenskrig, hævder de pågældende ejendomme sig betydeligt bedre. Et stort landbopolitisk spørgsmål for fremtiden må det være, om der stadig i Danmark er brug for »godser« i den nu reducerede betydning af store land- og skovbrug.

Tilføjelse ved Fridlev Skrubbeltrang

Der er siden 1945 sket meget inden for dansk landbrug. Udstykningen er standset, ejendomsantallet stærkt dalende, landbrugets ar-

STORGODSUDVIKLINGEN OG LENS AFLØSNINGEN

bejdskraft er reduceret til en brøkdæl, mens mekanisering og rationalisering fra o. 1950 i hurtigt tempo har ændret produktionsvilkårene inden for flertallet af de bestående brug. Tekniske forbedringer i forbindelse med en udvidelse af kornarealerne på andre afgrøders be- kostning har stillet det store landbrug relativt gunstigt, men som helhed er landbrugets økonomi efterhånden forringet som følge af stigende produktionsomkostninger og ret lave eksportpriser; det europæiske markedspøblem er i 1967 stadig uløst. Den såkaldte liberalisering af dansk jordlovgivning er ikke så vidt fremskredet, at den har givet fri bane for udvidelse af de egentlige storbrug. Ned- læggelse og sammenlægning af mindre landbrug præger derimod ud- viklingen i efterkrigstiden. 1946 - 64 skete der visse forskydninger mellem ejendomsgrupperne:

Landbrugsareal	1946	1960	1964
0,55 - 5 ha	54.786	37,140	25.016
5 - 10 -	55.640	54.346	45.599
10 - 15 -	31.365	32.671	32.416
15 - 30 -	48.771	48.482	49.101
30 - 60 -	21.908	19.622	20.741
60 - 120 -	3.534	2.948	3.384
120 - -	996	867	905
	208.147	196.076	177.162

Småbrugene under 5 ha er gået 54 % tilbage siden 1946, og grup- pen på 5 - 10 ha, der bl. a. omfatter de fleste statshusmandsbrug fra 1920'erne, synes at stå for tur, mens de mindre gårdbrug endnu hævder sig. De mellemstore og navnlig de større gårdbrug er i færd med at genvinde den talmæssige styrke, de havde i 1946. Storbrugene over 120 ha havde dengang som i 1964 et gennemsnitsareal på ca. 210 ha, og deres samlede landbrugsareal er altså formindsket med 9 %, selv om en opgang nu spores.

I landbokommissionen af 1960 gik et flertal i 1966 ind for, at grænsen for fri adgang til sammenlægning skulle fastsættes til 45 og under visse forhold 75 ha geometrisk areal; et storbrugsvenligt min- dretal ville gå udover 100 ha. Udviklingstendenserne peger i retning af langt færre brug, idet ungdommens bortvandring bevirker, at landbruget i stigende grad kommer til at savne driftsledere. En yngre

HANS JENSEN

nationaløkonom, der har beskæftiget sig indgående med landbrugets rekrutteringsproblem,* finder det urealistisk at regne med rekrutteringsgrundlag for mere end 35 - 40.000 selvstændigt drevne egentlige landbrug ved udgangen af dette århundrede, svarende til et gennemsnitsareal på 75 - 100 ha. Men selv ved denne voldsomme strukturændring ville der — mener han — blive opretholdt et betydeligt antal mindre og mellemstore brug, f. eks. 25.000 med et gennemsnitsareal på ca. 40 ha. Konsekvensen måtte da blive et behov for henved 10.000 storbrug med et gennemsnitsareal på 200 ha, og altså skulle sammenlægningsgrænsen sættes endnu højere eller alle restriktioner for sammenlægning og samdrift ophæves.

Et sådant fremtidsperspektiv med Danmark som et storbrugets land ville dog ikke minde meget om den fjerne tid, da nogle få hundrede slægter ejede det meste af landets jord, fordelt på mere end 50.000 brugeres hænder. Oprettelsen af nye, store bedriftsenheder vil skabe svære finansieringsproblemer, som utvivlsonst bedst kan tænkes løst ved friere adgang til at anvende kollektive ejerformer (andels- og aktieselskaber) og ved et mere udviklet samarbejde mellem landbruget og de industrier, der forarbejder dets produkter. Det vil i manges øjne være en formildende omstændighed ved en så vidtrækkende strukturændring, hvis andelsideen og et samspil mellem land- og byinteresser på afgørende måde kommer til at præge de nye storbrugsformer.

Mens jordfordelingen er i støbeskeen og bliver afhængig af den kommende landbolovgivning, har mange af de nuværende storbrug ved ejernes eller forpagternes initiativ som landbrugere skabt interesse og respekt om sig. Ikke få herregårde har, som det er omtalt i dette værk, givet husly for kulturelle eller sociale institutioner, andre har gæstfrit åbnet deres naturskønne parker og adgangen til hovedbygningernes kulturværdier for offentligheden. I virkeligheden kom storbesiddelserne »folket« nærmere, da lensafløsningen og den nu standse udstykning brød med den traditionelle jordfordeling.

* Betænkning afgivet af Landbokommissionen af 1960. Tredie del (1966), side 114 - 125 (J. Vibe-Pedersen).

Godsernes »herligheder« i park og skov

af Poul Bondesen

Karen Blixen har i et af sine »Daguerreotypier« givet en særdeles dækkende definition af begrebet »herligheder«, som det kendtes i tidligere tiders herregårdsliv:

»Man talte i gamle Dage . . . om en Herregaards Herligheder. Jeg kan huske hvorledes en gammel Onkel, da en ung Mand i Familien havde købt en Gaard, straks forhørte sig: 'Er der nogen Herligheder?' Disse Gaardenes Herligheder var aldrig til at tage og føle paa, heller ikke kunde de omsættes i Penge. Det kunde være et Udsigtspunkt, hvorfra man kunde tælle elleve Kirker, eller en Række Kæmpehøje, eller en Lund af meget gamle Ege, der aldrig maatte fældes. Det kunde have med Jagt at gøre, og være Kronvildt eller Vildsvin, eller en egen Art Fuglevildt, som ikke fandtes paa Nabogaardene. Det kunde til Nød være et Sagn, som knyttede sig til Gaarden, — og endelig maaske et Spøgelse, en 'hvid Dame'«.

»Herlighederne« har utvivlsomt været af meget forskellig karakter — muligvis også omfattet bøndergods og kirketiende — ligesom man har søgt at lægge en vis talmagi ind i begrebet. Med sans for det »gotiske« nævner Karen Blixen i det samme erindringsbillede, at hun husker, at en gård i Jylland blev kaldt: »Gaarden med de syv Gange syv Herligheder«.

Det kunne fra gammel tid være syv kirker, syv skove, men også ting, som man næppe i dag ville betegne som herligheder — f. eks. syv snese vinduer i gårdens hovedbygning!

Betragter vi herlighederne i dag, bliver det i det væsentlige de tiliggende, som ikke har egentlig brugsværdi, men som danner rammen om herresædet og fremhæver den rent æstetiske side af et gods.

Da man efter lensafløsningen, hvor ofte betydelige dele af godsernes tilliggende blev skilt fra, begyndte alvorlige drøftelser i Danmarks

Naturfredningsforening, blev der fra det naturvidenskabelige udvalg gjort opmærksom på, at »godsernes naturvidenskabelige værdi beror på, at *herlighedsværdierne* i videst muligt omfang bevarer deres ubrudte sammenhæng af skovpartier, mosearealer, overdrev med stenbestrøninger af store sten, levende hegn, småsøer og vandhuller, kratbevoksede bakker, ådale, bæklejer, stendiger etc«.

Betydelige områder af de naturværdier, vi i dag har bevaret i Danmark, hører eller har hørt under godserne. Takket være, at disse områder langt tilbage har været lukkede domæner, hvor herlighederne pietetsfuldt blev bevaret fra generation til generation, finder man her betydelige værdier af landskabelig og videnskabelig art, en rigdom, som landet ikke kan undvære.

Naturfredningen i Danmark har gennem de sidste 40 år mødt stor forståelse fra majoratsbesidderne, som i betydeligt omfang og ofte uden udgifter for det offentlige har fredet om godsernes naturværdier, og i mange tilfælde åbnet adgang for almenheden.

Efter den adgangstilladelse, som skovejerne først i 30'erne meddelte publikum, blev kun 5,1 % af alle Danmarks skove helt aflukkede områder — en ordning som blev truffet i samråd med naturfredningsforeningen. De arealer, som skovejerne helst så lukkede, var jagtarealer, overdrev, mosestrækninger og have og park i hovedbygningens umiddelbare nærhed. Den del af skovene, som fortrinsvis er blevet åbnet, er højskoven, som vel nok lider mindst ved offentlig færdsel. Publikum blev således medansvarlig i værnet om herlighedsværdierne, og man må kun håbe, at folk, der besøger de åbne godsarealer, vil vise hensyn og forståelse — først og fremmest ved at efterkomme de indskrænkninger i adgangsrettighederne, som nødvendigvis må finde sted.

Den gæst, der i dag besøger en herregård, bør ikke alene skænke hovedbygningen sin opmærksomhed, men søge at forstå, at det ejendommelige ved en sådan gård er dens »komplicerede væsen« — som dr. Lorenzen har udtrykt det. Herregården består af flere, oftest tre elementer: hovedbygningen, haven og ladegården. Derfor kan man på visse herregårde også se voldgrave omkring ladegård og staldgård.

Forskellige steder har man i moderne tid søgt en rekonstruktion af de bede med krydder- og lægeurter, som fra middelalderen har været

dyrket her i landet, et felt, som i dag har interesse for mange haveejere. Her tilbyder f. eks. det gamle Vitskøl Kloster både vejledning og planter.

Med renæssancen — her i landet fra midten af det 16. århundrede — sker den første store opblomstring af havekunsten. Som fyrsterne måtte hver driftig herremand indrette sig lysthaver og disse måtte ofte — vel særligt på grund af voldgravene — lægges borte fra beboelsen. Haven kan have haft et udseende som den nu kan ses på Egeskov i en rekonstruktion efter den franske havearkitekt, professor Duprats planer med et mønster i buksbom og rødt grus.

Det er dog først fra baroktiden, at vi har de mange rester af storstilede anlæg af parker, som i en svunden tid har prydet mange egne.

Den pompøse barokstil *krævede* de lange akser, der kunne holde sammen på bolig, ladegård og have, et kostbart anlæg, som kun kunne magtes af de mere betydelige godser og så naturligvis i de kongelige lysthaver.

Barokhaven skulle efter fransk manér prange med parterrebede, busketter, statuer og springvand — og som det mest fremtrædende karaktertræk de lange alleer, hvor udsigterne blev holdt fast ligesom i lange kikkerter.

Oprindelig var alleerne sikkert stammehække eller klippet som små, formede træer, som det ses på samtidige billeder fra Frederiksberg Have. Barokalleerne skulle klippes omhyggeligt, så udsigterne langs akserne stod rent; hvis der ikke var råd til pasning, fik træerne i perioder lov at gro i fred og gennem naturlig udtynding voksede enkelte skud i vejret som stammer. Der fremkom så ofte den type af lind i alleer, som kaldes »kandelaberlind«. Rækken af træer er nu blevet en skyggefuld vej- eller gangallé, en stærkt ændret rest af barokhaven.

Efter Rutger Sernanders undersøgelser af svenske herregårdsalleer kan der skelnes mellem to perioder — en ældre, tidlig barok, hvor ask, elm, løn samt eg og skovlind (*Tilia parvifolia*) var på moden og en yngre, senbarokken med almindelig lind eller parklind (*Tilia vulgaris*) indført fra Holland som karaktertræ.

I dag udtyndes alleerne mest mod indersiden; men skulle de føres tilbage til barokkens stil, skulle udtynding også finde sted på ydersiden og i toppen.

Georg Georgsen har sagt om barokhaven, at den er opbygget som en by med alleerne svarende til gaderne, parterret til torvet og busketterne til huskarreerne. Udsigtslinierne i de fuldkomne symmetriske anlæg betød ikke alene, at der skabtes de meget ønskede lange perspektiver, men også at hele anlægget blev holdt stramt sammen.

Rundt om ved slotte og herregårde er gamle alleer bevaret enten som rester fra barokhaven eller plantet senere fra slutningen af det 18. århundrede. Det er særlig tilkørselsaksen, man har villet understrege. Det, at en statelig allé fører op til hovedbygningen, hører med til »herlighedspræget«.

Nogle af alleerne, som fører til herregårdens hovedbygninger, er stadig af anselig længde og et stort antal af dem er fredede. Til Ledreborg fører således en godt seks kilometer lang allé fra Roskilde-Ringsted landevej op til slottet. Den ejes dog ikke i hele sin udstrækning af grevskabet og dens bestand af forskellige træarter er ikke alle holdt lige godt. På Knuthenborg fører en 1,2 km lang allé af engelsk elm (*Ulmus procera*) fra Maglemer-porten til landsbyen af samme navn.

I bilernes tidsalder er vanskelighederne ved at bevare disse gamle vejalleer åbenbare. En efter alt at dømme heldig løsning er forsøgt ved Tranekær, hvor den lange lindeallé, som løber nord på fra slottet langs med parken og med smuk udsigt over markerne mod vest, er bevaret som den ene kørevej, mens man på en ny vejbane lagt ud i siden kører i modsat retning. En lignende løsning skal vist nok søges med den fredede allé ved Rathlousdal.

Kuriøst nok fører en anden lindeallé fra Tranekær Slot i sydvestlig retning mod kirken. Vejen blev anlagt af grev Frederik Ahlefeldt i sidste halvdel af det 18. århundrede gående uden om landsbyen — under en koppeepidemi, som hjemsøgte Tranekær!

Af seværdige, fredede alleer kan i øvrigt nævnes lindealleen på Egeskov anlagt på tværs af bygningens symmetriakse. På Holsteinborg fører den midterste af tre store lindealleer dybt ind i den tilstødende skov. Ved Hagenskov fører en pragtfuld allé af hundred-årige ege fra Bagslusebroen nær den tidligere slotsmølle helt til Kobbelhuset. En ejendommelig birkeallé kendes fra Edelsgave. Også Bregentved, Eriksholm, Hvedholm, Katholm, Lerchenborg, Moesgaard,

Rosendal og Sorgenfri har smukke alleer, som er underlagt fredningsbestemmelser.

I de kongelige lysthaver, som skildret af professor C. Th. Sørensen, var de oprindelige lindealleer i Frederiksberg Have det mest karakteristiske træk. Med sine alleer og busketter har den været et »grønt kunstværk«, som ved omlægningen i 1799 blev stærkt forringet.

I Fredensborg tjente de lange udhugninger i skoven, tilplantet med lind, også jagtmæssige hensyn.

I nyere tid har man flere steder søgt at genoprette — i alle tilfælde delvis — baroktidens franske haveanlæg. Enkelte gamle planer er bevaret, som man f. eks. kender det fra Bregentved, hvorfra der også eksisterer en samtidig skildring. Pastor A. J. Rehling har fortalt om haven, som den tog sig ud på A. G. Moltkes tid: smukke parterrer med vaser forfærdiget af Faksekalk og ligeledes kaskader af samme materiale. Fra dyrehaven føres man ind i parken ad lindealleen og træffer her i det første parterre en kostbar statue af hvid, italiensk marmor forestillende det »sabinske Jomfruveri«. I en rundel af lindetræer en sandstens-statue af Flora. Det, som langt overgår de andre »Zirater« i haven, er en obelisk, »højsalig Frederik den Femte til evig Ihukommelse«. Den er oprejst på det højeste sted i haven og i lige linie med kaskaden. Endnu er i parken bevaret nogle af baroktidens akser, understreget af alleer og en enkelt skråtforløbende, ret kanal med kaskadeparti.

Haverne på Glorup og Egeskov er begge anlagt omkring 1730. Ligesom i A. G. Moltkes anden barokhave, Bregentved, var haven på Glorup forsynet med parterrer, skulpturer og vaser. De berømte parterreanlæg er nu stærkt reduceret, ligesom skulpturernes antal er gået stærkt tilbage; men den nu landskabelige park holdes i smuk stand og kan besøges af offentligheden nogle gange om ugen.

Egeskovhavens stærkeste indtryk ligger i de talrige gamle hække, især af bøg og avnbøg. Intet andet sted i Danmark er så mange og så gamle hække endnu under saksen. De meterhøje hække klippes fra rullende stiger, mens toppene bliver slået med skarpslebne sabler — en særdeles kostbar vedligeholdelse, men med en enestående arkitektonisk virkning som resultat. De mange hækkerum bringer den besøgende nye overraskende oplevelser, og selvom den berømte labyrint

(fra 1861) er lukket for publikum — folk for vild og brød igennem hækkene — opnås et fortrinligt overblik fra et betryggende udsigtsstade i et hjørne af parken.

Også Lerchenborg har velbevarede rester af barokhave — specielt den berømte buehæk. På Lolland har parkerne på Søholt og Berritsgaard endnu bevaret de store træk fra baroktidens fylde og pragt, og noget lignende gælder for Rosenholm på Djursland.

Det var Frederik IV, som under indtryk af sine udenlandsrejser indførte barokkens havekunst i Danmark og hans betydeligste havearkitekt blev J. C. Krieger. Foruden at han fuldførte terrasserne i Frederiksberg Have, projekterede Krieger anlæggene i haverne til Fredensborg og Frederiksborg.

Efter professor C. Th. Sørensen skulle der i Fredensborgparken være meget lidt vandanlæg og vandkunster, så haven fremtrådte »ikke som noget italiensk anlæg — snarere fransk — men ellers ret dansk i sin form«. Frederiksborghaven var en vanskeligere opgave, men blev Kriegers mesterværk. Haven blev knyttet aksefast til slottet og terrænet formet til fire terrasser. Her blev der efter kongens ønske italiensk vandkunst, et kaskadeanlæg med det ovale bassin, som endnu eksisterer, 14 m over slotssøen. Kaskaderne findes ikke mere, men kunne med den teknik, vi råder over i dag, sikkert genskabes — murerne ligger endnu under blomsterbedene.

Professor Sørensen har betegnet Frederiksborg slotspark som »Danmarks fineste have i sin art — et nationalmindesmærke« — desværre en ruin, medens Fredensborg slotspark er den bedst bevarede.

Det kan ikke understreges kraftigt nok, hvor stor kulturmæssig betydning det har, at så mange herregårde — trods den meget dyre vedligeholdelse — søger at bevare de værdier, som endnu er tilbage i de sparsomme rester af barokkens arkitektoniske havestil.

Den mere naturalistiske havetype præger i dag de fleste anlæg omkring vore slotte og herregårde. Som en reaktion på den stive, strenge, franske have, indførtes omkring 1760-1770'erne fra England den *landskabelige* også ofte kaldet den »følsomme« have. Professor Christian Elling foretrækker betegnelsen »Den romantiske Have« og har i sin bog af samme navn givet en af de mest læseværdige skildringer af denne haves væsen.

Samtidig med den sidste store epoke i dansk herregårdsbyggeri — af karakter som »bekvemme landsteder« — ophører den disciplinerede havestil, hvor de enkelte planter var indordnet helheden som hække, alleer, busketter og parterrer, og afløses i større eller mindre grad af store plæner, snoede gange og fritstående træer, hvor planterne som individer har større betydning.

I en del haver bevares visse træk af den franske tradition — bedst kendt fra de lange, snorlige alleer, akserne, der holder sammen på anlægget. Professor Elling nævner som eksempler på nye haveanlæg, som endnu tilhører barokken i deres grundtræk, Bernstorffs og Glorups og de store parker ved Fredensborg og Jægerspris. Større partier af parkerne »faar lov til at beholde en fri Skovkarakter. Alene ved sin Størrelse har Fredensborg-Parken virket som et Landskab, mellem Alleerne og udenom de arkitektonisk bundne Pladsanlæg var den 'naturlig'«. For romantikkens mennesker var Fredensborg park ikke alene i kraft af denne naturlighed beundring værd, men sikkert også på grund af den stramhed i linierne, som endnu fandtes i anlægget. Hovedaksen er senere med held udvidet til en storslået plæne.

En væsentlig fornyelse i Fredensborg-parken blev dens udsmykning med skulpturer i et omfang, som ikke er kendt noget andet sted i landet. De største og fornemste blev Wiedewelts monumenter og udsmykningen af Marmorhaven, af en hel anden karakter de ejendommelige sandstensfigurer i Nordmandsdalen. Det cirkelrunde anlæg ligger godt gemt, vistnok i en oprindelig grusgrav fra Østrup vang, og er omgivet af tæt beplantning. Statuerne, som forestiller norske bønder og fiskere (60 ialt) i nationaldragter og 9 færinger, er fremstillet i 1760 - 70 af J. G. Grund efter bergenseren Jørgen Garnaas' små figurer udskåret i hvalrostand, hvoraf enkelte endnu opbevares på Bergens Museum og Nationalmuseet i København.

Frederiksberg Have blev omlagt i 1799 med hovedakserne bevaret som grønne plæner, men denne park anses af havekyndige som mislykket i sin udformning.

I årene efter 1800 foretog forfatteren Chr. Molbech vandreture til en række danske herregårde og beskrev senere gennem breve og dagbogsoptegnelser disses herligheder. På Bregentved mødte han den franske haves stivhed, men var, som typisk for sin tid, mere begejstret

for Herlufsholms »romantiske ensomhed« midt i skoven og Gissel-feld-havens beliggenhed i en natur, som var skabt til at »arrangeres« efter romantikkens smag. »Haveanlæggene«, skriver Molbech, »vidner om en reen Konstsmag, og slutter sig med en fuldkommen Harmonie til den nærmest omgivende Natur, saaledes at Haven kun synes at være Forgrunden til det Landskab, hvortil Udsigten er aabent«.

Molbech rører her ved noget overordentligt karakteristisk ved den engelske havestil — den lader sig bekvemt indpasse i naturen og danner ved sin overgang til den nærliggende skov, eng eller mose større perspektiver, vil lettere syne storslået selv i et mindre anlæg.

Hertil kommer så det romantiske islæt — naturefterligningen med indslag af kuriositeter. Større eller mindre huse kom til at spille en rolle: templer som Apistemplet i Frederiksberg Have, lysthuse med fremmedartet præg som det kinesiske, schweiziske og norske hus i samme park eller »Norske Hus« på Hofmangave og »Generalens Lysthus« i engelsk cottage-stil på Korselitse.

Mange lysthuse havde ved deres beliggenhed — gemt væk ude i skoven, undertiden med vanskelige adgangsforskelde som broer eller »skjulte stier« — karakter af eremitager. Sanderumgaard's »Tankefuld« (se side 189 i DSH bd. 7) er nok den berømteste eremithytte i Danmark og endnu bevaret.

Molbech viser flere gange sin berettigede utilfredshed med de kunstige bondehytter, eremitboliger, ruiner (på Liselund) og stendysser (Marienborg), han træffer på, og anser den slags efterligninger for at være affekteret koketteri, der strider mod den naturlighed, som bør være havekunstens særkende.

Også grotterne — ofte i forbindelse med en kilde (som f. eks. den kendte kildegrotte i Frederiksberg Have) er et kapitel for sig. Med mange af disse kuriositeter har man villet tilføre slottet eller herresædet herligheder, som ikke fandtes i forvejen — på lignende måde som den falske »Trøsteløs Kirke« i sin tid gav perspektiv til det fynske gods Erholms romantiske udsigt. Udsigterne spillede i det hele taget en betydelig rolle på herregårdene og kunne ofte nydes fra særlige pladser som den klassiske »Abrahams Skød« på Hindsgavl.

Et af romantikkens bedste eksempler på storstilet naturefterligning har man i Liselunds anlæg ved Møns Lilleklint — det rigeste og bedst

bevarede romantiske haveanlæg i Danmark. I Marienborg park havde Calmette'rne skabt en have med kanaler og templer, men ret stilfærdig på det flade Vest-Møn. Helt andre muligheder var der på de høje bakkeområder ud mod Østersøen — »de møenske Bjergegne, hvor den gavmilde Natur har skabt og Konsten dannet« som Molbech udtrykte det.

Arkitekt Aage Rafn, som restaurerede »Gamle Slot« har givet en levende skildring af det oprindelige anlægs skiftende prospekter fra den øverste, opdæmmede sø og til vandløbets udmunding i Østersøen. På sin vej strømede vandet gennem kanaler og søer nu og da med mindre vandfald og bække. De forskellige øer, man passerede, havde sin særlige beplantning: den halvmåneformede ø i den cirkulære sø bevokset med urter, en anden ø i en større sø bar cypreslignende træer. Bag denne sø løb vandet et stykke under jorden for at skyde frem i en grotte overhævet med kampesten, hvor en indskrift på en marmorplade priste det herlige kildevæld. Heller ikke rundtempler og en labyrint — en buksbombevoksning står tilbage på en aflang ø — har manglet i denne fantastiske have. Hele denne tur kan næppe skelnes i alle sine enkeltheder af den besøgende i dag; kun bækken, der løber gennem den store dal og falder ud i dammen ved siden af slottet, kan stadig beundres. I dalen løb vandet videre og styrtede sig i »den store Kaskade« ned gennem slugten i skrænten mod Østersøen; derefter under Djævlebroen, hvorfra man havde udsigt til Klintekorset højt oppe, her hvor en skovbetjent engang var styrtet i dybet og dræbt. Partiet med broen og slugten kendes fra et maleri af C. W. Eckersberg og ligeledes fra Molbechs begejstrede skildring: »et rædsomt skønt Nedsyn til den brusende Strøm«. Denne lukkede, skovklædte, måske lidt dystre slugt, hvor dens »Badstue« og »Bastion«, »Borgruin« samt »Kapel« og »Djævlebro« forsvandt ved nogle skred i 1902 og 1905, har helt ændret karakter; med nye tilplantninger søger man at lukke de åbne brud.

I de ofte betydelige omlægninger, som igen finder sted i mange herregårdshaver mest mod slutningen af forrige århundrede, forsvinder mange af den romantiske haves kuriositeter. Parkerne er stadig landskabelige — »et stiliseret bakkelandskab« som professor C. Th. Sørensen kalder det med henblik på de store engelske havearkitekters

anlæg — men der lægges mindre vægt på en naturefterligning. Det tilstræbt fremmedartede og kunstige, som stødte selv en romantiker som Molbech, forsvinder mange steder, selv om der nu, ja endda i stigende grad indføres fremmede træer og buske.

Enkeltstående træer eller »træholme« med grupper af træer præger i dag de fleste herregårdshaver, hvor mange af de betydeligste plantninger er fredede.

Dansk naturvidenskab er langt tilbage knyttet til herregårdenes parker, skove og andre naturområder. En af Danmarks betydeligste zoologer, Otto Frederik Müller, var i slutningen af det 18. århundrede huslærer hos lensgreve J. C. Schulin på Frederiksdal ved Furesøen. På de i dag fredede lokaliteter gjorde han mange af sine fund og beskrev en række dyrearter som nye for videnskaben. Nævnes bør det også, at H. C. Andersen under sine mange besøg på forskellige herregårde samlede ind til vennen Jonas Collin — især landsnegle, hvoraf flere eksemplarer endnu findes på museer i København og Århus. Kendt er det, at digteren, som i London 1847 skrev eventyret »Den lykkelige Familie«, var inspireret af de store vinbjergsnegle, han havde iagttaget på »skræpperne« (hestehov), som groede i mængde på skråningerne af Glorups voldgrave. Denne store, »hvide« snegl med den brunstribede skal er først og fremmest kendt fra herregårde og klostre og formodes indført fra Sydeuropa som fastespise.

Med henblik på fredningen af de store godsers natur fremhævede professor C. Wesenberg-Lund i sin tid værdien af de arealer, som lå i umiddelbar nærhed af hovedbygningen — have og park. »Der vil komme en tid« — skrev Wesenberg-Lund — »hvor den danske nation ikke ejer bedre sangfuglereservater end de store sydlige godsers herregårdshaver. De har som sådanne national værdi og burde om påkrævet kunne gøre fordring på national beskyttelse«.

Når man erindrer sig Karen Blixens sorg over, at nattergalen i hendes sidste leveår udeblev fra Rungstedlund, og det ubegribelige i at vandaler en dag havde fundet på at nedtrampe de store vinbjergsnegle på en bæk i parken, er man ikke i tvivl om, at skal disse værdier beskyttes, er det sidste frist både med forståelse for fredning og ikke mindst oplysning i så vide kredse som muligt.

Også de i mange herregårdes umiddelbare nærhed beliggende søer

er i stor udstrækning blevet underlagt fredningsbestemmelser til gavn for dyre- og plantelivet. En af de første betydelige fredninger var Borresø ved Tranekær — nu et administrativt reservat. Gudme Sø under Broholm, Nørre Sø under Brahetrolleborg med Baggensens »Lucieø« og Sandbjerg Sø på Sundeved, hvor hanplanten af krebseklo har sin nordligste forpost, er andre eksempler på fredninger.

Den betydeligste fredning fra midten af 20'erne omfattede den store Knuthenborg park på Lolland. Gennem tre generationer har greverne Knuth arbejdet for oprettelsen af denne park og ganske særligt grev Eggert Knuth, der tiltrådte i 1864. Den ansete engelske landskabsgartner H. E. Millner udarbejdede i forening med greven planen for parken, som i sit ydre blev engelsk præget, men også med sin beliggenhed ud til Smålandshavet blev et udtryk for »det intime samvirke mellem hav og land, som karakteriserer Danmarks natur«. Parken dækker et areal på 1.100 tdr. ld. og er omgivet af en 7,2 km lang og 2 m høj kampestensmur. Det er Nordeuropas største herregårdspark. Adgangen for publikum sker gennem to porte, og man gør nok klogt i at køre, hvis man ikke har flere dage til rådighed.

Over 500 forskellige arter træer og buske finder man i parken, og heri er ikke medregnet de mange varianter af rhododendron. Kernen i det storstilede anlæg er partiet omkring »Svanesøen« i den såkaldte »Vinterhave«, hvor de største og smukkeste, stedsegrønne træer findes: 30 m høje kæmpethujaer, det californiske kæmpetræ, mammuttræet (*Sequoiadendron giganteum*) i flere eksemplarer og landets største. (Andre fine eksemplarer findes i skoven ved Gjorslev, i Ledreborg park og i skoven ved Langesø.)

En interessant detalje er den omfattende udplantning af mistelten, som med held har slået an på flere træer. Denne snyltende busk kendes som formodet vildtvoksende kun få steder i landet, bl. a. på herregården Lindersvolds område, hvor man har vidst besked om dens forekomst siden 1858.

På Knuthenborg som på mange andre godser fortsætter tilplantninger i parkerne og kan ad åre blive guldgruber for interesserede trækyndige. På den anden side må man se i øjnene, at flere af de fremmede vedplanter nu og da bukker under især i strenge vintre, selv om det milde kystklima nok de fleste steder er gunstigt for par-

kernes fremmede vækster. I de hårde vintre 1939 - 40 og 1941 - 42 frøs de imponerende abetræer i Hindsgavl park og Krogerups stolthed, den mægtige ægte kastanje, ihjel. Omvendt har man fra flere godser kunnet levere frø og stiklinger til arboreter, eller som et kuriosum dette lille træk fra Egeskov: Ved den lille bro over nordre vandgrav står en hængepil, hjembragt fra Napoleons oprindelige grav på St. Helena af admiral Steen Bille, da han med »Galathea« besøgte øen. Da pilen på graven i 1932 var gået ud, sendte man stiklinger fra Egeskov via Paris til St. Helena!

Ligesom Knuthenborg park for ca. 40 år siden blev udlagt som fredet naturområde — af professor Kaj Gram betegnet som »mere natur, omend tæmmet og beriget, end park« blev også Tranekær park på Langeland fredet og ligeledes på godsbesidderens foranledning. Parken, som nok er landets 4.-største herregårdspark (148 tdr. ld.), og med slot, sø og skov en af de smukkeste, rummede dengang i sine nærmest vildtvoksende partier omkring »Borresø« en overordentlig rig flora og fauna. I ellesumpen på søens nordside rugede skarven for første gang i dette århundrede, men kolonien måtte ligesom den på Aalholm beskydes på grund af for store ødelæggelser. Efter en istandsættelse af Tranekær park er det nu muligt for publikum tørskoet at nyde godt af den overordentlig smukke og afvekslende vandring søen rundt med udsigtsglimt til slottet og den tilgrænsende Tovløkke skov. Parken rummer ikke så få smukke og sjældne træer. Ved gartnerboligen, tæt ved landevejen står landets vistnok største, i hvert fald tykkeste tempeltræ, *Ginkgo biloba*. Træet er en overgangstype mellem bregner og blomsterplanter og dens blade viser da også lighed med den kendte venusbregnes (»venushår«) bladafsnit.

Et af de smukkeste haveanlæg i Danmark træffes i dag som på Molbechs tid i Gisselfeld park. Den offentlige del af haven er fornylig udvidet betydeligt og parken rummer ikke så få seværdige træer. De ældste er fra begyndelsen af 1700-tallet, men parkens nuværende skikkelse er fra 1875, hvor landskabsgartneren Millner forestod planlægningen. Blandt dens store graner er én ca. 240 år gammel, en anden har en krone helt ned til jorden, hvor grenene har slået rod. Kæmpe-thujaerne (*Thuja plicata*) regnes af træknyndige for at være de største og smukkeste i landet og danner nord for køkkenhaven et kæmpe-

lysthus. I Gisselfeld park er tempeltræet nærmest buskformet med en kronediameter på 12 - 13 m i modsætning til de almindeligvis ranke eksemplarer, man ser i andre herregårdsparker. Endelig forekommer den orientalske platan, kaldet »klunketræet« efter de dinglende, kugleformede frugtstande, i velformede eksemplarer i Gisselfeld-parken.

På Fuglsang på Lolland er størstedelen af parken uden for voldgravene tilgængelig for publikum, og den udgør sammen med den tilgrænsende skovagtige »Askelund«, de velbevarede stengærder og terrænet ved Guldborgsund — »Skejten« — et overordentlig smukt sammenhængende godsterræn med »herlighedskarakter«. Over dens træer og buske har professor Johan Lange udarbejdet en artsliste på 233 forskellige, hvoraf de ældste og smukkeste står på plænerne syd og vest for hovedbygningen. Bemærkelsesværdig er det over 25 m høje pagodetræ (*Sophora japonica*) plantet i 1845. Træet, som stammer fra Korea og Kina, blev indført til Europa i 1747 og står eller har stået i en del danske herregårdsparker. Det ældste — fra 1800 — er formodentlig det i Marienborg have på Møn, men andre gamle og store individer kan ses i Knuthenborg, Krenkerup og Tranekær slotshaver, ligesom en sjælden hængeform kendes fra Vallø.

Af andre store, landskabelige parker kan nævnes Aalholm med en overordentlig righoldig træ- og buskvækst, hvoraf mange arter er plantet i begyndelsen af forrige århundrede under F. C. Raben. Træerne er nu nummereret med små skilte og en artsliste på ca. 240 arter udarbejdet. De store velholdte græsplæner og lange alleer samt de fredede havehuse er med til at præge Aalholm slotspark. Også Krenkerup på Lolland rummer flere, tildels sjældne træer; vistnok den eneste forekomst i landet af pyrenæisk eg.

Fyn rummer mange store, nu fredede herregårdsparker — Egeskov og Glorup er allerede omtalt, men også Langesø, Brahetrolleborg og Hofmangave bør nævnes. På Langesø står et par gigantiske mammuttræer, de største på omkring 40 m højde. Brahetrolleborg har endnu den storslåede grotte med de mange dværgnåletræer.

Et nyere fænomen inden for den mere haveprægede del af flere herregårdsparker er de ofte ret betydelige blomsterarrangementer, almindeligvis anlagt i samarbejde med gartnere fra det frie erhverv. På Egeskov findes i et særligt afsnit staude- og rosenhaver tilplantet af

forskellige frø- og planteskoler. Tre godser har tillagt sig seværdige blomsterløgparkeer. Den første åbnedes på Gaunø 1957. Året efter fulgte Langesø og i april 1960 Vallø. For mange haveejere bliver disse storstilede anlæg i de tiltrækkende parkeer et yndet udflugtssted og kan vel i skønhed måle sig med flere af de kendte hollandske som f. eks. Keukenhof. I Valløparken er der i samarbejde med Danmarks Blomsterløgavler-forening lagt mere end 800.000 løg — væsentlig tulipaner og narcisser. Det drejer sig endvidere om en righoldig variation af sorter, hvoraf adskillige er repræsenteret i grupper på op til 5.000 løg! Også Spøttrup i Jylland har nu fået sin løgpark.

For fuldstændighedens skyld kan endelig nævnes det herregårdsagtige Humleore nær Ringsted. Den engelsk-prægede park er anlagt af prof. C. Th. Sørensen og betragtes som det smukkeste eksempel på den seneste tids »landskabs-gartneriske« indsats i Danmark.

Ligesom parkeerne omkring vore herregårde og slotte rummer betydelige elementer, som takket være fredning, ofte gennem flere generationer, har bevaret sin tiltrækning den dag i dag, finder vi også i skovene og de andre tilliggende uden for den egentlige park talrige enkeltheder og betydelige områder af stor landskabelig skønhed og naturvidenskabelig værdi. Store landskabsfredninger kendes blandt de tidlige fra Bramsnæsvig under Ryegaard — fra gammel tid kaldet »Dejligheden« — og på lignende måde med skønne udsigter fra Kalø i Jylland, hvor nu bl. a. Vildtbiologisk Station har til huse.

Det er sagt, at »danske skovejere i udpræget grad har været skønhedsdyrkere, dels fordi de selv gerne ville færdes i smukke omgivelser, dels fordi mange af dem havde almensind« (skovrider Poul Lorenzen). Nu er skoven jo først og fremmest en forretning og selv om en skovejere af idag måske nok i hjertet »holder med bøgen«, må skovejeren dog i hovedsagen anlægge et økonomisk synspunkt og dyrke nåletræer!

Til trods for disse synspunkter, er der bevaret så megen løvskov og fredet så mange træer og træholme på danske godser, at herlighedspræget endnu mange steder gør sig stærkt gældende.

Et resultat af de store landboreformer i slutningen af det 18. århundrede var »fredskovsforordningen af 1805«, som for de private skove medførte udskiftning af fællesskabet. Bøndernes urgamle ret

til kreaturgræsning og gærdselshugst skulle ophøre og vedligeholdelse og fredning af skovene indføres.

Til trods for den strenge fredskovspligt, hvorefter al eksisterende højskov skulle bevares som sådan, blev dog navnlig i den første tid en del mindre skove og ligeledes randbevoksninger i større skove ryddet. Hårdest gik det da ud over de typiske græsningsskove: egeblandingsskovene.

Forskellige forhold, bl. a. rige oldenår gav en betydelig bøgeopvækst, således at årene efter fredskovsforordningen blev præget af en forskydning bort fra de selvsåede egeskove. Skovdyrkingen tog fart, og efterhånden fremstod de kulturskove, der afløste de åbne, lyse græsningsskove.

Kun få rester af tidligere tiders egeskove er bevaret idag — mest på Fyn og i det nordlige Sjælland. Under herregården Broholm er den fredede Skelmose skov et illustrerende eksempel på gamle dages græsningsskov. De bredkronede ege vokser her på ret fugtig bund, hvor græsbenyttelsen gennem mange år har givet skoven karakter af eng med fritvoksende træer. Anden frodig egeskov, gammel og fredet, kendes fra Gyldensteen og Hofmansgave. En rest af et større skovareal, her med særlig ranke ege kendes fra Ribe Kærgaards skov og er nu fredet. Sammen med den nærliggende »Hollænderskov« er det dén naturlige løvskov i Danmark, der ligger Vestkysten nærmest — kun 5 - 6 km derfra.

For 60 år siden begyndte man på Bregentved et arbejde for genrejsning af den danske egeskov med forsøg på at bevare gamle uberrørte løvskovsbevoksninger i Olstrup skov, men ligeledes forsøg på at skabe fremtidens kulturskov af høje, ranke ege. De ældste levende væsener i Danmark — de gamle kæmpege — forekommer endnu idag i park og skov; de er fredede og ofte navngivne og for en del af dem med alderen anslået i tusinder af år. De ældste ege i Jægersborg Dyrehave er mellem 600 - 800 år, den berømteste er nok »Skovfogedegen« ved indgangen fra Klampenborg.

Særlig omtale fortjener kæmpegene i Jægerspris Nordskov, hvor det folketomme område i tidligere tider og det utilgængelige voksested — fugtig elleskov — måske har været medvirkende til at frede om egne, som forøvrigt har hver deres særpræg. »Snoegen« med den

stærkt vredne stamme har efter de seneste opgivelser en omkreds på 8,7 m i brysthøjde og anslås til at være 425 - 840 år gammel. »Storkeegen«, som i forrige århundrede husede en storkerede — kendt fra en tegning af P. C. Skovgaard, dateret 1842 — har en omkreds af godt 15 m; den mistede i 1947 en væsentlig del af kronen. Alderen anslås til skønsmæssigt 600 - 1400 år, efter nyere undersøgelser af skovfoged Th. Jensen (1965): 798 år. Den ældste af Jægersprisegene er »Kongeegen«, hvis alder ligger mellem 1.000 og 2.000 år — 1424 år efter Th. Jensen. Omkredsen er i brysthøjde ca. 24 m og i dens hule stamme skal 18 - 20 mennesker med lethed finde plads. Efter P. Chr. Nielsen overgår kongeegen vistnok de store engelske og er (1965) sikkert den største eg i Europa!

I de 100 år, egne har været besøgt af publikum, har de tydeligt lidt under folks »lidet pietetsfulde opførsel« med det resultat, at skovens andre gamle ege, som heldigvis står på utilgængelige steder, holdes ukendte for offentligheden. Rundt om på godserne står endnu mange fine, gamle ege, hvis æstetiske værdier er blevet fredet gennem generationer. Her kan kun nævnes enkelte eksempler som »Valdemars egen« på Korselitse på størrelse med Snoegen og egne »Adam og Eva« (hvoraf »Adam« desværre er væltet i 1956), den 7 - 800 år gamle »Egede-egen« på Jomfruens Egede og en næsten ligeså gammel kæmpe-eg under Lystrup; endvidere den 500-årige eg ved Ravnholt og den 400-årige »Rendbjergeg« i Storskoven under Oreby og Berritsgaard gods. Også kæmpeegen i Boller slotspark er af imponerende størrelse. Af de fem kendte Niels Ebbesens ege står den største ved Ristrup nær Århus. Den 1870 forsvundne »Baggesens Eg« ved Christianssæde (se billedet i DSH, bd. 6 s. 299) rummede et lysthus i sin hule stamme, hvor digteren kunne sidde og skrive »i Egens tempelhalvte Hjerte«.

Også bøgen har alderstegne træer rundt om på godserne og naturligvis findes der også en »Kongebøg« som den i Bastebjerg skov under Svenstrup. Fredede, men ellers ikke yndede af forstmanden, er forskellige bevoksninger af flerstammede bøge. Et skovparti med bøge af dyrehavetypen står i Gudbjerg skov (tidligere under Mullerup) i åbenbar modsætning til den omgivende kulturskov med dens slanke stammer. På lignende måde står de mange flerstammede,

knortede og vredne bøge i Jægerspris Nordskov forstmæssigt på et lavt trin, men deres skønhedsværdi er uomtvistelig. Som de står, fritvoksende eller i smågrupper i det parklignende terræn, opnås det dyrehaveagtige præg, som er af stor malerisk virkning. I parken til Højriis på Mors står nær voldgraven landets formodentlig bredeste hængebøg — ca. 80 m i omfang.

Men også ranke bøgetræer i smuk vækst er en herlighed, som udmærker mange herregårdsskove. I »Lunden«, som slutter sig til Gram slotspark er de 2 - 300 årige 25 - 30 m høje bøge nu fredet. I Østre Stigehave skov nær Lohals på Langeland — under Tranekær gods — står den ca. 40 m høje »Store Bøg«, som regnes for at være Danmarks smukkeste bøgetræ.

Det sidste kapitel i skovenes udviklingshistorie er den stærkt øgede plantning af nåletræer, som finder sted selv på de mere yderige jorder. Som konkret eksempel kan nævnes, at på landets største private skovejendom, Frijsenborg, bestående af ca. 50 enkeltskove på tilsammen 7.700 tdr. ld., er de 60 % af træerne nåletræer. Men løvskovs-områder er bevaret af hensyn til vekseldrift og skønhed.

Det er værd at lægge mærke til, at det foruden statsskovene bliver de store godser, stiftelsers og privatejede skove, der endnu har muligheden for at værne om landets måske største herlighed. Det vildtvoksende får endog pletvis lov at eksistere og kan nu og i fremtiden rumme interessante studiemuligheder som i den såkaldte »døde skov« under Brahetrolleborg, hvor faldne træer ikke fjernes, men får lov at smuldre hen.

At skovene tillige er rammen om jagtens herligheder, idag med en intensiv vildtpleje, nævnes kun for fuldstændighedens skyld; en gennemgang af denne spændende side af herregårdslivet bliver der desværre ikke plads til på dette sted. Kun bør vel nævnes, at vi udenfor Jægersborg Dyrehave har den største bestand af kronvildt i indhegning i Tofte skov og Lille Vildmose under Lindenborg. Her færdes omkring 500 stk. kronvildt i et ca. 7.200 tdr. ld. stort område, hvor man på det flade terræn af »dyrehaveagtig« skønhed har udsyn langt ind under de hjortebidte træer.

Noget ganske enestående i Nordeuropa er uden tvivl, at man i Danmark ved vore fjorde og bæltter træffer løvskoven helt ude mod

det salte vand. Denne landskabsform findes ikke i de øvrige nordiske lande og heller ikke i Tyskland (til nød enkelte steder i Holsten), Holland og Belgien. Karakteristiske områder af kystskove træffes langs Falsters østkyst, øst for Vordingborg, ved Guldborgsund, Øresundskysten med Dyrehaven, i det fynske øhav — Fyn, Langeland, Tåsinge — på Als, sydøst for Kolding, Vejle Fjord, Århus Bugten, Djursland og mange flere steder — ganske væsentligt skove med tilknytning til slotte og herregårde.

Et kystparti af enestående karakter er Møns Klint fra Jydelejet i nord til Sommerspiret i syd med den 128 m høje Dronningestolen som midtpunkt — sammen med de smukke, lyse skove den skønneste del af herregården Klintholms tilliggender. Disse storslåede, klippeagtige kridtklinter er stadig en attraktion af rang, selvom de store skred i 1890'erne, forårsaget af optagning af sten og kugleflint langs stranden, ændrede de gammelkendte konturer og ødelagde faldenes rige vegetation.

Indtil den store naturfredningslov blev gennemført i 1937, var det kun i Sønderjylland efter Jyske Lov tilladt at færdes på den udyrkede strandbred. Nu, hvor alle for græsvækst blottede strandbredder er tilgængelige for alle, har strandlivet fået gode betingelser.

Det har tidligt været af betydning at opnå strandarealer, hvor bade- og lejrLiv har kunnet udfolde sig, og mange værdifulde områder er med stor velvilje fra herregårdes og stiftelsers side blevet afsat til disse formål. Ikke mindst bliver sådanne områder af værdi i nærheden af større byer, hvor nu også stat og kommune ved køb og fredning har vist påskønnelsesværdigt initiativ. Nord for København er det således lykkedes flere steder at føre Dyrehaven ud til kysten — en tilnærmelse til tidligere tiders helhedspræg. Andre strandområder af betydning for hovedstadens befolkning er Store Karlstrup strand under Gammel Køgegaard og syd for Køge Vallø strand, hver for sig kilometerlange arealer fredet uden udgifter for det offentlige!

Syd for Århus har byens kommune opkøbt betydelige skovarealer under godserne Marselisborg, Moesgaard og Vilhelmsborg med de fredede høje bøgeskrænter og den lange »mønsterstrandvej«. Under Lerchenborg er det for Kalundborg fra gammel tid så betydningsfulde udflygtssted »Asnæs Forskov« fredet med tilhørende strand-

arealer. Nær Præstø fed ligger den idylliske »Strandegaard Dyrehave« med åbne sletter og fristående træer — fåregræsning og lejrplads!

På Falsters østkyst er bræmmer af bøgeskove og strandarealer under det Classenske Fideikommis nu fredet med herlig badestrand. På Fyn er forlængst udlagt strand for badning ved Gyldensteen, Hverringe og Lundsgaard — også med mulighed for lerjslugning. 3 - 4 km usædvanlig smuk strand med skov og krat og åbent terræn blev i sin tid fredet ved Lundeberg under Broholm. Det sjældent idylliske strandparti med det gamle fiskerlejes bindingsværkshuse kan nydes fra en anlagt spadseresti og besøges om sommeren af mange mennesker. Det kan ikke skjules, at den frie adgang til et område som det nævnte, kan sætte sine spor på dyre- og plantelivet, men det er vel prisen, som må betales? Samtidig med at en kyststrækning på over 2 km er frigivet til badning og lejrplads under Holsteinborg, har man for at værne om de naturvidenskabelige værdier unddraget publikum færdsel på visse partier af Glænø.

Visse strandområder kan i kraft af deres noget utilgængelige beliggenhed (strandenge, halvøer, øer og holme) have den allerstørste betydning for dyre- og plantelivet samtidig med at de fra gammel tid har været skattet for deres uberørte natur. Det gælder »Enebærodden« eller »Hals« som Hofmangaves perle egentlig hedder — en kalkholdig lokalitet med en rig vegetation af vilde roser og træhøje benved. Hele stedet bærer præg af den herligste frodighed.

Fredet er også halvøen »Egehoved« under Nysø og det parkagtige »Skejten« under Fuglsang ved Guldborgsund. Her får de gamle træer lov at gro — spredte grupper af store ege og den sjældent talrige bevoksning af gamle naur-planter.

Knudshoved Odde — ved hvis rod herregården Rosenfeldt ligger — er vidtberømt for sin herlige natur med gamle ege og længst ud mod spidsen forblæste tjørne. Her er endnu et af de få steder, hvor klokkefrøen, i ældre litteratur kaldet Peder Oxes frø, kan høres. Til lige er odden rig på oldtidsminder i det naturfredede område.

Endnu mange strandlokaliteter, øer og holme under godserne kunne være opregnet, steder, hvor talrige svømme- og vadefugle yngler eller raster under træk. Det må være tilstrækkeligt at nævne,

POUL BONDESEN

at flere sådanne områder, især i bunden af fjorde nu er udlagt som vildtreservater, f. eks. den store, lavvandede Stavnsfjord på Samsø, Tybrind Vig under grevskabet Wedellsborg og for at nævne et af de seneste, Hjarbæk Fjord (bl. a. Strandet og Lynderupgaard) — områder der af fredningshensyn i alle tilfælde i yngletiden er lukket for offentlig adgang og som gennem det fugleliv, de tiltrækker, giver rige jagtmuligheder på de tilstødende arealer.

Til trods for sådanne indskrænkninger, bliver der alligevel tilbage lange strækninger af vore strande, hvor man idag takket være den nyvundne adgangsret får den måske bedste mulighed for et blik ind til mange af de herligheder, som rummes ved vore herregårde.

Navneregister

ved Jytte Ortmann

I registeret er anført navnene på alle i teksterne nævnte ejere med henvisning til værkets bindnummer og sidetallet. Endvidere er fødsels- eller dødsår angivet eller, hvor disse er ukendte, et årstal, der placerer vedkommende i tid. Kvinder er så vidt muligt opført under deres pigenavn. En stjerne efter et sidetal henviser til et portræt.

- A**
Abben T. (1916) III 366
Abel, konge af Danmark († 1252) VIII 354, IX 89, XVI 104
Abel Frederik Joachim († 1850) X 65, 160
Abildgaard Anne († ca 1591) VI 269, *Cecilie* (ca 1350) IX 203, *Eggert* († 1705) XI 373f, XIII 399f, *Manderup* († ca 1658) XIII 399, *Timme* (ca 1310) IX 203, *Tyge* († 1314) VIII 291
Abramowitz Mathilde († 1884) XII 314
Abсалon († 1201) II 7f, III 39, IV 112
Acker Herman Friederich (1935) IV 120
Adeler Christian Lente af († 1757) III 345f, *Chr. Holger* († 1801) IX 404f, *Conrad (Cort) Wilhelm* († 1785) III 346, XI 312, *Frederik* († 1700) III 192, 301f, 318f, *Frederik* († 1816) III 346, *Frederik Christian* († 1726) III 160, 316ff, 352*, *Frederikke Anna Sophie* († 1805) XIII 271, *Friederich* (1726) III 301f, 317f, *Johannes Emil* (1842) XIV 256, *Joseph Emil* († 1882) XII 77, 125, *Louise Christiane Charlotte Magdalene* († 1759) III 302, 318, *Sophie Amalie* († 1734) IX 74ff, 84, *Theodor Lente af* († 1767) VII 332, *Theodorus* (1786) XII 236
Adler David Baruch († 1878) I 236f
Adolf, hertug af Slesvig († 1459) XVI 104f, *Adolf, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp* († 1586) XVI 100, 106
Agier Oline (1843) III 139
Agre Friedrich Chr. (1800) III 260
Ahlefeldt Abel (ca 1588) IX 318, *Anna v.* († 1655) VII 360, *Anna Birgitta* († 1754) VII 401, *Anna Joachimine* († 1795) II 128, IV 16ff, 96, 102, *Barbara v.* († 1653) IX 232, *Benedict* († ca 1360) VI 209, *Benedict* († ca 1404) VI 210, VIII 301, IX 91, *Benedikt* (1428) XVI 126, *Benedikt* († ca 1470) XVI 126, *Benedikt* († ca 1513) XVI 126f, *Bertha* (ca 1662) VII 23, 168, *Berte* (ca 1565) XVI 236, *Carl* († 1722) II 370f, III 272, 278, VIII 359f, XVI 118ff, 131, 136, 164, *Cathrine Hedevig* († 1680) XVI 236, *Christian* († 1740) VII 401, *Christian* († 1791) se Ahlefeldt-Laurvig Chr., *Claus* († 1404) XVI 126, *Claus* (1480) XVI 127, *Frans* († 1559) XVI 127f, 135, 154, *Frederik* († 1657) XVI 130, *Frederik* († 1686) VIII 357f, 361*, XIII 84, XVI 130, 158f, *Frederik* († 1708) VIII 359, XVI 118, 130f, 150, 159ff, *Frederik* († 1773) VIII 360ff, 406, 413f, *Gregers* († 1559) XVI 128, 135, 154, *Gregers* († 1616) XVI 130, 155f, *Hans* († 1580) 154, *Hans* († ca 1585) XVI 129, *Hans* († 1662) XVI 156, *Hans* († 1663) XVI 130, *Hans v.* († 1694) I 273, VII 23, 342f, VIII 71, *Hans Adolph v.* († 1761) VII 45, *Hans Adolph* († 1807) VII 230, 240, *Hans Daniel* († 1728) VI 336, *Hedvig v.* († 1661) IX 233, *Helvig Christence* († 1760) VII 401, *Henneke* (ca 1380) VIII 301, *Henrik* († 1583) IX 318, *Jørgen* († 1500) XVI 127, *Kaj* († 1704) VI 336, IX 402, *Margrethe v.* († 1679) VII 360, *Margrethe v.* († 1682) IX 233, *Mette v.* († 1694) IX 232f, *Poul* († 1546) IX 318, *Vibeke v.* († 1628) VIII 360, *Øllegaard v.* († ca 1657) IX 233
Ahlefeldt-Laurvig Carl William († 1923) III 18f, *Charlotte Adelaide* († 1865) X 362, *Christian* († 1791) VIII 75, 362, 415, *Christian Carl* († 1909) III 66, VIII 409, *Christian Johan Fr.* († 1856) VII 90, VIII 368f, *Christian Johan Frederik* († 1917) VIII 370, 409, 415, *Claus* († 1909) XIV 168, *Ditlev* (1951) XV 116, *Else* (1935) III 382, *Frederik* († 1832) VIII 362ff, *Frederik* († 1888) XIV 316, *Fr. Julius* († 1944) XI 290, XIII 211, *Frederik Ludvig Vilhelm* († 1889) VII 63, VIII 369f, IX 335, *Frederik Ludvig Vilhelm* († 1909) se Ahlefeldt-Laurvig-Lehn Fr. L. V., *Frederik (Fritz) Ludvig Vilhelm* († 1947) VII 91, VIII 370f, 415, *Frederik Wilhelm* († 1929) XIV 316, *Hans Benedict* († 1883) VII 38, 139, VIII 409, XV 116, *Julie Louise*

- Sophie* (1867) XII 155, *Julius* (f 1889) IX 335, *Julius Ludvig* († 1912) se Ahlefeldt-Laurvig-Bille J.L. *Jørgen William* (f 1924) V 140, *Kai Benedict* (f 1903) VIII 371, 416, *Kai Frederik Sophus* (f 1890) III 19, *Sigismund Ludvig* (1917) XIII 183, *Vilhelm Carl Ferdinand* († 1852) IV 149f, VIII 75
- Ahlefeldt-Laurvig-Bille Claus Christian Preben* (f 1922) VIII 153, *Fr. Preben* († 1946) VIII 153, 165, *Julius Ludvig* († 1912) VII 63f, VIII 153, 165, IX 335, *Preben Julius Gregers* (f 1905) VIII 153f, 165, *Suzanne Jessie Dorthe* (f 1936) VIII 165f
- Ahlefeldt-Laurvig-Lehn Axel* (f 1910) VIII 91, 99, *Chr. Erik Julius* († 1959) VIII 90f, 99, *Frederik Ludvig Vilhelm* († 1909) VIII 90, IX 335
- Ahlmann Cathrine Marie* († 1917) X 46, *Maltha Sehested Hoff* († 1902) X 44ff, *Marie Hedevisa* († 1908) X 46, *Nis Peter* († 1884) X 44, *Otto Fr.* († 1873) XV 158
- Ahlmann-Lorentzen Jørgen Axel Lorentz* (1952) X 46, *Niels Peter* († 1951) X 46
- Ahnen Hedevig v.* († 1734) VII 396
- Ahnfeldt Johan Heinrich* († 1886) X 76, *Johan Henrik* († 1905) X 76
- Ahnholm Johan David* († 1806) I 242
- Akeleye Christen* († 1632) VII 129, *Dorte* († ca 1558) VIII 62, *Gabriel* († 1608) VII 399f, IX 130f, *Kirsten* († 1592) VII 383, *Knud* († 1588) VII 129, 399, VIII 334, *Magdalene* († 1684) IX 324, *Mikkel* († 1539) VII 128f, *Mikkel* († 1589) VII 399, VIII 334, *Torben* († 1646) IX 131, 359f
- Alberti Chr. Carl* († 1831) XIII 250f
- Albertin Brostrup* († 1726) III 24, 128f, 191f, 315f, *Peter de* († 1779) XIII 67
- Albrechtens Jens* (1837) X 152
- Alexander, hertug af Sønderborg* († 1627) XVI 142, 191f, 231
- Alexandra, dronning af England* († 1925) II 383*, 385*
- Algudsen Algud* († 1588) VII 399, VIII 333f, *Bo* (1409) VIII 333, *Jep* (1455) VIII 333, *Kirsten* (ca 1565) VII 399, VIII 334, *Niels* (1438) VIII 333, *Pe(der)* (1476) VIII 333, *Per* († ca 1560) VIII 334
- Allenbæk H. Chr.* (1928) IX 238
- Aller Carl Julius* († 1920) II 362
- Allasen Jens* (ca 1360) XV 74
- Alstrup M.* (ca 1914) III 45, VI 376
- Althalt Christen* († 1734) XV 12, *Johan* († 1728) XV 12, *Johan Arent* († 1766) XV 12, *Thøger* († 1825) XV 12
- Amager Niels* († 1781) VI 76, *Simon* († 1842) IX 176
- Ammitzbohl Hans* († 1801) XI 199, XIII 99, XIV 164, *Henrik* († 1757) XV 342, *Iver* († 1816) IV 108, *Lauritz* (1797) XV 362, *Niels* († 1771) XII 246, *Niels* († 1805) XI 233f, *Rasmus* († 1850) XIV 164ff, *Søren* († 1764) XII 246f
- Ammonsens Amond* (1810) II 83
- Amonsen Chr. Amon* (1861) IV 116
- Anchersen Johanne Marie* († 1775) XI 198
- Andersdatter Kirstine Ellen* († 1707) V 286
- Andersen Anders* (1829) XI 360, *Anders* (1914) X 184, *Anders* (1943) X 347, *Anders Chr.* (1960) XII 132, *Axel* (ca 1420) VII 141, *A. P.* (1948) VIII 128, *Caroline Mathilde* († 1936) X 66, *Cathrine v.* (1664) XIV 401, *Claus* (1898) VIII 128, *Claus Johs.* (1924) VIII 128, *Claus Johannes Mosegaard* (1929) VII 407f, *C. F.* († 1914) XIII 294, *D. C. A.* († 1887) XIII 295, *Emilie* († 1911) XV 42f, 63, *G. Berg* (1955) X 226, *Hans Peter* (1875) III 125, *Harald Chr.* (1931) VI 338, *Holger* (1926) XIII 294, *H. J.* (1919) VII 334, *H. N.* († 1937) I 227, X 374, *Iver* († 1726) VII 222, IX 242, *Jakob* (1518) X 78, *Jens* († 1408) VIII 94, *Jens* (1928) IX 355, *Jens* (1954) XII 132, *Johan* (1915) X 162, *Johan Otto* († 1849) XV 314, *Johannes* (1967) XV 391, *J.* (1910) XII 99, *Kay* (1932) XI 315, *K.* (ca 1915) XV 381, *L. T.* (1909) IX 177, *M.* (1917) XII 411, *Niels* (1490) X 185, *Niels* (1914) X 185, 239, *Otto Christian* (1914) X 183f, *P.* (1918) XIII 413, *Rasmus* (1691) XIV 286, *Sigurd* († 1962) X 374, *Stig* (ca 1249) III 103, *Stig* (1361) III 103, *Svend* (1963) VII 235, *Svend Aage Mosegaard* (1948) VIII 128, *Svenning* († 1760) XIII 56, *Th.* (1942) IX 104
- d'Andischou Pierre* († 1751) XV 370
- Andkjær Andreas* (1810) X 196
- Andreasen A. P.* († 1933) X 11f, *Christian Ravn* (1850) IV 96, *Emanuel* (1941) XIII 316, *Jens* (1935) X 298, *J.* (1955) XIII 352, *Knud* (1939) X 11
- Andresen Jens* (1744) I 279, *Sune* (1939) XV 356
- Angelo H. R.* (1917) XV 14
- Ankerstjerne Joh. M. C.* († 1913) XI 274, *Martin Christoffer* († 1913) XIII 191
- Anna, hertuginde af Sønderborg* († 1668) XVI 236, *Anna Sophie* (*Reventlow*), *dronning af Danmark* († 1743) IV 58, 292, 309f, XIV 85ff*
- Appeldorn Carl Emil* (1874) III 134
- Arboe Peter Nicolai* († 1827) V 321, 341
- Arenfeldt Axel* († 1647) V 77f, 87*, *Axel* (1737) XIV 266, *Birgitte Marie* (1750) XII 143, *Chr. Dirlev Adolph* († 1909) X 132, *Elisabeth Bille* († 1798) X 131, *Ellen* (1662) X 73, 100, *Ellen* († 1676) XV 313, *Erik* († 1748) X 151, *Hans* († 1611) X 73, 87, 100, 248, XIV 261f, XV 220, *Hans* († 1689) X 37, 403, XII 47, 279, XIV 265, *Hans* († 1702) X 251, *Hans Lorentz* († 1744) X 251, *Henrik* († ca 1580) III 187f, *Ingeborg* († 1658) XV 220, *Jacob* († 1696) V 81, *Julius Fr.* († 1947) X 132, *Julius Frederik* (f 1901) X 132, *Jørgen* († 1658) X 73, 87f, 100, *Jørgen* († 1717) V 81, 137, VI 314, X 37, 340, 346, XIII 158, XIV 265f, *Karen* († 1673) IV 369, *Lage Beck* († 1735) X 131, 143, 241f, *Mette Johanne* († 1762) XV 222, *Mogens* († 1671) XIV 263f, *Niels* († 1533) III 185ff, *Niels* († 1628) III 188ff, *Niels* († 1669) X 157, 248, *Otte* († 1720) X 237, 241, 251, 259, *Otte* († 1806) X 131, *One* (1629) XIII 140, *Sten Hohendorff* († 1739) X 259, *Torbern* (1561) III 187
- Arensdorff Andreas v.* († 1764) XI 135f, 143, *Carl v.* († 1866) XIII 294, *Christian v.* (1698) I 393, *Frederik v.* († 1762) XI 190, *Frederik v.* († 1829) XI 136, *Frederik v.* († 1844) XI 190f, *Frederik v.* (1910) XI 191, *Frederik Christian v.* († 1793) XI 190, *Friedrich v.* († 1689) I 392f, IX 309, 360, XI

189f, XIII 167, *Friedrich v.* († 1739) XI 42ff, 135, 143, 190, *Henning v.* († 1751) XIII 167, XV 147, *Johannes Frederik v.* († 1873) XI 191, *Tycko v.* († 1844) XI 172, 234
Arkner Poul (1946) XII 315, XIII 130f, XIV 184
Arnkjøl Trogillus (1695) XVI 101
Aschanius Saxo († 1788) XII 201f
Ascheberg Margrethe v. (1700) IV 66
Aschersleben Hans v. († 1648) VII 400, *Jørgen v.* († 1625) VII 400, IX 275, *Mourids v.* († 1641) VIII 49, IX 275
Ascot Hans (1945) XIII 169
Asferg Maren († 1795) XI 244
Astradsen Christiern (ca 1400) XV 384
Astrup Haagen Christian († 1827) I 166, 187, III 132, 165, 394, V 274f, VI 316, *Jens* († 1808) IV 269, *Niels* († 1690) XII 320
Atke Carsten (1674) III 180
Augsborg Jens († 1706) XIII 249
August, hertug af Nordborg († 1699) XVI 224
Augusta, hertuginde af Lyksborg († 1701) XVI 201
Augustiner-ordenen XII 139, 290, XIII 199, 217
Autzen N. P. (1916) XV 391

B

Bach Niels († 1817) XI 204, *N. B.* (1918) XII 392, *Bache P. A.* (1922) XI 110
Bachevold Erik (ca 1960) VI 364, *Johannes* (1931) VI 364
Bachmann Christine Margrethe († 1757) XIII 386, *Hans* († 1745) XIII 385, 400f, *Mette Marie* (1787) XI 238
Baden Anne († ca 1633) IV 271, XI 14, *Emerentze* († 1639) VIII 34, *Hans Lauridsen* († 1566) IV 271, *Torkel* († 1805) VI 338
Badenhaupt Ermegard († 1699) IV 206f
Bagge Cecilie Marie Elisabeth († 1830) I 216, *F. A.* 1935 I 250, *Hans* († ca 1490) X 200, *Jens* (1462) XII 257, *Jep* (1475) XII 257, *Johan* (1543) XIII 187
Bagger Andreas Nicolai († 1827) XIII 271, *Frederik* († 1791) VII 35f, 74f 80*, *Poul* († 1722) VII 74
Bagges Anne Jensdatter († 1741) XV 154
Baggesen Lorens († 1750) VIII 17f, *Niels* († 1800) VIII 18
Bahnson B. Chr. (1837) XIII 137, *Jesper* (1899) XII 15, *Lorens Frederik* († 1883) XII 14
Balle L. (1875) XII 116
Balleby Niels († 1767) XII 320, *Ole* († 1801) XII 320
Balling J. (1946) XIV 184
Balslev Birgitte († 1744) VII 203f, *Christoffer* († 1693) VII 200f, *Marie Sophie* († 1825) IX 326, *Peder* (1697) VII 202
Baner Eva († 1966) XV 92, *Niels* († 1946) XV 92
Bang Anne Margrethe (1807) XIII 289, *Carl August* (1923) I 275, III 266, IV 152, *Carl Vilhelm* (1790) I 254, *Chr. Fr.* († 1874) X 233, *Claus Chr.* (1837) III 182, *C. F.* († 1874) X 34, *Frederik Sophus Marius Chr.* (1907) X 34, *Hans Claus Chr.* (1914) X 278, *Hjalmar de* († 1918) XV 374, *Mads* († 1836) X 261, *Maren* (ca 1709) XV 333, 388, *Maren*

(† 1720) VII 222, IX 219, *Michael* (1809) X 65, *Niels* († 1676) VII 221, *Niels de* († 1815) I 280f, V 196, *Niels Christian* († 1760) III 362, *Oluf Henrik Niels de* († 1872) V 196, XV 374, *Oluf de* († 1926) V 197, XV 373, *O. L.* (1874) X 238
Banner Anders († 1486) X 200, 217, 292, 391f, XII 177, *Anders* († 1583) XIV 134, *Anne Margrethe* († 1714) VIII 404, *Anne Vind* († 1736) VI 291, *Berite* († 1591) VIII 114, *Brune Erik* (1334) X 24, *Brune Erik* († ca 1443) X 24, *Christian* († 1693) IX 97, *Eline* († 1590) X 369, *Erik* († 1345) X 217, *Erik* († 1483) X 200, 392, XII 177, *Erik* († 1554) I 344, X 200, 217, 292ff, XII 54, 177, XIV 133f, 321, *Erik* († 1597) XIV 134, *Erik* († 1687) IV 249, IX 319, *Erik Brune* († ca 1406) X 24, *Frands* († 1575) I 345ff, X 369, 394, XII 258, *Helvig* († ca 1469) X 24, *Jens* († ca 1445) XII 350, 356, *Karen* (ca 1475) X 280, *Karen* († 1611) X 217ff, 295, *Karen* († 1616) IV 394, X 369, 394, *Magdalene* († 1597) X 200, XII 55ff, 161, *Mette* († 1484) XII 350, 356, *Niels* (1444) IX 273, X 200, 292, *Niels* († 1670) VII 360, 404, VIII 293, IX 96f, *Otte* († 1585) X 73, 240, 295, XII 258, *Otto* († 1625) XIV 134f, *Peder* († ca 1520) X 392, *Pernille* († 1655) IV 248f, *Tim* († 1703) VII 386, *Vibeke* (1695) X 181
Barby Andreas v. († 1559) I 376, *Hans v.* (1559) I 376
Barchmann Jacob († 1764) II 67f
Bardenfleth Carl Emil († 1857) I 243, *Johan* (1810) IX 311, *Johan Frederik v.* († 1771) IX 311, *Johan Fr.* († 1810) IX 247, 311, *Johan Frederik v.* († 1833) I 166
Barfod Anna Tang (1931) XIII 23, *Peter Niels Andreas Tang* (1946) XIII 23
Barfred Frederik († 1794) I 279, *Frederik Matthias* (1807) I 281, *Jens Laurits* († 1822) I 280, 293
Bargum Henning Frederik († 1733) II 192f
Barnekow Christian († 1612) III 23, 54f, *Hans* († 1559) III 53, V 236, *Henric* († 1630) III 55, *Jens* (ca 1600) III 23, *Johan* († 1603) I 350, III 54, VI 180f, *Jørgen* († 1567) XI 160, *Kjeld Christoffer* († 1700) IV 66, *Lene* (ca 1650) III 23, *Ove Frederik* († 1629) III 55, *Sofie* (1620) I 350
Barner Christian († 1864) III 264, 274, IX 51f, *Christiane Henriette v.* († 1860) VI 164, VIII 90, *Christopher Joachim Gotfred v.* (1851) XIII 197, *Frederik Holger v.* († 1831) IV 269f, *Hans Sophus Vilhelm* († 1921) IV 270, *Hartvig Gotfried v.* († 1811) III 175f, *Helmut Gotthart v.* († 1769) III 302, *Helmut Gotthardt* († 1775) III 175, 302f, 318, *Jochim Hartvig Johan* († 1768) III 173f, *Leopold Theodor* († 1809) III 303f, 318f, *Leopold Theodor* († 1868) III 274, *Leopold Theodor* († 1887) IV 270, *Reimer Henrich v.* († 1767) III 218f, *Sophie Regitze* († 1892) III 244
Barnewitz Christian Frederik v. (1730) III 173, *Frederik v.* († 1653) VI 343f, 354, *Joachim v.* († 1626) VI 342 355*, *Joachim v.* († 1677) VI 344, 355, *Øllegaard v.* († 1729) VI 355
Barsebek Frederik († 1493) IX 338

- Bartholin Bertel* (ca 1676) III 44, *Caspar* († 1670) III 128, 136, 361, *Caspar* (1704) III 370f, *Caspar v.* († 1730) III 129, 136, *Christopher* († 1714) XII 85f, 95, *Caspar Christoffer* († 1765) I 338, XII 95, *Erasmus* (1695) III 128, *Rasmus* († 1698) I 331, III 128, X 158, *Thomas* († 1680) III 357f, 368ff, VIII 159
- Bartholin-Eichel Johan* († 1819) I 267, 338
- Basballe Christen* († ca 1747) XII 162, *N.* (1919) XII 248
- Basse Anders* (1459) V 309, *Basse* († 1560) IV 258, *Christiern* († ca 1478) XIII 146, *Christoffer* (ca 1555) IV 258, *Christoffer* († ca 1494) IV 258, V 309, VI 275, *Claus* († ca 1566) III 32, IX 359, *Dorthe* (ca 1500) V 309, *Ellen* († ca 1595) III 32, IX 359, *Erik* († 1582) IV 258, *Eskiid* (1418) III 146, *Inger* (1371) XIV 277, *Jakob* (1358) III 376, *Jep* (ca 1390) XIII 145, *Jep* (1423) VIII 94, *Lauren* (1455) IV 271, *Maren* († ca 1458) IV 214, VI 178, *Margrethe* († 1611) VIII 321ff, *Margrethe* († 1615) IX 359, *Niels* (ca 1390) XIII 145, *Niels* († 1773) IX 403f, XIV 140, *Peder* († ca 1400) IV 247, VI 178, *Peder* († 1639) IV 258f, *Sophie* (1448) IV 248, VII 94, *Sten* († 1448) IV 248, 321, VII 94, 141, 326, *Tyge* († ca 1408) IV 214, 247f, VI 178, VII 94
- Basse Fønss Ellen* (1898) IX 413, *Frederik Niels* († 1922) IX 407, 413, *Karen* († 1808) IX 404, *Niels* († 1858) IX 406f, *Niels* († 1907) IX 407
- Bassensen N.* (1816) XI 30
- Bassewitz Ida Ilsebe v.* (1777) XI 35
- Bast Joachim* (1495) VII 399
- Batum Johanne Marie* († 1777) XII 163
- Baudissin Ludvig* († 1820) II 205
- Baumgarten Anna Tecla* (1692) XI 293
- Bay Anders* (1819) XIV 74, *Elis* (1909) XII 150, *Jens Pilegaard* († 1865) XIII 208f, *Mette Cathrine* (1765) XI 44, *Oscar Rasmus* (1924) I 366, *R.* († 1844) XIII 143
- Bech August* (1920) XV 355, *August Willads* († 1877) IV 141f, VI 356, *August Villads* († 1940) IV 143f, *Benedicte Ulfsparre* († 1938) VI 348, *Carl Adolph Rothe* († 1920) XV 354f, *Dagmar* (1923) XV 402, *Edvard* (1876) IV 161, *Joachim* († 1741) se *Bech-Friis, J.*, *Jørgen Albert* († 1876) I 128, IV 161, *Jørgen Peter* († 1909) IV 143f*, V 381, *Jørgen Peter* (f 1905) IV 144f, *Jørgen Rudolf* (1911) XV 402, *J.* (1933) XIII 183, *J. S.* (1920) XV 327, *Kay* (1917) IX 88, *M.* (1912) XV 391, *Oluf B. S.* († 1920) VII 184, XIII 183, *Otto Friis* († 1923) XV 402, *Peder* († 1742) VI 276, *Peder* (1767) IX 176, *Peder* († 1814) III 110, 147, XIV 269, *Peter* († 1818) I 281, *Th.* (1802) V 359, *Tyge Alexander* († 1951) XIV 296
- Becher Georg Heinrich* (ca 1763) II 384
- Bechsgaard Agnete* († 1850) XIII 59
- Beck Albert* (1597) V 310, *Jakob* († 1625) V 310f, *Jochum* († 1572) V 44f, 309f, *Jokum* († 1682) X 219f, *Kirsten* († 1719) X 25, 33, 112f, *Lage* (1650) III 180, *Lasse* († ca 1500) V 43, *Lave* († 1607) V 45f, 310, *Lave* († 1659) V 46, *Peder* (1556) XI 71, *Sivert* († 1623) IV 24, V 46*, *Sophie* († ca 1610) XII 18, *Steen* († 1648) IV 24, V 46, X 31, *S. J.* (1938) XIII 138, *Vibeke* († ca 1608) V 200
- Beck-Friis Corfitz Ludvig* († 1761) XIV 105, 182, *Joachim* († 1741) XIV 104, 182, *Joachim* (1783) XIV 105, 182
- Becker Alexander Carl* (1811) XV 298, *Carl Fr.* († 1858) XV 299, *Elisabeth* († 1749) VII 204, *Jacob Gottfried* († 1707) VII 396, *Johan Gottfried* († 1790) V 170, *Knud Ahasverus* († 1738) V 203f, *Knuth* (f 1891) XI 332
- Beckmand Joachim* (1661) XI 231
- Beenfeldt Anne Vilhelmine* († 1775) V 227, *Christine Ulrikke* († 1782) V 227, 240, *Claus Bendix* († 1756) V 226f, 240, *Elenora Elisabeth v.* († 1796) VII 396, *Frederik L. Chr.* († 1801) XV 119, 148, *Herman Frederik* († 1761) VII 396f*
- Behagen Gysbert* († 1783) II 364
- Behn Balthazar* († 1753) XVI 120
- Behr Niels* († 1778) XIV 361, *Poul* († 1786) XIV 362, *Thomas Nicolai* († 1749) XIV 360f
- Behrens S. J. G.* († 1828) XIII 203
- Beldenak Jens* († 1537) VII 309f
- Below Claus* († 1620) XII 110, *Frederik* (1650) XII 111, *Henrik* († 1606) XII 108ff, XV 361, *Henrik* (1650) XII 111, *Laurids* († ca 1662) X 37, *Marie* († 1651) XV 10, *Sophie* († 1650) VIII 410
- Bencard Heinrich Ludvig Theodor* (1912) V 140
- Benderup Abel* (1627) XI 72, *Else* (1627) XI 72, *Jep* (1422) XI 71, *Johanne* (1627) XI 72, *Niels* († 1605) XI 71f
- Bendtsen Gudmand* (1688) I 229
- Bendtz Anne Cathrine* († 1798) VII 332, *Christian August* (1895) X 152f
- Benediktiner-ordenen* III 367, IV 83, 89, 95, V 21, VI 378, 395, IX 151, X 50, 365, XI 235, XII 23, 303, 346, 369, XIII 205, 211, 268, 291, XIV 133, 262, 407, XV 9
- Benners Isaac* (1829) I 187
- Bennick Nikolaj* († ca 1677) X 340, XV 398f
- Bentzen Nicolai* (1777) XVI 54
- Benzon Albertine* († 1893) XIV 210, *Albertine Cathrine* (1798) XI 190, *Anne Marie Elisabeth* († 1901) XIV 210, *Cathrine Sophie Vilhelmine* (1835) XV 222f, *Christian* († 1730) XIV 279, *Christian I* 274, IX 157, XIV 268, († 1875) *Chr. Fr. Otro* († 1875) IX 158f, XIII 323f, XIV 219, *C. F.* (1819) VI 316f, *Elisabeth* († 1786) XI 84, *Ernst August Pymont v.* († 1888) XIV 210, *Frantz Rantzauf* († 1755) XII 171f, *Hans* († 1704) XIV 279, *Hans* († 1758) X 404, XI 23, 161, 390, *Hans v.* (1777) XI 157, *Helene* (1753) III 155, *Jacob* (1720) III 310f, *Jacob* († 1775) I 274, 279, III 69, 155, 192, 310f, XIV 267, *Jacob* († 1840) XIV 209, 219, *Jacob v.* († 1842) IX 157f, XV 298, *Johan Severin* († 1741) XII 48, *Johannes v.* (1777) XI 157, *Karen* (1773) XI 330, *Lars* († 1741) I 279, 294, III 155, 161, 311, 372, *Mette* († 1752) XIV 240, *Mikkel* (1751) III 122, *Niels* († 1674) XI 328, XII 182, *Niels* († 1708) I 294, 337, III 69, 309f, XI 142, 328f, *Niels* († 1709) XI 142, *Niels* († 1761) III 161, *Peder* (†

- 1701) X 37, 403, XI 142, 389f, XII 204f, *Peder* († 1735) I 278f, 294, 337, III 155, 216ff, 311, 372, 392, IV 26, 47f, 366, *Peder* († 1738) X 37, XI 343, *Peter Ulrik Frederik* († 1840) IX 158, XV 298, *Severin* († 1726) XI 135, 143, *Sophia Amalie* (1730) XIV 279, *Thøger* (1749) XI 294
- Berbon A.* (1918) XII 366
- Berckentin Christian August* († 1758) I 181f, II 221f, *Louise* († 1799) I 183f, 224f
- Berg Anders* († 1812) XI 199, 205, *Anna Elisabeth Amalie* († 1780) IX 343ff, *Christian* († 1819) VII 232, *Christian Frederik* († 1851) VIII 108ff, *Chr. v. Westen* († 1851) VII 63, *Christine* (1764) II 70, *Hans* († 1769) VII 62, *Henrik* (1851) IX 354, *Henrik Chr. Otto* († 1889) VII 234, XV 334, *Jens* († 1858) VII 232ff, *Jens Magnus* († 1824) VII 62, 151f, *J. M.* (1810) XI 205, *R. S.* († 1878) XI 205, *Vilhelmine* (1889) VII 334
- Bergen Pieter de Lange van* († 1758) XI 295f
- Bergh Christian v. Ginchel* († 1766) X 159, 232, *Jakob* († 1735) X 159, *Jens* († 1717) X 159, XI 243, *Jørgen* (1719) X 159, *Margrethe Grotum* (1778) XI 271
- Bering Ditlev* († 1732) XII 329, *F. V.* († 1869) XII 36, *H.* (1920) XII 208, *Mikkel Ditlev* († 1799) XII 28, *Søren* († 1837) X 144f, *Vitus* († 1675) I 252, *V.* († 1894) XII 21
- Beringschild Ditlev* († 1812) se *Wedelsparre, Magnus* († 1804) V 178, 387f, 398, *Thomas* (1789) se *Wedelsparre Th.*
- Berling Johan Carl Ernst* († 1872) XIII 412f
- Berner Gustav Alexander* († 1889) se *Berner-Schilden-Holsten G. A., Gustav Alexander* († 1935) VIII 271, *Henrik* († 1918) XIV 96, *Jørgen Alexander Adam* († 1886) VIII 271
- Berner-Schilden-Holsten Adam Christopher* († 1927) VIII 271, IX 201, XIV 94, *Godske Ditlev* († 1911) IX 201, *Gustav Alexander* († 1889) VII 139, VIII 270f, IX 200f, *Hans* († 1881) VIII 271, IX 201, XIV 95f *Sophie Magdalene* († 1906) VIII 270, IX 201, XIV 94
- Bernhoft Erling* (1958) III 140, VIII 31
- Berns Albert Baltzer* († 1662) XII 75, 199, XV 195, *Gabriel* († ca 1679) XII 285
- Bernsdorff Andreas Hartvig Berthold Frederik* (1811) XV 86, 98, *Andreas Peter* († 1797) II 218*f, 345, *Carl-Johan Fridrich-Franz Hugo Mogens* († 1917) IX 278, 286, 308, 311, *Christian* (1810) II 345, *Frederik* († 1894) III 213, *Joakim* (1810) II 345, *Johan Hartvig Ernst* († 1772) II 209ff, 336f, 344*, *Mariane* († 1807) XII 69, 352
- Bernsdorff-Gyldensteen Andreas Erich Heinrich Ernst* († 1837) IX 286, 300, 300f, 311, *Erich Adolph Ernst* († 1883) IX 286, 302, *Hugo Kuno Georg* († 1934) IX 302, *Johan Hartvig Ernst* († 1898) IX 301f
- Bernsdorff-Mylius Andreas Peter* († 1949) III 213, *Ulrich Johan August* († 1930) III 213
- Berntsen Johannes* (1920) IV 239f, VII 377, 386, *T.* (1965) XIII 361
- Berregaard Beate Antionette* († 1839) XV 274, *Christian* († 1750) V 70, *Enevold* (1701) XII 223, *Frederik* († 1724) XII 20, 28, *Frederik* († 1757) XII 20, 28, 34, *Hans* (1778) III 131, *Villum* († 1769) V 70ff
- Bertelsen I. B.* (1931) IV 28
- Bertouch Fr. Julian Chr. v.* († 1831) VI 229f, VIII 88, *Poul Godske* († 1831) se *Bertouch-Lehn P. G.*
- Bertouch-Lehn Johan Julius Sophus Ernst* († 1905) VI 1252f, *Poul Abraham* († 1928) VI 255, *Poul Chr.* († 1922f), *Poul V. 256, 259, Poul Godske v.* († 1831) VI 250f, 259, *Rudolf Fr. Carl Adam* († 1891) VI 259
- Bevensee Margrethe* († 1890) XV 282
- Beyer Andreas Fr.* (1817) XI 296, *E. H.* (1879) XII 131
- Bidstrup Carl Gustav* (1816) III 125, *Hans Herman* († 1816) III 122ff
- Bie Hans August* († 1849) X 243, *Kirsten* (ca 1700) XI 242
- Bie-Nielsen Axel* (1962) XIV 153f
- Biegler O.* (1919) X 244
- Biehl Hans* (1906) XIII 88f
- Bielke Beate Dorothea* (1746) XIV 409f, *Christian* († 1694) I 261, V 81f, XI 280ff, 288, XIV 408f, *Christian Frederik* († 1709) IV 194f, *Edele Elisabeth* (1683) IV 123, *Henrik* († 1683) I 260, IV 123, 194, *Henrik* († 1736) X 42, *Jørgen* († 1696) III 230f, 247ff, 236, 399, VI 290, *Jørgen* († 1724) XIV 409, XV 96, *Maren* († 1644) XIII 16, *Marie Sofie* († 1686) I 261, XI 280, *Otte* († 1711) XIV 409, *Ove* († 1674) XIII 16, *Sophie Amalie* (1693) III 249
- Biering Anne Cathrine* (1802) X 160, *Maren* († 1812) X 183, *Peder* († 1784) X 152
- Biermann Conrad* († 1698) se *Ehrenschild C.*
- Bierup Christen* (1762) XI 360
- Bild Anne* (ca 1472) VII 260, XIII 327, *Bild* († ca 1489) VII 260, *Claus* († 1511) XIII 327, *Claus* († 1513) XIV 336, *Claus* († 1596) XIII 328, *Ebbe* († 1507) XIII 327, XIV 335f, *Evert* († 1567) VII 289, *Jakob* († ca 1407) VII 289, *Jens* (1416) XII 218, *Jens* († ca 1472) VII 260, *Jep* († 1489) VIII 155, *Johanne* († ca 1466) VII 53, *Karen* (1597) XIV 336ff, *Karen* († 1607) XIII 328, *Niels* († ca 1321) X 23f, *Niels* († 1410) VII 53, *Niels* (1419) VII 260, *Niels* († 1622) VII 290f, 360, *Otte* († 1571) XIII 328, *Peder* (ca 1386) XII 218, 277, *Preben* († 1602) X 403, XII 11, *Strange* († 1490) XIII 327, *Tage* (ca 1400) XII 218, *Tue* (1369) VII 53, *Vibeke* († 1650) X 303, XII 11
- Bildt Daniel* († 1651) X 180, *Jens* († ca 1670) X 180, *Otte* († 1651) X 180
- Bille Albert* († 1703) X 42, 220, 241, 346, *Anders* († 1555) IV 322ff, VII 96, XI 202f, 265, *Anders* († 1657) IX 27ff, 47, 56ff*, 70ff, 83, XIII 106, 134, 188f, *Anders* († 1694) IX 72f, 83f, *Anne* († ca 1618) IV 54, *Anne* († 1640) VIII 284 f, *Axel* († 1739) XIV 150, 163, XV 274, *Bent* (1317) IV 100, *Bent* († ca 1441) III 119, IV 100, *Bent* († 1494) IV 322, V 234, VII 329, IX 8, *Bent* (1557) V 236, *Birgitte* († 1587) V 236, *Birte* († 1648) XIII 78, XV 273, *Christian* (1680) III 32, *Christian* († 1714) XIII 330, *Christian Frederik* († 1749) X 241, *Christine Birgitte*

(1733) X 25, 33, 113, *Christoffer* (1640) XIV 192, *Claus* († 1558) IV 100f, *Edele* († 1527) VIII 195, IX 8, *Eiler* (1647) IX 40, *Eiler* († 1649) VIII 286, *Elisabeth* († 1633) IV 62, *Elisabeth* († 1714) VIII 202f, XIII 189, *Elisabeth* († 1723) X 142, *Erik* (1425) III 72, *Erik* († 1445) III 119, *Erik* († 1573) VII 228, *Erik* († 1590) IV 324, VIII 242f, *Erik* († 1600) X 164, *Erik* († 1641) IX 330, 409, *Erik* († 1656) IX 70, XIII 95, 106, *Erik* († 1675) IX 331, *Ermegaard* († 1564) XIV 51, *Ermegaard* († 1587) V 236, *Esbern* (1336) III 118, *Eske* († 1552) I 391, IV 242, IX 92f, *Eske* († 1608) I 391, XIII 305, XIV 179f, *Frands* († 1563) IV 324, VIII 241, *Gabriel* († 1689) IX 324, *Hans* († 1542) V 235ff, VII 329, *Hans* († 1558) IV 324, *Hans* († 1672) XII 148, *Hartvig* († 1649) XII 212, XIV 313, *Helvig* († 1674) XV 126, *Henning* (1609) X 173, *Henrik* († 1655) IX 40, XV 228f, 273, 292f, *Henrik* († 1708) X 24., XIV 194, *Henrik* (1762) XIV 163f, XV 222, *Henrik* († 1789) se *Bille-Brahe* *Henrik*, *Henrikke Sophie* (1684) XV 230, *Hilleborg* († 1502) IV 243, *Hilleborg* (1618) IX 107, 114, *Hilleborg* (1650) XV 111, *Holger* (1622) XI 342, *Holger* († 1626) XIII 200, *Holger* (1638) VI 258, *Holger* (ca 1660) X 241, *Hølenborg* (1374) V 43, *Ingeborg* († 1608) V 236, VIII 243, XIV 52, *Inger* († 1507) VI 178, *Jens* (1483) III 119f, *Jens* († 1575) III 120, IV 62, 101, VIII 80, X 163f, 173, *Jep* († ca 1425) III 72, *Jon* (1460) III 185, *Jørgen* (1464) III 119, *Jørgen* (1680) III 32, *Jørgen* († 1736) X 113, XII 148f, *Karen* († 1540) IX 376, XI 300, *Karen* (1618) IX 107, 114, *Karen* († 1664) XII 212, *Karen* († 1671) IX 47, *Karen* († ca 1679) VIII 81f, 286, *Kirsten* († 1704) IV 289ff, 309, X 353f, *Kirstine* (1483) III 120, *Knud* († 1555) IX 329, *Knud* († 1592) VII 228, *Knud* († ca 1616) VI 258, *Knud* († 1684) XV 229f, 273f, *Knud* († 1787) XIV 150, *Margrethe* († 1595) V 248, XIV 112f, *Markvard* († 1631) VIII 81, 286, IX 40, *Mette* († ca 1636) VII 394f, *Mette* († 1657) XIII 135, *Mette* (1708) XIV 360, *Mette* († 1771) X 252, *Mogens* († 1538) I 390f, *Mogens* († 1597) VII 403f, *Mogens* († 1648) IX 40, *Nicolaj* († 1849) XIII 137, *Niels* (1390) III 119, IV 100, *Oluf* († 1602) I 391, IV 288, 305, *Otte* († 1674) X 241, *Otte* (ca 1700) X 241, *Ove* († 1618) VII 228, IX 114, *Peder* († 1508) I 390, IX 329, *Peder* († 1580) I 391, IV 54, 288, 303ff, *Peder* († 1612) IV 305, *Peder* (1662) XI 112, *Pernille* (1657) IX 29, *Peter* (1618) VII 229, *Sidsel* († 1587) X 36, *Sophie* († 1608) XI 134, XIV 203f, *Sophie* († 1693) IX 58, *Sophie* († 1706) IX 47, XV 294, *Steen* (1574) XII 221, *Steen* († 1590) VI 258, IX 329f, *Steen* (1672) XII 148, *Steen* († 1672) IX 330f, XIV 360f, *Steen* († 1686) IX 47, XV 280, 293f, *Steen* (1803) II 219, *Sten* (1640) XIV 192, *Sten* († ca 1704) X 241, *Sten Basse* († ca 1520) IV 100, *Torben* (1425) III 72, *Torbern* († 1465) I 388f, IV 100, 321f, V 232f, VII 178, 327ff, *Torbern* († 1512) VIII 194f, IX 8, *Torbern* († ca 1580) V 236, *Vincentus* (1631) IV 353

Bille Brahe Axel Frederik († 1789) VIII 237, 250, IX 61, *Camille Jessie* († 1927) VIII 153, 165, *Erik Carl* († 1866) VIII 76, *Franzt Preben* († 1882) VIII 152, *Frederik Siegfred* († 1871) VIII 151f, *Henrik* († 1789) VIII 151, 237, 249f, IX 61, XIV 163f, *Henrik* († 1875) VIII 226, 252ff, IX 61, *Johan Christian* († 1899) I 394f, *Jørgen Christian* († 1916) VII 81f, 210, *Oluf* († 1952) VII 79ff, 209f, *Preben* († 1857) I 394, VIII 151, 226, 250ff, IX 61, *Preben* († 1906) VII 208f, *Preben Charles* († 1918) se *Bille-Brahe-Selby P. Ch.*, *Preben Vilhelm* († 1924) I 395
Bille-Brahe-Selby Bent Daniel († 1919) VII 184f, *Daniel* († 1950) VII 184, *Hendrik* († 1938) VIII 237f, 256, IX 61f, 413, X 374, *Preben Charles* († 1918) VII 184, VIII 226, 238, 254ff, IX 61, *Preben C.* († 1935) IX 62
Bille-Hansen Tove (1957) V 368
Billesdatter Inger (ca 1452) IV 228
Bilsted Ernst Fr. A. († 1871) I 255, V 353f, *Nanna* (1850) V 379
Binderup Jens († 1730) XI 73, *Mads* (1678) XI 73
Birch P. (1925) III 126
Bitgittiner-ordenen VI 209, XI 25, 154, 236, 400, XV 117
Birkegaard S. H. (1941) XII 16
Bisgaard J. († 1842) XI 386, *Richard* (1881) X 23
Bjerg N. Chr. (1941) XV 68
Bjerregaard Else († 1841) XIII 143, *Hans* (1778) III 130f
Bjerring Rasmus (1818) XI 74, *Selgen* (1818) XI 74
Bjørn Anders († 1490) VIII 229, XI 90, 111, XIV 148, *Anders* († 1536) XI 111, *Anders* († ca 1550) XIV 149, *Anna* (1534) IV 352, *Anne* (1494) VIII 229, *Anne* († 1539) XII 32, *Bjørn* († ca 1433) VIII 94, 228, *Bjørn* († ca 1503) IV 352, VIII 96, *Bjørn* († 1509) XIV 148, *Bjørn* († 1583) III 10, XI 327, 340f, XIV 149, *Claus* († ca 1512) VIII 21, *Dorthe* († 1562) IV 248, XI 111, 219f, *Hans Outzen* († 1843) I 216f, *Helene* († 1451) IV 321, VII 326, *Henneke (Johan)* († ca 1414) IV 320f, VII 326, *Henrik* († 1540) XI 90, XIV 149, *Ingerd* (1509) XI 80, 128f, *Jachim* († 1467) VIII 96, *Jachim* (1495) VIII 96, *Jacob* († 1525) IV 248, XI 111, 219, *Jakob* († 1596) XIV 149, *Jakob H.* († 1846) XII 143, *Jep* (1449) VIII 229, *Joakim* († ca 1467) XVI 16, *Johan* († 1475) IV 352, VIII 95, 228, *Johan* († 1534) IV 352, VII 196, VIII 96, 217, *Jø* 264, *Lars* (1755) III 192, IV 107, *Mads* († 1788) XII 143, *Maren* († 1561) VIII 96, 217, *Margrethe* († ca 1630) XI 327f, M. V. (1845) XII 143, *Niels* († 1770) XI 295, *Sophie* (ca 1467) VIII 229, XVI 16, *Troid* († 1590) XI 341
Blach Erik (1956) XIV 153,
Blad Joseph (1377) V 309, *Tage* (1421) V 309
Bladt Chr. (1734) I 230
Blegvad Mathias († 1814) XI 157
Bless Chr. Ulrik († 1751) VII 204
Blickfeld Birgitte (1758) XII 162
Blik Enevold (1656) XII 320, *Henrik* (1429) XIV 221, *Ove* (1684) XII 320

- Blixen-Finecke Anna Elisabeth* († 1918) VIII 20, *Axel* († 1942) VIII 19, *Carl August* († 1954) VIII 20, *Carl Frederik Axel Bror* († 1873) IX 224ff, *Carl Philip v.* (1829) IX 223f, *Conrad Fr. Chr.* († 1829) IX 224, C. (1844) II 205, *Frederik Theodor Gustav Anna Christian Wolfgang* († 1919) IX 226f, *Hans Anna Frederik* († 1920) VIII 20
- Block Jens Frederik Horsens* († 1892) I 187, 192, 205
Blom A. S. (1914) XI 274
- Blome Anna* († 1650) XVI 51, *Hans* (1584) XVI 150, 236, *Heinrich* (1669) XVI 150, *Margrethe* († 1679) VII 341, VIII 71, *Wolf* (1677) XI 404
- Blühme Just Eiler* († 1934) XI 157, *Hans Emil* († 1926) X 196, XI 274
- Blücher Fr. v.* († 1806) V 86
- Blaa Erik* (1502) VI 144f, *Laurids* († 1408) VI 156, *Oluf* (1408) VI 156f
- Blaafod Jakob* († ca 1305) XI 19
- Bochenhoffer Hans Phillip* (1718) III 210
- Bockholt Johan* († 1610) VIII 48f
- Bodilsen Peder* (1135) V 21
- Boel Marius* (1923) VII 125
- Bohemann Carl Adolf* (1793) I 215
- Bolten Henrik v.* († 1790) II 373, III 164, VI 363, 371
- Bolwig Enevold* († 1732) X 195, XV 388, *Jens Christoffer* († 1811) XV 390, *Jens Christoffer* († 1856) XIII 380, *Jochum* († 1782) XV 389, *Laurids* († 1783) XV 389
- Bonde Claus* (1493) VIII 155f, *Oluf* (1465) VIII 155, *Peder* (ca 1375) VII 382
- Bonne Johan Chr.* († 1906) XII 202
- Bonnevie G.* (1930) XV 334
- Borch Frederik* († 1868) XIII 168, *Ole Chr.* (1812) II 346, *Søren* († 1810) XIII 35
- Borchensfeldt Karen* († 1726) IX 361
- Borchhorst Andreas* (1874) III 134
- Borchlund Oluf* (1749) VIII 57
- Borchsenius Verner Theodor* († 1873) VII 161, 208
- Bording Frede* (1939) XV 356, *Laurids* († 1677) XIV 349, *Rasmus* († 1703) XIV 349
- Borge Victor* († 1909) I 218
- Bornemann Cosmus* († 1819) III 75, *Hedevig Margrethe* († 1749) XII 213, XV 96, *Jacob* († 1789) I 262ff, *Johanne S.* († 1780) XII 149, O. (1711) III 371, *Phillip Julius* († 1883) III 75f
- Bornholt N. P.* (1918) XIV 143
- Borre Peder* († 1750) I 234
- Borthuus Otto* († 1802) IV 172, V 57, *Simon* († 1755) IV 172, V 57
- Borup I. P.* (1914) XII 255f
- Boserup Jacob* († 1884) XII 374, XIII 80, N. L. (1836) XII 374
- Bourienne Louis Antoine Fauvelet de* (1827) XIII 181f
- Boye Hans* († 1749) X 151, *Nicolai* (1758) XI 73f
- Boysen Johannes* (1663) X 310, *Thomas Asmus* (1884) XVI 152, *Thomas Dietrich Georg* (1893) XVI 152
- Boysset Chr. Fr. de* († 1744) IV 165, V 83, *Laurence de* († 1728) V 83
- Bracht Charles A. C.* (1855) XII 89, *Henning Johannes Peter* († 1862) XII 362f
- Braegaard Jørgen* (1792) X 259ff, *Søren* († 1823) X 261
- Braem Gothard* († 1702) I 331f, *Gothard* († 1733) XI 210, *Gothard Albert* († 1788) X 204, *Martinus* (1798) XIII 127f
- Braës Diderik Chr.* († 1748) X 395f, *Peder Enevold* († 1771) X 396
- Brahe Anne* († 1636) XII 161, *Anne* († 1648) VII 113, XV 140, *Anne* († 1663) IX 340, *Axel* († 1487) VI 288, *Axel* († 1525) VI 288, *Axel* († 1613) VI 129, *Axel* († 1616) VI 62, VI 161, VII 112, IX 340, XV 139f, *Beate* († 1602) VI 288, XI 148, 183f, *Birgitte* (1614) V 77, *Birgitte* (1639) XII 83, *Birgitte* († 1745) VIII 220, *Christence* († 1672) VII 113, IX 131, *Erik* († 1631) IV 369, *Falk* († 1625) VI 161, 226, 380, *Helvig* (1622) V 77, X 380, *Henrik* († 1725) VIII 248, XV 230, 350, *Jørgen* († 1565) VI 319f, IX 338f, *Jørgen* († 1661) VIII 159, 219f, 244, IX 95, 107, 114ff, XV 350, *Jørgen* († 1716) V 148, VIII 247, *Karen* († 1736) VIII 220ff, 248, *Knud* († 1615) XI 34, XV 348, *Manderup* († 1666) III 68, 88, VII 372, X 120, 129, *Margrethe* († 1617) III 55, XIII 175f, XIV 13, *Mette* († 1622) VIII 380, XIII 94, XIV 83, *Niels* († 1529) III 120, *Orte* († 1571) IX 338f, *Orte* († 1651) IV 123, 194, V 77, *Otto* († 1642) III 68, 88, IV 54, VI 129, X 120, 129, *Peder* († 1610) VI 129, XIV 83, *Preben* († 1708) VIII 220, 246ff, XV 350, *Preben* († 1786) VIII 224, 236, 248*f, IX 61, *Sophie* († 1638) X 120, 129ff, 173, XI 194, 203, XV 152, *Sophie* († 1659) X 209, 220, 284f, 352f, *Steen* († 1620) I 259, IV 122f, 191ff, 368, XV 247, *Susanne* († 1760) VIII 223, 236f, IX 61, *Tyge* († 1640) V 249, VII 112f, XV 139f, *Tonne* († 1611) VIII 244, *Aage* († 1525) VI 288
- Bramsted Iven* (1397) VI 257
- Brandsen Jens* (ca 1390) XIII 173, *Jens* (ca 1404) XIII 173, *Margrethe* (ca 1404) XIII 173
- Brandt Carl C.* (1923) IX 88, *Christian* (1680) I 233, *Henrik* († 1733) VI 315, 322, 382, *Michael* († 1812) X 196, 213, *Peder v.* († 1701) IV 249, VI 381f
- Branth A. A.* (1911) XIV 46, *Carl* (1918) XI 23, *Carl Chr. Gustav Adolph* (1917) X 28, XI 199, C. F. († 1846) XI 27, *Hans Jacob Arnold* († 1891) X 27, XI 23, 31, *Harald* († 1915) X 27, *Vivian* (1937) IV 360
- Brask Chr.* (1956) X 21, *Christen Johan Haeg* († 1906) XI 162f, *Jens* († 1747) XI 161f, *Jens Andreas* († 1818) XI 162, *Rasmus Albreth* († 1800) XI 162, *Svend Aage Stenild* (1962) XIV 39, *Aage* († 1962) XIV 39
- Brechling Fr.* († 1875) XV 327
- Bredahl Jens Jørgen* († 1774) XIII 207f
- Bredow Joakim v.* († 1660) III 308f, *Marie Margrethe* (1691) III 309
- Breide Anna* (ca 1577) XVI 230, *Asmus Joachim* (1551) XVI 230, *Hartuig* (1355) X 41, *Helrik* (1355) X 41, *Otto* († 1544) XVI 229

- Breinholt Anne Krestine* (1818) XII 314, *Christen* († 1804) XII 314, *Christen* († 1851) XII 213, *Christen* (1901) XII 213, 295, *Laurids* († 1804) XII 301, *Jens* (1813) XII 213, *Jens* († 1850) XII 281, 295, *Jørgen* (1819) XII 213, *Maren* († 1851) XIII 29, *Niels* († 1906) XII 116, 314, *N. B.* (1907) XII 411
- Bremer Jens* (1763) III 34, 129, *Heinrich Wilhelm* (1863) XIII 308f
- Brems Bertel* (1449) VI 268, *Jens* († 1416) VI 268
- Brendstrup Mette* († 1844) XIV 328f
- Bretton Lucas Peter v.* († 1880) XII 36
- Breum Jens Chr.* (f 1876) VIII 66, *J. C.* (1950) XII 137, 194, XV 355, *Gjertrud Marie* (1770) XIII 286
- Briand Anders* (1832) VII 377, *Peter Julius Martin August* (1832) VII 376
- Brinch Maren* (1694) III 231
- Brinck Niels* († 1755) VIII 63f
- Brinck-Seidelin Hans* († 1831) I 166, III 16, 45, *Hans Diderik de* († 1778) III 15f, 44, 372, *Johan Chr.* († 1908) XII 167, *Ludvig Chr.* († 1865) X 405
- Brincken Conrad v. d.* († 1696) XV 370, *Conrad v. d.* († 1793) IX 285f, *Godske v. d.* († 1730) XV 370
- Broberg Christiane de* (1718) XIII 265, *Malene de* (1685) XIV 402, *Mathias de* († 1681) XIII 265, *Rasmus de* († 1709) XIII 265, XIV 402
- Brochmann Hans* (1677) XIV 394, *Enevold* (1680) XIV 394, XV 324
- Brock Albert* († 1376) III 158, VII 324, *Anne* (1603) VI 116, *Axel* († 1498) IV 214, X 248, XIV 78, 215f, *Berete* († 1639) V 248, *Elisabeth* (1625) XIV 180, *Ellen* (1376) III 158, *Eske* († ca 1380) VIII 94, 374, *Eske* († 1441) VIII 374, XIV 109, *Eske* († 1625) V 248, XIII 167, XIV 111*, 113ff, 170, 180, *G. E.* (1863) II 235, *Ide* († ca 1560) V 246, *Jens* († 1408) I 130, V 244f, VIII 374, XIV 108f, 215, *Johanne* († 1372) VIII 94, 374, XIV 108, *Johanne* († ca 1455) V 245, *Jytte* († 1640) XIV 116, 205f, 217, *Lage* († 1435) XIV 78, 109, 215, *Lauge* (*Lave*) († ca 1504) V 245, XIV 109, *Lauge* († 1565) V 248, XIV 112, *Margrethe* (1544) XIV 112, *Niels* († ca 1356) VIII 93, 374, *Niels* (*Jens*) († 1404) XIV 78, *Niels* († 1534) V 246f, XIV 110f, *Peder* († 1339) VII 324f
- Brockdorff Anna Margrete* († 1763) X 373, XV 176f, *Benedicte* († 1739) IV 134, VI 293f, XIII 142, XIV 29, 44, 118, 326, *Charlotte Amalie v.* († 1811) VII 115, *Christian Albrecht* (1701) XV 147, *Christian Ehrenreich v.* († 1819) XIII 56, XIV 229, *Ditlev* († 1723) VI 362, 368, XIII 400, XV 304, 324f, *Frederik v.* († 1755) III 57, VII 115, *Heinrich* († 1730) XI 147, XV 304, *Joachim* († 1714) VI 362, 368, *Joachim* († 1719) XII 231, *Joachim* († 1763) II 159, *Jørgen* († 1805) XV 334, *Schack* (1695) III 81, *Schack* († 1731) III 44, 81, VI 362, 368, VII 115, XV 304, *Schack* († 1761) XV 304, *Schack v.* († 1784) VII 115, *Schack* († 1858) XV 381, *Sophie Charlotte* († 1768) VIII 337
- Brockenhuus Anne* († 1658) VII 237, *Birgitte* († 1655) VIII 145, XIII 305, *Caspar Christoffer* (1697) XI 321, *Caspar Christoffer* († 1762) VII 230, 240, *Claus* († 1646) VII 396, 400, VIII 34f, 49, 334, *Claus* († 1727) VII 61, 400, *Eiler* († 1602) VII 260, VIII 284ff, IX 55f, *Eiler* († 1608) IX 274f, *Eiler* († 1689) VII 61, 400, *Erik* († ca 1668) XV 126, 340, *Frands* († 1569) VII 236f, VIII 132*ff, *Frands* († 1660) I 392, XI 187ff, *Godske* († 1599) VII 403, *Hans* († 1734) se Løvenhielm Hans Brockenhuus, *Helvig* († 1728) XII 206, *Henrik Adam* († 1803) V 301f, 337, 340, *Henrik Adolph* († 1847) IV 78f, *Jacob* († 1546) VIII 62, *Jacob* († 1577) VIII 277ff, IX 54f, *Johan* († 1512) XV 338, *Johan* († 1587) XIII 341, XV 338, *Johan* († 1619) XI 292, *Johan* († 1648) IX 409, XIII 342, XV 37, 57, 126, 338*ff, *Johan* († 1673) XII 298, XI 320, XII 344, *Johan Frederik* († 1756) VII 230, 240, *Just* (1622) XII 134, *Jørgen* († 1634) XI 320, *Jørgen* († 1677) XII 344, *Karen* († 1611) XIII 342, *Karen* († 1618) VIII 145, IX 56, *Kjeld* († 1616) XII 134, XIII 342, XV 126, 339, *Lage* († 1569) XI 194, *Laurids* († 1604) VII 237, VIII 142ff, *Maren* († 1648) IX 275, *Mikkel* († 1555) VII 235, VIII 53f, *Oluf* († 1608) VIII 293, XV 321, *Peder* († ca 1505) VII 235f, IX 53, XV 337, *Peder* († 1676) VII 395, 400, *Sivert* (ca 1685) XII 234f, *Sophie Amalie* († 1680) XIII 167, *Susanne* († 1606) VIII 286
- Brockenhuus-Schack A.* (1888) III 76, *Adolph Ludvig* († 1938) IV 80, XVI 26, *Fanny Sophie Karen Margrethe* († 1953) IX 140, *Frederik Knud Bille Sophus Erik Adolph* (f 1882) IV 80f, 261, *Henrik Adolf* († 1847) XVI 26, *Jens Knud Bille* (f 1934) XV 254, XVI 26f, *Knud Bille Ludvig Anton* († 1892) IV 80, XVI 26, *Knud Henrik Otto* († 1949) XV 253, XVI 26, *Niels* (f 1930) IV 81
- Brodersen H. C.* († 1890) XV 123, *P. Jordt* (1919) XV 124
- Broerholt Christen* († 1802) X 303, *Lars* († 1750) X 113
- Broge Hans* († 1908) XII 77, *H. C.* (1959) XIV 64, *Jørgen* (1961) XIV 46
- Broholt P.* (1963) X 118, *S. E. J.* (1961) XV 282
- Bronson Johannes* († 1865) XV 268, *Laurits* († 1681) XV 82f, 312, *Magdalene Sibylle* († 1734) XV 83
- Brown David* († 1804) IV 51, *John* († 1808) I 187, II 70, IV 48ff, *William* (1779) II 70
- Bruhn August Ahrend* (1851) XV 12, *August Ahrend* († 1922) XVI 124, *Bertha* († 1950) XVI 12, *Emil* († 1920) XVI 12, *Georg* (1944) XVI 124, *J.* (1927) III 299, *Peter* (1950) XVI 12
- Bruin Jacob de* († 1722) IX 13f
- Brummond Helene Marie* (1740) V 204f
- Brun Agnete* († 1948) VI 45, *Anna Sophie Elisabeth* (1924) I 396, *Bodil* (ca 1600) XIV 408, *Carl Frederich Balthasar* († 1869) I 179, *Hans* († 1579) XIV 408, *Hartvig* († 1629) XIII 187, *Jens* (1584) XIV 408, *Jep* (1545) XIII 186f, *Johan Christian Constantin* († 1836) I 178f, II 130f, 358ff*, IV 186, *Johan Ernst Constantin* (1847) III 133, *Mads* (1453) XIII 106, *Maurids* (1556) XIII 187, *Oscar* († 1921) I 180, VI 274, *Petrus Friderich Constantin* (*Fritz*) († 1888) I 180

- Brunow Mathias** († 1777) XII 143
Brusen Poul († 1829) XIII 74f
Bruun Adolph Christian († 1800) XII 262f*, **Anders Yde** (1943) XII 256, XIII 316, **Anna Ida** (1936) XIII 282, **A.** (1937) XI 28, **A. L.** (1900) XII 155, **Bertel** († 1913) XIII 259, **Chr.** (1912) I 275, **Dagmar** (1963) X 118, **Esben** († 1829) X 303f, **F. C.** († 1887) II 384f, **Hans** (1745) IX 325, **Hans Chr.** († 1868) X 119, **Jens** (1915) XII 256, **Jens Jacob** († 1829) XII 263, **Johs. Ivar** (1854) XIII 259, **Jørgen** († 1934) XIV 153, **Mads Pagh** († 1884) XIII 259, **Maria** († 1944) II 386, **Oline Cecilie** (1851) XIII 197, **Oluf** († 1767) IV 172, V 56f, **Palle** (1936) XIII 282, **Peder Urban** († 1852) VII 406, **Peder Zeuthen** (1816) X 305, **Peter Christian** († 1852) XV 153, **Peter Daniel** († 1864) X 93, **Rudolph** († 1906) XIV 153, **Thomas** (1821) X 183, **Urban** († 1742) IV 118
Bryde Hans († 1751) IX 325
Brüel Erik (f 1892) X 386, **John M.** (1959) XII 270, **Niels** (1910) X 11, 226
Brügemann Caspar Hermann († 1781) VII 123f, **Cathrine** († 1790) VII 134ff, 142, **Godske Hans v.** († 1736) VII 122f, 134, 142, **Hans Friederich v.** († 1800) XIV 195, **Nicolaus** († ca 1684) VII 122, 133f, **Ulrik Frederik** († 1735) IX 341f
Bryske Abel (ca 1646) XIV 222, 255, **Antonius** († 1566) IX 187f, 190*, 217, **Carl** († ca 1506) VIII 114, XIV 113, **Carl** († ca 1573) VIII 114, **Carl** († 1613) IX 191f, 204, XIV 235, **Christence** († 1611) XIV 234, **Christine** (1479) XIV 226, **Claus** (1445) III 142, **Claus** († ca 1521) VIII 113f, IX 68, **Claus** († 1564) VIII 114, **Eiler** († 1529) IX 185f, 204, 217, **Ejler** († 1614) VIII 97, 219, IX 218, XV 292, **Gert** († 1441) IX 215f, **Gert** († 1552) IX 217f, **Gert** († 1651) IX 204, XIV 235, 293, **Grethe** (1575) III 68, 384, **Hartuig** (1382) III 141, 376, **Iven** († 1421) V 245, **Iven** († ca 1469) VII 87, IX 185, 204, 216f, **Johan** (1408) IV 121, **Jørgen** (1559) III 68, **Karen** († 1624) VIII 219, **Kirsten** (1568) III 68, **Knud** († ca 1505) IX 185, 204, **Lisbeth** († 1674) XV 228f, 279f, 292f, **Peder** († ca 1498) IX 185, **Sidsel** († 1573) IX 191, 204, **Truid** († 1653) IX 192, XIV 235, XV 368f, **Tønne** († ca 1615) IX 191f
Bræstrup T. († 1814) IV 254
Brøchner Carl Christian (1872) I 205
Brødsgaard H. (1959) X 277
Brøndlund Jens († 1778) X 275
Brøndsted Elisabeth († 1871) I 275, **Georg Koes** († 1878) IV 178
Brøndum Mads (1735) IX 359, **Mads** († 1757) XII 130, **Mogens** († 1731) XI 359
Brønnum Anders († 1774) X 144, 151, **Anton** (1861) II 74, **Hans** († 1772) X 151, 187, **Johannes C'ristian** († 1823) X 152
Brønsdorff Anders (1695) XI 82, **Anne Kirstine** († 1750) XI 94, **Dorthea Elisabeth** (1695) XI 83, **Jacob** (1695) XI 82, **Peder** († 1701) XI 82, 92, **Severin** († 1748) XI 83, 93f
Brønsdorff Anders († 1733) X 212, 232, 274, XII 47, **Laurids** († ca 1710) X 211f, **Matias** (1782) III 192, V 86, **Peder** († 1763) X 211f
Braack Johan (1799) XVI 152
Braad Lars (1486) XIII 199
Braag Robert (1821) XIII 137
Buch Albert Philip (1757) III 393, **Christoffer Frederik** († ca 1706) X 88, **Claus** († ca 1747) III 393, **Jens** († 1824) XV 268, **Laurids** († 1783) XIII 136, **Peder** (1747) VI 362
Buchardi Friedrich Wilhelm Christian (1901) XVI 102, **Heinrich Ludwig August** (1842) XVI 102
Buchart-Petersen H. (1946) III 76
Buchhalf Christiane (1778) III 138
Buchhave A. (1945) XII 208, **Rudolf** († 1793) V 170
Buchholtz Niels (1701) VIII 17, **Øllegaard** († 1764) VIII 17
Buchtrup S. (1921) XII 323, **Vald.** (1873) XI 331
Buchwald Anna Marianne († 1911) III 365, **Anna Sophie Angelique v.** († 1880) X 261, **August Detlev Friis v.** († 1906) XIII 197f, **A. S. O.** († 1891) XII 248, **Bendix Hans** († 1683) IX 192, **Christoffer** († 1614) XVI 17f, **Claus** (1627) IX 232, **Claus** († 1638) VII 238, VIII 334f, **Ditlev** († 1596) XVI 17, **Ditlev** (ca 1614) XVI 18, **Dorothea v.** († 1799) IV 209, **Frederik** († 1676) VIII 335f, **Frederik v.** († 1740) XI 30, 34, **Frederik** († 1761) XVI 52, **Frederik v.** († 1874) III 364f, V 329, XIV 175, **Friedrich v.** († 1814) XI 35ff, **Frits Henrik v.** († 1923) X 261, **Ida Hedeveg** († 1816) XIII 410, XVI 52ff, **Jesper v.** (1618) XVI 117ff, **Joachim Christopher** († 1684) VIII 336, IX 192, **Jochum Chr.** († 1903) XV 175f, **Magnus v.** († 1863) X 261, **Marquard** (1694) XVI 118, **Niels Bredahl** († 1852) XII 247, **Otto Friedrich v.** († 1739) XVI 52, **Peder Mathias** († 1753) XI 34, **Valdemar A. P. H. v.** († 1924) XI 199, **Wulff v.** († 1708) XI 30, 34
Budde Anna Cathrine († 1665) V 55, **Matthias** († 1679) XII 299, **Ove** (1689) XII 299, **Peder** (1689) XII 299, **Øllegaard** (1699) XII 299
Bugge Arnoldus Dyssel († 1763) X 122, 194, **Bugge** (1332) XII 169, XIII 10, **Hans** († 1759) X 121, 194, **Henrik** († 1693) X 121, 232, **Henrikke Sophie** († 1771) X 212, **Laurids** († 1693) X 230ff, **Lisbeth** (ca 1370) XIII 117, **Mette Cathrine** (1723) XII 328, **Niels** († 1359) XI 217, XIII 10, 116f, **P.** (1921) XII 315, **P. A.** (1917) XII 411
Bukh Niels († 1950) IX 79
Buksted P. (1928) XI 23
Bundgaard J. C. S. (1921) XII 137
Bundsgaard J. (1925) XIII 388, XV 381
Burchard Carl (1837) VI 371
Burmeister C. C. (1874) II 74, **Frederik** (1831) I 166, **Johan William Gudmand** (1890) III 125, **Stanly** (1936) VIII 342
Bus Chr. Møller († 1820) XIII 271
Busch Eggert Chr. (1830) II 74
Busck August († 1869) IV 51, **F. C. G.** (ca 1855) VII 63, **Julius** († 1877) III 166, **M. A.** (1879) XIII 225

Busky Carl Friederich (1775) II 193f
Bydelsbak Albrecht (1405) III 87, *Engelbrecht* († 1492) III 87, IX 67, *Erik* († ca 1414) IV 367, *Gevert* (1390) III 356, *Grethe* († 1490) IX 67f, *Laurids* († ca 1433) IV 367, *Laurids* († 1500) III 87, *Mette* († 1513) III 87, IV 215, IX 68, XIV 78, 216
Bülche Peder (1664) XI 73
Bülow Adam Didrik v. († 1822) VII 386, *Adam Gottlob Josva v.* († 1834) VIII 75, *Anne Cathrine* († 1763) XII 200, 206, *August Frederik v.* († 1892) VII 386, *Carl Adolf v.* († 1794) VII 386, *Caspar Frederik* († 1781) IV 172, V 57, VI 344, *Christian* († 1692) VI 355, *Christiane Charlotte* (1741) XI 271, *Christopher Scholler* († 1830) IV 177, 254, V 394, *Egon v.* (1950) XII 137, *Frans Christoffer v.* († 1844) XII 21, XIV 153, *Frederik Barnevit* († 1728) VI 344, *Fr. Rubeck Chr. v.* († 1819) XI 355, XII 41, *Fr. Rubeck Henrik* († 1918) XII 405, *Gotfred Helfred* (1707) IV 208, *Hille* (1671) III 173, *Ida* († 1817) XIII 159
Byschou Joachim v. († 1724) XV 175f, *Johan* († 1828) VII 190f, *Rasmus Hartvig v.* († 1852) VIII 75f, *Christiane* († 1861) XIII 308
Bodker Cecilie († 1805) XI 46
Bodtcher Andreas Jesper († 1848) XV 391
Bøfke Hans v. (1705) V 47
Bøgedal Harald (1937) XIII 397
Bøggild Jens (1812) X 183
Böhne Otto Hinr. († 1737) XVI 136
Bolle Birgitte († 1595) VI 159f, XIII 94, *Ejler* († 1534) VII 260, VIII 277, *Erik* (1494) VIII 277, *Erik* († 1562) VI 158f, *Hilleborg* († 1602) V 77, *Karen* († 1582) VII 260, *Mads* (1453) VIII 277, *Mads* († 1539) IV 122, VI 157f, *Maren* († 1648) XIII 384, *Susanne* († 1569) VIII 277, IX 358
Bonlække Marie (1945) XV 14
Borgesen Niels († 1764) XII 223, *Peder* († 1748) XII 223, *Søren* († 1754) XII 223
Borting Peder (1665) IX 40
Borglum Bispestol X 72, 78, 99, 115, 125, 147, 228, 313, 321ff, 350, XII 227, 271, 297
Botke Hans (1707) IV 26
Bottern Frederik Georg († 1895) VI 357, *Marie* (1895) VI 357
Böttger Johan Frederik (1932) III 352
Böttiger Constance (ca 1720) IX 247, *Joh. Fr.* (1718) IX 247
Boystrup G. (1957) XIV 220, *T.* (1957) XIV 220
Baad Albrecht (1527) VI 188, *Birgitte* († 1630) VIII 62, *Inger* (1608) VIII 62, *Jens* († 1585) VIII 62, *Jørgen* († 1527) VI 216, *Kjeld* († 1608) VIII 62, 386, *Tale* (1476) III 119, *Thomas* († 1476) VIII 333

C

Callisen Cathrine Amalie Henriette († 1879) V 196, *Heinrich* († 1853) IV 261, *H. C. W.* († 1874) X 66
Calmette Charles François Bosc de la († 1781) V 388, 398, *Charles Reinhard Bosc de la* († 1820) V 388, 401, *Gerhard Pierre Antoine Bosc de la* († 1803) V 371f, 389, 399ff
Cappelen Marie Christine v. (1782) V 178

Carisius Ambrosius († 1787) XV 22, *Anna Barbara* († 1745) IX 132, *Anna Cathrine* († 1705) IX 131, 282, *Christian* († 1724) XV 21, *Constantin Augustus* († 1776) XV 21f, 59, *Frederik* (1681) XIII 140, *Maria Dorothea Charlotte* († 1722) IX 132, *Sophie Elisabeth* († 1706) XV 20, *Peder* († 1683) XIII 201
Carl, prins af Danmark († 1729) I 400f, II 259, V 253ff, 269f, *Carl, prins af Hessen-Cassel* († 1836) I 81, II 64, *Carl Christian Erdmann, prins af Württemberg-Oels* († 1792) II 133ff, *Carl Frederik, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp* († 1739) XVI 93, 101
Carl Kiss (1939) XIV 319, *Poul* († 1939)
Carlsen an Marie (1851) V 179f, *Christen* († 1818) IV 68, *Christine* (1371) III 71, *Emmy* († 1912) IV 70, *Hans* († 1887) IV 68f, *Jens* (1359) VIII 56, *Knud* (1930) XV 166, *Peter* (1326) III 71, *Rasmus (Lange)* († 1789) IV 67f
Caroline Mathilde, dronning af Danmark († 1775) I 45, 214
Caron William (1613) I 193
Carstens Johan Lorentz († 1747) se Castenskiold Johan L.
Carstensen Hans Bugislav (1766) XVI 227, *Tage Henning* (f 1897) XI 199f
Caroe Augusta Christiane (1912) XIV 219, *Carl Johan* (1912) XIV 219, *Christian Frederik* († 1891) XIV 219, *Johan Frederik* (1784) XIV 105, *Johan Fr.* († 1883) XIV 219, *Johan Frederik* (1901) XV 391, *Martin Chr.* (1912) XIV 219, *Nicolai Chr.* (1893) XIV 219
Caspergaard Claus de († 1765) III 24
Casse Fr. (1865) VI 356f, P. (1865) VI 356f
Castell Remelingen Christiane Frederikke († 1773) I 196f
Castenhiold Adolf Fr. († 1896) XV 158, *Adolf Frederik Holten* († 1865) V 73, *Adolf Frederik Holten* (f 1874) V 74, XI 191, XIV 353, *Axel Henrik* (1918) XV 158, *Bertha Henriette Marie* († 1951) VIII 19, *Carl Adolf* († 1819) III 81, 372f, *Carl Christian Henrik* (f 1907) V 74, *Carl Henrik* (f 1934) V 74, *Carl Vilhelm Behagen* († 1919) V 74, VIII 19, *Caspar Holten* († 1854) se Grevenkop-Castenhiold C. Holten, *Chr. Ludvig* (1825) III 373, *Henrik Gisbert* († 1856) V 73, *Joachim Melchior Holten* († 1817) IV 138, V 72f, *Johan Lorentz* († 1747) I 254, III 81, *Jørgen Carl Gustav* (f 1893) XI 97, *Jørgen Frederik* († 1819) III 380f, IV 134f, 138f, *Ludvig* († 1905) I 217, L. Fr. H. (1924) XV 92, *Sigismund Friis* († 1935) XV 158
Cederfeld Bartholomæus Bertelsen de (1765) III 94
Cederfeld de Simonsen Bror Carl Adolf (f 1900) IX 128, *Frederikke Julie Elisabeth* († 1949) VII 208f, *Hans Christian Carl Frederik* (f 1895) IX 369f, *Hans Christian Frederik Vilhelm* († 1938) IX 368f, *Hans Chr. Joachim* († 1906) IX 364ff, *Hans Wilhelm* († 1836) IX 364, *Ivar* (f 1933) IX 128, *Lorentz Christian Ernst* († 1822) IX 363
Charlotte Amalie, dronning af Danmark († 1714) I 246, II 259, 350, IV 324f, 341f, V 251f, 269, X 57,

- 326, *Charlotte Amalie, prinsesse af Danmark* († 1782) II 328, VI 336
- Christensdatter Anne Marie* (1787) X 415, *Karen* (1737) XII 235, *Maren* († 1808) IV 68
- Christensen Aljred* (1886) I 237, *A. Chr.* (1821) I 203, *Carl Wilhelm August* (1865) XII 363, XIII 101, XIV 38, *Christen* († 1733) XII 299, *Christen* († 1779) XI 23, *Christen* (1841) XIII 101, *Christian* (1546) X 236, *Christian* (1912) XII 295, *Chr.* (1953) IX 271, *Chr. C.* († 1857) XI 23, *Chr. P.* (1952) X 318, C. S. (1917) IX 355, C. V. A. (1856) XII 363, XIII 101, *Erik* (1893) XIII 366, *Erik* (1966) XIII 274, *Gunnar Eigil* (1941) X 245, *Hans A.* (1952) X 318, *Janus B.* (1942) X 114, 124, *Jens* (1546) X 236, *Jens* († 1716) XI 359, *Jens* 1812) XI 157, *Jens* (1942) XII 295, *Johanne* (1923) XII 366, *Johannes* (ca 1743) III 33, IV 123, *Juliane* (1920) XII 77, *Jørgen* (1964) IX 151, J. G. (1942) X 124, J. *Henry* (1958) XII 156, *Karen* (1900) XIII 111, *Knud* (1947) X 318, *Lars* († 1736) XI 149, *Lars C.* (1904) XV 381, *Mads* (1744) VIII 407, *Niels Aage* (1954) X 168, N. *Aage* (1943) X 190, *Ole* (1787) II 74, O. C. (1917) XII 77, *Ole Futtrup* (1907) XII 411, *Palle* (1714) XIII 395, *Peder* (1898) X 153, *Peder Svenske* († 1657) I 172, *Poul Christian* (1897) IX 355, *Robert* (1959) XII 270, *Søren* (1900) XIII 75, S. (1925) XIII 345, *Vagn* (1951) XIII 80, *Verner* († 1819) XI 23, *William* (1911) XII 155
- Christian I, konge af Danmark* († 1481) II 18ff, XVI 105, 180, *Christian II, konge af Danmark* († 1559) I 398, II 381f, XVI 180ff*, *Christian III, konge af Danmark* († 1559) I 398, II 21, XI 10, XVI 186, *Christian IV, konge af Danmark* († 1648) I 17*, 34ff, 59, 74, 86ff, 127* II 86, 87*, 281, V 312f, VII 122, 129f, XVI 18, *Christian V, konge af Danmark* († 1699) I 38ff, 60, 92f, 132, II 326, 396, III 378, XV 30, XVI 142, *Christian VI, konge af Danmark* († 1746) I 39, 61, 95, 142ff, 214, II 134, 260, 327ff, 371, IV 373, *Christian VII, konge af Danmark* († 1808) I 97, 191, 214, 241, II 176, 181, 373, III 358, *Christian VIII, konge af Danmark* († 1848) I 39, 101, 159, II 346, *Christian IX, konge af Danmark* († 1906) I 110ff, 160ff, 163*, II 196ff, *Christian X, konge af Danmark* († 1947) XV 34ff, *Christian, prins af Augustenborg* (1864) XVI 172, *Christian Adolf, hertug af Sønderborg* († 1702) XVI 142, 193, *Christian Albrecht, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp* († 1694) XVI 114, *Christian August, hertug af Augustenborg* († 1754) IV 16, XVI 165*f, 202, 211ff, 238, *Christian August, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg* († 1869) XVI 169ff
- Christiani Alex* (f 1910) I 366, *Emil Pontoppidan* (1928) XV 402, *Jens* (1880) I 243
- Christiansen Poul* (1957) VIII 60, P. (1908) X 124
- Christie S. L.* (1918) XV 391
- Christiern* se *Christian*
- Christmas John* (1800) II 71
- Christoffer II, konge af Danmark* († 1332) VI 92, XIV 319
- Christoffersen Niels* (1924) IX 110
- Cicignon Cathrine Elisabeth* († 1815) VIII 29, 287
- Johan Frederik* († 1764) VIII 287
- Cistercenser-ordenen* I 71, III 39, 51, 101, 207, IV 112, 118, VI 9, VIII 167, XI 193, 307, 326, 331, 333, XII 324, XIII 268, XIV 262, XV 55, 216, XVI 30
- Claesson Frederik (Claes Horn)* (1794) I 203
- Clarisser-ordenen* I 328, III 8, IV 368
- Classen Johan Frederik* († 1792) I 77ff, VI 64ff, *Peter Hersleb* († 1886) I 82
- Claudi Bendix* († 1826) XI 331, *Christian* († 1720) XIII 400
- Claudius Samuel Nicolaus* (1779) XIII 386
- Clausen Adolf* (1704) XIII 400, *Albert* (1915) XII 321, *Christene Margrethe* († 1746) VIII 400, *Chr.* (1942) XII 77, 89, 385, *Ejnar* (1932) VI 318, E. M. (1939) III 266, VIII 257, IX 23, *Frederik Bager* (1776) XII 236, *Martin Peter* (1913) X 153, *Niels* († 1533) I 344, *Peder* (1771) II 388, *Rasmus Martin* († 1864) VI 352, 371, *Simon Groth* († 1829) III 395, X 287f
- Clauson Kaas Gustav Adolph Frederik* († 1944) IX 335f
- Clementsen Niels* († 1518) XI 394, 400, XII 377, XIII 92, *Rasmus* († 1529) XIII 92f
- Clemmensen Thøger* (1830) XIII 75
- Clerque Johan Adolph de* († 1730) III 73
- Clodi Johan Berend* († 1718) I 221f, *Werner Berend* (1719) I 223
- Cloppenburg Debora* (1805) I 208ff
- Cohen Joseph Gerson* (1836) XV 98, K. J. (1837) XIV 405
- Colbjørnsen Christian* († 1814) I 211, 234f, II 82f, H. Chr. (1806) VI 42
- Colding Erhard* († 1834) XII 96, *Hans Andreas* († 1879) XII 96, *Jacob Johan* († 1773) 360, XII 390
- Collet Bernt Anker* († 1857) V 322, *Carl Frederik* († 1905) V 181f, XIV 250, *Harald* (f 1900) V 324, *Holger Peter Harald* († 1943) V 181, 322f, XIV 249, *Peter* († 1860) V 341f, *Peter Ferdinand* († 1909) V 180f, 322
- Collet Anna Cathrine* († 1864) V 321, 341, *Johan* (1777) V 176f, *Peder* († 1763) V 176f
- Coninck Cecilie Caroline* (1844) V 209, *Frederik de* († 1811) I 246ff, II 128ff, *Fritz de* (1809) I 249, *Jean de* († 1807) II 367
- Conradsen Rasmus* († 1837) XI 273f
- Cordua Adolf* (1840) VI 278
- Cortnum Niels* († 1861) XII 321
- Cortsen Sextine Marie* (1827) X 152, *Sextus Nicolai* († 1775) X 232
- Cossel E. C. v.* († 1884) XII 155, *Ludvig v.* (1826) VIII 382f
- la Cour Alice Laura* († 1933) I 199, *Hans Christian Ditlev* († 1922) XI 239f, *Holger* († 1833) XIV 282, *Jacob* († 1912) XIV 283f, *Jørgen* († 1898) XV 282f, J. L. F. *Dornonville* (1933) XIV 284, *Laurids Ulrik* († 1875) XIV 143, 281f, *Laurids U. Dornonville de* († 1941) XI 240, *Niels* (1871) XIV 283, *Otto August* (1827) XIII 44, *Poul E.* (1964) XI 175

- Crac (Krag) Matheus* († 1295) XIII 69
Cramer Alette v. d. († 1680) XII 231, *Johan Andreas v. d.* († 1788) IX 48f
Crevicour Isak Briand († 1832) VII 376f
Cunningham John († 1651) V 54, *Lorents* (1654) V 54
Coln Ludvig Georg († 1842) V 291
- D**
Daell P. M. († 1886) I 188, XII 100
Dagmar, kejserinde af Rusland († 1928) II 383*, 385*
Dahl Allan († 1896) XI 351, *Axel S.* (1911) I 227, *Bolette Christiane* († 1870) XIV 224, *Bothilde* († 1952) XV 43, *Caroline Margrethe Eleonora Emilie* († 1922) XV 63, *Christoffer* († 1820) XV 123, *Chr. S.* († 1955) VI 18, *F.* (1914) XI 297, *F. A. B.* (1847) XI 297, *Hakon Thorkil Chr. Carl Fr.* († 1964) XV 63f, *Jens* (1796) IV 261, *Johannes* († 1820) XIV 74, *Knud* († 1946) XVI 148, *Mette* († 1791) XII 320, *Paul* († 1939) III 45f, *Torben* (ca 1955) III 45, *Torben H. W.* (1961) III 166, *Th. Fleron* (1932) VI 18, *Torkild Christian* († 1872) XV 42f*, 63, 78
Dahldorff Henning v. (1670) VI 329
Dahlerup Vilhelm (1881) VI 352
Dahlgard Magnus (1917) XII 77
Dahm Christine (1939) XIII 403, *Erik* (1914) XII 256, *Erik* († 1936) XIII 403
Dalgas Christine († 1868) V 307*
Dall A. (1802) III 69, *Chr. Fr.* (1788) VI 271
Dalsgaard Iver († 1771) XII 254, *Jens* († 1870) XII 60f
Damgaard Mads Eg († 1913) IX 271, *Mette* (1804) XII 130, *Peder* († 1767) XII 130, *Søren Christen* († 1783) XII 130
Damkær Jacob (1766) III 74
Damm Einar Leopold († 1932) I 232, *Erik Leopold August Hammerich* (1959) XII 90, *Peter Nicolai* († 1918) I 232
Damsberg Christen (1700) III 237
Damsboe Adolph († 1916) IX 88, *Peder Nielsen* († 1889) IX 88
Damstrom Birgitte Kirstine (1751) XII 300
Dan Jens (1568) X 336
Danefer Jacob († 1676) V 384
Dannemand Frederik Vilhelm († 1888) I 340
Danner Louise († 1874) I 233, 405ff*, VI 346
Danneskiold-Laurvig Charlotte Amalie († 1699) IV 15, *Christian Conrad* († 1783) II 128, *Ferdinand Anton* († 1754) II 126, IV 16, 96, *Frederik Ludvig* († 1762) II 128, IV 16, 96
Danneskiold-Samsøe Christian († 1728) II 244, III 402, XI 58, XIV 223, 255, *Chr. Conrad Sophus* († 1823) III 402ff, IV 196, 209, 239, 415, V 18, 275, 394ff, *Chr. Conrad Sophus* († 1886) I 212, 365, 372, III 405f, V 20, *Chr. Conrad Sophus* († 1908) V 396, *Chr. Frederik* († 1914) III 406ff, IV 246, *Elisabeth* († 1950) III 18f, *Elisabeth* († 1924) III 416, V 20, *Ernest* († 1908) I 212, V 20, *Ferdinand Anton* († 1754) II 126ff, *Frederica Louisa* († 1744) IV 16, *Frederik* († 1770) I 239ff, II 244, IV 359, XV 31f, 350f, *Frederik Christian* († 1778) II 244ff III 402, XI 58, 197f, 204, XIV 140, 223, 255, *Frederik Chr.* († 1869) III 405, *Frederik Vilhelm Steen* († 1895) VII 139, XII 364, *Knud* (1931) XI 137, *Otto Sophus* († 1894) V 396, *Sophus* († 1966) IV 407, *Ulrik Adolph* († 1751) XIV 140, *Viggo* († 1935) V 396, *Aage Conrad* († 1945) I 212, III 409ff, IV 405f, V 20
Darnath Magnus v. († 1828) IV 186
Darøj Chr. († 1938) IX 245, *Preben* (1938) IX 244
Darr Else (1942) XIII 260, *J. W.* (1941) XIII 258
David Aron (Anton) Nathan († 1868) I 195, 204, *C. L.* († 1960) II 368, *Harald* (1867) I 204
Davidsen Ph. (1861) XI 31
Debes Lucia († 1825) V 409
Deden Bernt v. († ca 1640) VIII 386, *Bernt Frederik v.* († 1701) VIII 386, *Carl August v.* († 1886) XI 116, *Claus Jørgen v.* (1750) XI 108, 114, *Hans Georg v.* († 1778) XI 83f, 94, *Hartvig Otto v.* († 1703) XI 108, 113f, *Rudbek v.* († ca 1640) VIII 386, *Severin Benzen v.* († 1817) X 113, XI 143, *Severin Brønshøff v.* († 1821) XI 94f
Degn Hans (1358) VII 403
Degner Hans Henrik († 1866) X 189
Dehn Frederik Ludvig († 1771) I 241, II 203
Deichmann Albert († 1717) XII 171, *Jacob* († 1853) XII 301, *Vilhelm* (1704) XII 212
Dernath Fr. Otto v. († 1805) XV 85, 88, 98, *Magnus v.* († 1828) IV 186
Desmercières Jean Henri († 1778) II 373
Deurs Carl Eduard van († 1889) III 97f, *Emil van* (1832) III 140, *Gerhard Andreas van* (1821) VIII 288, *Herman Eduard van* († 1868) III 140, *Ida van* († 1964) III 150, VI 33, XI 133, *Jacob Frederik van* († 1851) III 97, 312f, *Jan Christopher van* († 1829) III 138f
Dewitz Frantz Joachim v. († 1719) IX 97ff, 402f, *Frantz Joachim* († 1781) IX 99f, 403, *Joachim Diderich v.* († 1723) IX 99, 403
Dickmand Vilhelm (1703) III 231
Diderichsen J. (1918) VI 18
Dideriksen Jacob (1921) XIV 183
Diedrichsen Holger (1962) XII 36
Dietrich Johanne Augusta († 1796) XI 143
Dige Albert (1928) XII 43
Dinesen Adolph Wilhelm († 1876) XIV 247, *Adolph Vilhelm* († 1895) I 198, 206, *Alvilde* († 1893) I 198, *Anders* († 1793) IV 176f, *Anders* († 1828) XI 244, *Anders Didrik* († 1840) III 148f, *Anders Runsti* (1925) XV 343, *Anders W.* (1954) VI 33, *Anne* (1958) I 206, *Axel Wilhelm* († 1932) III 150, VI 33, XI 123, *Birthe Alvilde* (1964) XI 123, *Christen* (1842) XI 143, *Dines Peder* († 1794) XII 391, *Ellen* († 1959) I 206, XVI 148, *Erik S.* (1963) III 152, *Hans Vincent* (1962) XV 343, *Jens* († 1869) XI 244, *Jens Kraft* († 1827) III 147f, IV 177, *Jens Kraft* († 1916) I 199, III 150, *Jens Kraft Jacob Sophus* († 1910) III 149f, VI 33, XI 123, *Jørgen Eigil Wiffert* (1963) III 151, *J. G.* (1806) XII 40,

- Karen (Isak) Christentze* († 1962) I 199, *Marius Jacob Neergaard* (1871) III 70, *Mogens* († 1954) VI 33, *Peder* († 1761) XII 390, *Sophie* († 1942) XIV 290, *Sophie Magdalene* († 1866) IV 254, *Thomas Fasti* (1956) XV 343, *Wenzel Laurentz* († 1916) XIV 248
- Djørrup Laurids Christian* († 1846) XII 301, XIII 100f
- Dobbelsten Anne Sofie* (1718) I 223, *Thomas* (1675) I 221
- Dombroich Maximilian Wilhelm* (1751) III 81, XV 147
- Dominikaner-ordenen* V 141
- Donnerup Jørgen* (1800) XII 391
- Dons Andreas* († 1811) XV 234, *Andreas* († 1868) VIII 19, *Andreas* (ca 1900) VIII 19, *Bertel* († 1669) XIII 140, 393, *Julius* (1889) III 239, *Mads* (1657) XIII 393, *Simon* († 1828) VI 35, 346, 355, 363f, 371, VIII 18f, 59, *Simon* († 1886) VIII 19
- Dorothea, dronning af Danmark* († 1571) IV 11, XVI 187*ff, *Dorothea, hertuginde af Sønderborg* († 1639) XVI 236
- Dose Ernst Ulrik* († 1706) II 76, *Herluf* († 1956) XIII 138, *Ingrid* (1956) XIII 138
- Drage Anders* (1483) IX 245
- Dragsted Barbara Hedeveg v.* († 1709) XIII 67
- Dreving Engel Elisabeth* († 1846) XII 340
- Drejfeld Ingeborg* († 1552) VII 145, X 351
- Dresselberg Mette* (1630) III 386, V 114, *Peder* († 1595) V 112
- Dresselbjerg Anders* († 1613) III 72, 386, *Hans* (1594) III 72, *Niels* († 1594) III 72, V 112, *Vilhelm* († 1620) III 386, V 112f
- Drewsen Ane Kristine Dorothea* (1828) X 38
- Dreyer Christian Haman* († 1787) IX 353, *C. A.* (1915) X 415, *Herdis* (1915) X 415, *Jens* († 1753) VII 46, *Marie Margrethe* († 1754) XV 212f, *Regitze* (1915) X 415
- Drost Carl* (1923) IV 152
- Drostrup Hans* († 1684) XI 151ff, XIV 71, *Karen* (1692) XIV 71, *Niels* († 1675) XIV 71
- Duche Jens* († 1743) X 302, *Jens Bircherod* († 1743) X 303, *Maren* (1749) X 303
- Due Albert Christoffer* († 1734) XI 282, 288, *Bernt* († 1699) XI 336, 282, 288, XII 153, *Bonde* (ca 1430) X 292, *Frands* († ca 1626) X 370, *Hans* (ca 1700) VII 178, 188, *Jørgen (Taubé)* († 1611) X 369, *Jørgen Christoffer* († 1743) XIII 385, *Jørgen Skeel* († 1701) XII 171, XIII 384f, 393, *Manderup* († 1660) XI 335, XII 171, XIII 384, *Manderup* († 1710) IX 119f, XI 336f, 282, 288, XII 153, *Manderup Skeel* († ca 1700) XII 171, *Margrethe* († 1736) IX 207, *Mogens (Glob)* (1456) XII 209, *P.* (1946) XIII 225
- Duus Nikolaj* († 1809) IX 176
- Dyhr Anders* (1787) XIV 105
- Dyre Anne* (ca 1500) V 54, *Anne* († 1634) X 229, XI 108, *Christence* († 1705) XIII 16, *Christoffer (Sosadel)* (1509) V 112, *Claus* († 1547) X 156, 229, *Claus* († 1610) X 229, *Claus* († 1693) XI 160, XIII 78, *Edel* (1701) IX 341, *Erik* (1423) IV 227, *Erik (Sosadel)* († 1495) V 53f, 111f, *Erik (Sosadel)* († 1554) V 112, *Frands* († 1569) XII 212, XIII 199, *Hans* (1636) XIII 134, XIV 254, *Hans* († 1655) X 156f, 248f, XIII 78, 140, *Iver* († ca 1462) XV 286, *Iver* (1648) XIII 78, 134, XIV 254, *Jens* (ca 1390) IV 227, *Jens* († ca 1432) XV 285, *Jens* († 1587) X 156, 229, *Jens* († 1697) IX 341, XIII 78, *Karen* († 1679) X 251, *Knud* (1426) IV 227, *Lauge* (ca 1400) XV 285, *Mattis* (1390) XIII 391, *Niels* († 1410) IV 227, *Niels (Sosadel)* († ca 1420) V 111, *Palle* († 1707) VI 312, XI 237, XIII 78, *Ture* (ca 1385) XIV 215, *Vincent*s († ca 1494) VI 360, XV 286
- Düring Ernst Fr. v.* († 1809) XIII 411
- Düring-Rosenkrantz Carl Fr.* († 1876) XIII 412, *Ernst Frederik* († 1890) XV 391
- Dyssel Arnold Chr.* († 1714) X 317, *Arnoldus Chr.* († 1763) XIII 207, *Eliesser* († 1766) I 234, *Elisabeth* († 1769) X 122, 194
- Dytschou Claudiane Margrethe* († 1808) X 176
- Döcher Elisabeth* († 1952) XV 226
- Daa Christence* († ca 1692) XII 67, *Christian* († 1673) IV 235f, VII 200, *Claus* († 1486) IV 234, *Claus* († ca 1558) VIII 393, *Claus* († ca 1575) V 13, *Claus* († 1641) IV 164, 235, V 13f, 68, VII 199, XI 403, XIII 229, *Claus* († 1678) IX 131, XI 54f, *Dorthe* († 1675) IV 164, VII 100, 200, IX 276, XI 280, 288, XII 153, 312, *Erik* († ca 1539) VI 276, *Gregers* († 1712) XI 311, XIII 126, *Hans* († ca 1597) IX 290, *Hans* (1636) XIII 134, *Herluf* († 1630) IV 353, *Hilleborg* (1654) XI 141, *Ide* (1644) XV 11, *Iver* (1636) XIII 134, *Jesper* († 1562) IX 288f, *Jørgen* († 1503) IX 288, *Jørgen* († 1558) IX 230, *Jørgen* († 1598) VI 276, *Jørgen* († 1652) V 68, *Karen* (ca 1558) VIII 393, *Karen* († ca 1655) VI 276, *Knud* (1610) XIII 134, *Lisbeth* (1624) XI 388, *Oluf* († 1532) V 13, *Oluf* († 1600) IV 234f, V 13, VII 197ff, *Oluf* († 1671) V 14ff, 68, VII 113, XI 388, XIV 180, XV 140, *Valdemar* († 1691) V 68f, XI 403, XII 312

E

- Ebbensgaard Chr.* († 1836) XIII 29, *Chr.* († 1918) XII 347, 398, *Jens Breinholdt* († 1868) XIII 29
- Ebbesen Jens* (1447) XV 55, *Jens* (ca 1648) IV 184
- Eberstein Albert* (1329) XII 350, 355, *Albert* († 1405) VIII 228, XII 356, *Cecilie* (1327) IV 247, *Henrik* († ca 1321) IV 247, *Henrik* (1360) XII 350, 355, *Karen* (1422) XII 350, 356, *Ludvig* († 1328) XIII 115, *Margrethe* (1328) XI 34, XIII 115, *Peder* († ca 1374) IV 247, XI 34, XIII 115f
- Echermann C. G. C. O.* (1855) XII 130f, 136
- Eckardt Johan Chr. Fr.* († 1899) XV 274ff
- Eeg Nicolaj* (1795) XII 254f
- Eegholm Axel Jacob Peter* (1904) VII 386, *Hans Anker* († 1904) VII 386
- Egelykke Bodil* († 1863) VII 37
- Eggers Christian* († 1793) IV 148, 156f, *Chr. Ulrich Detlev v.* (1800) I 280, *Ditlev* (1733) XI 156, *Niels Christian* (1793) IV 148, 157ff
- Eggertsen Augusta* (ca 1850) XV 269, *Carl* (ca 1850

- XV 269, *Emil* (ca 1850) XV 269, *Emma* (ca 1850) XV 269, *Jacob Lund* (1840) XV 268, *Poul* (1959) VII 377, *Stine* (ca 1850) XV 269, *V.* (1915) VII 377
- Egløf Dorothea* (1751) VII 35
- Egtved H. J.* (1830) III 359
- Ehm Henrik* (1655) I 213, II 370
- Ehnholm Christian Siegfred* († 1769) XIII 67
- Ehnhuus H. J. (T.)* (1873) XIV 405, *H. W.* (1922) XIV 106
- Ehrenfeld Stephen* († 1741) XIII 67, 330, 344, 357
- Ehrenschild Conrad* († 1698) IX 293f, *Martin Conrad Bierman v.* († 1715) IX 294f
- Eibe Julius* (1811) IX 412
- Eich Gustav Valdemar* († 1925) XIII 366
- Eichel Elisabeth Hedevig* († 1755) I 338, *Johannes* († 1736) I 338, *Just Valentin* († 1743) I 338
- Eickhoff Wilhelm* († 1893) XI 158
- Eickstedt Christopher v.* († 1728) VI 374, *Hans Henrik v.* († 1801) III 218, IV 130ff, VII 406, VII 413f, *Valentin* (1711) II 76
- Eigtved Nicolai* († 1754) I 196
- Eilers Margrethe* († 1728) VII 68
- Eilersen Jacob Scavenius* († 1874) XI 361, *Margrethe* († 1708) XI 223, XIII 55f
- Eilert Erik* (ca 1700) III 33
- Eilitz Johan* (1759) I 226
- Einsidel af Brandstein Sidonia Maria* († 1673) IX 260
- Ejlersen Henrik* (1577) I 172, *Rasmus* († 1797) XV 400f, *Rasmus* († 1811) IX 51
- Ejlertz Ejler* († 1720) XIV 71
- Ejlskær K. J.* (1920) XII 348, *N. J.* (1920) XII 348
- Ekstrøm K.* (1925) IV 416
- Elgaard Chr. M.* (1937) XII 70, *Kaj B.* (1954) XII 70
- Elers Margrethe* († 1708) XIII 55
- Elisabeth Augusta* († 1677) IX 379
- Ellbrecht Anton Günter* (1751) III 210
- Ellerup Johan* († 1769) XIII 258
- Elsegaard Søren* (1743) I 254
- Emandinger Claus Eduard* († 1755) X 166, 176, 187
- Emmersen L. K.* (1947) X 40, 190
- Emmiksén Anders* († 1566) VIII 229ff, *Anders* († 1576) IX 274, *Anne* († 1561) IX 38, *Anne* († ca 1598) IX 358f, *Bege* († 1613) XIII 384, 392, *Emmike* († ca 1523) IX 38, *Emmike* († ca 1545) IX 358, *Magdalene* (ca 1547) IX 38, XIV 312, *Mette* († 1612) VIII 233, *Mourids* († 1561) IX 274, *Otte* († ca 1523) VIII 229, *Otte* († 1594) VIII 231f, *Tale* († 1608) IX 274
- Engberg Anders* († 1690) IV 236, *Birgitte Magdalene* (1690) IV 236
- Engelsted Maltha Ulrich* († 1762) VII 69f, 76, *Maltha Ulrich* († 1864) VII 70, *Orto* († 1754) VII 69f, *Otto Jacob* († 1820) VII 70, 76, *Valdemar* († 1887) I 168
- Enggaard Axel* (1943) XIII 310
- Enholm Chr. Siegfred* († 1769) XIII 67
- Erichsen Erich* († 1837) II 272ff, *Vigilius* († 1782) I 198
- Erik Klipping* († 1286) XI 19, *Erik Menved* († 1319) XI 159, XIV 319, *Erik af Pommeren* († 1439) II 15, IV 11, III 180, *Erik, prins af Danmark* († 1950) X 397, *Erik, prinsesse* († 1942) III 76
- Eriksdatter Mette* (1889) IX 88
- Eriksen A. P.* (1918) XV 315, *Gustav E.* (1912) XII 392, *Hans* († 1465) XIV 50, *Henning* (ca 1460) XII 65, *J.* (1920) XI 351, *Robert* (1934) XI 351
- Eringislesson Algot* († ca 1465) VI 244
- Ermandinger Claus Edvard* († 1755) X 166, 176, 187
- Ernst Günther, hertug af Slesvig-Holsten-Augustenburg* († 1698) XVI 200f, 232, *Ernst Günther, hertug af Slesvig-Holsten-Augustenburg* († 1921) XVI 172f, 196f, 215
- Ernst Christiane Sophie* († 1771) IX 31, *Frederikke Lovise* (1751) III 233, *Johan Conrad* († 1750) III 233
- Ernstsen P. Brandt* (1961) XIII 169
- Errebo P. Gommesen* (1793) III 211
- Esgesdatter Bendit* († ca 1690) XI 242
- Esgesen Henrik (Lange)* († ca 1465) XIII 372
- Eskildsen Jens* (1874) XIII 59, *Jens Kr.* (1928) XI 32, *Lauritz* (1687) I 193
- Esmarch Friedrich Christian v.* († 1737) I 239, *Ole* (1805) XI 204f
- Estrup Hector* († 1914) III 113f, XIII 198, *Hector Fr. Jansson* († 1846) III 110ff, *Jacob* (1963) III 115f, XIV 364f, *Jacob Brønnum Scavenius* († 1913) III 112ff, VI 43, XIV 363ff*, *Niels Rudolph* († 1899) XIV 366, *Peder* († 1848) VI 42f
- Eyben Cecilie Sophie Amalie Albertine v.* († 1913) VII 70
- Eyber Christian* (1901) XII 288, *C. F. F.* († 1864) XII 287, *Frederik Vilhelm* († 1857) XII 287, 295, *Gustav Adolf* († 1884) XII 331, *Niels Schack* (1888) XII 331
- Eylandt Anne Margrethe* (1789) X 275
- Eynden Albrecht Philip v.* († 1731) III 73, 93f
- Eyndten Sophie v.* († 1795) X 373, XV 177
- Eysen Andreas* (ca 1420) XIV 221

F

- Faber Ejnar* († 1965) XIII 278, *Gerda* (1961) XIII 278, *Johannes Heinrich* († 1869) XIII 137f
- Fabricius Holger* († 1929) IV 174, V 58, *Peter Frederik* († 1917) IV 174, *Peter Frederik* (1944) IV 174, V 58, *Terman* († 1857) XIII 366, *Vilhelm* († 1891) XIII 366
- Fabritius Conrad Alexander* († 1805) se *Fabritius de Tingnagel C. A.*, *Just* († 1766) I 231, II 388, *Michael* (1745) I 208
- Fabritius de Tengnagel Anna Elisabeth* († 1786) V 371, *Anne Marie* († 1835) VII 402, *Conrad Alexander* († 1805) I 208ff, *Constance Henriette* († 1827) VIII 346ff*, *Michael* († 1849) V 379, *Pouline* († 1819) I 178, XIV 223, 255
- Fahnøe Lauritz Balslev* (ca 1855) IX 327
- Faith Hans Georg* († 1795) I 265f, III 138, V 72, *Laura* († 1855) XIV 143
- Falk Bo* († 1366) IV 296, *Bo* (1381) IV 387, *Eskild*

- (1384) IV 387, *Eskild* († 1387) IV 298, *Ide* (ca 1400) IV 387, *Jens* († ca 1408) IV 298, XIII 164
 XIV 50, *Karen* (1408) IV 298f, *Peder* (1410) IV 387
- Falkenskjold Arnoldus* († 1819) I 192, III 164
Fallenkamp Berndt († 1719) XI 30
Falsen Conrad de († 1849) IV 150, *Enevold de* († 1867) VII 257, *Johan Eskild de* († 1758) IX 47f, *Jørgen Conrad de* († 1849) VII 257, *Malvine Cecilia Geogette de* († 1919) VII 257, *Margrethe Marie de* († 1795) IX 48ff
Falster Jens († 1600) IV 271, VI 61f
Fast Aage Johannes (1946) VII 64
Fasti Anna († 1516) XVI 89, *Christen* († 1557) XIV 231, *Erik* († ca 1485) XIII 70, *Ingeborg* († ca 1537) XII 17, *Thomas* († 1600) XIV 233
Fasting Sophie († 1908) VI 331
Fgurschau Rasmus (1855) XII 263f
Favin Frederik Auguste Adolphe de (1764) V 84
Fawkner Frank (1897) XII 42
Faye Gerhard (1949) III 258, *Aage* († 1949) III 258
Feddensens Boy († 1883) XVI 42, *Christian* (1948) XVI 42, *Hans* († 1918) XVI 42, *Hans Ditmar Frederik* († 1863) V 379f, *Mathilde Leontine Margarethe* (1887) III 274, *Theodor* († 1915) XVI 42, *Theodor* (1948) XVI 42
Felthausen Chr. († ca 1729) VI 245, 321, *Diderik* († 1642) VI 245, *Diderich Chr.* († 1737) VI 276, *Frederik* († 1733) VI 245, 276, *Maren* († 1743) VI 276
Fenger E. Hauch (1965) IX 110, *Hans Frederik* († 1901) VI 352, XIII 69, *Marie Louise* († 1885) XIII 23
Fensmark Johan Henrik († 1871) I 255, *Ole Frederik Ernst* († 1885) I 256
Ferslew Niels († 1803) XIII 196
Fevejle Jørgen († 1829) X 223
Feying Kirstine († 1964) IV 174, V 58
Fibiger Adolf Christian (1839) II 235, *Kristian Vilhelm Kristoffer* (1948) XII 269f, *Sten* (1955) XII 270
Fiedler Christian Frederik († 1829) V 83
Fikkesdatter Abel (1558) VII 399
Fikkesen Anne († 1551) XVI 229f, *Axel* († ca 1556) VIII 34, *Johan* († ca 1502) VIII 33f, *Margrethe* († ca 1552) XI 219
Fincke C. M. (1742) III 129, *Drude* (1719) III 160, *Henrik* († 1705) I 305, III 155, *Johan* († 1708) III 160, *Margrete* (1742) III 129, *Sophie* (1742) III 129, 160, *Thomas* († 1677) I 304f, 154f
Finderup Johanne (1827) X 118
Findsen Jeppe (ca 1523) VII 382, *Niels* (ca 1523) VII 382
Finecke Günther Diderik v. († 1729) IX 221, *Theodosius Ernst Frederik v.* († 1801) IX 221f
Finkenhagen Agnete Birgitte († 1763) III 199
Fischbach Johanne L. Henriette († 1825) X 196
Fischer Christian († 1677) XIII 212, 255, *Christian de* († 1774) XIII 207, 212f, 223, 249, 255, 258, XV 140, *Daniel* († 1707) XIII 255, 257, *Henrik* († 1794) XII 329, *Jacob Ludvig* († 1833) se Fischer-
- Benzon J. L., Jean Arnold* († 1805) XIII 190, 213f, 250, *Melchior* (1764) IX 412, *Offert* († 1761) II 363f, *Rasmus* († 1687) XIII 212, *Thomas* († 1716) XIII 212
Fischer-Benzon Jacob Ludvig († 1833) X 296, XIV 280
Fisker Jens (1742) III 129, *Lorentz Henrik* († 1819) IV 93
Fix Johan Leonhard (1789) I 202
Fjelstrup August († 1859) XIII 78ff
Flairieux Joseph de († 1844) I 236
Fleicher Esais (1769) V 387, *Rachel Sophie Marschalk* (1730) III 372, *Philip* (1679) IV 244
Fleb Jacob (ca 1330) V 121
Flemming Anders († ca 1481) IX 37, XIV 312, *Anne* (1544) IV 203, *Erik* († 1534) IV 203, *Herman* (ca 1500) IV 203, *Inger* († ca 1525) XIV 312, *Jacob* († 1457) XIV 312, *Jakob* († 1544) IV 203, *Tale* († ca 1547) IX 38
Flensborg A. N. (1812) XIII 387, *L.* (1916) XIV 413
Flensted Ejnar (1963) XI 116, *H. P. H.* (1944) X 146
Flindt Anna († 1814) VI 316, *Chr. Christoffer* († 1831) VI 182f*, *Henrik de* († 1790) VI 182, *Jakob* († 1750) VI 182, *Johan Thomas* († 1805) VIII 58
Fock Simon (1667) VIII 293
Focken H. (1781) III 211
Fog Christian Frederik († 1844) VII 78, *Lars* († 1904) VII 78f
Foged Hans (1458) VII 163, *Sophie* (ca 1500) VII 163
Fogh Andreas († 1762) III 147, *Christian* († 1716) IX 31, *Christian* (1800) XII 287, *Christine* (1797) III 147, *Clemens* († 1794) III 147, *Hans* (1774) IV 130, *Hans* (1928) XIII 138, *Knud* († 1757) IX 277, *Lars* († 1764) III 147, *Marcus* († 1762) IX 31, 277, XV 212, *Matthias* († 1716) XV 212, *Niels* († 1747) IX 31, *Niels Severin* (1801) XII 21, *Peder* († 1753) XIV 349f, *Poul* († 1764) III 147, *Thøger Hofman* († 1748) XV 212
Fogh-Nielsen Johannes (1942) XIV 354
Folmersen Folmer (1350) I 342, VI 19
Folsach Cathrine Kirstine († 1812) XIII 67f, *Chr. Caspar* († 1950) XI 215f, *Chr. Michael* († 1799) XI 213, *Fr. Jørgen Pulz v.* († 1889) XIII 266, *Hans* († 1758) V 205, XI 211f, XV 362, *Hans v.* († 1830) XI 213f, *Hans v.* († 1873) XI 214, XIV 405, *Hans Fr. Johannes Peter v.* († 1901) XI 215, XIV 405, *Hans Michael v.* († 1901) XI 216, *Johannes v.* († 1878) XI 214, *Marie Adolphine v.* († 1919) XIII 266
Fonnesbech Chresten Andreas († 1880) III 204f
Fonnesbech-Wulff Henry Emil († 1934) III 205f, *Orla* († 1913) III 205, *Orla* († 1905) III 206
Ford Anne Laurence de la († ca 1675) XIV 394
Formann Abraham († 1844) X 66
Foss Iven (1438) VI 303, *Jens* († 1791) XI 150, *Jens* († 1847) XI 150, *Karen* († ca 1483) VI 303, *Karen* (1696) XI 30, *Margrethe* († 1748) X 102, *Otto* († 1437) III 384
Foss-Pedersen Aage (1941) X 168
Fox-Maule Carl (1895) XIII 209, *Helene* (1895) XIII 209
Franciskaner-ordenen XI 209

Frandsen H. S. († 1879) XIII 68, H. Vestergaard (1959) XV 166, N. H. († 1895) XIII 69
 Frausing Johanne Frederikke († 1886) XIII 168, Maren (1764) X 151
 Fredberg Niels (1642) XI 237
 Frederik I, konge af Danmark († 1533) I 15ff, 17*, 25ff, 55, 74, 84, 126*, IV 20, XI 10, XVI 10, 180, Frederik II, konge af Danmark († 1588) I 25, 84, Frederik III, konge af Danmark († 1670) I 38, 90f, 245, II 349, XV 103, XVI 142, Frederik IV, konge af Danmark († 1730) I 38, 60, 94f, 133ff, 193, 214, 282, 327, IV 195, 208, 292, 309, 325, 342, 370, VI 237, X 57, 326, XIV 85, XVI 32, Frederik V, konge af Danmark († 1766) I 61, 96, 145ff, 214, 241, 394, II 138, 152ff, 269*, 372, 411, IV 373, 385*, Frederik VI, konge af Danmark († 1839) I 64, 81, 98, 133ff, II 83, 176ff, 194, 219, 307ff, 315*, 317*, 411, III 305, Frederik VII, konge af Danmark († 1863) I 65, 101ff, 160, 232, 404*ff, II 41, Frederik VIII, konge af Danmark († 1912) II 188, 332, Frederik, arveprins († 1805) I 192, 241, 404, II 176, 373ff, Frederik, prins af Hessen-Cassel († 1884) II 206, Frederik, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Nordborg († 1658) XVI 150, Frederik III, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp († 1659) XVI 41, 101, 110, Frederik IV, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp († 1702) XVI 114, Frederik Christian, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg († 1794) XVI 167*ff, 195, 203ff, 238, Frederik Christian, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg († 1814) II 204, VIII 52, 58, XVI 168ff, 209*ff, Frederik Christian August, hertug af Slesvig-Holsten-Augustenburg († 1880) XVI 172, Frederik Vilhelm, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg († 1714) XVI 201f, 232
 Frederiksen A. P. († 1901) XV 282, Fr. (1829) I 254, Helmar († 1965) X 253
 Freintz Anna Valaria (1698) VI 336, Hans Daniel († 1698) VI 335f, IX 402
 Freisleben Hans Henrich (1809) III 260f
 Frellsen Hans Henrik (1833) XIV 143, XV 158
 Friberg Anne († 1693) XV 83
 Friberg Lorentz (1810) III 363
 Friedenreich Chr. Daniel († 1780) XIII 28, 44, 202, Chr. Lінде de († 1786) XIII 18, 28, 202, Daniel († 1706) XIII 201, Frands de († 1780) XIII 44, 87, 202, Janus de († 1755) XIII 189f, 202, Mauritz (1781) V 193, Mette Dorothea (1779) XIII 190
 Friderichsen David Peter († 1902) VI 241, 338, David Peter (1941) VI 318, Johan Ditlev (1871) VI 338, Mathias Vilhelm († 1954) VI 241f, Ove Vilhelm († 1930) VI 241
 Friderichsen Johan Peiter († 1804) X 177
 Fries Johan Heinrich (ca 1850) XVI 12
 Friis Agnete (1568) XIII 187, Albert († 1601) XV 323f, 368, Anders († ca 1507) XV 367, Anders (1606) XIV 169f, Anders (1613) XII 318, Anders (ca 1638) X 174, XV 324, Anders († 1644) XI 328, XII 57, Anne († 1536) IX 230, Anne († 1542) X 271, 280ff, Anne († 1570) V 93, Anne († 1628)

XIV 339, XV 111, Anne († 1657) IX 318f, 323f, Anne († 1665) IX 240, Anne Cathrine († 1698) VI 217f, XII 12, Birgitte (ca 1500) XI 207f, Christen († 1639) I 330f, III 32, 142ff, 368, VI 216, XI 328, Christian († 1809) XII 35, Christian († 1561) XI 334, Christian († 1616) III 368, V 67f, VIII 103, Christian († 1659) XI 328, Christian († 1727) VII 178, XIV 103, 182, Christian († 1763) XIII 232, XIV 65, 73, XV 196, Christian Frederik († 1845) VI 77, Christine Sophie († 1787) XIII 232, 246, XIV 73, Christoffer († 1657) XII 134, Conrad Jørgen († 1778) XI 391, Dorte (1626) X 300, Dorte († 1618) V 68, VII 197ff, Dorte († 1681) XIV 64*, Elisabeth († 1631) VIII 23, Elisabeth († 1677) XI 345, XII 327*, Elisabeth (1702) XII 134, Elisabeth Sophie († 1799) II 373, XIII 232, XIV 66, Else (1601) XV 324, Else († 1664) IX 240, Elsebe († 1745) XII 34, 171, Erik (1952) VII 144, Erna (1953) IV 120, Frederik († 1586) VII 312, Frederik (1828) XI 157, Gregers († 1654) VIII 381, Gregers († 1711) XIV 103, Hans († 1697) III 144, XIV 83, 100f*, 180ff, Henrik (1446) VIII 8, Henrik (ca 1500) X 271, 280, Henrik († 1571) VII 196, 311f, VIII 23, Henrik († 1612) VII 314, Henrik (1668) XII 212, Henrik († 1715) XII 34, Ingeborg († 1659) IX 205, Iver († 1557) XV 368, Iver († 1623) X 370, XII 336, Jesper († ca 1522) VIII 8, Jesper († 1588) VIII 292, Jesper († 1643) VII 314f, XI 342, Jesper († 1716) IV 38, Johan († 1570) III 9f, 196, 368, IV 163f, V 59ff, 65*, VII 196, 310, VIII 7ff, 17*, 22, Johan († 1635) VIII 123f, IX 240, Johan Chr. († 1822) VI 76f, Johan Frederik († 1808) VIII 18, Johannes († 1877) XV 12f, Johannes († 1903) XV 13f, Jørgen (ca 1500) IX 229f, Jørgen († 1574) XI 333f, Jørgen († 1616) XI 335, Jørgen († 1631) X 370, Jørgen († 1632) XIV 61, XV 46, Jørgen († 1680) I 331, III 142, Karen († 1601) III 10, XI 327, XIV 149, Karen (1631) X 370, Kirstine († 1565) XI 301, Lisbet († 1631) VI 144ff, Lisbeth († 1641) XIV 339, XV 369, Lisbeth (1747) XII 34, Malte Christian (1762) XI 375, XII 86, Malthe Ulrik († 1814) XI 273, Margrethe († ca 1511) VII 32, Margrethe (1642) IX 240, Margrethe (1670) VII 411, Margrethe (1680) III 23, VI 237f, Margrethe (1694) XII 134, Mette († 1684) IX 206, Mette († 1690) IX 205, 324, Mette († ca 1730) XIII 195f, Mette Marie († 1821) XI 375, Mogens († 1675) I 213, 336, XIII 195, 201, 229ff, XIV 26ff, 44, 63f, 70f, XV 38, 46, 57, 196, 205, Mogens (1714) XII 135, Niels († ca 1448) XV 367, Niels († 1610) VII 312f, VIII 14, Niels († 1639) XI 335, Niels († 1651) XIV 62, XV 38, 46, 57, Niels († 1658) VIII 15, Niels († 1689) VII 314f, Niels († 1699) XIII 231ff, XIV 65, XV 196, Oluf (Munk) († ca 1500) XI 207, Oluf († 1698) XV 83, Otte († 1503) VIII 8, Otte († 1698) XII 134, O. (1953) IV 120, Sidsel († 1562) VII 336, Sophie († ca 1654) XIV 339, XV 369, Sophie Amalie (1682) XII 19, 27, Sophie Hedeveg († 1777) VII 150, 294, Tønne († 1642) III 23, VIII 15, IX 240, Vilhelm (1905) VII 144

- Frille Eggert* († 1470) IX 8, *Ermegaard* († ca 1460) IX 8, *Jesper* († ca 1483) IX 279
Frische Margrethe († 1665) V 115f
Frisenborg Johannes (1805) III 394
Fritzes W. (1887) XI 392
Froberg Axel Lemming († 1943) XII 155, 167
From Andreas (1771) V 193, *Bodil Cathrine* (1732) VI 219ff
Frost C. A. (1791) III 312, *Eske* (ca 1375) XIII 52, *Jens* (1419) XII 218, *Sophie* (ca 1370) XIII 52
Fryd H. C. († 1875) X 152, XII 347
Frydendahl Hans M. († 1937) XIII 396
Frøichen Julius (1724) II 388
Frølich Johan Frederik († 1757) IX 234f
Fraas C. (1854) XI 31, *C. E.* († 1868) XV 327
Fugl Andreas (1760) XI 360, *Birgitte* (1716) IX 31, *N. C.* (1887) XII 61
Fuglede Ellen (1951) VIII 397, *Niels* († 1759) III 199
Fuglsang Anne († 1751) XI 149, *Chr.* (1930) XII 288, *J. P.* († 1854) XIII 35f, *Niels* (1728) XI 149
Fuiren Christence († 1735) V 56, XI 223ff* XIII 56, *Diderik* († 1686) V 116, XI 223, XIII 55, *Marie* († 1693) IV 37f, *Thomas* († 1673) V 116, XI 222f, XIII 55
Funder Thomas († 1860) XII 136
Fust Jens Jørgen (1700) III 237
Fürst Peter († 1732) XII 86
Fædder Hans († 1753) XI 44, *Jens Jørgen* († 1798) X 204
Fædder-Carisius J. J., *Peter Chr. de* († 1809) X 204
Fædder-Carisius Hans Friderich de († 1829) XV 22, *Jens Jørgen* († 1798) XI 44ff*, 109
Ferch Carsten Andreas (1838) X 110, *Ellen Cecilie* († 1832) XI 84f, *Ernst* (1955) XII 100, *Sigvard Altwelt* († 1839) XI 96
Fønss Frederik P. († 1878) XII 28, *Hans* († 1791) IX 404, XIV 140, *Hans Jørgen Ring* († 1859) XII 28, XIII 191, *J. Ph. Rogert* († 1882) VII 257, *Peter Johan* († 1807) XIII 289, XV 380, *Peter Severin* († 1824) XI 190, XII 201, 398, 411, XIV 105, 139f*, 183, 341
- G**
Gabel Christian Carl († 1748) IV 74f, 91, 272f, 275, 370, VI 80, 86, IX 295, 320, X 167, 176, XIII 364f, *Christoffer* († 1673) IV 206f*, VIII 179f, XI 189, *Ermegaard Sophie* († 1719) VIII 263, *Fredrik* († 1709) IV 106, 207, 275, 369f, *Valdemar Christopher* († 1725) III 107f, IV 207, VIII 82f
Gad Peder († 1663) XIV 172ff
Gagge Claus († ca 1667) VIII 394, *Rudbek* († 1708) VIII 56, 394f, *Galde Anna* († 1680) X 395, *Christoffer* († 1631) V 200, *Dorthe* (1665) XIII 67, *Elisabeth* (1583) III 142, *Gudde* († 1626) XI 269, XIV 346, *Karen* († 1671) X 395
Galskyt Albrekt († 1593) XIII 383, *Otte* († 1575) XIII 383, *Peder* († 1554) XIII 383, *Petrus* (1345) XIV 50, *Thomas* (ca 1450) XV 228, *Thomes* (1552) XIII 383, *Vil* (ca 1482) X 280
Galt Anders († 1529) VI 340, *Anders* († 1585) X 10, 351f, *Anne* (1610) VI 226, 380, *Axel* († 1614) XIV 346, XV 103, *Ebbe* († 1500) VI 340, *Ebbe* (1589) X 352, *Erik* († 1500) VI 340, *Gjord* († 1591) XV 103, *Mogens* († 1481) VI 340, *Mogens* († 1575) XV 103, *Peder* († 1548) VI 340f, VII 145f, X 351, XV 45, 101f
Galtrup Didrik († 1799) XII 186, *Gamm Kristoffer* († 1701) XV 303f, *Otto Friedrich* († 1698) XV 303, *Paul Otto* († 1756) VII 251f
Gammelgaard J. J. (1926) XIII 68
Gamst Henrik († 1861) III 176
Garde-Jørgensen Flemming († 1872) VIII 66
Gardie J. C. (1808) I 226
Garth-Grüner Georg Christian († 1901) IV 97f, V 197, *Gustav Gunnar Georg* († 1937) IV 97, *Preben Georg Knud* (1959) V 198, *Torben* (1959) IV 98
Geessmann Karen († 1739) XI 121
Geijer Palamona († 1945) V 181
Geistler Johan Chr. v. († 1810) XII 123
Georg, prins af Grækenland og Danmark († 1913) II 219
Gere Henrik (1398) V 190, *Ove* (1334) V 190
Gerhard III. greve af Holsten († 1340) IX 91, XIV 320, *Gerhard VI, greve af Holsten* († 1404) XVI 15, 104
Gersdorff Anne Trolle († 1761) IX 334, *Casper Christoffer* († 1658) XII 75, 298f, XIV 400, *Caspar Rudolf* (1672) XIV 400, *Charlotte Amalie* († 1757) VII 293, *Christian* († 1725) XIII 245, XIV 293, XV 96, *Chr. Christoffer* († 1805) XV 156, 166, *Chr. C. N.* († 1813) XV 32, *Christian Frederik* († 1759) IX 333f, *Christian Rudolph* († 1757) XIV 294, 300, 305, 341, *Christoffer* († 1634) XII 279, XIII 33, 106, 200, 244f, XIV 293, *Christoffer Frederik v.* († 1748) XIII 375, *Christopher v.* († ca 1624) XII 344, *Chr. A.* (1825) XV 32, *Dorte* († 1680) XIV 293, *Dorthe* (1632) XII 344, *Elisabeth* (1666) XII 299, *Fredrik* († 1691) III 24, VII 297, XV 96, *Fredrik v.* († 1724) XIII 306, 374f, *Fredrik* († 1752) VII 229f, 238f, *Joachim* († 1661) III 399, VI 147, 289, 308, XII 298, XIII 200, 245, XIV 293, *Joachim* (1745) XIV 293f, 299f, 305, 340f, *Joachim* (1781) XIV 294, 300, 305, *Lisbeth Sophie* (1666) XII 299, *Magdalene Sybille* († ca 1674) III 399, *Margrete* († ca 1698) XV 66, *Nicolaus Maximilian* († 1802) XV 32, *Sophie Amalie* († 1706) XV 74, *Sophie Amalie* († 1801) XIII 358, 379, *Sophie Charlotte* († 1882) XV 123, *Peter* († 1651) XIII 245, XIV 293, *Poul Rosenørn* († 1810) VII 204, XIV 341, *Rudolph Philip* († 1800) XV 32
Gert, »den kullede greve« se *Gerhard III*
Gesmell Ide Marie († 1773) X 259
Gewecke Jacob († 1699) VI 320, 330
Giebelhausen Steen (1922) VI 12, XI 351, XIII 130
Giersing Alf († 1882) III 239f, *Niels* (1823) III 182, 261f, *Peder* († 1811) III 182, IV 148f
Giese Christopher Joachim († 1719) IV 74, *Fredrik* († 1693) IV 71f
Ginchel Magdalene v. († 1703) XI 23, 42
Giørup Erik Baggesen († 1746) XIV 72

- Gjedde Anders* († 1836) XII 186f, 207, *Anders* (1863) XII 208, *A.* (1894) XII 150, *Carl Vilhelm* († 1757) VI 362f, 375, VII 24f, *Christian* († 1706) XII 38, *Didrik Gjaltrup* († 1863) XII 187f, 208, *Dorothea Cathrine* († 1746) X 302, *Ebbe Ulfeldt* († 1714) X 74, *Frederik Eiler* († 1717) VII 24, 400, XII 38, *Idé Sophie* (1729) XII 246, XIV 395, *Margrethe* († 1705) V 56, VI 330, *Marie Charlotte* († 1737) XII 280, 286, 299, *Ove* († 1660) I 294, IV 24, *Werner Hans Rudolf Rosenkrantz v.* († 1816) II 364
- Gjesing Jørgen M.* (1811) XIII 271
- Gjordes Anne* (1664) V 356
- Gjordsen Anna* († ca 1579) XVI 90, *Claus* († ca 1460) XVI 88, *Eggert* († 1500) XVI 88f, *Erik* († ca 1518) XVI 89, *Mads* († ca 1460) XVI 88, *Mads* († 1561) XIII 341, XVI 89f
- Gjøe Absalon* († 1602) VIII 123, *Albrecht* († 1558) III 87, VI 128f, XIV 81f, *Anders* († 1559) VI 234, 244, *Anders (Staverskov)* († ca 1494) VI 234, *Axel* († 1411) VI 124, 235, *Axel* (ca 1450) XIV 83, *Birgitte* († 1574) I 84, V 26ff, 35*, VI 128, *Bo Due* (1450) VI 235, *Charlotte Analie* (1716) IX 119f, XI 337, *Christoffer* († 1584) IV 216, 368, VI 159ff, XIII 93f, XIV 83, *Christoffer* († 1652) IV 217, 243, *Claus (Staverskov)* (1381) VI 243, *Dorthe* († 1616) III 87, XIV 83, XV 152, *Ellen* († 1656) IX 276, *Elline* († 1563) VI 9, IX 68, XIV 81, *Eskild* († 1506) IV 387, VI 125f, 243, XIV 277, *Eskild* († 1560) IV 215f, IX 204, *Eskild* († 1573) VI 29f, *Falk* († 1554) XIV 277, *Falk* († 1594) XIV 278*, *Falk* († 1643) IV 369, X 201, 380, XI 108, XII 258, XIV 278, *Falk* († 1653) IV 62, VIII 81f, *Helvig* († 1597) X 115, *Henning* († 1617) VI 235f, *Henrik (Staverskov)* († ca 1448) VI 235, *Henrik* († 1533) IV 387f, VI 28f, *Henrik* († 1611) IV 282ff, VI 30f*, *Ide* († 1654) X 174, *Jacob* (ca 1400) VI 395, *Jens (Staverskov)* (1381) VI 243, *Jens* (ca 1405) VI 359, *Karen* (1488) X 292, 392, XII 54, *Karen* († 1599) VIII 123, *Karen* (ca 1608) VI 244, *Karine* († ca 1465) VI 244, *Knud (Staverskov)* († ca 1550) VI 234, 244, 373, *Mads* (1470) VI 269, *Marcus* († 1698) V 148, IX 116ff, *Margrethe* († 1594) VI 129, XIV 83, *Mette* (1544) IX 68, *Michael Wulff* († 1795) I 295, *Mogens* († ca 1450) VI 124f, 235, *Mogens* († 1544) I 84, IV 215, VI 9, 126ff, IX 68, X 115, XI 230, XIII 93, XIV 78ff, 216, 277, XV 311f, *Mogens* († 1547) VI 244, *Mogens* († 1615) IV 216f, *Niels Krag* († ca 1402) VI 243f, *Oluf* († 1417) VI 124f, *Otte* († 1642) IV 283, *Otto* († 1566) VI 129, XIV 83, *Pernille* († 1562) IX 68, *Susanne* († 1685) VIII 220
- Gleerup Bagge* († 1750) XI 321, *Elisabeth Kirstine* (1819) X 11, *Jens* († 1799) X 18, 102f, 108f, *Jens* († 1823) X 109f, 123, *Jørgen* († 1727) XI 321, *Jørgen* († 1798) X 102f, 110, 118, *Jørgen* († 1854) X 110, *Lauritz* († 1835) X 103, 113, 123, *Maurids* († 1820) X 204, *Niels* († 1839) X 11, 20, *Peder* (1769) X 303, *Severin* († 1819) X 18f, 118, *Severin Chr. Niels* († 1883) X 11, 21, *Th.* (1899) X 21
- Gleichen Ernst af* (1386) V 122
- Glob Poul* (1348) XII 253, 266f, *Sophie* († ca 1574) XI 334f, XV 368
- Glud Frederik* (1895) XV 166, *Frederikke Louise* († 1745) XII 48f, *Hans* (1754) XV 214, *Hans Juull* († 1850) XI 109, 355, *Hans Julius Marinus Nicolaus* († 1898) XI 109f, *Hans Peter* (1911) XI 110, *Holger* († 1885) XII 40, *Ida Christine* († 1724) XIV 279, *Jacob* († 1793) XV 214, *Johan* († 1766) XII 68f, 86, *Johan Chr. Carl Fr.* († 1912) X 205, *J. A.* († 1884) XV 214, *Kr.* († ca 1961) XII 289, *Mogens Chr.* (1948) XV 214, *Niels* († 1846) XIII 313, *Poul* († 1833) XV 149, *Poul* († 1842) XV 214, *Poul Axel* († 1947) X 205, XV 214, *Poul Chr.* († 1944) XV 214, *P. C.* († 1913) XV 212, *Søren Christian* († 1838) XIII 208
- Glug Olaf* (ca 1200) IV 202
- Glückstadt Emil* († 1924) II 394
- Glytting M.* (1961) XIII 225
- Glæsel F. E.* († 1877) XII 395
- Godov Anders* († ca 1463) IV 248, VI 114, *Cecilie* (1485) IV 248, *Henning* (1493) VI 28, *Jens* (1436) XIV 226, *Jep* († ca 1420) V 53, *Oluf* († ca 1471) IV 248, VI 27, 114, VII 94, *Peder* (1403) IV 248, V 213f, VII 94, *Regitze* (1490) V 214, VI 27, VII 94
- Sten* († 1485) IV 248
- Godskesen C. C.* († 1841) XII 269
- Godt Christian* († 1840) XV 364, *Thomas* († 1825) XV 364, *Thomasine Cathrine* († 1885) XV 364
- Goedecke Carl Friederich Heinrich* († 1872) X 374
- Gorm Andreas* (1921) III 125
- Gosebruch Jørgen* (1680) II 125
- Goth Johan* († 1958) X 205, *Jørgen B.* (1958) X 205
- Gottlieb Johan Ludvig* (1843) I 217
- Gottrup Jens* († 1933) XII 341
- Grabow Hans* († 1626) VI 380, *Hans Johan* (1645) VI 380, *Hans Rudolf* († 1765) X 382, XIII 306f, *Hedevig v.* († 1784) XV 304, *Joachim* († 1634) VI 380, *Jørgen* († 1728) XIII 306, *Køn Jochum* († 1594) IV 259f, *Køn Jochum* († 1667) IV 271, *Sophie Hedevig* († 1784) X 382
- Gram Edvard* (1815) III 110, *Peder* (1770) I 230, *Sophie Magdalene v.* († 1810) XIII 232, 246, 267, XIV 66, 74
- Grambow Adam Didrik v.* († 1766) VII 386, *Augusta v.* († 1820) VII 386, *Carl v.* († 1779) IX 284f, *Hans Henrik v.* († 1758) IX 284
- Granestrup F.* (1853) XII 70, *Jens* († 1853) XII 70, *L.* (ca 1880) XII 70
- Grand Jens* († 1327) I 373f
- Grandjean Carl Vincens (Vilhelm)* († 1844) V 187, 194f, VI 24, *Henrik* (1817) IX 326, *Henrik J. G.* (1815) XIII 387, *Johan Carl Wilhelm* († 1882) VI 25, *Johan Ludvig* († 1926) VI 25f, 32f, *Ludvig* († 1861) VI 24, *Peder Jochum* (1808) V 187f, *Susanne* (1963) VI 26, *Vincens* († 1898) VI 26
- Gregersen Agner* († 1941) XIII 89, *E. G.* (1946) XII 315, *E. Holch* (1957) XIV 123
- Grejsen J. Fr.* (1868) XIII 380
- Greve Chr.* (1931) XI 393
- Grevenop-Castenskiold Addie* († 1878) III 374, *Carl*

- Holten* († 1913) III 381, *Caspar Holten* († 1854) III 373, 381, IV 135, *Caspar Holten* († 1885) III 373, *Caspar Holten Jens Peter* († 1937) III 374, *Christian Frederik* († 1924) XV 91f, *Erik Wilhelm* (1935) IV 136, *Hans Schack Helmiuth* († 1913) IV 136, *Joachim Melchior* († 1878) III 381, *Johan Vilhelm* († 1933) I 76, *Jørgen Adolph* († 1941) IV 136, *Jørgen Fr. Johs.* († 1874) IV 135f, *Louise* († 1935) III 382
- Grib Ytte Dorthe Marie* (1784) XII 340, *Ollegaard Sophie* († 1846) XII 340
- Griffenfeldt Peder* († 1699) III 400f
- Griis Anders* († 1408) V 12f, *Bagge* († 1635) XI 237, *Hans* (ca 1500) V 13, *Gundel* (1535) X 13, *Joachim* († ca 1478) V 13, *Karl* (1419) IV 258, *Niels* (1345) XIV 189, *Palle* († 1678) XI 237, *Peder* (1438) V 13
- Groeben Anne Elisabeth v.* († 1690) IV 218
- Grotian Fr.* (1913) XII 28
- Grosøn Anders* (ca 1200) IV 121
- Grotum Christian Henrik* († 1764) XI 243
- Grubbe Anne* (ca 1422) IV 121, *Asser* († ca 1355) V 38, *Bent Biug* († 1391) IV 214, *Cecille* (1405) IV 214, *Christian* († ca 1642) V 226, X 31, *Christian* († 1653) VI 289, *Christiane Elisabeth* (1731) IV 172, V 56, *Diderich* († 1702) IV 170, V 56, *Diderikke Elisabeth* (1729) IV 172, V 56, *Ejler* († 1585) V 215ff, 219*, VI 288, *Erik* († 1585) VI 304, 340, *Erik* († 1631) VI 306ff, *Erik* († 1692) VI 312f, XI 237, XIII 154ff, *Esbern Rage* († ca 1348) IV 214, *Gertrud* (1390) III 356, *Hilleborg* († 1613) X 219, *Holger* (1728) IV 172, V 56, *Ide* († ca 1700) VI 343, 355, *Ingeborg* (1380) IV 320, *Jakob* († 1655) XII 311, XIV 42, *Jens* (1305) IV 121, *Jens* († ca 1405) IV 214, *Jens* (ca 1425) IV 214, *Jesper* († 1622) VI 304, *Johannes* († 1345) IV 214, *Jørgen* († 1626) VI 306, 361, VIII 261, *Jørgen* († 1640) III 180, VI 288f, XII 258, *Karen* († 1630) V 112f, *Karen* († 1658) IV 353, *Lavrids* († 1639) VI 311f, *Lene Kirstine* (1700) III 173, *Margrethe* († 1696) III 180, V 46, *Marie* († 1718) VI 313, XI 237, *Merete* († 1656) V 200f, *Mette* († ca 1649) VIII 103, *Mette* (1674) III 180, *Mogens* († ca 1369) IV 214, *Niels* (1421) IV 121, *Oluf* († ca 1382) IV 263, 367, *Peder* († 1614) VI 304ff, 307*, *Peder* († ca 1668) V 226, 274, *Regitze* (1578) VIII 386, *Sidsel* († 1716) IX 234, *Sivert* († 1559) V 214f, *Sivert* († 1636) X 219, *Sivert* († 1671) III 173, *Tønne* († 1721) V 226
- Grubendal Albrecht* († ca 1476) VI 188, *Claus* (1473) VI 373, *Elsebe* († ca 1538) VI 216, *Hans* (1436) I 359, *Henning* (1421) VI 27, *Niels* († ca 1408) VI 188, *Oluf* (1460) VI 27
- Grue H.* (1929) XI 165
- Grüner Carl Gustav* († 1763) IX 207f, *Christian Emil* († 1894) III 320, *Christian Emil Georg* († 1890) III 320, *C. E.* († 1928) III 166, *Ebba Ovidia* († 1793) IX 209, *Eva Margrethe* († 1760) IX 277, *Georg Johan Røebye* († 1890) IV 94, 96f, 125, 239, *Gustav* († 1869) IV 93f, *Gustav Elias* († 1928) IV 94, *Gustav Emil* († 1900) III 320, *Hans Gustav* († 1897) XI 27, 31, *Ludvigne* (1894) III 320, *Mogens* (1961) III 166, *Thomas Ludvig* (1840) V 179, *Thor* (1913) III 166
- Gräbert Christoph* († 1866) X 288
- Grøben Anna Elisabeth v. d.* († 1690) VI 162
- Gron Erik* (1510) X 78, *Iver* (ca 1550) XIII 187, *Mads* († ca 1545) XIII 187
- Grønbeck A. C.* († 1858) XII 125, *Christian* († 1826) V 170
- Grønbeck H. C.* (1853) XI 27
- Grønlund Ane Kirstine* († 1823) XIII 74, *Peder* († 1819) XIII 74, 87
- Grønnegaard C. K.* (1911) VII 377
- Grønnevald Inger Margrethe* (1701) VIII 17, *Poul* († 1701) VIII 16f
- Graa Anders* († ca 1482) VI 319, *Jørgen* († ca 1530) VI 319
- Graae Constance Sophie* († 1909) VIII 389, *Julius Constantin Pilegaard* († 1914) VIII 389f
- Graah Inger Charlotte* (1801) III 97
- Guldager Søren* († 1735) XI 243
- Gummesen Henrik* (1456) IX 229
- Gundesdatter Inger* († 1579) XII 93, XIV 203, 303
- Gundesen Jørgen* († 1576) XIV 203, 303
- Gundorff Hans* († 1801) XI 45f, 109, XIII 202, 387
- Gyldenkrone Carl Vilhelm* († 1895) XV 52f, *Christian* († 1746) XII 76, XV 38, 49, 58, 341, *Christian Frederik* († 1788) XV 39, 50, 59f, *Edel Margrethe* († 1803) VII 363, VIII 64, *Fanny Elisabeth* († 1943) X 363, *Fr. Julius Chr.* († 1824) XV 40, 50f, *Holger Emeritz* (1921) XV 53f, *Jørgen* († 1714) XIII 306, *Matthias* († 1753) XV 39, 50, *Oscar Emil* († 1892) XIII 309, *Ove Chr. Ludvig* († 1863) XV 52, *Ove Theodor Carl* († 1920) XV 53, *Regitze Sophie* († 1779) IV 107, VIII 28, 382, X 357f, *Regitze Sophie* († 1792) VII 401, *Regitze Sofie Salome* (f 1910) XIV 290, *Vilhelm* († 1683) XIII 306, XV 38, 48, 58, *Vilhelm* († 1747) XIII 127, XV 35, 50, 59, *Vilhelm Fr.* († 1708) VI 291, 309
- Gyldenløve Christian* († 1703) II 134, 242, III 401, 415*, IV 15f, 246, 396f, XI 58, *Hans Ulrik* († 1645) V 114, *Ulrik Chr.* († 1658) II 134, VII 122, 130f, *Ulrik Christian* († 1719) X 30f, *Ulrik Frederik* († 1704) I 132, II 125, 253ff, XV 37, IV 14f, 106, 249, XIV 325*
- Gyldensparre Karen* († 1711) I 305f, III 155
- Gyldensteen Jean Henri (Huguéian)* († 1749) IX 295ff, 320, *Jytte* († 1642) VI 320
- Gyldenstjerne Abraham* († 1520) XI 202, *Anders* (1445) VIII 95f, *Anna* († 1545) IV 368, X 256, 414, *Anne* († 1595) XI 52, *Anne* († ca 1641) VII 177, *Anne* († 1677) VIII 245f, IX 116, *Arild* († 1637) XIII 42, *Axel* († 1603) XII 273, XIII 42, XIV 52, *Axel* († 1637) XIV 52, *Beate* († ca 1475) VIII 96, *Birgitte* († 1675) I 350, *Christine* (ca 1468) X 391, *Christopher* († 1562) IX 376, *Conradus Frans* (1290) XIII 40, *Ebbe* (1648) XV 103, *Ebbe* († 1677) XIV 339, *Eiler* († ca 1624) I 350, VI 181, *Elle* († ca 1442) XII 343, *Ellen* († 1472) VIII 374, *Elsebeth* (1518) XII 44f, *Elisabeth* († 1638) IV 307, *Erik* (1355) X 411f, XIII 40, *Erik* († 1449) XI 201, XIII 40f, *Erik* († 1455) X 412, XII 44, *Erik* († 1477) XI

- 202, *Erik Hardenberg* (1664) XIV 223, *Ermegaard* († ca 1609) XI 341, *Gabriel* († 1555) XI 300f, *Gabriel* († ca 1617) IX 376f, *Gjørvel* (1546) III 80, *Henrik* († ca 1460) XI 299f, 201, XV 151, 184, *Henrik* († 1517) IX 329, 375f, X 414, XI 300, *Henrik* († 1592) VI 320, X 414, XI 160, *Henrik* († 1604) IX 376, *Henrik* († 1669) VII 60, VIII 81, IX 341, *Henrik* († 1696) VII 405, 411, *Hilleborg* (1600) X 24, *Hilleborg* († 1734) I 353, XII 212, XIV 314f, 378, *Hildebrand* († 1565) XIII 42, *Inger* (1438) XII 343, *Inger* († ca 1525) XII 350, 356, *Jakob* (1328) XII 119, *Jytte* († 1642) V 274, VI 342, X 31, *Karen* († 1528) IX 288, *Karen* († ca 1551) IX 186, 204, *Karen* (1573) XIV 52, *Karen* († 1613) XV 188, 189*ff, 257f, *Knud* († ca 1468) IX 288, 375, XI 300, XV 202, *Knud* († 1552) XIII 41f, *Knud* († 1568) X 414, XII 273, XIII 12ff, XIV 61, 112, *Knud* († 1627) X 414f, XV 205, 212, *Knud* († 1636) VIII 23f, XII 273, XIII 42, 54f, XIV 52, *Knud* († 1638) VII 60, XIII 15, *Knud* († 1682) XII 212, XIV 313f, *Lisbeth* († 1650) VIII 24, *Ludvig* († ca 1555) XV 220, *Mette* († 1713) XV 274, *Mogens* († 1639) IV 324, VIII 261, *Mauritz* († ca 1504) IV 368, X 256, 413, *Niels* (1310) X 411, XI 299, XIII 40, *Niels* († ca 1388) X 412, XIII 40, *Niels* († ca 1456) IV 368, X 413, *Niels* († 1484) XII 350, 356, XIII 40f, *Niels* († 1619) XI 342, *Niels* († ca 1641) IX 40, 377, *Oluf* († 1504) XII 44, XV 219, *Peder* († ca 1410) X 412, *Peder* († 1492) XIII 41, *Peder* († 1594) XIII 42, *Peder* († 1637) XIII 42, *Pernille* († 1622) VI 320, 342, VIII 200, *Predbjørn* (*Preben*) († 1616) V 274, VII 60, X 30f, XIII 14f, XIV 52, *Sibylle* (1573) VI 29f, *Sophie* (1462) XV 184, *Sophie* († ca 1628) XI 342, *Sophie* († 1730) XII 299, 389f, XIII 43, *Øllegaard* († 1697) XIII 42f, XIV 52
- Güntzel Gustav Friderich* (1834) XVI 132
- Gyrsting Anne* (1500) III 142, XI 388, *Folmer* (1445) III 142, *Jens* (ca 1470) XI 388, *Morten* († 1379) III 142, XI 387f, *Oluf* (1445) III 142, XI 388
- Görtz Dietrich* (1854) X 243
- Götzen Anna Margrethe v.* († 1684) VIII 261f, 293
- Gaas Christen* († 1637) VII 385, VIII 56, 402, *Kirsten* († 1677) VIII 56, 403, *Niels* († 1623) VII 385 VIII 56, 402, *Oluf* († 1618) VII 385, VIII 56
- H**
- Hachsen Søren* (1728) XII 329
- Haffner Ebba Wilhelmine* († 1914) I 366, *Johan Wolfgang* († 1829) I 367, *Wolfgang* († 1887) I 366
- Hafn Gertrud* († ca 1488) VI 248, *Hemming van* (1449) VI 114
- Hagbardsdatter Ingeborg* (1375) VII 382, *Margrethe* (ca 1375) VII 357
- Hage Alfred* († 1922) V 343, *Christoffer Friedenreich* († 1947) V 343, *Christoffer Henri* (1963) IX 336, *Daniel Friedenreich* (1963) V 343, *Jens Friedenreich* (1804) II 71, *Johannes* († 1923) I 168ff, *Peter Anton Alfred* († 1872) I 168, V 342f, VI 279ff, XI 205, XIII 80
- Hagedorn Philip Johan* († 1740) IX 309, *Seneca* († 1750) VII 25f, 375f*, IX 277
- Hagemann Otto Valdemar* († 1890) XV 78, *Gustav Adolph* (1908) XIV 405
- Hagen Franz Peter* (1855) I 226, *Lars Terpager* († 1833) V 353, *Peter M.* († 1848) I 168, V 353
- Regine* († 1888) V 354
- Hagensen Frantz* († 1889) XII 341, *Jensine* (1956) XII 341, *Peder* (1867) XII 341
- Hagerup Gofred* († 1838) XIII 251
- Hagstrøm E. A.* (1938) V 354
- Hahn Hippolita v.* († ca 1693) X 186, *Sophie Amalie* († 1722) IX 85, *Susanne v.* (1684) VII 396, *Victor* (1896) IV 239, *Vincents v.* († 1679) I 400f, V 192, 238ff
- Hahne-Schmidt Vilhelm H.* († 1921) X 385, 415
- Hak Ejler* († 1501) I 360, *Karen* (ca 1440) IV 241, *Lene* († 1564) I 360, *Mogens* (1473) VI 373, *Niels* (1407) IV 241, *Niels* († 1508) I 360
- Halberstadt Margrethe v.* (ca 1380) VII 357
- Halchus Christian Georg* († 1806) X 43, *Ernst* († 1743) X 43
- Hald Anne* († 1728) X 121, 194
- Halem Anne Margrethe v.* († 1791) VIII 51f, *Charlotte Marie v.* († 1791) VIII 52
- Hallander A. J.* (1797) II 219
- Halling Hans Georg* († 1839) XIII 196f, *Hans Henrik* (1821) XV 364, *William (Vitus)* († 1796) X 63ff, XV 280f*, 297f
- Halvegge Evert* († ca 1442) V 43, *Jep* (1408) V 43, *Peder* (1489) V 112
- Hamann Anna Elisabeth* († 1769) VII 46
- Hamedropsdatter Gese* (1430) XI 159
- Hammel Maren* (1680) XI 175
- Hammer Edvard Sneedorph* († 1829) IV 51
- Hammerich Hans Henrik* († 1851) IX 353, *Johannes* (1912) V 368, *Martin* († 1881) V 366ff
- Haning Jens* († ca 1495) XI 400
- Hans, konge af Danmark* († 1513) I 398, II 379f, XI 10, XVI 10, 180, *Hans, hertug af Slesvig-Holsten* († 1580) XIII 409, XVI 32, 97ff, *Hans, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg* († 1622) XI 141f, 150, 189ff, 192*, 220f, 230f, 236, *Hans Adolf, hertug af Slesvig-Holsten-Nordborg* († 1624) XVI 211, 231, *Hans Bugislav, hertug af Nordborg* († 1679) XVI 222, *Hans Christian, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg* († 1653) XVI 142, 192f
- Hansdatter Dorothea* († 1740) IX 15f, *Laurine* († 1900) VIII 396f, *Mette* († ca 1535) XIII 185, XV 162, 385
- Hansen Alfred Chr.* (1920) XIV 220, *Anders* († 1831) XIV 289, *Anders* († 1860) XIII 108ff, *Andreas Chr.* († 1748) XVI 41, *Andreas Nicolai* († 1873) XV 299, *Anna Cathrine* († 1846) IV 160, A. C. (1921) XII 329, A. N. († 1873) XII 391, *Carl* (1857) I 243, *Carl Peter Michael* (1963) VIII 238, *Cathrine Maria de (Else)* († 1784) VII 142ff, *Chresten* (1664) VII 404, *Chresten* († 1760) XIII 321, *Chresten* († 1786) XIII 351, *Chresten* († 1866) IX 335, *Christense* (1810) XIII 323, XV 353, *Christian Ditlev Ammentorp* († 1916) III 140, VIII 30, *Christian*

- Ludvig* (1906) XIV 307, *Chr.* (1820) VIII 389, *Chr.* (1941) X 226, C. B. (1846) II 280, C. V. *Grandjean* (1874) VI 18, *Ditlev* (1889) XII 391, *Ejnar* († 1958) III 140, VIII 31, *Erik* (1709) VII 386, E. *Schmidt* (1925) XIII 413, *Frede* (1961) XIII 144, *Frederik Vilhelm* († 1793) XIII 411, *Frode* (1939) III 184, *Frode* (1962) X 374, *Fr. Chr.* († 1820) VIII 388, *Gorm* (1953) III 184, *Gade* (1718) XV 362, *Gøddert* († 1739) XVI 41, *Hans* (1701) XII 225, *Hans* (1790) XIII 208, *Hans* (1797) XIII 44, *Hans* († 1835) XI 337, *Hans* († 1859) I 250, III 305, *Hans* (1934) XII 77, *Hans* (1939) XII 77, *Hans Albert* (1947) VII 397f, *Hans Chr.* († 1810) XIV 74, 300, *Hans Jacob* († 1900) XIII 110f, *Hans Jørgen* († 1831) VII 240ff, 406, 415, IX 243, XIV 143, 153, *Hans Nørgaard* (1899) XIII 44, *Hans P.* (1914) IV 116, *Heinrich* († 1862) VI 17f, *Heinrich* (1929) III 396, H. (1917) I 275f, H. J. (1883) XIII 366, H. L. (1857) XIII 215, H. P. († 1880) XIV 196, *Ida Marie* (1908) XI 351, *Iver* († 1816) XIV 305f, *Iver Jacob* († 1821) XIV 289, *Jacob* (1744) III 122, *Jakob* (1770) III 358, 362, *Jacob* (1771) V 193, *Jens* († 1719) XII 235, *Jens* († 1903) VIII 76, *Jensine Caroline* († 1908) XV 276, *Johan Otrio* († 1742) VIII 387, *Johan Otto* († 1820) VIII 382, 389, *Jørgen* (1688) III 249, *Jørgen* (1767) VIII 382, *Jørgen* (1827) XV 268, *Jørgen* (1918) IX 227, *Jørgen L.* (1924) VIII 383, J. A. (1965) XIV 284, J. R. (1857) XIII 215, *Kjeld* (1525) VIII 62, *Laur.* (1911) VII 397, L. (1898) VIII 53, *Margrethe* (1911) IV 416, *Marie H. D.* (1938) IV 226, *Michael Th.* († 1956) VIII 238, *Niels* († 1684) VII 404f, *Niels* († 1719) VI 276, *Niels* († ca 1725) VIII 386f, *Niels* (1763) III 120, *Niels* († 1792) XIII 321, *Niels* († 1806) VIII 382, 388, *Niels* (1886) XV 364, *Niels Edvard Valdemar* († 1875) XI 338, *Niels Fr. Emil* (1878) XIII 396, *Niels Tideman* († 1846) XII 353, *Octavius* (1877) XII 391, *Ole Nicolai* († 1799) XIV 300f, *Oscar* (1881) XIV 413, *Peder* (1662) IX 40f, *Peter* (1683) XIII 140, 305, *Peder* († 1797) XII 69, 352f, 373, *Peter Severin* († 1880) XIII 110, *Per* (1947) XI 206, *Poul* (1926) XIV 307, *Poul* (1947) XIII 315, P. (1907) I 243, P. A. (1912) X 11, P. C. (ca 1850) XII 166, P. C. († 1934) XII 77, *Rasmus* (1847) XV 401f, *Simon* (1924) III 125, *Simon Frederik* (1820) III 125, *Stephen* († 1770) I 67f, III 94, *Svend V.* (1952) VIII 289, *Søren* († 1835) XIII 351, *Søren* († 1899) XIII 44, *Søren Chr.* (1921) XIII 111, 183, *Thomas Secher* († 1881) XI 338, XIII 208, XIV 413, *Torben* (1944) IX 355, *Torkild* († 1881) XV 381, *Vagn-Aage* (1947) XIII 315f, *Valentia* (1796) IV 119, *Valdemar* (1888) XI 338, *Vilhelm August* († 1796) III 96f, *William* (1918) XIII 183, V. (1877) XII 391
- Hanson Carl Chr.* († 1819) XIV 258, *Hans* († 1720) XIV 287, *Iver* († 1763) XIV 287f, *Jacob* († 1722) XIV 287, *Jacob* († 1813) XIV 269, 288f
- Harboue Christen* († 1556) XI 395, *Jens* (1490) XIII 77, *Jens* († 1549) XII 128, XIII 78, 134, *Jens* († 1635) XIII 78, XV 273, *Jørgen* († ca 1595) XI 395,
- Mogens* (1500) XIII 78, *Mogens* (1520) XII 128, *Mogens* († ca 1568) XIII 78, *Mogens* († ca 1590) XIII 78, XV 273, *Niels* († 1649) XI 395, *Niels* († 1679) VIII 344, *Otto* († 1723) VIII 345
- Harbroe Johan Fr. Conrad* (1845) XIII 258
- Hardenberg Anna* († 1566) VII 268, *Anna* († 1575) IX 10, *Anna* († 1589) IV 368, XV 212, *Carl August* († 1822) se *Hardenberg-Reventlow* C. A. *Corfitz* († ca 1548) VIII 102, *Edel* († 1581) VIII 241, *Eiler* († ca 1435) VIII 240, IX 67, *Eiler* († 1565) VII 55, XV 138, *Erik* († 1500) VIII 81, 101, 240, 375ff, *Erik* († 1604) VII 55ff, VIII 80, 378f, IX 94f, XV 138f, *Helvig* († 1599) IV 324, VII 22, VIII 196ff, 201*, IX 358, *Jacob* († 1542) 195f, 240f, IX 8f, *Jacob* († 1602) XI 388, *Joachim* (1475) VIII 240, XV 358, *Kirsten* († 1639) VII 112, XV 139, *Knud* († 1567) VIII 102f, *Mette* († 1617) VIII 103, *Mette* († ca 1549) VIII 376, *Mette* († 1629) VII 59, VIII 81
- Hardenberg-Reventlow Carl August* († 1822) VI 136f, *XIV 29f*, *Christian Heinrich August* († 1840) VI 137ff, 182f, 376, VIII 162, XIV 30, 45, 327f, *Ida Augusta* († 1867) VI 139
- Hardrup Morten* († ca 1682) IX 219, 241
- Harkjær Ville* († 1844) XII 255
- Harries Theodor Otto* (1904) XV 130
- Harris John* (1786) I 230
- Harrschou Jens Chr.* (1848) VIII 76
- Harsen W.* († 1947) IV 262
- Harstall Christian Ulrik v.* († 1719) VI 147, *Dorothea Magdalene v.* († 1743) VI 147, 315, *Hans Wilhelm v.* († 1666) VI 147, 380, *Sophie Charlotte v.* († 1760) VI 147, VII 263
- Hartmann Christian* (1895) XIII 366, *Bodil* († 1959) VI 82, *Hans* (ca 1727) III 33
- Hartvigsen Bendix* (1603) VIII 49, *Bendix* (1670) IX 107, *Jørgen* (1621) VIII 49, *Jørgen* († 1666) VII 229, VIII 49, *Jørgen* († 1670) IX 107
- Hasle Theodor* (1859) III 133f
- Hasselbalch Anne Elisabeth* (1797) XI 150, *Bartholomæus* († 1917) X 312, *Hans Peter Jansen* († 1916) X 312, H. (1921) III 134, *Johannes Thorlund* († 1947) X 233, *Karl Johannes Særnck* (1961) X 233f, *Steen* († 1827) XV 134
- Hastrup Adolf Julianus* († 1914) VIII 409, XIV 167, *Christopher Ludvig* († 1888) VIII 409, *Frederik* (1844) V 371f, *Fr. Anton* († 1869) VI 376, F. *Wibe* (1841) XV 334, H. († 1888) XV 315, *Jeppa* († 1929) VIII 397, *Julianus* († 1863) VIII 408f, *Julianus* (1883) VI 376, *Laura Elisabeth* († 1936) III 206, *Laurids* († 1799) X 177, *Mads* († 1767) XII 122f, *Morten Leth* († 1860) X 38, 397, *Niels* (1774) X 177, *Niels* († 1815) XIII 258, *Severin* († 1882) X 196, *Aage* († 1892) III 226
- Hartz Harald Johan Wilhelm Kähler* (1893) X 114
- Hauch Andreas* († 1782) I 166, 254, III 109, *Birgitte Johanne* († 1806) X 38, *Chr. Ulrik* († 1739) XI 23, *Frederik* († 1789) XII 185, H. A. R. († 1861) XIII 44, *Jørgen* (1757) XI 23, *Laurids Borch* († 1739) X 275, 311

- Haugsted Anders* (1768) VII 143, *Niels Henrik* († 1823) VII 37, IX 51
- Haugwitz Curt* (ca 1887) VI 140, *Peiter Ferdinand v.* († 1695) XV 147
- Haugwitz-Hardenberg-Reventlow Heinrich B. C. P. Georg C.* († 1931) VI 140, *Henrik Ludvig Erdman Georg* († 1891) IV 104, VI 140ff, 188, *Lucie Marie* († 1884) VIII 191
- Haugaard Ove* (1761) XI 243
- Haurum Karen* († 1760) VII 374
- Haustrup N. J.* (1947) VII 139f
- Havé J.* (1933) XIII 413, *N. A.* († 1958) XV 130
- Havel Jens* († ca 1410) X 227f, 299
- Haxthausen Heinrich* († 1945) X 245, *Jørgen Frederik* († 1719) IX 220f
- Hebert Peter Adolph* († 1879) IV 52
- Heckscher Gerda* (1915) XIV 183, *Samuel* (1813) I 195
- Hedegaard Jørgen Sørensen* (ca 1890) VII 145
- Hedemann Agnes Mathilde* († 1930) VIII 30, *Erik Oscar Julius* († 1896) XII 167, *Ernst Emil* (1884) XII 232, *Fritze Henry* († 1936) XIV 210
- Heden Jens* († 1708) VIII 235
- Hedevig, prinsesse af Danmark* († 1678) VIII 303f
- Heepsen A. T.* (1740) IV 123
- Heest Herbert* (1436) IX 338
- Hegedal Chresten* (1483) XI 160, *Jep* (1430) XI 159f
- Heiberg Carl Vilhelm Theodor* (1891) X 243, *Erik* (1922) XI 314
- Heide Axel* († 1915) I 188, XVI 133
- Heilmann Rudolf* († 1911) XIV 39
- Hein Adolf* (1847) X 397, XIV 30, *Frederik* († 1751) VIII 223f, 235f, *Poul* (1741) IV 156
- Heinen Albrecht Christopher v.* († 1814) VII 159f, 207, 224, VIII 75, *Anne Margrethe* († 1717) IV 250, *Casper Hermann v.* († 1767) VII 223f, 316, *Casper Hermann v.* († 1834) VII 207, 224, *Karen v.* (1767) VII 316, *Ulrik Frederik v.* († 1761) VII 134f, 142
- Heinrich Johann Friedrich* (1799) V 186, 194
- Heins Hendrich* (1688) V 356
- Heisch Ellen* (1670) XI 21
- Hellegaard Adam Levin* (1721) III 388, *Jens* (1710) III 316, 388
- Hellemann J.* († 1899) III 156, XVI 232
- Hellevad Lars* († 1823) XI 391
- Hellfried Marie Elisabeth* († 1856) I 243
- Helligåndsklostret i Aalborg* XI 358
- Helmerskov Karsten* (1698) IV 229
- Helming Christen* († 1782) XI 244
- Helms Anna Margrethe* († 1764) XV 147, *Emil Nicolai* (1889) XI 331
- Heltzen E. Sophus Ernst* († 1898) XVI 132
- Helvad Else Cathrine* († 1710) XI 156
- Helverskov Anne Margrethe* († 1713) VIII 160, *Christian Herman* († 1733) XII 268, 273f, *Fredrikke Louise* (1688) XIV 274
- Hemmer Christian de* (1702) XI 42, *Christopher de* († 1684) XI 42, *Christopher de* († 1704) XI 42, *Christopher de* (1730) XI 42
- Hempel J. C.* († 1894) III 366
- Henckel Arly* (1949) III 29, *Valdemar* (1937) VI 231
- Henning Rudolph* (1836) VI 338
- Henningsen Erik* (1918) XV 166, *Niels* (1803) III 132
- Henrichsen Niels* († 1745) III 199
- Henrik af Gleichen* († ca 1313) VII 163
- Henriksen Esge Lange* (1478) XIII 372, *E.* (1960) VI 286, *Hans* († ca 1648) I 172, *Henrik* († 1817) X 222f, *H.* (1960) VI 286, *Jens* († 1723) XII 162, *Niels* († 1745) III 199, *P. W.* (1929) XIV 406
- Hepche E. Joh.* (1839) XIII 101
- Herbst Annette Christiane* (1842) III 193*
- Hermansen Th. S.* (1932) XIII 216
- Herschind Anders* († 1903) XII 28, *Chr. Fr.* († 1920) XIII 300, *Fritz A.* (1929) XIII 300, *Peder* († 1796) XIII 295ff, *Peter* († 1823) XIII 299, *Peter* († 1853) XIII 299, *Peter* († 1901) XIII 299
- Hersleb Hans Christoffer* († 1788) I 230
- Hescker Hans Albrecht* (1703) IV 207
- Hess Christian E.* († 1963) XV 374f, *Christian Martin* (1962) XV 375, *Christian M.* († 1929) XV 374, *Mogens* (1961) XV 375
- Hesse Conrad* († 1705) IX 13
- Hessen-Philippsthal-Bachfeld Ernst* († 1850) I 231f
- Heug Christen* (1745) XIII 126f, *Enevold* († 1739) XIII 126f, 257f
- Hey Fr. L.* († 1925) IX 413
- Heye Jacob Preben Banner v.* (1764) XIV 229
- Hielmcrone Hans Adolph* († 1773) XIII 84ff, *Jørgen v.* (1776) III 81, 211, *Marcus* (1769) XIII 86
- Hielmskiold Thomas* (*Holmsted*) († 1773) V 227, 240
- Hielmstjerne Henrik* (1750) III 199f, XI 355
- Hildebrandt H. F.* (1831) VII 407
- Hillebrandt A. H.* († 1895) XIII 251
- Hillerup Axel* († 1935) VI 43, *Bodil* (1803) XII 115, 207, *Ellen* (1935) VI 43, *Jørgen* (1953) VI 43, *Marie Elisabeth* († 1851) VII 257, *Niels* († 1819) X 177, 330, XI 143, *Søren* († 1829) VII 37, 231, 240f, 255f, X 297, 347, 374, XI 143, *S. C.* († 1908) VI 43, *Terman Øllgaard* († 1863) VI 43, VII 243, *Victor* († 1894) VI 43
- Hillingsøe Peder* (1935) XII 393, *Villum* (1961) XII 288
- Himmelstrup Niels Bang* († 1754) VII 222f, 316, IX 242, *Otto* († 1709) VII 222, IX 219f, 241f
- Hincheldy Christian* († 1793) VI 51, *Edvard* (1798) VI 16f, *Hans Bergeshagen* († 1798) VI 13ff
- Hinrichsen H.* (1951) XI 58
- Hjermin Jens* († 1742) XII 379f, *Øllegaard Marie* († 1784) XI 339
- Hjerrild Jørgen* (ca 1687) XV 166
- Hjort I. A.* (1911) XV 364, *Jacob* (1719) III 33, 109, IV 236, *Jacob* († 1772) X 37f, *Jakob* (1846) III 125, *J.* (1924) XIII 225, *Peder* († 1733) I 234, III 32
- Hjorth Agathe* (1941) XI 47, *Ane Kirstine* (1904) XI 45f, *Jakob* († 1846) XI 75ff, *Jens* († 1924) XI 75ff, *Jens Christian* († 1869) XI 74f*, *Kjeld*

- Bierberg* (f 1892) XI 75, 110, *Knud Bierberg* (1792) XI 75, *Magrethe Elisabeth* (1803) III 132, *Th. N.* (1888) XI 384, *W. B.* (1924) XI 87
- Hobe Frederik* († 1597) VI 180, *Johan Wilhelm* († 1761) X 176, *Jørgen Ernst v.* († 1749) VIII 98f
- Hoff Anna Christine* (1804) XIV 262, *Hans Nicolai* († 1806) XIII 255, *Henrik* (1749) XIV 228, *Henrik Muhle* († 1817) XIII 129, 255, XIV 351, *Malte Sehested* († 1760) XIV 228, *Palle Kragh v.* (1766) XIV 255, 350
- Hoffensberg Julius* (1885) I 243
- Hoffgaard A. S. E.* (1890) IX 355
- Hofgaard Bodil* († 1795) XIV 55*, XV 119, *Kirstine* (1761) VI 23f, 42, *Laurentia* (1793) VI 51, *Lauritz Moss* (1806) V 275
- Hofman Hans Dreyer de* († 1793) XV 230*ff, *Jens de* († 1785) XII 96, *Johan Hieronimus* († 1696) VI 362, 368, *Karen Marie* († 1760) XV 212, *Niels de* († 1785) IV 236f, V 84, IX 247ff, *Niels Bang* († 1855) IX 248ff, *Niels Erik Bang* († 1886) IX 250ff, *Søren* († 1771) XV 230f
- Hofman-Bang Niels Erik* († 1929) IX 252, *Niels Oluf* († 1951) IX 253f
- Hofmann I. H.* (1817) XV 90, *Johann Heinrich* († 1836) XV 234f
- Hofman-Schmidt N. A.* († 1874) XII 347
- Hogenskild Cecilie* († ca 1496) VII 87, IX 185, 204, *Peder* († ca 1470) VII 85, IX 184, 204, 216
- Hohendorff Steen* († 1687) III 180, V 46f
- Holbek Niels* († 1865) XI 288f
- Holberg Ludvig* († 1754) IV 123, *Preben Schall* (1954) IX 104
- Holck Anna* († 1591) XV 18, *Anna Trolle* († 1728) IX 332, *Anne* († 1660) VIII 323*ff, *Barbara Christine* († 1755) IX 108, *Burchard Georg* († 1785) X 25, 33, *Christen* († ca 1502) XV 243, *Christian* († 1641) XII 74, *Christian* († 1644) XV 10f, *Christian Christoffer* († 1676) VI 162, *Christian Christopher* († 1774) VI 163, *Christian Frederik* († 1760) VII 283, *Christian Eiler* († 1919) VII 285f, *Conrad Frederik Erik* († 1777) VII 284f, *Ditlev* († 1633) IV 265, *Eiler* († 1696) VII 281ff, X 24, 26* XII 67, *Eiler* († 1740) VII 283, *Erik* († 1777) VIII 283, XI 172, *Frederik Christian* († 1708) VII 283, XII 171, *Frederik Conrad* († 1830) VII 284, *Fr. Vilhelm Conrad* († 1800) IX 132, *Godske* († ca 1560) XVI 150, *Gustav Frederik* († 1776) se *Holck-Winterfeldt G. Fr.*, *Hans* († 1565) XV 245, *Henrik* († 1579) IX 46, XVI 150, *Henrik* (1612) XV 324, *Henrik* († 1633) I 361, VII 291, *Henrik Ditlev* († 1681) XIV 360, *Hilleborg* († 1724) VI 162f, *Ide* (1425) X 291, XI 34, *Iver* († 1781) VII 283f, *Kirsten* († 1599) XV 245, *Lyder* (1437) XI 218, *Manderup* († 1545) XV 244, *Manderup* († 1588) XV 245, *Margrethe* (1910) VIII 52, *Mogens* († 1712) IX 108, 324, *Mogens Conrad Chr. Howden-Rønnekamp* (f 1885) VII 286f, *Mogens Fr. Anton Iuer* († 1801) VII 284, *Mogens Preben Chr. Eiler Howden-Rønnekamp* (f 1913) IV 200, 212, VII 288, *P. A.* († 1919) XV 381, *Rigborg Helvig* († 1732) VII 405, *Schack Vittinghof* († 1776) X 25, 33, 113, XII 149, *Sophia Dorothea* (1792) XI 172, *Thalia Dorothea* († 1884) I 256
- Holck-Hardenberg-Reventlow Carl Ludvig August Rudolph* († 1885) V 139f, XV 381
- Holck-Winterfeldt Flemming* († 1772) VI 375, *Flemming Frederik Kai* († 1826) V 275, VIII 164, *Fr. Chr.* († 1825) VI 375, VIII 162ff, *Gustav Carl Christian* († 1825) V 275, VIII 164, *Gustav Christian Flemming* (f 1846) V 275, VIII 164f, *Gustav Frederik* († 1776) V 301, VI 76, 375
- Hollesen Chr.* (1868) XII 74, *Henrik G.* († 1817) XIII 203, *H.* (1941) III 28
- Holm Bern* (1812) XV 153, *Carl Philip* (1845) I 226, *Christen* († 1865) X 213, *Christian Oluf* (1915) X 213f, *Dorothea* († 1789) IX 325, *Eduard* (1874) I 275, *Eiler* († 1706) X 108, 210f, 220f, *Eiler Eilersen* († 1706) X 108, 210, 220f, *Emil* († 1917) III 265f, *Hans Peter Jørgen Chr.* († 1907) XI 338, *Jacob* (1843) III 359f, *Johs. Otto* († 1830) VII 415, *Karen* († 1707) X 221, *M. N.* (1880) XII 391, *M. P.* (1918) X 261, *Peder* († 1845) X 213, *P.* (1917) X 197, *P. B.* († 1847) XV 23, *Theodor* († 1793) se *Holmskiold Th.*, *V. H.* († 1907) III 360, *Aage Malthe* (1959) X 214
- Holme Chr. Fr. Harald* († 1903) IV 52
- Holmskiold Theodor de* († 1793) II 357ff
- Holmstedt Bernt* (1729) VIII 413, *Christen* († 1713) VIII 412, *Christian* († 1754) V 227, *Frederik* († 1758) VIII 412f, *Mette* († 1793) II 231, *Thomas* († 1773) se *Hielmskiold Th.*
- Holst Beate Sophie* (1693) X 121, 232, *Bendix* († 1829) XVI 54, *Christen* († 1745) XIII 258, *Gerhard* (1777) XVI 54ff, *Hans* (1672) X 121, *Hans C.* († 1901) XV 334, *Heinrich Chr.* (1901) XV 334, *Henrik* (1684) XV 140, *H. Balthazar* (1859) XV 334, *J. P. Chr.* (1829) XIII 280, *Peder* († 1713) X 193, *Peder* († 1749) XIII 258, *Peter* (1856) XV 391, *Poul* († 1826) XII 69, *Svend Aage* (1929) XV 334
- Holstein Adam Christoffer v.* († 1801) IV 26, *Bent* († 1945) V 110, *Carl von* (1752) I 230, *Cathrine Kristine* (1761) V 301, *Chr. D.* (1813) XV 148, *Christian Edzard* († 1853) I 319ff, *Christian Edzard Moritz* († 1895) I 321f, *Christian Frederik v.* († 1781) III 131, V 193, *Christian Frederik* († 1799) I 318f, III 34, IV 196, 209, *Chr. Fr. v.* († 1828) I 273f, V 228, 238*ff, XV 70, *Christian Frederik v.* († 1878) III 17, *Christian Frederik Ferdinand v.* (1913) III 366, *Chr. Fr. v.* († 1747) I 273f, *Eugenie* (1910) XII 366, *Frederik Adolf* († 1836) IV 159, V 101ff, 117f, *Frederik Conrad* († 1749) V 83f, 101f, 117, *Frederik Conrad Christian Christopher* († 1924) V 109f, 119, *Heinrich* († 1796) V 101, 117, *Herman Frederik v. Boyneburg* († 1703) XV 333, *Ib* (f 1923) V 119, *Johan Georg* († 1730) II 76, *Johan Ludvig v.* († 1763) I 306ff, II 77, 348, IV 196, 209, X 166, 176, 187, *Johan Ludvig Carl Christian Tido* († 1912) I 322ff, *Joseph Ignatius Maria* († 1951) I 324, *Knud Johan Ludvig* (f 1919) I 325, *Ludvig Henrik Carl Herman* († 1892) V 108, 119, *Niels Henning Ernst v.* († 1935

- XIII 225, *Niels Rosenkrantz v.* († 1786) I 274, V 227, 240, *Niels Rosenkrantz* († 1846) se *Holstein-Rathlou N. R. Sofie Hedevig* (1758) I 262, *Ulrik Adolf* († 1737) II 371, V 97*ff, 116f
- Holstein-Holsteinborg Erik Fr. Adolf Joachim* († 1896) V 110, 119
- Holstein-Ledreborg Eugenie Frederikke Charlotte Clara* († 1925) VII 139
- Holstein-Rathlou Adolf Viggo Rudolf Huno v.* († 1957) XV 71f, *Chr. Fr. Emil v.* († 1919) XV 70f, 79, *Fr. H. A. Niels Rosenkrantz v.* († 1882) XI 163, *Niels Rosenkrantz v.* († 1846) XV 70, *Niels Rosenkrantz v.* († 1850) XV 70
- Holsten Adam Christopher* († 1801) VIII 265f, IX 194f, *Adolph Hans v.* († 1694) IX 41ff, 193, *Christian Adolph* († 1710) VIII 263, *C. F. H.* († 1907) XI 199, *Ditlev* († 1825) VIII 269, IX 198, *Erik Skeel v.* († 1772) VIII 204ff, IX 43, *Frederik v.* († 1752) VII 252f, *Godske Ditlev* († 1745) VIII 263f, IX 193f, *Hans* († 1849) VIII 269, 288, IX 198, *Wulf Siegfried v.* († 1713) IX 42f, *Sophie Magdalene* († 1906) se *Berner-Schilden-Holsten Sophie M.*
- Holsten-Carisius Adam Christopher* († 1879) VII 139, VIII 269, 280, IX 198ff
- Holsten-Lehn-Carisius Fr. Chr.* († 1888) VIII 89
- Holten Jacoba v.* (1748) III 380, *Mathias* († 1867) I 231, *Nicolai Abraham* († 1850) I 372
- Honum G.* (1932) XIII 259
- Hoppe Anne Sophie Elisabeth* († 1881) V 210, VII 192, *Carl H.* († 1933) III 70, *Caroline v.* († 1819) I 295, *Christiane* († 1769) IX 309ff, *Christian Benzon* († 1914) XIII 29f, *Erik Chr. Grave* (1801) XV 314, *Frederik* († 1837) III 132, 165, V 371, *Ivar H.* († 1937) III 70, *Jens Jørgen* (1754) XII 274, *Johan Christoffer* (1810) III 132
- Horn Ingrid* (1961) XV 106, *L. P.* († ca 1961) XV 106, *Mogens* († 1966) XV 106, *P.* (1914) XIV 106, *P.* (1941) XV 364,
- Hornemann Elisabeth* (1945) XIV 168, *Georg Wilken* († 1884) X 224, *G. A.* († 1939) XI 275, 284, *Wilken* (1723) V 137
- Horsens Axel M.* (1963) XI 97
- Hoseal Peder Hessel* († 1298) V 121, VI 177
- Hostrup Cecilie Cathrine* († 1771) XI 162
- Houe Folmer* (1933) XII 264, *P.* († 1930) XII 264
- Hougaard A.* (1924) XI 205f, *N.* (1919) XIV 220, *Peter* (1933) I 199, *Poul* (1963) I 199
- Houmann H.* († 1949) XIII 324
- Hovenbeck Peder* († 1684) XV 126
- Hovenbek Helene Marie* († 1726) XI 171
- Howden-Ronnenkamp G.* (1929) IV 240, *Jessy* († 1948) IV 200, 210, 240, *P. Christian* († 1930) IV 94, 199f, 210
- Huitfeldt Anne* (1584) VI 216, *Arild* († 1609) VI 146, *Christoffer* († 1559) VI 145, VII 371, *Claus* († 1590) VII 371f, *Frederikke Juliane* († 1819) XIV 94, *Henrik* († 1652) VI 146, *Henrik Jørgen* († 1832) se *Huitfeldt-Kaas H. J. Jacob* († 1583) VI 146, VIII 23, *Lave* († 1590) VII 372, *Mathias*
- Vilhelm* († 1803) XIV 92, *Otte* († 1529) VI 145, 157, *Otte* (1579) XII 221f, *Petler* († 1584) VI 216, *Øllegaard* († 1619) VIII 23, *Øllegaard* († 1655) VI 146
- Huitfeldt-Kaas Henrik Jørgen* († 1832) VII 406, 414f
- Humble Rudbek* († 1742) XII 236, 246
- Hummersbützel Harvig* (1380) VII 325, *Johan* (1380) VII 325
- Hundermark Anne* († ca 1641) V 54, *Claus* († 1593) V 54, *Ellen* († 1632) V 54, *Erik* († 1617) V 54, *Iver* († 1611) V 54, *Peder* († 1611) V 54
- Hundevoedt Jens* (1793) XIII 387
- Hunter Carl Chr.* (1729) I 230
- Husted C.* († 1833) XIII 35
- Hutfeld Jesper* († 1696) XIV 394, *Marie Elisabeth* (1770) XIV 288
- Hvalsøe Hans* († 1711) III 249, *Hans* († 1712) VII 405, *H. J.* (1747) III 393
- Hvas Anne* (1515) XIII 194, *Anne Christine Øllegaard* (1783) XII 154, *Christen* (1492) XII 92, XIV 303, *Christen* († 1565) XII 92, XIV 203, *Christopher* (1630) XII 93, *Hedevig Elisabeth* (1717) XIII 350, *Erik* († 1483) XIII 194, 264, *Erik* (1515) XIII 194, *Jens* (1460) IV 184, *Jens* († ca 1503) XIII 194, *Jens* († 1536) XII 92, XIV 202, *Jens* († ca 1571) VIII 399ff, *Jens* († 1602) XII 93, XIV 203, *Jens* († 1773) XII 329, XIII 73, *Jørgen* († 1782) XII 68, 352, XV 232f, 268, 280, 292*, 296ff, *Laurids* († 1371) XIII 193, *Laurids* († 1430) XIII 194, 253, 264, *Mads* († 1770) XI 73, *Markvard* (1509) VIII 399, *Melchior* († ca 1602) VIII 400ff, *Mikkel* (1571) XII 93
- Hvass Alexis* (1913) XI 87, A. (1914) XIV 106, *Erik Christian Andreas* († 1834) XI 30, *Franciscus* (1911) XI 87, *Frantz* († 1806) XI 84, *Jens* (1460) IV 184, *Marcus Pauli* († 1864) XI 86
- Hvenegaard Charlotte* (1877) VII 154, *Jørgen* († 1855) VII 152f, *Jørgen Chr.* (1873) XV 391, *M.* (1899) XV 381
- Hvid Knud Gustav* (1954) XV 54
- Hvidding Niels* (1334) IV 263
- Hvide Anders* (ca 1308) III 103, VII 111, XIV 252, 311, *Anders* († 1420) VII 112, XIII 133, XIV 25f, 252, 312, *Anne* († 1577) VIII 292, *Hans* († ca 1462) VIII 291, *Inger* (1525) XIV 312, *Jakob* († 1563) VIII 291f, *Jens* (1369) XI 252, *Knud* († 1537) VIII 291, *Margrethe* († 1595) VIII 292, *Offe* (*Ove*) († ca 1350) VII 112, XI 90, *Ove* (1420) XI 252, *Peder* († 1359) IX 203, *Poul* († ca 1566) XI 236, *Stig* († 1293) III 103, VII 110f, XIV 310f, *Stig* (1369) III 103, VII 111f, XIV 26, 252, 311f, *Stig* (1401) XIII 133, *Stig* († ca 1525) XI 236, *Tove* († 1452) VII 53
- Hvidding Johannes* (1328) XIV 303
- Hvidt Beate Elise* († 1890) I 268, *Christian Henrik* (1793) III 69, *Jens* (1795) III 69
- Hviid Anders* († 1755) IX 324f, *Christen* († 1812) X 396, 415, *Iver* († 1836) IX 287, *Laurids* († 1778) XII 149, *Laurs Skipper* († 1779) X 415, *L. N. C.* († 1954) XV 54, *Mathias* († 1815) X 415, *Mathias*

- Juel* († 1923) XIV 74, *Peter Andreas Fabricius* (1931) XIV 75
- Hvistendahl Karen* († 1798) XII 223
- Hvitax Anne* (ca 1500) VIII 392, *Jens* (1483) VIII 392, *Mads* (1457) VIII 392, *Maren* (1509) VIII 399
- Hygom Jakob* († 1780) XIII 44, 202, *Peter Jakob* (1785) XIII 44
- Hytlinger Simon* (ca 1780) XI 384
- Hæseker Johan Jacob* (1753) V 356
- Høcken Gert* (ca 1340) VII 324, *Sophie* (ca 1615) XII 318
- Høeg Hans Adolph* († 1773) se *Hielmcrone H. A., Niels* (1682) XII 344, *Peder* († 1681) XII 344
- Høegh H. C.* († 1873) XII 398, *P. A.* († 1836) XII 398, 411
- Høegh-Guldberg Ove* († 1808) XIII 128f, *Ove* (1947) XI 206
- Høg Anna* (1524) XII 120, *Anne* (1630) X 36, XI 292, *Anne Margrethe* (1650) XII 83, *Bo* (1367) XII 283f, XIII 52, *Bo* († 1484) XII 278, *Christen* († 1424) XII 278, *Christen* (1627) XI 160, *Ejler (Banner)* († 1660) VIII 97, IX 218, X 403, *Else* († 1649) XI 19f, *Erik (Banner)* (1532) XI 19, *Erik (Banner)* († 1612) XI 19, 160, *Erik (Banner)* († 1673) X 42, XI 82, 92, XIV 192, 255, *Eskil (Banner)* († ca 1493) X 13f, XII 119, 204, *Gregers* († ca 1675) VII 68 X 24, XII 320, *Gregers Ulfstand* († 1695) X 17f, *Iver Juul* († 1683) XI 82, 92, XIII 27, XIV 192, 223, 255, *Jacob* († ca 1528) X 14, *Jacob* (ca 1600) VII 372, *Jacob (Banner)* († 1610) VII 372, XI 170, *Jacob* († 1752) X 18, *Jens* († 1648) X 15ff, XII 74, *Jens* († 1691) VII 68, X 24, *Johanne* († 1639) X 37, *Just* († 1557) X 13, *Just* († 1646) IV 337, XIV 278, *Just (Banner)* († 1649) VII 373, XI 170, XIV 255, XV 312, *Just (Banner)* (1656) X 284, *Just* († 1694) IV 338, *Jytte* († 1659) XIII 73, *Jørgen (Banner)* († 1589) XI 19, *Jørgen* (1661) XIV 278, *Karen* († 1512) XII 278, *Karen (Banner)* († 1682) X 180, *Kirsten (Banner)* († 1542) XI 202, XIV 110, *Lisbeth* (1661) XII 62, *Margrethe* († ca 1615) VII 66ff, *Marie* (1686) X 403, *Mogens* († 1661) VIII 201f, XI 292, XII 66f, 83, 320, *Niels (Banner)* (1494) XII 203f, *Niels* († 1524) XII 119, 257, *Niels Trolle* († 1700) XIV 255, *Peder* (ca 1465) XII 81f, *Peder (Banner)* (ca 1490) XII 119, 277, *Sidsel* († 1648) VIII 158, 233f, *Sophie* (ca 1450) XII 65, *Sophie (Banner)* († 1653) X 24, *Stygge (Banner)* († 1629) VIII 233, X 10, 14, 36, XII 66, *Stygge* († ca 1685) IV 337f, *Tage (Banner)* († ca 1673) IX 218, X 88, XII 223
- Hogdall Niels A.* († 1929) XIII 310, 315, XV 14, 355, 381
- Høgsbro Harald* (1949) X 66
- Højer Boy* (1927) XVI 58
- Højgaard Erik* (f 1913) VI 54, 302, *Hans* (1965) XII 51, *Knud* (f 1878) VI 54, 301f, *Knud* (1961) XV 276
- Høm N. S.* (1961) X 238
- Horby Marine* († 1489) XIV 226
- Höserich Johan Baltzer* (1751) V 84
- Host Nic. Math.* (1781) XI 360
- Høstmark Maren* (1741) XV 118
- Høyer Anders* († 1727) XII 162, *Andreas* († 1782) XII 274, XIII 56, 73f, *Anne Heleig* († 1824) X 232, *Aksel* (ca 1920) XV 79, *Axel* (1930) X 66, XV 115, *Jens Juulby* († 1880) X 318, *Knud* († 1824) XIV 223, *Laurits* († 1844) X 213, 384, *Mourids* (ca 1684) XV 166, *Ole* (1795) III 69, *Rasmus* († 1854) X 318
- Haagensen Paul* (1963) X 21
- Haaning P. K.* (1959) XI 323
- Haar-Nielsen Axel* (1965) XIII 360
- I**
- Ifversen Niels* (1787) X 113
- Illum Dirlev Henrik* (1775) X 167, *Else* (1942) V 211, *Frands* († 1764) X 303, *Hans* (1776) XII 247, *Peder* (1767) X 18, 303
- Ingemann Søfren Ebbe* (1931) IX 270
- Ingerslev Casper Peter Rothe* (1846) XII 135, XIV 273, *Chr. Fr.* (1857) X 237, XII 340, 347, C. († 1864) XV 33, F. (1915) III 396, *Hans Peter* (1797) XII 269, XIV 255, 269ff, H. († 1896) XV 33, *Laurids S.* († 1883) XIV 256
- Ingwersen Axel M. B.* (1923) XIII 168, XIV 260, *Chr.* (1926) XV 149, *Else Christine* († 1886) XV 149, *Hans Henrik* († 1923) XV 149, *Johannes Peter* († 1878) XV 315, *Johannes Peter* (1909) XII 173, *Johs. P.* (1817) XV 149, 314f, J. C. († 1887) XII 173, *Martin* († 1862) XV 315, *Paul* (1705) XV 333, *Rasmus* († 1858) XV 149, 343, *Regnar* (1938) XV 149
- Ipsen Anne Johanne Cecilie* († 1961) XV 134, J. G. (1844) XIII 197
- Irminger Carl Gotfried* († 1764) XIII 190, C. *Chr. v.* (1792) XIII 28, 202
- Isager Mads* († 1771) XII 206, *Peder* († 1774) XII 300f, Th. (1929) X 28, 190
- Iselin Anna Elisabeth* († 1805) V 371, *Marie Margrethe* († 1814) V 364, *Reinhard* († 1781) V 363ff, 369f
- Isidore Marguerite Maurice Françoise* († 1767) IX 299
- Itzen Albert v.* († 1679) XII 273, *Hedvig v.* (1684) XII 273
- Juel Ellen* (f 1929) VII 108, *Gregers* (f 1896) VII 51, *Hans Henrik* (f 1902) VII 92, *Jens* (f 1897) V 381f, *Knud* (f 1897) XI 144, *Knud Rudolf* (f 1925) V 382, *Niels Rudolf* († 1959) VII 107f
- Ivers Frederica Sophia* († 1770) VII 222f, 316, IX 242
- Iversdatter Else* († 1741) I 254
- Iverson A.* (1930) XVI 232, *Chr.* († 1781) IX 412, *Kresten* (1967) XVI 232, P. *Salskov* (1941) XIV 168, *Thomas* (1694) IX 319
- J**
- Jacobi Georg Christian* (1731) I 207f
- Jacobsen Carl E.* (1958) XII 156, *Christen* († 1821) XII 172f, 202, 207, Fr. (1909) X 261, *Hans* († 1714)

- XIV 286f, 304f, *Hans Caspar* († 1849) III 17, *Jacob* (1846) IV 27, *Jens* (1921) III 258, *J.* († 1893) IV 187f, *Niels* (1397) VII 196, *Niels* († 1778) XII 313, *Niels* († 1815) XIII 378, *Peder* (1318) III 153, *Thomas* (1933) XI 297
- Jacobæus Holger* (1695) III 128
- Jagd Christian Henrik Claudius* († 1821) XII 241
- Jakobsdatter Karen* (1750) VII 26
- Jakobsen Laurits* (1695) III 371, *Niels* († 1815) XIII 378
- Jansen Jakob Ludvig* (1846) III 125
- Jantzen Tobias* († 1804) XV 274
- Jelling Nicolai Jensen* (1824) XV 268
- Jelstrup Balthasar v.* († 1810) XI 360, *Lars Johan* († 1792) X 396, XI 108, 114, XII 308
- Jenisch Martin Johan* († 1827) I 230, XIV 329, *Martin Johan* († 1857) XIV 329ff, *Martin Johan Rucher v.* († 1924) XIV 331, *Wilhelm Rucher v.* († 1943) XIV 331f
- Jensdatter Anne* (1684) XII 129, *Marine* (1554) XII 377
- Jensen Alfred* († 1946) XII 194, *Anders* († ca 1355) XIV 108, *Anders* (1915) XIII 144, *Anders* († 1940) I 276, *Andreas* (1925) XV 316, *A. Stenderup* (1950) XVI 239, *Bertel* (ca 1650) III 191, *Carl* († 1938) XII 194, *Carl Henrik Jacob* († 1897) VI 356f, *Claus Seidelin* († 1837) VI 364, *C. C.* (1962) X 110, *Erik* (1713) VII 405, *E. Rytter* (1962) XII 36, *Frederik* (1842) III 125, *Hans* (1885) XV 364, *Hans* (1919) XII 392, *Hans Adolf* (1925) XIII 37, 359, *Hans Windfeldt* († 1887) XIII 36f, *Hobolt O.* (1932) XV 166, *H.* (1843) III 359, *Jacob* (*Jep*) (1425) IV 258, *Jakob* (1916) XIII 315, *Jac.* (1943) X 347, *Jens Peter* († 1829) IV 178, *Jens P.* (1928) XII 42, *Jeppe* (1906) XIII 59, *Johannes* (1935) XIII 300, *Johannes* († 1964) XIII 274, *J.* (1929) XII 202, *J. P.* († 1847) VIII 76, *Kappel* (1927) XII 323, *Knud* (1668) XIV 175, *Knud Markus* (1880) XIII 37, *Laurids* (1444) XV 74, *Laurits* (1966) XII 202, *L.* (1879) XII 131, *L.* († 1952) XIII 144, *Marie Louise* (1950) XII 195, *Mads* (1656) XIII 393, *Marinus* (1923) XII 43, *Mogens* (1314) XV 242, *Mogens* (1381) XI 165, *Niels* (1344) XIV 41, *Niels* (1395) V 317, *Niels* († 1726) XV 154, 166, *Niels* († 1932) XI 357, *Niels Schack* († 1845) XIII 36, *Peder* († 1699) V 286, *Peder* (1868) X 297, *Peder Mads* († 1737) XII 223, 260, *Poul Frederik* (1853) IX 88, *P.* (1887) XIII 191, *P.* (1912) X 244, *Thomas* (ca 1350) XI 159, *Thomas* († 1849) X 297, *Troels* (1952) XI 357, *William* (1931) XV 316
- Jensen-Aas Chr.* († 1940) X 21
- Jepsen Bendix* (ca 1458) VI 359f, *Jens* (ca 1455) IV 258, VI 359, *Lasse* (1451) IV 271, *Oluf* (1486) XIV 335, *Oluf Ussing* (1962) X 214, *Per* (1453) IV 258, *Sænd* (1943) IX 321
- Jermiin Gertrud Magdalen* († 1812) XV 334, *Hans Helmuth* († 1902) XII 385, *Hans Helmuth Carl Sommer* († 1905) XII 89, 385, *Jens* († 1810) XII 382f, *Jens Just Sophus Sommer* († 1909) XII 385, *Niels* († 1807) XIII 321ff, XV 334, 353, *Nielsene* († 1867) XIII 323, *Thomas Just* († 1778) XII 380ff, *Thomas Just* († 1857) XII 384
- Jernskæg Anne* († ca 1432) IV 11, *Edele* († 1512) IX 8, *Peder* (1364) IV 11
- Jespersen H. J.* (1912) XIII 359, *Jesper* († 1746) X 221f, 317, *J.* (1914) XI 274, 297, *J.* (1920) XIII 216, *J. C.* (1956) IX 355, *J. H.* († 1884) XIII 359, *Mette Cathrine* († 1825) XIII 108, *Niels Benzen* († 1774) X 122, 194f, 222, *Thyge* († 1706) XIV 394, XV 140
- Jessen Ad. G. C.* († 1934) IV 240, *A. C. P.* (1887) XIV 396, *Gustav Ferdinand* († 1870) VI 364, *Hans E. E.* (1900) XIV 396, *J. P.* (1929) XVI 140, *Reinholt v.* (1812) III 132, *S.* (1916) XIV 46
- Jessen Claus Henrik* († 1879) XV 327
- Joachim Frederik, hertug af Slesvig-Holsten-Nordborg-Pløn* († 1722) XVI 225f
- Johan Adolf, hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp* († 1616) XVI 32, 92, 114, 150
- Johanitter-ordenen* III 103, IV 31, 137, 147, 169, 176, IX 161, XII 227, XIV 133
- Johannesen J.* (1912) III 396, *K.* (1967) XIV 68
- Johannsen Emil* (1885) XI 172
- Johansdatter Dorihe Kirstine* († 1863) VIII 396
- Johansen Fr. Andreas* († 1765) XV 334, *Frederik Carl Chr.* (1925) XI 165, *Niels Fr.* (1911) XIV 106, *Peter* (1777) V 377
- Johnsen Johs.* (1906) XII 131, *I. P.* (1940) V 189
- Jonquières P. P. H. de Dompierrre* (1798) I 203
- Jonsen Hagbard* (1372) VII 357, 382
- Jordy D. J. T.* (1871) IV 116
- Jornil K.* (1939) III 396
- Juel Anne* (1515) XII 387, *Axel* († 1720) XIII 28, *Birte Christine* († 1732) X 90, XV 222, *Carl* († 1767) V 176, VIII 308, IX 176, *Carl* († 1859) se *Juel-Brochdorff C.*, *Cathrine Maria* († 1712) X 166, *Christence* († 1658) XII 153, 371f, *Christen* († 1585) XIII 32, *Christen* († 1608) XIV 336ff, *Christian* († 1717) V 274, 286, *Christian Frederik* († 1941) XIV 200, *Christoffer* († 1588) XIII 398, *Elsebe* († ca 1626) XIII 27, *Erik* († 1657) X 157, XII 178ff, XIII 393, *Frederik* († 1827) VIII 308ff, *Frederik* († 1842) XIII 323, *Frederik Ferdinand* († 1866) XI 260, *Elisabeth* († 1803) VII 90, VIII 75, *Fr.* († 1824) VII 415f, *Gregers* († 1731) I 337f, III 15, 44, 109, V 82, VII 102, *Gregers Christian* († 1776) V 193, VII 46f, *Hans* († 1875) VII 50, 106f, *Hans Adolph* († 1874) XI 260, *Hans Frederik Rudolph Grabow* († 1818) IV 119, IX 412, *Hans Rudolf* († 1857) VII 50, 104f, *Hans Rudolf* († 1923) VII 50, 107, *Hartvig* († 1577) XIV 70, *Hedevig Sophie* († 1750) V 274, *Henrik* († 1712) IX 341, *Ingeborg* († 1728) X 166, 175, 187, *Iver* (1460) XII 133, *Iver* († 1556) XII 133, 343f, 370f, *Iver* (1618) XIV 222, *Jens* († 1552) XIII 347, *Jens* († 1634) XII 153, XIII 15, 33, *Jens* († 1636) X 174, *Jens* († 1700) IV 354ff*, VI 290f, 308, X 88ff, 116, XII 223, *Jens* (1747) VII 90, *Jens* († 1774) VII 90, *Jep* (1515) X 208, *Jørgen* († 1580) X 208, XV 144, *Karen* († 1689) III 378,

- Kjeld* († 1536) XII 133, *Kjeld* († 1606) XII 133f, 371, *Knud* († 1709) VIII 307, *Knud Frederik* († 1847) I 226, VII 49f, 375, *Knud Frederik* († 1908) VII 50, *Malte* († 1508) XII 387, *Maren* († 1624) XII 344, 351f, *Margrethe* (1678) XII 299, *Melchior* († 1678) XII 299, *Mogens* († 1543) XIII 32, *Mogens* († ca 1579) X 148f, 248, *Mogens* († ca 1605) X 248, XII 74, *Mogens* († 1605) XII 18, XIII 26f, 33, 244, XIV 345f, *Mogens* (ca 1650) XIII 78, *Niels* († 1573) XII 133, *Niels* (1580) X 208, *Niels* († 1634) XII 153, *Niels* († 1697) II 237ff*, III 15, V 274, VIII 304ff, X 129, *Niels* († 1740) VII 102, *Niels* († 1766) VIII 306*ff, *Niels* († 1863) XI 260, *Niels* (f 1924) XIV 200, *Niels Joachim Chr. Gregers* († 1938) I 372, XIV 198, *Niels Krabbe* († 1793) IX 412, *Niels Rudolf* († 1878) VII 107, *Ove* († 1599) XII 153, *Palle* († 1506) XIII 32, *Palle* († 1585) XII 17f, XIII 25f, 33, *Peder* († ca 1551) XV 331, *Peder* († 1612) XIII 349, *Peder* († 1676) X 165f, 174, *Peder* († 1779) I 338, III 15, 44, 311, VII 102f, IX 412, *Sophie* († 1722) VIII 106f, 150, *Sophie* († 1785) VIII 107f, 126, 151, *Susanne* († 1685) IX 281, XIII 33, *Thomas* († 1647) XII 244, XIII 384, 398, XIV 70, *Vibeke* († 1735) I 261, III 15, V 83, *Vibeke Margrethe* († 1793) VII 230, 240, *Vincent* († 1579) XIII 347f
- Juel-Brockdorff Carl* († 1859) VII 27f, 115f, VIII 311, *Carl* († 1900) VIII 311, *Carl Frederik Sophus Vilhelm* (f 1905) VII 117, VIII 311f, *Chr. Fr. Theophilus Alexander* († 1888) XIV 198, *Erik* (f 1906) VII 28, *Frederik* († 1876) VIII 311, *Frederik* († 1912) VIII 311, *Niels* (f 1878) VII 28
- Juel-Rysensteen Christian* († 1690) XI 256, 310, XII 397f, 408f, XIII 34, *Christian Frederik* († 1842) XI 312f, 322, *Chr. F.* († 1782) XI 312, XII 409f*, XIII 34, 207, *Ivar Adolph Ludvig* († 1853) XI 322, *Niels* († 1889) XI 313f, *Otto Henrik* († 1769) XI 311, XII 409, XIII 34, 126, *Ove Henrik* (f 1681) XI 311, XII 409, XIII 34, 126, *Ove Henrik* († 1836) XI 312, XII 398, 409f*, XIII 313
- Juel-Vind Jens* († 1726) IV 358, VI 400, *Jens* († 1776) se *Krag-Juel-Vind Jens*
- Juhl Arne Uldall* (1929) XIV 260, *Harald Chr.* (ca 1913) XIII 311, X 391
- Juliane Marie, dronning af Danmark* († 1796) I 61, 403, II 130, *Juliane Sophia, prinsesse af Danmark* († 1850) I 158f
- Juncker Anna M.* (1911) IV 116, *Flemming* (f 1904) XI 191f, *Poul Gunnar* († 1910) IV 116
- Jung Johannes* (1830) I 226, *Louise Augusta* (1841) I 226
- Junker Ole* (1962) III 234, *Thomas* (1962) III 234
- Jura Herman af* (1377) V 122, *Nicolaus af* (1351) V 122
- Just Anton Frans* († 1829) XII 21, *Søren* (1928) XI 23
- Jøul Abalon* († 1589) XIV 192, *Axel* († 1577) XI 90, 247f, XIV 190, *Axel* († 1664) XI 91f, 342ff, *Axel* († 1671) III 190, III 207f, IV 243f, XI 345, XII 336f*, *Axel* (f 1896) XI 261f, *Bente Marie* (1889) XII 224, *Cecilie Marie* (1770) XV 105, *Christen* († 1788) XIII 142, *Christen* († 1848) XI 162, *Christian* (1687) III 145, *Christian* († 1690) se *Juel-Rysensteen Chr.*, *Christian Sehested* († 1788) VII 264, 294f, *Chr. Fr. Adrian af Rysensteen* († 1907) XI 314, *Chr. Fr.* († 1821) XI 233, *Chr. Sehested* († 1861) VII 265f, 295f, *Chr. Sehested* († 1941) VII 266, 298f, 333f, XI 261, *Chr. Ove Sehested* (f 1918) VII 266, 299f, 334, *Dorthe* (1649) XI 82, 92, *Dorte* († 1640) XIV 192, *Frands* (ca 1605) XIII 199f, XIV 192, *Frederik* († 1721) XI 256, *Frederik* († 1858) XII 224, *Frederik Ludvig* († 1786) VII 150, 153*, *Hans* (1682) XII 34, *Hans* († 1769) XIII 142, XV 104f, *Hans* († 1839) XIII 142, *Iver* († 1627) XI 208, 252ff, 309, XII 326, 336, 377f, *Ivar Adolph Ludvig* († 1853) XI 46, *Jens* (1343) XIV 277, *Jens* († 1700) VI 308, *Jørgen* (1638) XV 312f, *Karen* (1672) XI 113, *Karen* († 1689) VII 89, *Kirstine* († 1674) X 142, *Malte* († 1648) III 55f, XI 208, *Margrethe* (1661) III 56, XI 208f, *Marie Cathrine* († 1802) XV 214, *Mette Marie* (1718) III 145, 210, *Niels* († 1600) XI 90f, *Niels* (1668) X 339, XI 345, *Ove* († 1604) XIII 199, XIV 192, *Ove* († 1686) III 144f, IV 271f, 368, XI 120, 254f, 309f, *Ove* (f 1700) VII 294, *Ove Sehested* († 1815) VII 265, *Ove Sehested* († 1882) VII 266, 296f, XI 260f, *Ove Sehested* († 1948) VII 266, 299, 333f, *Palne* (1328) XI 217, *Tønne* († 1684) VI 217f, X 209, XII 11f, 327, *Vibeke* (*Gyldenkrone-Rysensteen*) († 1934) XI 314
- Juulsgaard Ane* (1834) XIII 59
- Juulson Johannes Fr.* († 1755) XI 374, *Magdalene Cathrina* († 1760) XI 374
- Jyde Hans* († ca 1556) X 73
- Jürgensen Dithlef* († 1947) XV 402
- Jonesson Matæus* (1339) III 185
- Jørgen, prins af Danmark* († 1709) III 68, 92, V 335f 348
- Jørgensdatter Cathrine* (ca 1690) IV 184
- Jørgensen Adolf* (1842) III 125, *Amalie* (1904) XII 341, *Anton* (1938) X 153f, *A. P.* († 1922) XII 36, *Borge* (1938) X 154, *Carl Ulrich* († 1861) VIII 65ff, *C.* (1953) XVI 239, *C. F.* († 1826) III 125, *Edith* (1933) VII 225, *E. K.* (ca 1885) X 238, *Gudmand* (1958) I 269, *Hagen* (1865) XII 341, 398, *Hans* (1662) IV 154f, *Hans* (1793) IX 353, *Hans Henrik* († 1788) XII 20, 28, 86, *Hans Henrik* (1831) III 125, *Henrik* († 1892) VI 231, *Hans Wogensen* († 1912) VIII 66, *H. Th. Uldall* (1890) XIII 215, *J. S.* (1953) IX 271, *Jacob* († 1739) III 393, *Jacob* (1915) XII 21, *Jens* († 1830) XIV 244, *Johannes A.* (1965) XII 156, *Jonas* († 1752) I 394, *Jørgen* († 1770) III 81, *Jørgen* († 1827) VI 324f, 376, *J.* (1912) XIII 168, *J. Chr.* (1955) IX 327, *J. C.* († 1912) XII 411, *J. T.* (1947) XIII 316, *Karl* (1928) X 197, *Lauritz* († 1889) VI 230f, 282, 325f, *Lauritz* († 1912) VI 326, *Lauritz Theophil* (1937) VI 326, *Maurids* († 1753) XV 314, *M. L.* († 1933) VII 225, *Niels* (1648) I 172, *Niels* (1752) se *Svanenschild Niels*, *Niels* (1823) XIV 244, *Niels* (1920) I 269, *N. V.* (1935)

- IV 162, *Peder* († 1809) XII 280, *Pernille* († 1750) XV 314, *Peter* (1932) XV 334, *Poul Chr. Clausen* (1892) VI 231, *Rasmus* (1687) X 237, *Rasmus* (1724) XII 223, *Rasmus* (1833) II 280, *R.* (1912) XIII 259, *R. A.* (1934) XIV 39, *Simon* (1821) XI 157, *Steen* († 1754) XIII 96, 107, *Theophil* († 1936) VI 326, *Vilhelm Carl* († 1925) XIII 280f, *W.* (1917) X 244, *V.* (1929) IX 270
- K**
- Kabel Abel* (ca 1430) VI 288, *Adolf Christoffer* (1856) X 183, *Anne* († ca 1480) VI 288, *Elsebe* († 1462) VIII 94, *Henning* († ca 1430) VI 288, VIII 94, *Niels* († ca 1446) VI 288, *Lyder* (ca 1440) X 291, *Peder* (1455) VI 288
- Kabell Alfred* (1890) XII 374, *Nicolai Toft* († 1849) X 183
- Kalko H.* (1847) II 346f, XI 23
- Kall Marine* (1493) XII 257
- Kallager Christian* († 1813) XIV 105, 195, XV 280, *Johan* († 1751) VII 35
- Kallerup Erhard Colding* († 1905) XII 97
- Kalv Jep* (1408) XI 111, XV 201, 218
- Kampen Jacob v.* (ca 1684) VII 122, 134
- Kampmann Chr. Alfred* († 1962) XIII 204, *Chr. Johs.* (1938) XIII 203, *Per* († 1959) XIII 204
- Karlshøj Poul G.* (1963) X 12
- Karstens Didy* (1962) XIII 388
- Kat Jep* (ca 1455) XII 218, *Niels* († ca 1454) XII 218
- Kattrup Rasmus* († 1927) VII 79
- Kauffmann Axel* (1920) I 366
- Kejrup J.* (1823) VII 78
- Kellinghusen Daniel* (1719) VIII 63, *Hans* (1722) VIII 57
- Kelp D. G.* († 1836) XIV 30
- Kep Hestred* (1437) VIII 56
- Kerkendorp Else* (1407) III 376, *Zabel* (1407) III 376, V 59
- Kibsgaard Th.* (1945) XII 248
- Kieler Ernst J.* (1918) XI 163
- Kieldsen Anna Margrethe* (1961) XIV 168, *Jens* († 1796) XI 244, 409, *Jens* († 1840) XI 376, 409, *Jens* (1908) XI 378, *Jens* (1947) XI 378, *Karen-Margrethe* (1964) X 386, *Kield* († 1864) XI 376f, *Kield* (1947) XI 378, *Mathias* († 1880) XI 410, *Mikkell* († 1819) XI 409, XII 143, *Mikkell* († 1871) XI 378, *Peder* († 1846) XI 355f, 409, XII 143, *Sophie Hedevig* († 1840) XI 244
- Kierulff Søren* (1785) I 254
- Kieser Marie Margrethe* (ca 1679) IV 244
- Kinch Erik Andreas Carl* (1939) XI 386
- Kingo Thomas* († 1703) VII 202f*
- Kirchoff Christiane Louise* († 1903) X 183
- Kirkegaard E.* (1930) X 197, *L.* († ca 1852) VI 230
- Kirketerp C. C. S.* (1874) XIV 256, *Ditlev* († 1792) XI 233, XIII 378, *Margrethe* († 1936) XII 144, *Morten* (1737) XI 396, *Morten* († 1864) VI 278, XIV 256, *Niels* († 1779) XI 150, 157, *R. J.* († 1866) XII 143
- Kirketerp-Møller Grethe* (1958) IX 23, *H.* (1936) XII 144, *I. H.* († 1958) IX 23, *Olaf* († ca 1939) XI 315
- Kittel Johan Georg* († 1888) XVI 122f
- Kirt Jakob* (1416) XI 50, *Niels* (1367) XI 50, *Palle* (1376) XI 50
- Kiær Jørgen* (1812) XIII 308
- Kjeldahl Kirstine* (1930) XI 338
- Kjeldal A.* († 1924) XV 364
- Kjeldsdatter Karen* († ca 1589) VIII 62
- Kjeldsen Christen Juul* († 1867) XI 143f, *Chr. M.* († 1869) XIV 183, *Eva Mette Johanne* (1955) XI 410, *Hans Olaf Agerup* (1955) XI 410, *Henrik Bornemann* († 1755) X 117, *H. A.* († 1928) XI 386, *Jens* († 1903) XI 144, *Johan Henrik Ahnfeldt* (1906) XI 97, 398, *Kjeld Nicolai* († 1796) X 117, *Maren* (1841) XIV 413, *Mathias* († 1932) XI 398, *Mathias* († 1955) XI 410, *Mette* († 1901) XI 244ff, *Mogens Christian* († 1871) XI 183, *Olaf Hilmar* († 1930) XI 410, *Ole Michael* († 1899) XI 96f
- Kjellerup Christian* (1917) XI 97, *Jakob* († 1831) X 404, XI 137, *Magdalene* († 1912) XI 137, *Jakob* († 1891) XI 137, *N.* (1928) XIII 183, *Niels Winde* († 1835) XI 137
- Kjær August* (1922) IX 110, *Esben* (1917) X 261, *Christen* (1771) XV 268, *Christiane* (1826) XV 268, *Edel Marie* († 1839) VIII 39, *Jens Bay* (1789) XV 268, *Karen* (1821) III 193, *Mikkell* († ca 1820) XV 274, *P.* (1880) XII 391
- Kjærgaard Johs.* (1919) X 197, 261
- Kjærgaard-Jensen A.* (1948) X 105
- Kjærskiold Christiane Marie* (1740) X 327, *Frederik (Kjær)* († 1738) X 181f, 203, 326f, XII 171, 223, *Johanne Marie* († 1750) X 203
- Kjærulff Anders* (1560) X 10, *Anders* († 1735) XI 345f, 354f, *Andrea Kirstine* (1735) XI 355, *Anne* (1718) XI 135, 143, *Henrik* (1710) X 116, *Henrik* († 1717) X 232, *Laurids* († 1728) XI 120f, *Lukas* (1725) X 274f, *Steen* († 1833) X 405, *Søren* († ca 1686) X 116, *Søren* († 1730) XI 347
- Kjærulff Christian* († 1777) XII 162
- Klaumann Verner* (1667) XV 332
- Klein Hans* († 1667) V 286, *Henrik* († 1734) X 116, *Peter* († 1702) XI 30
- Klemp Julius Gustav Berger* (1865) VI 346
- Klepping Margrethe Elisabeth v.* (1740) III 122
- Klingberg Christian Ludvig* († 1840) III 132, V 329
- Klinge Aage N. J.* (1927) XIV 301
- Klingenberg Frederik v.* (1746) XII 299f, *Frederik Christian v.* († 1750) XII 200, 206, *Frederikke* (1690) IV 123, *Hans Ole* (1960) XI 28, *Henrik* († 1716) XII 286, *Ole* († 1960) XI 28, *Poul v.* († 1690) IV 123, VI 290, 308, XII 76, 182, 189ff, 199f, 230f, 285f, *Poul v.* († 1723) XII 185, 200, 231, *Poul v.* († 1771) XII 280, 300, 339
- Klitgaard Jens* († 1843) X 242f, XIV 280f, *Lorents* († 1788) X 242
- Kloppenborg Johannes* (1911) XIII 80
- Kloumann Knud Gregorius* († 1752) III 34

- Klæstrup Anders* († 1707) XI 321
Kløcker Hermann Lengderken v. († 1765) I 295
Knipschildt Frits (1922) III 360
Knob Anne († 1580) VII 88, (*Kalu*) *Axel* (1412) XV 218, *Marine* († 1581) XI 372
Knudsen Anders (Grosøn) (ca 1300) IV 121, *B. Hjort* (1964) XIII 413, *Chr.* (1915) XI 246, *Ejnar* (1936) XIII 413, *Ejvind* (1962) VII 71, *E. A.* († 1949) VII 71, *Hans* († 1696) IX 131, 282f, *Hans* († 1917) XVI 57f, *H.* (1949) IX 355, *Johan* († 1942) X 243, *John A.* (1940) XI 32, *Knud* († ca 1866) XVI 56f, *M.* (1899) XII 21, *M. P.* († 1940) XI 32, *Oluf* (1529) VII 371, *Oluf* (1674) VII 142, *Poul* (1888) XII 264, *P.* († 1940) XIV 184, *P. Damgaard* (1932) XII 137, *Tinka* (1949) VII 71
Knuth Adam († 1897) V 359, XIV 343, *Adam Christoffer* († 1736) IV 85f, 260f, VI 192f, 213f, *Adam Christoffer* (1784) IV 87, VI 351, *Adam Christopher* († 1844) V 359, VI 324, 363, XIV 196, *Adam Carl Wilhelm* (f 1891) VIII 349, *Adam Cyrille* (f 1904) XII 167, *Adam Kristian* (f 1951) XIV 343, *Adam Levin* († 1699) I 252, IV 244ff, 249, 396, *Adam Wilhelm* († 1888) VI 196, *Carl Conrad Gustav* († 1815) VI 344f, 351, 355, *Carl Conrad Gustav* († 1855) VI 346, *Christian Frederik* († 1852) V 359, *Christian Fr.* († 1801) III 122, VI 324, 363, 370f, *Christopher Adam Valdemar* († 1942) II 207, V 359, VI 18, VIII 349, *Chr. Fr.* (1887) XV 306f, *Conrad Ditlev* († 1805) IV 86, VI 344, 351, *Constance Frederikke Henriette* († 1827) IX 278, 299f, *Eggert Christoffer* († 1697) VI 181, 190ff, 213, *Eggert Christopher* († 1776) IV 107, 237, VI 193f, XII 51, *Eggert Christopher* († 1876) VI 196ff, *Eggert Christopher* († 1920) VI 196, *Flemming* († 1942) V 276, *Frederik* († 1818) III 35, IV 107, VI 194, *Frederik Christian Julius* († 1852) III 35, *Frederik Gottschalk* († 1872) I 226, *Frederik Marcus* († 1856) VI 194ff, XII 51, XIII 183, 251, *Frederik Marcus* (f 1904) VI 196ff, 214, *Gebhard Fr. Herman* († 1927) XIV 342f, *Helge Ernst* († 1941) V 275f, *Johan Henrik* († 1802) IV 107, VI 194, IX 298, *Johan Sigismund* († 1885) XV 306, *Kristian Frederik* (f 1886) V 359f, XIV 106, *Maria Elisabeth* († 1865) X 243, *Otto Christopher* (f 1890) VIII 120, *Torben Christopher* († 1966) XIV 343, *Ulrik Gustav Adam* (f 1911) V 360
Knuth-Winterfeldt Kield Gustav (f 1908) V 276f
Koch Christian Gottlieb († 1776) XVI 121, *Chr. Gottlieb Fritz* (1861) X 196, *Christopher Trogillus* († 1775) XVI 120f, *C. J.* († 1885) XI 172, *C. K.* (1959) VIII 257, *Diderich Henrik* (1798) XV 85, *Fritz Ernst* (1821) XV 61f, *G. H.* († 1871) XI 172, *Maria Elisabeth* (1784) XVI 122, *Peter Gottlieb* († 1853) XIII 182f
Koefoed Andreas Carl (1840) XIII 44, *Carl C.* (1820) X 11, *Conrad Daniel* († 1831) XIII 19f, *Hans* († 1822) VIII 52, 58f, IX 353f, *Hans Peter* († 1812) I 339, III 45, *H. G.* (1901) XIII 68, *Marie* († 1839) I 339, III 45
Koës Georg Frederik Ditlev († 1804) IV 184ff*
Kofod J. O. (1948) I 276
Kogsbolle Erhard (1882) I 226
Kohlblatt Paul (1702) XII 111f, *Joachim* (1669) XII 111, *Marcus* (1669) XII 111, XIV 71
Kolby Aksel (1947) XIII 59
Kolde Mogens (ca 1450) XI 111
Kolding Jens (1684) X 74
Kondrup Chr. († 1816) XII 35
Kongstad Ole († 1808) XV 401
Konnerup Chr. (1915) X 168
Konow Helge Henri († 1930) VI 318, *Wilhelm August* († 1919) VI 317f
Korff Anna Elisabeth v. († 1732) III 250, *Christopher* *Elisabeth v.* († 1665) IX 131, 360, *Frederik v.* (1698) IV 184
Korsgaard C. G. (1956) XII 323, *Jens Christian* (1961) XIII 169, *Knud R.* (1959) XII 89, *M. C.* (1930) XII 288
Korshøj Simon P. (1965) IX 79
Krabbe Anna († 1618) XV 149f, *Anna Sophie* († 1700) V 251, VII 251, *Anne* († 1625) X 200f, XI 108, 112, XII 161, *Anne* († 1638) IX 40, *Birgitte* (1651) XV 57f, *Birgitte* († 1685) IX 292, *Christian* († ca 1612) I 336, XII 74, *Christoffer* († 1913) XIII 129f, *Claus* († 1678) IX 276, XI 280, 288, *Dorte* († 1623) XII 56, *Dorothea* (1602) XI 141, *Elisabeth* († ca 1707) XIII 135, *Erik* († 1564) I 336, IX 46, XII 74, *Erik* (1642) XII 319f, *Erik* († 1709) XV 303f, *Frederik Anton M.* († 1881) XIII 129, *Gertrud* († 1602) XIV 226, *Glob (Lucas)* († 1543) XII 159ff, *Glob* († 1582) I 336, *Gregers* († 1655) IX 292, XI 279f*, *Helvig* (1641) XI 287, *Helvig* († 1697) X 166, 174, XII 312, *Ingeborg* (1680) I 353, *Ingeborg* († 1692) XI 287, *Iver* XIV 299, *Iver* († 1561) X 200, XII 55f, 161, *Iver* († 1641) XI 82, 92, 286, *Iver* († 1666) IV 219f, V 250, *Iver* († 1720) VII 251, *Jakob* (ca 1640) XII 244, *Jakob* († 1727) XII 320, *Karen* (1484) XII 65, 81, 278, *Karen* († 1506) VIII 114, *Karen* († 1586) X 79, 100, XIII 206, XV 162f*, 396, *Karen* († 1662) V 250, VIII 123f, *Karine* († 1613) IX 47, *Karl Vilhelm* (1954) X 40, *Kirstine Marie* († 1736) V 283, *Lisbeth* († 1645) IX 40, *Lisbeth* († ca 1699) VIII 286, *Margrethe* (1547) X 192f, *Margrethe* (ca 1636) IV 265f, *Margrethe* (1694) V 251, *Margrethe* († 1716) XIV 340, 377f, *Mette* († 1658) IX 276, *Mette* († 1681) XIII 330, *Mette Sophie* († 1708) VIII 286, *Mogens* (1472) XII 72, *Mogens* († 1676) X 237, *Morten* († 1483) XII 72, 159, *Morten* († 1566) X 193, *Niels* (ca 1434) XII 159, *Niels* († ca 1500) XII 65, 82, *Niels* († 1564) XIV 226, *Niels* († 1626) XI 279, 286, *Niels* († 1663) VIII 98, 286, XIII 134f*, *Niels* († 1708) VII 100f, IX 276, *Ole* († 1728) XII 245, XIV 395, *Oluf* (1722) XIII 350, *Otte* († 1719) I 362, 369f, III 24, IV 212ff, V 17f, 203, X 237, XIV 293, XV 83, 96, *Peder* († 1503) XIV 368, *Regitze Sophia* († 1830) III 304, 318, *Sophie* (1693) XI 171, XII 204, *Tage* (1601) XIII 167, *Tage* († 1676) IV 219, *Tyge* († 1541) XII 72f, *Tyge* (1602) XII 74, *Aage* († 1933) XIII 130
Krafse Tjler († 1599) IV 243, V 77, *Eske* († 1627) IV 2-3, *Hans* († 1530) I 360, V 76, VI 373, *Hille-*

- borg* († 1661) I 361, VII 291f, *Jesper* († ca 1504) V 76, *Jesper* († 1566) V 76f, *Karen* († 1560) VI 373, *Margrethe* († 1614) V 77, *Otte* († 1670) I 361, VIII 70
- Kraft Jens* († 1751) XII 254, *Peder* (1796) III 122, 211, 274
- Krag Anne* († 1678) XII 204, *Anne Margrethe* (1731) V 286, *Charlotte Amalie* († 1771) XV 112, *Christen* († 1622) XII 204, *Dines Christian* († 1749) VIII 413, *Dorothea* († 1754) II 244, IV 397f*, *Edel Margrete* († 1739) XIII 306, 374f, *Edele* († 1751) XV 112, *Ellen* († 1668) XII 204, *Else* (1616) XIII 32, *Erik* († 1605) XIV 303, *Erik* († 1672) I 381, VII 113, 372, X 310, XIII 355f, 363f, 374, *Esild* († 1332) IV 296, *Frederik* († 1728) XV 111ff*, *Frederik Christian* († 1763) VIII 107, 116, 125f, *Frederikke Louise* († 1767) VII 61f, *Henrik* († 1613) XI 208, 236, *Jorgen* († 1643) XIII 355, *Karen* († 1724) VIII 412, *Karen* († 1737) XI 271, *Kirsten* (ca 1425) XII 170, *Kjeld* († 1673) XI 171, *Las* (ca 1415) XI 286, *Maren* (1625) XI 237, *Mogens* († 1622) XII 204, *Mogens* († 1676) XII 93f, *M. G.* († 1885) XIII 294, *Niels* (1363) XIII 69f, *Niels* († 1650) XI 170f, XII 93f, XIII 71*ff *Niels* († 1665) XI 237, *Niels* († 1713) V 274, VIII 106, 115f, 125, 148ff, *Niels* († 1740) VIII 107, 116, 150f, *Niels Munch* (1782) III 192, *Otte* († 1611) XIII 342, *Otte* († 1666) IV 25, VIII 105f, 115, 119* 148, XIII 73, *Palle* († 1723) XIII 27, XIV 237ff*, *Sophie Amalie* († 1710) XIII 73, 95, 107, *Vibeke* (1762) III 94, *Vibeke Cathrine* († 1755) XV 112
- Krag-Juel-Vind Frederik Carl* († 1815) se *Krag-Juel-Vind-Frijs Fr. C.*, *Jens* († 1776) VI 400, XV 112, *Jens Karl* († 1855) se *Krag-Juel-Vind-Ahrenfeldt J. K.*
- Krag-Juel-Vind-Ahrenfeldt Elisabeth Eleonora Christine* († 1884) X 132, *Frederik Sigfred* († 1860) X 131f, XV 115, *Jens Holger* († 1858) XV 115, *Jens Karl* († 1855) X 131, XV 112f, *Preben* († 1867) X 132, XV 115, *Sophie Cathrine* († 1878) X 132, XV 115
- Krag-Juel-Vind-Frijs Agnes Louise* (f 1892) XV 197, *Carl Ludvig* († 1838) VI 401, *Chr. Emil* († 1896) XIII 236ff, XV 115, 196, 210, *Clara Atvilda Benedikte* († 1925) IX 226f, *Erhard* († 1826) XIII 266, *Frederik* († 1926) VI 402, *Frederik Carl* († 1815) VI 401, XIII 233f, 246, 266, *Frederik Julius* († 1885) VI 352, 401f, *Helle Vibeke* (f 1896) XV 115, *Inger Dorthe* (f 1885) XIII 240f, 248, *Jens Chr.* († 1860) XIII 235, XIV 67, XV 196, *Jens Chr.* († 1907) VI 402, *Mogens Chr.* († 1923) II 73, XIII 238ff, 246f, XV 115, 197, *Mogens Erhard* (f 1948) VI 416, *Niels* († 1959) VI 402
- Kragenskiold Johan Christopher v.* († 1789) VIII 406
- Kragh Peter Rasmus* († 1929) X 183
- Krarup Christen* († 1711) VIII 26, XIII 189, *Janus Frederik* († 1966) V 396, XIII 23f
- Krause A.* (1910) XI 246, A. (1926) XIV 260, *Petrea Johanne* (1881) III 125
- Kreutzfeldt Christian* († 1953) XV 86, *Bent* (1953) XV 86
- Krieger Johan Wilhelm Cornelius* († 1857) XIV 341f
- Just Henrik* (1911) XIV 176, 296, *Valdemar* († 1942) XIV 176
- Kriesch Poul* (1682) XI 21f
- Krog Niels* (1945) XII 248, *Vibeke* (1745) III 74
- Krogh Caspar Herman v.* († 1791) VI 229, VIII 88, *Friderich Ferdinand* († 1829) XVI 10f, *Georg Friderich* († 1867) XVI 12, *Godske Hans v.* († 1808) VI 229, 270f, *Johanne C. C.* († 1910) XV 299, *Mathias* († 1779) X 151, *Stie Tonsberg Scholter v.* († 1817) VIII 127
- Krogno Mourits* († 1550) IV 368, IX 68, X 256, *Oluf* († ca 1506) IV 368, *Oluf* († 1573) IV 368, X 256f, XIV 83, XV 212
- Krohn A.* (1924) XII 156
- Kromann Jens* (1965) VIII 76, *M.* († 1920) VIII 76
- Kronen I* 171, 214, 220, 252, 259, 273, 286, 301, 346, 375, 398, 400, II 8, 15, 113, 331, 350, 411, III 9f, 21, 29, 40, 103, 197, 207, 228, 247, 268, 305, 319, 331, 356, 376ff, 398, IV 11, 14, 26, 33, 54, 56, 58, 84, 90, 96, 101, 105, 118, 130, 137, 153, 163, 169, 184, 249, 276, 280, 284, 336, 358, 361, 366, 370, 395, 412, V 16, 22, 59, 90, 116, 122, 135, 142, 174, 191, 200, 289, 312, 318, 321, 325, 331ff, 339f, 346, 351, 378, 397, VI 9, 30, 62, 80, 93, 177, 216, 224, 258, 267, 319f, 330, 333, 336, 378, 395f, VII 7ff, 73, 112, 145, 156, 173, 187, 280, 400, 403, VIII 47, 56, 69, 84, 96, 169, 194, 301, 319, 411, IX 7, 81f, 153ff, 162ff, 172ff, 306, 317, 351, 398ff, X 10, 24, 36, 41, 51, 73, 79, 100, 126, 148, 163, 173, 240, 264, 306, 314, 320ff, 339, 345, 368, 403, XI 9ff, 19, 26, 29, 34, 50, 71, 101, 160, 193f, 229f, 242, 320, 326, 340, 348, 367, 382, XII 25, 75, 106, 140, 221, 229, 267, 272, 289, 297, 305, 318, 335, 343, 370, 403, XIII 61, 106, 117f, 139, 173, 194f, 201, 206, 220, 254, 257, 265, 269, 283ff, 292, 295, 305, 319, XIV 26, 61, 133, 155f, 262, 285, 292, 320, 369, 392, 399, 407, XV 9, 28, 65, 74, 91, 94, 125, 132, 164, 171, 180, 212, 257, 322, 341, 360, 377, 386, 397, 403, XVI 10, 13ff, 33ff, 41, 45f, 63f, 108f, 194, 226f, 232, 237f
- Kruckow Bild* (1568) IX 25f, *Maren* († ca 1589) IX 26
- Krumphardt Chr.* († 1921) VI 338, *Knud Joh. Edu* († 1955) VIII 390, *Ove C.* (1955) VIII 390
- Krummedige Claus* († 1500) VI 258, VIII 122, *Erik* († 1541) XV 386, *Hartvig* († 1476) IV 241, VIII 301, *Henneke* (1434) IX 7, *Henrik* († 1530) IV 241f
- Huitte Inge* (ca 1380) VII 325, *Johan Wittetkop* († 1493) IX 7, 81f, *Lyder* (ca 1350) IX 375, *Nicolaus* (ca 1350) IX 375, *Sophie* (1530) IV 242, *Timme* († ca 1453) IX 7
- Krumpen Esbern* (1396) IV 233, *Gyde* (ca 1415) IV 234, *Jens* (ca 1407) IV 233f, *Jorgen* († ca 1521) XI 166f, *Karine* (1424) XV 117, *Otte* († 1569) VI 258, XI 166*ff
- Kruse Anders Vinding* († 1813) XV 326, *Anne* († 1687) X 202, *Birgitte* († 1692) X 202, *Birgitte Charlotte* (1732) V 283, *Caja* (1847) XI 137, *Christian* (1725) XII 135, *Christoffer* (1511) XI 160
- Enevold* († 1621) I 336, X 337, XII 311, XIV 150

346, *Hans* († 1765) XV 325f, *Ingeborg* († 1647) XII 311, *Jakob* (1722) XV 325, *Johanne Marie* († 1813) XV 134, *Jørgen* (1636) XIII 134, *Jørgen* († 1668) X 337ff, XII 311, XIV 346ff, *Kirsten* († 1703) VIII 50, *Mogens* († 1678) XI 287, XII 111, *Peder* († 1562) XI 160, *Tyge* († 1629) I 336, *Tyge* († 1649) I 336, XIV 150
Kruuse H. (1878) VIII 128, *M. Galthen* († 1825) XI 391
Krüger Georg (1875) VI 282f
Krøger Gustav Carl († 1907) XIV 296
Krøjgaard Jens (1943) X 226
Krøyer G. (1842) XV 354, *H.* (1855) XII 155
Kudahl C. M. J. (1966) XII 376, *Villads* (1919) XII 375
Kuhla Anne Helvig v. d. († 1709) VII 405, 411, *Anna Vind v. d.* († 1744) VII 411f, *Arent v. d.* († 1658) VIII 124f, *Bendix v. d.* (1679) VIII 125, *Mette v. d.* († 1709) IX 97
Kyllesbech Ane Cathrine († 1889) XII 321
Küssow Frederikke Henriette v. (1749) VI 350
Kyttrup Mads (1801) XIII 35
Købke Andreas Ludvig Bernth († 1862) XV 235, *Pernille* († 1731) VII 74, *Thomas* (1689) VII 74
Køhler Sigrid Sibbern (1914) XIII 389f
Kølle Jacob (1810) VI 324, 376
Korbitz Charlotte Dorothea (1800) XIV 195, *Herman Frederik* († 1808) VII 397, *Johan Caspar v.* († 1691) VII 263, *Johan Christoph v.* († 1682) VII 262, *Johan Christopher v.* († 1727) VI 147, VII 263, *Johan Christopher v.* († 1789) VII 396
Køster Anna Marie († 1775) I 208
Kaallund Hans Vilh. († 1777) XI 361, *Jacob* († 1744) XI 175
Kaas Anders († 1599) VII 120f, *Anders* († 1810) X 118, *Anna Sophie* († 1757) VIII 329, *Anne* (1541) XI 140, *Anne* († 1643) XII 11, *Anne* († 1649) XI 112, XII 34, 358, *Bertel* (1468) XII 128, *Birgitte Sophie* († 1711) VIII 395, *Bjørn* († 1581) IV 248, XI 112, XII 32f, *Bjørn* († 1671) VII 167f, *Christen* (1391) XIV 226, *Christian Banner* († 1756) VIII 337f, 405, *Christine* († 1731) VIII 395, *Claus* († 1665) X 300, XII 19, 267, *Edel* (1520) XII 128, *Edel* († 1619) XV 331, *Edel Sophie* († 1800) VIII 339, *Edele Cathrine* († 1742) IV 236, *Emmeke* († 1584) VII 32f, IX 38, *Enevold* (1644) XII 244, *Erik* († 1556) IX 38, *Erik* († 1578) XI 230, *Erik* († 1598) XI 112, XII 161, *Erik* (1606) XIII 134, *Erik* (1652) X 107, 403, *Erik* (1655) X 107, *Erik* († 1669) VI 244f, XI 389, 396, *Erik* († 1676) VII 385, VIII 56, 403, *Frands* († 1638) V 54, *Frederik Christian* († 1804) VII 205ff, VIII 339f, XV 59, *Frederik Julius Falkenskiold* (ca 1825) II 346, III 16f, *Gabriel* († 1610) IV 248, *Gebhardt Marius Cay Vilhelm Ove* († 1958) VIII 341, XII 99f, *Gebhardt Valentin* († 1911) VIII 341, XII 36, *Gjord* († 1616) XII 11, *Hans* († ca 1632) VII 121, 360, *Hans Frederik* († 1723) VII 331, *Hartvig* († 1625) XIV 227, 313, *Hartvig* (1681) XII 204, *Hartvig* († 1704) XII 258f, *Hedevig* († 1833) I 212, *Helvig* (1625) XII 244, *Helvig* († 1638) XI 112, XII 34,

XV 331, *Henrik Bielke* († 1773) VII 401, 405f, 412f, 415*, *Henrik Eickstädt Banner* (1914) XII 99, *Henrik Valentin* († 1865) VIII 341, *Henrik Valentin Eickstedt* († 1877) VIII 340f, *Herman* († 1612) XIV 313, *Hilleborg* (ca 1670) VII 188, *Hilleborg* († 1707) VII 178, *Hilleborg Sophie* († 1799) VIII 329f, *Ide* († 1597) XV 331, *Iver* († 1517) XII 128, *Iver* († 1662) XII 258, *Jens* (ca 1322) XII 91, *Jens* (ca 1340) XII 91, *Jens* († ca 1380) XII 91, *Jens* (1422) XII 9, 92, *Jens* († 1519) XII 9, 31, *Jens* († 1578) XI 34, 90, 111f, *Jens* († 1662) XII 57, *Johanne Henriette Valentine* († 1843) IV 239, *Johanne Sophie* (1719) XII 58, *Jørgen* (1674) XI 34, *Jørgen* († 1608) IX 38f, *Jørgen* († 1619) IX 38f, XIV 192, *Jørgen* (ca 1636) X 164, *Jørgen* († 1658) VII 121, *Jørgen* (1681) XI 204, *Jørgen* († 1692) IX 174f, *Jørgen* († 1756) VIII 395, *Kirsten* (1571) XII 212, XIII 199, *Kirsten* († 1684) VII 146f, *Margrethe* († 1669) X 37, *Markor* († 1658) X 149f, XIII 134, *Mogens* (ca 1520) XII 92, 204, 210, *Mogens* († 1543) XII 9, 31, *Mogens* († 1639) X 37, XII 57, *Mogens* († 1656) VII 146, 166, X 149, XI 34, 220ff, 388f, 396, XII 11, 148, *Mogens* (1670) XII 182, *Mogens* (1691) XII 67, *Niels* (ca 1430) XII 92, *Niels* (ca 1471) XII 9, *Niels* († 1534) XII 9, 31f, *Niels* († 1542) XII 210, *Niels* († 1594) XI 90, XII 10*f, XI 220, *Niels* († 1597) XII 33, 358, *Niels* († 1620) X 352, XI 220f, XII 11, 212, *Niels* (1669) VII 360, *Niels* († 1701) VIII 404, *Niels* (1907) XII 36, *Niels* (1917) XI 314, *Niels Adolph Christoph* († 1936) X 177, *Niels Heiberg* (1931) X 178, *Nisse* (ca 1400) XII 91, *N.* (1919) XV 381, *Otte* († 1647) XII 244, *Otto* († 1716) VIII 336, *Otto Ditlev* († 1778) VIII 338f, *Otto Ditlev* (1911) VIII 341, XII 232, *Rudbek* († ca 1689) VIII 56, *Rudbek* († 1731) VIII 336f, *Sidsel* († 1667) V 192, 238, *Signe* (1691) III 73, *Sofie* († 1662) III 80, 386, *Sophie Christine* († 1731) VIII 56, *Thomas* († ca 1510) XII 92, 210, *Vibeke* († 1650) XI 11
Kaas-Lehn Otto Ditlev († 1811) VI 154, 164, VIII 340
Kaasboll Ellen (1730) III 238
Kaasgaard M. (1926) XI 40

L

Ladiges Ditmar Friedrich v. (1827) XIV 341
Ladorph Andreas (1771) III 69
Lage Henning Edvard Chr. († 1878) V 139
Lagoni Frederik (1903) XV 14, *J. F.* (1899) III 396
Landmark H. (1834) XIII 101
Landorph Hans († 1748) VI 336
Lang Anne (1490) III 120, *N.* (1918) XIII 203, *Per* († 1484) III 120
Langballe H. F. M. († 1907) XI 234, *N.* († 1870) XI 234, *Th.* (1919) XII 323
Lange Andreas (1749) X 303, *Anna* (1535) X 13, *Anna* (1657) XIII 349, *Anna Christine* (1714) XIV 228, *Anne* († 1559) XII 65, *Anne* († 1694) X 187, *Barbara* (1657) XIII 349, *Christen* († 1604) XIII 361f, *Christen* († 1657) X 164, *Christen* († 1681)

XIII 348f, *Christian* (1791) XIII 40, *Christian* († 1823) I 266f, XII 40, 124ff, *Christian* (1874) VIII 297, *Christian Fr. Reinhold* († 1856) VIII 118, *Christine* († 1902) IX 160, *Claus* (1440) XIII 327, *Dorthe* († 1614) XIV 356ff, *Eivur Lauritz Rasmus Salomon* (1961) VII 317, *Erik Munk* († 1572) XV 347f, *Erik* (1583) XVI 90, *Erik Harding* († 1874) VIII 296, *Frederik* (1571) X 13, *Frederik* (1581) III 307, V 13, *Frederik Reinhold* († 1846) VIII 118, *Gunde* († 1564) XIII 62, 372, *Gunde* († 1569) V 13, *Gunde* (1630) III 307, *Gunde* (1646) XIII 66, *Hans* († 1535) XIII 372, *Hans* († 1609) VII 404, XIII 62ff, 373f, *Hans* († 1649) XIII 328, 342, *Henrik* († 1671) VII 360, X 186, H. O. († 1961) III 194, *Ida* († 1684) XIII 349, *Ida* († 1649) XIII 15, 33, *Iver* († 1649) XIII 362f, *Jens* († 1790) VIII 117, 127, 295f, *Jens* († 1848) XV 401, *Johan* († 1829) VIII 117f, 127, 296, *Johan Theodor* († 1901) VIII 118, *Jon* (1404) XIII 325, *Karen* († 1644) XII 110, XIII 154, *Karen* († ca 1652) IV 243, *Jørgen* (1661) XIII 67, 374, *Lars Haagen* (1961) VII 317, *Lauritz* († 1822) VII 316f, *Maren Bomøve* (1511) XII 387, *Margrethe* († 1554) VIII 122, *Margrethe* († 1622) XI 34, 112, XV 350, *Mikkel* († 1756) VII 374, IX 247, *Niels* (*Munk*) († 1565) XI 400, XIII 372ff, *Niels* († ca 1642) X 164, 185, *Niels* († 1675) X 164f, *Niels Krag* († 1781) IX 242, *Olave Marie* († 1815) VII 62, *Ole Tønder* († 1814) X 374, 382ff, *Peder* († 1661) XIII 66, 374, *Peder* († 1756) VII 374, *P. Ferdinand* (1870) X 161f, *Rasmus* (1805) V 371, *Rasmus* († 1848) VII 317, *Rasmus Lars Haagen Leth* († 1920) VII 317, *Sidsel* († 1553) IX 46, *Salomon Lindegaard* († 1895) VII 317, *Thomas* († ca 1502) XIII 372, *Thomas* († 1521) VIII 122, *Tyge* († 1614) XIII 66, 374

Lange-Müller Merete (1926) I 192, *Peter Erasmus* († 1926) I 192, *Vibeke* (1926) I 192

Langfeldt Jørgen (1724) IV 91

Langheim Andreas F. († 1845) IV 178, *Margrethe Elisabeth* († 1830) XVI 56

Langkilde Bodil († 1954) VII 317, *Christian Conrad* († 1874) VII 225, *Hans* († 1836) VII 224f, *Hans Oluf Brandt* (1952) VII 244, *Hans Peder* († 1852) VII 37, *Hans Peder Egeglykke* († 1924) VII 38, *Hans Peter* (1865) IX 354, *Hendrik* († 1882) VII 415, VIII 52, *Karl* († 1952) VII 243, *Niels Hellfach* († 1892) VII 243, *Rasmus* († 1853) VIII 52, *William August* († 1925) VII 243

Langvad Peder Christian († 1840) X 223

Langg Christen († 1837) XIV 229, *Fr. Chr.* (1773) XI 157, *Poul* († 1826) X 44, 303

Larsen A. (ca 1926) III 28, *Berthel* († 1880) X 213, *Carl Verner* (1955) XIII 352, *Christian* (1906) X 153, H. O. (1924) III 28, H. († ca 1952) IX 52, *Jens* (1956) X 76, *John M.* (1940) IV 360, *Jørgen Wendelboe* († 1931) X 268f, *Kai* (1952) IX 53, *Karl Verner* (1955) XIII 352, *Lars* (1804) I 365, *Jens* († 1828) XIII 44, *Lars* (1955) X 110, *M.* (1847) XI 27, *M.* (1946) VIII 53, *N.* (1941) IX 327, *Paula* (1949) XV 124, *Søren* (1854) III 265, *S. P.* (1922) XV 158, *Aage* (1953) VIII 257

Larsen Knud Arnt († 1865) I 81

Lassen Anna Elisabeth († 1772) IX 311, *Anne Elisabeth* († 1808) XV 12, *Anne Margrethe* († 1738) IX 277, 353, *Anton Gregers* († 1911) X 145, A. F. J. C. (1917) V 354, *Bendix* († 1717) XV 96, *Christian* (1706) VII 373, *Emil* (1929) V 354, E. (1825) I 274, *Frederik* († 1737) IX 276, XIII 330, *Helnicke* († 1765) X 176, *Henrik* († 1732) se *Lasson H.*, *Holger Hoenegaard* († 1951) VII 154, *Ida Cathrine* († 1816) XI 295f, *Jens* (1677) XIV 394, *Jens* (1694) III 121, *Jens* († 1706) se *Lasson Jens*, *Jens* († 1764) XIII 395, *Jørgen* (1742) I 224, *Jørgen Chr. Hoenegaard* († 1936) VII 154, *Lars* († 1826) XIII 44, *Lars* († 1850) XIV 196, *Laurids* († 1825) I 274, *Lauritz* (1869) X 189, *Lorentz* (1794) III 109f, M. (1847) XI 27, *Margrethe* († 1856) VIII 118, *Michael* († 1803) III 75, *Niels* (1812) III 110, *Niels* (1816) XV 234, *Niels* (1827) X 288, *Niels Riis* († 1869) X 145, *Niels Riis* (1911) X 146, *Oluf* (1701) XIII 221, *Peder* († 1737) se *Lasson Peder*, *Peder* († 1781) XI 26f, 30, *Peter* (1831) XIII 88, *Peter Vilhelm Ludvig* († 1912) VII 154, *Thøger* († 1889) XI 22f, *Thøger* († 1746) XI 26, 30, *Salomon* (1791) XIII 395

Lasson Anne († 1747) X 317, XI 34, *Axel Rosenkrantz de* († 1813) XII 41, 136, *Christian* (1724) VII 373, XI 26, *Hans* († 1717) IX 309, *Henrik* († 1732) XV 96, H. P. († ca 1869) XV 268, *Jens* († 1706) III 121, IV 118, VII 372f, IX 156, 309, 352f, 402, XI 26, *Marie de* († 1747) XII 28, *Mathias* (*Mads*) († 1756) X 18, XI 360, 374, *Oluf Worm v.* († 1763) XII 76, *Peder* († 1737) III 198, X 113f, XI 233, 347, XIII 84, XV 84, *Peder* († 1808) XI 347f, *Thøger* († 1772) XIII 84, XV 84f, 97

Lauesen Hans († 1915) VIII 52

Lauridsdatter Cecilie (1345) XV 74, 93

Lauridsen Anders († 1743) V 193, *Anne Murgrethe* († 1729) V 301, *Christen* († ca 1700) X 237, XI 242, *Hannibal* (1661) III 229, *Hans* (1745) III 129, *Hans* († 1829) VIII 396, *Jens* († 1687) V 297ff, *Jens* († 1669) V 193, 300, *Laurids* († 1720) V 193, 301, *Laurids* (1767) V 193, *Mads* (1703) XII 84f, *Peder* (1483) VIII 56, *P. Vang* (1918) XV 402

Lauritzen Christen (1660) VIII 412, *Chr.* (1917) XII 131, 137, 156, *Erling* (1938) XIV 302, *Jon* († 1660) VIII 412, *Niels* († ca 1677) VIII 98

Laursen A. Busk (1955) XIII 252, C. (1935) XIII 300, *Daniel* (1930) XIII 198, I. S. (1949) XIII 300, *Jens* (1429) XIV 221, *Johannes* (1912) XIII 252, J. (1921) XIII 183, 198, 278, J. L. (1905) XII 398, *Karl I.* (1944) XII 51

Lausen Valdemar (1919) XII 375, *Valdemar* (1966) XII 375

Laussen Ida († 1907) XIII 101

Lautrup Christian († 1754) XII 162, *Christiane* († 1902) XIII 403, *Chr.* (1753) III 311, C. L. A. († 1920) XII 314, *Frederik* († 1776) XIII 401, XV 118, *Hans Henrik Chr.* († 1890) XIII 396, 403, *Henrik Hans Chr.* († 1802) XIII 401f, H. H. C. († 1921) XII 314, H. J. († 1875) XII 314, *Laurids Frederik*

- († 1838) XIII 402, *L. F.* († 1902) XII 314, *Otto Christian* (1926) XIII 403, *Severin Laurentius* († 1811) XV 372
- Lawaetz Carl A. N.* († 1944) III 134, 275f, IV 188, IX 413, *Johannes* (1912) III 45, *J.* (1918) III 360, *Otto Friederich Chr. Ant.* († 1914) III 275, *Aage* (1932) IV 188
- Laxmand Else* († 1546) III 79, IX 82, *Erik* (1546) IX 82, *Gabriel* († 1642) IX 47, *Margrethe* (1444) III 79, *Margrethe* († 1681) III 308, *Peder* († ca 1522) IX 82, *Poul* († 1502) III 79, VII 308, VIII 96, 195, IX 8, 82, *Poul* († 1557) IX 82
- Ledertang A.* (1813) XIII 215
- Leegaard Hans* (1705) III 358, 362
- Leemeyer Christian* († 1843) XIV 294f, *Morten Friederich* († 1819) XIV 315f, 328
- Legarth Fr.* (1928) XIV 123, 260
- Lehn Abraham* († 1757) I 230, II 371, VI 80, 86, 147ff, 258f, *Elisabeth Cathrine* († 1802) VI 229, *Johan* († 1760) VIII 85f, 99, 287, 295, *Johanne* († 1805) VI 250, *Poul Abraham* († 1804) VI 148f, 164, 250, 259ff, VIII 85ff, 99, *Sophie Amalie* († 1834) VIII 88f
- Lehrmann C. F.* (1912) XIV 176
- Leidersdorf Alfred* (1892) XIII 366
- Leigel Bo* (1375) XIV 147
- Leinigen-Dragsburg Hartenberg Johan Frederik* († 1722) XIII 84
- Leinigen-Westerburg Amalie Magdalene Christine* (1762) III 201f, 255, 284f
- Lemberg Chr.* († 1858) X 161
- Lemvig Axel Jørn* (1959) IV 366, *Christian* († 1823) VII 181, *Chr. H.* († 1935) IV 246, *Elisabeth Charlotte* (1868) III 306, *Fredrik Ludvig* (1760) I 234, *Ib Holger* (1964) III 306, *Jacob Chr. Henrik* († 1919) III 305f, *Aage* (1936) IV 366
- Lente Henriette Margrethe v.* († 1703) III 353*
- Lente-Adeler Henriette Margrethe* († 1786) III 303, 318
- Leonora Christine* († 1698) IV 56
- Leopold Gregers* († 1774) VIII 127
- Leopoldus Herman* († 1750) se *Løvenskiold Herman*
- Lepel Georg Fr.* († 1735) IV 250f
- Lerche Carl* (1806) III 313, *Carl Christian* († 1920) I 281, *Carl Christian Cornelius* († 1881) I 281, *Carl Christian Cornelius* (f 1888) I 282, *Christian* († 1720) VI 181f, 218, *Christian* († 1757) II 138f, III 200ff, 233, 238, 252ff, 273, 279ff, 298*, XI 402*ff, XIV 266, *Christian Albrecht* († 1885) III 299, 313, *Christian Cornelius* († 1852) II 83, 139, III 203f, 238, 241, 243f, 256f, 292ff, *Christian Cornelius Lubbi* (1927) III 299, *Chr. A.* († 1830) III 166, *Cornelius* († 1681) VI 181, 189f, *Cornelius Johan* († 1746) VI 182, *Esther* (f 1909) III 374, *Ferdinand* (f 1858) III 245, *Flemming Einar* († 1911) XV 269f, *Georg Flemming* († 1804) II 139, III 202, 255f, 259, 274, 286ff, *Gustav* (f 1859) III 245, 257, *Ille Ottilie Vilhelmine* († 1942) VIII 349, *Jacob* († 1721) III 145f, *Jacob* (1768) XII 20, 28, *Jacob Frederik Ferdinand* († 1834) III 241ff, *Kai Christian* († 1935) XV 364, *Peder* († 1683) VII 360ff, *Peder* († 1699) XI 405, *Søster* († 1723) VI 181, 190ff, 213, *Vilhelm Cornelius Magnus* († 1895) III 257, *Vincent* († 1742) II 370, III 93, VII 362, XI 405f, *Vincent* († 1891) III 244, *Vincent Christian* († 1888) III 244, *Vincent Christian* (f 1891) I 282
- Lerche-Lerchenborg Christian Albrecht Frederik* (f 1897) III 300
- Leth Christian* († 1736) XII 280, *Christen Linde de* († 1778) XIII 18f, *Fredrik de* († 1749) XII 300, *Henrik Johan* († 1754) XIII 17, *Henrik Johan de* († 1845) XII 125, 201, *Jørgen Ernst* (1795) VIII 330, *Matthias* († 1783) VII 189f, *Niels* (de) († 1711) XIII 16f, *Peder* († 1812) VII 144, *Peter* († 1792) X 252
- Levetzow Albrecht Philip* († 1817) X 373f, *Christian Frederik* († 1756) II 159f, X 311, XI 282f, 288, 302, XII 20, 28, *Clara* († 1773) IX 221, *Emmentia v.* († 1746) VI 105, 119f, 237f, 245, *Fredrikke Elisabeth Christiane v.* († 1847) III 242, *Gert Didrik* († 1737) X 274, XIII 158, *Hans Frederik* († 1696) X 274, 370ff, XI 302, XV 324, *Hans Frederik* († 1763) X 373, XV 176f, *Heinrich v.* († 1820) I 186, *Lucie Emmerentze* († 1774) XV 249f, *Lucie Heduig* (1732) XIII 306, *Margrethe v.* († 1744) VII 89f, IX 98f, *Sophie Hedeveg* († 1775) III 161ff, 192, *Theodorius* († 1719) X 372f, XIII 400, XV 176
- Lexmond Henriette Cathrine van* († 1816) I 231
- Lichtenberg Asta Honnens de* (1959) XIV 60, *Carl Gerhard de* († 1868) XIV 229, *Fredrik de* († 1866) XIV 45, *Gerdt (Hansen) de* († 1764) XI 337, XII 76, XIV 54ff*, XV 118f, 154f, 166, 351f, 362, 371, *Gerhard de* († 1912) XIV 229, *Gerhard Fr. Honnens de* († 1940) XIV 60, *Gert de* († 1842) XIV 45, 58, *Hans Henrik de* († 1777) XI 374, XIII 245f, XIV 58, XV 353, 362, 371, *Hans Henrik de* († 1867) XIV 58, *Hans Henrik Honnens de* († 1915) XIV 60, *Marie Sophie Dorothea Honnens de* († 1892) XIV 59, *Tycho Honnens (de)* († 1907) XIV 59, *T. F. A. Honnens de* (1888) XIV 30
- Lichtenhielm Jochum de* († 1775) XV 155, 166
- Ligaard Chr.* (1909) XII 308
- Lihme Bagge* († 1844) XII 35, XIV 74, *Birgitte* († 1762) XIV 287
- Lillenskiold Carl Gustav* († 1830) XV 282, *Hans Gustav* († 1876) I 192, V 352, 356ff, *Karen Pauline* († 1842) XV 123
- Lille Jep* (1419) IV 352, *Knud* (1443) IV 352
- Lillelund Mads* († 1775) XIII 78, *Niels* († 1768) XII 352, *Peder* († 1789) XII 268, XIII 78
- Lilleør Niels Charles* (1959) XV 158
- Lima Jacob Isak de* († 1670) XIII 125f, XV 134, *Rachel de* (1703) XIII 126, *Samuel de* († 1687) XIII 122*ff, XV 134
- Limbek Breide* (1355) X 41, *Claus* († ca 1425) XIII 392, XV 385, XVI 15f, 44, *Claus* (1518) XV 385, *Claus (Nicolaus) Mulerth* († ca 1373) VII 93f, X 41, *Hartvig* († ca 1518) XIII 185, XV 161, 385, *Henneke* († 1404) XIII 392, XV 384, XVI 15, 44, 126, *Hennike* (1456) XV 202, 385, *Johan* (†

- ca 1355) XVI 44, *Johan* (1355) XVI 44, *Luder* (1357) XVI 125, *Magdalene* (1489) III 185, *Nicolaus* (1355) X 41, *Otte* (1350) XV 183, *Otte* (1451) III 185
- Lind Chr. N.* (1924) XIII 111, *Elly* (1957) V 368, *Jens* (1804) V 364, 371, *Johannes* († 1958) XIII 388, *Knud* († 1793) V 170, *Knud* (1942) XV 327, *N.* (1819) XIII 215, *P.* († 1945) V 368, *Sv.* (1945) XII 315, *Thyge* (1942) XV 327
- Lindberg Anders* (1690) IX 206, *Anna Elisabeth* (1835) XIII 251, *Anna Elise* (1824) XIII 251, *Peder* (1707) XV 230, *Soren West* (1747) III 388f
- Lindahl Hans Jacob* († 1812) X 232, 404f, XI 46, 331, XII 262, 295, 301, XIII 44, 99f, *Hans Jacob* († 1885) XV 235
- Linde Anne Margrethe* († 1759) XIII 190, 202, *Charlotte Christine* († 1894) VIII 42, *Christen (de)* († 1706) XII 67, 338f, 344ff, 372, XIII 28, *Christen de* († 1723) XII 339, 346, *Christen de* († 1756) XII 68, 352, 372, XV 292*ff, *Christen de* († 1790) XV 353, 362, 371, *Christen de* († 1812) XII 340, *Christian de* († 1753) XII 390, *Christine de* († 1778) XIII 17, *Frands Rantzau de* († 1765) XIII 28, 44, *Henrik de* († 1858) XIII 346, *Henrik Juul de* († 1783) XII 346, *Jens de* († 1799) XII 346, *Jytte Dorothea* († 1732) XII 339, *Knud* († 1846) XI 27, *Maren de* († 1755) XIII 17, *Niels de* († 1746) XII 67f, XV 284, 294f
- Lindegaard Eskild* († 1811) VII 36f, *Hans* (ca 1700) VII 142, *Laurids* († 1796) VII 36f, IX 277, *Laurentze* († 1869) VII 317, *Otto* († 1778) VII 332, *Otto* († 1875) VII 332f, *Otto* (1891) IX 176, *Peter Salomon* († 1916) VII 332, *Salomon* († 1759) VII 264, *Salomon* († 1825) IV 149, VII 332
- Lindemann Daniel* († 1773) I 230
- Lindencrone Christen* († 1772) II 229ff, IV 326, 343f, *Johan Frederik* († 1817) II 234*ff, 364ff
- Lindenov Anders* († 1562) XII 221, *Anders* († ca 1638) XII 19, 27, *Anna Elisabeth* (1691) V 202f, *Birgitte* († 1648) X 112, 240f, *Christence* († 1681) XII 19, 27, XIII 43, XIV 52, *Christian* (1660) XII 162, *Christian* (1679) XI 302, *Christoffer* († 1585) IV 352, V 280, *Christoffer* († 1593) IV 353, V 280, *Christoffer* († 1679) V 202f, 281, XI 301f, *Christoffer* († 1697) XIII 196, *Else* († 1604) VIII 123, *Godske* († 1612) V 280f, *Hans* († ca 1536) XII 221, *Hans* († 1568) VII 32, *Hans* († 1596) V 144, IX 318, X 54f, XIII 194, *Hans* († 1610) XII 26f, *Hans* († 1620) XII 27, *Hans* († 1642) I 330, V 144, VII 23, 34, 188, 248ff*, IX 377f, X 31, 56, XII 19, 27, *Hans* († 1659) IX 378f, *Heluig* († 1646) VII 23, 188, *Henrik* († 1653) V 144f, *Henrik* († 1673) IV 123, IX 319, 324, *Hilleborg* († 1602) VII 32f, *Holger* († 1632) V 144, *Ide* († 1656) IV 24, X 31, 112, *Jacob* († 1672) V 145, VII 113, IX 131, X 56f, *Kirsten* († 1678) IX 319, XI 221, *Laurids* († 1635) IX 318f, X 112, *Rigborg* († 1661) X 100, *Sophie* (1630) X 415, *Sophie* († 1652) VII 250, *Sophie* († 1666) IX 318, X 112, XV 205, 212, *Sophie* († 1744) I 306, *Sophie Amalie* († 1688) IX 131, XI 54ff
- Lindenpalm Christine* († 1817) X 63f, XV 362f, 380, *Jørgen de* († 1782) se *Hvas Jørgen*
- Lindenquist Otto Andreas v.* († 1692) XIV 304
- Linderot Henrik* (1646) XII 244
- Lindrup Sven-Aage* (1953) X 162
- Linnet Hans* (1943) XII 348, *Peter* (1961) XII 348
- Linstow Carl Adolf* († 1781) VII 316, *Wilhelm Bernhardt* (1812) I 216
- Lintrup Christen* († 1772) se *Lindencrone Chr.*
- Lippe Bernhard Heinrich van der* († 1725) X 302, *Joachim van der* (1733) I 230
- Litle Gotshalck* (1326) VIII 259f, *Niels (Hvide)* († ca 1295) IX 81, 374
- Lodberg Ulrich* (1786) I 202
- Lodehat Peder Jensen* († 1416) III 376, IV 328, V 59, 190, XI 159, XV 201
- Loehr A. T.* (1918) XI 351
- Londemann Eduard* († 1749) se *Rosencrone E.*
- Lorentsdatte Anne Margrethe* († 1710) VII 44f
- Lorenzen Heinrich Aug.* († 1894) XV 402, *Jacob M.* († 1908) XV 136, *Karl Emil* (1894) XV 402, *Poul Valdemar* (1898) XIII 280, *Ratze Mathias* († 1815) X 34
- Lossow Hans v.* († 1702) XIV 401f
- Lottrup Dorothea* († 1711) XV 126f, *Mogens* († 1803) XI 375
- Lotz Morten Fr.* (1854) XV 158
- Louise, dronning af Danmark* († 1751) I 403
- Lowson Andreas* († 1759) I 234, XIII 196, *Jacob* (1779) V 86, *Jens* († 1801) I 254, V 86
- Lowzow Oluf v.* († 1931) XIV 176
- Lubrecht A.* (1957) XVI 140
- Lud Mads* (ca 1500) VIII 392f
- Ludvigsen Arne* († 1898) VIII 224, *Valdemar* († 1939) VIII 224
- Luja Christian Henrik* († 1709) VII 386
- Lund Andreas* (1806) III 394, *Anne Margrethe* († 1777) X 404, *Axel* (1917) IX 23, A. M. († 1863) XI 392, *Chr.* (1915) XV 79, *Elisabeth Birgitte* († 1797) VII 69f, 76ff, *Hans Carl Ludvig* († 1923) XIII 138, *Hans Chr.* († 1871) III 176, *Henrik* (1730) IX 59, *Henrik August* († 1863) VI 356, *Henrik Gregorius* († 1813) IV 254, *H.* († 1915) XII 51, 374, *H. P.* (1867) XII 411, *Jens* (1892) XIII 366, *Jens* (1922) XIII 360, *Just Michael* († 1801) XIII 258, *J.* (1944) XIII 360, *Lorenz* (1812) XII 40, *Niels* († 1828) V 139, *Niels Juul* († 1919) XIII 314, *N. R.* (1855) V 139, *Paul* (1936) XIII 366f, *Peder* († 1791) XI 321f, XII 40, *Peter Andreas* († 1950) III 299f, XIII 314, *Rasmus* (1878) X 152, *Søren* († 1754) IX 59f, *Søren Henrik* († 1836) III 35, VI 356, *Thomas* († 1777) XII 143, 200, *Valdemar* (1919) XII 375
- Lundbye H. R.* (1925) XIV 30
- Lundgreen H. C.* († 1939) VI 122
- Lundgaard Anders Frederik* (1846) XII 51, *Ivar C.* (1957) XII 323, 385, 398, *Knud Bjerg* (1957) XII 385f
- Lundsgaard Conrad* († 1882) XII 50f
- Lundsted John L.* (1924) IX 238

- Lunge Anders* († 1408) IV 190, *Anders* († ca 1428) V 53, 76, 232, X 191f, 235, 247, 280, 292, *Anne* († 1602) VI 366, VIII 320f, 412, *Anne* († 1607) XIII 32, *Anne* (1651) XII 320, *Birgitte* († 1628) X 272, *Christence* (1543) XIII 70, *Christence* († ca 1548) XIII 70, *Christoffer* (*Dyre*) († 1565) X 208, 271, 283, XI 90, XV 144, *Dorte* (1540) III 142, *Ellen* (1458) IV 214, *Elsebe* († 1512) X 192, *Erik* († 1616) X 271, XV 144, *Folmer* († ca 1412) I 342, V 265, VI 359, *Gertrud* († 1614) VIII 96f, XV 292, *Henrik* (1413) IX 287, *Ide* († 1671) IV 354, VIII 36, X 353, *Iver* († 1570) VI 361, *Iver* (*Dyre*) († 1587) XIII 96, 217ff, XI 90, XV 228, 288ff, *Jacob* († ca 1387) I 342, IV 352, VI 19, *Jacob* (1412) VI 20, *Jeb* (1356) V 265, *Jep* (1449) IV 190, VI 20, *Jørgen* († 1619) X 209, 283, 352, XII 222, *Karen* († 1625) X 209, *Kirsten* (*Dyre*) († 1588) XI 90, 247ff, *Kirsten* († 1618) VI 361, *Kirstine* († 1614) XV 228, *Lisbeth* († 1659) VI 117, 132f, 248ff, X 209, *Maren* († ca 1520) VI 288, *Margrethe* (1648) IX 40, *Niels* († 1413) IX 279, 287, *Niels* (*Dyre*) († 1552) VI 360f, 365f, *Oluf* († ca 1386) IV 11, VI 19, *Oluf* (1457) X 247, 280, *Oluf* († ca 1675) X 280, *Ove* († 1458) IV 214, V 76, VI 178, *Ove* (*Dyre*) († 1540) III 142, X 271, 280ff, XII 153, XV 228, 286ff, *Ove* (*Dyre*) († 1601) X 208, 283, XII 222, *Ove* († 1609) XV 228, 291, *Regitze* (1387) IV 352, *Sidsel* († 1503) IV 321, V 232, *Sidsel* († 1614) X 208f, *Sophie* (1387) IV 352, *Sophie* (1412) I 343, *Sophie* († ca 1612) VIII 96, *Tyge* († ca 1460) V 76, VI 288, 359, X 192, *Tyge* († 1545) X 283, *Vibeke* (ca 1552) XIII 347
- Lunn Alexander* († 1909) VII 397f), *Andreas Bruun* († 1870) VII 397, *Augusta Frederikke Caroline* (1917) X 28, *Carl Fr. August* († 1886) III 83, *Christian Ditlev* († 1814) III 81f, *Erasmus Sigismund* († 1929) III 83, *Knud* († 1960) III 83, *Mathias* († 1811) XIII 208, *Willars* († 1865) III 82f, *Villars* (1912) XVI 133, *Villars* (1916) III 313
- Lunov Anne* († 1578) X 336, *Dorte* (1542) X 336, *Erik* (1666) XII 319, XIII 140, *Else* (ca 1361) X 227, *Jesper* († 1637) XI 395, *Lars* (1485) XIV 70, *Laurids* († 1616) XIII 32, *Mette* (1587) X 336, *Nille* (ca 1361) X 227, 299, *Otte* († ca 1361) X 227, 299
- Lunee Svend* († 1963) IX 327
- Luxdorph Bolle Willum* († 1698) IV 84f, 260, *Bolle Willum* († 1788) IV 106ff*, *Christian* († 1726) IV 106f, *Peder* († 1702) VIII 159f
- Lychegaard Chr. Th.* (1810) X 213
- Lüders Ernst Albrecht* († 1849) VII 160, *Simon* (ca 1850) VII 161
- Lygaard Erik* (1704) V 137
- Lühe Margrethe v. d.* († 1667) XI 320f, *Adolph Andreas* (1735) I 393, *Volrad Augustin v. d.* († 1778) I 230f, III 379f, XIV 255
- Lykke Anne* (1535) XI 264, *Anne* († 1575) VII 96, XI 202, *Anne* († 1623) XIV 159, *Anne* († 1641) I 391, VI 244, VII 98, 260, VIII 176f, 293, IX 307, XI 52, *Anne* († 1645) XI 383f, XII 82f, 178, 358, *Anne* († ca 1660) XI 292, *Anne* (1722) XII 142, *Birgitte* († 1708) XII 134, *Christence* († 1667) I 391f, IX 308, XI 187ff, *Christian* († 1619) IV 394, *Christoffer* († ca 1480) XV 18, *Christoffer* (1582) XIII 134, *XIV 226*, *Christopher* († ca 1610) XI 292, XII 141, *Claus* († 1844) X 38, *Dorete Helene* (1719) XII 142, *Eiler* (1545) XII 65, 278, *Erik* (1406) XI 353, *Erik* († ca 1541) XI 140, *Erik* († 1602) XI 141, XII 56, 120, *Erik* († 1701) VII 61, *Frands* († 1655) I 391, IV 394, 410ff, VI 244, VII 98, VIII 114, 177, 293, X 395, XI 148, 186f, XIII 167, XIV 170ff, 180, *Hans* († ca 1510) XI 139f, *Hans* († 1553) XI 141, *Hans* (1623) XII 56, *Henrik* († 1611) IV 394, VII 98, X 369f, 394f, XI 184f, 403, *Helvig* (1653) XI 359, *Ide* († 1618) XI 403, *Iver* († 1555) XI 291, *Iver* († 1648) XI 141, 292, XII 141, XIII 187f, *Jakob* (1621) XII 46, 278f, *Jesper* († 1745) X 38, *Joachim* († 1541) VII 54f, XI 291, *Johanne* (1511) XV 18, *Jørgen* († 1583) VI 288, VII 96f, VIII 22, XI 148, 174ff, 400f, *Jørgen* († 1616) XI 184f, *Jørgen* (1667) XI 292, *Kaj* († 1699) IV 395, 412, VII 99f, VIII 114f, 177f, 293, IX 40, 308f, XV 172, 180, *Kirsten* (1535) XI 264, *Kirsten* († 1630) VI 288, *Kirsten* (1719) XII 142, *Mogens* († 1620) XIV 226, *Niels* († ca 1484) VII 54, *Niels* († 1575) XII 278, *Niels* († 1683) V 40, IX 341, *Peder* († ca 1461) VII 53, XV 17f, *Peder* († 1535) VII 95f, VIII 22, XI 140, 202, 264, *Peder* († 1563) VII 55, *Peder Markvard Rodsteen* († 1775) X 38, *Sophie* († ca 1570) VIII 171, 196, 241, *Susanne* († ca 1630) VIII 49, *Valdemar* († 1657) XI 359, XII 128, 141f
- Lykke-Thomsen Th.* (1951) XIII 346
- Lynderup Maren* (1764) XI 122, 397
- Lyngbye S. W.* (1917) XV 391
- Lystrup Hans* († 1963) V 354, *Karen-Marie* (1963) V 354
- Lütthans Johan Heinrich* († 1852) I 232, II 131
- Lüttichau Adam v.* (1767) I 166, *Adam Mogens Holger* († 1807) VII 401, *Anna Cathrine* (1838) X 405, *Anna Sophie* (1911) XV 269f, *Anne Elisabeth* (1781) XI 360, *Carl* († 1935) XI 144, *Christian Ditlev* († 1762) XIII 136, 158f, *Christian Ditlev* († 1809) XIII 159, *Christian Ditlev* († 1915) XIII 143, 159f, *Chr. Ditlev* († 1963) XIII 161f, *Chr. Cæsar* († 1797) XI 406f, *Flemming* († 1935) XV 272, *Folmer* († 1898) XV 270ff, *Frederik Christian Tønne* († 1805) XV 97, 147, *Hans Helmuth* († 1801) XIII 159, XV 233f, 304f, *Hans Helmuth* († 1857) XIII 159, *Hans Helmuth* († 1889) XIII 143, XV 306, *Hans Helmuth* († 1921) XIII 144, 160f, *Hans Helmuth* († 1925) XIII 162, *Ida* (1874) XIII 143, *Joachim* († 1777) XI 406, *Mathias* († 1870) XV 306, *Ove Bernhardt* († 1781) XV 372, *Shack* († 1819) XV 306, *Wulf Caspar* († 1765) XI 355, 406
- Lützen Aage Hornung* (1932) I 76
- Lützhof Anna Augusta* (1892) XII 282, *Folmer Chr. Eske* († 1964) XII 283, *Hans Chr. Preben* (1965) XII 282, *Hans Ditlev* († 1858) XII 281f, *Hans Hendrik Dydrik Ditlev* († 1946) XII 283,

- Holten Nikolaus* (1916) X 189, *Jes Eske Christian* († 1876) XII 282
- Lützwow Anna Magdalene* († 1730) VI 229, *Augustinus (Asmus)* v. (1688) XV 362, *Christiane Ulrikke* († 1734) VI 331, *Chr. Fr.* († 1759) VI 229, 270, *Frederik* († 1710) VI 314f, VII 89, *Henning Ulrik* v. († 1722) II 76, VI 227f, 270, 321, *Hugo* († 1693) IV 154, VII 89, XI 113, *Kirstine* († 1693) VII 261f, *Markvard* († 1697) VII 88, *Mathias Frederik* († 1696) III 173, *Sivert* v. (1671) XV 361f
- Lænkholm W.* (1948) III 276
- Læssøe Kirstine* (1746) XI 271
- Løppenthin Oline* (1852) III 239
- Løwe Johan Jørgen* (1797) I 166
- Løvenbalk Ellen* (ca 1550) XIII 206, *Erik* (1340) XIII 92, *Erik* (1438) XIII 92, *Erik* († ca 1500) VIII 121, XIII 92, *Gert* (1512) XIII 92, *Jens* († ca 1438) XIII 92, *Jørgen* († 1531) XIII 146f, *Karen* (ca 1420) XIII 106, *Knud* († ca 1598) XI 160, XV 65, *Laurids* († 1500) XIII 146, *Maren* (ca 1500) XIII 146f, *Mogens* († ca 1450) XIII 146, *Mogens* († ca 1536) XIII 146f, *Niels* (1377) XIII 91f, 173, *Peder* (1447) XIII 92, 205, *Pernille* (1512) XIII 92, *Sophie* (1512) XIII 92
- Løvingreen C. B.* (ca 1966) XV 282
- Løwenhielm Caspar Christoffer Brochenhuus* v. († 1752) VII 149, *Erik Brochenhuus* v. († 1762) VII 170f, *Hans* († 1699) VII 23f, 148f, 169f, 396, 400, *Hans Brochenhuus* v. († 1734) VII 149, 169f, 189, *Hans Brochenhuus* v. († 1781) VII 170, *Hans Fr. Johan Brochenhuus* v. († 1851) VII 170f, *Johan Bülow Brochenhuus* v. († 1868) VII 172
- Løvenskiold Adam* († 1915) XIV 39, *Bertha Henriette Frederikke* (1836) III 225, 347, *Carl Micael Herman* († 1807) III 63f, *Carl Oscar Herman L.* († 1938) III 66, 390, *Carl Severin Christian Herman* († 1831) III 64, *Frits* († 1911) III 76, *Herman* († 1750) III 57f, 311, *Herman* († 1935) X 177, 261, (1872) X 105, *Herman Frederik* († 1877) III 45, 64f, 395, *Herman Frederik* († 1917) III 65f, *Jenny* (1890) X 177, *Michael Herman* († 1807) III 63f, 390, *Severin Leopoldus* († 1776) II 157f, III 58f, 311, 389f, *Sophie Margrethe Vilhelmine Anette* († 1890) X 177
- Löwenstern Georg Heinrich* v. (1836) II 391
- Løvenorn Frederik* († 1779) IV 373, *Poul Vendelbo* († 1740) IV 276, 371ff
- M**
- MacChabæus Johannes* († ca 1615) IX 113f
- MacEvoy Christopher* († 1833) II 205, 346
- Madelung C. A.* (1922) IV 162, *Laurids V.* (1918) XIII 413, *Peter* (1931) IV 162, 261, 416, *Vilhelm* (1872) XIII 413
- Madsen A.* (1910) XIII 44, *Christen* († 1832) VIII 407f, *Christian* († 1848) III 239, *Hans Chr.* (1960) VII 415, *Henrik* (1448) XIII 301, *H.* (1949) XIII 144, *Johan* (1382) VII 289, *L.* († 1910) XII 37, *Magnus* (1963) XIII 360, *Niels* (1365) VII 32, *N.* († 1894) VII 377, *N.* (1946) XIII 138, *Peter* († 1911) III 177f, *Stefan* (1936) XV 334, *Søren* (1919) XIII 45, *S. M.* (1933) XII 392
- Madsen-Mygdal Marie* (1943) I 269, *Thomas* († 1943) I 269
- Magelund Kirstine af* (1329) VII 324
- le Maire Daniel Frederic* († 1924) VI 371f
- Malling Peder* (1767) XII 135f, *P. O. J.* (1918) XII 28
- Manderup Anne* (1483) XV 242f, *Elisabeth* (1365) I 388, *Niels* († ca 1365) I 388, IV 320, *Niels* (ca 1470) XV 242
- Mandix Hans Henrik* († 1747) I 306, *Jens* († 1744) XV 134f, *Ole* († 1805) XV 134f, *O.* († 1768) III 393
- Manthey J. G. L.* († 1842) I 242, IV 186
- Marcher Eiler* (1940) VI 231f
- Marcussen Clemens* († 1755) XV 342, *Jørgen* (1916) XIII 315, *Jørgen* (1928) XV 381, *Marcus Pauli* († 1792) XI 330, 337, XV 314, *Ole* († 1831) XIV 294, 300, *Peder* († 1779) XV 274, 314, *Poul* († 1775) XV 274, 315, *Poul* († 1835) X 65, XI 330f, 337, XII 294, XIII 379, XIV 255, XV 314
- Mare Hieronimus de la* († 1727) XV 314, 325, *Kai de la* († 1713) XV 314
- Margrethe, dronning af Danmark* († 1412) III 79, 158, 207, 356, V 122, 265, VI 210, VII 326, VIII 301, IX 91, XI 9, 357, XIII 392, XIV 215, XVI 44, 104
- Mark Carl G.* (1952) XIV 296, *Harald* (1953) XIV 75
- Markdanner Caspar* († 1618) VII 175f, *Frederik* († 1639) VII 176f, IX 192, *Hans* († 1642) IX 192, *Henrik* († 1674) VII 177f
- Mariboe Peter Rudolph Vilhelm* (1811) III 261f
- Markmand Evert* († ca 1483) V 38, *Henrik* (1387) V 38, *Iven* († ca 1365) V 38, *Iven* (1423) V 38, *Jørgen* (1500) V 38, *Karl* (1456) V 38, *Otte* († ca 1401) VI 328
- Marschalck Sophie Dorothea* († 1707) XV 333, XVI 20
- Marselis Anne Margrethe* (1680) XII 231, *Constantin* († 1699) XV 19f, 30, *Elisabeth* (1661) XII 285, *Frants* († 1705) III 271f, 278, *Gabriel* († 1673) III 198, 270f, 278, XV 18f, 30f*, 38, 46f, *Leonhard* (1660) XII 75, 199, 285, *Vilhelm* († 1683) se Gyldenkrone Vilhelm
- Marsk Ludvig (Munk)* († ca 1505) VIII 216, XI 264, *Paine (Munk)* († 1460) VIII 215f, XI 264
- Marsin Anne Helvig* († 1763) XI 238, *Ellen* († 1649) IV 54, 288, 304, VII 275ff, 285*, VIII 302ff, IX 40, 145f, XI 268, XV 192, 258f, *Else* († 1632) X 337, *XIV 150, Helvig* († 1648) XI 269, *Helvig* († 1678) XIV 83, *Jørgen* († 1524) IV 228, VII 213f, 227f, *Jørgen* († 1581) VII 214ff*, *Jørgen* († 1671) VIII 380f, XI 301, XIII 94, 106, *Karen* († 1548) VII 228, *Karen* († 1649) VII 220, *Margrethe* († 1650) X 107, XI 52, *Otte* († 1647) XIV 83, *Otte* († 1725) XI 171, *Peder* († ca 1477) VII 227, *Peder* († 1528) VII 214, 228, *Peder* († 1614) VII 219f, VIII 380, *XIII 94, Peder* († 1758) XI 171
- Martens Carl Fr.* (1841) X 261, 288

- Martensen Christen* (1578) XVI nn
Martini Carl Henrik († 1860) XV 282, *Karl Fr.* (1842) XV 391
Masdorph Kirsten († 1717) XIII 212
Masius Frederik († 1728) se *Maase van der Fr., Hector Gottfried* († 1709) IV 220, 229f, 236, V 47, 319
Masman Tham (1752) III 238
Matthesen Jens (1958) XIII 211
Mau Asmus (1815) X 384
Maule Carl († 1878) XIII 209
Mayntz Peter Lauritz († 1876) VIII 52
Meden Joh. († 1806) XV 380
Mehlen Agathe v. (1609) VII 88, *Hans v.* († 1576) VII 88, *Hans v.* († 1609) VII 88, VIII 34, *Palle v.* († 1576) VII 88, VIII 34
Meier Johanna Maria († 1817) XVI nn
Meiling Christen († 1760) XI 359
Meincke H. (1854) VI 317
Meinert Marie Cathrine († 1855) XIII 19
Meinhövel-Münster G. V. A. D. v. († 1801) XV 98
Meier Johanna Maria († 1817) XVI 132
Meirfeldt Carl Friedrich (1768) IV 67, *Johan August* († 1749) IV 66, *Johan August* (1774) IV 67
Meisner Poul (1961) X 415
Meldahl Johannes († 1859) I 226, III 222, *Olaus Olavius* (1843) III 132
Møllergaard Niels († 1941) X 177
Melsing Jørgen († 1789) VI 76
Melvin R. (1721) III 155
Merckel Hans (1650) I 220
Mercker Cort († 1671) VIII 159
Mester Vilhelm (1763) II 384
Meulengracht Hans (1784) XII 200, *Harboe Lassen* († 1788) XI 108, 114, *J. L.* (1924) XI 207
Meyer Abraham (1853) IX 354, *Jacob Salomon* (1809) II 71, *Th.* (1885) XII 40
Meyling Christian († 1816) X 122, *Niels* († 1828) X 113
Michaelsen E. F. († 1861) X 243
Michelbecher Henrik Vigant († 1720) I 57, III 129, 192
Michelsen Lars Balslev († 1838) IX 326f, *Salome* (1827) IX 326f, *Søren* († 1823) IX 326
Middelboe H. Chr. (1929) IX 270, *Karen* (1926) IX 270
Mikkelsdatter Anna († 1721) XV 140
Mikkelsen Anton S. (1956) XII 341, *A. M.* († 1930) XIII 144, *Christen* († 1703) XI 359, *Hans* (1760) VIII 395, *H. Ladekjær* (1958) XIII 210, *Laurids* († 1797) VIII 395, *Morten* († 1665) IX 241, *Poul Helweg* (1925) IX 227, *Rasmus* († ca 1791) VIII 395, *S.* (1923) VII 415
Miller Th. Dolberg (1924) XIII 225
Milling Peder († 1838) X 237
Modeskal Peder († ca 1459) VIII 392
Moegaard-Kjeldsen Christen († 1935) VI 283ff
Mogensdatter Maren (1624) XII 377
Mogensen Mogens (1323) XV 242, *Ulrik* (1709) IV 155f
Mohrsen Christiane Dorothea († 1789) XI 312, 398
Moldenhawer V. F. († 1846) XII 136
Moldrup Christian de (1799) XII 293, *Hans Chr. de* († 1795) XII 34, 293, *Jens Laasby de* († 1771) XII 287, 292, *Peder de* († 1737) XII 292ff*, *Peder de* († 1787) XII 293
Møllerup Christian († 1864) X 124, *Jørgen* (1743) XII 299, *Peder* († 1737) se *Moldrup P., Peder* († 1839) X 11, 123f
Moltke Adam Chr. Aage James (f 1943) V 229f, 242, *Adam Edv.* († 1810) X 167, *Adam Georg Ernst Henrik* († 1896) III 183f, *Adam Gottlob* († 1792) I 61, 149, II 156*ff, IV 166*, 285f, 359, 366, 373ff, V 242, VI 316, VII 345ff, 363ff, X 60ff, XI 58, 102f, XIV 223, 255, *Adam Gottlob* († 1863) IV 167, *Adam Gottlob* († 1958) IV 168, *Adam Wilhelm* († 1864) II 131, III 35, IV 382f, V 242, *Berta* († 1846) III 224f, 347, *Bertha Marie Louise* († 1908) III 184, *Carl Emil* († 1858) III 155f, 182f, *Casper Gottlob* (1707) V 385f, *Caspar Herman Gottlob* († 1800) X 62, XV 298, *Christian Henrik Carl* († 1918) V 229, 242, *Chr. Fr. Gustav* (f 1895) IV 270, 278, 359f, 386, *Conrad* (1390) III 376, *Constance Frederikke* († 1824) XI 116, *Cort* († ca 1399) V 173, VI 209, *Eiler* († 1956) V 88, *Eline* († 1456) V 232, *Ellen* (ca 1430) X 367, *Evert* († ca 1401) III 86f, VI 210, *Fikke* († ca 1401) V 174, VI 210, VII 112, 325, *Frederik Christian* († 1926) II 132, IV 384f, *Frederik Christian* († 1936) II 132, IV 366, 386, *Frederik Georg Julius* († 1875) II 131, IV 383, *Gebhard* († 1851) se *Moltke-Huitfeldt G., Hans Hemming Joachim Chr.* (f 1925) IV 286, *Hemming Vilhelm* († 1927) V 389, *Henneke (Johan)* († 1399) III 87, IV 202, VII 325, *Henning* (1390) III 376, *Henny Caroline* († 1954) I 366, *Henriette* († 1898) V 87, *Ivar Christian Eiler* († 1956) V 229, 242, *Joachim* (1803) III 155, *Joachim Gudske* († 1818) IV 278, 359, 381ff, VI 316, IX 264f, *Johanne* (ca 1450) IV 202, *Otto* (1893) IV 188, *Otto Joachim* († 1853) III 313, IV 165ff, *Otto Joachim Adam* († 1937) III 184, *Otto Joachim Vilhelm* († 1868) IV 167f, *Peter Chr. Fr. Gustav* (f 1924) V 390, *Sophie Henriette* (1776) I 254, *Aage* († 1943) V 229, 242
Moltke-Huitfeldt Adam Gottlob († 1876) VII 348f, 366, XVI 172, *Adam Gottlob Carl* († 1944) VII 351, 366f, *Adam Nicholas* (f 1908) IV 168, *Alice* (f 1930) VII 369, *Gebhard* († 1851) VII 348, 365, VIII 30, *Gebhard Lion* († 1896) VII 351, 366f, *Leon Charles Joseph* (f 1898) VII 352, 369f
Moltke-Rosenkrantz Georg († 1840) X 204
Momsen Peder (1812) XIII 387, *Poul* XVI 102
Monrad Ditlev (1812) XIII 387, *Johan* († 1709) VIII 286, 294, *Manasse* (1783) III 74, *Marcus Nicolaj* (1797) XV 234
Moresco C. († 1940) V 368
Mormand Birgitte (1675) XV 118, *Christoffer* (1580) IX 239, *Claus* (1580) IX 239, *Erik* († ca 1550) VI 115, *Erik* (ca 1550) VI 269, *Erik* († 1603) VI 116, *Helle* (1679) XIII 343, *Herlof* (1622) VI 269, *Mads* (ca 1545) VI 269, *Mogens* († ca 1586) VI 115f, IX 239, *Morten* (1590) IX 239, *Morten* (ca 1645) VI 360

- Mortensen Andreas* (1906) XIII 59, *Niels Steenild* († 1862) XII 224, *Peder* (1783) XII 261f
- Morville Niels* († 1755) XV 334
- Mose Margrethe* (f 1920) XII 59
- Mossgaard Hans* (1740) III 122
- Mossencrone Peder Moss* (1747) I 230
- Moth Christian* († 1766) XII 329, *Else Margrethe* († ca 1704) X 340, *Matthias* († 1719) XV 341, *Sophie Amalie* († 1719) II 134, 241, III 401, 414*, V 240
- Motzfeld Simon* (1672) VIII 293
- Moulton Lillie* († 1946) VI 246
- Mourier Charles Adolph Denys* († 1859) VII 27, *Erik* (f 1908) VIII 191, *Poul Ferdinand* (1813) III 155, XI 30
- Mourier-Petersen Adolph* († 1950) XIV 275, *Adolf Tobias Herbst* († 1912) XIII 277, 291, XIV 166f, *Alvida* († 1911) XIV 275, *Chr.* (1950) XIV 275, *Peter Paul Christian Ferdinand* († 1898) XIII 183, 277, XIV 274f
- Mouritsen Jørgen* (1768) IV 237
- Mudersprach Carl Chr. v.* († 1787) XI 238, *Frederik v.* († 1745) XI 238
- Mule Anders* († 1390) VI 234, *Anne* († 1677) VII 385f, *Axel* († ca 1440) VI 85, VIII 234f, *Henrik* († 1741) XV 118, *Jens* († 1692) XV 118
- Munch Frederik* († 1769) XI 149, *Mette Sophie* († 1787) VII 180, *Pors Bastholm* († 1807) X 287ff, V. B. (1835) XIII 251
- Mund Claus* († ca 1603) XV 118, *Edel* († 1730) VI 330, *Henrik* († 1675) XV 118, *Iver* († 1651) XV 164, *Jørgen* († 1640) VIII 62, *Niels* († 1723) IV 229, V 175f, *Peder* (ca 1651) XV 164, *Pros* († 1644) V 168f, *Søren* (ca 1579) XV 164, *Thale* (1670) V 169
- Munk Anders* († 1504) XIV 201, *Anne* († ca 1462) XV 184, *Anne* († 1641) V 73, XIII 26, *Anne* († 1677) XV 369f, *Christen* (1607) XII 377, *Christen* († 1612) XI 208, XV 10, *Christen* (1667) XI 354, 359, *Ebbe* (1530) VIII 156, *Ebbe* († 1560) VIII 156, *Ebbe* († 1622) VIII 156ff, *Eline* (1501) XI 139, *Erik* (ca 1400) XV 17, *Frederik (Lange)* († 1634) XV 369, *Gertrud* († 1541) XII 92, XIV 202, *Ide* († 1586) V 273, *Ide* († ca 1618) XII 311, *Jakob* († ca 1527) XI 129, *Jens* († ca 1408) XI 126, *Jens* († 1501) XI 126f, 139, *Johannes* (1359) X 24, *Jørgen* († 1580) XII 336, *Karen* († 1618) XI 353, *Kirsten* († 1620) XI 208, 236, *Kirsten* († 1658) IV 54f, 288, 306, VI 342, VII 279, VIII 303, IX 40, 146, XV 152, 192ff*, 259ff, *Kirstine* († 1624) X 129, *Laurids* († 1702) XIII 67, *Lauris* († 1601) XI 353, *Ludvig* († 1537) XI 265, *Ludvig* († 1595) XII 326, 336, *Ludvig (Lange)* († 1602) IX 145, XI 266ff, *Mads* († ca 1442) XI 126, XIV 70, *Mette* († 1589) XII 371, *Mogens* (ca 1400) XV 183, *Mogens* (1554) XII 377, *Niels* († ca 1460) XIV 201, 216, *Niels (Munk)* († 1497) XI 80, 127, *Niels* († 1504) XI 207, *Niels* († ca 1565) XI 208, 400, *Niels* (1615) XV 118, *Niels* (1618) XI 353, *Oluf* († 1569) XII 325f, 335f, *Oluf* († ca 1617) XII 318, *Oluf* (ca 1679) XV 165f, *Otte* († 1546) XI 208, *Peder* (Lange) († 1623) X 42, 107, 115, 119f, 128f, XI 194, 202, XII 45f, *Stig* (1420) XII 128, *Søren* († 1666) XI 353, *Torbern* (1351) XI 125
- Munthe Barbara Marie* (1754) V 176
- Munthe af Morgenstjerne Bredo* († 1757) V 205, *Caspar Wilhelm v.* († 1811) V 319f, VI 316, *Otto Kristoffer v.* († 1809) V 207f
- Murell Judith v.* (1728) I 230
- Mus Albrecht* (1500) XII 234, *Anne* (ca 1505) XII 234, *Erik* (ca 1400) XIII 253, *Jens* († ca 1450) XIV 148, *Jens* (1517) XII 234, *Jep* († 1509) XI 79, *Laurens* (ca 1390) VI 328, *Laurids* († 1436) XIV 148, *Strange* (ca 1400) XIV 148, *Thore* (1414) XIII 253
- Muus Jacob* († 1828) V 188, *Thor* († 1880) IV 261, W. H. († 1907) IV 261
- Myhlertz Axel* (1924) XII 100, *Erik* (1944) XII 100, P. Chr. (1924) XII 100
- Mylius Albert Sigismund Caspar* († 1895) VII 183f, *Johan Caspar de* († 1852) III 211ff, V 228, VII 181ff, X 415, XI 348, XIV 175, *Johan Jacob* († 1803) VII 231f, *Johan Jacob de* († 1857) V 228, VII 183, *Sigismund Ernst* († 1927) se Mylius-Benzon S. E., *Sigismund Wolf Veit de* († 1885) V 228, VII 183, IX 354, XIV 175, XI 274
- Mylius-Benzon Ib* (f 1903) XIV 211, *Sigismund Ernst* († 1927) VII 184, XI 210
- Müller Adolfine Sophie* (1800) XI 198, *Anna Cathrine* († 1723) III 136, 361, A. L. H. († 1884) XII 137, *Beate Johanne* († 1955) VI 372, *Christian* († 1720) I 234, III 210, *Christoffer* († 1781) XII 172, *Chr. Carl* († 1734) XV 103f, *Drude* (1650) III 154, *Drude* († 1704) I 302ff, *Eise* (1750) I 234, *Erik Christian* († 1827) XI 190, XII 13f, XIV 306, 316, 328, E. (1905) XIV 46, *Frants* († 1704) III 121, 191, 210, F. G. v. (1855) XI 199, *Georg* (1667) III 229, *Henrik* († 1692) I 302ff, III 120, 128, 133* 135f, 154, 160, 190f, 208ff, 341f, 356f, 361, IV 12ff, 102, XIII 319ff, XV 103, 134, *Henrik* († 1717) XIII 319ff, H. (1854) XIV 175, *Jens* († 1753) V 176, X 75, *Johannes* (1726) XIII 67, 350, *Jørgen* († 1690) XV 103, *Karen* (1698) X 74, *Oscar* (1886) VI 352, *Peder* (1684) X 74, *Selio* († 1750) XI 86, XIII 321, *Selio Georg* († 1831) XII 172, *Søren* (1755) VI 277, V. (1918) XIV 316
- Mylord Wilhelm Henrik Fr.* († 1848) XV 91
- Mylling Hans* († ca 1496) VIII 319, 343, *Henrik* († ca 1643) VIII 412, *Jens* (1426) VIII 343, *Jens* († ca 1585) VIII 343
- Møenbo Christen* († 1770) X 252
- Mølgaard Niels* (1940) VII 71
- Møller Anders* († 1805) XIV 105, *Anders* (1809) XIV 105, *Andreas* (1810) XI 322, *Anna Marie* († 1802) IV 18, 41, 96, 102, A. Mærsk McKinney (1939) VI 122, A. P. († 1965) III 213, A. S. Bornemann (1900) IX 355, Bo († 1842) X 237, *Christen* († 1814) XII 314, *Christian* (1749) VIII 57, *Christian* (1913) IV 94, *Christoffer* († 1787) XIV 175, *Chr. Fr.* († 1828) X 261, *Elias* († 1846) IX 236f, 243f, *Elias* († 1895) IX 237, *Frederik* (1839) XIII 280, *Frederik* († 1967) II 207, *Hans* († 1713) VII

68, *Hans* (ca 1770) VII 149, VIII 127, *Hans* († 1849) VIII 59f, *Hans* († 1926) VIII 397, *Hans Adolf* († 1791) XIV 175, *Hans Bredal* († 1874) VIII 60, *Hans Bredal* († 1918) VIII 60, *Hans Chr. L.* († 1874) XV 61, 78f, *Hans Hartvig* (1888) VIII 19, *Henrik Thorsen* († 1913) XII 143f, *Holger* († 1917) IX 237f, XII 375, H. K. († 1959) XIII 37f, H. T. (1860) XVI 238, *Jacob* († 1883) VIII 396, *Jakob Christian* (1818) V 139, *Jenny Dorothea* (1959) XIII 38, *Jens* († ca 1757) VII 68f, *Jens* († 1778) X 242, *Johannes* (1819) X 243, *Johannes* († 1835) X 66, *Jørgen* (1806) X 11, *Jørgen* († 1870) IX 237, *Jørgen Vilhelm* († 1847) IX 244, *Mads Jørgen* (1782) VII 374f, *Meta* (1957) XIV 413, *Michael* (1923) VIII 288, *Morten* (1752) VII 149, *Morten* (1767) VII 374, M. M. (1853) X 34, *Niels* († 1833) IX 245, *Niels Vilhelm* (1847) IX 244, *Otto* († 1955) XV 391, *Peder* (1755) XII 206, *Peder* († 1771) XII 206, *Peder Jacob* († 1874) XIV 224, XV 22f, *Peder Ole Borch* (1800) XII 211, *Poul* (1786) XI 157, *Poul* (1837) X 237, *Rasmus* (1818) VIII 59, *Rasmus* († 1842) IV 149, Sv. G. (1890) XIII 375, 398, *Søren* (1837) XII 295, *Søren* (1924) XIII 111, *Thorolf Elias* (1917) IX 238, *Thyra* († 1951) VIII 397, *Aage* († 1957) XIV 413, *Aagot* (1967) XV 391

Mønsted H. P. F. (1910) XIV 289f, *Iver Brorson* (1945) XIV 224, *Niels Secher* († 1891) XIV 289, N. J. A. (1918) XIV 224, *Otto Christoffer* (1798) XIV 229, *Peder Mørk* (1945) XIV 224, *Peter Mørk* († 1864) XIV 224, *Rasmus* (1918) XIV 290, *Søren* († 1786) XIV 229

Mørch Anna († 1827) XIV 362, *Christian* († 1840) XI 27, *Johannes* (1744) III 33, *Josephine* († 1917) XIII 309, *Jørgen* († 1758) XI 271, *Peder* († 1793) X 152f

Måsting Christine Marie v. († 1770) II 352, *Chr. Georg v.* († 1720) X 166, 187, 326

Maag Vilhelm (1867) III 305

Maanestierne Timme (1372) VIII 121

Maase Anne Cathrine van der (ca 1750) III 109, *Frederik van der* († 1728) I 176, IV 220, 236, 251, V 47, *Frederik van der* († 1774) I 176f, 254, *Frederik Anton van der* († 1821) I 178, *Christian van der* (*Masius*) († 1753) IV 230, 236, VII 45f, XIV 90, *Ove Frederik Gustav Rostgaard van der* (1928) III 266

N

Nandrup Niels († 1785) XII 206, *Søren* (1754) XII 246

Nansen Hans (1690) XV 134

Navl Hans († 1489) III 196, *Jørgen* (1562) III 196, *Laurids* (1562) III 196

Navmann A. (1862) XIII 259

Neb Henrik (1399) III 142, *Jens* (1376) III 141, *Johannes* († ca 1349) V 231, 243f, *Niels* (1387) V 231, *Offe* († ca 1360) V 231, *Peder* († 1391) V 231f, *Neergaard Andreas Theodor Bruun de* († 1891) IV 21, 102, *Bodil Vibeke* (1940) XIII 104, *Carl* († 1850) IV 224f, *Carl de* (1903) IV 182, XI 273, *Carl*

August Johan († 1901) XIV 143, *Charles Adolph Denis* († 1903) IV 179f, XII 51, *Charlotte Louise de* (1852) XVI 56, *Chr. Peter Sigvard Bushy* († 1939) XV 86, 98f, *Danquart* (1838) XV 372, *Denis de* (f 1934) III 134, *Eigil de* († 1943) XII 51, *Eiler Bruun de* (f 1904) IV 22, *Ellen Cathrine* (1830) V 179, *Ferdinand Lorentz* († 1938) IV 226, *Frode Bushy* († 1967) XV 99, 299f, *Hans Peter* († 1872) XI 172, *Hansine* (1886) XI 150, *Harald de* (1916) XIII 101, *Henri Bruun de* († 1935) IV 21f, 104, *Henri Johan Jakob Louis Bruun de* († 1869) X 374, *Holger Flach de* (f 1922) IV 232, *Jacob* († 1833) IV 254, *Jacob de* († 1932) III 28, VIII 383, 409, *Jakob Edvard de* († 1925) IV 231f, V 52, *Jens Bruun de* († 1788) IV 39f, *Joachim Peter Christian Bruun de* († 1893) IV 42, *Johan* (1769) III 74, *Johan Andreas de* (1856) XIV 219, *Johan Andreas Bruun de* († 1846) IV 19f*, 41f, 96, 102, *Johan Ferdinand de* († 1849) VI 82, 88, 351, 355, XVI 56, *Johan Flach* (f 1921) V 52, *Johan Michael de* († 1813) XI 27, 30, 273, *Johan Thomas* († 1806) I 192, III 24f, IV 92, V 84f, *Johan Thomas Oluf* († 1921) IV 225f, *Johan Thomsen* († 1737) IV 230, *Johanne Marie de* († 1876) XI 30f, *Louise de* († 1900) XIV 316, *Mette Regine* (1771) III 74, *Niels Bjerregaard* († 1851) XII 263, *Peter Christopher de* († 1870) XIII 101, *Peter Christopher* († 1952) XV 166, *Peter Johannes* († 1887) XV 98, *Peter Johansen* († 1772) IV 39, 91f, 366, V 84, *Peter Johansen* († 1835) IV 92, 177f*, 224, 231, V 50, 138, VI 82, 86, 88, VIII 75, XI 27, *Peter Johansen de* († 1872) IV 231, V 50f, VIII 383, XIV 196, *Peter Johansen de* († 1895) V 51, *Peter Johansen de* († 1940) XIII 101, *Peter Johansen Charles Eugen de* (f 1909) IV 182, *Peter Johansen Flach* († 1931) IV 161f, *Peter Poul Ferdinand de* († 1878) VIII 383, *Peter Sigvard* (1844) III 176, *Poul Johan Carl Bruun de* († 1932) IV 21, 104, *Rolf Viggo* († 1915) VI 82, 86f, *Rolf Viggo* (f 1927) IV 226, *Sophie Jacobine de* († 1857) III 149, *Theodor Emil* († 1865) XIII 143, *Thomas Christian Bruun de* († 1824) III 35, *Thomas Johansen* († 1742) IV 26, Th. (1852) XIV 166, *Wenzel Carl Peter Fr. Flach* († 1919) VIII 383, *Wenzel Rudolf Flach de* (f 1892) IV 232, *Aage de* (f 1895) XIII 191f

Neergaard-Petersen Caj (1966) XI 150, *Carl* (1966) XI 150, 165, *Erik Christian Andreas* († 1949) XI 150, 164, *Frantz Carl Lauritz* (1966) XI 150

Neess Henning Ulrik († 1787) IX 176

Nellemann Jens († 1824) XV 342, L. (1918) XIII 215, *Mogens* († 1789) XV 342, *Rasmus* (1804) IX 412, *Sophus Scavenius* († 1915) XIII 215, *Aage* (1920) XII 392

Nelthropp Harry (1786) I 230

Neukirch Fritz (1909) XIII 251

Nexoe-Larsen Henry (1955) VIII 297

Nicolajsen Frank (1965) IX 311

Nielsdatter Anne (1652) I 172, *Anne Cathrine* († 1713) VIII 98

Nielsen Anders († ca 1710) XIII 349, *August Carl*

- Nicolai* († 1885) XIII 359, *Axel* (1696) III 191, *Axel* (1894) I 275, A. M. (1949) XII 354, *Bugge* (1332) XII 169, XIII 10, C. D. († 1936) XIII 266, C. F. (1924) XIII 168, *Chr.* (1923) X 244, 262, *Chr.* (1940) XIII 266, *Claus J.* († 1943) IX 238, *Eigil Hede* (1949) XIII 216, *Ejnar Flensted* (1964) X 270, *Erik* (1669) IX 360f, *E. Bøggild* (1953) X 262, *Gunde* (1511) XIV 303, *Hans* (1468) XIII 185, *Henrik* (1413) IX 279, *Holger Kirketerp* (1955) X 168, H. P. († 1863) X 374, *Jacob* (1381) IV 258, *Jacob* (1421) IV 271, *Jakob* († 1664) XIV 401, *Jens* (1302) X 305, XIV 26, *Jens (af Gunderslev)* (1330) IV 214, *Jens* (1399) XIV 41, J. P. (1912) XII 295, 374, *Karl* (1358) III 376, *Lars* (1898) X 153, M. M. (1927) X 28, *Niels* († 1673) XII 84, *Niels* († 1708) XIII 349, 356f, *Niels* († 1752) XII 162, *Niels* (1922) X 277, *Niels Christian* (1906) X 183, N. E. (1956) XII 323, *N. Hede* († 1943) XIII 216, N. P. (1917) IV 52, *Oluf* (1328) IV 263, *Ove* (1947) VIII 383, *Ove* (1953) XIV 354, *Peder* (1319) X 139, *Peder* (1333) III 375f, *Peder* (1431) V 318, *Peder* († 1693) XIII 343, *Peder (af Gunderslev)* (1330) IV 214, *Poul* (1390) VII 330, *Poul Richard* (1949) XI 32, P. (1949) XI 31f, P. (1961) XI 40, *Stephen* († 1741) se Ehrenfeldt *Stephen, S.* (1910) XII 99, *Torben* (1678) X 340, 346, *Tue* (1354) XV 384
- Nielsen-Svinning H. C.* (1910) XII 375
- Nilsonson Johan* (1966) XVI 140
- Nislev Hilbert* (1945) XII 315
- Nissen Axel* († 1951) XV 124, *Christian* († 1960) XVI 152, *Chr.* (1934) XIII 352, *Eduard* (1924) XVI 102 *Herman Lorens* († 1707) XV 341, *Johan* († (1729) XVI 136, *Jørgen* (1960) XVI 152, *Lorens* (1667) XV 333, *Margrethe* (1672) XV 341, *Nikolaj* († 1684) XV 341, *Nis* († 1848) XII 115f, 166, *Peder* († 1788) XII 115, XIII 74, *Peter* (1795) XIII 373
- Nissen-Benzon Chr. Siegfried* († 1763) XIV 279, *Ulrik Chr.* († 1756) XIV 279
- Nobel Hans* († 1732) IX 15, 59, *Hans* († 1752) IX 16, *Hans* († 1755) IX 16, *Martha* († 1782) IX 16ff
- Noël Birgit Bodil* (1947) VII 38, *Gerda* (1947) VII 38, *Julius Valdemar* († 1947) VII 38
- Nold Christian* († 1683) IV 25f, *Christian* (1683) IV 26
- Norby Abel* (ca 1638) VII 146, *Bendix* (ca 1649) XIII 342, *Bendix* († ca 1680) IX 107, *Christen* († 1667) XIII 343, *Henrik* († 1594) IX 106f, *Johan* († 1614) IX 359, *Kirsten* († 1655) VIII 393, *Laurids* († ca 1525) IX 106, *Magdalene* († 1601) IX 107, *Margrethe* († 1653) VII 146, *Oluf* († ca 1570) IX 106, *Oluf* († ca 1639) IX 107, *Otte* († 1592) III 32, IX 359
- Nordstegaard J.* (1923) XII 100
- Normand Ernst* († 1645) I 379ff, III 190, XV 220, *Joachim* (1645) III 190, *Kirstine* (1658) XV 220
- Normann-Petersen K.* (1941) X 245
- Nors Lucas* († 1717) XII 312
- Numsen Christian Frederik* (1787) III 74f, *Frederik v.* († 1802) XII 361, *Magdalene Charlotte Hede- vig v.* († 1796) III 58ff, *Magdalene Susanne* († 1758) XIV 91, *Mathias* († 1731) IV 229, V 128
- Nutzhorn Olga* (1911) XII 385
- Nyberg Gertrud Kirstine* († 1876) XII 188f, 208
- Nyboe Christen* (1865) XIII 44, *Laurids* (1865) XIII 44, N. C. *Glud* (1947) VII 386, P. (1922) VII 386
- Nyby Christen* († 1911) XII 269
- Nyegaard Malthé Bruun* († 1877) I 187, XIV 153
- Nygaard A. E. V.* († 1915) III 166
- Nyholm A. M. J.* († 1890) VI 371, *Chr. Fr.* (1800) VIII 127, *Georg Ludvig* († 1891) X 38f, 177, *Hans Chr.* († 1914) X 177, 205, *Johannes Christopher* († 1867) X 177, 204f, *Lauritz Christian* († 1882) X 243, *Nicolai* († 1874) X 374, XII 131, 233, XV 372, 381, *Nicolai* (1875) XII 322, N. (1838) XIV 395
- Nyhuus S. E.* (1931) XII 323
- Nymann C.* (1915) XII 131, J. († 1944) VI 274, M. († 1959) I 300, P. (1921) XV 14, *Steen* (1956) I 300, *Suen O. S.* (1945) VI 274
- Nysson Niels Severin* († 1844) X 152
- Nysum Thomas* († 1831) XII 155, 330
- Næser Carl Albert* († 1913) II 236
- Nørager Christian* († 1766) IX 16, *Christopher Nicolai Nobel* († 1807) IX 20, *Hans Nobel* († 1789) IX 19f, *Hans Nobel* († 1866) IX 20ff
- Norbæk Niels* († 1782) XII 213
- Norgaard B. P.* († ca 1912) XII 255, *Carl* (1915) XI 97, *Henrik Valdemar* († 1931) II 392, XIII 277, H. B. F. (1903) X 405, *Inger Marie* (1936) X 405, *Jakob* († 1893) X 405, *Jacob* (1936) X 405, *Johannes E.* (1921) XII 224, *Peder* († 1845) I 372, P. B. († ca 1912) XII 255, *Søren Chr.* (1912) XI 97
- Nørkier Tøger* (1686) XV 140

O

- Obel O. Fr.* († 1807) XII 143, *Peder* († 1794) XII 69, XIII 87
- Obelitz Baltazar Gebhard v.* († 1707) XII 396f, *Balthasar Gebhard v.* († 1808) VIII 108, *Bredo O. E.* (1901) V 354
- Oberbech Jobst v.* (1710) XI 233
- Oberbech-Clausen Ejnar Offer* († 1963) IX 271, X 96f
- Ochsen Lucia Magdalene* († 1775) XI 406
- Odense bispestol* VII 155, VIII 47, 301, IX 111
- Odgaard A. L.* († 1951) XV 327, G. E. (1951) XV 327, P. (1901) XII 40
- Oerisen Herman v.* (1412) III 87
- Oertz Frederik* († 1779) IV 38
- Offenberg Anne Marie v.* († 1718) I 213, V 203
- Ohlsen Hans Christopher* (1811) XVI 139, *Hans Christopher* (1859) XVI 139, *Julius* († 1922) XVI 139
- Ohm H.* († 1953) XV 158
- Oldeland Christoffer* († ca 1557) VII 164, *Dorte* (1655) VIII 412, *Sophie* († 1639) VII 175f, IX 192
- Oldenburg Carl August* (1891) VII 125
- Olesen Anton P.* (1921) X 124, A. (1917) XII 150, *Christen* († 1784) XII 308, *Christen* († 1854) XII

308, *Chr.* (1901) X 225, *Chr. Marius Helebert* († 1891) XII 321, *Dagmar* (1907) XII 321, *Iuer* († 1832) XII 308, *Iuer* († 1902) XII 308, 321, *J. C. M.* († 1887) XII 314, *Niels* († 1915) X 297, *Niels* (1923) X 289, *Oskar* (1894) XIII 80, *P.* (1907) XII 308, *P. Chr.* (1963) IX 238, *Torben Dahl* (1964) XV 64

Olsen Asger (1938) VI 376, *Carl* († 1938) VI 352, 376, *Christian Frederik* († 1869) XIV 196, *E.* (1876) XI 205, *H. A.* (1918) III 360, *Johan Helle-mann* (1911) III 156, *Johannes* (1900) III 156, *Johannes Ege* (1953) VI 302, *Karen* († 1759) I 261f, *Lars* (1805) V 139, *Morten* († 1910) XIV 183, *Niels* (1363) IV 263, *Ole* († 1759) XIV 395, 410, *Ole Chr.* (1914) X 297, *Ole P.* (1921) X 347, *O. F.* (1845) V 329, *Peder C.* (1940) VIII 289, IX 270, *P. C.* (1937) IX 270, *P. Chr.* (1934) VI 300, *Richard* (1936) VI 352, *Svend* (1928) VI 310, *W. C.* (1862) XIV 183

Oltmann J. Th. (1956) I 269

Olufsdatter Ellen Marie (1774) X 252

Olufsen Aksel († 1901) XII 331, *Anna* († 1941) XII 331, *Christen* (1681) XI 389, *Fredrik* († 1715) XI 239, *Hans* († 1670) IV 56f, 84, *Hans* († 1765) XIV 229, *Jens* († ca 1460) XII 72, *Niels* (1664) IV 90, *Peter* († 1932) XII 331

Omøe H. (1939) III 396

Opfermann Johann Carl Vincent (1861) IX 353

Orland K. W. (1961) XI 290

Orning Jørgen († 1644) X 236f, *Svend* (1568) X 336, *Vil* († 1694) XI 237

Oschatz Niels (1772) III 129f

Osten Chr. Albrecht v. Massow van der (1774) III 109, *Hans van der* († 1672) VII 122, 132, *Otto Christopher van der* († 1773) XIV 194

Ostenfeld Lauritz († 1856) XIV 37f

Otte Friederich Wilhelm († 1766) IX 100

Outzen Georg († 1808) XVI 95f, *Johann Ludolf* († 1841) XVI 96, *Johan Ludolph* († 1883) XVI 96

Overgaard Ane Kirstine († 1800) VIII 396, *A. J.* (1915) XV 391, *Bertel* (1947) XII 214, *Bertel V. Askov* (1950) XII 302, *F. C.* (1916) XI 297, *Jacob* († 1917) XII 302, *Niels* († 1772) XII 328, 379, *Niels* († 1857) XII 301f, *Niels* († 1957) XII 214, *Niels Iver* (1954) XII 302, *Rasmus* (1705) XII 327f, 378

Ovesen Anton († 1944) XIV 307f, XV 206, *Johan Nikolaj* (1852) X 405, *Nis* († 1437) XI 107

Oxe Albert († 1577) VI 180, *Eskild* († 1563) IX 68, *Inger* († 1592) VI 320, *Johan* († ca 1490) III 142, VI 178, *Johan* († 1534) III 72, IV 388, VI 178f, *Johanne* († 1581) I 349, *Mette* († 1582) III 53, V 236, *Peder* († 1575) III 22f, IV 303, 389ff*, V 13, VI 179f, IX 68ff, XV 360, *Pernille* († 1576) X 119, 126ff, XV 203f, 212, *Sidsel* († 1592) III 23, IX 70, XIV 51, *Torben* (1513) IV 190

Oxenvad Christian (1916) XIII 360

Oxholm Alexander Georg Tully († 1908) IV 151f, *Carl Arthur Georg O'Niell* († 1914) V 373ff, *Else* († 1891) V 376, *Harald Peder* († 1869) IV 151, *Harald Peter Jørgen Valdemar* († 1925) IV 152,

Oscar († 1889) V 375ff, *Oscar O'Niell* († 1871) V 372ff, *Valdemar Tully* († 1876) IV 160f

P

Pabe Mogens (1376) XII 203

Pagh Knud (1797) XV 149, *P.* († 1921) XIII 168

Paludan Chr. (1704) III 210

Panderup Peder (1769) XII 86, XIII 56

Panter Anders († ca 1406) X 192, 247, 291, *Anders* († ca 1408) I 388, XV 358, *Bo* (1445) I 388, *Henrik* († ca 1345) X 263f, 305f, *Ingeborg* († ca 1412) V 232, *Jens* († ca 1365) V 244, *Jens* († 1417) IX 64ff, XV 358, *Jep* (1366) XV 358, *Johanne* († 1477) X 200, 292, *Kathrine* (1454) I 388, *Knud* († 1445) I 388, *Laurens* († 1432) VIII 239f, XV 358, *Laurids* († 1340) VI 378, XV 358, *Lave* (1368) XIV 78, *Niels* (ca 1360) X 192, 235, 247, 291, *Niels* († ca 1451) I 388, *Peder* (1345) XI 357, *Uffe* (ca 1400) XIV 78

Pape Andreas († 1934) XIII 138, *Asmund* († 1849) XIII 258, *Hans Chr.* († 1889) X 115, *Johan B.* († 1831) XII 330

Pappenheim Chr. r. († ca 1705) IX 281f, *Just Friederich v.* († 1649) VI 226f

Pariis Jørgen (1504) IV 258, V 112, *Auge* (1452) IV 258

Parsberg Anna Cathrine (1671) III 68, 92, XIII 201, *Christoffer* († 1671) III 68, 92, V 335, *Ellen* (1661) XIII 201, *Fredrik* († 1653) III 73, 80, 386, V 40, 114, *Gude* († 1692) X 395, XI 270, *Ingeborg* († 1665) XI 253f, XII 11, 326, 378, *Ingeborg* († 1679) VIII 15f, *Johan* († 1730) XII 39, 121f, 135, *Jørgen* (1500) V 38f, *Jørgen* († ca 1619) XIII 228f, *Jørgen* (1685) III 80, 387, *Manderup* († 1625) IV 266, XIV 70, *Manderup* († 1675) III 73, X 73f, 100, *Niels* († 1592) V 40, *Niels* († 1668) XI 301, 373, XII 120, *Niels* († ca 1674) III 80, IV 266, VII 147, *Oluf* († 1661) VIII 147f, XIII 200f, 229, XIV 42, *Sidsel* († 1640) V 237, *Tønne* (1500) V 38f, *Tønne* (1567) V 40, *Valdemar* († 1607) XIII 228, XV 18, *Verner* († 1567) V 40, *Verner* (1640) IV 271, *Verner* († 1643) XI 372, XII 120, *Verner* († 1686) III 80, X 395, XI 269ff, *Verner* († 1719) XII 38, 121, XIV 54

Paslicke Casper († 1597) V 168, 174, *Claus* († ca 1631) V 168, *Claus* († ca 1634) V 168, *Fredrik* († 1627) V 174, *Knud* († ca 1670) V 168, 174f

Passow Anders († ca 1474) IV 121f, 228, VIII 260, *Anders* († ca 1510) IV 122, *Anna* († 1528) IV 122, 228, VII 227f, 336, *Christoffer* (1430) IV 122, *Niels* (1499) IV 122

Pauli Johan Frederik (ca 1750) II 384

Paulsen Anna Dorothea Maria († 1785) XVI 120, *Augusta Elisabeth* († 1747) XVI 136f, *Hans* († 1761) XVI 150, *Hans Adolf* († 1752) XIII 395, *Henning* († 1778) XVI 120, 150, *Nicolai* († 1728) XVI 120, 150, *Peter* († 1712) XIII 400, *Peter v.* (ca 1790) XV 234, *Rasmus Anton* (1782) XV 380, *Sophus R. W.* (1855) IX 51

Pax Anne Sophie († 1763) X 131, 144, 242, *Chri-*

- staffer* († 1650) III 13, XV 111, *Holger* († 1698) III 13, 32, X 129f*, 142f, *Margrethe* († ca 1656) IX 40
Pax v. Festenberg Christoffer († 1608) III 32
Pay Carl Marius (1918) X 205, 244, XII 194, *Leif Kaare* (1939) VI 318
Pedersen Anders (1378) XIV 69, *Anders* (1494) X 78, *Anders* († 1699) XII 299, *Axel* (1957) XII 174, *A. J.* (1963) III 70, *Christen* († 1681) VIII 293f, *Christen* († 1965) XII 173, *Christopher* (1568) X 236, *Chr.* (1918) XII 36, *Fr.* (ca 1750) VII 26, *Hans* (1819) VIII 127, *Holger Chr.* († 1872) VII 208, *Jacob (v. Deden)* († 1704) I 132, II 323ff, *Jacob* (1709) VIII 57, *Jens* (1918) XII 131, *J. P.* (1909) XII 151, *J. Skriver* (1915) XIV 183, *Kjeld* (1468) VII 187, *Lars* († 1874) VII 152, *Laurids* (1895) XIII 59, *L. H.* (1945) XV 334, *Mads* (1786) IX 353, *Mogens* (1336) III 153, *M. P.* (1941) IX 336, *Niels* (1325) IV 214, *Niels* (1337) XI 41, *Niels* († 1862) XIV 295f, 301, *Niels Peder* (1846) VIII 128, *O. N.* (1929) XIII 345, *P.* (1926) XI 39, XIII 138, *Rasmus* (1713) VIII 57, *R.* (1947) XII 150, *Sigvald* (1931) XIII 300, *Torbern* (1398) IV 258, *Valdemar* (1924) X 190, *Valdemar* (1955) X 168, *Villy Dige* (1962) X 110, *Vogn* (1345) XIV 189
Pedersen-Lindrup Carl (1953) X 162
Peetz Anders (1416) XIV 367
Pentz Adam Ernst Chr. v. († 1729) X 310, XIV 193, *Dilev v.* († 1821) VIII 161, *Frederik Christian Ludvig* († 1770) VIII 160, *Gotfred v.* (1720) XIII 206, *Ingeborg Christine de* (1719) XIV 192, *Joa-chim Frederik* († 1682) I 381, X 310, XV 220, *Ulrik* (ca 1610) VIII 386, *Øllegaard* († 1654) VI 342f, 354f*,
Pers Gottlieb D. (1865) XII 232
Persen Jens (1424) X 179
Pestel Poul Ulrich († 1685) IX 360
Peters Luttemelle (1697) VI 362, 368
Petersdorff Bertha († 1895) IX 348, *Chr. Alexander v.* († 1813) IX 267, *Chr. Alexander* († 1915) IX 270, *Gregers Chr. Fr.* († 1839) IX 267ff, *Paul Ludvig* († 1919) IX 270, *Ulrik Wilhelm* († 1846) IX 269f
Petersen Andreas (1774) XVI 137, *Anniker* († 1752) IX 147, *Bertel* (1691) IV 130, *Carl Emil* († 1883) XI 150, *Christian* († 1842) XV 353f, *Chr.* (1920) XII 323, *Chr. Helenus* († 1903) XIV 352f, *Chr. Johannes* (1939) XIII 403, *Chr. M.* (1902) VI 278, *C. I.* (1920) XV 316, *D. C.* (1843) XII 347, *Ejnar Julius* (1910) IV 120, *E. M.* (ca 1930) X 340, *Hans* († 1774) XVI 137, *Hans* († 1803) V 290f, 341, *Helene* († 1941) XVI 124, *Helene Marie* (1797) XIII 411, *Holger Chr.* († 1860) VII 415, *H. J.* (1826) IV 119, *Johan Theodor* († 1860) IX 335, *John* († ca 1921) V 284, *Julie Marie* († 1943) III 245, *Julius A.* (1871) IV 119f, *J.* (1824) XI 150, *J.* († 1863) XI 150, *J.* (1926) XIV 307, *J. P.* († 1930) X 340, *Lorentz* († 1829) XIV 306, *L. C.* (1875) IX 52, *Niels Matthias* († 1856) XII 411, *N. E.* († 1894) VI 278, *Peder* (1846) VII 407, *Peter Benedict* († 1824) V 209, 291, 341, *P.* (1920) VII 386, *P. C.* (1875) III 125, *Rasmus* († 1869) VII 138f, *Saxe* (1336) X 344, *Søncke Ludwig* († 1801) XVI 138, *S.* (1916) I 276
Petersen-Hintrichen Betty († 1963) IV 246
Petræus Andreas († 1803) XVI 138f, *Andreas* (1811) XVI 139
Phil Axel (1684) VII 404, *Gertrud* (ca 1680) VII 404, *Jens* (1672) VII 404
Philip, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Lyksborg († 1663) XVI 156f
Philippens Constantin Preben (1955) VIII 289, *P.* (1917) XIII 168
Pflug Anna Rebekka († 1808) VII 205
Pig Anders (1449) XII 387
Pil Verner († ca 1453) IX 105f
Pilegaard Jeppe († 1875) VIII 389, *Julius Alexius* († 1898) VIII 389
Pilgaard Martin (1932) X 114
Pille H. E. (1954) V 140
Pind Anders († 1860) XIV 105, *Christen* († 1855) XIV 143, *Christiane* († 1855) XIV 122, *J.* († 1910) XIV 105
Piper Erik Carl Alfred († 1914) I 366, *Mauritz Christian* (1801) XV 86
Platen zu Hallermund Christian v. (1910) X 11, *Clare Adolphine Therese Caroline* († 1887) VII 266
Plenge Anna († 1936) XIII 280f, *August* (1910) III 125, *Johannes* (1811) II 71, *V. T.* (1896) III 396
Plesse Bernhard (ca 1300) VI 177
Plessen Carl Adolf v. († 1758) IV 220ff, 230, V 40f, 47f, 128ff*, 137f, X 58, *Carl Adolph v.* († 1810) IV 223ff*, 230f, V 49f, 138f, *Carl-Alexander Magnus Hans-Erich v.* († 1942) V 132, *Christian Frederik v.* († 1804) IV 230, V 48, 138, *Christian Ludvig Scheel v.* († 1752) I 184, 332f, 381f, VII 344, X 285, XIV 188f, 162, *Christian Ludvig Scheel v.* († 1801) I 333, 384ff, V 41, 130, XIV 20ff, *Chr. Sigfred v.* († 1723) VII 344, *Christian Sigfred v.* († 1755) I 183, IV 196, 208, 292, 309, *Frederik Christian v.* († 1754) IV 208f, *Frederik Christian v.* († 1783) V 48, *Gustav Frederik Hugo v.* († 1924) V 42, 132, *Johann Ludvig v.* († 1890) V 42, *Magnus Carl August Wilhelm Otto v.* († 1940) I 334, 385, V 132, *Mogens Scheel v.* († 1749) XIV 14*, 20, *Mogens Scheel v.* († 1819) I 333, V 41, 130, XIV 22, *Victor Friedrich Carl v.* (1948) I 334, 385, *Wulf Chr. August v.* († 1924) V 131f
Ploughheld Lars H. (1916) IX 355
Plum Agnete († 1799) III 181, *Claus* (1766) III 122, *Claus* († 1803) III 181, VIII 64, *Frederik* (1793) III 132
Plötz Carl Friederich († 1749) VI 350
Podebusk Anna Sidonie se Putbus A. S., *Claus* († ca 1475) IX 257, XIII 11, *Claus* († 1540) IX 258, *Claus* († 1616) IX 260, *Erik* († 1573) XIV 51, *Gissel* († 1619) X 258, *Henning* (1421) III 40, IV 298, IX 256f, XIV 50, *Henrik* († 1657) IX 260f*, *Johanne* (1428) XIII 185, *Jytte* († 1573) X 414, XII 273, XIV 112, *Lisbeth* († 1680) VII 60f, *Maurids* († 1593) IX 258ff, X 257f, *Mourids* (1660) IX 260,

- Predbjørn* († ca 1420) I 359, VI 373, IX 257, XIII 10, *Predbjørn* († 1541) IV 368, IX 357f, X 414, XIII 11f, 92, 106, XIV 50, *Vibeke* († 1596) VII 289f, X 402, *Vibeke* († 1645) XII 161
- Poder Peder* († 1790) XIII 395
- Podewils Anshelm* v. († 1681) XV 12, *Dionysius* v. († 1647) XVI 18
- Pogrell Georg Wilh.* v. († 1726) VII 396, *Marie Elisabeth* v. († 1734) VII 396, *Mathias* v. († 1701) VII 396
- Pogwisch Agathe* († 1568) XI 81, 130, *Anne* (ca 1409) XVI 126, *Frantz* († 1653) VII 292, *Hans* († 1630) VI 236, IX 56, *Henning* († 1664) VII 220f, 341f, IX 409f, XV 126, *Ida* († ca 1660) XV 324, *Otto* († 1684) III 68, 92, 106, V 127, 136, VI 236, VII 221, X 339, XIII 201, 229, XIV 43, 349, XV 103, 340f
- Poiske Hans* († ca 1487) VI 144, *Hartuig* († ca 1417) VI 144, *Inger* (1502) VI 144f, *Markvard* (1382) VI 144
- Pommerencke J. F.* (1950) X 197
- Pontoppidan Alfred* († 1944) XV 25, *Axel* († 1898) XV 25f, *Hendrik* († 1901) XV 23*ff, *Henrik E.* (1903) IX 244
- Pop Inger* († 1740) X 327
- Poppe Daniel* (1825) X 196, 261
- Pors Anne* (1599) XII 128, *Beate (Birgitte)* († ca 1547) IX 82, *Birgitte* (1670) VI 329, *Claus* († 1617) VI 276, 328, *Claus* († 1660) VI 329, *Christian* († 1559) VI 328, *Else* († 1699) XI 354, *Erik* (ca 1450) VI 248, *Erik* († 1474) VI 328, *Erik* († ca 1480) VI 328, *Erik* († 1636) VI 328f, VII 220, *Erik* († 1645) XII 128, *Hans* († ca 1638) XII 128, *Hilleborg* († 1637) VIII 56, 400, *Kirsten* († ca 1675) VI 276, *Peder* (1421) XIII 133, *Rudbek* († 1590) VI 328, *Rudbek* († 1609) VIII 393, *Rudbek* († 1670) VI 276, 329, *Sophie* (ca 1649) VIII 394, *Stig* († 1603) VI 328, VIII 344, 393, *Stig* († ca 1645) VIII 393f
- Porse Knud* (ca 1321) III 40
- Post Carl Ludvig* († 1845) IV 415, *Christian Seefeld* v. (1734) XII 206, *Frederik Vilhelm* († 1911) IV 416, *Georg Arnold* v. († 1708) XII 205f, *Peder Lassen* v. († 1806) IV 415, V 18, *Peter Frederik* († 1878) IV 416
- Poulsdatter Dorete* (1703) XII 85
- Poulsen Anton Peter* († 1866) III 266, *Christen Sophus* (1873) XIV 301, *Chr. S.* (1908) XIII 168, *Dorothea* (1921) XIV 301, *D.* († 1860) XIII 215, *Hans* (1963) III 360, *Hans Erik* (1963) III 360, *H. L.* (1814) XIII 215, *Jens* († 1687) XIII 245, *Jens Risager* († 1881) XIV 301, 307, *J. Odgaard* (1916) XII 209, *Maria Catharina* (1755) XI 374, *Mathias* (1664) XIII 221, *Niels* († 1745) XI 374, *Niels* († 1830) XIV 306f, *Niels* (1898) XII 224, *N.* (1908) XIII 168, *N. A.* (1927) XIV 301, *Peter* (1800) XV 342, *Poul Risager* († 1878) XIV 301, 307, *Svend* (1666) V 318, *Aage Lohmann* (1960) III 320
- Poulsen Jens de* († 1784) X 329, XIII 28, 202, *Jochum* († 1756) XI 330, *Mathias de* († 1729) XIII 245, XIV 54
- Poulsen Mads* († 1676) X 370
- Poulstrup Jørgen Christian* († 1751) XII 223, 260
- Praëm Cai* († 1697) VIII 74, *Hugo* († 1758) VII 76, *Mette* († 1762) VII 76
- Prag Birgitte Sophie* (ca 1725) VIII 387
- Prahl Johan Chr.* († 1930) III 245, *Poul Knud* († 1906) III 245
- Preetzmann J.* (1940) XIII 104, *Sophus F. J.* († 1873) XIV 30, *Sophus F. J.* (1924) XIV 30
- Present Anne* († ca 1486) IV 299, *Mette* († ca 1472) VIII 101, 239f, IX 66, XV 358
- Prestonius Søren* († 1671) V 192f
- Priergaard-Petersen J. C.* (1946) XIV 396
- Prip Christen* († ca 1622) XII 267, *Erik* (ca 1400) VII 235, *Juer* († 1644) X 173, XII 18f, 268, *Jørgen* (ca 1497) XI 107
- Prislausen Knud* († 1183) VII 7f
- Præmonstratenser-ordenen* X 147, 168, 240, 264, 321, 345, 350, XII 177
- Præstbro Christen* (1918) X 190
- Puder Aage* (ca 1420) XII 350, 356
- Puge Rigid* (1407) XII 135
- Pultz Hans Fr. v.* († 1714) VII 362, *Henrik Christoph* v. († 1761) VIII 395, *Peder* v. († 1764) VII 362f, *Wibeke Marie* († 1811) VIII 39
- Putbus Anna Sidonia* v. († 1725) VII 89, XI 210, *Anshelm Wilhelm Carl* († 1795) IX 263, *Malte* († 1750) IX 262, *Malte Friedrich* († 1787) IX 263f, *Mourids* († 1700) III 44, 56, IX 260ff, XI 209f, *Rudolph Abraham* († 1716) VII 238, IX 260f, *Ursula Sophie* (1709) III 371, IX 260
- Putscher Joh. G.* (1751) I 61
- Pæthersson Nicholaus* (1372) VIII 56
- Paalmann A.* (1955) XI 36
- Paasche Joachim Barner* († 1768) III 137f, *Joachim Barner* († 1809) III 165, 181, VI 363, 371

Q

- Qualen Agathe Johanne* v. († 1829) I 385, XIV 21f, *Ditlev* v. († 1605) VIII 97, *Josua* v. († ca 1584) XIII 81f, *Louise* v. († 1900) XV 381, *Rudolf Anton* v. († 1830) I 166
- Quist P. M.* (1845) XII 143
- Quistgaard Iver* (1796) III 155, *Peder* (1757) V 356
- Quitow Anne* (1651) VII 395, *Jørgen* († 1544) IX 273f, 280, *Kjøn* († 1597) XIV 285
- Quade Carl Ludvig* († 1836) VI 338
- Quist P. M.* (1851) XII 143
- Quistgaard Anders* († 1792) XII 163ff, *Anders* († 1806) XII 149, *Carl Julius Rehling* († 1877) IV 174, *Christen* († 1762) XII 236, *Hans Nicolaj* († 1892) X 152, *Harald Herman* (1908) se Rehling-Quistgaard H. H. (1908), *Laurentse* († 1864) XII 150, *Iver* (1785) III 181, *Iver* († 1830) XII 130, *Jens* (1786) XII 163, *Jens* († 1809) XI 360, *Johan Rehling* († 1847) IV 165, *Johanne Marie* (1827) XI 360, *Jørgen* († 1814) IV 26, 93, X 329f, *Mads* († 1803) XII 130, *Mads* (1830) XII 130, *Maren* (1779) XII 130, *Maren* (1783) XI 360, *Morten* († 1783) XII 352, 372f, *Morten* († 1798) IV 165, 172ff V 57, *Morten* († 1863) XII 150, *Morten Christen*

(† 1842) V 58, *Niels* († 1763) XII 163, *Peder* († 1775) IV 26, V 84, *Peder* (1785) III 181, *Peder* (1797) XI 244, *Peter Christoffer* († 1807) IV 174, V 58, *Petronelle Marie* († 1876) XII 150, *Tofta Alvidla* († 1895) IV 174, *Victor Emilus* († 1893) V 58, *Viggo Johan* († 1919) V 58
Quitzow Anne († 1632) IX 280, *Anne Margrethe* († ca 1700) IX 280f, *Christian* († 1587) VII 66f, IX 280, *David* († ca 1493) I 343f, *Didrik* († 1561) VII 66, *Eiler* († 1640) VI 226, VII 330, IX 280, *Erik* († 1647) IX 40, *Erik* († 1678) IX 280, XIII 33, *Frederik* († 1624) IV 248, IX 245f, 280, *Henning* († ca 1502) VII 65f, IX 279f, *Henning* († 1569) VII 66, 330, IX 280, *Hilleborg* († ca 1565) IX 274, *Jørgen* († 1544) IX 273f, 280, *Jørgen* († 1599) IX 280
Qvortrup Cathrine († 1888) XI 322

R

Raben Amalie Christiane († 1803) VII 47f, *Andreas* (1912) XVI 133, *Carl Adolf* († 1784) IV 196, 209, *Carl Vilhelm* († 1870) se Raben-Levetzau C. V., *Charlotte Amalie v.* (1719) IX 221, *Christian* († 1750) VI 106, 120, *Christian Frederik* († 1773) VI 238, 246, *Caroline Agnes* († 1810) VIII 151, *Caroline Elenora Agnes* († 1808) XIII 179*f, *Frederik v.* (1767) III 129, *Frederik Christian* († 1838) II 235, VI 106ff, 120, *Frederik Sophus* († 1820) IV 196, 209, V 314, 349, VI 238, 246, XI 273, XIV 153, *Gregers Christian* († 1875) VI 108f, 120, IX 52, X 196, XII 363*, *Hedevig Margrethe v.* († 1791) XI 173, *Johan Otto* († 1719) VI 105, XIII 207, *Julius* († 1879) II 235, VI 109, 120, *Margrethe* († 1794) VII 90, *Otto Ludvig* († 1791) VI 106, 120, *Sigfred Victor* († 1819) VI 238, *Siegfred Victor* († 1866) I 340, *Sofie Hedvig* († 1802) VII 348, 365, *Sophus Frederik* († 1828) VI 238, 246
Raben-Levetzau Carl Vilhelm († 1870) V 314, VI 246, Fr. *Christoffer Otto* († 1933) V 315f, 350, VI 109f, 120, 246, *Johan Otto Valdemar* († 1904) V 316, 350, VI 111f, 246, *Josias* († 1889) V 349f, VI 109, 120, 246, *Siegfrid Victor* († 1819) I 231, VI 238, XI 273, 302
Raben-Levetzau-Huitfeldt Sophus Frederik († 1828) V 401ff, VI 238
Rachlow Jens (1695) IV 90
Radeleff Christopher (1704) VIII 386
Rafn Johanne († 1787) X 113
Rahbek Anders († 1965) XII 411, *Chr.* (1930) XII 308, 411, *Erik Vendelbo* (1965) XII 411, *Jens* (1850) XI 199, L. B. (1939) XII 308
Rahlff Fr. († 1887) IX 413
Rahr Johannes Ditlev († 1864) XV 372
Raiser Andreas v. († 1782) IX 411f
Ramel Anna († 1702) IV 284, V 81, X 272, 346, XIV 236, *Anne* († 1661) III 56, XI 208, *Birgitte* († 1640) X 272, *Elsé* († 1732) V 70, *Henrik* († 1653) X 272f, *Margrethe* († 1699) X 272, *Ove* († 1665) V 69, 81,
Rammel Margrethe († 1715) VII 331

Ramus Anna Elisabeth († 1832) IX 236
Randow Arne (1963) V 140
Rani Ingerd (1344) V 37f, *Jakob* (1355) V 38, *Karl* (ca 1340) X 37, *Niels* († ca 1318) VI 177, *Rane* († 1294) IV 328, XIV 155
Rantzau Anna Dorothea († 1695) XVI 52, *Anna Sophie* († 1760) II 158f, 248, IV 75, 273, XVI 20ff, 75f, *Anne* (1638) XII 344, *August Frederik* († 1904) IX 109, XV 264, *Benedict* (1583) XVI 64, *Birgitte* († 1695) X 116, *Breide* († 1618) I 329, 391, VI 244, VII 22, 248, 260 VIII 114, 123, 174f, 293, 307, XI 52, *Cai* († 1623) VI 244, VII 98, 260, VIII 175f, 293, IX 307, 319, *Carl Adolf* († 1814) IX 122f, XV 262, *Carl Frederik* († 1851) IX 139, *Carl Frederik* († 1925) IX 109, 140, XV 265, *Caspar* (1625) XV 324, *Christence Lindenov* (1708) XII 20, *Christian* († 1663) VIII 357, XI 194ff, 203, XIII 83f, XIV 136*f, XVI 41, *Christian* († 1771) IX 108, 120ff, 132, X 286, 296f, 346f, XI 337, XIII 73f, XV 261f, *Christian Adolf* († 1844) IX 123ff, *Christian Friederich* († 1782) X 297, XV 262, *Christiane Barbara* (1727) XII 135, *Christoffer* (1664) XVI 18, *Christopher* († 1696) VI 258, XV 324, *Chr. Ditlev* († 1721) XI 196f, 204, XIV 138, *Chr. Fr. Ernst* († 1870) XI 392, *Chr. Jens* († 1828) XV 264, 274, *Chr. Jens Carl Frederik* († 1897) IX 139f, *Daniel* († 1658) XVI 51, *Daniel* († 1903) XV 266, *Ditlev* († 1697) XI 196, 204, XIV 137f, *Dorothea* (1593) XVI 92, *Dorthe* († 1726) XII 279, *Elisabeth Sophie* († 1726) XII 279, *Erhard* († 1829) IX 108, *Frantz* († 1612) IX 26, XIV 135, *Frantz* († 1632) VIII 176, 293, XI 52, *Frantz* († 1657) VI 117, *Frantz* († 1676) X 380f, XI 46f, 279, *Frantz* († 1738) X 382, XIII 78, *Frederik* († 1645) VIII 261, X 115, 295, *Frederik* († 1723) VIII 336, *Frederik* († 1726) XV 261, *Frederik Christian* († 1724) X 37, XII 47, *Frederik Siegfried* († 1822) III 164, VIII 161f, IX 108, 135f, XV 262f, *Frederik Siegfried* († 1846) IX 109, XV 264, *Gert* († 1627) XI 194f, 203, XIII 83, XIV 135f, XVI 40, *Godske* († 1616) XIII 410, XVI 50f, *Hans* († 1744) VI 291, 309, *Hans* († 1808) se Rantzau-Lehn H., *Helvig* († 1618) XIV 222, *Henrik* († 1598) VIII 172*f, *Henrik* (1635) IX 26f, *Henrik* († 1643) VI 258, XV 324, *Henrik* († 1674) VI 258, IX 26f, 319, XV 204*f, 212, 260, *Henrik* († 1687) XV 260, *Inger* († ca 1529) IX 358, *Jens Christian* († 1946) IX 140, XV 265, *Johan* († ca 1472) VII 260, IX 37, *Johan* († 1638) XII 46, 279, 344, XIII 200, *Johan* († 1708) VI 117f, 133, XII 19f, 26f, XIII 364, XIV 53, 175, *Johan* († 1709) III 92f, *Johan Henrik* († 1748) X 327, *Josias* (1639) XVI 41, *Jørgen* (1667) XV 176, *Jørgen* († 1713) VI 133, J. L. F. († 1820) II 367, *Kai* († 1906) IX 109, XV 265, *Lily Ingeborg Agnes* († 1906) IX 140, *Lisbeth Birgitte* († 1760) VI 237, *Lisbeth Sophie* († 1652) VII 23, *Margrete* (1688) IV 266, *Margrethe* (1609) XIII 355, *Margrethe Dorothea* († 1665) VIII 357ff, 361*, *Margrethe Hedevig* († 1687) XVI 52, *Margrethe Øllegaard* († 1772) X 382, XIII 307, *Melchior* († 1589) XVI

- 91f. *Otto* († 1719) IV 25, 266, X 295f, 346, XIII 73, 94, 107, XV 260f, *Otto* († 1771) XIII 95f, 107, *Palle* († 1691) X 381, 395, *Peter* († 1602) XIII 409f, XVI 46f, *Sophie* (ca 1472) IX 37, *Sophie* († 1635) VIII 176, 293, IX 307, *Sophie* († 1675) IV 324, VIII 261, *Sophie Amalie* († 1790) XV 76, *Sophie Hedevig* († 1775) III 161ff, X 311, 357, *Wilhelm Adolph* († 1734) XI 197, 204, XIV 138, *Ollegaard Sophie Ide* († 1790) XI 190
- Rantzau-Ascheberg Chr. Ditlev Carl* († 1812) III 165
Rantzau-Frits Christian († 1731) III 93, XIII 364, XIV 104, 182
- Rantzau-Lehn Hans* († 1808) VIII 88, *Pauline Christine* († 1860) VIII 89
- Rasch Andreas* (1732) XII 307f, *Claus* († 1705) VII 40ff, *Johan Caspar* († 1770) VII 179f, N. Chr. († 1831) X 374, *Niels Mogens* (1694) III 368, *Ulrica Cathrine* († 1831) VII 181
- Raschow Joachim Christoffer* (1660) XV 165
- Rask P. C.* (1924) XIII 168
- Rasmusdatter Lene* (1741) XI 243
- Rasmussen Andreas* (ca 1711) III 33, *Arent Hassel* († 1842) X 196, 213, 223, 297, 318, 330, 384, *Chr.* (1931) X 76, *Chr.* (1945) XII 36, 209, C. J. (1950) VIII 289, C. S. (1916) I 76, *Ejner* (1959) VIII 298, *Gorm* (1924) II 394, *Gunnar* (1965) XII 208, *Hans* (ca 1711) III 33, *Hans* († 1819) XII 60f, *Jens* (1886) XV 364, *Jørgen* (ca 1850) XII 166f, J. P. (1923) XV 327, *Knud* (1926) VI 358, K. (1923) XII 308, *Lars* († 1926) VI 356f, L. (1867) IX 355, L. C. (1946) XIV 184, *Niels* († 1754) VIII 405, 413, N. (1907) X 253, *Ole* (1805) III 260, *Ole* (1907) X 76, *Peder* (1691) XI 396, *Peter* (1908) VI 356f, *Pool* (1855) XV 62, P. (1918) XII 392, P. J. (1961) XI 106, *Rasmus* (1720) I 223, *Rasmus* (1797) IX 85, *Rasmus* († 1810) VII 406, VIII 52, *Rasmine* (1927) IX 414, R. (1945) XV 364
- Rathlou Anna* (ca 1650) XVI 118, *Christian* († 1752) XV 66, *Godske* († 1636) IX 232, *Gregorius* († 1681) XV 66, *Henrik* (1643) XIV 278, *Ide* († 1700) IX 42, 193, *Joachim* (1643) XIV 278, *Jørgen* († 1648) IX 232
- Ravensberg Anne* († 1573) V 309, *Claus* († 1541) VIII 277, IX 358, *Eline* (1541) IX 358, *Erik* († 1507) IX 358, *Inger* († 1599) IX 358, X 352, *Jacob* (1370) III 383, *Jakob* († 1512) V 309, *Peder* († ca 1495) V 43, *Tyge* (1387) X 12
- Rawert Jørgen* († 1823) II 219
- Ravn Birgitte* (1793) XV 372, *Johannes Alfred* (1920) XV 205
- Reberg Claus* († ca 1493) VI 114, *Marine* (1493) VI 114
- Rechnitzer Hjalmar* († 1953) XI 97
- Recke Ernst David* (1816) I 226
- Ree B. C. N.* (1841) XIII 208, *Ferdinand* (1838) IV 160, G. (ca 1912) III 45, *Hartvig Philip* (1835) XIV 405
- Reedtz Berthe Kirstine Juel* († 1790) VIII 205ff, IX 43, *Birgitte* († 1699) IV 219, X 273, *Christian* († 1704) X 101, 108, 158, 326, *Dorothea* (1748) XV 250, *Frederik* († 1659) III 105, 377, XIV 42, 223, XV 246, *Holger* († 1707) X 90, XV 222, *Holger* († 1803) XV 222, *Holger Chr.* († 1857) XV 224, *Holger Chr. Otto Peter* († 1905) V 140, XV 224, *Jørgen* (1664) XIV 223, *Karen* († 1709) XII 57f, *Knud* († 1733) XI 271, *Margrethe* († 1693) X 157f, XII 359f, XIII 400, *Mette* († 1733) I 306, III 155, *Mette J. Juel* († 1817) X 131, *Niels Juel* († 1742) XV 222, *Niels Juel* († 1830) XV 222f, *Niels Juel* († 1853) XV 224, *Otto Arenfeldt* († 1887) XV 136, 224, *Peder* († 1607) III 103ff, 114*, 377, *Peder* († 1674) III 105f, IV 284, X 57, 326, XV 220ff, *Peder* († 1780) X 75, 90f, *Petra Sophie* († 1720) IV 196, 208, 284, *Regitze Sophie* († 1760) XI 171, *Sophie* († ca 1690) XII 129, 142, *Sophie* († 1732) X 102, 108, *Steen* († 1682) III 378, *Tønne* († 1669) XV 246, *Tønne* († 1743) XV 249, *Waldemar* († 1724) XV 247ff
- Reedtz-Thott Axel Gustav Tage* († 1920) II 252, V 159ff, 288, *Holger* († 1797) II 250, V 152ff, 286, X 75, 91, *Kjeld Thor Tage Otto* († 1923) II 251f, V 155ff, 284, 288, *Otto* († 1862) II 250f, V 139, 153ff, 286f, *Otto* († 1927) II 252, V 158f, 288, *Otto P. A. B.* († 1901) XV 391
- Reenberg Claus* († 1671) XI 374, *Frederik* († 1755) XIV 404, *Jens* († 1733) XI 374, *Toger* († 1742) XIV 402*ff
- Refsbeck Christen* (1809) XIV 105
- Refsgaard Mads* (1797) XII 213, *Niels* († 1812) XII 213
- Rehling-Quistgaard Harald Herman v.* (1908) III 366, XIV 167
- Reichert Vilhelm* (1887) XII 391
- Reiersen Niels Lunde* († 1795) II 128, V 302, 337, 340f, 352, 359
- Reimers Emma Juliane* († 1889) IX 213
- Reinfranc Matheus Rudolphus* († 1680) XIV 223
- Reininghaus Herman Leopold* († 1834) XIV 244
- Reinhard Birte* (1962) XIII 204
- Rekhals Birgitte* (ca 1560) XIII 54, *Josef* (1511) XIII 54
- Remling Christiane Charlotte Frederikke Castell* (1766) I 196
- Rendbeck Chr.* (1924) XI 87
- Rendtorff J. C.* (1868) XIII 191
- Resch Jacob Benzon* (1835) III 110, V 379
- Restorff Birgitte* († 1790) IV 414, V 18, 148, *Margrethe Elisabeth* (1790) IV 415, V 18
- Reusch Ditlev* († 1711) IV 26
- Reus-Lobenstein Beate Augusta aj* (1776) V 72
- Revel Jens* (1330) IX 64
- Revenfeld Ditlev* († 1746) VII 72
- Revenberg Carl Aug.* († 1857) VI 279
- Reventlow Anders* († 1535) IX 46, *Benedicte Christiane* († 1893) VI 300, *Christian D tlev* († 1738) I 226, 254, III 24, VI 134f, 250, 291ff, 309, 382, VIII 181ff, XIV 29, 45, 326, XVI 143, *Christian Ditlev* († 1759) VI 135f, 277f, VIII 183, XIV 29, 45, 327, XVI 143, *Christian Ditlev* († 1775) VI 277f, 294ff*, 382f, VIII 183f, XVI 143, *Christian Ditlev* († 1851) VI 298ff, 392, XVI 146, *Christian Ditlev Frederik* († 1827) I 226, VI 295ff, 309f,

- 383ff, 393*, XVI 146, *Chr. Benedictus Johan* († 1922) XIV 38, *Chr. Einar* († 1929) VI 300, 392, VIII 189ff, XVI 147, *Claus* (1750) XII 39, 122, 135, *Conrad* († 1708) I 214, XIV 29, 44, 72, 84ff, 326, XVI 143, *Conrad Ditlev* († 1750) III 24, VI 135, VIII 183, XIV 29, 45, 327, XVI 143, *Conrad Georg* († 1815) XVI 143ff, 152, *Ditlev* († 1701) IX 319, *Ditlev* († 1783) II 203, VII 90, *Ditlev Chr. Ernst* († 1852) VIII 187f, *Dorothea Benedikte Frederikke* (1750) III 24, *Einar Ludvig August* (1940) VI 348, *Ferdinand Carl Otto* († 1875) VI 300, 392, VIII 188, XVI 146, *Frederik* (1779) II 204, *Gese* (ca 1485) VII 235, *Heinrich* († 1848) XV 86, 98, *Ide Margrethe* († 1757) IV 86, VI 193, 344, 350f, 363, 369f, *Jacob* († ca 1503) IX 46, *Jacob* († 1564) IX 46, *Joachim* († 1460) IX 45, *Joachim* († 1519) XVI 16, *Johan* († 1563) XVI 16, *Johan Ludvig* († 1801) VIII 184ff, *Juliane Frederikke Christiane* († 1793) VI 136, 141*, XIV 29f, 45, *Julie Vilhelmine* († 1868) V 118f, *Knud* († ca 1505) VII 235, IX 46, *Ludvig Eduard Alexander* († 1916) VI 347f, *Magdalene* († ca 1602) IX 46, *Margrethe* († ca 1606) IX 46, *Naka* (f 1920) VIII 191, *Tage* (1411) III 376, *Tielluf* (*Ditlev*) († 1475) VIII 229, XVI 16 *Reyndal Joh.* (1923) XII 323
- Ribe Helge* (1956) XI 246
- Ribe Bispestol* XII 318, 335, 402, XIII 61, 319, 383, XV 321, XVI 44, 59ff
- Ribe-Christensen Marius* (1956) XI 246
- Ric-Hansen R.* (1911) XV 166
- Richelleu Andreas du Plessis de* († 1932) I 188, *Helge du Plessis de* (f 1894) IV 120, VII 139, *Louis du Plessis de* (1922) VI 18
- Richter Mathias Peder* († 1826) XII 21, 28, 115, XIII 74
- Rieffestahl Christian* (1879) XIII 225, *Gertrudine* (1846) I 217, *Harding Balthazar* (1916) XIII 309
- Riegels Hans* († 1770) VI 324, VII 344, *H. V.* (1931) IV 416, *Karen Holm* († 1760) VI 323
- Riis Carlo B.* (1942) XI 239, *Charlotte Amalie* († 1798) V 86, *Christian* (1823) XII 202, *Michael* († 1739) XI 271, *Rasmus Ludvig* (1856) X 224, 233
- Riisberg Ove Christian* (1948) V 42
- Rindschaid Regina* (1617) XIII 83, *Siefried* († 1621) XIII 82f
- Ring Anders* († 1739) XII 213, *Henning Frederik* (1906) X 277, *Henning Frederik Høst* († 1835) X 276, *Kirsten* († 1839) XI 162, *Laurids* († 1793) XI 238f, *Jens* († 1837) XI 239, *Mette* († 1837) XII 149, 173, *Peder* († 1858) X 276f, *Petrea* (1913) X 289, S. (1856) IX 413
- Risler Peiter* († 1692) XI 293
- Risom Chr.* († 1694) XV 388, *C. F. J.* († 1848) XIV 219, 395, *Jens* (ca 1694) XV 388, *Jens Laurids* († 1693) XV 332, 388, *Jochum* († 1709) XV 388
- Rodenborg Carl* (1835) XI 116, *Hans Joachim* († 1820) XI 114ff
- Rodschou Johanne Marie* (1785) X 152
- Rodskier P. G. S.* († 1910) X 289
- Rodsteen Anna* († 1654) XI 160, *Christian* († 1728) IV 219, X 273, *Christence* (1655) XII 254, *Dorothea* († ca 1748) X 42, *Elisabeth* († 1687) XI 112, *Else Elisabeth* († 1730) X 25, 33, *Erik* (f 1627) X 259, *Ide* († 1725) X 113, *Ingeborg* (1658) XI 108, XV 332, *Jens* († 1706) VI 290, X 42, 259, 317, XV 74f, 80*, *Jep* (*Jacob*) (1406) XV 358, *Karen* († 1568) X 141, *Lauge* (ca 1664) XV 340, *Lisbeth* (1644) X 237, *Margrethe* († 1711) X 273, *Margrethe* († 1747) X 382, XIII 78, *Markor* († 1598) VII 88, *Markor* († 1671) VII 88f, XI 112f, *Markor* († 1681) X 272, *Palle* († 1643) VII 88, X 141, XI 108, XII 147, 253, XV 332, *Peter* († 1714) IV 229, X 25, 42, 273f, 317, XV 20f, *Sidsel* (1655) XV 332, *Sten* († 1664) X 258f, *Øllegaard* († 1736) XV 76
- Roeperstoff Ulrik Wilhelm de* († 1821) VII 124f, IX 266
- Roesdahl P.* (1936) XV 327
- Rohde Magdalene* († 1708) VIII 159
- Rohkjer Niels* (1918) XII 288, P. (1901) XII 288
- Romborg Clemens v.* (1890) XVI 232, *Gisbert v.* (1925) XVI 232, 239
- Rollufs Caspar* (1662) XI 54
- Roosen Chr. Fr.* († 1777) X 212
- Rosbach Elisabeth Sabine* (1720) III 192
- Rosborg Hans* († 1752) XII 196, *Hans* († 1779) XIII 196, *Jakob Engerslev* (1826) XIII 129, *Jens* († 1815) X 252
- Rose Bolle Luxdorff* (1718) III 210
- Rosen C. C. Kr.* (1906) XII 63, *T. R.* († 1898) XII 61f
- Rosenaar Heinrich* († 1729) XI 23
- Rosenberg Dorthe Margrethe* († 1809) XIII 351, *Jens* († ca 1680) VII 73f
- Rosencrone Eduard* († 1749) XI 384, *Hans Christoffer* († 1774) XI 385, XIII 87, *Marcus Gerhard* (1800) X 329, XI 385, XIII 87, *Marcus Gjoe* († 1838) X 237
- Rosenkrantz Anders* (*Stygge*) (1466) XIV 178, *Anders* († 1742) IX 47, XII 352, XV 284, 294, *Anna* († ca 1504) XIII 44, *XV 219*, *Anna Christence* († 1759) VII 251, *Anne* (1512) XIV 42, *Anne* († 1589) III 87, VI 129, XV 152, *Anne* († 1619) IV 324, *Anne* († 1645) IX 27, *Anne* († 1688) VIII 105, 119*, XIII 73, *Axel* († 1551) XII 350f, 356f, XV 109, *Axel* († 1623) XI 292, *Axel* († 1630) VIII 104, *Axel* († 1724) IX 59, XII 112, 352, *Axel* († 1802) VII 253f, *Beate* († 1729) XIV 409, *Bege* (1523) XV 347, *Bendix* (ca 1580) XVI 40, *Berete* († 1537) XII 221, *Birgitte* († 1586) XIV 179, XV 386, *Birgitte* († 1592) IV 54, 288, 303ff, *Birgitte* († 1603) XII 33f, 358, *Birgitte* († 1677) VI 133, 236, X 209, *Borge* († 1614) XIV 346, *Borge* († 1640) XIII 384, *Borge* († 1679) IV 271, *Carsten* (1604) XVI 40, *Christence* († 1679) VIII 201, *Christian* (1697) XIV 65, *Christian* († 1736) VII 61, *Christian* († 1817) XI 260, XIV 382, *Christoffer* († 1561) XIII 166, XIV 254, *Christoffer* (*Stygge*) († 1565) XI 367ff, XIV 178, *Christoffer* († 1610) XIII 384, 392f, XVI 40, *Chr. Corfiz* († 1717) IX 58f, 83, *Claus* († ca 1515) XVI 38, *Corfiz* († 1653) IX 83, *Ebbe* († 1683) VII 238, *Edele* (†

1684) V 274, IX 47, *Ejler* († ca 1535) XIV 178, *Elisabeth* († 1721) XIV 313f, 378, *Elisabeth Louise* (1876) XIII 273, *Else* (1406) XIII 325f, *Erik* (1355) XIV 177, *Erik* († ca 1412) XV 38, *Erik* († 1503) XIII 165, *XIV* 50, 254, 277, 355, XV 151, 184, 202, *Erik* († ca 1514) XV 347, *Erik* († 1535) XII 218ff, XV 137f, *Erik* († 1561) XIV 178, *Erik* († 1575) VIII 196ff, 301f, *Erik* († 1591) XII 351, *Erik* († 1626) VIII 302, *Erik* († 1681) X 220, 230, XIV 339f, 376ff, *Erik* († 1736) VII 61, *Erik Skeel* († 1807) VII 255, *Erik Gotlob Fritz Krabbe* († 1959) V 405, *Folmer* († 1586) XV 109f, *Folmer* (1655) XII 128, *Frederik* († 1602) XV 258, *Frederik Christian* († 1802) I 355f, 365, 371f, *XIV* 315, 380f, XV 250f, *Frederik Verner* († 1882) XIII 272, *Fritz Iver Verner Chr.* († 1925) V 405, *Gert* († 1600) XV 111, *Gottlob Emil Georg Fr.* († 1884) V 402, XIII 272f, *Gunde* († 1675) IV 353f, V 114f, XIV 359f, 392f*, *Gunde Jorgen Holger Carl* († 1912) XIII 273f, *Hans Carl Oluf* († 1936) XIV 384, *Hans Henrik* († 1879) XIV 382f, *Helle* († 1685) III 387, V 145, XIII 27, *Henrik* († 1500) XIV 50, *Henrik* († 1537) XIV 254, *Holger* († 1496) XV 184, *Holger* († 1575) XV 186ff, 189*, 257, *Holger* († 1642) IV 288, VI 380, VII 291, XIV 359, 374ff, *Holger* († 1647) I 361f, V 250, VII 238, VIII 104f, 124, XII 352, *Holger* († 1690) VI 250, *Holger* († 1704) IX 118, 293, *Holger* († 1785) V 274, *Holger* († 1839) XIV 36, 105, 382, *Holger Julius Frederik Knud Lavard Josef* († 1902) XIV 388, *Holger Jorgen Gottlob Fr.* († 1962) XIII 275, *Ide Dorothea* († 1733) XIV 409, *Iver* (ca 1400) XIV 177, *Iver* (ca 1550) XVI 38, 150, *Iver* († 1745) I 353ff, 364, 370f, II 134, V 148, XIV 340, 378f, *Iver* († 1815) XI 258ff, XIV 381f, *Jakob* († 1616) VIII 200, 302, *Jens* (ca 1350) XIV 177, *Jens* († 1695) IX 247, XIV 64, *Jorgen* († 1551) XIV 178, *Jorgen* († 1596) XIV 355ff, 368*ff, *Jorgen* († 1660) VI 133, 249, *Jorgen* († 1675) V 115, XII 83, 153, XIII 55, *Jorgen* († 1754) IX 247, *Jorgen* († 1831) XIII 271f, *Karen* († 1549) XV 138, *Karen* († 1553) IV 303, *Karen* (1740) XV 294, *Kirsten* († 1597) XI 372, XIV 179, *Kirsten* († ca 1629) XI 320, *Kirstine* († 1509) IX 338, XV 202, *Lene* († ca 1558) XIII 398, *Lene* († ca 1720) XI 149, *Lisbeth* († 1657) VI 117, *Ludvig* († ca 1490) XV 219, *Marcus Gjoe* († 1838) I 365, 372, X 261, *Margrethe* († 1615) IV 288, 305, *Margrethe* († 1635) X 112, 115, *Mette* (ca 1500) XIV 277, *Mette* († 1533) I 344, *Mette* († 1588) III 23, IV 295ff, 394, V 273f, *Mette* († 1665) VI 133, X 220, *Mette* († 1683) VIII 286, XIII 95, 107, *Mette* († 1730) IV 165, V 70, *Mogens* († 1695) XI 148f, XII 352, *Mogens* († 1778) XII 112ff*, *Mogens Fr.* († 1806) VII 255, *Niels* (ca 1350) XIV 177, *Niels* († ca 1413) X 344, XIV 177, *Niels* († 1485) XV 109, *Niels* († 1516) IV 299, XIII 165f, XIV 254, *Niels* († 1581) XII 357f, *Niels* († 1626) XI 292, *Niels* († 1676) XIV 160ff, XV 146, *Niels* († 1824) I 356, 365, 372, X 251, *Niels Oluf Fritz Herman* († 1914) V 406, *Oluf* († 1545) IV 301ff, XIII 166,

Oluf († 1685) I 362, 367f, IX 292, *Otte* († 1477) XIV 178, 221, 252f, *Otte* († 1525) IV 190f, XV 152, 185, *Otte* († 1557) IV 191, XIV 217, *Otte Christoffer* († 1621) X 258, XV 190ff, 258, *Palle* (1611) XIII 384, *Palle* († 1642) VI 130ff, 236, 248f, 269f, *Peder* († 1418) XVI 38, *Peder* (*Stygge*) († 1570) XIV 178, *Sidse* († 1557) XIV 178f, XV 386, *Sophie* († 1571) XIV 217, *Sophie* († 1667) IX 58*, 72, 83, *Stygge* († 1571) XI 372, XIV 179, *Timme* († 1457) XV 109, 347, *Timme* († 1592) XII 358, XVI 40, *Verner* († 1777) XI 257f, XII 39f, 58ff, XIV 410, *Werner Theodor* († 1823) XIV 33, 382, *Vibeke* (1675) XI 142, *Vibeke* (1686) I 381, XIII 356, 364, 374, *Wulf Sivert* († 1754) VII 253
Rosenkrantz-Huitfeldt Charlotte Emmerentia († 1843) VI 238ff
Rosenkrantz-Levetzow Iver († 1787) X 312, XI 271, 283, 302
Rosenlund Mads († 1696) XV 83
Rosenmeyer Carl (1655) II 370, *Henrik* († 1638) II 370
Rosenpalm Poul (1673) IV 130
Rosenquist Johannes (1806) I 242
Rosensparre Birgitte († 1645) IX 12, *Elisabeth* († 1627) VI 129f, 248, *Oluf* († 1624) IV 307, *Sten* († 1575) IV 303ff
Rosenvinge Margrethe Elisabeth († 1756) VII 222, IX 242, *Mathias* († 1714) VII 315, *Peter Andreas Kolderup* (1811) I 211, XIV 196
Rosenorn Benedicte Antoinette († 1783) XV 97, *Cathrine Elisabeth* († 1916) XV 166, *Cecilius Andreas Ulrik* († 1820) III 222f, VII 138, *Christoffer* († 1745) XI 391, *Ernst Emil* (1872) X 93, XII 167, *Henrik Christian* († 1847) se Rosenørn-Lehn H. Chr., *Johan Nicolai* († 1747) XIV 194, *Matthias* († 1725) XII 212f, XV 96, *Mathias Peter Otto* († 1818) XIII 289, XIV 240, *Peder* († 1706) XIII 221, *Peder* († 1775) XI 390, *Peder* († 1790) XIV 240, *Poul* († 1737) XIV 194, 240, *Poul* († 1829) VII 137f, XIII 221
Rosenorn-Lehn Anna Christiane Adelheid († 1915) VIII 90, *Carl Fr. Gustav* († 1911) XIII 338, *Chr. Carl Otto* († 1909) VI 154, 167, *Chr. Conrad Sophus* († 1899) VI 167, *Erik Chr. Haiivrtg* († 1904) VIII 90, *Frederik Marcus* († 1951) VI 167, XIII 338, *Henrik Chr.* († 1847) VI 154, 164, *Otto Ditlev* († 1892) VI 164ff, VIII 90
Rosenørn-Teilmann Christine Marie († 1817) XIII 338, 345, *Chr. Peder Theodor* († 1879) XIII 338, 345, *Ingeborg Christiane* († 1861) XIII 338, 345, *Ingeborg Christiane* († 1929) XIII 338, 345
Roskilde Bispestol I 220, 252, 272, 283, 373, II 7, 15, 380, III 21, 51, 79, 207, 247, 323, 356, IV 31, 35, 53, 122, 279, 328, V 90, 116, 122, 133, 190, 345, XV 201
Ross Jacob (1691) XI 396
Rosted Henrik (1776) III 358, *Henrik* (1810) III 363, *Jakob* († 1824) I 254, 266, II 71
Rostgaard Conradine Sophie (ca 1735) IV 251, *Frederik* († 1745) I 174f, *Hans* († 1684) I 172ff, *Jens* († 1716) I 253, *Peder* (1931) XIII 89

- Rostrup Albert** (†1638) XII 34, 358, XIII 134, 264, **Benedikt** (1398) XV 93, **Claus** (1386) XV 93, **Elsebe** (ca 1353) XV 74, **Ellen** (ca 1618) XIV 254, 293, **Gotschalk** (1398) XV 93, **Gunde** (1649) XII 34, XIII 134, 264f, **Hans** (ca 1400) XIII 264, **Hans** (ca 1490) XIII 264, **Hans** (†1545) XIV 398, **Hans** († ca 1612) XIII 264, **Jorgen** (†1563) XIII 264, **Karen** (†1636) III 103, 115*, **Laurids** († ca 1517) XIII 264, **Laurids** (†1602) XIV 398, **Markvard** († ca 1353) X 313, XV 74, 93, **Sophie** (†1632) XIV 222
- Rot Henrik** (1646) se **Linderot Henrik**
- Rotfeld Brod** (ca 1330) X 378, **Erik** (†1452) X 378, **Ingvor** (ca 1350) X 378, **Jens** († ca 1504) X 378, **Jens** (†1558) X 379, XII 120, **Johanne** (†1577) XI 141, XII 120, 204, **Margrethe** (†1575) XV 245, **Niels** (1373) X 378, **Niels** (1410) X 378, **Niels** (†1551) X 379, XII 120, 204, **Torsten** (ca 1330) X 378, **Ugod** († ca 1370) X 378
- Rothaus Juan A.** (1911) XV 315, **J.A.** (1932) XII 156
- Rothe Andreas Bjørn** (†1840) IV 254, **Carl** (†1846) III 264, **Caspar Peter** (†1784) XIII 307f, **Christian** (1810) III 132, **Christian** (1817) XI 296, **Christian** (†1852) I 365, III 262ff, **C. R.** (1865) III 313, **Harald** (†1848) I 365, III 313, XV 33, **Tyge** (†1795) IV 251ff
- Rothfjelder Hans Diepholt v. Dehn** (†1665) XI 20f
- Rothkirch Christian** (†1687) VIII 235, **Kirsten** (†1706) IX 107, 324, **Sophie** (1709) XII 259f, **Wenzel** (†1655) VIII 234f, XIV 70
- Rottebøll Chr. Michael** (†1894) X 331, **Chr. Michael** (†1928) X 331, **F.** (†1866) III 45, **Henning** (†1891) X 331, **Henning Nicolay** (1953) X 332, **Jens Laasbye** (†1824) XIV 153, **Jens Michael** (†1912) X 331
- Rougtved Christoffer** (†1773) X 287, XI 157
- Roulund Carl Emil** (†1886) X 416, **Hedvig Elisabeth** (1913) X 415, **Johanne Lucia** (1913) X 415, **Oline** (†1900) X 104, **Rasmus** (1824) III 132
- Rud Anne** (1509) XV 202, **Anne** (†1533) IX 338, **Birgitte** (†1645) IV 307, **Borkvard** (†1674) VI 374, **Christen** (†1475) XIV 226, **Corfitz** (†1630) VI 86, IX 11f, 291, **Eiler** (†1618) VI 374, **Erik** (†1577) VI 86, 341, IX 10, 290, XV 203, **Hans** (†1545) III 384, **Helvig** (†1638) IX 292, **Henrik** († ca 1513) IX 338, **Jens** (1436) XIV 226, **Johan** (†1609) IX 70, XV 204, 212, **Johanne** (1575) III 386, **Jørgen** (†1429) III 167f, IV 11, VIII 215, **Jørgen** (†1504) IX 70, XV 202, **Jørgen** (†1571) III 171, 180, VI 373, **Knud** (†1554) III 169f, XV 202, **Knud** (†1589) X 119, 128, **Knud** (†1611) VI 342, IX 10f, 145f, 290, **Knud** († ca 1620) III 171f, **Lene** (†1671) III 172f, **Mette** (†1596) VI 320, **Mikkel** († ca 1401) III 168, 383f, IV 11, **Otte** (†1511) III 169, **Otte** (†1565) X 119, 126, XV 203, **Peder** († ca 1504) III 384, **Peder** (†1559) III 384ff, **Peder** (†1592) VI 342, **Sophie** (†1555) IX 338, **Vilhelm** (1429) III 384
- Rudbek Niels** (ca 1440) XIII 383
- Ruge Carl August** (†1918) XV 235, **Ejler John** (1950) V 188
- Rugaard Erik** (1804) XIV 301
- Rumohr Anna** (†1711) I 273, VII 343f, **Augusta Elisabeth v.** (†1728) I 392, IX 309, XI 189f, XIII 167, **Benedict Frederik v.** (1703) XVI 118, **Cai Detlev** (†1714) VI 380, **Ditlef** (†1609) XVI 230, **Ditlev** (†1678) IV 395, **Nicolaus** (1699) VIII 336
- Ruse Henrik** (†1679) se **Rysensteen H.**
- Ryan Philip** (1800) II 71
- Ryberg Christen** (1794) XI 84, **Johan Christian** (†1831) V 329, IX 85*ff, 103*ff, **Niels** (†1804) V 325ff, IX 100ff, 103*
- Rübner M. T.** (1842) XI 297
- Rygaard Christen** (†1722) XIII 351, **Hans Peter** (1857) XII 340, 347, XIII 215, **Peter** (1880) X 288f, **Søren** (†1769) XIII 351
- Ryning Johannes** (ca 1354) XI 34
- Rysensteen Henrik** (†1679) XII 405ff, XIII 33, **Johanne Marie** (†1712) XI 310, XII 408, XIII 34
- Rytter Anders** (ca 1535) XI 311, **Anders** († ca 1618) XII 311, **Oluf** (1491) XII 311, **Oluf** († ca 1559) XII 311, **Aage L.** (†1961) XI 106
- Rytze Peder** (1330) IX 64
- Rützebech Poul Einar** (1946) X 96
- Ræder Axel Severin** (†1886) VI 338, **Johan Carl Fritz Baur** (1906) XIII 203, **Victor** (1896) III 396
- Rod Elna** (1479) VI 275, **Las** († ca 1479) VI 268, 275, **Lave** (ca 1390) XIII 52, **Lave** (1453) XII 278, XIII 52
- Rodslet Christian** (1947) IX 355
- Rømer Christian** (†1932) XII 77, XIV 46, **Chr.** (1914) XI 275, **Mette Christine** (†1773) XII 390, **Ole** (†1710) I 331
- Rømer-Bruhn Heinrich C. J. H. v.** (1912) XIII 191
- Rønberg O. P.** (†1860) XV 274
- Ronne Klara Marie** (†1741) XII 320
- Rønnenkamp Christian** (†1867) IV 196ff, 210
- Rønning Niels** (1326) VII 174f
- Ronnow Anne** (†1543) VIII 240, 375, **Anne** (†1608) VII 56ff, 80, VIII 378, **Anne** (†1640) XII 128, **Birgitte** (†1590) VII 66, 330, **Claus** (†1486) VIII 77f, **Corfitz** (†1494) VIII 374f, **Ejler** (†1565) VII 330, VIII 78f, 377ff, **Inger** (†1548) V 235, **Joachim** (†1544) VIII 377, **Karen** (†1592) VIII 80, X 164, 265, **Markvard** (†1506) VIII 78, 376
- Rørbye Emilie** (†1868) V 322, **Ferdinand Chr.** (1837) X 237
- Rordam Kr.** (1904) XII 375
- Rorsgaard P. C.** (1924) XIII 30, 111
- Raaden Henrik v.** (†1577) VII 174
- Raae P.** (1889) XII 398
- Raastrup Christen** (†1883) XII 255, **Inger** (1912) XII 255, **N els** (1848) XII 255

S

- Sagen Trygve** (1921) X 197
- Sally Henning** (1954) XV 402
- Saldern Elisabeth Sofie** (†1850) XII 89
- Salomon Wulf** (1804) XI 331
- Salomonsen Hans Christian** (1791) XIII 395, **Lurs** (1791) XIII 395
- Saltensee Edet** (ca 1460) XII 31, **Erik** († ca 1379)

- IV 320, *Jep* († ca 1410) XII 31, *Laue* († ca 1456) XII 31, *Mikkel* (1467) XI 357, *Niels* (1346) IV 200, *Oluf* (1351) VI 9
- Samitz Philip Gotfred** († 1762) XII 200, 206
- Sand Jens** († 1770) X 187, *Jens Kjerulf* (1805) XII 207
- Sandberg Anders** († 1567) XIV 42, 226, 292, 298, *Anders* († 1677) XI 287f, XIV 299, *Christiern* († ca 1540) XIV 8, 42, 298, *Helle* († 1660) XII 83f, *Helvig* († 1700) XII 234, *Henrik* (1441) XIV 297, *Henrik* († 1651) X 193, *Kirsten* († 1647) XIV 222, *Mads* (1597) XIV 42, 222, *Magdalene* (1592) VII 385, *Mikkel* († 1616) VII 383f, VIII 56, *Niels* († 1581) VII 382f, *Oliver* († 1908) I 396, *Sophie* († 1649) X 201f, *True* (1812) XV 234, *Tyge* († 1587) XIV 293, *Ulrik* († 1636) X 193, XIV 298f, *Ulrik* († 1668) X 193
- Sander Frederik** († 1893) VIII 342, *Jørgen Frederik* (1959) VIII 342
- Sandholt Claus Hendrik Munk** († 1848) IV 26f, *Peter B. W.* (1865) XIII 197
- Sappi Anna** (ca 1400) XVI 88, *Peter* (1390) XVI 87
- Sass Amdi** (1883) XI 290, *Bendix Wilhelm* († 1883) XI 289f, *Georg* († 1925) XV 343, *Matthias Wilhelm* († 1866) X 385, XI 289
- Saubrey Erik** (1917) VIII 119
- Saxesen Christian** (1797) XIII 387
- Saxtorph J. V.** († 1889) XIV 342
- Scarvin Frederikke Christiane** († 1768) VII 264
- Scavenius Carl Christian Brønnum** († 1915) V 415, *Carl Sophus* († 1901) V 414f, *Carl Sophus* († 1961) V 415, *Christian* († 1732) IV 74, *Erik Julius Chr.* († 1962) X 95, *Frederik* († 1923) IV 350, *Jacob Brønnum* († 1820) I 203, II 71, IV 326, 346ff, V 407ff, *Jacob Brønnum* († 1850) V 86, *Jakob Frederik* († 1915) I 256, IV 349f, *Lucas Frederik* († 1832) V 409, *Otto Jacob* († 1913) V 88, *Peder* († 1685) I 335f, III 155, *Peder Brønnum* († 1868) IV 348f, V 380, 409ff, *Peder Brønnum* († 1914) V 380, X 93ff, *Per* († 1949) I 256
- Schack Bolette** († 1828) XII 287, *Dorothea Sophie* († 1771) XV 66ff, *Frederik Christian* († 1790) IV 76f, 273, XIV 151, XVI 24f, *Hans* († 1676) 18ff, 64*ff, 66*ff, *Hans* († 1704) VI 119, *Hans* († 1719) XVI 73ff, *Hans* († 1796) XVI 76ff, *Hans* († 1814) XVI 83, *Hans* († 1905) XVI 83f, 96, *Hans* († 1930) XVI 86, 96, *H.M.* (1912) XIII 168, *Joachim* († 1700) VI 118f, 237, XIII 364, *Johan v.* († 1748) III 109, *Knud Bille* († 1821) II 83, IV 77, XVI 25f, *Niels* († 1810) XII 287, *Niels Rosenkrantz* († 1731) VI 119, 238, *Otto* († 1719) VI 119, 237, *Otto Didrik* († 1683) IV 396, XVI 20, 70ff, *Otto Didrik* († 1741) XVI 75f, *Otto Didrik* († 1809) 80ff, *Otto Didrik* († 1856) XVI 83, *Otto Didrik* († 1949) 84*ff, 96, *Preben Brahe* (1798) XIV 151f, 175
- Schack-Rathlou Joachim Otto** († 1800) XV 66ff*
- Schade Jacob Cornelius** († 1884) XII 224
- Schaffalitzky de Muchadell Albricht Christopher** († 1797) VIII 205ff, IX 32f, 43f, *Albrecht Christopher* († 1858) VIII 110, 209, IX 33f, *Albrecht Christo-*
- pher Carl Ludvig* († 1939) VIII 212f, IX 34f, 44, *Carl Henrik Ditlev Vilhelm* († 1901) VIII 110f, *Erik* († 1888) VIII 213, IX 35f, 44, *Erik Engelke* († 1905) VII 407, VIII 111, 210f, 297, IX 34, *Erik Skeel* († 1833) VIII 208f, IX 33, *Jacob Fr.* († 1776) II 364, *Johan Ludvig* († 1894) VIII 297, *Ludvig Sophus Vilhelm* († 1923) VIII 297, *Michael* († 1922) IX 36, 44, *Ove* († 1890) VI 318, VII 407
- Schalk Henricha Christine Wilhelmine** (1767) VIII 388, *Poul Henrik* († 1765) VIII 387f
- Schandorff Peter** (1804) XIV 196
- Schandorff Andreas Chr.** († 1849) X 152
- Schartau Johannes** (1823) III 304, 319
- Schauboe J. Th. Suhr** (1930) XIV 167
- Schebye Alexander** († 1801) IX 243, *Jens Dreyer* († 1796) IX 235f, *Laurids* († 1787) IX 235, 242f
- Scheel Carl** († 1937) XIV 153, *Christen* († 1731) XIII 142, 167f, 178f, XIV 118f, 207, 217, *Christen* († 1771) XIII 178, XIV 121, *Christen* († 1844) XIV 122, *Christen* († 1926) XIV 123, *Christiane* († 1910) XIV 153, *Christiane* († 1918) XIV 123, *Frederik Christian Rosenkrantz* († 1912) I 356f, XV 252, *Frederik Christian Rosenkrantz* († 1897) I 357, *Frederik Vittinghof v.* († 1691) I 252, III 44, 56, 80, VII 113ff, *Henning* († ca 1719) VIII 63, *Henrik Jørgen* († 1862) I 356, XV 251f, *Henrik Jørgen* († 1917) I 357, XV 253, *Jørgen* († 1786) XIII 142, 172, 178, XIV 120f, 208, 218, *Jørgen* († 1825) XIII 168, 181, XIV 121f, 208, 219, *Jørgen* († 1889) XIII 183, XIV 122f, *Jørgen Carl* († 1944) XIV 123, 353, *Kresten Fr. Adam* († 1957) IX 177, XIV 153, *Lucie Charlotte* († 1839) VII 264, *Sophie Charlotte* († 1732) VII 115, *Ulrik* († 1925) IX 176
- Scheel-Plessen Carl Gabriel Joachim** († 1932) I 334, 385, *Carl Ludvig August Hugo Gabriel* († 1948) XIV 23, *Carl Theodor August* († 1892) I 334, 385, V 41f, 130, *Louise Emma Augusta* († 1939) XIV 23, *Magnus Wilhelm Carl Hugo* († 1876) XIV 22, *Mogens Joachim* († 1853) I 333, 385, II 235, IV 93, V 41, 49, 130f, XIV 22, *Otto Wulff Heinrich Bernhard* († 1888) XIV 22, *Wulff Heinrich Bernhard* († 1876) XIV 22
- Scherewein Carl Leopold v.** († 1779) IX 48
- Scherup v. E.** (1918) XIII 203
- Schibbye Martin Nicolai** (1855) XII 269
- Schibsted Christen** († 1865) X 384, J. (1885) X 385, M. (1812) X 189
- Schiern Fr.** († 1828) X 232
- Schiernbeck Andreas** († 1754) XV 166
- Schierner Ove** († 1745) XII 299f
- Schilden Hans** († 1816) se Schilden-Huitfeldt H. *Rosalie v. Oppen* († 1872) XIV 94
- Schilden-Huitfeldt Hans Heinrich v.** († 1822) XIII 168, *Hans Heinrich v. Fricius v.* († 1816) XIV 93
- Schildern Hedvig Sophie v.** (1728) V 282, *Rabe v.* († 1680) V 281f
- Schimmelmann Adelaide** (ca 1831) II 391, *Carl. Gustav Ernst* († 1922) XI 66, *Ernst Conrad Ditlev Carl Joseph* († 1885) II 227, XI 66, *Heinrich Carl*

- († 1782) I 69, II 225f, XI 58ff, 74 103*ff, *Heinrich Carl* († 1890) X 66, XI 66, *Heinrich Ernst* († 1831) I 69f, II 225, 387ff*, XI 35ff, 62ff, *Joseph Frederik Carl* († 1833) II 227, XI 66, *Ludvig Heinrich* († 1793) I 231, *Werner Ernst Carl* († 1941) I 70, X 66, XIV 144, XV 181
- Shindel Conrad v.* (1759) I 202, *Henrik Leopold v.* (1719) IX 341
- Schionning Anders* († 1693) XI 354, *Lorens Chr.* (1795) XII 254
- Schiørring Chr. B.* (1949) XII 100, *Chr. Sev.* (1823) X 118, *Geo K.* (1929) I 218
- Schiøtt Mads Johan Buch* († 1866) XIV 273
- Schiøtz Jochum v. d.* (1678) VII 229
- Schiøtz-Christensen Ulf* (1927) VIII 52
- Schlabendorff Louise Charlotte* († 1737) VII 101
- Schlegel Johan Friedrich Wilhelm* († 1836) I 242f, IV 93
- Schmedes Hakon* († 1938) X 205
- Schmettau Sophie Amalie* (1857) I 243
- Schmidt Axel V.* († 1928) XIV 256, *Chr.* († 1823) VI 316, VII 125, *Chr. Jakob* († 1871) VII 125, *C. N.* († 1858) XI 397, *Daniel* (ca 1870) I 192, *Goffred* (1760) XV 147, *Henrik* († 1793) XV 372, *Jens* († 1754) XI 243, *Johan* († 1849) VII 125, *Johan Henrik* (1685) V 318f, *Josias Daniel* († 1872) IV 27, *Josias Daniel Chr.* († 1883) IV 27f, *Jørgen* († 1814) XV 61, *Kay* (1950) XIV 256, *Laurids* (1699) VIII 336, *Laurids Bartholin* († 1820) X 275, *Mads* († 1760) XII 268, *Paul Richard* (1905) VII 386, *Rasmus* († 1866) XIV 316
- Schmidt-Bay W.* (1913) IX 413
- Schmidten Johan Fr. v.* († 1830) XV 280ff, *Ulrik Christian v.* († 1828) I 187, 338, V 321, IX 64f, XI 330f, 337, XII 69, 353, 398, 411, XIII 308, 311, XV 314f*
- Schmidth Dorothea* (1860) XII 347
- Schmit-Jensen Ejnar* (1933) XIV 284, *Margrethe* (1964) XIV 284
- Schmiegelow Eigil* (1927) XV 80
- Schnack Clara* (1927) V 389
- Schnackenburg G. G.* († 1846) XV 334
- Schnell Helle Dortha* (1717) XI 359, *Jakob* († 1826) I 226, III 274
- Scholten Henrik v.* († 1750) VII 240, XIII 401, *Jobst Gerhard v.* (1822) V 321
- Schophuus Lars* (1740) XIII 107
- Schou Christen* († 1854) X 288, *Eigil* (1923) XV 391, *Einar Viggo* († 1925) XV 225f, *Hans* († 1857) X 183, XI 31, *Henrich* († 1775) XI 114, *Herbert* († 1902) XV 226, *Niels* († 1812) XIII 136, *Sv.* (1927) XI 144
- Schouboe Jens* (1694) IX 206
- Schourup W.* (1918) IV 116
- Schoutrup Jens* († 1830) XV 342
- Schow Henriette Elisabeth* († 1859) IV 174, V 58
- Schrader Margrethe Cathrine* (1743) XI 23
- Schrøder Frederik* (1711) V 137
- Schrøder Hans* († 1699) se *Lovenhielm Hans, Holger* (1943) I 228
- Schubart Sybille* († 1828) VIII 184ff
- Schuchardt Fr. Jørgen* (1828) XI 157, *Johan Conrad* († 1819) X 65, 161, XI 46, 261, XIII 191, 214f, 250
- Schulenburg Leopold Wilhelm v.* (1834) XVI 132, *Werner v.* († 1810) XVI 132
- Schulin Frederik Ludvig* († 1781) II 353f, *Johan Sigismund* († 1751) II 350ff, *Johan Sigismund* († 1880) II 354f, *Johan Sigismund* (1900) XII 89, *Sigismund* († 1892) II 355f, *Sigismund Ludvig* († 1836) II 354, *Sigismund Ludvig* († 1929) II 355, *Sophie Hedeveg* († 1866) III 26, *William* († 1948) se *Schulin-Zeuthen W.*
- Schulin-Zeuthen Christian Frederik* († 1873) III 27, *Christian Julius William* († 1919) III 27f, *William* († 1948) III 28, VIII 53
- Schult Diderik* († 1704) VIII 262f, IX 156f, *Jørgen* († 1652) VIII 261, *Sophie v.* (1687) VIII 235
- Schultz Chr. Ulrich* († 1709) XIII 67, *Johan Frederik* († 1851) X 93, *I. F.* (1854) XV 62, *Maren* († 1746) XIII 331f, 345, 357, *Ole* († 1865) X 288, XII 341
- Schumacher Kirstine Cathrine* († 1754) IV 48, *Nikolaj Fr.* (1775) III 192
- Schurmann Johs. Nic.* († 1834) VII 406f
- Schuster Bertram Samuel* (1758) I 231
- Schwanewede Alhed Magdalene* (1709) XI 142, *Herman Frans* († 1697) XIII 16, 393
- Schwartzfeldt Karl Bernhard Kraker v.* (1920) XIII 211
- Schwensen Chr.* (1964) XI 173, *E. S.* (1922) VIII 53, *Kai S.* (1935) I 396, *Jørgen* († 1938) XI 172, *P.* (1879) IX 355
- Schwerin Otto Jakob* (1681) XII 245
- Schwertfeger J. H.* († 1878) XVI 232
- Schwichtenberg Henrik* († 1686) XI 135
- Schütte August Theodor* († 1889) XI 157, 274, 284, XIII 280, XV 180ff, 372, *Gudmund* († 1958) XII 125, *Herluf* (1953) XII 126, *Ludvig Theodor* († 1915) XII 125, XV 181
- Schytte Chr.* († 1687) XII 205, *F. W.* (1855) IX 354, XV 142
- Schütz Chr. Ludvig* († 1812) V 86
- Schäffer Friedrich Christian* (1780) I 241f
- Schäffer Otto* (1922) VIII 120
- Schöller Carl-Gustav Grüner* († 1903) IX 213, *Caspar* († 1719) IV 57f, *Christian* († 1778) IX 209f, *Christian* († 1858) IX 212f, *Chr. Emil August* († 1932) IX 213, *Gustav Grüner* († 1810) IX 210f, *Herman* (1705) IV 208, *Kai Chr. Carl* († 1951) IX 213
- Schönaich-Charolath Emil v.* (1877) XV 225, *Lucie v.* († 1903) VI 140
- Schonau A. W.* (1848) X 34, *Flora* († 1879) XII 398, *Fr. Chr.* (1808) XII 398
- Schönbach Hans Friderich v.* (1733) III 251, *Johan Christopher v.* († 1726) III 249f, *Johan Christopher v.* († 1785) III 251, *Margrethe Elisabeth* (1693) IV 72, *Susanne Christine v.* († 1722) III 379, *Susanne Lovise v.* (1733) III 251
- Schonheider A.* (1855) XIII 197
- Schanning Jacobus Dionysius Johannes* (1801) IV 96

- Schaarup Christian J.* († 1802) X 160, *Kirstine* († 1837) XI 391f
- Secher Ancher Jørgen* († 1803) XIV 410ff, *Christen Høst* († 1825) XV 390, *Edel* († 1768) XIV 410, *Edel* († 1865) XI 337, *Hans* († 1893) XIV 259, *Jacob Bergh* (1823) XIV 244, *Jeramias Müller* († 1836) XV 282, *Johan Andreas Neergaard* († 1895) XIV 260, *Julius Nicolai* († 1923) XII 264, *Jørgen Mørch* († 1852) XIV 259, 341, 362f, 413, *J. B.* (1810) XV 149, *J. M.* (1839) XI 157, *Markus Peter* († 1831) XI 199, XIV 412, *Mathilde Sophie* (1831) XI 199, *Mathias* († 1794) XI 198f, 204, *Niels* († 1768) XI 198, *Niels* († 1808) XIII 191, 214, 250, XIV 341, *Niels Ancher* († 1829) XIV 412f, *Niels Jørgen* († 1838) XIV 395, *Ole* (1804) XV 149, *Ole Christian* († 1779) XI 375, *Peder Nicolai* († 1819) XIV 395, *Peter Nikolai* († 1872) XIV 259, *Peter Nicolai* (f 1858) XIV 259f, *Rasmus* (1829) XIII 280, XV 134ff
- Sechmann Frederik* († 1750) VII 35
- Seefeld Christen* († 1685) XI 148, XIV 150, *Christoffer* († 1612) XI 42, *Claus* († ca 1671) XI 135, *Elna* (1514) XI 278, *Enevold* († 1557) XI 81, 129, *Enevold* († 1641) XI 82, 134, 141, XI 217, *Enevold* († 1643) XI 42, 72, 119, 160, *Hans* (1613) XIV 204, 217, *Ingeborg* († 1695) X 395, *Jakob* († 1599) XI 81f, 130ff, 353, XIV 203, 217, *Jakob* (1634) XI 82, 141, 148, *Jens* († 1502) XI 41, *Jens* († 1538) XI 80f, 129, *Jens* (1542) XI 42, *Jep* (ca 1400) XI 41, *Jørgen* (1477) XI 41, *Jørgen* († 1662) XI 42, 52ff, 72, *Jørgen* († 1666) I 336, XI 134f, 148, 328, XII 268, XIV 150, *Jørgen Tyge* († 1723) IX 207, *Knud* († ca 1680) X 370, *Laurids* († 1552) XI 42, *Laurids* († 1688) XII 268, *Marine (Maren)* († 1678) XI 42, 110, *Mogens* († 1739) XIV 150, *Morten* († 1477) XI 41, *Niels* († 1518) XI 42, *Oluf* (1477) XI 41, *Otte* († 1565) XI 42, *Peder* († 1674) XI 141f, *Sophie* (1477) XI 41, *Sophie* (1751) XIV 163, *Viffert* († 1565) XI 42, *Viffert* († 1662) XI 42, 72, 119
- Seemann Jacob* (1680) IX 206
- Seerup Jens* († 1684) XI 396, *Jens* († 1739) XIII 126, 257
- Segebaden Georg Fr. v.* (1730) V 356
- Segelcke Axel Rosenkrantz* († 1881) X 318, *Severin Peter Vincentz* (1912) X 318
- Sehested Anders* († 1799) VII 150, VIII 38f, *Anders* († 1819) VIII 39, *Andreas Michael* († 1850) VII 207f, *Anne* († 1621) X 208, 352, *Axel* († 1676) V 285, XV 146, *Axel* (1692) XIII 43, *Beate* († 1697) IX 247, *Birgitte Elisabeth* († 1804) XII 361, *Birgitte Sophie* († 1755) XI 256, XII 58, 361, *Birgitte Sophie Elisabeth* († 1841) XII 21, 361f, *Cathrine* († 1670) I 273, VII 23, *Christen* († 1657) VII 330f, XV 145f, *Christiane Sophie* († 1693) IX 379, *Claus* († 1612) XI 383, XII 178, 368, *Claus* (1691) III 73, *Claus* (1695) XIII 400, *Einar* (1891) I 256, *Eleonora Marie* († 1696) III 56, VII 115, *Elisabeth* († 1705) XV 246f, *Elisabeth* († 1725) XI 256, *Else Margrethe* (1755) XI 257, *Erik* († 1683) VII 331, X 272, *Erik Christian* († 1757) VIII 73ff, *Evald* († 1589) XI 119, *Frederik* († 1726) XI 256, XII 58, 360f, 372, XIII 400, *Frederik Jørgen* († 1849) VII 401f, *Hannibal* († 1666) VIII 381, IX 146, 379, XI 384, *Hannibal* († 1924) VIII 42, *Holger* (1756) XII 149, XIII 43f, *Holger* († 1811) XIII 87f, *Ieer Nicolaj* (1724) XI 142f, 384, XII 20, 28, *Jens* († 1555) XII 178, 387f, *Jens* († 1628) XII 388, *Jens* († 1696) XII 389, *Jens* († 1730) X 158, XII 229, 237, *Jens* († 1752) XIII 43, *Jens* († 1773) XII 361, *Jens Steen* († 1698) VII 147f, *Johan Fr.* († 1785) XIV 255, *Johan Frederik Gyldenstjerne* (1814) I 211f, *Jørgen* (f 1885) VIII 42ff, *Karen* († 1672) XI 328, XII 268, XI 150, *Knud* († 1659) XIII 43, *Malte* († 1592) XII 178, 388, *Malte* († 1661) X 129, 157, 161*, XII 369, XV 152, *Malte* († 1712) XII 228, *Malte* († 1754) XV 76, *Margrethe* († 1715) VII 331, *Mette* († 1673) XVI 51f, *Mette* (ca 1726) XII 148, *Mette Margrethe* (1701) VIII 386, *Mette Sophie* († 1824) XV 77, *Mogens* († 1657) VIII 24f, XI 384, XII 388f*, XIII 43, *Niels* († 1627) XII 83, *Niels* († ca 1681) VIII 25f, *Niels* († 1745) VIII 36f, XII 299, XIII 43, *Niels* († 1787) VII 151, VIII 39, *Niels* († 1821) XII 361, 373f, *Niels Frederik Bernhard* († 1882) VIII 39ff, *Otto* († 1718) VII 331, *Sophie* († 1706) X 193, *Sophie Amalie* († 1793) VIII 287, *Steen* († 1611) XI 368, *Thomas* († 1609) XIII 32, *Øllegaard* († 1717) VII 61
- Sehestedt Christian* († 1740) VII 178, 293f
- Seidelin Claus* (1807) V 194, *Else Johanne* († 1809) X 287, *Hans* († 1752) III 44, 372, *Søren* (ca 1749) III 34, XIV 140
- Selby Charles August* († 1823) I 254, V 186, 194, 208f, VI 51f, *Charles Borre* († 1849) VI 52
- Selchau Christian Andreas* († 1816) III 192f, 220ff, *Christian Andreas* († 1893) III 193f, *Christian Henrich* († 1788) III 219f, *Chr.* (1908) III 166, *Jens Christian* († 1829) III 193*, *Michelle Christiane* († 1914) III 194
- Selchau-Mark N. A.* (1953) XIV 75
- Selle Helvig Brochenhuus* († 1773) XII 260f, *Peder* († 1720) XII 260
- Selmer Frederikke Marie* (1737) I 239, *Ole* (1929) XII 172
- Serine d'Acqueria Joseph Louis Bruno David de* († 1853) XV 157*f, 166, *Oscar Ferdinand* († 1880) XV 166
- Serlin Claus* († ca 1450) I 343, *Lauris* (1561) III 207, *Sophie* († 1488) I 343f
- Sested Jørgen* († 1618) XV 322f
- Sevelsted A.* († 1942) XII 367, *F.* (1942) XII 367
- Severin Jakob* († 1753) X 58ff, *Maren* (1805) X 212
- Sichel E. N.* (1927) III 126
- Sidenborg Margrethe* (1729) VI 321f
- Siersted Niels* (1746) VI 362, 368
- Simonsen Anders* (1915) IX 327, *Andreas* († 1733) IX 361f, *Bent* († 1843) IX 176, *Bonde* († 1765) IX 343, XV 342, *Carl Emil* (1935) IX 327, *Christian* (1688) III 388, *Christian H. R.* († 1889) IX 176, *Hans* († 1768) IX 361f, *J.* (1674) XI 113, *J. Chr*

- E.* (1945) VII 172, *Simon Henry* (1941) IX 327
Simonsgaard H. (1947) VI 300
Sjællandsfar Bodil (ca 1370) VI 156, *Erik* († ca 1370) VI 156, *Jens* (1291) IV 247, *Margrethe* († ca 1327) IV 247
Sjelle Anders († 1822) XIV 74
Skade Anne (1645) XII 128, *Christopher* (1655) III 207, XIV 408, *Elsebeth* († ca 1689) XIV 304, *Frederik* (1658) XIV 408, *Hans* (1638) XIV 303f, *Judithe Cathrine* († 1678) XIV 408, *Kirsten* (ca 1670) XIV 304, *Ove* († 1664) XIV 408
Skadeland Las (1435) XI 394, *Laurids* († 1508) XI 394
Skaftø N. P. Th. (1906) VI 278
Skale Anne (ca 1490) XV 273, *Ove* († ca 1490) XV 273
Skandorff Peder († 1813) XIII 271
Skarpenberg Gotschalk (ca 1360) XII 117, *Johan* (ca 1420) VI 373, XII 101, 176, 198f
Skave Birgitte († 1636) IV 265f, *Herluf* († ca 1505) IV 264, *Herluf* († 1583) IV 264f, *Jakob* (ca 1335) IV 263f, *Jens* († ca 1408) IV 264f, *Mourids* († 1532) IV 264, *Niels* († 1452) IV 264
Skeel Albret († ca 1500) XII 145, 170, *Albret* († 1568) X 345, XII 170, 253, XIV 8ff, *Albret* († 1609) XII 145f, *Albret* († 1639) XII 171, XIV 13, 159, 227 236, *Albret* († 1667) X 272, XIV 228, 235, *Albret* († 1709) VIII 36, *Anders* († ca 1458) XII 170, *Anders* († ca 1558) XII 145, 170, 253, *Anders* († 1702) VIII 26, 36, X 356, XIII 189, *Anders* († 1776) X 44, 357f, *Anne* (1639) XII 171, *Anne* († 1662) XI 335, *Beate* († 1644) X 42, *Berte* († 1720) XIV 160ff, XV 146f, *Birgitte* († 1699) IV 64f, XII 223, *Birgitte* († 1737) I 362ff, 370, 381, IV 414, V 148, *Charlotte Amalie* († 1729) XIV 12*ff, 162, *Charlotte Amalie* († 1763) I 355, 364f, 370f, *Christen* († 1595) X 345, XII 170, XIII 175f, XIV 12f, *Christen* († 1659) IV 62ff, 288, 307f, IX 40, XIV 13ff, 159f, *Christen* († 1670) X 42, 211, 345, XV 212, *Christen* († 1688) III 23, VI 133, 236, 270, VII 292, X 209, XIII 178, XIV 116, 206, 217, *Christen* († 1691) VII 292, *Christen* († 1709) IV 291f, 309, 366, *Christen* († 1731) se Scheel Chr., *Christoffer* († 1699) VIII 203, X 356, *Chr. Fr. Erik* († 1837) XV 380, *Claudine* (1887) X 374, *Claus* (1496) XIII 53f, *Claus* († 1590) XIII 353f, *Dorte* († ca 1630) XII 253, *Edel* († ca 1555) XIII 55, *Elisabeth* († 1760) VIII 36, *Elisabeth Sophie* († 1690) III 24, VII 292, *Erik* († 1729) VII 189, VIII 72, 203, 381, *Erik Vilhelm Robert* († 1884) X 66, *Frederik Christian* († 1798) VIII 28f, 287, X 347, 358ff, *Hans* (ca 1520) XIII 206, *Herman* († 1555) XII 146, *Holger* († 1764) III 34, IV 107, VIII 27f, 381f, X 357, *Ida* († 1749) VIII 72, 203f, *Ide* († 1684) IV 266, 272, X 115, 345, *Ide Sophie* († 1704) X 101, 108, *Ingeborg* († 1604) X 73, 80ff, 100, 240, 265, 295, XV 396, *Ingeborg* († 1655) XI 108, 112, XII 147, XV 332, *Jørgen* († 1631) XII 171, XIII 176ff, XIV 116, 204ff, 217, *Jørgen* († 1695) VI 133f, 270, XIII 141, 178, XIV 116ff, 204, 217, *Jørgen* († 1696) VIII 36, 202f, XIII 189, *Jørgen* († 1704) VIII 36, *Jørgen Erik* (1767) VIII 382, *Jørgen Erik Fr.* († 1849) X 361f, *Jørgen Erik Fr.* († 1918) X 363, *Karen* († 1601) X 345, *Karen* († 1610) XII 147, *Kirsten* (1649) XI 112, XII 147, *Lars* († 1538) XII 145, *Margrethe* († 1671) X 345, *Mogens* († 1694) I 362, 368, IX 292f, X 284, 353, XIV 15ff, *Mogens* († 1729) VIII 36, 72, *Niels* († 1561) XIII 106, 207, XV 162*ff, 396, *Otte* († 1634) X 42, 115, 240, 345, *Otte* († 1644) VIII 35f, X 353, XII 222*, XIV 228, 236, *Otte* († 1695) I 363, 369, IV 288f, 309, 366, *Otte* († 1696) X 100f, 108, 115, 346, 354ff, *Otte* (1709) IV 366, *Otto* († 1945) X 374, *Otte Tyge* († 1902) XIV 290, *Ove* († 1723) X 102, 108, 340, 356f, *Ove* († 1898) X 363, *Sophus Fr. Erik Otto* († 1897) X 362f, *Sophus Peter Fr.* († 1826) X 361, 374, *Thidericus* (1387) V 111, *Vibeke* († 1685) IV 354, XII 222f, *Vilhelm Mathias* (1767) VIII 382
Skibbild Mette (1956) XII 367, *O* († 1932) XII 366f
Skibsted Christian (1901) XIII 59, *Mikkel* (1805) X 397
Skinkel Bernike († 1418) IX 184, 216, 288, 375, *Borkvard* († ca 1483) VII 393, *Cecilie* († ca 1482) VII 87, IX 184, *Charlotte* (1794) XIII 127f, *Dorte* († 1673) VII 229, *Frederik* († 1794) XIII 127ff*, *Herman* (1443) IX 288, *Hilleborg* († 1494) IX 288, 375, *Ide* (1683) IX 276, *Johan* († ca 1485) VIII 131f, 155, *Jørgen* (ca 1453) VIII 131f, *Jørgen* († 1560) VII 394, *Kirsten* (1489) VIII 155, *Knud* († 1669) XIII 67, *Laurids* († 1533) VII 32, VIII 133f, *Laurids* († 1670) VII 395, *Ludeke* († ca 1412) VIII 130f, *Morten* († 1481) VII 32, *Morten* († 1614) IX 231f, *Morten* († 1679) XII 279, XIII 67, *Morten* († 1690) IV 324, VII 396, IX 131, 282, *Niels* († 1440) VII 393, *Niels* († 1617) VII 394, *Otte* († ca 1448) IX 184, 288, 375, *Otte* († 1512) VII 393f, *Otte* († ca 1519) VIII 132, 155, IX 106, *Otte* († 1532) VII 32, *Poul* († 1565) VIII 133, IX 230f, *Poul* († ca 1640) IX 232, *Rigborg* († 1572) VII 32, *Rudolf* († 1700) V 203, *Sten* († 1711) V 203
Skjernow Iver (1461) XIV 189, *Markvard* († ca 1440) XIV 189, *Markvard* († 1461) XIV 189, *Markvard* († 1499) XIV 189, *Niels* († 1560) XIV 189, *Peder* (1386) XIV 189
Skou Kristian († 1958) XV 381f, *Niels* († 1930) XV 307f, *Niels* (1930) XV 308, *Preben* († 1954) IX 62
Skov J. M. (1945) XII 167, *Kjeld* (1962) XII 167, *Kristen* (1962) XII 167, *M* (1925) XIII 366
Skow Ane Dorothea (1831) XI 409, *Anton Frederik* († 1828) XII 340, *Christian* († 1832) XII 77, *Matthias* († 1825) XII 77, *Matthias* (1869) XII 77, 374, *Mogens Christian* († 1818) XII 76, 340, *Peder* († 1781) XII 76, *Peter* († 1848) XII 77
Skougaard Anders († 1581) VII 187f, *Hans* († 1580) VII 187, *Kirsten* († ca 1361) X 227, 299, *Margrethe* († 1615) VII 188, *Niels* (ca 1330) X 227, 299, *Stig* (ca 1300) X 155, 207f, 227, 299
Skram Anne († 1612) XIII 154, XV 9, *Bege* († ca

- 1562) XV 144, *Christen* (1487) XIII 70, 301f, XV 137, *Dorthe* (ca 1613) XIII 72, *Ellen* († ca 1499) XIII 70, *Elsebe* (1608) I 391, XI 372, XIII 305, XIV 179, *Erik (Fasti)* († 1568) XI 388, XIII 70f, 148ff, XIV 398, *Erik* († 1607) XII 395, XIII 71, *Hans* († ca 1630) XIII 229, 265, XIV 398, *Iver* (1573) XII 318, XIII 70, *Iver* († 1580) XII 395, XIII 70, *Jens* (1388) XIII 70, *Jørgen (Farti)* († 1592) XIII 150ff, *Karen* († 1625) VI 236, VIII 144f, *Kirsten* (ca 1470) XII 218, XV 137, *Laurids (Fasti)* († 1587) XI 388, XV 360, *Lisbeth* (1587) XV 361, *Maren* († 1623) XI 388, XIII 154, *Maren* († 1673) XII 396, *Niels* († ca 1470) XV 137, *Niels* († ca 1492) XV 144, *Niels* († 1601) I 259, XI 372, XIII 303ff, XIV 179, 226, *Peder* († ca 1470) XIII 70, 301, XV 144, *Peder* (1533) III 142, *Peder* († 1537) XIII 71, XV 144, *Peder (Fasti)* († 1540) III 142, XI 388, *Peder* († 1581) XIII 302*f, *Peder* (1606) XIII 71f, *Peder* († ca 1613) XII 318, XIII 71, *Spend* († 1607) XIII 71, *Valdemar* (1664) XIII 265
- Skriver Anders* († 1879) X 152, 233, *Fin* (1385) IX 279, *J.* (1918) XIV 219
- Skånstrøm A. W.* (1948) XIII 145
- Slet Johannes* († 1393) XI 34, *Niels* (1373) XI 34
- Slot Enevold* († 1888) XIII 59
- Smalsted Henrik* († 1435) X 299, *Henrik* (1449) X 299, *Henrik* († 1620) X 300, *Niels* († ca 1520) X 300, *Otte* (1436) X 299, *Otte* († ca 1492) X 299f, *Otte* († ca 1556) X 300
- Smedegaard Jens M.* (1918) XIII 413
- Smidt Else Cathrine* († 1740) IX 147, *Georg* († 1834) XV 90f, *H. Nathanael* († 1954) X 245, *John* († 1813) XV 88ff, 314, *N.* († 1841) XV 334, *Peder* († 1711) IX 146ff, *Th.* (1915) XI 393
- Smith Anna Dorothea* († 1777) V 207, *Chr. Otto* († 1779) VII 264, *Frederik Gustav* (1865) VI 346f, *F. L.* (1824) IX 78, *Jane* (1813) XV 314, *Johs* († 1824) IX 78, *Laurits* (1752) VI 363, *Michael Frederik* († 1893) VI 346f, *Mikkel Leigh* († 1843) V 209, *R.* (1824) IX 78, *Troels* († 1730) III 237f
- Snekken Dorthe* (ca 1460) IV 234, *Hertuf* (ca 1425) IV 234
- Snell Casperine* († 1891) XIV 229
- Snubbe Eskild* (1230) I 272, *Hemming* († 1326) I 272, *Peder* (1250) I 272
- Soelberg Edel KATRINE Severine* († 1837) XIII 308, *Søren Lykke* (1779) I 195
- Soelgaard Christian* (1682) XII 344, *Karen* (1735) I 223
- Sommer Anne* (1540) XIV 8, *Christen* (1438) XIV 7, 41, *Christen* († 1540) XIV 8f, *Erica Cathrine* († 1784) X 204, XIV 73, *Erik* († ca 1492) XIV 8, *Jens (Kanne)* († ca 1460) XIV 8, *Jeppe Bartholin* (1804) X 167, *Maren* († 1846) XII 41, *Morten* (1809) XII 35, *Oluf* († 1488) XIV 42, *Oluf* (1489) XIV 8
- Sonne Hans Chr.* (1933) V 330, *Thora* (1955) V 330
- Sophie, dronning af Danmark* († 1631) VI 20f, 30f, 62, *Sophie Amalie, dronning af Danmark* († 1685) I 245, II 141, VI 62f, 80, *Sophie Hedevig, prinsesse af Danmark* († 1735) I 207, 246, II 259f, 350, 371, IV 342 V 258ff, 270, X 57f, 326, *Sophie Magdalene, dronning af Danmark* († 1770) I 189ff, 196
- Soro Akademi* VI 212
- Sosadel Johannes* (1383) IV 183
- Span Henriette* (1722) III 379, *Henrik* († 1694) III 378f
- Sparre Anne* († 1653) VI 312, *Christian* († 1658) V 192, 237f, *Claus* († ca 1657) IV 24, *Emmike* († 1613) XVI nnnn, *Emmike* († ca 1638) IV 24, *Jacob* († 1694) XII 254, *Jens* († 1632) V 190ff, 237, *Jens* († ca 1471) IV 24, *Jep* († ca 1472) IV 24, *Jep* († 1557) IV 24, *Johan* (1622) III 80, *Morten* (ca 1300) IV 23, *Peder* (1398) IV 258, *Peter* (1393) IV 23, *Sophie* (ca 1400) IV 23, *Torbern* († ca 1511) IV 24
- Speckhan Ulrikka Augusta* († 1758) XII 185, 231f
- Speil Hans* († 1599) VII 33f,
- Speitzer Anders* († 1813) XIII 78, *Christen* († 1767) X 404, *Mads* († 1753) X 404, *Mads* († 1807) X 404
- Spend Anders* (1479) XII 395, *Anders* (1511) XII 395, *Anne* (1549) XII 244, *Ellen* (1581) XII 395, XIII 71, *Hedvig* (1676) VII 122, 133, *Inger* (ca 1550) XII 128, *Jens* (1506) XII 395, XIII 32, *Jens* († 1586) XII 395, *Mogens* (1592) XII 128, XIII 32
- Sperling Nicoline Martha Nobel v.* († 1917) IX 22f
- Spleth Lyder* († 1713) IX 361, *Poul Frdrich* (1743) III 238
- Spliid Johan Chr.* († 1871) XI 360f, XII 41
- Spønneck Lennart Wilhelm* († 1926) VI 242, *Olga* († 1964) XII 29f
- Sporon Henrik* († 1897) XII 42
- Sporon-Fiedler Frederik* († 1933) VII 402, *Ivar* († 1955) VII 402
- Sprechelsen Peter v.* († 1706) XI 232f
- Stabell Albert* (1810) XIII 250, *C. L.* († 1841) XIII 88
- Staby Mads* († 1756) XII 308, 320
- Stadel Frederik Hauch* († 1860) XII 237, *Frederik Hauch* (1923) XII 238, *Jens* († 1820) XII 236f, *Jens* († 1888) XII 237f
- Stadell H. J.* (1908) XII 155
- Staffeldt Adolf Heinrich v.* (1748) III 109, *Wilhelm Ditlev Werner v.* (1765) I 234, 246
- Staggemeier Ernst Thomas Secher* (1906) XIV 413, *Otto Conrad Fr.* (1906) XIV 413
- Stahlhut-Nielsen A.* (1915) XII 375
- Stampe Adolf Georg Nikolaj* († 1903) VI 32, *Birgitte Caroline Marouche* (1925) V 308, 338, *Claus* (ca 1500) V 54, *Ellen* (ca 1558) V 54, *Else* (ca 1500) XI 236, *Henrik* († 1860) VI 32, *Henrik* († 1876) V 304f, 338, *Henrik* († 1892) V 306f, 338, *Henrik* († 1925) V 307, *Holger* († 1826) V 302f, 337f, *Karl Adolf* († 1831) VI 32, *Mogens* († ca 1525) XI 236, *Ole* († 1785) VI 32, *Peter Adolf Henrik* († 1883) IV 187, VI 32, *Søren* († ca 1558) V 54
- Stampe-Charisius Holger Chr. Fr.* († 1904) V 307, 338
- Stangeberg Maren* (ca 1450) XV 337, *Niels* (1434) XV 337
- Stannius W.* († 1860) IX 51

- Stapel C. L. G.* (1933) XIV 39
Staten I 70, II 66, 139, 322, 347, 368, 412, IV 150, 196, 210, V 42, VII 20, 257, 265, VIII 257, 382, IX 87, 103, 125, 170, 238, 414, X 38, 204, 237, 415, XI 16, 118, 125, 351, XII 330, XIII 30, 129f, 256, 381, XIV 23, 218, 246, XV 41, 197, 206, XVI 36, 114, 133, 171ff, 196f, 216, 232, 239
Statlander Christine Cathrine († 1753) V 226f
Statländer A. C. († 1760) XI 360
Stauffenberg Carl Ferdinand († 1740) X 102, 108
Stautz Johan Konrad († 1818) XV 343
Staverskov Sophie (1653) XII 111
Stavad Anders Norgaard († 1948) X 304, *Lars Christian* (1963) X 304
Steen Christen († ca 1484) XV 74, *Christen* (1550) XV 74, *Christiern* († 1516) X 228, *Elisabeth* († 1751) IV 118f, *Else* († 1616) XI 320, XV 74, *Henrik* (ca 1483) XIII 383, *Henrik* (ca 1500) XV 74, *Jens* († 1502) X 228, *Jørgen* († 1538) X 228, *Henrik* (ca 1520) XIII 383, *Peder* († 1493) se *Steensen Peder*
Steenbach Carl (1950) XIII 315, 345, *C.* (1908) VII 161, *Henrik* († 1872) VIII 119
Steenberg Edv. H. (1932) III 366, *Erich* (1943) IV 116, *V.* (1923) IV 116
Steenbjørn H. E. (1916) IX 177
Steenfeld Bodil († ca 1543) XV 367f, *Hans* († 1779) XI 198, 204, XIII 190, XIV 175, *Mathias* († 1801) XIII 190
Steenild Anders († 1854) X 76, XI 360, *Bendine Cathrine Margrete* († 1833) X 93, *Christine* († 1892) XI 244ff, *Jens* († 1825) X 75, 91f, *Johanne* († 1889) XI 239, *Martha* († 1916) XI 246, *Niels* († 1819) X 75, 91f, XI 224
Steensen Anna Sophie († 1813) VIII 329f, *Anne* († 1679) IV 259, *Anne Benedicte* († 1756) XIII 364, *Barbara Christine* († 1755) IX 107f, 324, *Carl Frederik* († 1793) VIII 329f, 346, *Christoffer* († 1657) VI 360, 366, *Erik* († 1653) VI 116f, 320, *Erik* († 1701) VI 320, IX 107, 324, *Erik* (1710) III 93, *Erik* (1921) IX 355, *Hans* († 1594) VIII 321ff, *Hans* († 1686) VI 367f, *Hans Ditlev* († 1677) VIII 327, *Hans Gotfred* († 1750) VIII 329, *Hans Slott* († 1919) IX 79, *Henrik* († 1709) VIII 327ff, 345, *Joachim Christoffer* († 1704) V 169, *Jochum Fr.* († 1695) VI 361f, *Knud* († 1575) V 318, VII 367, VIII 320, *Knud* (1611) VIII 324, *Peder* (1442) VIII 319, *Peder* (*Steen*) († 1493) V 318, *Sophie Amalie* († 1743) V 169, *Steen de* († 1800) XIII 96ff, *Vincents* († 1659) VIII 322*ff
Steensen-Leth Carl Frederik († 1825) VIII 330, 346, *Carl Frederik* († 1889) VIII 347f, *Carl Louis August* (1918) XII 189ff, *Christian Vincens* († 1936) VIII 331, *Ludvig Aug.* († 1917) XV 327, *Sophie Frederikke* († 1925) VIII 348, *Vincents* (1893) VIII 330f, *Vincens* († 1914) VIII 331, *Vincens* († 1949) VIII 331, *Vincens* († 1896) VIII 331
Steenstrup Frans Wogelius († 1810) XII 247, *Hans Severin* († 1805) XV 362, *Jens Kraft* († 1829) XII 247
Steffens Momme (1830) XVI 227
Stegler Severin (1803) V 139
Steingardt Chr. August (1820) XVI 101f
Steinmann P. Frederik († 1854) IV 254, *P. Frederik* († 1894) IV 254f, *P. Frederik* († 1910) IV 255f, *Sigmunde* (1896) XV 158
Stemann Poul Christian v. († 1855) III 221i, IV 138ff*
Stenbech Johan († 1696) XI 161
Stenbrikke Albret (ca 1386) X 391, *Anders* (ca 1360) X 391, *Anders* (1407) X 391, *Anders* (*Godschalk*) (1432) X 391, *Niels* (1450) X 391
Stenum L. (1926) XIII 345
Stephensdatter Anne († 1717) XIII 357
Sterch († 1754) XII 130, *Christen* (1703) XII 130, *Erik* (1702) XII 130, *Laurids* († ca 1730) XII 130
Stieglitz-Brockdorff Frederica († 1874) VII 115, *Wilhelm Theophilus* († 1802) VII 115
Stiærholm E. C. C. († 1825) XII 143, *Frederik* († 1810) XII 40, 154, *Herlov* († 1759) XII 153f, *Jens* (*Wandborg*) († 1780) XII 313, *Rasmus* († 1777) XII 154, *Søren de* (1823) XII 202
Stifeld Anders (ca 1450) XI 107, *Las* (ca 1450) XI 236, *Maren* (ca 1460) XI 236
Stigaard Anders († 1802) XII 269, 274, *Christiane* († 1849) XII 274f
Stigsen Anders (1309) III 103
Stilling Axel (1903) X 183, *Peter Michael* († 1869) X 183, XII 131, *Hilmar* († 1938) XI 234, *Jørgen* (1947) XI 234
Stochmann Hans Peter († 1823) XIV 269
Stockfeth Anna († 1753) IX 342f, *Christian* († 1750) IX 132, *Christiane* († 1768) IX 132
Stockholm J. V. († 1895) XIII 352
Stokholm Jens († 1844) XII 314, *Karen* (1863) XII 295, *N. J.* (1872) XII 281, 295, *Povl* (1905) XII 296
Stolberg Christian († 1821) I 196f
Stoltzig Christian Daniel († 1741) XI 354
Storck Charlotte († 1917) III 177f
Storm Erik Christian (1857) X 288, XI 46
Strandbygaard B. R. (1829) XIII 44, *Chr.* († 1812) XIII 28
Strange Niels Byschou († 1902) XIII 313f, *Tiburtz Tiburtzius* († 1832) XIII 308
Straten Josias thor († 1876) XI 46
Strømberg Hans († 1718) XIII 207
Straver Andreas († 1829) XIV 30
Strøyberg Niels Kaj († 1922) X 66
Straale Laurids († 1596) VII 394, *Otte* († ca 1578) VIII 386, *Peder* († 1551) VIII 385, *Peder* († 1624) VII 394
Stup Peder (1796) III 274
Sture Asmus (ca 1550) XVI 236, *Cathrine* (1565) XVI 236, *Erik* (1469) XVI 88, *Henrik* († ca 1514) XVI 235, *Jørgen* (ca 1550) XVI 236, *Thomas* († 1563) XVI 236, *Vulf* (ca 1534) XVI 235
Stygge Anders (*Galen*) († ca 1342) IX 374, *Anne* († 1592) XI 194, *Anne* (1608) XI 91, *Anne* († 1688) X 149, *Berie* († ca 1651) X 157, XIII 134, *Christen* (1460) XIII 133, *Christen* (1553) XIII 133, *Hans* († 1568) XI 193, 382, XIV 156, *Ingeborg* (1592)

- XI 194, *Inger* († 1622) XIII 140, *Kuren* (1592) XI 194, *Maurids* († 1604) I 259, XI 194, 383, XIII 139f, XIV 158, *Niels* (1518) X 78, *Niels* († 1606) XI 382f, *Peder* (*Galen*) (1312) VIII 301
- Stæhr Frans* (1795) I 226
- Stöcken Anne Margrethe* († 1732) IX 295, *Christian v.* († 1762) VI 315f
- Stöcken Abigail Marie* († 1714) VI 382, *Christoph Ernst v.* (1684) VI 381, *Frederik Carl Christian v.* (1771) III 393, *Henrik v.* († 1681) VI 380f
- Støvring Anna Edel* (1952) XII 252, *Jens* († 1952) XII 252
- Suhr Anna Dorothea* (1913) II 392, *Diderich Chr.* (ca 1745) VI 277, *Erik* (1933) IV 88, *Eva* (1920) IV 87f, *Ida Marie* († 1938) V 381, *Johannes Theodor* († 1858) II 74, 391f, III 35, *Johannes Theodor* († 1888) IV 87, *Johannes Theodor* († 1920) IV 87, *Johannes Theodor* (1933) IV 88, *Mikkel* († 1726) XI 295, *Niels Johan Holger* (1950) I 228, *Olle Bernth* († 1875) II 392, V 380f, *Otto* (1895) VII 125, *Peder Ole* (1917) VI 231
- Sundorph Valdemar Andreas* (1875) X 233
- Sundt Ulrika Antionette* (1782) XIII 44
- Seale Christen* († 1591) IX 112, *Verner* († 1560) IX 112
- Seane Frederik* († 1730) IV 38, *Fr.* († 1725) XV 134, *Hans* († 1668) I 252, IV 36ff, *Johannes* (1702) III 135, *Johannes* († ca 1718) XI 135, *Marie* († 1772) IV 38, *Peder* († 1790) III 358, 362, *Søster* (1693) I 233f, *Ulrikke Eleonora* († 1792) III 362
- Scansenkiold Niels* (1752) I 394, *Peder de* († 1829) I 254, 394
- Scanhholm Andreas* (1838) XI 322, *Hans* († 1835) X 11, 26, 34, XI 122f, 322, *H.* (1824) XI 150, *H.* († 1950) XI 323, *Jens* († 1880) XI 123, *Jens Christian Qvortrup* († 1916) XI 323, *Jensine Christine* († 1950) XI 323, *Laurids* († 1842) XI 123, *Laurids* (1890) XI 123, *Mette* († 1922) XI 323, *Peter* († 1882) XI 322
- Saave Elsebe* (1606) XIII 348, *Jørgen* († 1571) IX 306, *Peder* († 1552) IV 336f, *Vilhelm* (ca 1385) XIV 215
- Søej Niels* (1328) XIV 226
- Seendsen A.* (1916) XIII 310, *Carl* (1954) XIV 230, *Frede* (1938) XV 334, *Niels* († 1925) IV 94, *Ole* (1776) I 246, *Ove* (1918) XV 230, *Stef.* (1910) XV 130
- Svenske Peder* (1652) I 172
- Svenskedatter Kirsten* († 1668) I 172f
- Suerin Mette* (ca 1450) VII 94, *Palle* (ca 1450) VII 94
- Steinekul Johannes* (ca 1350) VI 359
- Suinth Fr.* (1808) XII 295, *Maren* (1834) XII 295, XIII 100
- Switzer Erik* (1794) III 393f, *John U.* (1916) XIV 406
- Switzer Laurids* (1757) III 138, 311f, IX 277
- Synnestved* (1857) I 168
- Søborg Aage* (1933) XV 14
- Søbotker Andreas* (1663) XIII 257, *Hans Jacob* (1699) I 193, *Johannes* (1765) I 231
- Sølling Peder* (1806) V 393
- Søltøft Carl August* († 1893) XV 373f, *Christian* († 1825) XV 105, *Christian* (1847) XI 23, *Frederik Anton* (1843) XV 343, *Johanne Justine* († 1786) XII 254, *Ole Johan* († 1802) XV 105, *Ole Johan* († 1878) XV 105f, *Viggo* († 1921) XV 106
- Sølvsten N. H.* (1921) XIII 259
- Søndergaard Niels Knudsen* († 1839) XIV 413
- Sønrichsen Carl Julius* (1872) X 233, 374, *Victor J. N.* († 1934) III 45, IX 79, XI 28
- Sørensenatter Bodil* (1682) IX 241, *Mette* († 1737) XI 238
- Sørensen Adolf Ejler* (1955) VIII 68, *Anders* († 1824) XII 269, 274, *Anders* († 1898) XII 275f, *A. E.* (1943) X 34, *Christen* (1728) XI 294, *Christen* (1803) I 195, *Christen* (1830) XIII 75, *Christen* (1900) XIII 75, *Christian* (1812) III 238, *Clement* (ca 1655) XV 152f, *C.* (1837) X 237, *Gunnar Kjærgaard* (1948) XIII 90, *G. K.* (1955) X 226, *Hans* (1957) VIII 120, *Halvor Bang* (1963) X 226, *H. C.* (1948) XIII 144, *Johannes* († 1944) XII 277, *John* (1963) VII 234, *J.* (1955) XV 308, *J. C. H.* (1827) XIII 379, *Kirstine* († 1894) XII 275, *K. Kaas* (1965) XIV 284, *K. Rafn* (1949) X 28, *Lars* († 1813) XIII 35, 44, *Laurids* (1687) IV 90, *Laurids* (1796) XIV 182f, *Laurids* († 1866) XII 275, *Laurids Nybo Voldbjerg* (1936) XIII 75, *Lauritz* (1954) XI 199, *Lauritz Th.* († 1944) XII 295f, *Marius* (1959) I 366, *Math.* (1919) XIV 396, *Mogens Stigaard* (1954) XII 276, *Ole Stigaard* (1954) XII 276, *Oluf Michael* (1943) X 34, *O.* (1902) VII 334, *Povl Stokholm* (1944) XII 296, *P.* (1949) X 28, *P. A.* (ca 1880) XII 70, *Søren* († 1706) XIII 140, *Søren* († 1755) XII 254, *Søren* (1804) XII 274, *Søren* (1837) XIII 379, *Søren* (1921) XIV 220, *Søren* (1922) XII 131, *Thomas* († 1821) V 351, *Th.* (1821) XI 157, *W. A.* (1925) X 245
- Saaby Johan* (1755) IV 267f
- Saabye Hans Erik* († 1776) XV 268, 334, *Inger* († 1810) XV 314

T

- Tage Christopher* († 1760) V 176
- Talbitzer Carl Vilhelm* († 1867) I 274f
- Tang Andreas Evald Meinert* († 1868) XIII 20ff, *Christian Noe* († 1886) XIII 20, *Christine Lorentze* (1923) XIII 23, *Ivar* (1918) XII 366, *Jens* († 1789) XIII 35, *Niels Kiær* († 1814) XIII 19, *Peder* († 1826) XIII 19, *Peter* († 1876) XIII 20, *Søren* († 1795) XIII 19, 44
- Tausen Chr.* († 1733) X 302
- Tegder H. A.* († 1811) XI 391, *Johan Ernst* († 1779) XIV 164
- Teilmann Andreas Charles de* († 1790) XIII 333ff, 345, *Andreas Charles* († 1852) XIII 379, *Christian* (1745) III 74, *Chr.* († 1749) XIII 331f, 345, 357f, *Margrethe Mette* († 1837) XIV 404f, *Morten de* († 1781) XIV 404, *Thøger de* († 1827) XIII 358f, *Thøger Reenberg de* († 1788) XIII 358, *Thøger Reenberg de* (1833) XIII 359
- Teisen Christian Groth* (1962) III 390, *F.* (1934) XIII 169, *Karen Groth* (1962) III 390, *Poul Her-*

- bert* († 1951) VIII 66, *Simon Groth* († 1939) III 390
- Termansen Ingeborg Margrethe* († 1775) XIII 365, *Niels* († 1835) XIII 403
- Terkelsen Peder* († 1770) XV 380, *Sophie Hedevig* (1757) I 231, *Terkel* (1742) III 252
- Tersling Hans* († 1785) VI 23, 41f, *Jørgen* († 1842) VI 24
- Tesdorf Adolph Valdemar* († 1929) IV 326, 350, VI 45, 77, 347, *Anne Dorothea* (1964) VI 45, *Axel* († 1964) VI 45, 77, XI 323, *Edward* († 1889) VI 52f, 77f, 271f, *Edward* (f 1905) IV 350, XV 72, *Edward Frederik Jacob* († 1937) VI 54f, *Helle* (1963) XI 323, *Ida Charlotte Sophie* († 1942) I 180, *Ida Merete Emmy* (1964) VI 77, *Iver* (1965) XV 72, *Karen Margrethe* († 1955) XI 158, *Peter Henrik* (1962) IV 327, *Wilhelm* († 1892) VI 271, 352
- Texeira Emanuel* (1694) III 121, 160, 342, 361f, *Samuel* (1692) III 362
- Thagmos Sinnet* (1825) XV 364
- Thagaard Jens* († 1796) X 44
- Thalbitzer H. L.* († 1887) XI 351
- Theil Andreas Richardt* († 1879) IV 160, *Chr. Ernst Fr.* († 1824) IV 159
- Theilmann J.* (1931) III 76
- Thembsen Anders* (1719) XI 359
- Therkelsen Søren* (1846) XV 235
- Therkildsen Th. P.* (1918) XII 392
- Thestrup Christen* († 1761) XI 121f, 396f, *Christen* († 1773) XI 397, *Christen Michael* († 1824) XI 122, 397, *Frants* (1808) VI 17, *Frederik* († 1758) XII 268, *Peter* († 1813) V 302, 337, VI 17, 23, 41f, *Søren* († 1809) XI 114, 122, 397
- Thielemann Chr.* († 1870) X 38
- Thienen Abel Dorothea* († 1712) VIII 336, *Anna Magdalene* (1681) XV 12, *Elisabeth Christine v.* (1780) V 48f, *Godske v.* († 1744) XVI 132, *Hieronymus v.* († 1786) XVI 132
- Thommerup Erik Chr.* († 1829) VII 397
- Thomsen Anders* (1455) X 115, *Anders* (1906) IX 355, C. (1812) XIII 387, *Gregorius* († 1776) V 170, *Jens* (1923) XIII 413, *Jørgen* (1750) III 389, *Mads* (1607) XIII 54, *N. J.* (1897) I 227, *Peder* (1789) XIII 378, *Thomas* († 1823) XII 125, 165f, XIII 190, *Thyge* (1724) XII 171, *Valdemar* (1923) XIII 413
- Thonboe Anders* († 1697) XV 126f*, *Peder* († 1756) XIII 395, XV 230
- Thorn Engeline Margrethe* (1940) X 270
- Thornsohn Christence* (1763) XI 156, *Hans* († 1766) XI 156, *Thorn* († 1789) XIV 305
- Thornton John de* (1742) III 278, *Mary* († 1887) XV 235
- Thorsen Christen* († 1843) VI 364, *Laurs* († 1767) X 182
- Thorup C.* (1899) XIV 45, *Else Marie* (1725) XV 134
- Thott Anna Helvig* († 1736) V 148, VIII 274f, *Anne* (ca 1500) IV 203, *Axel* (ca 1450) I 258, *Axel* († ca 1455) XI 218f, *Axel Laurens* (1483) IV 190, *Beate* (1487) III 79, *Birgitte* († 1528) I 344, IV 299f, XIII 166, *Birgitte* († 1662) IV 283, *Christen* († 1617) VI 404, 410, *Elné* (ca 1450) XI 166, *Else* († ca 1550) VIII 122, XV 386, *Else* (ca 1592) III 32, *Erik* († 1494) IV 202, VI 244, *Frederik* († 1705) IV 266f, *Henrik* († ca 1674) III 44, 368, VII 404, 410f, XV 361, *Ivar* († 1487) III 79, *Jens Due* († ca 1487) I 359, *Jep* († ca 1455) XI 218, *Jytte Dorothea* († 1717) V 148, IX 116, *Jørgen* († 1714) IV 267, *Kjeld* († ca 1450) VIII 121, *Knud* († 1702) V 127, 146f, *Laurens* († 1483) IV 190, *Oluf* († 1464) IV 298f, V 245, *Otte* († 1656) XIII 54, *Ove* (1661) XII 273, *Ove* († 1748) IV 267, *Otto* († 1785) II 248ff, V 148ff, 283f, 286, *Peder* († ca 1448) VIII 121f, *Peder* († ca 1610) VII 404, 409f, *Sophie* († 1728) V 149, *Svend* (ca 1494) IV 203, *Tage* († 1643) V 236f, *Tage* († 1658) VII 372, 377*, *Tage* († 1707) III 388, IV 284
- Thrane Rita Lizzie* (1954) IX 62, *Vilh.* (1893) X 114
- Thurah Helge Kristian* (f 1923) X 289, *Laurids de* († 1759) I 224ff, X 327f*
- Thuresen Frederik* († 1675) VI 245
- Thy Frederik* (1921) VI 122
- Thye Fr.* (1918) III 360, *L. F. M.* (1909) IV 246
- Thygesen Emanuel* († 1764) XV 140, 342, *Lars* († 1812) se Thygeson Lars, *Niels* († 1752) XV 140, *Poul* (1932) XII 89, *Thyge* († 1842) XI 30f, 85f, *Thyge Jesper* (f 1738) se Thygeson Th. J.
- Thygesen Helene de* (1809) V 86, *Lars de* († 1812) XV 177f, *Niels Emanuel de* († 1860) XV 141, 179, 282, 342, *Thyge G. C. Fr. de* († 1905) XV 141f, *Thyge Jesper de* (f 1738) XIII 280, XV 140f, 148
- Thümen Eustachius v.* († ca 1612) IV 271, V 13
- Thøgersen Carl* (ca 1926) I 217, IV 94
- Tidemand Gese* († 1556) VIII 293, *Ingeborg* († 1606) X 149, *Markvard* († 1549) VII 260
- Tillisch Henrik Wilhelm* (1955) V 330
- Timm Svend Aage* (1930) III 313, *Thor* (1919) III 313
- Timpf Jean Andreas* (1667) VI 320
- Tingleff Hans* († 1953) XV 235, *Niels* (1964) XV 235
- Tinhuus Anne* († 1565) VIII 134, *Hilleborg* († 1575) VIII 134, *Rigborg* († 1572) VIII 135
- Todberg Jens* († 1745) X 102
- Toft Burchadene* (*Nina*) (1951) XIII 184, *Christen* (1813) XIII 58f, *Christen* († 1832) XIII 59, *Christen* († 1837) XIII 59, *Christian* (1934) XIII 183f, *Christian* (1961) XIII 184, *Chr. P.* (1937) XII 116, *Frederik* (1964) XII 238, *Harald* († 1841) V 179f, *Haralda Judith Johanne Margrethe* († 1892) V 180, *Hedvig* († 1963) XII 238, *Niels Peter* († 1959) XII 238, *N. L.* (1926) XIII 403
- Tolderlund Hans* (1793) III 132
- Tolstrup Christian Edvard* (1830) XII 89, *C.* († 1817) XIII 129, *Jokum Frederik* († 1796) XII 86, *Jørgen* († 1822) XII 88
- Topsoe Haldor* (1960) I 218
- Tornekrans Christoffer* († 1602) XI 308f, *Erik* (†

1561) XIV 70, *Mikkel* († 1552) XI 307f, *Niels* († 1510) XIV 70

Tornsdatter Anne (1681) XIII 140

Torrington John (1742) se Thornton J.

Toxsværd Christen (1726) V 356

Tram C. A. († 1835) XII 136

Tramp Adam Gebhardt Rudolph († 1912) XII 155, *Adam S. F.* († 1863) XIII 215

Trampe Adam Fr. v. († 1704) IX 73, 84, *Adam Frederik* († 1807) I 235f, III 181f, VII 37, IX 74ff, 84f, XII 61, *Amalie Hedevig* (1833) X 361, *Conrad* († 1735) IX 74, 84, *Frederik Christopher* (1775) XIII 307, *Frederikke Louise* († 1743) IX 74, 84, *Jørgen Ditlev* († 1793) XII 34f, XIII 307, *Philipp Ditlev* († 1750) VIII 160, *Sophie Hedvig* († 1780) IX 74, 84

Tranberg A. G. († 1890) XIII 324, *Ernst C.* (1939) XIII 324, *H. J. C.* (1904) XIII 325

Trane Kjeld (ca 1680) VII 404

Trappaud Ditlev († 1768) XIII 222f, *Mariane Dorothea* († 1808) X 25f, 33f

Traugott Otto Johan († 1827) II 367

Tregder E. (1888) XI 338

Trepian Jeanette Larpent de (1871) III 140

Treschow Carl Adolf Rothe († 1924) IX 127f, *Christian Rosenkilde* († 1906) III 98f, *Fr. Vilhelm* († 1876) I 372, *Frederik Vilhelm* († 1951) IV 188, IX 128, *Frederik Vilhelm Rosenkilde* († 1869) II 73, IX 127, X 189, *Fritz* (1907) III 100, *F. W.* (1855) I 236, *Kate Harriet Ryan* (1959) XIV 200, *Michael Heinrich Johan Daniel* († 1869) X 189, *Valdemar Michael* (1963) III 70, *Willum Frederik (Frederik Vilhelm)* († 1869) II 72, IX 126f, X 189

Troelstrup Anton (1924) XIV 68

Trojel Frants Vilhelm († 1790) III 358, 363, *Frantz Vilhelm* († 1855) XII 155, *Jacob Th.* († 1859) XI 331

Trolle Anders († 1715) V 97, IX 30f, *Anna* († 1723) IX 331f, *Arvid Birger* (1487) III 79, *Birgitte* († 1687) III 88, VII 372, VIII 180, X 120, 129, *Børge* († 1610) V 93, *Børge* († 1676) V 97, IX 29f, 68, *Børge* († 1739) VII 331, VIII 286f, 294, *Christian* († 1709) I 353, XII 212, *Corfitz* († 1684) VIII 180, IX 13, X 116, *Eskild* († 1569) IX 68, *Frederik* († 1700) VIII 180f, *Frederik* († 1765) XV 274, *Hille* († 1722) XIII 27, *XIV* 192, 223, 255, *Herluf* († 1565) V 26ff, 35*, *Herluf* († 1714) VIII 286, XIII 135, *Herluf* († 1770) IX 334, *Holger* († 1680) I 352f, *Holger* († 1752) XIII 135f, *Jacob* (1541) III 79, *Jacob* (1570) V 93, *Knud* († 1760) I 353, IV 414, V 18, XIV 315, *Lars* († 1875) I 226, 372, IV 187, *Lisbeth* (1622) III 80, *Niels* († 1565) V 92f, *Niels* († 1667) I 350ff, V 93ff*, 145, VII 372, IX 13, 30, XIII 27ff*, *Niels* († 1722) IV 272, VIII 181, *Vibeke Charlotte* († 1812) IX 210f

True Christen († 1760) X 204, *Christen* († 1846) VIII 52

Truidsen Laurids (ca 1340) XV 74, 93

Trummer Ferdinand (1848) VI 317, XIII 412

Trærup Søren (1918) XII 89

Trojel Ulrikke Eleonora Svane (1814) III 363

Trostrup Jens († 1713) VII 222, IX 242

Tuesen Jens (1321) V 173, *Niels* (1339) III 375

Tutein Ellis (1890) I 268, *Frederik Chr. Ferdinand* († 1912) X 224f, *Frederik Vilhelm* († 1867) I 268, *Johann Friederich Wilhelm* († 1853) I 267f, *Peter Adolph* († 1885) V 389

Tvede Hans (1703) III 231

Tvergaard J. Chr. (1923) XII 22

Tvermoes Carl († 1941) I 243f, *Ferdinand Emil T.* († 1912) X 289, *Poul* (1941) I 244

Tverskou Kjeld († 1743) VI 276f

Tøsting Poul († 1847) XII 281

Tørsleff Andreas Chr. († 1912) XIV 74, *Hans* († 1876) XII 166, XIV 74

Tøttrup Anders († 1762) XII 232, *Anders* († 1840) XII 232, *Poul Ulrich Ernst* (1845) XII 232, *Povel Ulrich* († 1797) XII 232

Taa Matheus (1341) III 141

Taarnskytte Anne († 1506) X 228, *Christiern* († 1461) X 228, *Jens* († ca 1410) X 227, *Johan* (1436) X 228, *Kirsten* († ca 1511) X 228, *Staffen* († 1481) X 228

U

Ubbesen Jens (ca 1350) XI 159

Ucke Claus († 1651) VII 395

Udbye Frederik Christian († 1812) X 288

Udsen Carl G. (1928) IV 52, C. (1937) III 396, *Else* (ca 1418) XIII 146, *Jens* (1408) XIV 69, 201, *Lage* (1424) XIV 69, *Laurids* (ca 1620) XIV 399, *Ove J.* (1965) IX 327, *Svend* (1400) XIII 133, 264, XIV 201

Uffeln Peter v. (ca 1661) XV 175

Uge Claus (1618) XVI 117, *Paul* (1523) XVI 116, *Paul* († 1589) XVI 116f, *Peter* († ca 1571) XVI 116

Ulbæk E. R. Søren (1959) XV 364

Uldall Carl Vilhelm († 1883) X 252, *Fritz Peter Adolph* (1902) V 354, X 253, *Hans Frederik* († 1836) IX 78, *Peter* († 1798) V 352f, 359

Ulfeldt Absalon (1326) VIII 33, *Anders* († 1383) VII 268, *Anders* († 1456) VII 94, 268, *Anders* (1507) IX 318, *Anne* († 1601) IX 230, 290, *Anne* (1616) I 378, *Birgitte* († 1664) VIII 70, *Christian* (1616) I 378, *Christoffer* († 1670) XIII 95, 107, *Christopher* († 1571) VII 88, VIII 21, *Claus* (1540) III 142, *Claus* († 1566) VIII 292, *Corfitz* († 1563) I 376f, VII 268, *Corfitz* († 1614) IV 205, VII 166, *Corfitz* († 1644) I 378, IV 205, *Corfitz* († 1664) IV 56, 205f, V 126, VII 279f, XIII 201, 305, *Corfitz* († 1690) XII 83, XV 140, *Ebbe* († 1501) IX 318, *Ebbe* († 1654) III 180, *Edel* († 1633) XII 134, XV 126, *Edel* († 1676) I 260, IV 194, *Eggert* († 1583) III 142, *Ellen* (ca 1515) VII 88, VIII 34, *Elsebet* (1660) XI 342f, *Erik Flemming* († 1732) VII 45, 386, *Fin* († ca 1414) VIII 121, *Flemming* († 1657) IV 218, VI 161f, *Frands* († 1621) VIII 145, *Frantz* († 1636) VI 161f, *Frederik Ulrik* (1685) XII 129, *Gertrud* (1546) VII 164, *Hans* († 1546) VII 164, IX 230, *Hartoig* († 1534) VIII 122, IX 318, *Helvig* († 1601) VI 258, *Helvig* († 1638) XV 37, 57, *Jakob* († 1593) I 377f, IV 203ff, VII 268ff, *Jakob* (1616) I

378, *Jakob* († 1630) VI 161, VII 272ff, VIII 69f, 145ff, IX 95, XIII 305, *Jakob* († 1631) IV 205, VII 166, VIII 145, *Jakob* († 1688) XII 67, *Jens* († ca 1526) VII 163f, *Jost* († 1563) XV 37, 45, 56, *Kirsten* († 1632) XV 37, 57, *Knud* (ca 1510) VII 88, *Knud* († 1540) VII 268, *Knud* († 1646) VII 98, 261, XI 52, *Knud* († 1657) XII 161, *Laurens* (1418) VIII 121, *Laurids* († 1659) VIII 147, 176, IX 307f, *Maren* († ca 1473) VIII 33, *Margrethe* († 1702) II 240f, III 15, *Mette* († ca 1478) VIII 121, *Mette* († 1562) V 214, *Mogens* († 1616) I 377f, *Otto* († 1663) IV 194, *Palle* († ca 1510) VI 27, VII 87, 94, VIII 21, *Sophie* († 1698) VI 162, *Thale* (ca 1440) VII 260, *Ulfeldt* († ca 1595) VII 164

Ulfstand Gregers (1510) III 68, *Gregers* († 1582) X 218, *Gregers* († 1583) XII 65f, *Kirsten* (1568) III 68, *Kirstine* († 1570) VIII 114, *Melchior* († 1617) VII 233, XII 66, *Thale* († 1604) IX 82f, *Truid* († 1545) V 246, XIV 110f

Ulrich Justus Sigismund († 1949) IV 263, VIII 111, *Niels Brock* (1949) VIII 112

Undall Niels Andreas († 1892) X 124

Unger Claus († 1699) X 301, XII 245, *Hans Wulf* († 1665) X 300f, XII 244f, *Giord Christoffer* († 1706) X 302, *Helvig* († ca 1735) X 181, *Henrik* († 1742) X 150f, *Johan Rudolf* (1694) XII 245, N. (1894) VII 161, *Wulf* († 1695) X 180f, 300, *Wulf Abraham* († 1723) X 180, 203

Urne Agathe Rodsteen († 1779) IX 410, *Alhed* († ca 1564) VI 20, VIII 260, *Anne* (1558) VI 216, *Anne* († 1651) XI 119, *Anne* (1655) XI 108, *Axel* († 1577) I 273, VI 189, VII 247f, IX 204, *Axel* († 1627) I 330, *Axel* († 1653) XI 119, 160, *Axel* (1663) XI 242, *Axel* († 1677) V 202, 281, *Birgitte* (1681) XI 135, *Christian* (1655) XV 12, *Christian* (1662) XI 242, *Christian* († 1669) VI 181, VII 251, IX 146, 379, *Christoffer* († 1566) VII 358ff, XI 265f, *Christoffer* († 1663) VIII 381, *Christopher* († 1663) VI 181, 189, VII 250f, *Claus* († 1531) VII 22, *Claus* (1561) VII 22, *Dorthe* († 1699) X 107, *Edel* († ca 1653) V 175, *Eiler* († 1640) IV 218, VI 342, *Erik* († 1561) VII 22, *Erik* († 1631) VII 248, *Frandt* († ca 1596) VII 22, *Frederik* († 1658) III 144, IV 369, *Folmer* († 1663) X 229f, *Hans* († 1552) VI 189, *Hans* († 1625) VIII 62, 334, *Hans* († 1688) VII 188, *Helle* († 1688) XII 47, 279, *Helvig Else* († 1742) VII 386, *Helvig Sophie* († 1715) VII 178, *Johan* († 1537) VI 216, VII 358, *Johan* († 1696) X 150, *Jørgen* († 1480) VII 21f, 246, 357f, *Jørgen* († 1510) VII 22, *Jørgen* († 1548) VII 22, *Jørgen* († 1558) VI 216, *Jørgen* († 1601) XI 119, *Jørgen* († 1642) XI 52, *Jørgen* († ca 1677) VII 188, *Knud* (1210) VIII 193, *Knud* († 1543) VI 188f, 216, VII 246f, *Knud* († 1622) I 273, VI 189, *Knud* († 1705) VII 35, 178, 188, VIII 71, 381, IX 410, *Knud* (ca 1712) VII 35, *Lage* († 1559) VII 260, *Lage* († 1629) VII 146, *Lave* († ca 1412) III 376, V 59, VII 357, *Lisbeth* († 1584) VIII 47f, *Lisbeth* († 1693) VIII 381, *Margrethe* († 1620) VII 360, *Margrethe* († 1641) VIII 62, *Merethe Sofie* (†

1724) V 282, *Niels* (ca 1550) VII 94, *Nikolaus* († 1384) VII 357, *Otto* († 1620) VII 248, *Regitze* († 1679) VI 226f, *Sivert* († 1661) I 273, VII 23, 34, 188, *Sivert* († 1712) VII 35, IX 410, *Sivert* († 1728) VII 178, IX 410, *Vibeke* (1714) III 93

Urup Anne († 1702) VII 68, *Axel* († 1601) X 115

Ussing Clemens († 1748) XV 166

Uttenal Valdemar († 1951) XIV 125f, 144f

Uttermøhlen Johanne († 1820) X 288

V

Vad Marius (1965) XIII 324

Vadum Claus († ca 1747) XII 130

Wadum Inger (1813) X 103, *Maren Margrethe* († 1741) XII 312

Wagaard Cathrine (1776) XI 114, *Enevold* († 1835) XIII 78

Wahl A. V. (1886) XII 155, XIII 215

Valdemar d. Store, konge af Danmark († 1182) III 77, XVI 176, *Valdemar Sejr* († 1241) VIII 193, XVI 218, *Valdemar Atterdag* († 1375) I 342, II 8f, III 40, VI 92f, 378, XI 9, XII 284, 320, XVI 219, *Valdemar, hertug af Sønderjylland* († 1364) XII 233, XVI 177f, *Valdemar, prins af Danmark* († 1939) II 200, 347f, *Valdemar Christian* († 1656) IV 55, 288, 306, V 125f, VIII 303, XIV 399

Valentine Adolph († 1868) I 297ff, *Adolph Herman* († 1942) I 300, *Heinrich Christian* († 1831) I 296f, *Heinrich Nicolai* († 1921) I 299, *Julius* († 1915) III 140

Valerius Niels (1703) III 231

Valeur Henrik Stampe († 1880) XIII 23, *Johannes Møller* († 1808) X 44

Valkendorf Anna Beate († 1720) VII 189, VIII 71f, 381, *Axel* († 1483) IV 228, VII 336, *Axel* († 1675) VIII 62f, IX 240, *Børge* († 1747) VIII 51, IX 410f, *Christoffer* († 1601) VII 337ff, 394, *Erik* († 1605) VII 340, *Erik* (ca 1660) IV 229, *Hans* († ca 1498) VIII 122, *Henning* († ca 1475) VI 258, *Henning* († 1535) VII 336, *Henning* († 1626) VII 237, 340, *Henning* († 1658) VII 237, 340f, VIII 49, 70, *Henning* († 1665) VIII 50, 70, *Henning Christopher* († 1740) VIII 51f, *Herluf* (ca 1610) IV 228f, *Herluf* (ca 1690) IV 229, *Jørgen Henning* († 1724) VIII 50, *Margrethe* († 1585) VII 394

Wallmoden Christopher Georg († 1793) VI 80ff, 86, *Friedrich* († 1823) VI 86

Waltersdorff Christian (1755) V 176, *Ernst Frederik v.* († 1820) I 187

Walther Sophie Christiane (1754) I 196

Valy Johan Frederik Vilhelm (1824) I 203

Wamberg Fr. Chr. (1821) VII 415, VIII 127, 288

Wandal Hans (Johan) († 1675) IV 244

Wandborg Hans († 1793) XII 313, *Jens* († 1811) XII 223f, *Jens Huistendahl* (1817) XII 224, *Laurids* (1736) XII 312, *Matthias Peter* († 1796) XII 96, *Matthias Peter* († 1895) XI 239, *Peder* († 1737) XII 312

Wandel Eline Margrethe († 1904) X 87

Warburg Samuel Dan. († 1826) XI 331

Warelmann Arnt Peter (1808) XII 398

- Warnstedt Hans Joachim v. († 1713) IX 276, Sophie Hedeveg († 1808) II 353f
- Warthoe Andreas (1807) XIII 289
- Wassard Anne (1779) XIII 196
- Vasspyd Anne († 1585) VI 304, 341, Erik (1615) III 7ff, Laurids († ca 1463) VI 303f, Laurids († 1535) VI 304, 341, Mads († 1600) III 11
- Watkinson Christoffer († 1729) III 273, 278
- Wauvert-Benzon Frederikke Christiane Cathrine († 1833) XII 330, XIV 280, Jacob Ludvig († 1809) XIV 279f
- Wecke Peter (1718) XIII 265
- Vedde Winnie (1952) II 134
- Wedderking Mathias (1756) XIII 207
- Vedel Claus († 1748) VII 69, IX 343, Jacob († 1807) IX 325f, 334f, Johan Frederik (1757) XII 308
- Vedel Simonsen Claus († 1832) IX 344f, Lauritz Schebye († 1858) IX 346f
- Wedel-Friis Erhard († 1786) XIII 232, 246, 265
- Wedel-Heinen Amalie Margrethe († 1938) IX 348, Andreas Claus († 1857) IX 326, 335, 347f, Anna Helene († 1935) IX 348, Charlotte Frederikke († 1932) IX 348, Eleonora Mathilde († 1931) IX 348, Julius Chr. Fr. († 1887) IX 348, Preben Gregers Carl (f 1904) IX 348, Theodor Sigismund († 1926) IX 270
- Wedel Jarlsberg Chr. Fr. (1812) XIV 22, Chr. Fr. Otto († 1776) V 84, VII 344, X 60, Frederik Christian († 1831) IV 239, Frederik Hartvig (1797) XV 401, Frederik Wilhelm († 1790) IV 238f, Fr. (Fritz) (1898) XV 225
- Wedell Charles Bendt Mogens Tido (f 1908) II 73, IX 393, XIII 243, 248, Christian Gustav († 1759) IX 383ff, Hannibal († 1708) IX 175, 383, Hannibal († 1766) IX 386f, Hannibal Wilhelm († 1828) IX 389, Jens († 1828) VII 256, Jens Kraft Dinesen († 1827) IX 326, Julius Carl Hannibal († 1963) II 74, IX 104, 392f, Julius Wilhelm Georg Ferdinand († 1883) IX 391, Karl Wilhelm Adam Sigismund († 1882) IX 104, 389ff, 413, Ludvig Frederik († 1817) IX 387ff, Wilhelm Carl Joachim Ove Casper Bendt († 1922) IX 391f, Wilhelm Frederik v. († 1706) IX 175, 379ff
- Wedell-Neergaard Christian († 1949) IV 43, Jens (1949) IV 43, Joachim († 1926) IV 42
- Wedell-Wedellsborg Hans Rudolph Gustav († 1954) XV 282, Henrik Georg († 1948) XV 276, Ingeborg Louise (f 1901) X 363, Joachim C. († 1902) XIII 387, XV 391
- Wedelsparre Ditlev († 1812) V 178f, Thomas (1789) V 186, 193f
- Wederkinch Marianne Cathrine († 1821) VII 70
- Weidemann E. C. (1912) XI 303
- Weimann Hartvig Otto (1940) III 239
- Weinigel Peter v. († 1797) XV 77
- Weinmann Magrethe Elisabeth (1751) III 233
- Wejlding Bent (1947) IV 240
- Veje Niels (1913) XII 224
- Weklingh Henrik († 1725) I 261
- Weldingh Christian († 1758) I 261f, Vibeke Margrethe (1706) III 362
- Welling J. C. (1924) XI 87
- Welwood David († ca 1654) V 54, Hans (1654) V 54
- Vendelbo Christiern († ca 1400) XI 165f, 218, XIII 10, Eline (1388) XIII 10, Else (ca 1400) XI 218, Henrik (ca 1650) XIII 249, Ingeborg (1359) XIII 10, Ingeborg (1407) XIII 10, Niels (1706) XIII 249, Peder († 1346) XIII 164, Peder (1346) XIII 146
- Wendelmann Anna Cathrine († 1727) I 332
- Wensin Ditlev af († ca 1348) IX 91, Ditlev af († ca 1360) IX 91, Otto af († ca 1373) IX 91
- Venstermann Erik († 1599) IX 145, Henning (1462) VI 20, Henning († 1581) IX 26, Johan (1564) VI 20, Jørgen († 1551) VI 20, VIII 260, Knud († 1609) VI 361, 380, VIII 260ff, Kirsten († 1619) VIII 261, Lave (Lauge) († 1587) VI 20, 379f, Morten († 1500) VI 20, Morten († 1610) VI 20, 226, 380
- Werchmester Johanne Marie († 1754) X 159
- Werlauff Fr. C. (1901) XIII 88
- Wesenberg C. A. († 1843) XIII 35, Johan Fr. († 1822) XIV 45
- Wessel Caspar († 1768) IV 236, Frederic F. (1938) VI 300, Th. (1918) V 368
- West Charlotte (1742) III 388, Peter (ca 1735) IV 251
- Westen Bernhard v. († 1795) VIII 58, Christoffer Ulrik v. (1774) VI 10, Johan Christoffer v. († 1774) IV 26, VI 10, VII 374, VIII 126f, Johanne Francisca v. († 1861) VII 62f, Peter (Eilschou) v. († 1783) VII 149f, VIII 127
- Westengaard F. N. (1885) X 238, Jens († 1689) VII 221f, IX 219, J. (1894) X 238
- Westenholz Andreas (1866) I 250, Frederik Thomas († 1923) XI 47, Ingeborg († 1939) I 199, 206, Regnar († 1866) XV 142, Rolf (1941) XI 47, Rolf Krake († 1882) XI 46, Sven Torben (1961) XV 142, Th. († 1963) XV 142, Th. Fr. († 1883) XV 142
- Vestenie Dorthe (1626) XII 18, Erik (1467) XIII 244, Erik († 1607) XII 18, XIII 244, Gerlof (1456) XV 202, Laurids (1433) XIII 244, Laurids (1536) XIII 244, Peder Holk (1432) XV 201f, Thomas (1401) XIII 243
- Wester Christian (1915) XIV 316
- Westerby Laurenz (1947) XI 316
- Vestergaard Malte (1928) XV 316
- Westerhof Laurits (1704) XI 83, 93, XV 230
- Westervig Joachim (Irgens) († 1675) IV 338ff, XII 290f
- Westrup Morten († 1834) XIII 88, W. A. Th. (1895) X 11
- Wetberg Anne Dorothea v. († 1727) XI 108
- Wetche Andreas Gotlob Ployart († 1904) XI 361f, Gustav Ployart (f 1897) XI 362, Peter Andreas (f 1859) XI 362
- Vether Anders (1275) I 130
- Wetmann Jørgen (1730) V 356
- Wettberg Hilleborg v. (1605) IX 234, Johan Didrik († 1695) V 137, IX 233f, Sidsel Cathrina v. (1605) IX 234
- Weyse Andreas (1718) II 76
- Vibe Peder († 1658) V 54f

- Wibe Michael* († 1690) II 370
Wiborg Mariane (1814) XI 273
Viborg Bispestal XI 19, 29, 36, 50, 102, 146, 265, 241, 381, XIII 118, 139, 194
Wichfeldt Henning († 1846) VI 221ff, *Henning* († 1907) VI 223f, *Jørgen* (1787) V 393, VI 221, *Jørgen* († 1888) VI 223, *Jørgen Adalbert* († 1966) VI 224
Wichmann Bertel († 1732) VI 218ff
Widkier Thomas († 1765) VII 205
Wied J. (1827) VI 338
Wiegandt Charlotte Amalie († 1750) XI 93f
Wiese Georg (1918) X 289
Wieth Anna Dorthea († 1785) XIII 223
Viffert Albert († ca 1550) XI 286, *Albert* († ca 1585) XIV 312, *Anders* († 1601) XI 286, *Anne* († 1586) IX 218, *Axel* († 1580) XI 117f, XV 387ff, *Christen* († 1592) XIV 313, *Christence* († 1604) XI 52, *Corfitz* (1579) XIV 61, *Corfitz* († 1592) XI 51, *Holger* († 1564) XI 50f, *Johanne* († 1570) X 156, 229, *Jon* († ca 1400) XI 277, *Jon* († 1495) X 228, XI 277f, *Jon* († 1560) XI 278, *Las* († ca 1498) XI 285f, *Mads* († 1506) XI 278, *Mads* († ca 1560) X 140, XI 278, *Malte* († 1542) XI 286, *Margrethe* († 1622) XI 118f, *Mette* († 1597) X 141, 193, *Mogens* († 1507) X 156, 228, *Niels* († 1595) XI 278f, *Palle* (ca 1520) XI 278, *Viffert* (ca 1450) XI 277
Wiïhm Adam Gottlob (1805) I 226, V 320f. P. (1766) III 35
Wiinberg Erik († 1756) VI 277
Wiïrnfeldt Frederik († 1769) X 259, *Jacob Severin* (1773) X 259, *Niels* († 1762) X 259
Wildenradt Christian († ca 1724) III 358, 362, *Gottlieb Frederik v.* (1851) I 204
Wilders Margrete († 1708) IV 249f, VI 213
Wildschütz Severin († 1726) I 332
Vilhelm Landgreve of Hessen († 1867) II 187, 331
Wilhelm G. P. U. († 1948) VI 12, *Johs. P. C. S.* († 1907) VI 12, *Lauritz Fasting* († 1943) VI 331, *Lykke* (f 1918) VI 331, *Mathias Hamborg* († 1868) VI 331, *Mathias Seehusen* († 1878) VI 331, *Otto Johannes* (1949) VI 12, *Petrea Agathe* (1907) VI 12
Wilholt Iver († 1762) X 311, *Laurids Henrik* (1736) X 311, *Otto* (1734) X 181, *Poul* (1723) X 181, 311
Wilken Adelgunde Margrethe (1733) X 302
Willemoes Niels († 1822) XII 69, 280f
Villumsen Niels (1863) XIII 397
Villumsen Jørgen (1736) IV 172, *Jørgen* (1739) V 56, *Peder* (1757) III 219
Wilsbech Erik († 1810) X 167, 183, 317f, *Hans* (1823) X 384, *Peter Biering* († 1837) X 183
Wilster Jørgen Fogh de († 1756) XIV 350
Winchelmann Margrethe Magdalene († 1829) XV 343
Vind Albert († 1608) XII 234, *Anne* († 1639) XII 395f, *Anne* († 1663) XI 20, *Anne* († 1667) XIII 355, *Anne* († ca 1679) VII 229, 404, VIII 125, *Anne Elisabeth* († 1727) IV 170ff, V 56, *Birte* († ca 1668) IV 271, *Bodil* (1268) XI 291, *Christen* († 1605) XIII 354f, XV 302, *Christian* († 1677) XIII 330, *Christian* († 1686) V 40, *Christian Andreas* († 1869) V 210, VII 191f, *Emil* († 1906) V 210, *Erik* († 1710) VI 330, *Frederik* († 1702) IV 358, V 40, X 90, 202f, *Gro* (1268) XI 291, *Hedevig* (1728) X 175f, 187, *Henrik* († 1607) XV 302, *Henrik* († 1633) III 307f, *Holger* († 1683) I 294, V 40, *Iver* († 1586) XV 301f, *Iver* († 1658) XIII 328f*, *Juar Emil* († 1921) VII 194, *Jakob* († 1607) XV 302, *Joachim Frederik* († 1687) V 40, 55f, XIII 16, *Jørgen* († 1644) V 40f*, *Karen* (1677) XIII 330, *Kirsten* († 1690) XV 303, *Niels* († 1615) XII 234, *Niels* († 1646) XII 234, XV 302*f, *Niels* († 1733) VI 331, *Ove Holger Christian* († 1954) V 210, VII 194, XIV 144, *Ove Johan* († 1805) VII 26f, *Regitze Sophie* († 1692) VI 290, XII 76, X 38, 48, 58, *Sophie Amalie* († 1743) VIII 26f, X 356, *Sophus Holger Gustav* († 1913) VII 172, 192f, *Vilhelm Carl* († 1732) V 40
Winde Mette (1747) XII 130, *Niels* († 1766) X 287, *Aage* (1954) XIII 290
Windersløff Adolph Christian († 1828) III 260
Windfeldt Claus (Claudius) († 1855) XII 353, *Claus* (1918) XII 353f, *I. S.* (1873) XIII 352, *Jens V. S.* († 1931) XIII 352, *Jørgen Bang* († 1866) XII 353, *Mette* († 1888) XII 41f, XIII 29
Vinding Albert (1776) XII 185, *Andreas* († 1766) XIV 54, *Hans* († 1702) VI 270, *Hans Cramer* († 1812) VIII 64f, *Peder* († 1684) VII 395f, *Poul* († 1712) I 252, III 92, X 158, *Rasmus* († 1684) I 252, III 92
Winds Dines (1677) XIV 394
Windt Peter († 1753) II 364
Windtz Hans Fr. († 1763) IX 31f, *Nicolui* († 1704) IX 283f
Winkel Adolph Nicolaj († 1885) X 103f, *Else* (1939) XIII 211, *Petrus* († 1945) X 105, *Søren* († 1921) X 104f
Vinter Adser († ca 1502) XII 244, *Jens* (1549) XII 244, *Mikkel* (ca 1450) XII 244, *Niels* († ca 1545) XII 244, *Peder* († ca 1460) XII 244, *Peder* († ca 1570) XII 244, *Poul* (1546) X 236, *Svenning* (ca 1450) XII 244
Winterfeldt Augusta († 1740) XIII 178, *Gustav v.* († 1699) VI 374, *Hedevig Sophie* († 1731) IX 276, *Helmuth Otto v.* († 1694) VI 374, IX 276, *Juliane Marie* († 1741) VI 374, *Margrethe Rammel v.* († 1759) VII 331, *Sophie* († 1769) VI 375
Winther Anders (1709) XII 212, *Chr.* (1795) XII 269 *Chr. Michael* (1852) I 236f, *E.* (1948) XI 398, *K. A.* (1961) XI 399, *Mathias* (1777) IX 353, *Rasmus* (1798) IX 353
Vintmølle Peder (1733) XI 156
Wirschmeister Margrethe Grotum († 1804) XI 27, 30
Wirefeldt Niels Severin († 1807) XI 157
Wisch Abel Cathrine († 1676) VII 122, 132, *Adolph Philip v. d.* († 1688) VII 238, *Anna v. d.* (1625) IX 192, *Bendix v. d.* (1644) X 174, *Hennike v. d.* († 1500) XVI 10, *Henrik v. d.* († ca 1640) IX 205, X 173, XII 57
Wissing Anna Sophie (1735) III 217, *Hans* († 1762) X 286, *H.* (1943) XIII 310, *Thomas* († 1811) X 167, XII 201f

Wittinghoff Sophie Charlotte († 1732) III 56
Wittrock August Jacob (1840) XIII 412
Wittrup Anne († ca 1634) VI 308, *Barbara* († 1658) I 330, III 144, VI 216, *Hans* († ca 1599) VI 216
Witzen Fikke v. († ca 1456) V 245
Witvert Peter Boll († 1828) II 367
Wodschou Jens Frederik (1775) XIII 387, *Just Frederik* (1776) XV 148, *Peter Marcussen* († 1824) X 189, XIV 352
Voetmann Anders (1932) X 146
Vogel Anne Charlotte (1826) III 125
Vognsen Erik (1593) XIII 54, *Ide* (ca 1490) X 336, *Inger* (ca 1610) X 180, *Ingerd* (1491) X 336, *Jens* († ca 1500) X 155f, *Jens* (1926) XI 39, *Jep* (*Jens*) († ca 1472) X 139f, *Jesper* († ca 1540) X 140, *Jesper* († ca 1610) X 179, *Johan* (1481) X 336, *Joland* († 1606) X 185f, XIII 71, *Karen* (1515) X 228f, *Mads* († ca 1430) X 155, *Mads* († ca 1540) X 140, *Mogens* († ca 1613) X 111f, *Morten* (1448) X 335, XIV 303, *Morten* († 1498) X 336, *Morten* (1502) XI 41, *Niels* († ca 1425) X 335, *Niels* (1471) X 335f, *Peder* († ca 1460) X 155, *Vogn* (1491) X 336, *Vogn* († ca 1566) X 179
Vogt Gundø S. (1940) III 194
Wohnsen Carl Johan (1887) XIII 280
Voigt Christian (1798) IX 353, *Jens* († 1758) XII 328, *Johann Nicolaus* († 1724) V 301
Wolckers C. H. (1812) XV 334
Woldsgaard Niels (ca 1700) XI 242
Wolf H. E. (1905) XII 155, *Jeremias* (1667) XV 333
Wolff Benjamin († 1866) VI 171, 291f, *Carl Heinrich* (1868) XIII 88, *C. J.* († 1908) XI 338
Wolff-Sneedorff Dagnar († ca 1958) V 197, *Erik* (1953) V 172, *Gerner* († 1931) V 171f, 294, XI 331f, *Hans Chr.* († 1924) V 293f, *Knud* († 1958) V 172, 294, *Aage* (1956) V 294
Wolffhagen C. W. (1853) XIII 412
Wolfrath Peter Bernhard († 1759) VII 401
Wolgehagen Hans Heinrich († 1870) XV 364
Volstrup Henning (ca 1550) XV 163, 396
Voltelen Henrik (1772) V 193
Vonsfeth Mette (1593) XIII 354
Vorbech C. H. (1858) XII 340f, XIII 215
Worm Georg Ernst (1622) XI 328, *Susanne Magdalene* († 1735) IV 107, *Søster* († 1685) VI 245, XII 163, *Willum* (1728) III 372
Wormskiold Christine Marie († 1817) XIII 338, 345, *Henrik Christian* (*Worm*) († 1760) XIII 365, *Peder* († 1824) XIV 404
Voss Christian Magnus v. († 1865) XV 77, *Ernst* († 1915) IV 28
Vossbein Gunde (1697) III 358, 362
Vounlund H. H. (1954) XIII 45
Woyda Fr. Ludvig v. († 1778) XIII 270f
Woydemann Jens Peter (1786) XII 236
Wrede Henrik (1697) VI 276
Wright-Engelsted Frederikke Caroline Rudi († 1920) VII 70f, *Rudolph Henry Malthé* († 1894) VII 70
Wraa Karen (1750) XI 30, *Laurids* († 1712) XIV 175

Wraae Erik († 1768) XI 26, *Eskil* († 1728) XI 30, *Hans* († 1738) XI 26
Wulf Anna Margrethe († 1752) VII 315
Wulf Christian († 1843) V 379, *Israel Karl* († 1842) XIII 308
Væbner Karen (ca 1511) XIII 327f, *Kirsten* (1565) XV 273, *Peder* († ca 1506) XV 273, *Peder* († 1565) XV 273, *Svend* (1532) XV 273, *Terkel* († ca 1563) XIII 54
Wørshøffer Else († 1955) III 45

Y

Ysenburg-Büdingen Gustav Frederik (1763) III 24

Z

Zacharia Margaret (1944) VI 331
Zahn M. F. (1888) XV 315
Zarthmann Elisabeth Condia († 1916) V 396
Zeuthen Christian Frederik († 1850) III 26f, *Peder* († 1784) X 303, *Peter Christian* († 1823) III 25f
Zierner Thomas (1752) I 231
Zimmermann N. E. († 1861) XIV 183
Zinn Johan Frederik († 1838) VIII 65
Zumbildt Christiane († 1780) VIII 406, 413
Zyphen Ernst Frederik v. († 1756) XII 339
Zyphen-Adeler Frederik Herman Chr. de Falsen († 1908) III 226, 349, VII 257, IX 159f, *Georg Frederik de Falsen* († 1932) III 226, 350f, *Georg Frederik Otto v.* († 1878) III 225f, 347ff
Zøega Hans († 1673) I 331, XI 54

Æ

Ægidius H. C. († 1890) XII 331, *Peter* († 1796) XVI 122, *Peter Christian* († 1826) XVI 122, *P. A.* (1877) XII 321, *Rasmus* († 1853) XII 330, XV 327

Ø

Øckenholt H. Chr. (1836) XIV 30
Ølbye Valentin (1719) XII 299
Ølgaard Ingeborg Margrethe († 1853) XIII 365f, *Kirsten Marie* (1811) XIII 35, *Rasmus* († 1770) XIII 365, *Terman* († 1827) XIII 365
Ørnsholt Ejnar (1953) IX 79
Ørting P. J. (1858) XI 331
Østergaard Erik (1947) XII 315, *Georg* (1940) X 270, *Jesper* (1775) XI 74, *Peder* († 1815) XI 27, 30
Østrup Jacob († 1803) IX 277f

Å

Aagesdatter Gunde (ca 1320) X 24
Aagesen Jon (ca 1320) X 24
Aagaard Anna Mathea († 1905) V 368, *Christen* († 1805) X 187, *Holger Halling* († 1866) V 364f, *Just Michael* († 1819) V 364, *Michael* (1819) X 183, *Mikkel* (1820) X 204, *Ove* (1940) XIV 30
Aarhus Bispestol XI 193, XIII 253, XIV 61, 156, 222, 369, V 28, 81, 93, 132
Aarup Poul (1943) X 347
Aars Niels († 1774) XII 238, 268
Aas Olaf (1956) X 21

KUNSTNERREGISTER

I registeret anføres, med henvisning til værkets bindnummer og side-
tal, navnene på de fleste arkitekter, stukkatører og andre kunstnere,
som har arbejdet med bygningernes opførelse, udsmykning, udvidelse
eller restaurering. Der tages kun hensyn til fast inventar, således, at
mens navnet på mesteren for et plafondmaleri anføres, er almindelige
malerier og billedhuggerarbejders ophavsmænd ikke medtaget. Der-
imod vil navnene på enkelte fremtrædende gartnere findes opgivet.

- Abildgaard, Nicolai A. (1743 - 1809)
maler I 156, II 52ff, 130, 178, 310f, 394
- Abondio, Giovanni (- 1686 -)
stukkatør I 93
- Abrahams, Charles (1838 - 93)
arkitekt III 140, VIII 32
- Achen, Eggert (1853 - 1913)
arkitekt XIV 76
- l'Amoureux, Claude (- 1680 -)
billedhugger I 94, II 104
- Anchersen, H. P. (- 1750 -)
havearkitekt I 316
- Andersen, Thorvald (1883 - 1935)
arkitekt VII 258, XVI 30
- Andersen, Valdemar (1875 - 1928)
maler II 54
- Andorf, Hans v. († 1600)
bygmester I 26, II 21, VI 413ff
- Anthon, Georg David (1714 - 81)
arkitekt II 124, IV 313, 386
- Amberg, Hans Chr. (1837 - 1919)
arkitekt IX 79, XIII 30
- Auzoni, Anthonio (ca. 1669 - 1729)
billedhugger II 104, IX 166
- Bache, Otto (1839 - 1927)
maler I 122
- Badias, Dominicus (- 1600 -)
VII 17, 31, 320, VIII 314, XVI 248
- Baratta, Lazarus (- 1650 -)
maler I 91
- Barchmann, Hans (1582 - 1648)
snedker I 36, 89, XV 410
- Bauert, Johan Ephraim 1726 - 99)
billedhugger I 64
- Baumbach, Claes Joel (f. 1890)
billedhugger XIII 158
- Bech, Marcus (1850 - 1911)
arkitekt XV 346
- Bellasio, Giampiero (- 1700 -)
stukkatør II 286 ff
- Bengtzen, Kaj Viggo (f. 1911)
arkitekt V 406
- Bentsen, Ivar (1876 - 1943)
arkitekt VII 370
- Berg, Axel (1856 - 1920)
arkitekt I 250, IV 384, V 264, 389
- Berner, Ebbe f. 1894)
indendørsarkitekt VII 301, IX 288
- Biener, Frantz (- 1700 -)
billedhugger II 104
- Binck, Jacob (ca. 1500 - 69)
maler VIII 10, XVI 246, 248
- Bindesbøll, Michael Gottlieb (1800 - 56)
arkitekt I 39, 44, II 334, V 177, 272
- Birner, Jacob (- 1600 -)
bygmester VII 306
- Bissen, Vilhelm (1836 - 1913)
billedhugger II 44ff
- Bjerg, Johannes 1886 - 1955)
billedhugger II 51
- Bloch, Carl (1834 - 90)

- maler I 107, 122
- Bohlsmann, Christian August** († 1794)
arkitekt XVI 144, 206
- Borch, Martin** (1852 - 1937)
arkitekt III 406, IV 404, VIII 271,
IX 368, X 269
- Borickmand, Hans** (- 1610 -)
bygmester XIII 287
- Borring, Knud** (- 1870 -)
arkitekt III 406, IX 182
- Borup, Gotthelf** (ca. 1804 - 79)
billedhugger II 43
- Boucher, François** (1703 - 70)
maler II 165
- Bracht, Christian van** (- 1700 -)
maler I 93
- Brandenburger, Ernst** († 1713)
arkitekt II 132, 282f, XIV 84f
- Brandin, Philip** († 1594)
bygmester, billedhugger X 84,
XVI 188, 191
- Brandt, Alfred** (1873 - 1937)
arkitekt III 70
- Brandt, Gudmund N.** (1878 - 1945)
havearkitekt I 66
- Bray, François de** (- 1660 -)
marmorerer II 93
- Brenno, Carlo Enrico** (ca. 1685 - 1745)
stukkator I 146, II 300, XIV 85
- Brenta, Ioano** (- 1700 -)
stukkator II 286
- Breusegem Abraham** († 1712)
billedhugger II 286
- Brogaard, Peter** (f. 1928)
arkitekt III 320
- Bruhn, Hans Henrik** (- 1700 -)
slotsgartner II 284
- Brummer, Carl** (1864 - 1953)
arkitekt I 217, II 280
- Bruno, Francisco** (- 1670 -)
stukkator II 100
- Brüel Otto** (- 1930 -)
arkitekt III 70, IV 182, V 119, 132
- Bundgaard, Anders** (1864 - 1937)
billedhugger II 48, 348
- Bussert, Morten** († 1553)
bygmester, stenhugger II 20, VII 15,
VIII 10, XI 12, XVI 249
- Bøgers, Peiter Simonsen** (- 1660 -)
arkitekt XII 291
- Bøgh, Vilhelm** (f. 1913)
arkitekt XI 276
- Bøhme, Friedrich Wilhelm** (- 1710 -)
maler II 286
- Bøttger, Frederik** (1838 - 1920)
arkitekt V 368
- Carbonetti, Domenico** (- 1708 -)
stukkator II 292
- Christensen, Børge** (f. 1918)
arkitekt XI 200
- Christoffersen, Helge** (f. 1928)
billedhugger II 54
- Clemmensen, Andreas** (1852 - 1928)
arkitekt V 131
- Clemmensen, Mogens** (1883 - 1943)
II 66, 189, 348, V 64, 343, VII 19,
VIII 43, IX 302, XV 104, 368,
XIV 98, XV 124
- Le Clerc, Louis-Augustin**
(ca. 1688 - 1771)
billedhugger II 32ff, 164
- Cock-Clausen, Alfr.** (f. 1886)
arkitekt II 208
- Le Coffre, Benoit** (1671 - 1722)
maler II 106, 286f
- Le Coffre, Claudi** († 1690)
stukkator I 93, II 144
- Colding, August** (1874 - 1941)
arkitekt VII 287
- Colwitz, Johannes Frederik** (- 1800 -)
bygmester XV 22
- Coning Jacob** (ca. 1648 - 1724)
maler II 286
- Conradi, Johan Christian** (1709 - 79)
arkitekt I 309, II 234, III 273

- Cramer, Peter 1726 - 82)
maler I 156
- Cuekelaere, Emanuel (- 1700 -)
billedhugger II 286
- D'Agar, Jacob (1642 - 1715)
maler I 93, II 286
- Dahl, Viggo (1860 - 1939)
arkitekt I 334, V 382, VIII 192, IX 44,
XIV 200
- Dahlerup, Vilhelm (1836 - 1907)
arkitekt II 131, III 83, V 368, VI 246
- Diedrichsen, L. Chr. (- 1900 -)
gartner XV 35
- Dieskau, Hans von (- 1550 -)
bygmester I 15ff, XVI 248
- Dieussart, François (- 1710 -)
arkitekt I 253, II 370, XVI 164
- Dam, Carl Emil (f. 1883)
arkitekt XV 160
- Dohm, Heinrich (1875 - 1940)
maler II 51
- Doldt (- 1740 -)
billedhugger II 138
- Draiby, Ejvind (f. 1910)
XI 201
- Draiby, Frederik (f. 1877)
arkitekt XIV 413f
- Dreier, Hans (- 1630 -)
billedskærer VII 278
- Drewsen, Harald (1836 - 78)
arkitekt V 306
- Drosted, Volmar (1890 - 1956)
arkitekt I 66
- Dunker, Peter de (- 1560 -)
bygmester VII 219
- Düren, Adam van (ca. 1495 - 1532)
billedhugger, arkitekt II 20
- Dusart (Sart), du Felix († 1735)
I 189
- Døllner (- 1760 -)
gartner I 150
- Ehbisch, Friederich (ca. 1672 - 1748)
billedhugger II 104, IV 310
- Eigtved, Nicolai (1701 - 54)
arkitekt I 96, 146ff, 189f, 310ff,
II 32ff, 57ff, 154ff, 192, 222, 322, 351,
408, IV 286, 373, XVI 252, 254
- Engqvist, Hans Henrik (f. 1912)
arkitekt IV 256, V 20, 110, VII 318,
VIII 43, IX 303f, XII 36, 387,
XIII 23f, 162
- Eriksen, Edvard (1876 - 1959)
billedhugger II 132
- Ernst, Johan Conrad (1666 - 1750)
arkitekt I 95, 136, II 25f, 84, 149, 243,
260, 287, 328, IV 342, V 253, XV 414,
XVI 251
- Erstad-Jørgensen Erik (1871 - 1945)
havearkitekt V 197, XIII 281
- Fabris, Jacob (ca. 1689 - 1761)
teatermaler I 146
- Falkentorp, Ole 1886 - 1948)
arkitekt I 218
- Fincke, Caspar (1584 - 1655)
kunstsmid I 67, 88
- Fink, A. E. (- 1910 -)
arkitekt XVI 228
- Floris, Cornelis (1517 - 75)
billedhugger V 28, XVI 189
- Floris, Frans (1516 - 70)
maler XVI 189
- Florisz, Jan (- 1570 -)
bygmester I 26ff
- Foged, Jens (1890 - 1959)
arkitekt XII 232
- Fortling, Jacob (1711 - 61)
arkitekt, stenhugger I 149, 309f, II 39,
77ff, 103f, 138, 233f, 351, XVI 252
- Forsati, Giam Battista († 1756)
stukkator II 163f, 292
- Frandsen, Thomas (- 1580 -)
billedhugger I 35
- Freund, Hermann Ernst (1786 - 1840)

- billedhugger I 404
 Friborg, Jørgen (- 1600 -)
 muremester I 87
 Friis, Frederik Ferdinand (1793 - 1865)
 arkitekt I 160
 Fuchs, Georg Mathias (ca. 1719 - 97)
 maler II 226
- Gabrieli, Giovanni de († 1621)
 stukkatør XVI 249
 Gercken, Didrik (1692 - 1748)
 billedhugger I 96, 136ff, II 26, 300
 Gertsen, Herman (Harmen) († 1591)
 stenhugger I 26
 Gierach, A. Heinrich († 1765)
 billedhugger I 62
 Gjerløv-Knudsen, Oluf (f. 1892)
 arkitekt II 333
 Glahn, Henrik Christopher (1850 - 1931)
 arkitekt IV 199f, V 374, VI 42, 255,
 275
 Glahn, Otto M. (- 1850 -)
 arkitekt VI 24
 Glüer, Ernst H. (- 1860 -)
 arkitekt VI 60
 Glæsel, Edvard (1858 - 1915)
 havearkitekt V 211
 Gonram, Johan Justus († 1760)
 stukkatør II 163
 Groeningen, Gert van (- 1575 -)
 sten- og billedhugger I 26, 43
 Grund, Johan Gottfried (1733 - 96)
 billedhugger I 97, 153, 157
 Grut, Flemming (f. 1911)
 arkitekt VIII 372
 Grønvold (Grünwaldt), Morten (-1680-)
 billedskærer I 93
 Graae, Rolf (f. 1916)
 arkitekt V 324
 Guione, Giuljo (ca. 1695 - 1771)
 stukkatør II 138
 Gundelach-Pedersen, Oscar (f. 1885)
 arkitekt VI 54
- Gundestrup, Thorvald (1869 - 1931)
 arkitekt VI 18
- Hagemann, Herik (1845 - 1910)
 arkitekt I 416
 Hagen, Gustav Bartholm (1873 - 1941)
 arkitekt IV 200, 416
 Hagen, Ole (f. 1913)
 arkitekt IV 200, 240
 Halleløv, Frede (f. 1887)
 arkitekt V 42, 119
 Halleløv, Lars (f. 1917)
 arkitekt V 42
 Hansen, Axel (1853 - 1933)
 billedhugger II 50, 393
 Hansen, Christian (1803 - 83)
 arkitekt IV 198ff
 Hansen, Christian Frederik (1756 - 1845)
 arkitekt II 40ff, 190, 268, VI 389,
 XVI 112, 256, 258
 Hansen, Frederik C. Chr. (1858 - 1923)
 arkitekt III 178
 Hansen, Hans (1899 - 1958)
 arkitekt II 132
 Hansen, Heinrich (1821 - 90)
 maler I 104f
 Hansen, Henning (1880 - 1945)
 arkitekt II 74
 Hansen, Poul (f. 1918)
 arkitekt XII 334
 Hansen, Preben (f. 1908)
 arkitekt XI 28
 Hansen, Robert (f. 1886)
 arkitekt II 394
 Hansen, Syrak (1833 - 1904)
 dekorationsmaler VIII 316
 Hansen, Thomas (f. 1879)
 billedhugger II 132
 Hansen-Reistrup, Karl (1861 - 1929)
 billedhugger, maler XV 34
 Harsdorff, Caspar Frederik (1735 - 99)
 arkitekt I 39, 97, 141 - 155f, 214,
 II 64f, 95, 177f, 268, 274, 288ff, III 16,

- V 241, XVI 257
- Haugsted, Hans A. W. (1832 - 1912)
arkitekt VII 297, VIII 214, 272, 280
- Haven (Hauen), Lambrecht van
(1630 - 95)
arkitekt I 52, 93ff, II 16, 22ff, 76,
103f, 257, V 300
- Havning, Thomas (f. 1891)
arkitekt, I 55, II 189, 200, IV 127,
X 398, XIII 30
- Haye, Abraham de la (- 1620 -)
fæstningsingeniør XIII 287
- Herholdt, Johan Daniel (1818 - 1902)
arkitekt I 212, III 193, IV 180ff, 403,
V 34, IX 367
- Herløw, Erik (f. 1913)
arkitekt III 306
- Hetsch, Georg Friedrich (1830 - 1903)
arkitekt, II 130, 205, 394, IV 348,
V 86, 108, 411f, VIII 41, 332, 348,
XVI 259
- Hiernøe, Jens (1748 - 1801)
billedhugger XI 337, XV 122, 179
- Hilker, Georg (1807 - 75)
dekoremaler IV 181f, V 412,
XVI 259
- Hinrichsen, Tai († 1759)
billedhugger XVI 79
- Hjersing, J. Peter (1888 - 1959)
arkitekt XVI 176
- Holck, Vilhelm (1856 - 1936)
arkitekt I 227, 340, IV 46
- Holm, Fridrich (ca. 1667 - 1737)
maler II 292, 397
- Holm, Hans I. (1835 - 1916)
arkitekt III 178, IV 120, 316, VI 89,
111, VII 192, XII 191
- Holm, Helge (f. 1891)
arkitekt VI 112, XIII 68, 289
- Honthorst, Gerrit van (- 1635 -)
maler I 36
- Hornbech, Chr. Bernhard (1772 - 1855)
II 269
- Hottmacher, Heinrich († 1670?)
bygmester XVI 28
- Hou, Axel (1860 - 1948)
maler II 50
- Hvass, Tyge (1885 - 1963)
arkitekt II 132, IV 120
- Hännel, Johan Friederich (ca. 1710 - 61)
billedhugger I 146, 311, II 163, 302
- Häusser, Elias David (1687 - 1745)
arkitekt I 39, II 29ff, 260, XVI 251f
- Hödrieh, Johann Gottfried (- 1730) -
arkitekt XIII 202, 304
- Høeg-Hansen, Axel (1877 - 1947)
arkitekt XIII 216, XIV 316
- Ingwersen, Jens (1871 - 1956)
arkitekt III 214, 152, V 160, 211,
VII 368, VIII 91, IX 141, XI 123, 158,
XV 266
- Iversen, Kræsten (1886 - 1955)
maler II 51f
- Jacobsen, J. P. (- 1830 -)
arkitekt IX 272
- Jansen, Evert (- 1670 -)
bygmester V 300
- Jardin, Nicolas Henri (1720 - 99)
arkitekt I 61ff, 149f, II 36, 56, 166 -
170, II 192, 248, 336, XVI 255
- Jerichau, Jens Adolf (1816 - 83)
billedhugger II 51
- Jerndorff, August (1846 - 1906)
maler II 51
- Junge, Johan Boye (1735 - 1807)
bygmester II 61f, 260, 300
- Jørgensen, Axel G. (1890 - 1963)
arkitekt XV 416
- Jørgensen, Emil (1858 - 1942)
arkitekt III 350
- Jørgensen, Thorvald (1867 - 1946)
arkitekt II 47ff, 73, 140, III 46, V 308
- Kampmann, Hach (1856 - 1920)

- arkitekt XIII 203, 277, XIV 334,
XV 34
- Kirkerup, Andreas Johs. (1749 - 1810)
arkitekt I 246, 266, II 129, 311f,
IV 133ff, V 400f, VI 67
- Kitzling, Johan Christian
(ca. 1748 - 1816)
arkitekt IV 29
- Klein, August Henning (1839 - 1909)
arkitekt III 27, 390, V 171, 293, 414f,
VI 46, VII 63, 92, 186, VIII 383,
XII 191, XIV 200, 343f
- Klingebeck, Frederik (- 1560 -)
bygmester XVI 248
- Knieper, Hans († 1587)
maler I 30, 126
- Koch, Jørgen Hansen (1787 - 1860)
arkitekt I 291f, II 40, 83, 190, 219,
312, 346, IX 170
- Kock, Mogens (f. 1898)
arkitekt V 324
- Koch, Peter (f. 1905)
arkitekt II 124, 187, 270, 362, 368,
XVI 197
- Kornerup, Peter E. (1794 - 1875)
arkitekt I 232, II 189
- Kretz, Georg (1810 - 57)
arkitekt V 33
- Krieger, Johan Cornelius (1683 - 1755)
arkitekt I 39, 64, 95, 136, 141, 144f,
156, 214, 309ff, 334, II 25ff, 57f, 127,
151f, 284, IV 294, 310, IX 166,
XVI 251
- Kristensen, Eske (f. 1905)
arkitekt II 220
- Krock, Hendrik (1671 - 1738)
maler I 146, 348, II 286ff, IV 310,
V 99, 255, XVI 253
- Kruuse, Anders (1745 - 1811)
arkitekt XI 337, XIII 312, XIV 24,
151f, 256, 288f, XV 121f, 128
- Kyed, Vagn O. (f. 1903)
arkitekt VII 118, XV 108
- Kühn, Ernst (1890 - 1948)
arkitekt III 29, V 211
- Labenwolf, Georg (- 1580 -)
bronzestøber I 32f
- Lamoureux (l'Amoureux), Claude
(- 1680 -)
billedhugger I 94, II 104
- Lange, Carl Chr. E. (1828 - 1900)
arkitekt XIII 248
- Lange, Philip de (1704 - 66)
arkitekt I 68, 239, II 69, 189, 300,
V 36, VII 346, XVI 252, 256
- Larsen, Johannes (1867 - 1961)
maler II 52
- Lassen, Johan Jørgen (ca. 1700 - 67)
maler II 138, 398, 406
- Lauritzen, Vilh. (f. 1894)
arkitekt V 88
- Lendorf, Carl William Fr. (1839 - 1918)
arkitekt IX 237
- Lesueur (le Sueur), Pierre Etienne
(† 1802)
dekoremaler II 276
- Levy, Frederik Lauritz (1851 - 1924)
arkitekt II 280
- Locher, Axel (1879 - 1941)
billedhugger II 48
- Ludvigsen, Arne (f. 1898)
arkitekt VIII 227
- Lundquist, Carl (1883 - 1949)
arkitekt V 308
- Lüttichau, Curt (f. 1897)
arkitekt XIII 162
- Løffler, Carl (1810 - 53)
maler IV 348
- Lønborg-Jensen, Harald (1871 - 1948)
arkitekt XIII 102, 289
- Magens, Johan Boye Junge
(1748 - 1814)
arkitekt II 179, 416
- Mandelberg, Johan Edvard (1730 - 86)

- maler I 63, 156, II 293, 339
 Mander, Karel van II (ca. 1609 - 70)
 maler I 48, 89, II 169
 Mandrup-Poulsen, K. Emil (1865 - 1952)
 arkitekt II 228
 Mansa, Johan Ludvig (- 1800 -)
 gartner I 160
 Mathiesen, Albert(us) (- 1660 -)
 arkitekt I 304, II 142, 282
 Mathiesen, Jesper († 1607)
 snedker I 30, 44
 Matthiesen, Oscar (1861 - 1957)
 maler II 54
 Meiding, Anton († 1641)
 snedker I 46f
 Mejborg, Reinhold (1845 - 98)
 arkitekt V 74
 Meldahl, Ferdinand (1827 - 1908)
 arkitekt I 52, 103f, 108, 112,
 II 114f, 176, 270, 333, 377f, III 35,
 IV 142, V 306, VI 392, XIII 237,
 XIV 67, XV 210, XVI 259
 Mentzel, J. J. (- 1740 -)
 kunstsmed II 39, 138
 Meyer, Johan Andreas (ca. 1784 - 1822)
 arkitekt IV 348
 Meyn, Peter (1749 - 1808)
 arkitekt II 373
 Midow, Hercules (- 1580 -)
 bygmester X 136
 Mindedal, Ejnar (f. 1892)
 arkitekt VII 126
 Mønberg, Emanuel (1877 - 1938)
 arkitekt II 208, XI 262
 Morholt, Christian († 1696)
 maler I 93
 Mortensen, Carl (- 1915 -)
 stukkator II 52
 Motz, Johann Hermann
 XVI 111
 Müller, Otto Johann (1692 - 1762)
 arkitekt XVI 109, 195
 Møinichen, Claus (ca. 1665 - 1710)
 maler I 93
 Møller, Anders (- 1775 -)
 bygmester XV 179, 236, 366, 394
 Møller, C. F. (f. 1898)
 arkitekt XV 44
 Møller, Just (ca. 1744 - 1808)
 bygmester XIV 230, 302
 Mørck, Poul (f. 1900)
 arkitekt IV 152
 Mørk-Hansen, Volmer Joh.
 (1856 - 1929)
 arkitekt I 217
 Mørup, Jens Jensen (- 1745 -)
 bygmester XI 212
 Maar, Axel (f. 1888)
 arkitekt I 40, II 124, III 194
 Maare, Niels (f. 1890)
 oberst II 320f
 Nebelong, Johan Henrik (1817 - 71)
 arkitekt V 413, VII 139, VIII 369,
 XV 264
 Nielsen, Anne Marie Carl (1863 - 1945)
 billedhuggerinde II 56
 Nielsen, Christian Vilhelm (1833 - 1910)
 arkitekt I 187
 Nielsen, Johannes Magdahl
 (1862 - 1941)
 arkitekt I 12, 40, II 124, V 52, XV 226
 Niemeyer, Andreas (- 1710 -)
 billedhugger II 286
 Nordmand, Peder Andersen († 1694)
 maler I 92f
 Norn, Viggo (f. 1879)
 arkitekt XV 415
 Nyrop, Martin (1849 - 1921)
 arkitekt I 15, IV 127, XIII 119
 Nystrøm, Arne (f. 1900)
 arkitekt II 189, VI 416
 Næss, Hans (1723 - 95)
 IX 137, 197, XVI 256
 Obbergen, Antonis van (f. 1543)

- bygmester I 28
- Oberberg, Hercules von (- 1557 - 1602 -)
stenhugger I 24, XV 349, 410,
XVI 48, 98f, 186, 248
- Oettinger, Johann Friedrich (f. 1713)
arkitekt I 145, II 32
- Olsen, Folke (f. 1908)
arkitekt VII 301, 408, VIII 298
- Ortmann, Mathias († 1757)
møbelsnedker II 138, 397
- Overgaard, Christen N. (1851 - 1929)
dekorationsmaler II 280
- Packness, Ejnar (1879 - 1952)
arkitekt VIII 53, X 70, XI 88
- Paeschen, Hans van (Hans Paaske)
(-1560 -)
bygmester I 26ff, 56
- Paludan, Hother (1871 - 1956)
arkitekt X 48
- Parini, Anthon (- 1701 -)
stukkator II 286
- Pauelsen, Erik (1749 - 90)
maler II 129
- Pedersen-Dan, Hans Peder (1859 - 1939)
billedhugger I 51
- Petersen, J. Vilhelm (1851 - 1931)
arkitekt VIII 271, 397
- Petersen, Knud Lehn (f. 1890)
IX 213, XVI 173, 216
- Petersen, Ove (1830 - 92)
arkitekt VI 12, 174, 241, 412
- Petersen, P. J. (f. 1892)
arkitekt XIII 382
- Petzhold, John Christoph (1708 - 62)
billedhugger II 39
- Pflug, Christian Carl (1728 - 1809)
arkitekt II 190
- Pilo, Carl Gustav (1711 - 93)
maler I 63
- Planitz, J. D. (- 1720 -)
arkitekt XIV 98
- Platen, Wilhelm Friedrich von
(1667 - 1732)
arkitekt XVI 194f, 197
- Plesner, Ulrik (1861 - 1933)
arkitekt XV 272
- Pozzi, Carlo Maria (- 1705 -)
stukkator II 104
- Quellinus, Thomas (1661 - 1709)
billedhugger V 31
- Rafn, Aage (1890 - 1953)
arkitekt I 70, V 403f
- Ramée, Joseph-Jaques (1764 - 1842)
arkitekt II 130, 276ff, 362
- Rasmussen, Daniel (1865 - 1955)
arkitekt VI 358
- Rathsach, Svend (1885 - 1941)
billedhugger II 51
- Rawert, Jørgen Henrik (1751 - 1823)
arkitekt I 215
- Rieman, Nicolaus Hinrich († 1759)
bygmester XI 212, 225, XII 11, 52,
XIII 172, 184, 202, XIV 58, 66, 130,
XV 352, XVI 52
- Reineke, Henrik (- 1590 -)
snedker V 225
- Risom, Sven (f. 1880)
arkitekt V 326
- Roege, Jacob (- 1715 -)
billedskærer V 255
- Rosen, Anton (1859 - 1928)
arkitekt I 276, IV 199, VII 79
- Rosenberg, Georg Erdmann (1739 - 88)
arkitekt I 66, 404, II 226, VII 48,
IX 102, 197, XVI 256
- Rosenberg, Johan Gottfried (1709 - 76)
arkitekt I 182, II 201, 211, 222, 353,
IX 208, XVI 168, 206, 254
- Rothe, Rudolph (1802 - 77)
havearkitekt I 160
- Roussell, Aage (f. 1901)
arkitekt X 331, XI 262
- Ruby, Børge (f. 1913)

- arkitekt XI 306
- Rüde, Anthon Christoffer (1744 - 1815)
maler I 156
- Rønnow, Karsten (f. 1932)
arkitekt IV 256, XII 36, 386
- Saly Jacques François Joseph
(1718 - 76)
billedhugger II 174f
- Sart (Dusart), Felix du († 1735)
I 189
- Schardt, Johan Gregorius van der
(f. ca. 1530)
billedhugger I 33
- Scheel, Hans Heinrich (1668 - 1738)
ingeniørofficer II 32, 283f, 328
- Schiødte, Erik (1849 - 1909)
arkitekt XIII 102
- Schlegel, Frits (1896 - 1965)
arkitekt II 252, V 229
- Schouboe, Henrik (1876 - 1949)
maler II 279
- Schrøder, Abel d. Ældre († 1602)
billedskærer V 225
- Schrøder, Ejler Abelsen (- 1620 -)
billedskærer V 226
- Schrøder, Johan (1836 - 1914)
arkitekt II 169, 228, 385, V 342,
VIII 254
- Schultz, Carl Georg (1905 - 58)
arkitekt XI 352
- Schwabe, Leonhard († 1711)
billedhugger II 104
- Schwartz, J. G. (- 1740 -)
smed II 39, 138
- Schwartzkopff, Johan Georg
(1774 - 1846)
arkitekt V 36
- Schäffer, Didrik (- 1775 -)
snekker II 30, 138, 300
- Seyffert, J. C. (- 1784 -)
IX 248
- Sibbern, Henrik Steffens (1826 - 1901)
arkitekt V 373, VI 205
- Skovgaard, Hans Georg (f. 1898)
arkitekt IX 278, XIII 132
- Skovgaard, Joakim (1856 - 1933)
maler II 51
- Smidt, Arne Vagner (f. 1910)
arkitekt V 189, VII 81, VIII 298,
X 233, XI 398, XIII 340, XV 124
- Smidt, Carl Martin (1872 - 1947)
arkitekt III 100, XIII 102
- Smidth, Philip (1855 - 1938)
arkitekt V 406
- Soherr, Johan (1733 - 78)
arkitekt I 96, 145, 415, II 32, 138
- Stallknecht, Claus (1681 - 1734)
bygmester XIV 66
- Stanley, Simon Carl (1703 - 61)
billedhugger I 63f, II 36, 168
- Steenwinckel, Han van (den Ældre)
(ca. 1550 - 1601)
arkitekt I 66, 86f, 377, IV 192, IX 212,
VI 144, 167
- Steenwinckel, Hans van (den Yngre)
(1587 - 1639)
arkitekt, billedhugger I 36f, 87, II 90,
III 339, VIII 312
- Steenwinkel, Hans van (den Yngste)
(1639 - 1700)
arkitekt, billedhugger I 59, 93,
II 257, 396, III 91, 354, V 300
- Steenwinckel, Laurens van (1585 - 1619)
bygmester, stenhugger I 87
- Steenwinckel, Morten (1595 - 1646)
arkitekt, maler I 36, 45
- Stilling, Willads (ca. 1757 - 1831)
bygmester, gipser XIII 144
- Storck, Hermann Baagøe (1839 - 1922)
III 178, XIII 274
- Sturmberg, Johan Christoffer († 1722)
stukkator, billedhugger I 136,
II 292, 328
- Stærmosé, Jørgen (f. 1920)
arkitekt V 35

- Suckow, Christian (ca. 1724 - 84)
billedhugger II 163
- le Sueur, Pierre Étienne († 1802)
dekoremaler II 276
- Sundberg, Frederik Martinus (1842 - 89)
billedhugger VIII 67
- Sørensen, C. Th. (f. 1893)
havearkitekt VII 408
- Sørensen, Erik Christian (f. 1922)
arkitekt IV 274
- Sørensen, Severin Theodor Emilus
(1825 - 67)
arkitekt III 366, XIV 176
- Sørensen, Søren (- 1735 -)
muremester II 397
- Taddei, Michel Angelo (1755 - 1831)
stukkator XVI 206
- Tagsen, Niels (- 1640 -)
billedskærer XVI 188f
- Taubro, Poul (- 1960 -)
arkitekt XV 86
- Tegner, Hans (1853 - 1932)
maler II 52, 393
- Teschel, Leopold (f. 1911)
arkitekt X 18
- Tessin, Nicodemus (den Yngre)
(1654 - 1728)
arkitekt I 136, II 17, 25f, 148ff, 283
- Theilemann, Ferdinand (1803 - 63)
arkitekt XV 52
- Tholle, Carl Julius Gundersen
(1831 - 71)
arkitekt VIII 342
- Thorvaldsen, Bertel (1770 - 1844)
billedhugger II 44ff, 179 - 183
- Thrane, Mogens Christian (1697 - 1764)
maler XI 226
- Thura(h), Laurids (de) (1706 - 59)
arkitekt efter 1740 de Thurah
I 50, 56, 145ff, 287ff, 312ff,
II 32ff, 64, 90ff, 271ff, 299ff, 348,
396ff, IV 58, 311, 372, X 68f, 328
- XVI 251ff
- Thuren, Christian Laurits (1846 - 1926)
arkitekt II 228
- Tidemand-Dahl, Johannes (1882 - 1961)
arkitekt V 382
- Tillisch, Christian Tyge (f. 1903)
V 327
- Tolla, Bartholomeo (- 1756 -)
stukkator XVI 79
- Tschierscke, Georg Diedrik (1749 - 80)
arkitekt VI 370, VII 48, 86, VIII 314,
IX 195f, XVI 252, 255
- Tuscher, Marcus (1705 - 51)
maler, arkitekt I 310
- Tvede, Gotfred (1863 - 1947)
arkitekt I 82, 200, 238, II 132, 251,
IV 80, 262, V 34, 323, VI 70,
VIII 167, XI 137f, XIII 281,
XV 253, 300, XVI 26
- Tvede, Vilhelm (1826 - 91)
arkitekt I 82, 357, VI 69, IX 367
- Uldall-Ekmann, E. (- 1950 -)
arkitekt III 306, 320, VII 319, X 46,
XIII 162
- Utzon-Frank, Einar (1888 - 1955)
billedhugger I 65, II 54
- Walther, Vilhelm Theodor (1819 - 92)
arkitekt V 353, 389
- Wassmann, Olaus Carolus (1730 - 84)
maler XVI 255
- Weinmann, Benedictus (- 1710 -)
havearkitekt I 66
- Verelt, Jan Wilckens van (- 1685 -)
stukkator I 93
- Wiedewelt, Johannes (1731 - 1802)
billedhugger I 150ff, 404,
II 36, 306, 342, VI 68
- Vieth, Ludvig († 1887)
billedhugger XIII 267
- Vig-Nielsen, Søren (1876 - 1964)
arkitekt XII 16, 29

- Wiinholt, Claudius August (1855 - 1905)
arkitekt XIII 102
- Wilsbech, Frederik (1844 - 1907)
arkitekt V 396
- Winstrup, Laurits Albert (1815 - 89)
IV 142, VI 252, XIV 366
- Wittrock, Georg (1843 - 1911)
arkitekt I 322
- Wolff, Henning (1828 - 80)
arkitekt III 184, IV 232
- Vries, Adrian de (ca. 1560 - 1626)
billedhugger I 88
- Zeltner, Hans Christian (1826 - 99)
arkitekt IV 316
- Zeltner, Theodor (1822 - 1904)
arkitekt II 132, 190, IV 82, V 229, 264
- Zetterwald, Helgo (1831 - 1907)
arkitekt VIII 152f
- Zinn, Jens Gjødvad (1836 - 1926)
arkitekt VI 89
- Zuber, Chr. Joseph (1736 - 1802)
arkitekt V 370, VII 347, XV 39, 70,
XVI 256
- Ørnsholt, Adolf Ejnar Hansen (f. 1887)
arkitekt VI 262
- Aagaard, Gunnar Andersen (f. 1919)
maler IX 271

Ordlister

- Afbyggergård = et fra en større ejendom udskilt brug
afvalmet se valm
agerumslade = kørelade med køregulv i den ene eller begge sider
alb. = album — se tønde land
allodialgods = den jord, som besidderen har fuld ejendomsret til, i modsætning til f. eks. len
amme = vinmål, fire ankre vin = 160 liter
antikiserende = efterlignende den klassiske oldtids kunst
apsis, apside = udbygning, oftest lav, halvrund og dækket af halvkuppelhvælv. Mest almindelig i kirkelig arkitektur som plads for alteret
arkade = buerække båret af søjler eller piller. Blændarkade er en tilsvarende række af blændinger
arkeli = rum til opbevaring af våben
arkitrav = nederste del af en søjlebåren gesims
arronderet = arealernes samling omkring gården
artesisisk boring = brøndboring, der føres til vandholdige lag under tryk med det resultat, at vandet vil stå ud af borerøret som et springvand
astrag = gulvflise
- Bakhus = hus med bageovn
barfred = middelalderborgens hovedtårn også kaldt kernetårn
- barok = i nordisk kunsthistorie betegnelse for perioden ca. 1630 - 1750
baroni = oprettedes med 1.000 tdr. htk. eller en formue på 50.000 rdI.
»basses cours« = ladegård
bel-etage = hovedetage
bliald = kostbart persisk silkestof
binder = se forbandt
bindinger = fag i bindingsværk
birkeret = ret til at have kirketing og udnævne dommeren. Ophævet 1849
blå ridder = ridder af elefantordenen
bol = ældre enhed for jorddeling og jordvurdering; 1682 gennemsnitlig ca. 100 tønner land
bonitet = landbrugsjords ydeevne
brakmark = bearbejdes om sommeren, uden at bære afgrøde
bruskbarok = i nordisk kunsthistorie ornamentstilen 1630 - 60, karakteriseret ved bruskagtige knuder, »øreflipsornamentik« og stærkt vredne former
brystning, brystning = lavt murstykke, f. eks. under vindue
buddike = lille æske med låg
bånd = smal, fremspringende profil, især af sten på mur. I tømmerhåndværk et langt, sammenholdende tømmerstykke
- Castrum = borg
chambranle = indfatning af dør eller vindue
coloniis = forpagtninger

curia principalis = hovedgården

Daler = forkortelse af joachimsdaler, udmøntet i Danmark fra 1537 til 1872. Oprindeligt delt i 3 mark à 6 skilling, men da småmønten stadig forringedes, gik der under Frederik II 4 mark og fra 1625 6 mark på en speciedaler, d. v. s. i ét stykke. Christian V's kurantdaler var ca. $\frac{4}{5}$ speciedaler. Efter statsbankerotten indførtes 1813 rigsbanksdaleren = $\frac{1}{2}$ speciedaler = 6 mark à 16 skilling. Fra 1854 kaldt rigsdaler rigsmønt. 1854 afløst ved den skand. møntunion omregnet til 2 kr. demat = areal, oprindeligt degemath »dagslet«, det stykke græsland, en mand kan slå på en dag. Ordet har fra marskegnene bredt sig over Sønderjylland

deputat = en bestemt, fast indtægt, i reglen i naturalier, tillagt en embedsmand ud over hans almindelige løn
destinonske mejeridrift = også kaldt bømte mejerier, hvor mælken efter hollandsk system henstod til flødeafsætning i flade bømter i store mælkekældre
diele = saksisk betegnelse for forstue
dokker = korte mellemstolper fortrinsvis i bindingsværk
donjon = middelalderlig hovedtårn

Effegie in = i en afbildnings skikkelse
empire = stilperiode her o. 1800 - 40
enestegård = gård, der allerede før udskiftningen lå uden for landsbyen og havde sin jord for sig selv
epitafium = mindetavle i kirke
erektionspatent el./brev = fastsættelse af et gods' arvefølge
espalier = træmerværk op mod en væg

Fideikommiss = disposition, hvorved en formue i gods eller kapital henlægges

til stadig underhold for en familie eller institution

firpas = firkløverform

fodernød = kvæg der af fæsteren skulle fodres for godsejeren

fogedi = område under en fogeds embedsmyndighed

fold = forholdet mellem udsået og høstet korn

foldeværk = fladeornament, kun anvendt på træ, der ligner folder, runde eller skarpkantede, i pergament

forbandt = mønster murstenene danner i murværket. Løber viser langsiden, binder eller kop kortsiden. Polsk eller vendisk forbandt har efter hinanden en løber og en binder, munkeforbandt to løbere mellem hver binder. Fra renæssancetiden i et kifte (lag) lutter løbere og der over lutter bindere o.s.v. (kryds- eller blokskifte)

fordakning = afdækning over muråbninger især vinduer

forkrøbning, forkrøbbet = profil f. eks. en gesims eller en gericht (dørindfatning), der i skarpe knæk forløber uden om et fremspring

fresco = kalkmalet dekoration påført frisk, endnu våd murpuds

friherre = i Danmark baron

frontispice (fronton) = lav, trekantet eller rund gavlagt opbygning, oftest anvendt over gesimsen på et murfremspring på en husfacade

frådsten = blæret kalksten dannet ved kildevæld

fyldholter = udfyldningstømmer i bindingsværk

Gangedage = alm. hoveri, se hoveri

genius = et guddommeligt væsen, som romerne mente fulgte enhver mand (ikke kvinde) livet igennem

jordbuer = murbue mellem hvælvinger
grangier = ladegård, ordet anvendt om
klostergods

grevskab oprettedes på 2.500 tdr. htk.
grisaille - malet = malet gråt i gråt
gærdsel = gærde

gårdsæder = småbønder som ejede de-
res bygninger, men ikke jorden, hvor-
af de for egen regning dyrkede små
parceller, samtidig med at de ydede
arbejde for jordejeren

Hartkorn = oprindelig en betegnelse for
hart (hårdt) korn, rug eller byg ved
udredning af landgildeafgifterne, se-
nere en skyldsætningsmålestok for jord
i forhold til boniteten, der blev op-
taget i matriklerne. På øerne udgør 1
tdr. htk. ca. 11 tdr. ld., i Jylland ca. 25
tdr. ld.

hemmelighed = aftrædelsesrum, som
regel indrettet som en udbygget kanap
med nedfaldsskakt til voldgraven

heraldisk = slægtsvåbenmæssig

herligheder = herregårdens rådigheds-
områder uden for selve hovedgården,
især bøndergods, kirker, skove, fiske-
vand o. lign.

hermer = bærende led, formet som
overkroppen af et menneske

holdhuse = selvejergårde, hvoraf der
ydedes en afgift, husbondhold, ved
arv eller køb, ofte en okse eller, efter
1600, en tilsvarende afgift i penge

hollænderi = mejeridrift

hovedgårdsfriheder = fri hovedgårds-
takst, for hoved- eller sædegårde pri-
villegier, særlig skattefrihed og tiende-
frihed for den tilliggende jord, der før
1600 var forbeholdt adelen, men der-
efter for alle ejere, forudsat, at gården
var komplet, d. v. s. havde mindst 200
tdr. htk. bøndergods

hovbud = se hoveri

hoveri = kendes allerede i middelalde-
ren og i 1500-årene for fæstebønderne
som et bestemt årlig antal arbejds-
dage på herregården, udviklet til at
omfatte såvel avlingshoveri som byg-
ningshoveri og småhoveri ved hus-
ligt arbejde. Kronen krævede hoveri
af selvejerbønderne og kunne bort-
skøde sin ret over disse bønder til
adelen. På krongodser kunne hoveriet
i 1600-årene nå op til 100 hovdage
årligt og mere. Efter 1791 kunne mel-
lem godsejer og bønder indgås over-
enskomster, hvorved hoveriet fastsat-
tes enten til visse pløje-, spande- og
gangdage eller til visse hovmål (ar-
bejdsydelser). I 1800-årene fandt en
alm. hoveriafløsning sted, og den var
i det væsentlige gennemført omk. 1900
hvid ridder = ridder af storkors af
Dannebrog

hulkehl = indadbuget profilled, ofte som
gesims i en stue

højborg se voldsted

højremslade = stor ladebygning, hvor
tagets vægt i hovedsagen bæres af et
langsgående tømmer i hver side, høj-
remmen, der hviler på en høj stolpe-
konstruktion inden for ydervæggen

Illumineret bog = håndskrift illustreret
eller dekoreret med billeder eller or-
namenter i farver og guld

intarsia = indlægningsarbejde af træ,
ofte sjældnere træsorter, i træ

Jonisk = klassisk græsk søjleorden, især
udviklet i Lilleasiens byer. Det mest
iøjnefaldende stiltræk er kapitælets
snegleformede volut

jord, fri — ufri. Som fri jord regnedes
hovedgårdsjorden og præstegårdsjor-
den o. lign., der havde privilegier (se
sædegård) og som ejeren havde rådig-

hedsret over. Ufri jord eller bondejord var underkastet visse bestemmelser, især at den ikke måtte drives under hovedgårdsjord og skulle opretholdes som selvstændigt avlsbrug
jordebog = fortegnelse over jordegodset med angivelse af de ydelser, som brugeren skulle svare ejeren
jordegne bønder = ejede selv deres jord
jus patronatus = se patronatsret

Kamgavl = gavlmuren går op over tagfladen og afsluttes med en kam, der kan være retliniet og parallel med taget eller formet som en trappe
kancelli (danske - tyske) = oprindeligt kanslerens embedskontor, senere statsmagtens ekspeditionskontor, hvor udgående breve blev registreret. Efter 1660 delt i danske og tyske kancelli, det sidste varetog rigets korrespondance på tysk eller latin med det sydlige og vestlige udland. 1806 omdøbt til Slesvig-Holstenske Kancelli
kandelaberlinde = får ved beskæring en vis lighed med kandelabre
kannelure = rille, i reglen rundet, i skafter på søjler og pilastre
kanon = fastsat afgift af grundejendom at erlægge til ejeren
kapitelsal = klosterets forsamlingssal
kapiteltakst = middelprijs for landbrugsvarer, især korn, til bestemmelse af landmænds ydelser i forskellige forhold
kapsum = en slags grime benyttet ved hestes dressur
kartouche = ornamentale ramme
karyatide = arkitektonisk støtte af form som en kvindefigur
kasemat = skudsikkert rum, ofte indrettet i volden
kasette = forsænket, oftest firkantet felt

kassemure = to yderskaller om en kærne af mørtel, brokker og kampesten
kenotaf = mindesmærke i form af et gravmæle, men som ikke rummer den dodes jordiske levninger
klassicisme eller nyklassisk stil = omfatter Louis-Seize-stilen og empiren og gør sig i Danmark gældende o. 1775 - 1850. Stilen tog sine forbilleder i den klassiske oldtid
koadjuter = medhjælper, ofte ansat hos en biskop med løfte om at blive efterfølger
kobelbrug = sædskifteform i hvilken der veksles mellem korn og græsafgrøder og brak, udviklet i Holsten
kodeks = håndskrift i bogform
kommercekollegiet = varetog sager vedrørende næringslivet, såvel landbrug som håndværk og handel
konventsbrødre = klostersonfunds medlemmer
kornskyld = den del af landgilden, der ydedes i korn. I middelalderen lig med udsæden eller $\frac{1}{3}$ af avlen, i 15 - 1600-årene ca. halvdelen.
krydshvælv = oprindeligt formet som to tøndehvælvinger, der skærer hinanden over et kvadratisk rum, i den yngre middelalder med fire synlige ribber og mere puklede kapper
krydsskifte = se forbandt
kurator = værge eller formynder
kurvehanksbue = en trykket rundbue af form som en kurvehank, især over vinduer og døre
kølbue = bue, der på midten har en opadgående spids som kølen på en skibsbund
kådner = sønderjysk for husmandssted

Landgilde = fæsterens årlige afgift i naturalier eller penge til ejeren

lanterne = i arkitektur et lille spir med vinduer, der afgiver lys til et underliggende rum

latinsk kors = den hos os almindelige korsform, hvor den nederste gren er den længste

laurier = hus til overvintring af laurbærtræer

len = fra regnet de sønderjyske fyrstelen er det et område, der styredes af en kgl. embedsmand, i størrelse ofte omfattende 3-4 herreder. Lensmanden, også kaldt foged eller høvedsmand, havde den øverste militære og civile myndighed. I tjenestelenet var han fritaget for afgifter og havde kun militære forpligtelser, af afgiftslenet skulle betales visse ydelser, på fadeburslenet var lensmanden fast lønnet. Pantelenene havde kongen sat i pant for penge, og panthaveren nød indtægten. Lenene blev 1660 omdannet til amter. Efter 1671 kunne lensgrevskaber og lensbaronier oprettes. Besidderne fik udstrakte godsherrerettigheder og godset skulle gå udelt i arv efter den i erektionsbrevet fastsatte arvegang, men godset skulle tilfalde kronen, når slægten uddøde. Grundloven af 1849 forbød oprettelsen af nye len- og stamhuse og krævede, at ved en særlig lovordning skulle de bestående overgå til fri ejendom. Dette skete 1919, hvorefter besidderne skulle betale 25 % af ejendommens værdi og afgive $\frac{1}{3}$ af jorden til udstykning. Uden held søgte besidderne at få højesteret til at erklære loven for at være stridende mod ejendomsrettens ukrænkelighed

lensafløsning = se len

liséner = svagt fremspringende murpille uden base og kapitæl

livegne = bønder, der var forpligtet til at blive boende på godset, overtage den gård, der blev dem anvist, yde hoveri o. s. v. En tysk institution, der kendes fra Slesvig, men som ikke vandt indpas i kongeriget

livgeding = gods udlagt til en dronnings underhold

livsbrev = dokument hvorved et len eller lignende overdrages på livstid

loggia = åben buegang

Louis-Seize-stil = opstået i Frankrig ca. 1750. Gjorde sig i Danmark gældende indtil ca. 1800

løbende hund = bort af fortløbende. S-lignende figurer

løber = se forbandt

løkke = indhegnet areal, især skov eller eng. Ordet er beslægtet med lukke

løsholt = vandret tømmerstykke mellem stolperne i bindingsværk. Det vandrette karmstykke, der skiller de øvre rammer fra de nedre

Mageskifte = anvendtes i stor udstrækning af de store godsejere, især kongerne, som derved afrundede storgodserne ved byttehandel med ejendomme af ensartet værdi

majorat = fællesbetegnelse for grevskaber, baronier, stamhuse og pengefideikommissar, der er underkastet fastsat successionsordenen (arvefølge)

mansard = høj, knækket tagform i hvilken den underste del af taget er stejlest. Opkaldt efter den franske arkitekt F. Mansart, død 1666. På dansk er tagformen undertiden kaldt gebrokket

mantel - mur el. - tårn = høj mur, der på en borg som en kappe omgiver en vigtig bygning, f. eks. hoved-

tårnet. Ordet anvendes undertiden om en fæstnings ringmur

mark penge = en gammel nordisk mark deltes i 8 øre à 3 ørtug à 10 eller 12 penninge. Øren havde navn efter den romerske guldmønt (nummus) aureus og svarede i vægt til ca. 73,50 nutidige danske guld kroner. Penningen, der således havde en guld-værdi af ca. 2,50 guld kroner, var den eneste, der blev udmøntet, men blev stadig forringet. I 1300-årene for-trængtes det gamle møntsystem af de lybske (kønske) mark à 16 skilling à 12 penninge. Fra 1541 og i 150 år var marken hovedmønt i Danmark; fra 1625 gik der 6 af dem på en daler.

matrikel = taksering af fast ejendom som grundlag for hartkornsskatens udskrivning. Den første matrikel fra 1662 var et hastværksarbejde, der blev noget forbedret 1664 med Frederik III's matrikel, der 1688 afløstes af Christian V's matrikel, der først afløstes 1844

mausolæum = gravbygning. Ordet er dannet af gravbygningen i Halikar-nassos i Lilleasien, opført af Mausol-los († 353 f. Kr.)

midsommergæld = middelalderlig af-gift af købstæders grunde eller huse

missive = »lukket« kongebrev rettet til bestemte personer

mobiliar = flyttelige genstande

motte = se voldsted

munkeforband = se forbandt

munk (tegl) = se tagsten

munkesten = middelalderlig, stor mur-sten. ca. 28 × 15 × 10 cm

mæanderbort = fortløbende ornament bestående af vinkelhager, »à la gre-que bort«. Har navn efter den stærkt bugtede Mæandros flod

Nederlandsk renæssancestil = den fra Holland påvirkede bygningsstil på Christian IV's tid

nobiliteret = optaget i adelsstanden

nonne (tegl) = se tagsten

nyklassisk stil = se klassicisme

Oktrojerende bank = bank, eller andet privat selskab, der har kontrakt med staten, hvori privilegier er fastsat

oppebørsler = offentlige afgifter

opstalt = facadetegning

orangeri = væksthus til overvintring af orangetræer o. lign.

ornum = afgrænset jordstykke, der som privat ejendom falder uden for den i fællesskab dyrkede jord

overdrev = uopdyrket land, der henlå til græsning

Palatium = borgens herskabelige vå-ningshus

particulærkammer = kongens regn-skabskontor

patronatsret = jus patronatus = ret til at besætte præsteembeder med pligt til at administrere kirkegodset og af-holde kirkens udgifter, herunder ved-ligeholdelsen, mod til gengæld at oppebære dens indtægter

pensionær = forpagter

perpetueries = stedseværende = om ind-tægter henlagt til en institution

Pfalz = tysk kejserlig borg (med til-hørende by- og landdistrikt)

pilaster = flad pille, oftest på mur, med kapitæl og base

plafond = loftfelt

»polsk« skifte = se forbandt

polykrom = mangefarvet

pompejansk stil = efter at Pompeji var genfundet i 1748, blev motiver der-fra, særlig inden for dekorationskun-sten, meget brugt.

Pontoppidans »Danske Atlas« = topografisk-antikvarisk værk udgivet i 9 bind 1768 - 81 af biskop Erik Pontoppidan og Hans de Hofman, Jacob Langebek og B. C. Sandvig
portico = søjlebåret indgangsbygning
privet = aftrædelsesrum
privilegeret = se sædegård
profan = verdslig, modsat kirkelig, arkitektur
provisor = bestyrer af et apotek

Rafter = lange grene eller ganske unge træstammer. Især brugt som underlag for tagdækning

refektorium = klostrets spisesal

regence-stil = opkaldt efter hertug Philip af Orleans regentskab for den lille Louis XV 1715 - 22

relutionsret = ret til tilbagekøb af en ejendom eller indfrielse af et pant

renæssanceskifte = se forbandt

Resens Atlas Danicus = påbegyndt af Peder Hansen Resen i 1666. Manuskriptet og et stort billedstof, ialt 39 bind gik tabt ved universitetsbibliotekets brand 1728. En forkortet redaktion er bevaret

ridder af den væbnede arm = medlem af en af Christian IV indstiftede orden

rigsbankdaler, rigsdaler = se daler

risalit = svagt fremspringende midt- eller sideparti på et hus i hele højden

rokoko = fransk stil, der beherskede Vesteuropa 1730 - 60

»rosen« = et særlig prægtigt udsmykket rum, større eller mindre

rostjeneste = adelens pligt til at stille rustede svende til krigstjeneste. Omfanget fastsat i forhold til indkomsten af jordegodset

runddel el. rondel = fremskudt for-

svarsværk, oftest på hjørner af vold eller ringmur eller som hjørnetårn på selve borgen

rustik = af italiensk, egentlig bondsk. plumt; i arkitektur udspændende kvader

rytterdistrikt = fra 1670 stillede en del af krongodset en rytter pr. 8 tdr. htk. 1715 - 20 samledes rytterdistrikterne om kronens større gårde, mens rytterbonden svarede rytterholdspenge. Under Christian VI forlagdes regimenterne til købstæderne

Schaubynacht = søofficersgrad

schäferi = fårehold

segmentformet = del af en (cirkel)-bue

servitut = en på fast ejendom hvilende hæftelse, der giver andre end ejeren en vis begrænset rådighedsret

skalmuring = tynd mur sat op uden på ældre mur eller bindingsværk

skarp jord = sandet eller gruset jordbund

skoldehuller = skrå nedad rettede muråbninger, oftest fra vægtergangen, beregnet på nedkastning af utraditionelle forsvarsmidler mod fjender tæt inde under bygningen

skøde = dokument, hvorved ejendomsretten til fast ejendom overdrages

smig = skrå flade, særlig om siderne i vindues- eller døråbninger

småredsler = ydelser i lam, fjerkræ, æg o. lign. som et tillæg til landgilden

spanddage = se hoveri

spansk kappe = tønne, der omsluttede en mands krop mens hans hoved stak op gennem et hul i bunden. Således udstyret førtes han rundt i byen til straf for en uærlig handling

spareniche = murniche hvis hovedformål er at spare byggemateriale

sparreværk = konstruktion af spær
stamhus = gods, hvis besidder kun må
nyde godsets afkastning, men ikke må
sælge el. pantsætte det
statut = vedtægt for institution
stervbo = dødsbo
stik = bærende murværk over åbning
el. blænding, f. eks. rundbue-, spids-
bue-, fladbue-, kurvehanksstik
stjernehvælv = hvælving hvis ribber
danner en stjerne
stod = i hestestald en hingst med til-
hørende hopper
superficiærfæste = fæsteren har kun
brugsret til jorden, men ejer husene
suberintendant = den første lutheran-
ske tids betegnelse for biskop. Mens
den hurtigt blev afskaffet i konge-
riget, fastholdtes den længe i hertug-
dømmerne
supercargo = rederens tillidsmand om-
bord
svalegang = overdækket, men i siden
åben gang uden på en bygning
syldsten = sten i underlaget for en
trævæg, sylden
sædegård = stor gård, hvor ejeren bor,
dertil knyttet privilegier som skatte-
frihed og tiendefrihed, betinget af
at gården var komplet, d. v. s. havde
mindst 200 tdr. bøndergods

Tagrytter = lille spir på tagryggen
tagsten = den ældste form er flade
»bæverhaler«, der dog også anvendes
efter reformationen. Middelalderen
benyttede alm. »munk« og »nonnek«,
halvcylindriske sten henlagt i to lag,
det underste med hulheden opad, det
øverste dækkende fugerne
tamperret = gejstlig ret i ægteskabssa-
ger, som trådte sammen 4 gange årlig
på tamperdagene, katolske fastedage

tandsnit = ornament, særlig anvendt
ved gesimsen, bestående af en række
fra murfladen fremspringende sten
med korte mellemrum

Thurah Laurids de: Den danske Vi-
truvius består af ca. 300 kobberstukne
blade, udgivet i to bind 1746 - 49. Ved
et genoptryk 1966 forventes det hidtil
utrykte tredje bind at blive publiceret
tiende = den katolske kirke i Danmark
krævede en afgift af agerbrugsartik-
ler, der blev delt i 3 dele, til kirken,
præsten og biskoppen. Tiendepligten
fastholdtes efter reformationen, idet
dog adelen var fritaget, men bispe-
tienden blev til kongetiende
tingsvidne = tingmændenes erklæring
om, hvad de havde overværet på
tinge; vidner, der på tinget forkla-
rede, hvad der var foregået uden for
dette

trapezkapitel = søjlehoved, der for
forneden at slutte nogenlunde til det
runde søjleskaft, har skråt afskårne
hjørner, hvorved kapitælets side får
trapezform. I Danmark anvendt i en
lang periode omkring år 1200
trekantfronton = se frontispice
trevangsbrug = driftssystem, hvorefter
marken var delt i tre vange hvoraf de
to var dyrkede, den tredje hvilede
triglyf = en ved riller tredelt stenplade,
oprindelig tilhørende den doriske,
græske søjleorden
tøndehvælving = hvælving på langs af
rummet med mere eller mindre halv-
cirkelformet tværsnit
tønde land à 8 skæpper à 4 fjerding-
skær à 3 album = 0,55162 ha

Udkraget = fremspringende
udskiftning af fællesskabet = fællesska-
bet var først og fremmest et dyrk-

ningsfællesskab af de enkelte ejeres mange smålodder. Udskiftningen påbegyndtes 1758 og fandt især sted i tiden 1770 - 1830. Den enkelte ejer fik herved det areal, han hidtil havde haft spredt på flere steder, samlet i en enkelt lod. Som hjælp til gårdenes udflytning blev tilsagt en udflytningshjælp på 50 - 100 rdl.

ungnød = ungvæg

l'union parfait = orden stiftet 7/8 1732 af dronning Sophie Magdalene

Valm = tagflade over gavl, halvvalm dækker kun den øverste del af gavlen

vandborg = se voldsted

vase = dæmning

visitats = tilsynsbesøg af overordnet myndighed, i reglen gejstlig

Vitruvius = romersk arkitekt på Cæsars tid. Værket »De architectura« tilskrives ham. Lauritz de Thurah udgav 1746 »Den danske Vitruvius«

voldsted = forsvarsanlæg af jord om et byggested, hvor volden er omgivet af våde eller tørre grave. I ældre tid ofte i form af en keglestub — motte — hvis snævre top kun gav plads for en enkelt, tårnagtig bygning. Senere

voldsteder kunne være meget store, oftest af firkantet form, med separate voldsteder for borggård og ladegård adskilt ved en tværgrav. En højborg lå på et naturligt hævet terræn, en vandborg i sø eller mose
volut = plastisk spiralornament
vægtergang = øverste forsvarsanlæg på en bygning, i reglen med skydeskår og skoldehuller gennem murkronen

Æggestav = ornament i gesimser og kapitæler bestående af ægformede led mellem spidse blade

ægt = pligtkørsel for husbonden, en del af hoveriet

Øksnehus = studestald

ørter el. ørtug = se mark penge

ørtug korn = i det middelalderlige kornmål var 1 læst = 24 ørtug eller 12 pund. I Sjællandsmålet var 1 læst = 40 tdr. rug, 48 tdr. byg og 80 tdr. havre; i Jylland henholdsvis = 24, 24, 48. I Tønder amt i 1543 var tallene 24, 27, 48. I kongebreve fra 1500-årene sættes læsten for byg og malt til 42 tdr., havrelæsten til 84 tdr.

Slotte, Palæer og Herregårde i bind I-XVI

NUVÆRENDE OG ÆLDRE NAVNE

- Absalons Borg se Christiansborg
Abrahamstrup se Jægerspris
Additskov Teglværk se Løndal
Agersbøl XV 311
Aggersborggaard X 399
Aggersvold III 307
Albæk XI 285
Algestrup III 301
Allindegaard se Allindemaglegaard
Allindemaglegaard IV 99
Allinggaard XIII 211
Alsborg se Nordborg Slot
Amalienborg II 141
Anneberg III 361
Arreskov VIII 193
Arresødal I 77
Asdal X 291
Assendrup IV 241
Asserstrup VI 359
Astrup XII 133
Augustenborg Slot XVI 199
Aunsbjerg XIII 91
Aunsøgaard III 227
Asumgaard XII 377
- Baggesvogn X 199
Ballegaard XVI 149
Bangsbo X 239
Barritskov XV 239
Basnæs V 75
Bavelse IV 201
Beldringe V 309
Benzon se Sostrup
Benzonsdal I 277
- Benzonseje se Risbyholm
Benzonslund se Dønnerup
Bernstorffs Palæ II 209
Bernstorf Slot II 335
Berritsgaard VI 143
Bidstrup XIV 49
Billesborg IV 287
Billeshave IX 409
Birkelse X 349
Birkendegaard III 247
Birkholm se Løvenborg
Birkingegaard se Birkendegaard
Bisbo se Brahesborg
Bjergbygaard III 71
Bjørnemose VIII 69
Bjørnholm se Høgholm
Bjørnholm XIV 257
Bjørnsholm se Vitskøl Kloster
Bjørnum X 9
Blangstedgaard VII 155
Blansvet se Blangstedgaard
Boller (Hjørring amt) X 155
Boller (Vejle amt) XV 183
Boltinggaard VII 409
Bonderup se Lerkenfeldt
Bonderup (Holbæk amt) II 31
Borreby V 59
Brahesborg IX 111
Brahetrolleborg VIII 167
Bramminge Hovedgaard XIII 361
Bramsløkke VI 113
Bramstrup VII 235
Brandbjerg XV 331
Bratskov X 377

Brattingsborg se Hald
 Brattingsborg (Holbæk amt) III 397
 Bregentved IV 367
 Bregerupgaard se Søholt
 Brejninggaard XIII 61
 Bremersvold VI 243
 Brobjerg se Broløkke
 Brobygaard IX 25
 Brockdorffs Palæ (Frederik VII's Palæ)
 se Amalienborg
 Broholm VIII 33
 Broksø IV 409
 Broløkke VIII 411
 Brundlund Slot XVI 103
 Bryskesborg se Williamsborg
 Braade se Holsteinsborg
 Buderupholm XI 291
 Burghby se Borreby
 Bustrup XII 71
 Bygholm XV 171
 Bytteborg se Cathrineberg
 Bækkeskov V 199
 Bøgsted X 191
 Børglum Kloster X 319
 Bøstrup III 135
 Bøttigersholm se Hofmangave
 Bøvling Slot se Rystensten
 Baadesgaard VI 333

Cathrineberg I 271
 Charlottenborg II 253
 Charlottenlund Slot II 323
 Christiansborg II 7
 Christiansdal se Dalum Kloster
 Christianslund XIV 33
 Christianssæde VI 287
 Clausholm XIV 77
 Constantinsborg XV 17

Dallund IX 215
 Dalum Kloster IX 151
 Damsbo IX 53
 Damsgaard XII 209

Danstedgaard VI 275
 Davrup III 237
 Dehns Palæ II 201
 Demstrup XI 201
 Dragsgaard XI 107
 Dragsholm III 321
 Dronningborg XI 229
 Dronninggaard I 245
 Dronninglund X 49
 Dueholm Kloster XII 227
 Dybvad (Hjørring amt) X 99
 Dybvad (Århus amt) XV 81
 Dyrehovedgaard se Taarnborg
 Dønnerup III 215
 Daasborg se Lindenberg

Edelgave I 257
 Edelsborg se Skanderborg Slot
 Egebjerggaard IX 255
 Egedegaard se Jomfruens Egede
 Egeløkke VIII 343
 Egemarke III 315
 Egenseborg se Valnæsgaard
 Egensekloster XI 25
 Egenæs se Valnæsgaard
 Egeskov VIII 129
 Egholm I 359
 Egsgaard se Iisgaard
 Egøjegaard se Billesborg
 Einsidelsborg se Egebjerggaard
 Ellensborg se Holckenhavn
 Ellingegaard III 355
 Elvedgaard IX 337
 Endrupholm XIII 353
 Engelholm V 289
 Engelsholm XV 347
 Engestofte VI 215
 Enggaard se Gyldensteen
 Enrum I 207
 Eremitagen II 395
 Erholm IX 357
 Erichsens Palæ II 271
 Eriksholm III 7

Eskebjærg se Scheelenborg
 Eskildstrup IV 263
 Eskjær (Hjørring amt) X 207
 Eskjær (Viborg amt) XII 119
 Espe IV 163
 Esromgaard I 71
 Essendrup se Gammel Estrup
 Estrup XIII 397
 Estruplund XIV 169
 Estvadgaard XII 43

Falkenstein IV 183
 Farumgaard I 251
 Fasangaarden se Bernstoff Slot
 Favrskov XIV 61
 Finstrup se Holstenshuus
 Fjellebro VII 155
 Flenstofte IX 81
 Flintholm VIII 113
 Fodbygaard V 133
 Fodslettegaard se Hjortholm
 Folehavegaard I 201
 Fraugdegaard VII 195
 Fredensborg Slot I 131
 Frederiksberg Slot II 281
 Frederiksborg Slot I 83
 Frederiksdal VI 365
 Frederiksdal Slot II 349
 Frederiksgave se Hagenskov
 Frederikslund se Krengerup
 Fredsholm VI 353
 Fridrichswort se Østedgaard
 Frijsenborg XIII 227
 Frisenvold XIV 25
 Frisholt se Ormstrup
 Fritzholm se Fredsholm
 Frydendal se Torbenfeldt
 Frydenlund I 213
 Frøslevgaard XII 217
 Fuglebjerggaard IV 227
 Fuglsang VI 85
 Fuglsig X 185
 Fuirendal V 111

Fussingø XIV 7
 Fæveje XIV 221
 Førslevgaard V 43
 Faareveje VIII 373

Gabels-Eje se Kjærup
 Galmindrupgaard se Bremersvold
 Gammel Estrup XIV 107
 Gammelgaard (Maribo amt) VI 311
 Gammelgaard (Sønderborg amt)
 XVI 235
 Gammelhald se Hald
 Gammellund XII 197
 Gammel-Vraa X 29
 Gavnø V 141
 Gelskov IX 37
 Gerdrup V 53
 Giesegaard IV 71
 Gisingegaard III 391
 Gisselfeld IV 387
 Gjeddesdal I 293
 Gjedsersgaard VI 75
 Gjendrup se Fussingø
 Gjessinggaard XI 207
 Gjessingholm se Løvenholm
 Gjorslev IV 327
 Glomstrup XII 203
 Glorup VII 335
 Gottesgabe VI 349
 Gram XVI 13
 Grauballegaard XIII 249
 Grevensvænge V 167
 Grimstel se Frederiksdal
 Grimstrup Slot se Maribo Ladegaard
 Grinderslev Kloster XII 139
 Grøftebjerg IX 351
 Grøngaard XVI 97
 Graasten Slot XVI 153
 Gudum Kloster XII 303
 Gudumlund XI 33
 Gule Palæ II 191
 Gunderslevholm IV 213
 Gundetved se Selchausdal

Gyldenholm IV 175
Gyldenlund se Charlottenlund Slot
Gyldensteen IX 287
Gyllingnæs XV 87
Gaardbogaard X 263

Hafvende se Haven
Hagenskov IX 89
Hagestedgaard III 367
Hald XIII 113
Halsted Kloster VI 395
Hammelmose, Gammel X 343
Handbjerg Hovgaard XII 343
Hanstedgaard XV 125
Haraldskær XV 367
Hardenberg se Krenkerup
Harrested V 37
Harritslevgaard IX 305
Haven X 119
Havnø XI 139
Havreballegaard se Marselisborg
Hegnet XII 169
Hejselt X 111
Hellebækgaard I 67
Hellerup VII 259
Herlufsholm V 21
Herningsholm XIII 81
Herschendsgave XIII 295
Hessel XIV 225
Hesselagergaard VIII 7
Hesselmed XIII 347
Hevringholm XIV 177
Hillerødsholm se Frederiksborg Slot
Hindemæe VII 21
Hindsels XII 297
Hindsgavl IX 395
Hjermitslevgaard X 335
Hjortholm VIII 399
Hofmangsgave IX 245
Holbækgaard XIV 155
Holbæk Slots Ladegaard III 39
Holckenhavn VII 267
Hollufgaard VII 211

Holmegaard V 9
Holmekloster se Brahetrolleborg
Holvegaard IX 323
Holsteinsborg V 89
Holsteins Palæ II 75
Holstenshuus VIII 259
Holtegaard, Gammel I 219
Hostrup XII 81
Hovedstrupgaard se Rodsteenseje
Hundsæk XIII 391
Hundslund se Dronninglund
Husbygaard se Wedellsborg
Hvanstrup XI 357
Hvededal se Orenæs
Hvedholm VIII 239
Hverringe VII 93
Hvidkilde VIII 77
Hvidøre II 379
Hvolgaard XV 321
Hæstrupgaard X 179
Høgholm XIV 251
Høgholt X 215
Højbygaard VI 257
Højriis XII 175
Højstrup V 265
Hørbygaard III 375
Hørbylund X 139
Høstemark XI 29
Høvdingsgaard V 351
Høvdingshus se Høvdingsgaard

Iisgaard XIV 291
Isnæs se Jensgaard
Irup XII 271
Iselingen V 363
Iversnæs se Wedellsborg

Jensgaard XV 211
Jernit se Frijsenborg
Jerstrup IX 273
Jomfruens Egede V 231
Juellinge (Præstø amt) IV 351

- Juellinge (Maribo amt) se Halsted Kl.
 Juelsberg VII 39
 Julianelyst XIII 311
 Jungetgaard XII 145
 Jungshovedgaard V 331
 Juulskov VII 29
 Jægerspris I 397
- Kabbel XII 309
 Kalundborg Kloster se Kaalund Kl.
 Kalø XIV 319
 Kartoft se Tidemandsholm
 Katholm XIV 231
 Kattrup III 207
 Kiilsgaard se Østergaard
 Kildeborg se Hvidkilde
 Kirstineberg (Gammel og Ny) VI 41
 Kjeldgaard XII 151
 Kjeldkær XV 357
 Kjellerup XI 159
 Kjærbygaard XIV 407
 Kjærstrup VI 233
 Kjærup IV 89
 Kjørup IX 255
 Klarskov VII 141
 Klarupgaard XI 19
 Klingstrup VIII 47
 Klintholm V 407
 Knabstrup III 77
 Knivholt X 247
 Knudseje X 107
 Knuthenborg VI 187
 Knyle se Hofmansgave
 Kogsbøl XVI 37
 Kogsbølle se Holckenhavn
 Kokkedal (Frederiksborg amt) I 181
 Kokkedal (Hjørring amt) X 387
 Koldinghus XV 403
 Kollerup XIV 69
 Kongsdal III 101
 Kongslevlund se Kongstedlund
 Kongstedlund XI 89
 Korselitse VI 61
- Korsris se Lundbæk
 Korsøgaard XI 387
 Krabbesholm (Københavns amt) I 367
 Krabbesholm (Viborg amt) XII 53
 Kragerup III 141
 Krastrup XI 333
 Krengerup IX 129
 Krenkerup VI 123
 Kroagergaard se Steensgaard, Langel.
 Krogen se Kronborg
 Krogerup I 171
 Kronborg I 11
 Krumstrup VII 371
 Kuserup se Kattrup
 Kvistrup XII 323
 Kværkebygaard se Rosengård
 Kærgaard XII 371
 Kærgaardsholm XII 65
 Kærsgaard IX 329
 Kærstrup se Valdemars Slot
 Københavns Slot se Christiansborg
 Køgegaard, Gammel IV 61
 Kølskegaard X 35
 Kaalund Kloster III 267
 Kaas XII 91
- Ladegaard se Pedersholm
 Ladegaard (Åbenrå amt) XVI 135
 Lammehauge VII 393
 Landbotorp se Store Frederikslund
 Landting XII 349
 Langesø IX 183
 Langholt X 41
 Ledreborg I 301
 Lekkende V 345
 Lellingegaard, Gammel IV 53
 Lerbæk (Hjørring amt) X 255
 Lerbæk (Vejle amt) XV 337
 Lerchenborg III 277
 Lerchenfeldt III 259
 Lerches Gaard II 133
 Lerchesminde se Smakkerupgaard
 Lerkenfeldt XI 399

- Levetzaus Palæ (Christian VIII's Palæ) se Amalienborg
 Lidsø VI 279
 Lille Restrup XI 393
 Lille Raade se Raadegaard
 Lille Svenstrup IV 95
 Lilliendal V 355
 Lindenberg XI 49
 Lindencrones Palæ II 229
 Lindersvold V 279
 Linderumgaard X 227
 Lindholm I 327
 Lindved VII 227
 Liselund V 397
 Loverstrup se Rathlousdal
 Lund se Gammellund
 Lundbygaard V 317
 Lundbæk XI 307
 Lundegaard IX 145
 Lunderup XIII 341
 Lundsgaard se Ørbæklunde
 Lundsgaard VII 83
 Lungholm VI 247
 Lykkesholm VII 319
 Lynderupgaard XI 365
 Lyngbygaard (Sorø amt) IV 169
 Lyngbygaard (Århus amt) XV 9
 Lyngsbækgaard XIV 285
 Lystrup V 213
 Løgismose IX 63
 Løjstrup XIV 41
 Løjtved VIII 121
 Lønborggaard XIII 317
 Løndal XIII 279
 Løvegaard III 127
 Løvenborg III 47
 Løvenholm XIV 133
 Løvenskiolds Palæ (Schacks Palæ (Christian IX's Palæ)) se Amalienborg
 Magelund se Lykkesholm
 Margaard IX 203
 Maribo Ladegaard VI 209
 Marienborg (Københavns amt) II 363
 Marienborg (Præstø amt) V 383
 Marienlyst Slot I 53
 Marselisborg XV 27
 Marsvinslund XIII 105
 Matrup XV 137
 Meilgaard XIV 187
 Merringgaard XV 161
 Moesgaard XV 37
 Moltkes Palæ (Christian VII's Palæ) se Amalienborg
 Moltkes Palæ II 125
 Mullerup VIII 21
 Møgelkær XV 201
 Møgelkærholm se Kærgaard
 Møgeltønderhus se Schackenberg
 Mølgaard XI 353
 Møllerup XIV 309
 Mølletorp se Sorgenfri
 Mørkegaard se Toftholm
 Mørup IV 105
 Nakkebølle VIII 273
 Nandrup XII 243
 Nebbegaard XV 383
 Nedergaard VIII 333
 Nielstrup (Maribo amt) VI 177
 Nielstrup (Svendborg amt) VIII 93
 Nissum se Østergaard XII 157
 Nivaagaard I 165
 Nordborg Slot XVI 217
 Nordfeld V 391
 Nordskov VII 399
 Nyborg Slot VII 7
 Nygaarde se Marienborg (Præstø amt)
 Nysø V 295
 Nærumgaard I 233
 Næsbygaard se Næsbyholm
 Næsbyholm IV 189
 Næsholm se Lindenberg
 Nørager III 179
 Nøragergaard XI 381
 Nørgaard XII 127

Nørholm XIII 325
 Nørlund XI 263
 Nørre Elkær X 271
 Nørre Holmgaard XII 387
 Nørre Vosborg XIII 9

Odden X 279
 Odd-Fellow Palæet II 221
 Odensegaard se Odense Slot
 Odense Slot IX 161
 Olstrupgaard se Lungholm
 Ommestrupholm se Skaarupgaard
 Orebirk se Oregaard
 Orebygaard VI 155
 Oregaard IX 317
 Orenæs VI 9
 Oremandsgaard V 339
 Ornehoved se Oremandsgaard
 Ormholt X 115
 Ormstrup XIII 193
 Orupgaard VI 47
 Oseborg se Nørre Vosborg
 Ottestrup IV 271
 Ovegaard XI 145
 Overgaard XI 173
 Oxholm X 365

Paddeborg se Sparresholm
 Pallisbjerg XIII 25
 Palsgaard XV 217
 Palstrup XIII 199
 Palæet i Roskilde I 283
 Pebringe se Falkenstein
 Pedersholm XV 377
 Pederstrup VI 377
 Petersgaard V 377
 Prinsens Palæ II 57
 Priorskov VI 79
 Paarupgaard se Gjeddesdal

Quelstrup XIV 297
 Quistrup se Kvistrup
 Qvitzowsholm se Hofmangave

Rammegaard XII 393
 Randersgaard se Dronningborg
 Randrup (Aalborg amt) XI 79
 Randrup (Viborg amt) XIII 133
 Rantzauholm se Brahetrolleborg
 Raschenberg se Juelsberg
 Rathlousdal XV 65
 Ravnholt VII 289
 Ravnstrup IV 233
 Refsnæs XI 41
 Retraite se Skodsborg
 Ringkloster XIII 291
 Risbyholm IV 47
 Risinge VII 73
 Ristrup XIV 397
 Rodsteenseje XV 73
 Rohden XV 267
 Rolsøgaard XIV 303
 Romperup voldsted se Edelgave
 Rosborg se Pedersholm
 Rosenberg II 85
 Rosendal V 271
 Rosenejse se Hofmangave
 Rosenfeldt V 369
 Rosenggaard IV 83
 Rosenholm XIV 367
 Rosenlund se Rosendal
 Rosenvold XV 255
 Rosvang XII 249
 Rudbjerggaard VI 339
 Rudholt se Billesborg
 Rugaard (Odense amt) IX 171
 Rugaard (Randers amt) XIV 261
 Rumohrsgaard XVI 229
 Rungstedgaard I 193
 Rungstedlund I 193
 Rydhave XII 355
 Ryegaard I 341
 Rye Nørskov XIII 275
 Rygaard VII 353
 Rynkebygaard VII 403
 Ryomgaard, Gammel XIV 345
 Rysensten XII 401

Rødkilde VIII 291
 Rønnebæksholm V 173
 Rønningesøgaard VII 173
 Rønnovsholm X 163
 Rørbæk VII 65
 Raadegaard V 183
 Raarupgaard se Cathrineberg
 Raastrup XII 253

 Saltø V 121
 Sandagergaard IX 279
 Sandbjerg XVI 141
 Sanderumgaard VII 187
 Sandholt IX 7
 Schackenborg XVI 59
 Schacks Palæ (Løvenskiold) (Christian IX's Palæ) se Amalienborg
 Scheel se Sostrup
 Scheelenborg VII 109
 Sebber Kloster XI 317
 Sejlgaard XIII 257
 Sejlstrupgaard X 313
 Selchausdal III 185
 Selleberg VII 145
 Selsø I 373
 Serridslevgaard XV 117
 Silkeborg Hovedgaard XIII 253
 Sindinggaard XIII 77
 Sjelle Skovgaard se Wedelslund
 Skaføgaard XIV 355
 Skanderborg Slot XIII 283
 Skerrildgaard XV 227
 Skinnerup se Ulriksholm
 Skivehus, Gammel XII 37
 Skjern Hovedgaard XIII 163
 Skjoldenæsholm IV 9
 Skjoldemose VIII 101
 Skjørringe VI 27
 Skodsborg I 229
 Skodsborghus se Skodsborg
 Skovbygaard se Engelholm
 Skovbølgaard XVI 115
 Skovgaarde IX 105

 Skovkloster se Herlufsholm
 Skovsbo (Odense amt) VII 53
 Skovsbo (Svendborg amt) VIII 385
 Skovsgaard (Svendborg amt) VIII 391
 Skovsgaard (Randers amt) XI 153
 Skovshoved se Krabbesholm
 Skuderupgaard se Lilliendal
 Skumstrup se Vilhelmsborg
 Skærsø XIV 277
 Skærved XIV 215
 Skøltrup se Trudsholm
 Skaarupgaard (Hjørring amt) X 235
 Skaarupgaard (Randers amt) XIV 389
 Slagelsebo se Sorø Store Ladegaard
 Slagelsegaard se Sorø Store Ladegaard
 Slangebjerget se Byholm
 Slottet i Løgum XVI 29
 Smakkerupgaard III 241
 Sofiendal IV 275
 Solbjerggaard III 117
 Solt se Saltø
 Solvig XVI 87
 Sophienberg I 189
 Sophiendal XIII 267
 Sophienholm (Maribo amt) se Vennerslund
 Sophienholm (København amt) II 357
 Sophienhøj se Nærumgaard
 Sophienlyst se Julianelyst
 Sorgenfri II 369
 Sorø Store Ladegaard IV 111
 Sostrup XIV 201
 Sparresholm V 189
 Spøttrup XII 101
 Stadager se Vennerslund
 Stadsgaard se Constantinsborg
 Staksevold se Rosenvold
 Steensgaard (Fyn) VIII 227
 Steensgaard (Langeland) VIII 319
 Stenalt XIV 147
 Stenkelstrup se Sofiendal
 Stensballegaard XV 107
 Store Frederikslund IV 129

Store Grundet XV 301
 Store Restrup XI 299
 Store Rugtved X 71
 Stovgaard XV 143
 Strandbjerggaard XII 317
 Strandegaard V 285
 Strandet XII 17
 Stubbergaard XII 369
 Stubber Kloster se Stubbergaard
 Støvringgaard XI 217
 Staarupgaard XII 31
 Svanholm I 387
 Svenstrup IV 29
 Sæbygaard (Holbæk amt) III 157
 Sæbygaard (Hjørring amt) X 125
 Sædingegaard VI 267
 Søbo (Als) se Rumohrsgaard
 Søbo (Svendborg amt) IX 45
 Søbygaard XIII 243
 Søbysøgaard VII 245
 Sødtringholm XI 193
 Søgaard (Odense amt) se Rønningesø-
 gaard
 Søgaard (Åbenrå amt) XVI 125
 Søholm IV 319
 Søholt VI 225
 Søllemarksgaard (Holbæk amt) se Brat-
 tingsborg
 Søllerød Slot I 239
 Søllestedgaard VI 319
 Sølyst II 387
 Sønderborg Slot XVI 175
 Sønder Elkær X 23
 Sønderskov XIII 383
 Søndervang XIII 51
 Sørup IV 257

Tamdrup Bisgaard XV 131
 Tandrup XII 277
 Tersløsegaard IV 121
 Thotts Palæ II 237
 Tidemandsholm X 147
 Tierit se Rønnovsholm

Timgaard XIII 39
 Tirsbæk XV 285
 Tiselholt VIII 61
 Tjele XIII 145
 Toftholm III 67
 Torbenfeldt III 85
 Tordrup Slot se Frisenvold
 Torstedlund XI 277
 Torup Ladegaard se Frisenvold
 Tostorpe se Christianssæde
 Totterupholm se Rosendal
 Tranekær VIII 351
 Trolholm se Holsteinsborg
 Trinderup XI 235
 Trudsholm XI 165
 Tryggevælde IV 361
 Trøjborg XVI 43
 Turebygaard se Turebyholm
 Turebyholm IV 279
 Tustrup (Aalborg amt) XI 71
 Tustrup (Randers amt) XIV 99
 Tvevad Slot se Rønningesøgaard
 Tvilumgaard XIII 217
 Tybjerggaard IV 247
 Tygestrup se Kongsdal
 Tyrrestrup XV 101
 Tøjstrup VII 381
 Tølløse III 21
 Taarnborg IV 153
 Taarnborg gods se Taarnholm
 Taarnholm IV 147
 Taarupgaard XII 9

Udstrup XIII 31
 Ulfeldtsholm se Holckenhavn
 Ullerup XII 233
 Ulriksholm VII 127
 Ulstrup (Thisted amt) XII 257
 Ulstrup (Viborg amt) XIII 173
 Urup XIII 301
 Ussinggaard XV 151
 Utterslevgaard se Vintersborg
 Valbygaard IV 137

- Valbygaard (Præstø amt) se Juellinge
 Valdemars Slot VIII 299
 Vallø IV 295
 Valnæsgaard VI 13
 Vang X 13
 Vedbygaard III 167
 Wedellsborg IX 373
 Wedells Palæ II 67
 Wedelslund XIII 263
 Vedfuglebjerg se Fuglebjerggaard
 Vejrupgaard VII 163
 Vejstrupgaard VIII 55
 Vemmetofte V 243
 Venggaard se Sophiendal
 Vennerslund VI 19
 Vesterbygaard III 195
 Vestervig Kloster XII 289
 Vetorp se Vejrupgaard
 Vibygaard IV 23
 Wiffertsholm, Gammel XI 117
 Vig se Herningsholm
 Vildmosegaard XI 99
 Vilhelmsborg XV 45
 Villerup X 299
 Willestrup XI 247
 Williamsborg XV 279
 Vinderslevgaard se Vinderslevholm
 Vinderslevholm XIII 205
 Vinderupgaard se Eriksholm
 Vindingegaard se Fuirendal
 Vindum Overgaard XIII 185
 Vintersborg VI 373
 Visborggaard XI 125
 Viskum XIII 139
 Vitskøl Kloster XI 339
 Vitæ schola se Vitskøl Kloster
 Voergaard X 77
 Vognserup III 383
 Voldbjerg XIII 69
 Volstrup (Aalborg amt) XI 241
 Volstrup (Ringkøbing amt) XII 335
 Vorgaard XI 111
 Vorn se Baggesvogn
 Vosnæsgaard XIV 335
 Vrejlev Kloster X 169
 Vaar XI 325
 Øbjerggaard V 325
 Ødemark IV 117
 Ø Kloster se Oxholm
 Øland XII 265
 Øllingsøe VI 327
 Ørbæklande VII 301
 Ørbæklandsgaard se Ørbæklande
 Ørritslevgaard IX 239
 Ørslev Kloster XII 23
 Ørumgaard (Vejle amt) XV 273
 Ørumgaard, Gammel XII 283
 Østedgaard XV 395
 Østerbygaard XIII 409
 Østergaard (Odense amt) VII 119
 Østergaard (Viborg amt) XII 157
 Østergaard (Århus amt) XV 55
 Østrup se Fredensborg
 Østrupgaard (Holbæk amt) se Lerchen-
 borg
 Østrupgaard (Svendborg amt) VIII 215
 Østrupgaard (Odense amt) se Østrup-
 lund
 Østruplund IX 229
 Aabenraahus se Brundlund Slot
 Aagaard (Holbæk amt) III 153
 Aagaard (Thisted amt) X 411
 Aakær XV 93
 Aalborghus se Aalborg Slot
 Aalborg Slot XI 9
 Aalholm VI 91
 Aalstrup VI 303
 Aarsmarke se Knuthenborg
 Aastrup (København amt) I 335
 Aastrup (Hjørring amt) X 305
 Aastrupgaard XVI 9

DANSKE SLOTTE OG HERREGÅRDE · JYLLAND

SKAGERRAK

SKAGEN

HJØRRING

FREDERIKSHAVN

BRØNDELSLEV

SÆBY

NØRRESUNDBY

ÅLBORG

THISTED

LØGSTOR

NIBE

KATTEGAT

NYKØBING

LEMVIG

STRUER

VIBORG

RANDERS

MARIAGER

GRENÅ

HOLSTEBRO

MARSVINSLUND

ROSENHOLM

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

PRESSEN SKREV OM

Danske Slotte og Herregårde

»et stort stykke Danmarkshistorie«

BERLINGSKE TIDENDE

Både i tekst og i den tekniske udførelse er dette værk kvalitetsarbejde.

FYENS STIFTSTIDENDE

Alfred G. Hassings Forlag har tydeligt set rigtigt, da det besluttede sig til at sende denne ny udgave i handlen . . . mange her i bilismens tidsalder har fået øjnene op for de landskabelige og kulturhistoriske perler som vore slotte og herregårde er.

JYDSKE TIDENDE

Et af de smukkeste bogværker, der i øjeblikket udgives herhjemme er serien »Danske Slotte og Herregårde« . . .

VESTKYSTEN

. . . et emne som vore danske slotte og herregårde har altid haft en betydelig interesse. Det kan ikke undre. Disse slotte og herregårde i de dejlige parker hører med til dansk rigdom, til den kulturarv, der er dansk nationalejendom . . . »Danske Slotte og Herregårde« er egnet til at blive folkeeje.

VOR TID

HASSING